

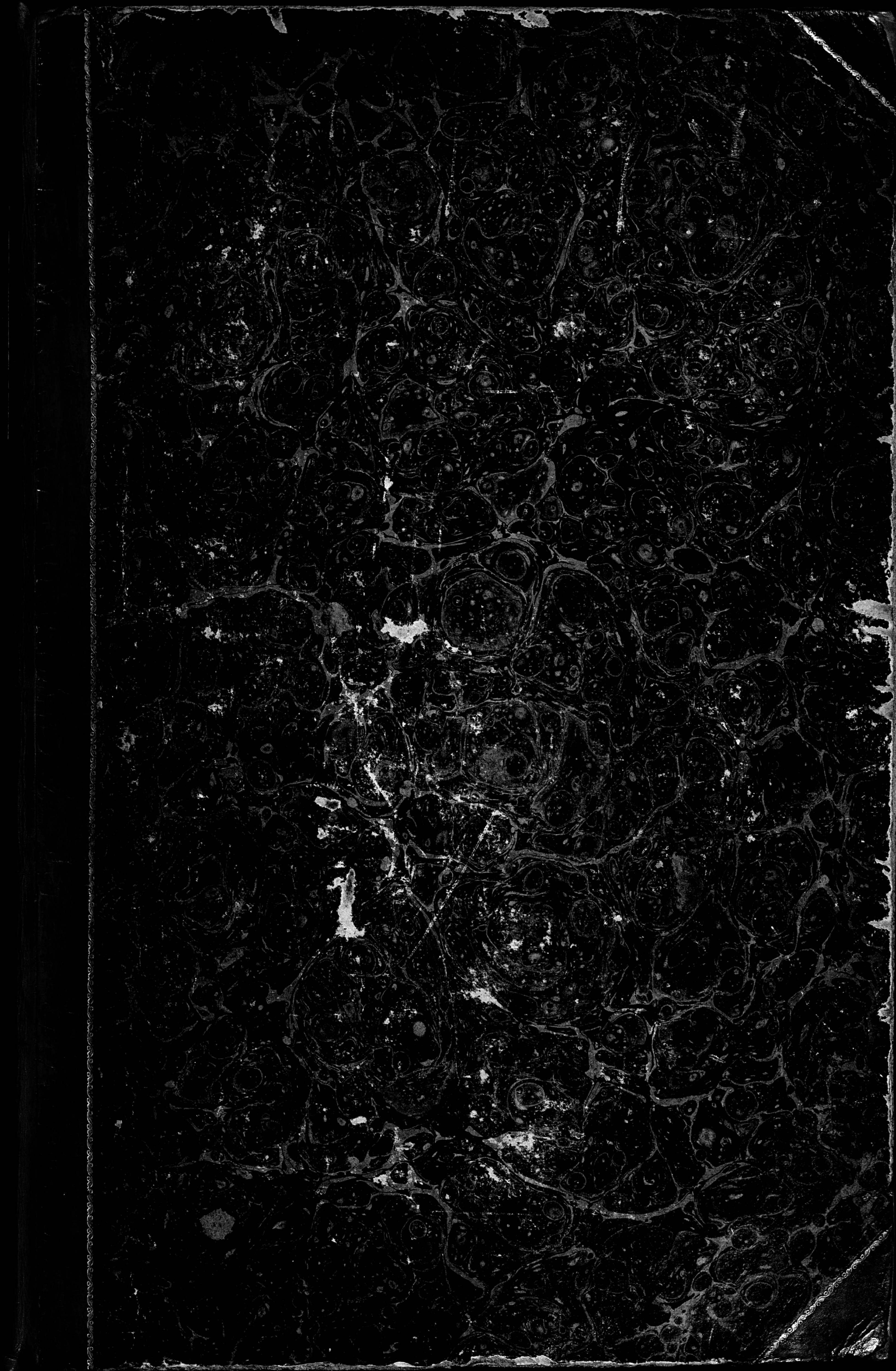
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11 (A)	12	13	14	15
L*	39.12	65.43	49.87	44.26	55.56	70.82	63.51	39.92	52.24	97.06	92.02	87.34	82.14	72.06	62.15
a*	13.24	18.11	-4.34	-13.80	9.82	-33.43	34.26	11.81	48.55	-0.40	-0.60	-0.75	-1.06	-1.19	-1.07
b*	15.07	18.72	-22.29	22.85	-24.49	-0.35	59.60	-46.07	18.51	1.13	0.23	0.21	0.43	0.28	0.19
Density →										0.04	0.09	0.15	0.22	0.36	0.51

	16 (M)	17	18 (B)	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
L*	49.25	38.62	28.86	16.19	8.29	3.44	31.41	72.46	72.95	29.37	54.91	43.96	82.74	52.79	50.87
a*	-0.16	-0.18	0.54	-0.05	-0.81	-0.23	20.98	-24.45	16.83	13.06	-38.91	52.00	3.45	50.88	-27.17
b*	0.01	-0.04	0.60	0.73	0.19	0.49	-19.43	55.93	68.80	-49.49	30.77	30.01	81.29	-12.72	-29.46
Density	0.75	0.98	1.24	1.67	2.04	2.42									

D50 Illuminant, 2 degree observer

Colors by Munsell Color Services Lab

Don Williams

ROSENHEIM COLLECTION
No
A7

LIPR

its,
is
h)

EN TIBI LECTOR

ROBERTVM VALTVRIVM, AD

ILLVSTREM HEROA SIGISMVNdum Pandulphum Malatestam Ariminensium regem, de RE MILITARI Libris XII multò emaculatius, ac picturis, quæ plurimæ in eo sunt, elegantioribus expressum, quàm cum Veronæ inter initia artis chalcographicæ Anno M.cccclxxxiii. [1483] inuulgaretur.

1494

PARISIIS,
Apud Christianum Wechelum, sub insigni scuti Basiliensis. I.D.XXXII. [1532]
Mense Iulio.

ORNATISSIMO VIRO FRANCISCO OLIVERIO summæ curię regio consiliario, Alenconiorum & Bituricensium Cancellario, Fossarum Bareuilleriorumq; domino &c. Christianus Wechelus typographus S. P. D.

NIsi vniuersa quęcunq; hic cœli ambitus complectitur, vir præstantissime, non tantũ res naturales sed & artes omnes & summæ & infimę ita essent cõparatæ vt nulli ꝓprius suus locus & quasi solitudo quædam ab aliis rebus omnibus tributa sit, sed pmixta inuicem et quadam cõfusa cyclopædia constarent, facile fuissem mihi persuaderi absurde facturũ si librum de re Militari inscriptũ tibi homini iurisconsultissimo legẽdum afferrem: verùm quando contrà habent omnia, vt ei qui vere publica velit tractare rei quoq; Militaris & aliarũ itẽ complurium artiũ vsus sit, quod vel imprimis in splẽdidissima tua OLIVERIORVM familia licet agnoscere quę nihil bonorũ autorum relinquit intactũ vt pace & bello suis semper q̃optime consulat, nihil videor facturus minus, præsertim cum eximii illi legũ conditores Romani nõ inferiorẽ armis q̃ toga operã reipub. nauarint. Indigne enim bono viro nedũ iurisconsulto fecerit qui rẽp. silentibus legibus, armis oppressam neglexerit, quã cũ aliarũ artiũ adminiculis, tũ ex rerũ bellicarũ autoribus petitis documẽtis licebit, si non inferendis plagis, quã ne Turcarum quidẽ nunc satis grauiter ac minitabunde imminentiũ reipub. christianæ ad nostram persuasionẽ pertrahendorũ cõpendiosissimã rationẽ quidã putant, euitandis certe quæ illatæ fuerint et quodãmodo, vt ille ait, ex vna ciuitate in aliã fugiendo ꝓpugnare. Aut, si cui id forte magis placebit, quod philosophis frequens est, apud quos contraria contrariorũ admonẽt, puter voluisse subindicare non ferè magis q̃ tuã voluntatem ac professionẽ, agni illius sine macula imbellitatẽ ac innocentiam à furioso Marte abhorrere. Iam qui me sanguinariũ ac germanico, hoc est, vt ferè persuasum est, bellico spiritu prouectũ æneos nodos furori dissoluere cauillabuntur, id velim expedant, egóne qui pristinas calamitates ac belli pestes oculis subiicio & vniuersos alieno malo sapere doceo, plus cõmuni hominum vitæ cõmodem, an illi q contẽptis et perpetua obliuionis caligine obrutis quęcunq; supioribus seculis incõmode tentata sunt, humanũ genus nouis semper periculis obiiciũt suoq; malo quãtum hæc vita miseriarũ habeat vt experiantur autores sunt. Vides vir humaniss. quæ me rationes induxerint vt tuæ dignitati non veritus sim librum exhibere non ita forte dignũ q in tantorũ virorũ oculos se ingerat, quóq; cõsilio in eiusmodi autoribus imprimẽdis & animo verser: quæ si tibi probabũtur, nactus fuero quod quærebã, sin displicebũt, duplici mihi nomine impetrabiliorem veniã polliceor, tum q; beneficio breuioris chartæ angustis cancellis conclusus paucioribus te obtũdam, tũ quia Vegetio & Geometria Dureri propediẽ ædendis aliquid illi tuæ nausęę si qua est decessurũ puto. Vale vir clarissime & Valturii nostri contemplatione memineris vt tenebrosa & à Vulcano concinnata arma lucidis & à patre luminum expeditis quæ vel Achillis clypeum facile penetrarint retũdas ac intra sua mœnia cohibeas, quo minus in perniciem tranquillitatis humanę aliquà possint erumpere, Lutetiæ M.D.XXXII. quinto idus Iulii.

ILLVSTRI PANDVLPHO MALATESTAE principi Ariminensi Paulus Ramusius Ariminensis, iuris vtriusque consultus S. P. dicit.

CLarissima progenitorum tuorum facinora toga & bello magnifice gesta, me ciuem tuum coëgere, cõscriptum accuratissimè opus de re militari conterranei mei Roberti Valturii ad te transmittere, quod incuria castigantium pariter & imprimentium ab archetypo dissimile & deuians multis mendis deforme neglectúmque iacebat. Illud sane pro viribus dum Veronæ sub Magnifico & Clarissimo Antonio Venerio à publico iure reddendo vacarem, non sine paruo labore succisiuis horis recognoui, vt pro eo iure quo conciui meo debebam, id in pristinum nitorem & doctis legendum restituerem: cuius laboriosam castigationem, & diuini prope operis huius emolumentum tuo nomini, princeps iocundissime, dedicaui, quò documenta illa percurrens, facile intelligas quãtopere maiores tui in eo genere excelluerint, adeò vt si militiæ præcepta stratagematáque nulla literarum monumentis tradita essent, potuissent abundè ex Malatestarum genere strenui ac inuicti armorum duces cũctas gentes huiusce disciplinæ peritiã gestis suis condocere, exemplárque continua bellorum exercitatione ac lætissimo triumphorum splendore & pręsentibus & futuris pręstare. Adest fere ante oculos Robertus Malatesta, Sigismũdo patre ortus, cuius memoria obortę lachrymę scripta demoliũtur. Hic octauum & decimũ agens annum aduersus eximios Picœni populos ab Anconitanis delectus imperator, & tot hostibus stratis captisq; quadringentis, victoria triumphoq; potitur. Non multò pòst quum Fani teneret imperium, obsessus à Pio romano pontifice equite peditéque potentissimo, ipse parua manu romanos milites sæpius in fugam vertit. Ad trigesimum ætatis annum Romæ commoratus, vbi omnes tanti viri speciem & virtutẽ admirabantur, Sigismundum patrem Arimini obiisse præsensit, quem vniuersa Italia & Achaia ducem excellentissimum prius fuerat experta: aduolat Ariminum Robertus mœrore plenus, quem ciues ad vnũ exoptantes sibi principem delegere. Interea Pauli pontificis maximi florentissimæ armatorum copiæ Arimini suburbanũ rubescente aurora clam subintrauerunt, Robertus verò inuicto animo grandem romanorum exercitum parua tyronum manu pellit fugatq;, cuius ob egregia facinora Florentini omnium consensu militum imperatorem sibi delegere aduersus ingentes Sixti pontificis maximi & illustrissimi Ferdinandi regis vires, quibus maxime vniuersa premebatur Hetruria, spiritum emissura ni Robertus inclytus virtute, scientia rei militaris, auctoritate præstò adfuisset. Matthæum Capuanum militiæ ducem ad Thrasumenũ lacum vertit in fugam, reliquis militibus fœdissima nota sub iugum ire compulsis: is profectò suis armis suaq; virtute dignissimus qui serenissimi imperii Veneti dux militum maximus aliquando, capitolinas arces & romanam ecclesiam seruaturus, totius senatus suffragiis gloriosissimè constitueretur. Audiat nunc quęso vniuersus christi populus, & cognoscat

ſcat romanæ eccleſię ad interitum pene vulnera. Venerat ſapientiſſimus Calabrię dux iamiam romuleas arces euerſurus, accurrit veluti Papyrius Curſor & Furius Camillus, Pub. Decius, Curius Dentatus, Valerius Publicola, Robertus Malateſta, iuſſu sereniſſimi ſenatus Veneti, aſſueti perpetuò eccleſiam cõſeruare, Calabrum ducem tantopere minantem conſerto Marte fugere coëgit, cuius caſtra proſtratis vexillis, direptis impedimentis, glorioſiſſima victoria cepit, duces egregios & milites quadringentos in triumphum Romam ſpoliis & militaribus ſignis onuſtus deducit: veniẽtem Sixtus ſummus põtifex amplectitur, collaudat, admiratur tãtis periculis liberatus. Robertus verò dux inclytus ſũmis in conflictu penè diei laboribus & æſtu fatigatus in morbum incidit, ſanguinisq́ profluuio à nobis emigrauit, inter diuos candidatus lauream perpetuò virẽtem recepturus, quẽ gratus & pientiſſimus pontifex maximus ante obitum deplorãs viſere conſtituit, & ipſum eccleſiæ verum ſeruatorẽ terrenæ labis cõtagione purgatum, larga & indulgenti venia ad cæleſtem triumphum cõdonauit. Moritur itaq; Romæ Robertus Malateſta anno ætatis ſuæ quadrageſimo, dux abũdans bellicis laudibus, & in æde diui Petri conditur elatus mœrore publico. Quorſum hæc dicet quiſpiam? vt tanti principis, quem Venetorum ſenatus & vniuerſa deplorat Italia, aliquid literarum monumentis mandarem, vtq́ magnificis progenitorum tuorum exemplis exardeſcens & paternæ virtutis æmulatione acrius ad virtutis gloriam euehare, & ſæpius legendo accuratè caſtigatum opus, Ramuſios tibi deditiſſimos & domeſticarum laudum pręcones recognoſcas.

Vale.

Eiuſdem Pauli Ramuſii epigramma,

Armorum fulmen iacet hic Malateſta Robertus,
Cuius præſtantes gloria vicit auos.
Nam poſt mille acies ſuperatas Marte ſecundo,
Dum ſoluit patrios obſidione lares,
Agmina proſtrauit Tuſcos immiſſa per agros,
Et Calabri fudit fortia caſtra ducis.
Occubuit poſthæc inter fera prælia, certe
Non potuit fato candidiore mori.

AD MAGNANIMVM ET ILLVSTREM heroa Sigismundum Pandulphum Malatestam splēdidissimum Ariminensium regem ac imperatorem semper inuictum Roberti Valturii rei militaris librorum prępfatio.

REdo equidem, nec sum nescius, dux & Imperator inclyte, SIGISMVNDE PANDVLPHE, (tanta est liuoris & inuidię nostri huius sæculi malignitatisq; peruersitas) q̄ multos hoc meū incessuros opusculum, quòd in tanta scilicet probatissimorum vtriusque linguę scriptorum copia qui accuratè & eleganter rei militaris præcepta tradiderunt, ego potissimum ausus sim temere ac ieiunè libros de tanta re cōminisci: in qua primùm cēsorum aciem struam quàm cœpti mei rationem reddam, quàm de perscriptione operis huius disserēdum quicquam putem. Inter istos itaq; qui mea legent, nouum immo antiquum & admirabile hominum genus fore scio, nec mihi soli, vltimo hominum, verùm primis ac maximis importunum, quibus nihil ritè fiat, quibuscum loqui si cœperis, fastidiant singula, sua licet non edāt: indignentúrque, nunquam in sententia permanentes, si veluti muta & rationis expertia vitam silentio prætereas. Nonnulli, veluti sues in luto grūnientes, quum norint forsan ad hanc immortalitatis & gloriæ partem ex literarum & ingenii sui conatibus aspirare non posse, nec inuenire, nec explicare sermone quod fuerit inuentum, incassum me laborasse contendent: & quoniam nixu ipsi suo minime iuuabuntur, nullum adiuuari posse censebunt. Alii veluti apum fuci, & improbissimi sycophātæ, solita libidine omnibus detrahendi, & ad singulaquæq; carpenda proni & ingeniosi, non deerunt interpretes qui calumniabuntur singulorum ordinem, eo pacto scientię phamam sibi aucupari credentes: qui puerilis iactantiæ studio tenebuntur obnoxii, quum olim consueuerint adolescentes ab insigni accusatione aliqua primum nomen auspicari. Phormionis peripateticæ sectæ philosophi, & Sergii Galbę persimilem me dicent. Alii, cum nitida ego vt illi cute, & corpore propter vmbram molli, nullo vnquam vulnere admisso, de re militari, de fortitudine ac ignauia ducum, de instruenda acie, de loco castris capiendo idoneo, multísque id genus, verba facturus sim, ad eū maxime ducem qui & castris nutritus sit, & exercitus maximos duxerit semper inuictus. Erunt & alii porrò difficiles, monstruosi, lucifugi, qui falsam scientiæ persuasionem induent: sub peritiæ tamen ostentatione, ac doctrinarum suarum opinione, multa sibi arrogantes, & intra sese nescio quid ineptè cornicantes, quiq; non tam criminibus quàm maledictis annitentur obruere: quorum voces tumentiáque verba minime perhorrescens, nihilo pluris ego faciam quàm Demetrius ille quem dicere solitum accepimus, eodē sibi loco voces esse imperitorum quo & ventre redditos crepitus: quum nihil pene intersit qua parte corporis, sursum an deorsum turpiter sonent. Acrius vrgebunt alii, & inculcabunt mihi illud satyricum, Tenet insanabile multos Scribendi cacoëthes, illius obliti non minoris in satyra, Est quòdam prodire tenus, si non datur vltrà:

quos omnes etsi possum iure meo repercutere, malim tamen ęquo animo intactos linquere, maxime quũ haudquaquã ex eorũ sim numero qui æmulis carere velint: & eo sint studio,& ingenio prouecti,vt nihil reprehensibile,nihil nisi ad vnguem perfectum habeant.Non pigebit igitur, si qua me inconsultè præterierint(quanquam mea, diligẽtia & curiosa perscrutatione veterum ex libris explorata omnia esse sciam)vel amicorum,vel eruditorum monitu,si vera fuerint, emendatione corrigere : si minus, Democriti potius risum quàm Heraclyti lachrymas sequi velle. Non enim ægrè feram, hanc esse de scriptis meis existimationem, vt qui nesciunt, doctissimos, grauissimos sanctissimósque viros ab æmulis quibus referta sunt omnia perperàm talia perpessos esse intelligant. Atq; vt à poëtis initium sumam, qui sunt multò antiquiores quàm historici,quàm oratores, quàm cætera scriptorum genera, Homerus primus omnis philologiæ dux & antiquitatis parens, diuinarumq; omniũ inuentionũ fons & origo fuit,haudquaquam tamen sic posteritatis studia restrinxit, quin æmulos haberet quàm plures,qui labẽtem, & cedentem oneri, & dormitantẽ eum nonnunquam appellent: sed Zoilum illum imprimis, quod mirabere, qui à Macedonia Alexandriam profectus optauit sibi cognomen vt Homeromastix appellaretur,quum sua Ptolomæo regi contra Iliadem & Odysseam scripta comparata recitaret, quanquam ante annos mille diem obiisset Homerus. Maronem vatem Mantuanum, disciplinarũ omnium cognitione ad vnguẽ excultum, & cuius anima,vt inquit Flaccus,candidiorem aliam non tulit terra, ab C.Caligula,nullius ingenii: à M. Vipranio Repertore,ab Cornificio,Euangelo,Camillo Pictore,Hærennio,Perillo,Faustino, Octauioq; Auito,ac multis aliis non tanq̃ imitatorẽ,sed defloratorẽ, & veterum cõpilatorẽ publicumq; furẽ nouimus esse notatum. Hęc eadem à maliuolis passus est P. Terentius Comicorum summus, qui comœdiarum prologos in defensionem scænis dedit. Vrgebant enim comœdias eum omnes à Polydoro ac Menandro transtulisse,& à Lælio Scipionéque in scriptis sic adiutum vt meritò non sua sed aliena pro suis edentem criminarentur. Sunt qui non tam ab his qui tum adolescentuli forte fuere quàm à Q. Sulpicio Gallo qui consularibus ludis fabularum dãdarum initium fecerit, vel à Q. Fabio Labeone,& M. Põpilio consulari vtroq; ac poëta viris,vtpote quorum operam,& in bello,& in ocio,& negocio nedum Terentius sed S.P.Q. plerunq; R. fuerit expertus. Quis M. T. Cicerone doctrinarum luce in eloquendo ornatior? quis fœlicior in explicando? quis in persuadendo potentior? qui in arce romanæ eloquentiæ stetit? id nedum inter ætatis suæ homines,verùm apud posteros assecutus,vt eius non Arpinatis cuiuspiã hominis,sed animatæ diuinæq; potius eloquentiæ nomen habeatur? obtrectatorum tamen morsus euitare non potuit quominus in eorum linguas incideret. Hunc enim Græci repetũdarum dignum accusari censent, q; ea literis mandaret quæ haud primum ex se forent inuenta: criminantur alii incompositè eum loqui, & non modo tumidum, sed redundantem,in repetitione nimium denique,atque verbosum,quũ tamen mos sit ei profundam rerum scientiam sub breuitate verborum tegere. Martianus Capella, vitiosissimum in clausulis reperiri eum, turbantem numeros quadam

permixta

permixta confusione,dicit.Nonnulli quoq; inter maximos viros tam prodigiosi extiterunt,in quibus sunt Gallus Asinius Caluus, & Largus Lycinius(cuius liber in suggillationē eius atq; notam etiã inuulgatus fertur,infami titulo Ciceromastix)vt scribere ausi sint, oratorem maximum impropriè atque inconsultè locutum: quos itidem(vt in oratione etiã sua Vatiniana testis est) ob insignem linguæ festiuitatem,consularem eum scurram minus puduit appellare: quódq; magis mirabere(tanta est iudiciorum varietas)extat eiusdem Ciceronis de optimo genere dicendi liber,tale tàmque ex alto sumptum opus,vt idem in epistolis ægrè attigit,à M.tamen Bruto,ad quem & cuius precibus scriptus erat,erudito viro licet & scribentis amico,non probatur. Quis Demosthene in tanta graiorum hominum eruditione, oratoriæ artis præceptis & dicendi vsu ac maiestate præstantior?& quanquam quum dicturus esset, concursus in audienda causa ex omni Græcia fieri solitos monumentis atticis atque latinis memoriæ proditum sit,attamen hic ipse huius quē modo diximus Ciceronis aures persæpe non implet. Quis Epicurum intoleranda superbia detrahentem omnibus non audiuit?Pythagoræ,Empedocli,Democrati?quem amicum licet,totis voluminibus lacerasse traditur, quòd in philosophia paululum à se suisq; insanis opinionibus discordarent?Democritum à quo quæ sciebat in philosophicis cuncta didicerat,& quem exigua mutatione verborũ in omnibus sequebatur, hunc acrius inurebat: nēpe qui magistro caruisse gloriaretur & videri vellet. Secuti sunt in hac detrahēdi lididine Epicurum Metrodorus atque Hermacus,supradictos quoq; philosophos lacerātes,nec vllius magnitudini parcentes aut gloriæ,quando idem Epicurus mirum in modum Platonem spernit & contumeliosissime Aristotelem vexat,aduersus Tritamum hominem in dicendi nitore tantum vt ob diuinam eius eloquentiam Aristoteles Theophrastum appellaret: Scito sermone & Attico inuenitur scripsisse etiam fœminam,ac meretriculam quidem. Fuit & Zeno ipse maledicus,& aspernator nō modice,qui et Chrysippum philosophum acutissimum,& eiusdem sectæ nominans contemptim,non Chrysippum sed Chrysippam semper diceret: nec modo qui tum erant, Apollodorum siue cæteros coætanos conuitiis ac maledictis incesseret,sed parentem immo deum philosophiæ Socratē, latino verbo vsus quò mordacior credo esset,scurram Atticum appellaret. Similiter qui de Platone Xenophonteq;, duobus Socraticæ amœnitatis luminibus exquisitissime scripsere,nō absuisse ab ipsis motus quosdam tacitos & occultos simultatis & æmulationis mutuę putauerũt.Fuit & Annei Senecę in Fabium Quintilianum,& Quintiliani in Senecam detractio non leuis, & quanquam ambo excellenti ingenio & doctrina viri, eodem cælo geniti, quos ætas, quos professio penè iunxerit, seiunxit tamen adeò parium immo disparium pestis liuor,vt nec Fabius Senecam ore pleno probare possit, nec ille de Fabio,par pari referēs,nisi contēptissimè loqui.Liuium historicũ celeberrimum, tametsi lacteum alii,alii vberem & beatum eloquentiæ fontem vocent, Caius tamen, ferox fateor princeps, sed minime rudis, vt Senecæ dicta, commissiones meras & sine calce arenam esse dixit, sic verbosum hunc in historia negligentémque carpit, cui & Pollio patauinitatem quampiam dicit inesse.

Salusti

Salustianæ orationis breuitatem qua nihil apud eruditos elegantius, nihil potest esse perfectius, maligne etiam reprehendere inscitéq; obtrectare plerique conati sunt. Vtq; ad sanctos patres conuertatur oratio, quis Hieronymi contentiones non audiuit, non legit? cum Ruffino Aquiliense? cũ Iouiniano? cum Vigilantio? quem nonnunquã proprio, nonnunquã mutato nomine dormitãtem appellat? Quis eiusdem cum Augustino non vidit epistolas? à quibus quũ contentionis studium et volũtas forte absit, more sanctorum in quibus illi duo omni genere doctrinæ & vitæ sanctimonia omnium iudicio excelluerunt, emulationis tamen non paruæ speciem quãdam prę se tulisse haud dubie visi sunt. Cyprianum in omni genere oratoriæ artis admirabilem, & cuius ingenii facilitatem, copiam, & suauitatem admiramur omnes, à peritis tamẽ quibusdam accusari deriderią; solitum legimus, et vna sui nominis litera immutata, Caprianum appellari, quòd ingenii tam diuitis venam ad dominicam orationem ac humilia quædam alia literarum ignaris solũ enodanda conuertisset. Ad postremum quum constet ingeniis omnis æui pręcellentibus vnum hoc venenum vnámque labem inuidiam extitisse, non mirum tibi, Sigismunde, nec cuipiã videri debet, si contra me pusillum hominem & indoctum scholastici quidam & circũforanei rabulæ latrent atque desæuiant. Quocirca lectorem etiam humanitatis iure postulo, quisquis ille erit qui viderit hæc, ne iurgiis insectetur, conterat, vel detestetur: verùm si ab initio legerit, perlegat quoq;, & in legendo quæ alibi norit (quum nihil scribi omnino noua inquisitione possit) minime tanquam iniqua repudiet, satísque esse iudicet, non esse hæc, nec in compitis, neque in tabernis literarum ludi valde protrita. Illud denique peto, vt non erudiendi ostentandiq; noui aliquid magis quàm restaurandi gratia quę deperdita erãt clarorum virorum monumenta, quasi maiorum demonstratione vestigiorum, scripta hæc existimentur: atque vt eiusce deperditæ rei notitia plenior habeatur, ab ipsis (vt ita loquar) cunabulis scriptores eius auctores recẽsebo, quos & multos & præclaros, tam Græcorum quàm Latinorum aliarumq; gentium fuisse comperio, Demetrium scilicet Phanostrati filium, Phalereum, Democritum, Xenophontem, Pyrrhum Epirotarum regem maximum, Iphicratem Atheniensem, Anacharsim Scytham, Cincium, Iulium Higinum, Catonẽ Censorium, Marcum Varronem, M. T. Ciceronem, Cornelium Celsum, Martianum, Modestinum, Marcellum, Sextum Iulium Frõtinum, Vegetium Renatum, Patrinum, his minus omissis quæ à Romulo, Numa Pompilio, Tullo Hostilio, Anco Martio, Tarquinio Prisco, Seruio Tullo ex regibus: ex Cæsarum verò & Augustorum familia, Iulio Cæsare, Diuo Aug. Diuo Traiano Adrianoq; instituta, inuẽta, cõmutata vel reuocata sunt: quorũ pene omnium libri qui scripserũt cum vel temporum vitio, vel iactura quadam nostra deperissent, illiq; ipsi qui fato minus essent absumpti in multis deficerent quæ ad rem spectare videbãtur, suscepi laborem nouæ huius commentationis, tuo tantum nomini dedicandum. Nullus enim occurrebat alius, (neque amore aut errore teneor) in tanto nobilium ducum & imperatorũ numero, cui iure suo munus hoc dedicari dignius posset: quippe qui hac solus tempestate castrorum filius, exercituum pater, optimisquibusq; doctri

nis &

nis & artibus belli imbutus, clarissimis exacti temporis ducibus peculiari quadam amoris gratia militaris huius rei afficeris, vitam illorum ac gesta studens emulari. Eoq; libentius id effeci, quòd concilium cęlestium terrestriúmque in sedibus immortalitatis te collocasse videbam, omnémque inclytæ domus tuæ gloriam subditorúmque populorum spem in tuam potestatem transtulisse, vt non aliter ac dei nutu sine dubio factum sit, quòd tam arduus ecclesię romanæ casus emerserit, quo heroicam diuinámque illam virtutem tuam facile posses ostēdere. Nec ęgre feres, de te audiens quod aliquando de summatibus viris & illustribus dictum est & literarum custodiæ traditum: vt enim Hectorem & Achillem troiani belli celebritas claros fecit, innumerabilis Xerxem exercitus, & Marathonia pugna Milciadem, Camillum Galli, Manlium capitolina defensio, Scipiones Carthago, Cymbri & Theutones Marium, Pompeium Mithridates atque pyratæ, Cęsarem Britannia, Gallia, atq; Thessalia, sic te diuina signa per omnes Italiæ oras, per omnes exteras nationes, notissimum clarissimumq; reddiderunt, cum Eugenio Pontifice Maximo, omniumq; sanctissimo præside, tu gentibus eius aduersus egregium sane ducem Frāciscum Sphortiam socerum tuum potentissimum, ac acerrimum dominici tunc gregis hostem, aduersusq; Florentinum Venetúmque populum Imperator inuictus adesses, ac sacrosanctam ecclesiam eius gētibus laceram, & armis oppressam, breui temporis curriculo contra cōmunem omnium opinionem ad summum dignitatis suæ culmen instinctu diuinitats, mentis magnitudine, ductúque tuo, consilio et auctoritate prouexeris. Neque aliter illum ipsum castrensem impetum atq; conatum tuū qui pręcesserat, contra hæc ipsa ecclesiastica signa & illustrem Tarraconensium regem Alphonsum Philippúmque Mariam, Insubrium, Lygurumq; ducem bellicosissimū reor extitisse, nisi quia maxima vi maximóq; discrimine modestia tua illustranda erat, ac veluti cæli temperiem venti imbresq; commēdant, ita ad augendum tuę dignitatis cumulum apud pontificem, apud omne genus hominum, illum tumultum, hūc spectatissimum triūphum præcessisse crediderim, vt quot in illo turpitudinis notas extingueres, tot in te triūphales coronæ refulgerent. Conuenientissimum pręterea videbatur vt cui merito omnia debeo & imperio subsum, ipsi meum, si quid esset, præ cæteris dicaretur ingenium, sperans denique id fore morte obita, vt ad posteros aliquādo non inglorius commigrem & viuam: vbi si immortalitatem illā quam omnes expetunt, pauci verò assequuntur, vel ipse non assequar, gaudebo tamen tuo augusto paternóque nomine, cui hoc de re militari opus inscripsi consecrauíque, me diuturnam lucem & sempiternā quandam gloriam adepturum, qui fortasse sine te, qui multis me ad scribendum rationibus impulisti, in tenebris abiectus iacuissem. Sit itaque tuo tantū nomini dicatum, et quid de te mihi pollicear videas obsecro. Nūquā enim huiusce libri exordio nomen ipsum legetur tuum, quum passim & vbiq; gentium sublime magnificúmq; prædicetur, quin mihi splendoris & gratię plurimū sit allaturum. Putabunt etenim singuli ad quos liber iste puenerit, non parua nec inutilia se percepturos, dū tam splendidū, tam pręcellens, tā illustre ipsis primis apicibus nomē

tuum

tuum intuebuntur & legent. Suſcipe igitur clementiſſime ac optime princeps, SIGISMVNDE PANDVLPHE, gratiſſimis vlnis munuſculum hoc, exiguum licet, ab animo tamen tibi deditiſſimo tuiq́ amantiſſimo profectum, intentiúſq́ leges quum aſpirare tibi inter plurima ſtrepentium occupationum tuarum agmina licebit. Inuenies profectò plurima in hoc opere quæ tibi ſint aut voluptati maximę legiſſe, aut ornamento vidiſſe, aut vſui meminiſſe: quippe quæ præceptis & exemplis ſuis oblectare atque inſtruere bene inſtitutum animum poſſint: de cuius cauſis nil attinet plura nunc diſſerere, quum quidem ſingulæ partes eius deſtinatis aliquot voluminibus explicandæ ſint, quas ordine ſuo tūc demum proſequar, quom præfatus fuero pauca quædam de ipſius rei origine ab aliis pene omnibus omiſſa ſcriptoribus, quā reor ad vniuerſę etiam rei deſcriptionem ab aliis quoque pluribus intactam maxime profuturam.

Vale.

Dantis Tertii Aligeri,

Qui modo Romuleam seruarat ab hostibus vrbem,
Et capitolini culmina cælsa Iouis,
Quique ducem Calabrûm castris spoliarat & armis,
Inq; omni fœlix agmine victor erat,
Marmore dux Venetûm iacet hoc, Malatesta Robertus,
Fecit adhuc tantum non Libitina nefas.
Cur fraudata rapis iuuenem fortuna, putabas
Nunquid, dum numeras parta trophæa, senem?

Eiusdem,

Quisquis funesto validas sub Marte cohortes,
Et sequitur missas per freta salsa rates,
Ille Raguseum tollat super astra Boninum
Ingenioq; viri præmia digna ferat,
Impressit quoniam quonam modo bella gerantur,
Machina vel quatiat mœnia quæque solo.

¶ERRATA

Pagina	Linea	Lege
3	25	vt reliquæ actionum
94	31	Sagmina, inquit, à te
113	17	donec Crassianus hic &c.

Græcus enim Plutarchus habet κρασσιανὸς quod latinus habet Crastinus.

171	21	captos cxlii
ibidem	23	Antipatro autore
ibidem	27	renuit experienti Aiax,

alioquin dux agminis semper. Tum pronunciatum &c. sic Plinius libri octaui capite quinto.

Huius loci occasione subit mihi, bone lector, te orare vt cum in huiusmodi loca aliquot incides negligẽtiã nostrã ne incuses, qbus festinãte prelo ac autorẽ sępe tacẽte Valturio, non libuit incõperta in formam mutare diuersam ab exemplari.

182	43	Vicarium tibi expedi
215	40	κυλίω
259	1	vehicula duo tormẽtaria
289	in titulo	Lib. X

Nomina autorum præcipua(nam omnia persequi esset infinitum) à quibus quæ xii Valturii de re militari libris continentur desumpta sunt.

Acron	Euclides	Nigidius
Ambrosius	Eudoxus	Oppius
Ammianus marcellinus	Euripides	Oribasius
Apollonius Tyaneus	Eusebius Cæsariensis	Orosius
Apuleius	Eutropius	Pacuuius
Aristophanes	Fabius Quint.	Palladius
Aristoteles	Faustinus	Pandectæ
Asconius pædianus	Fenestella	Persius
Athanasius	Firmianus	Petronius Arbiter
Augustinus	Flauius Vopiscus	Pherecides
Augustus Cæsar	Florus	Pittacus
Berosus	Frontinus	Pindarus
Biblia sacra	Galenus	Plato
Boëtius	Gellius	Plautus
Cæsar	Germanicus cæsar	Plinius
Cæcilius	Gratianus	Plinius nepos
C. Caligula	Gregorius	Plutarchus
Cassiodorus	Helius Lampridius	Polybius
Censorinus	Heraclytus	Priscianus
Cicero	Hesiodus	Propertius
Claudianus	Hieronymus	Rabanus
Clesbius Alexandrinus	Hyrcius	Sallustius
Columella	Homerus	Seneca
Cornelius Celsus	Horatius	Seruius
Cornificius	Iosephus	Stephanus
Curtius	Iphicrates	Suetonius
Dares phrygius	Iulianus	Terentius
Demonactes	Iustinus	Tertullianus
Demosthenes	Iuuenalis	Theocritus
Dion	Laërtius	Theophrastus
Dionysius	Liuius	Thucydides
Dioscorides	Lucanus	Tibullus
Donatus	Lucullus	Trogus
Draco	Lycurgus	Valerius Maximus
Druidæ	Macrobius	Varro
Egesippus	Martialis	Vegetius
Epicurus	Martianus Capell.	Victruuius
Ennius	Masurius Sabinus	Virgilius
Epimenides	Menander	Vlpianus
Euangelus	Neuius	Xenophon

ROBERTI VALTVRII
AD MAGNANIMVM ET ILLVSTREM Heroa Sigismundum Pandulphum Malatestam splendidissimvm ariminensivm regem ac imperatorem semper inuictum, Rei Militaris Libri XII.

De prima & secunda Rei Bellicæ origine, apud quas nationes primum orta & unde Res bellica dicta sit, CAP. I.

Vum inter omnes priscæ auctoritatis viros, qui Xenophonte ac Cicerone duce, clariore mentis ratione viguerunt, non dubium sit, per se hominis vim imbecillam ac fragilem nimis, non satis esse quo res omnes domi & foris sibi commodas ad vitam posset amplecti, alteriúsq; indigere, legitimam maris & fœminę copulam cõstat comparatam esse natura, vt & vtilissima & maximè necessaria vitæ societas iniretur, & quod alteri plerumq; deesset, præsto sumeretur ex altero: tum etiam, quum victus non vti primum palam & in propatulis campis, sed intra domesticos parietes accurandus erat, necesse fuit alterum foris sub diuo esse qui labore & industria compararet quę tectis includerentur, fruges, & alimenta: quum verò partæ res intra limen essent congestæ, alium esse qui & congesta seruaret ad vsus vitæ necessarios. Iure igitur & natura comparata est opera mulieris ad domesticã diligentiam, viri autẽ operam omnem & curam ad exercitationem forensem & extraneam, ad inediam & vigilias, æstus & algores, tum etiam itinera & labores pacis & Belli, cæterarumq; artium & militarium stipẽdiorum perpetiendos: idcirco natura viros quàm mulieres fecit audaciores, quòd necesse esset foris & in aperto vitam tuentibus nonnunquàm manu & viribus iniuriam propulsare. Huiusmodi aũt homines, aliis belli propulsatores & arma tenentes, aliis custodes, aliisq; milites notiori vocabulo libuit appellare: quo fit vt hæc militaris res ad commoda vitæ consequenda, secundum naturam apud cœtus iure sociatos consiliaq; hominum, quæ nostri homines ciuitatem appellant, honestissimis orta & procreata principiis, ad salutẽ vtilitatẽmq; hominibus tradita & concessa videatur. Eius rei originem, prisca illa & absoleta à memoriáque hominum multum remota mecum ipse reputans, cur ad vrbium conditores seu rei ciuilis rectores referatur non satis intelligo. Antiquissima enim rei huius bellicæ initia fuisse conperio, longéq; ante vrbes legésq; cõditas, ante æris ferríq; vsum adinuenta: siue ad Iouem illũ magnum quem in cœlo comitatum exercitu deorum pariter & dæmonum Plato describit, procurantes præfectos & præsides habentem, radices agentia: siue ad priscos vsq; illos homines inertes & ex terra genitos vt poëta meminit.

Terrea progenies duris caput extulit aruis:

siue corruptione aliqua, alióue quouis modo absq; parentibus natos & reseruatos, iuris multarũmq; rerum ignaros, quum nullum tunc neq; naturale neq; ciuile ius

 uile ius

uile ius descriptum, nulla initia sapientiæ, nullæ dissensiones nec inimicitiæ, neque bella oborta forent. Nam

Nondum vesanos rabies nudauerat enses,

vt Germanicus Cæsar in Arateo carmine loquitur,

Nec consanguineis fuerat discordia nota:

immo nec alienigenis quidẽ, quum nulli omnino gladii qui tunc stringerẽtur essent, quum pœna ex cupiditate, amentia, nequitia, improbitate aucta, per scelus, prædas, direptiones, sanguinem & crudelitatem perfecta Bellica res à beluis vel quòd beluarum more propter alimoniam & specus quæ tunc pro domibus illis erant, vnguibus & dentibus pugnarent: vel quòd beluarum sit pernitiosa dissensio, dicta & appellata non insciтè videbatur Horatio,

Quum prorepserunt primis animalia terris,
Mutum & turpe pecus glandem atq; cubilia propter
Vnguibus & pugnis dehinc fustibus, atq; ita porrò
Pugnabant armis quæ mox fabricauerat vsus:

nisi rem hanc ab initio secundum naturam profectam túncque rudem ac penè fortuitam ad disciplinã peritięq; studia primi reuocassent, quales Assyrii quos primos bella finitimis intulisse constat, quanq̃ non horrida multum nec difficilia, quòd rudes adhuc ad resistendum gentes essent, nec etiam multæ nec magnæ, quũ post Noë diluuium anni non multo amplius quàm mille fluxissent, vbi Ninus rex Beli filius, supra quem nihil præclarũ in libris relatum inuenio, Vesorem illum Aegyptium & Scythiæ regem Taneum remotis bella populis inferentes, nec imperium sibi, sed populis suis gloriam quærentes victoria sola contentos semper excipio, omnes quæ à Syriæ finibus adusq; vltima Lybię gẽtes nationésq; subegit, quo tempore inter sese insidiari cœpere & gloriam ex humano sibi sanguine comparare: Siue quales Abantes, qui propè pugnandi ac præter cæteros manus cum hostibus conserendi solum peritiam habuere. Nam vt Antilochus refert,

Hæc crebros tendunt arcus, nec verbera fundæ
Expediunt, sæuásq; ferox Mars æquore cædes
Infert, sed rigido geritur res comminus ense:
Hac illi apprime pugna certare periti,
Euboicæ genus acre virûm Bellóq; superbum:

Siue quales Cretenses, quorũ patria prima remis & sagittis inclaruit: Siue quales acerrimi omnium bellatorum Chalibes, per quos erutum & domitũ est primitus ferrum. vel vt Hesiodo quoq; placet, in Creta eos qui vocati sunt Dactyli Idei: Aphris & Thessalis hanc alii partim gloriam dabunt, quòd ex his primitus pugnam ex equis Centauri secundum Pelion montem incolentes docuerint inire, lasciuásq; vertigines implicare. Illis verò, quòd primi contra Aegyptios prælium fustibus, quos phalangas vocant, fecisse memorentur: Erunt & qui contra hos pugnent veluti Daci, Medi siue Thraces, quos bellicosos adeò fuisse semper non dubium est, vt ipsum Martem apud ipsos fabulæ natum esse confirment. Galli verò suo quodam iure ab his quos modo diximus hanc palmam repe

nam repetent, suámq; omnino esse contendent, quum se Druidum sententia omnes à Dite patre cui terrena vis omnis atq; natura dedicata est, pugnæ natos prædicent, liberósq; suos nisi quum adoleuerint vt munus militiæ sustinere possint, palam ad se adire non patiantur. Atheniensibus hanc tribuent alii, quoniam eorum ciuitas qua nihil habuit Græcia clarius, nihil antiquius, à Minerua est, principe & inuētrice Belli armorúmq; Dea, quæ græcè ἀθηνᾶ dicitur, vtpote quæ bellicosa & sapiens regionem eligendam censuerit talem, quæ sui similes viros editura esset. Permulti deniq; Spartiatis cōcedent, quorum disciplina quid quantúmue bellicis actionibus conduxerit vt reliquos missos faciam, Maharbalis præstantissimi ducis & Xanthippi declaretur exemplis. Huius enim mercenarii militis siue ducis opera & arte, triginta milia Romanorū cæsa sunt, Regulo eorum duce, cum quingentorum equitum numero in vincula coniecto: illo Lacedæmonio quoq; Hannibal secundo punico bello postquàm alpibus patefactis in Italiā traiecit, vsus ductore & accincto & acri & expedito semper ad bellum milite, occidisse populi Ro. supra ducenta milia, quinquaginta & eo amplius hostium milia cepisse memoratur. Quo quidem duce, vt cætera sileam, illa maxima Cannensi mirabiliterq; horrenda clade de Romanis procul dubio esset actum, nisi mora peruadendæ vrbis obstitisset, ipsáq; militia tanta rerum agitatione lōgo postliminio ab interitu penè reuocata fuisset in lucem, quę deniq; omni studio exculta, non principatuum omnium quę circa se essent Sabinorum, Hetruscorum, Latinorum, Hernicorum, Volscorum & Auruncorum, totiusq; Italiæ populorum solùm Romanis peperit, verùm omnium ferè remotissimarū gentium ac nationū terrarū orbis reges ac dominos fecit.

Quid res Militaris, & in quot partes distributa secundum Iphicratis traditionem, & quòd tribus rebus, ut reliqua actionum, natura, doctrina & exercitatione consumitur, quodq; plurimis liberalium artium studijs inhærendum sit ei, qui se cum gloria cæteris imperaturum profiteatur,

CAP. II.

MILITARIS res, est ciuilis quædam pars facultásq; honoratissima, ad reliquas ciuilis potentiæ partes tuendo continendas, secundum naturam maximè necessaria, legitiméq; ad hoc ipsum variis diuersorum temporum exēplis electione ac sacramento adacta. Hęc vt Iphicrates tradit, in Pedites, Equites, Phalāgem, Ducémq; distributa est. Manibus pedites similes sunt, pedibus verò equites, ipsa phalanx thoraci & pectori, capiti autem imperator: qui vt Aristoteli placet, mentis atq; animi instar est. Rursus tribus hæc rebus, natura, doctrina & exercitatione consumitur. Naturæ namq; principiis fortes creantur ex fortibus & bonis, estq; in iuuencis, est in Equis patrum virtus, nec imbellem progenerant aquilæ columbam, vt Flaccus inquit. Maxima quoq; huic rei adiumenta conferre doctrinam & institutionem quis dubitat? quum in præliis quondam omnibus artibus studiorum liberalium excultis, veluti seminario ducū præfectorúmq;, pręcipuus honos haberetur: quumq; ad militiam euntibus apud maiores nostros dari soliti sint

custodes atque magistri quibus primo anno erudirentur, quod nec poëtam maximum præterit de Pallante canentem atque dicentem,
Sub te tolerare magistro
Militiam graue Martis opus.
Porrò consuetudinis & exercitationis ea vis est vt dimicãtium animus semper sit pronus ad cædem ardénsque in præliis, ad quæ si inconsuetum militem duxeris, non secus ac mulierem videris: & quanquàm Tyronum ætas Veteranorum potior esse soleat, veterani tamen ex consuetudine cæteris audendi exemplum præ se ferent, quum videamus ex militum turba sæpenumerò saucios efferri: & quidem Tyronẽ illum & à consuetudine pugnæ alienum, leui quanq̃ ictu vulneris suspicione pallentem effœminatissimúmque eiulatum edentem: veteranum verò præliis assuetum, vulneribus innutritum, ac post sanguinem sæpe etiam victoria potitum, quum nonnunquam grauiter impellatur, feriatur, deiiciatur, alacrem iterum ad cædem exurgere, chirurgum & vnguenta spernentem. Quũ itaque ad perfectam huius rei actionem hæc tria insint, vt antè diximus, natura, doctrina & exercitatio, necesse est vndecunque expolitum esse debere, qui se pręstantem cæteris profiteatur: quocirca huius rei ducem, ingeniosum & ad disciplinas singulas maiorúmque instituta capessenda docilem atque versilem esse oportet: haud enim ingenii vis absque disciplina & rerum plurimarum maximarúmque exercitatione, aut disciplina, ingenio & exercitatione destituta, consummatum ducem potest effingere: quòd si qui aliter forsan putent, falluntur maximè, & in summo omnium errore versantur: quúmque nulla sit ars, nulla disciplina tam suis absoluta partibus vt non quoque cæterarum adiumẽta desideret, vt in bellicæ huius rei quota maximè parte versatur instrumentis, quum alter spicula telis & sagittis exacuat, alii balistarum scorpionúmque symmetriis & tẽperaturis insistant, cælatis alii frænis, cæterísque id genus quæ ad hominũ equorúmque structuram pertinent occupentur, non alienum censeri debet si huic militari disciplinæ plurima liberalium & optimarũ artium ornamenta constituta quibus inhærendũ putem. Sit itaque in primis literatus dux & saluberrima philosophiæ præcepta æmuletur, historias multiplices memoriter complectatur: oratoriæ poëticæque facultatis non sit ignarus: Musicæ, Arithmeticæ, Geometriæ, astrorum cœlique rationes pro facultate cognitas habeat: iuris ac legum diuersarum gentium varietatem calleat, medendi cognitionem haud aspernetur, gymnasticæ & militari exercitationi ac otio bellicisque, postremo rebus aliis ad laureas & triumphos tanquàm maximè necessariis totus incumbat: quæ cur ita sint, seorsum hæ sint causæ.

De literis hisque qui maximè earum studijs incubuere, plurima memoratu digna, CAP. III

LITERATVM ducem esse oportet in primis & eruditum, vt diximus. Sunt enim literæ ad excolẽdam vitam & ad comparandam gloriam sempiternámque rerum gestarum memoriam propagãdam adiumẽtum ei maximum robúrque validissimum. Literaturam autẽ intelligo, non vulgarem, non crassam, & barbaram istam qua vtũtur qui nũc in castris versantur duces, sed præclaram & accuratam illam cum rerũ multarum

rum ſcientia coniunctam. Nam neq; præcepta illorum, qui ſcripſerunt, nec eorum exempla de quibus ſcribitur ſatis intelliget qui non iſta fuerit eruditione perpolitus. Ad quam comparandam, quum diligentia noſtra maximè opus ſit & cura, quum incidant tempora nonnunquàm & horæ quibus ab huiuſmodi rebus bellicis vacare neceſſe ſit, quum non ſemper gerantur bella, & ſinguli dies ac noctes aliquid habeant intercapedinis, quo domi contineri & cum veteribus tuis amicis, id eſt, libris eſſe ſeorſum poſsis, ante omnia tinctum eſſe oportet ingenium & quaſi initiatum præceptoris optimi opera. Quod conſiderans Philippus, Macedonum Rex ſapientisſimus, Alexandrum filium præ cęteris literarum inductoribus quibus eius curam demandauerat, Ariſtoteli ſummo id temporis philoſopho tradidit literis imbuendum, quo illam, quam modo dixi literaturæ & eruditionis excellentiam adipiſceretur: quod nec rex ille prudentiſſimus feciſſet, niſi forte ab Alexandro fratre Thebanis obſes datus triennio apud Epaminundam, ſtrenuiſſimum imperatorem et ſummum philoſophum eruditus eſſet, nec tantus philoſophus hoc ſibi munus ſuſcepiſſet ſi nō honeſtisſimarū artiū ſemina ab optimo tractari præceptore debuiſſent: in qua re extat illius adhuc epiſtola ad Ariſtotelē, de Alexandro filio in hunc modū ſcripta.

Filium mihi genitum ſcito, quo equidē diis gratias habeo, non tam ꝓindè quia natus eſt, q̄ pro eo quòd eū naſci contigit tēporibus vitæ tuæ. Spero enim fore vt educatus eruditusq; à te, dignus exiſtat et nobis et harū rerū ſuſceptione. O ſapientisſimam et tanto principe dignam vocem, qui ita demum eum putauit dignum fore ſuſceptione regni, & tantarum rerum adminiſtratione, ſi literis & diſciplinis erudiretur, atq; planè ita fuit: ſuapte enim natura primum conuerſatione, deinde doctrina, & præceptis tanti philoſophi ornatus Rex ita egit, vt ipſe Deo genitus Deóq; ſimillimus crederetur. Ariſtotele enim primum exacta pueritia per quinquennium, et porrò Calliſthene vſus rhetoribus, orbem terrarum aggreſſus, innumeras hoſtium copias ac gentes expugnauit, & totum penè orbem ſuis victoriis illuſtrauit: cunq; ea tempeſtate armis exercitam communem prope Aſiam teneret, potentisſimúmq; & Perſarum & Medorum regē Darium prœliis & victoriis vrgeret, quāti literas & ipſe rex feciſſe, quantúmq; ornamenti illis poſuiſſe viſus eſt, ex his liquet inſpicere: in illis enim tātis negotiis literas ad Ariſtotelem miſit, quibus in hunc modum queſtus eſt,

Haud abs te rectè factū eſt, ꝙ ſpeculatiuas edidiſti diſciplinas: qua eīm re cæteris iā nos ipſi ꝓcellemus, ſi ea q̄bus eruditi ſumus ſtudia oībus cœperit eſſe coīa? Quippè ego doctrina anteire malim, q̄ copiis atq; opulentiis. Cupidi ea fortaſſè vox & inuidi hominis ad vtilitatē ſuā omnia reuocātis, ſed ex hoc facilior eſt cōiectura quantū literis tribuerit, quippè qui cū cæteris rebus concertatores ineſſe ſibi non ęgrè ferret, in his ne æmulū quidē vellet habere. Quæ animi excolendi cura, quod ſtudium Antigono, præclaro etiā Macedonū regi fuerit, facile percipi poteſt ex Perſeo, Philonideq; eius pręceptoribus, atq; ex his, vt refert Apollonius Tyrius, quę de Zenone ad eum in hunc modum conſcripta ſunt,

Antogonus rex Zenoni philoſopho ſalutem. Ego fortuna me quidem & gloria vitam tuam anteire exiſtimo, cæterum diſciplinis ſtudiisq; liberalibus

& perfecta fœlicitate quam tute possides, longê abs te præcelli sentio. Quocirca te orare statui vti ad me proficiscaris, id mihi persuadens, te preces meas minimè irritas fieri passurum. Tu igitur modis omnibus enitere vt tuo contubernio fruamur, hoc pro certo habens, te non mei tantum sed omnium simul Macedonū eruditorem fore. Nam qui Macedoniæ regem erudit atq; ad virtutem imbuit, eum & subditos quosq; instruere ad fortitudinem & probitatem certū est: nam cuiusmodi fuerit dux, tales vt plurimum subditos fieri necesse est: nec ab re, aliámq; ob causam, si principi literarū Homero credimus, Peleum regem Achilli filio Phœnicem præfecisse ferunt, quàm vt attritus non solum dicendi, sed gerendi quoq; vsu, pariter inclareret clariórq; euaderet. Quid ille Themistocles, quem ego Graii sanguinis virorum clarissimum & vnum ex omnibus totius Græciæ callidissimum & prudentissimū imperatorem ausim dicere? Nōne in disciplinis percipiēdis præceptores habuit & eos quanquàm Anaxagoram & Melissum philosophum Emnistes Imbrotus affirmet, tamen temporum ratione diligenter inspecta qua illum errasse constat, Mnesiphilo assentiendum magis videtur, quippe qui eum Phrearei discipulum fuisse asseueret, ad eam solum eruditionem quam bellicæ rei facultatem dicimus capessendam, quanquàm naturæ bonitate fidens prius ipse contempserat? Dionem Syracusanum omni disciplinarum genere erudiuit Plato, cuius quāto deinde studio Dyonisius iunior ad se flagitarit aduentum, quantíq; eum fecerit, vtpote qui illo tempore plus cæteris amauerit Architæ Pythagorei scripta, ad eum demonstrat epistola. Valuit etiam apud veteres diu eiusdem Platonis sententia, qui tum deniq; res publicas censuit fore beatas, si aut philosophi regnarent, aut reges philospharentur. Nec Isocrates aliis artibus Timotheum Cononis præstantissimi imperatoris filium, summum ipsum imperatorem, hominémq; doctissimum instruxit. Quid ipsius Epaminundę summi philosophi summíq; ducis eruditio, quam in eo præcipuam fuisse accepimus? nonne ea quoq; in Lysiam Pythagoreum refertur? Archelaum prudentem rei bellicæ naualiúmq; commentorem pręliorū, adeò literarum studiis inhęrentem nouimus, vt Euripidi Tragico consiliorum summam crederet omnem, cuius suprema haud prosequi contētus rex & sumptu & impensa funeris, secta barba & attōso crine mœrorem quem animo ingentem conceperat vultu publicauit. Pyrrhum quoq; Epirotarum regem maximum bello, non solum lectitasse libros cum esset rex, verumetiam multa literis demandasse rei militaris præcepta nouimus. Pœnorum dux inclytus Hannibal, vir tantus tantisq; confractus bellis, nonnihil temporis etiam literis tribuisse dicitur cum esset in castris: quippe qui præter Sylenum Sosylao Lacedęmonio literarum græcarum vsus est doctore. Tradunt & Musas virgines cum Libero patre profectas in castra, hisq; cū bonis artibus apprimè eruditæ essent dux ille oblectabatur: secutus est eum Sylenus quoque pædagogus ac nutritor optimarumq; institutor studiorum, qui ei plurimum ob virtutē ac gloriā resq; bellicas contulit ornamenti. Nec admiraberis Mithridatem Ponti regem, clarissimúmq; ducem annos duos & septuaginta natum secū philosophos omnes immensæ sublimitatis semper habentem, omniúmque ante se genitorum studia

ſtudia literarũ ęquantem facile vel ſuperantem. Latini verò duces vel Romanorum proceres etſi non ſint eruditione exteris forſan pares, omnes tamen fere docti & literis clari euaſere. Nam Cato primus Porciæ gentis animi vigore præſtantiſſimus, literis etiam expoliri præſtantiſſimum cenſuit, quàm ſerò, inde exiſtimari poteſt, quòd latinis iam pridem, ab Q. Ennio verò iam ſenex & in Sardinia Prætor græcis literis eruditus eſt, adeóque vt probabilis priſca illa eloquentia, non ſolum orator & hiſtoricus, ſed iuris conſultiſſimus, literarúmque omniũ cupidiſſimus fuerit, quarũ & ſi ſenior (vt ante diximus) ſtudium arripuit, tantũ tamen in eo progreſſus eſt vt non facile reperiri queat, neque græcarum neque latinarum rerum quidpiam, quod ei fuerit incognitum: Huius quoque ſucceſſor ac propior ætati noſtræ alius Cato, in literis diſciplinisque percipiendis tardior licet eſſet, Saperdone tamen pædagogo primũ & Antipatro philoſopho ac Tyrio excultus, deinde tam inexhauſta legendi auiditate ferebatur, vt veluti librorũ helluo maximè Stoicorum nedum inter domeſticos & priuatos parietes, ſed ne in curia quidem contra inanem vulgi opinionem quum Senatus cogeretur ſedēs ſeſe contineret quominus obuoluta circùm toga eos lectitaret ad animi cultum, quaſi quendam humanitatis cibum, nihil ſtudio rei publicæ adimens: & Scipionem Aphricanũ ſuperiorem à re militari atque vrbana ſtudium ad literas reuocantem legimus, & quanquàm ingenii eius monumenta nulla extent, nulla literis mandata inueniantur, non tamen ſine literis Pieriiſque artibus arma exercuiſſe ſcimus: ſemper enim eius, vt poëta Claudianus meminit,

Hærebat doctus lateri, caſtriſque ſolebat
Omnibus in medias Ennius ire tubas,

qúumque fœlicibus auſpiciis victor rediens ſubacta Carthagine triumpharet, ſicut ſuum bellica, ita Ennii caput Martia voluit laurea inſigniri: & quod maius mirabiliuſque fatebere, ipſius poëtæ ſtatuam & effigiem in monumētis & ſepulchris Corneliæ gentis collocari, clarumque illud nomen, imò verò ſpolium ex tertia orbis parte raptum in itinere cum poëtæ titulo legi, ratus rerum ſuarum memoriam extingui non poſſe, ſi literarum illius diuini poëtæ lumen accederet. Paulus Aemilius deuicto Perſe, Romana diſciplina qua ipſe doctus erat, vt filii etiam imbuerentur ſummopere curauit: qúumque ob rem ipſam petiiſſet ab Athenienſibus vti ſibi quàm probatiſſimum philoſophum mitterent ad erudiendos liberos, victorem item ad triumphum exequendum, Athenienſes Metrodorum elegerunt, profeſſi eundem in vtroque deſiderio præſtantiſſimum, quod ita Paulus quoque iudicauit: neque hoc contentus Paulus, quum quid ocii ex publicis muneribus ſupereſſet, eorum eruditioni intererat, miro erga filiorum eruditionem amore ſuccenſus. Nullum à ſtudiis literarum diem intermiſiſſe Iuliũ Cæſarē traditur, quem poëtarum collegium communium ſtudiorum cauſa cũ per ocium liceret ingredientem, & in maxima difficultate itinerum, & in mediis bellorum æſtibus ſcribentem libros & legentem, ſimulque dictantem & audientem frequenter accepimus. Diuus Cæſar Auguſtus, Diui Iulii filius, tanto paternis veſtigiis ſtudio inhæſiſſe traditur, vt grauiſſimis bellorum & imperii curis oppreſſus, & coniuratorum obſeſſus inſidiis, horas & momenta colligeret

geret, nec vllum tempus inutiliter labi sineret, Apollodoro Pergameo dicendi magistro vsus: nec eo contentus, ad diuersa literarum studia ineunda, præter Sperareum philosophum & Asinium Pollionem, Valerium Messalam, Pariumq; geminum clarissimos dicendi artifices, Virgilium Maronem & plærosq; alios illius temporis poëtas habuit secum, non tam imperio q̃ dulci conuictu & morum comitate à sodalitio in omni vita comites, Horatium Flaccum in primis, vt ad Iulium Florum de se taliter scribentem legimus,

Ciuilisq; rudem belli tulit æstus in arma
Cæsaris Augusti non responsura lacertis.
Vnde simul primum me dimisere Philippi,
Decisis humilem pennis inopemq; paterni
Et laris & fundi paupertas impulit audax
Vt versus facerem.

Ouidium nec minus deinde, qui hæc ait,

Illa dies libycis qua victor Cęsar in oris
  Perfida magnanimi contudit arma Iubæ,
Dux mihi Cæsar erat sub quo meruisse tribunus
  Glorior, officio præfuit ille meo.
Hanc ego militia sedem, tu pace parasti
  Inter bisquinos vsus honore viros.

Quanquàm hunc suo indignum contubernio tandem vindicās, in Scythiam vbi diem obiit relegauit, cuius relegationis asperitatē diuturnitatēmq; his verbis suis questus est,

In Scythia nobis quinquēnis olympias acta est,
  Iam tempus lustri transit & alterius.
Perstat enim fortuna tenax votisq; malignum
  Opposuit nostris inuidiosa pedem.

Ex his autem vtriusque linguæ auctoribus, quos studiosius Augustus lectitabat, illa cupidus hauriebat, quæ vel præcepto vel exemplo ad eruditionem vitę morúmq; elegantiam pertinerent priuatæ vel publicæ disciplinæ. Hæc & memoriter annotata tenens, quum res exigeret, vel amicos, vel notos exercitus, vel prouinciales aut vrbanos magistratus, tali annotatione ad verbum excerpta commonefacere solebat, vt ea nō sibi primū sed antiquis iam tunc curæ fuisse persuaderet: id deniq; ex talium auctorū eruditorumq; hominum ingeniis vno tempore confluentibus assecutus, vt non minus his quàm omnibus Romanis legionibus illustratus sit. Nam quid tantum sibi conferre potuerunt quinq; & triginta illæ tribus Romani populi, vel tot bellicosissimę legiones, quantum vel Maro solus heroico, vel Flaccus heroico simul & lyrico carmine contulit ad nominis sui diuturnitatē? Interiere illæ quidē cum duce suo, cæterum tantorum poëtarum præconio eius res clarissimæ gestæ nunquàm defuturæ supersunt. Fuit in Lucullo mirabilis quædam ingenii præcellentia, maxima literarū totiusq; veteris Academicæ philosophiæ cognitio ac elegans dicēdi copia, qui & Ascolonitam Antiochum acutissimū doctissimūq; dicendi artificē amicum

sibi

sibi sociúmq; vitæ fecerit. Simili quoq; ardore P. Crassus in castrensi expeditione quum in Asiam ad Aristonicum regem debellãdum consul traiecisset, tantus pręter latinam graiæ linguæ ardor insedisse perhibetur, vt eam in plurima diuisam genera per singulas partes eius ac numeros penitus cognosceret, quæ res maximum ei omnium amorem conciliauit. Nec Syllam illum beatum atq; fœlicem, nec Pompeium quidẽ magnum imp. nec Q. Fabium, nec M. Brutum, nec Traianum, nec Adrianum, nec Maximum, nec M. deniq; Antonium Aurelium qui ob literarum sapientiæq; studium & ardorem philosophus dictus est, ab hac egregia literarum cognitione alienos fuisse comperio, quum & orationes & epistolas & libros scripsisse memoriæ proditum sit. In maximam quoq; & amplissimam tui nominis laudem cedit, magnanime princeps Sigismunde, multum lectitare, multum audire, disputare, patientérq; refelli: quúmq; plurima scias & omnia bonarũ artium semina cælitus tibi concessa communis omnium eruditorum teneat opinio, quotidie tamen aliquid discere nonnullis horis liberis, sapientúmq; colloquiis insistere in conuiuiis publicis & priuatis, grauissimis ac profundissimis rerum naturaliũ quæstionibus & rationibus oblectari, ingeniis illustribus oratorum & poëtarum tui temporis fauere, copiis & honoribus illustrare, sacras ædes instaurare, bibliothecásq; nonas maximis impensis tuis illis erigere: data mihi ac plerisq; aliis librorum perquirendorum facultate, nõ ætati tuæ solum, verum posteritati profutura: quo quid melius, quid summo duce ac principe ad immortalitatẽ dignius esse queat, nec scio nec satis intelligo: maximè quum ea tria hac in iuueuili ætate tua adeptus videare, quæ multis senio denegata sunt, vel gerẽdo scilicet aliquid magnum & illustre quod de te scribant auctores idonei, quod plerique tam poetæ, q̃ oratores & historici faciunt: vel scribendo aliquid, quod legant posteri, qualia sunt plurima materna humanarum diuinarumq; rerũ carmina elegantissimè per te edita, & multis iam oris ac variis regionibus decantata: vel insigne aliquod opus extruendo erigẽdóq;, veluti arx nobilis siue maius castellum tui nominis, eo astu militari & arte bellica præcellens vt eius pulchritudo, situs atq; dispositio non ciuium modo sed omnium oculos intuẽtium in semet haud immerito alliciat atq; perstringat: campi enim planicies vndiq; est perspicua, loci species mœnibus paribus. Primò versus vrbẽ ambitu hemicycli formam habens, promuralis eius vix credibilis relatu profunditas, quæ pyramidum instar procliuis à fundamentis erigitur, amplissima latitudine ad summitatẽ altitudine pedum quinquaginta, fenestris centũ sexaginta supra terram, totidemq; infra ex ordine per interualla quædam dimissis, vbi balistæ lapidum ac sagittarum ad propulsandos hostiles impetus ac omnem intestinam seditionem, si quando cõtingerent collocentur. Fastigii autem spatium crassitudóq; tanta, vt plures occurrentes sese minime impediant, fossa prima interiórq; quam perennis fontis aqua interluit, centum pedum latitudine, quinq; & triginta eóq; amplius altitudine. Totius molis ambitus qui coctili laterculo & perpolito est lapide trecentos quinquaginta passus per vniuersum complectitur spatium: ex altera parte & postrema quæ vergit in quadrum, pomerium & murus communis vrbis est duplici ponte ac turris latitudine

titudine ſupra quàm cuiquam credibile ſit,ad eius tutelam cum magnis propugnaculis & crate ferrea,area interius ampliſsima & puteo vtrinq; mirabili habitationũ ſerie ſuoq; custode diſtincta,à fronte vrbẽ ipſam proſpicit, primóq; in veſtibulo vallum custodibus munitum porta perexigua,duabus deinde latiſſimis ſupra foſſam turribus,parum de induſtria editis,viridi prima puniceó colore,altera ligneo ponte gemino verſatili ac penſili: hoc tranſgreſſo,ſpatiũ & area quędam molẽ totam ambiẽs ineſt quæ terra ad primi muri firmitatẽ egeſta oppletur. Alterius deĩde muri altitudo lv,latitudo verò viginti pedũ eminet ſpatio: Turres ſex octoginta pedũ altitudine,à fũdamẽtis latiſsimis ad ſummũ penè faſtigiũ terra oppletę, vndeuiginti vlnis q̃ murus iſte altiores ſunt. In ſummo autẽ cõſummationeq; cuiuſlibet turris pedũ latitudo decẽ & quinq;,vbi ab omniũ turrium latere habitacula defenſorum, octo feneſtris ad baliſtas ſimili modo lapidũ ſagittarũq; ſexdecim æque diſpoſita ſunt. Huius autem muri mediũ à dextris occupat lapis quadrato marmore ornatiſsimus,qui vt carmẽ literis aureis inciſum indicat,Sigiſmundum Pandulphum totius molis auctorem celebrat: porta deĩde prælustris ad læuam paulo ingredientibus cernitur,marmore cælato ac præclaro artificio ad vnguem expolita,& in cuius ſũmo elephãtus ex alabaſtrite indico,antiquiſſimũ Malateſtarũ inſigne auro plurimo & auctoris ſui Sigiſmundi Pandulphi nomine maiuſculis quibuſdã literis præfulgens circũſeptus eſt. Media autem loci totius intercapedine murus quidã medius arcem geminóſq; eius custodes,area etiam ſua,puteo & fabrili domo diſcriminat, penes quẽ ſublimis regia tua eſt non æque quadrilatera baſi à fũdamentis q̃ latiſsima ,triplici portarũ obice cataractis imminẽtibus,minis ac propugnaculis minitantibus,ſuo cuſtode,multiplici habitatione,puteo profundiſſimo ornatiſſima,ad aſcendendum cochlea,armamentario omni telorum & tormentorum genere referto minaci proceritate mirabilis,vtpote quæ altiſſimorum cacumina mõtium ſuperet ac maris æquora late proſpiciat, Præterire deniq; nequeo quod ab initio inſtitueram,quum ſit non Ariminéæ tantum vrbis & arcis firmiſſima ſalus & tutela,ſed Italicæ magnificentiæ vera admiratio,tota nanque moles penſilis quum ſit plurimos aditus atque receſſus habens,& à quibus armati exercitus vrbem verſus, per abditos ſpecus educi poſſunt, nullo incolentium ciuium percipiente, quóque ab omni externa oppugnatione inteſtináque iniuria eſſe queat immunis, altera aqua extrinſecus latè patens inſtar ſimiliter amnis irrigua circumfluit foſſa, magnæ mentis & præcellentis ingenii opus ſanè: vtrinque enim per ambitum latiſsimis eſt firmiſsima muris cum propugnaculis & aggeribus: denſiſsimis deinde turribus à fundamentis erecta, anguſtiſque vt ſuprà munita feneſtris, aqua ac terra tenus cum defenſorum habitaculis, paruis machinis ac ſagittariis æquè diſpoſitis, tanta firmitate tam mirifica vtriuſque foſſæ interſtitii, habitationum diſpoſitione ad peditatum omnem equitatúmque continendum vt diſſoluere eam nec crebri arietum impulſus queant, nec metallicæ vis vlla machinæ poſſit diruere, incertúmque munimentum loci huius ne totius, an pulchritudo plus admirationis apud homines ſit habitura. Taceo ſacras celebreſque Deo dicatas

dicatas ędes,prætereo fortunæ fanum,scenam gallicam, cæteráſq; per te inſtauratas vrbes,erecta oppida,conſtructas arces, ſexcentáq; id genus nomē tuum literis oſtēdentia,qua vna in re ſi te cęteris huiuſce ætatis principibus cōferamus & regibus,omni genere laudis excellere iure ipſo prædicaberis: maximè quum hæc quidem alus latiſſimis defixa radicibus innitatur,& ſolida adeò ſtabiliſq; ſit & infinita ſęcula duratura vt nec vetuſtate corrūpi poſsit nec ex memoria hominū obliuione deleri. Quàm laudabilis igitur et imitatione digna tui & horū quos modo diximus principū vitę inſtitutio, q̃ prima vitę tēpora & media patriæ,ex trema verò ſibi imperent vt ipſe leges monēt quę maiorē annis ocio reddunt, q̃ Licini Domitianíq; Cæſaris & aliorum quorundam improbanda deteſtandáq;,quos fortuna opibus,loco, imaginum domeſticarum ſplendore ac dignitate cęteris pręfecit,econtra verò ipſi vitio ſuo,libidine,ignauia,turpiq; ocio inquinati excidere? Ille enim literas vomicam, virus ac peſtem publicam appellare ſolitus erat: Alterum quum ſacietas hominum aut honeſti cuiuſpiam negotii aliquādo odium occepiſſet velletq; illam expuere curam & ſolicitudinē ex animo,& voluptate aliqua refici,incomitatum ſe intra regios parietes ſingulis diebus recipiētem clauſis foribus nihil aliud amplius quàm muſcas captantem acutiſsimoq; ſtilo præfigentem accepimus. Sed origo illum ruſtica forſan excuſat: etſi enim ad cæſareum vſq; nomen aſcenderit, naturam tamen ſubruſticam & agreſtem haudquaq̃ exuerat. Verum enim eſt illud Flacci, Fortuna non mutat genus. Huius verò tam fœdo ſtudio, tam abominandæ occupationi & ſui principatus initis quibus is delectabatur aucupiis venia fortaſſe danda eſſet, modo temporis reliquum claris actionibus conſumpſiſſet,nec exoſum ex tetris facinoribus maiore odio q̃ ex hoc ridiculo negotio nominandum ſe poſteris præſtitiſſet: Quid plura? Nullum denique Romanum ferè imperatorē qui cęteris omnibus exemplo ſit,præter Cn. Marium vnum,ſiue M. Marcellum huius egregiæ literaturæ expertes fuiſſe comperies, quiq; literarum ſtudia ſaltem præter hunc vnum quem paulò ante diximus Licinum non probarint,nō admirati ac ſummo quodam ſtudio proſecuti ſint. Obſtrepant vt libet & irrideant alii, noſtri temporis duces, noſtriq; reges & principes qui virtuti bellum ac literis indicunt, ſimulatóq; contemptu vel ingenii tarditatem vel ſegniciem ſuam ac ſocordiam tegunt: Audacter tecum dixerim,Sigiſmunde ſupellex regia & auguſta & ornamenta ducum, & principum erant olim libri & literæ. Vnde illud Piſiſtrati probatur ab omnibus qui Athenienſiū tyrannus quum eſſet,hanc diuinam librorum ſupellectilem ciuibus ſuis primus ad legendū inuulgaſſe publiceq; præbuiſſe dictus eſt: quos deinceps accuratius eorum numero ab Athenienſibus aucto, Xerxes Athenarum vrbe potitus abſtulit aſportariq; iuſſit in Perſas quoſq; itidē multis poſt ſæculis interiectis Seleucus rex hic et Nicanor dictus in Græciā,inq; ipſam Athenieſiū vrbē vti condignū fuit rurſus cenſuit reportādos: increbuitq; ſic cura & voluptas quædā permultis cogēdi in vnum volumina diuerſarū gentiū diuerſarūq; artiū, vt Alexander & ei qui ſucceſſere in cōficiendis bibliothecis animū intēderent, Sic magnus atq; ingens poſtea librorū numerus ac penè incredibilis in Aegypto cōquiſitus atq; cōfectus

est: ad quadraginta enim vel vt alibi reperio quadringenta, vt Orosio & Senecæ septingēta fermè, vt Gellio & Amiano Marcellino placet septingēta voluminū milia Ptolomæis regibus vigiliis intētis cōposita bello priore Alexādrino dum diripitur ciuitas dictatore Cæsare à militibus forte auxiliariis incensa classe, flā ma partem vrbis inuadente, qua tum singulare profecto monumētum curæ stu diiq; maiorum condebatur conflagrasse produntur: quod elegantiæ regum cu ræq; opus egregium fuisse ait Liuius, quem Seneca carpit: non id elegantiæ cu ræq; regiæ opus dicens sed studiosæ luxuriæ, immò ne id quidem, sed se ipsum conquisitis spectaculis inaniter ostentatis & Liuii tamen dictum & Ptolomæi factum vtcumq; forsan regiæ opes excusant, & in longum publicis vsibus prospiciens primum, ac consulens immortalitati tantorum virorum in hoc tamen certe laude dignissimus q sacras literas non vtiles modo sed necessarias summa diligētia atq; impensa per lectos ad tantū opus viros in gręcam linguam ex hebręo fonte transfudit. Parem curam & studium cogendorum simul librorum secuti sunt ex ducibus primoribusq; vrbis Romę plures, eorūq; primus Aemilius Paulus Imp. Perse, potentissimo Macedonū rege deuicto. Dehinc Lucullus è pontica præda: post hos Iulius Cæsar dato M. Varroni negocio bibliothecas vtriusq; linguæ q̄ maximas posset comparandi, dirigendi, publicandiq;. Probatur quoq; in hoc Domitianus qui liberalia studia licet imperii initio neglexerit, bibliothecas tamē incendio absumptas reperare curasset exēplaribus vndiq; petitis missisque Alexandriam qui describerent emēdarentque. Tollitur in cœlum præ cæteris & Asinii Pollionis Romæ simile inuentum, qui primus bibliothecas gręcas simul atq; latinas additis auctorū imaginibus dicendo ingenia hominum, R. P, fecit: quæ an priores & maiore librorū copia inibi fuerint an Alexandrię et Pergami, qui bibliothecas magno certamine instituere, nō facile dixerim. De priuatis ausim dicere, non regios huiusmodi apparatus, sed alios æquantibus facile vel superātibus: Sereno quidem Samonico, ingenti doctrina viro, sed maiore cura pulcherrimarum literarum multorumq; voluminū, duo & sexaginta milia librorum fuisse legimus: quos omnes Gordiano iuniori cuius patri fuisset amicissimus ille moriēs reliquit: nobilem sane thesaurū & pręclaram generosi animi & humani generis hæreditatem. Hanc igitur græcarum ac latinarum literarū copiam diuinamq; librorum supellectilem atq; peritiam, tanquā maximum absolutissimumq; mortalibus bonum summo opere perquirendam in delitiisq; habendam futuris ducibus ac imperatoribus censeo: interdumq; Corn. Cælso assentiri cogor, q̄ ait summum bonum sapientiam: summum autem malum, dolorem corporis: quum nec eius ratio mihi videatur absurda. Nam quoniam duabus inquit partibus constamus, animo scilicet & corpore: quarum prior, melior: deterius, corpus est: summum bonum est, melioris partis optimum: summum autem malum est, pessimum deterioris. Est autem optimum in animo sapientia, est in corpore pessimum dolor: vt igitur summū malum dolere, sic summum hominis bonum sapere, vt opinor, sine vlla dubitatione concluditur: q si qui illam assequi poterūt, non ad ostentationē, sed ad decus, dignitatem, ad commodum ac patriæ vtilitatem, hi mihi videntur fœlicitatem ac

tem ac beatitudinem facile posse contingere. Alia enim bona humana si cũ hoc conferantur, parua ea sunt quidem & exigua & ab huius q̃ longissimè dignitate præstantiaq; remota. Præclarum quiddam scio dices, Sigismunde, est multis imperio eminere, sed speciosa magis q̃ tranquilla imperii facies est, & qua nulla curiosior, nulla minus libera: immo nulla magis serua, vt Senecæ placet, conditio est. Gladiis enim ceruicibus appẽdentibus, imminẽt hastæ vndiq; & spicula, ipsi custodes timentur & comites, nihil non ausuri, ira illos vel inopia vel auaritia militari ad quæuis facinora facile iritante. Sic Pertinax non ab alio q̃ a suis militibus interfectus est, sic postmodũ duo Maximini pater & filius, sic Balbinus & Maximus, sic Probus dux clarissimus, sic Gratianus & Valentinianus iunior optimi fratres: ille à suis legionibus, hic à suo comite proditus: sic innumerabiles alii a suis hostibus inuicti, suis exercitibus periere: & quos milites, socios ac comites appellabant, inuenere carnifices. Adde q omnis ætas in imperio reprehẽditur: senex enim quisq; inhabilis videtur, iuueni quoq; additur & furor. Pulchra est generis dignitas, sed quid aliud q̃ quædam ex progenitorum meritis ꝓueniens laus videtur? pretiosæ diuitiæ, sed externa rapacis fortunæ munera, quæ dum quæruntur cruciant: parta, oblectando molliunt, cupidinẽmq; succẽdũt: quæ illa pro sua libidine perturbat atq; permiscet, cui videtur tradit, aufert habentibus: & rursum quum visum fuerit, non sperantibus reddit, eorũmq; bonos simul & malos sine vllo discrimine atq; delectu participes fieri sinit. Illustrissima rerumque omnium blandissima est gloria, sed instabilis & periculis multis obnoxia, vtpote quæ sæpius fortunæ q̃ virtutis est beneficium: qua & nihil inanius esse Theophrastus dixit, nihil pernitiosius Satyricus: patriam naq; obruit olim gloria paucorũ et laudis tituliq; cupido. Formæ dignitas grata est, sed vel fragile bonum vel nulla potentia formæ est, inquit Naso, quam & alienum quoque bonum Bion, deceptionem tacitam Theophrastus, modici verò temporis tyrannidem appellauit Socrates, naturæ priuilegium Plato, regnum solitarium Carneades, eburneum detrimentum Theocritus, vitæ flosculũ celeriter decidẽtẽ Satyricus, festinat inquit, decurrere velox Flosculus angustę miseręq; breuissima vitæ Portio, dum bibimus, dum serta, vngnenta, puellas Poscimus, obrepit non intellecta senectus. Iocunda valitudo. Sed inconsulta iocunditas quæ negligentes & incautos ferre soleat possessores, & persæpe morbos accersere quos malæ valitudinis intentio declinasset. Optabile robur: at nullę tantum corporis vires quę vel labore immodico vel morbo acri vel cuncta rodente senio non frangantur, non conficiantur. Sic Herculemdomitorem gentium ab hominibus inuictũ, vis latentis mali vicit. Sic Milonem Crotoniensem, athletam illustrem patulis in parte media hiscens ramis arbor vna detinuit, dilacerandũmq; hominem feris præbuit. Literarum autem & humanarum rerum disciplina cum virtute coniuncta, hæc omnia declinare & effugere posse videtur incommoda. Hanc enim non casus, nec fortuna violare nec calumnia auferre, nec morbus corrũpere, nec ferrum minuere, nec labefactare senectus potest: Immo quum cætera tempori cedant, sola hæc literarũ monumenta, tẽporis diuturnitate pubescunt.

ROBERTI VALTVRII
DE RE MILITARI LIBER SECVNDVS.

Quòd maximos huic disciplinæ fructus afferat philosophiæ & historiarum cognitio, quòdq; maximi duces historiam scripsere.

MVlta igitur literarum studia quum sint, vt antè diximus, Imperator inuicte Sigismunde Pandulphe, quæ summum decus & ornamentum ducibus queant afferre, erit & in re hac illa præpollens philosophiæ tum historiarum omnis æui summopere peroptanda cognitio: nam quiq; docti & excellẽtes viri qui vsq̃ sunt grauiter ac peritè locuti, omnem viuendi rationem ita distribuunt, vt pars altera sit in præceptis & institutis, pars altera in historiis collocata. Illa enim viuendi rationem & legem quum præ se ferat tradátque hominum officia, quid sit honestũ, quid turpe, quid vtile, quid quemq; deceat, quid non & cætera quidem acri ingenio excogitata in medium afferat, cum tamen per sese explicantur, segnius legentium animos iritant factúque quodam modo incredibilia iudicantur, vbi verò præclara rerum ac temporum testis accedit historia, faces quasdam ac stimulos sic comparat vt obscurum haud sit mentes hominum ita tepescentium, clarissimorum facinorum memoria ad gloriæ et immortalitatis studium vehementer accendi: quod genus Pythagoræ, Democriti, Platonis & Aristotelis cæterorúmque philosophorum præcepta iubent vt acerbissimos cruciatus & maxima vitæ discrimina ineamus, vt fidem iureiurando hostibus datam non fallamus, vt coniunctiones pactionésque bellicas & hostiles non perturbemus, eorum quidem probabitur oratio, ad rem autẽ proficiscentibus torpebit animus, phorrescet cadétque: quòd si L. Bruti facinus in expellendo Tarquinio, aut Scipionis Nasicæ inuicti animi magnitudinem & robur contra Tyberium Gracchum, aut M. Attilium Regulum, Cassium Sceuam Centurionem, Attilium militem, aut L. Sicinium Dentatum, plebeium Tribunum, vel Cynegirum quempiam ex historiarũ monumentis quasi testes adduxeris, quis est adeò vecors, adeò exanimis vt eorum exemplis non excitetur, non animetur, non impellatur ad patriæ incolumitatem, ad sui suorúmque salutem vindicandam, conseruandam, discrimina mortésque pro nihilo ducat. Sic enim Mylciadis trophæa somnos eripuisse Themistocli, sic alii sunt ad imitandos præstantissimos duces Alexandros, Scipiones, Fabios, Catones, Regulos, Cursores, Valerios, Marcellos, Aemilios, Cæsares denique ac reliquos innumerabiles crebro rumore virtutum suarum incredibili ardore compulsi. Porrò si aliam historiæ vim libet inspicere, reperiemus eã non minimam nec mediocrem ducibus in consultando auctoritatẽ, & in gerendo peritiam accommodare posse: quòd si veterum res gestas memoria repetamus, inueniamúsq; maximas res publicas, præcellentissima regna, potentissimos diuersarum gẽtium populos, grauissimo senum adoleuisse floruisséque consilio, q; hi temporum diuturnitate, multarũ gentium vertigine & experientia multa scisse, permulta vidisse crederentur

rentur,quanti faciemus totius antiquitatis studiosos homines atq; peritos,quibus non vnius senatus & imperii, neq; vnius ætatis, sed omniū penè gentium omniumq; sæculorum res,visæ cognitæq; sint? quæ omnia Cicero noster historiam describens,paucis & his quidem verbis expressit, Historia est testis temporum, lux veritatis,memoriæ vita,magistra vitæ, nuntia vetustatis. Ex qua descriptione,temporum rationes,hominum res gestas,vniuscuiusque vitam,naturam, formam,cogitatus,consilia, mores, naturæ insolita opera,fortunæque insperatos euentus accipies: hac in re aderit quoque scriptorum genus, quasi castrense,egregiū sanè atque præcellens, quos ad pacis vsum bellique tempora legere atq; manu versare operæ pretium sit: Verum apud exteros quidem Herodotus ille imprimis atque Thucydides: ille enim Persico bello merens,quo tempore Xerxes in Græciam duxit exercitum,quantū hoc dicendi genere valuerit, eius historia elegantissime scripta declarat: Hic verò non secus cum in re bellica aliquandiu versatus esset, tandem se contulit ad scribendam historiam, in qua ita claruit vt cum eius fama in bello non obscura esset, maiorem ex eo studio q̄ ex armis sibi laudem et gloriam cōpararet. Idem etiam de Timotheo Cononis filio liceret dicere,qui quum summus Imperator fuisset, elegantisime ꝑscripsit historiam,& quod magis scio admirabere,si Probum non legeris,Hannibal Pœnorum dux inclytus,tot tātisq; bellis implicitus,de Cn. Manilii Volonis rebus in Asia gestis nonnulla ocii, solitudinis, & ingenii sui græcis literis monumenta reliquit. Iosephus hebræus genere,& Galilæorum dux à Vespasiano captus Titóque filio eius relictus, Hierosolymis Romā veniens,nonne bellum quod cum Romanis gessere Iudæi omnium maximum atrocisimúmque, septem libris digestum, patri filióque imperatoribus obtulit statuámque ꝓmeruit? Mitto alios antiquitatum libros ab exordio mundi ad quartūdecimum vsque Domitiani Cæsaris annum,ab eo quoq; quorundam sententia ita vti sunt apud nos latinis literis & orationis venustate conscriptos: sunt qui eum scripsisse literis græcis putent,postea vero in latinum versos illos è græco,quidam à Ruffino Aquilegiensi,aliique ab aliis traductos malint. Ex nostris quoque ducibus nonnullis cum militassent hoc idem quod externis propositum fuit,vt nec in armis ætatem totam contererent, verum ab negotio castrēsi ad historicum ocium, & ab historico ad castrense aliquando se mutuò conferrent. Vnde M. Porcius Cato quem honoris ac differentiæ causa,modò priscum,modò superiorem,aliquando maiorem, sæpe familiæ Porciæ principem, plerumque Censorinum docti vocant,Originum libros scripsit,egregium quidem opus atque diffusum,& in quo si vsquam alibi historiæ plurimæ & antiquitatis monumenta extant,eiusce rei septē sunt libri cōscripti,sed primus quæ sint Romanis à regibus res gestæ cōtinet, secūdus et tertius cuiusque ciuitatis Italicæ cōditorē,ortū & originem, quamobrem Originū libros inscripsisse visus est: quartus bellum primum Carthaginense,quintus secundum, terribile atque memorandū quod Hannibale duce cum Po. Ro Carthago subiit. Quæ autem sunt eo superstite bella deinde confecta,sextus & septimus vsque ad præturam Sergii Galbæ referunt, expositis etiam in Italia & Hispania quæ aut essent aut viderentur

admiratione dignissima. Nobilem deinde ducem Q. Fabium, qui etiam romanæ historiæ scriptor est & cuius orationes Thucydidis orationibus q̃ similes fuisse asserunt, miris in cœlum laudibus superior tollit ętas, quanquam ex pictura magis q̃ ex literatura nomen inuenerit. Consimili ratione Syllam Luculli res clarissime gestas, memoriæ hominum demandantem accepimus, & ad eum ipsum qui commentariis maiore quodam orationis cultu & splendore eam ipsam historiam expolire potuisset. Magna etiam huiusce rei D. Iulii Cæsaris inter cæteros acta cura est, in scribendis siquidem Gallici ciuilisq́; belli Pompeiani commentariis (sic enim libros suos appellauit) hanc diligentiam adhibuit vt singulis libris singulorum annorũ res gestas colligeret: libros igitur septem de bello Gallico & tres de ciuili Pompeiano scripsit, superioribus autem octauum post eum necatum addidit Hirtius. Is namq; libro vno quæ deerant de bello Gallico ad finem cum integritate suppleuit: postremo libri sunt tres de Alexandrino, de Aphricano, de Hispaniensi bello scripti, horum auctorem Suetonius qui antiquus & nobilis est scriptor, esse incertum refert, quòd eos scriptos alii ab Hirtio alii ab Oppio esse putent: Hirtius autem in suo octauo qui est vt dixi de bello Gallico ita præfatur, quòd isti etiam tres de bellis quæ in Alexandria deinde gessit Cæsar scripti ab eo haud dubiè videantur: quæ hoc in loco à me dicta sint vt vera ac testimonio Hirtii & Suetonii approbantur, inscriptiones tamen solent memini quædam haud minus falsæ q̃ variæ inueniri, q aliqui Iulio Cæsari, quidam Iulio Cælso, nonnulli Hirtio, multi Suetonio non istos aut illos modò, sed quos nominaui libros omnes de Cæsaris gestis (sunt enim numero quatuor & decem) inscribant: sed vt libet disponant illi, Hirtium nos ac Suetonium secuti sumus. Eadem Cæsariana tempestate Asinius Pollio, Dalmatico triumpho etiam insignis prætermittendus non videtur: et quãquam eloquentiæ suæ nulla supersint monumenea, eum tamen historiarum scriptorem nobilissimum fuisse memoriæ proditum est. Marcus autem Varro quem etiam militasse constat, quantum hoc studio romanis rebus profuerit, de temporum descriptionibus, de patriæ ætate libri ab eo accuratissime scripti clarè testantur. Quid Cicero noster, orator amplissimus & imperator? nonne cum militasset, hoc literarum genus ita excoluit vt de temporibus suis scripserit, tótamque Cyri historiam à Xenophonte conscriptam legendo contriuerit pariter & excusserit: annales etiam ab eo esse conscriptos atque de Cosmographia libros Pri. Cæsariensis refert, & fragmẽtum adhuc superest. Fuerunt & alii præter hos Romanorum Augusti, maximi ac nobilissimi principes ducésque, orbis ac rerum summam adepti, hoc scribendi munus minimè aspernati, Octauianus Augustus imprimis & Claudius: ille enim rerum à se gestarum libros tres ac decem cum esset in Hispania Cantabrico tenus bello edidit, hic verò historiam Tito Liuio hortante in adolescentia, Sulpitio verò adiuuante aggressus est: in principatu etiam suo plurima cum literis huiusmodi complexus fuerit historiæque suæ initium sumpserit post cædem obitúmque Cæsaris dictatoris, prioris materiæ duos, posterioris vnum & quadragita libros reliquit. Huius etiam literariæ & historicæ famæ tã cupidum Hadrianum fuisse nouimus, vt rerum

suarum.

ſuarum uolumina notauerit, familiaribus libertiſq; ſuis nominibus eorum inſcriptis inuulganda contulerit: Gordianus deniq; ſenior, Panegyricum ſiue laudes Antoninorum omnium qui ſuperiori tempore fuerant oratione ſoluta congeſsit in libros, & etiam Antoniniados, hoc eſt, Antonini Pii & Antonini Marci elegantiſſimis verſibus in triginta libris vitam illorum & bella publicè priuatimq; geſta perſcripſit. Taceo alios innumeros rerum geſtarum auctores, ſine quibus præclara ſuperioris temporis vtriuſq; linguæ regum & ducũ acta, aut penè deperiſſent, aut eſſent in tenebris perpetua obliuione ſepulta: vtq; ad vrbium iam maximarum nomina conuertatur oratio, nónne ſuo iam igne cõſumptum eſſet Ilion? Num conſumptę Thebæ? num Micenæ? Lacedæmon, Athenę? num Corinthus, Carthaginis Byrſa, ac veteris mœnia Babylonis? quid Roma denique ipſa, vnica quondam mundi gloria ac clarorum tot virorum patria & domicilium? nihil profectò, niſi & græcis & latinis rerum geſtarum ſcriptionibus ſuſcitaretur: hac enim re vna muti loquuntur, abſentes adſunt, mortui viuunt: Mortuorum enim vita (vt inquit Cicero) in viuorum memoria conſiſtit: quò fit vt res ab noſtra ætate memoriáque remotas melius cognoſcamus, ſi modo ſint claris auctoribus illuſtratæ, q̃ quę recentior dies attulit: cum qui ne vnquam vrbem viderint, illuſtres tamen Romanos réſque eorum magnificè geſtas ita norint vt res omnis penè longe melius q̃ qui à multis ſæculis citra inde oriundi ſunt cognouiſſe videãtur. Poſtremò ad ea quæ adeunda ineundáque ſunt locorũ genera, nihil conducibilius q̃ regionũ terreſtriũ aut maritimarũ ſcientia, cum non ſolũ agros, ſyluas, nemora, ſaltus, montes, flumina, lacus, ſtagna, portus, & maria, ſed tot oras orbis & vrbes, ſparsáque imperia et populorũ diſſonas diſsidenteſq; lĩguas ita deſcribit, vt nõ tã ore ac mẽte q̃ oculis legere te reputes. Quocirca et præclarũ (vt inquit Flaccus) et vtile nobis exẽplar ꝓpoſuit Vlyxes,

Qui domitor Troiæ, multorum prouidus vrbes,
Et mores hominum inſpexit, latúmque per æquor.
Dum ſibi dum ſociis reditum parat, aſpera multa
Pertulit, aduerſis rerum immerſabilis vndis.

Illud quoq; in eodem genere Alexandri Cæſ. inſtitutum ſæpenumero ſcitum et memoratu dignum mihi videri ſolet, qui ſapientes obeundis in rebus conſiliarios hiſtoricos conſulebat, & milites veteres & benemeritos ac locorũ gnaros, vt ſi quid huiuſcemodi ſuperiori ætate bene actũ eſſet, vel vſu ꝓbaret, vel melius ac prudentius cerneret. Præclarum & illud quoq; Demetrii Phalerii, Ptolemeum Aegyptium admonentis vt libros in quibus iuſti regis officia & illuſtriũ principum vitæ ac mores literis demandati eſſent, & ſtudioſè legeret & de manibus nunq̃ emitteret. Huic cõſentaneum non minus eſt quod à Scipione Aphricano, diuino homine obſeruatum inuenimus, qui non tãtũ ſtudii operæq; Xenophõtis lectioni in qua Cyri vita cõtineri dicebatur impendiſſet, ni bello vel pace ex iſtimaſſet eam ſibi lectionem plurimum ꝓfuturam: nec Cato ille Priſcus aliam ob cauſam manu ſe ſua nato res geſtas maiuſculis literis exaraſſe teſtatur, niſi vt domi maiorum virtutis ſimulacra filio vſui forent et adiumẽto. Quæ cum ita ſint, egregium ſanè cõſumatúmq; belli ducem neminem eſſe poſſe arbitramur,

qui non harum rerũ cognitione & doctrina ad ea quæ sibi proposita sunt munera tractanda instructus atque ornatus accesserit, qui non ea quæ de bonis rebus & malis, de contemnenda pecunia, gloria propaganda, frangendis cupiditatibus, conformandis hominum moribus, excipiendis periculis ac morte, pro honestate appetenda sapientissimi viri maiores nostri monumentis suis scripta nobis reliquerunt, non modo audierit, legerit, versauerit, verum etiam in his exercuerit se diutius, & earum exempla ab omni memoria antiquitatis cognouerit, cognitáque tenuerit, non minora denique priuatim publicéque Pythagorã, Democritum, Zenonem, Chrysippum, Platonẽ, Aristotelem, Liuium, Salustium, Herodotum, Thucydidem, Ephorum, Theopompum, cæterósque sapientes egisse asserẽtes, q̃ si duxissẽt exercitus, gessissent honores, leges tulissent, nec solum palmas & coronas his tribui oportere, sed etiam decerni triumphos & inter deorum sedes eos dicandos iudicare.

De Eloquentia quantúmque huic ipsa rei conducat. *Cap. I.*

ADiicienda est huic, ni fallimur, illa quæ rectè à præclaro poëta flexanima dicta est omnium regina rerum oratio, hac quam modo diximus historia formosior multo & illustrior. Sed cum duplex sit orationis ratio & in altera sermo sit, in altera contẽtio, non est id quidem dubium quin orationis contentio maiorem vim habeat ad gloriã: ea est enim quam eloquentiam dicimus. Sed tamen difficile dictu quantopere conciliet animos comitas affabilitásque sermonis. Extant epistolæ Philippi ad Alexãdrum, Antipatris ad Cassandrum, & Antigoni ad Philippum filium, quibus præcipiunt vt oratione benigna multitudinis animos ad beniuolentiam alliciant, militésque blando appellando sermone deliniant. Quæ autẽ in multitudine cum contentione habetur oratio, ea sæpe vniuersam ita excitat gloriam, vt flagrãtes cupiditate animi ab improbitate, auaritia, luxuria, ignauia, desidia, flagitio deterreantur: Remissi verò atque languentes metúque abiecti, ad virtutem, dignitatem, decus ac gloriam excitentur, inducantúrque in spem cogitationémque meliorem: quæ singula licet nisi ab his qui naturas hominũ vímque omnẽ humanitatis causásque eas quibus mentes aut incitantur, aut reflectũtur, quos philosophos esse nouimus, & quibus hi loci potissime debentur, prospiciantur, tamen nescio quo pacto & ira & misericordia omnísque animi suscitatio in potestate est oratorum: quorum fœlicem ac beatam eloquentiam ab omni populo fuisse spectatam, & veluti numen quoddam celebratam non ambigimus, quum neque nos lateat ab ea quàm sæpe tyrannos vrbibus eiectos atque sublatos, sedatas discordias, mitigatam inuidiam, turbulentos ac seditiosos ciues oppressos, plurimos ad honores ac imperia magna prouectos, plurimásque partas vrbes, quę ita fuisse superiorũ tẽporũ demõstrat euẽtus, et clarissimorũ virorũ illustriũq; rerũ publicarũ testãt exẽpla: atq; vt à nostris his in rebus qui multũ valuere nostra fidẽ sumat oratio, Quis dubitat aliter hac comitate et sermonis affabilitate militariq; facũdia et bellis accommodata fieri potuisse q̃ à L. Bruto, spectatę nobilitatis viro factũ esse scimus, q̃ potẽtissimũ regẽ expulerit, ciuitatẽq; ppetuo iugo liberarit. Paulo etiã post reges exactos, quis nescit hac ipsa oratione plebẽ armatam

tam

tam variis stimulata iniuriis & à patribus dissidētē prope ripā Anienis fluminis eūq; mōtē qui sacer dicit siue cuius Piso testatur Auētinum occupāre, Meneniū Agrippam grauē ea tempestate virū dicendo sedasse. possumus Appiū Claudium amplissimū virū senectute ac oculorū orbitate cōfectum his ānumerare, qui à filiis lectica per forum deuectus in curiam, his auditis quæ in senatu & prę clare & humaniter à Cynea dicta erāt, quū & liberationē captiuorū & auxiliū ad subigēdam Italiā Po. Ro. Pyrrhus offerret, ac pro his nihil aliud q̄ amicitiam sibi tarentinisq; securitatem postularet, pluribus ad eam rem inclinantibus, magnifica oratione auctor fuit vt eiusmodi pacis quæ plurimum turpitudinis & insidiarum habitura erat, fœdus nullo pacto reciperent. Possumus merito M. Tullium Ciceronem sermonis & contentionis præstantia omnipotētem dicere qui Verrem audacissimum hominem scelestumq; criminibus suis oppressit, & ferocissimis septum armis nihilq; non ausurum Catilinam inermis exterruit, ac de incendio vrbis & ciuium sanguine cogitantem trusit in exilium: qui mœnia romana, tecta, templa, capitolii arcem, bonorum lares, totum deniq; corpus imperii impendenti iam præripuit ruinæ: quo merito primus omnium (vt inquit Plinius) parens patriæ appellatus, vt qui primus in toga triumphum linguæq; lauream meruit, facundiæ literarúmq; latinarum æquè parens, omnium triumphorum lauream adeptus maiorem, quanto plus est ingenii romani terminos in tantum promouisse q̄ imperii. Addidit etiam Cæsarem dictatorem ipsius quondam Ciceronis hostem de eo talia scripsisse, ex testibus inimicitia fidem sibi sumens: qui & ipse quantum militari valuerit eloquentia, nemini mediocriter etiam erudito ambigendum esse censeo: quippe qui aut disertissimos dicendi artifices æquauit, aut excessit eloquio. accusator namq; Dolobellæ plus q̄ militare sit munus, summi oratoris officium impleuit: in qua quidem accusatione extorqueri sibi causam optimam L. Cottæ patrocinio questus est, quo verbo facūdiæ vim expressit, vt Valerio videtur. Nimirum verbum extorquere hanc vim habet, vt reus ille nō ex facili sed ex arctissimo quidem indissolubiliq; laqueo verbi vbi cæsareo eloquio victus erat, præreptus videretur: post quam accusationem (vt Suetonius inquit) haud dubie principibus patronis annumeratus est. Enumerare possem quibus præliis eius oratio ita militum animos incenderit vt periculi omnis immemores, læti etiam & exultātes in ferrum ruerent, quas ingentis exercitus seditiones, compresserit, quot armatorum milia solus & inermis oratione terruerit, vsqueadeo vt ad nutum perorantis inuenti sint, & qui colla porrigerent, & qui ferirent: qui verò gemeret nemo, nisi & narratio longior foret. Nec Augustum inter multa animi ingeniiq; sui bona ab huius quam modo diximus paternę eloquentię studiis abhorrentem nouimus. Nam vt de illo scriptum est, genus loquendi secutus elegans & temperatum, pręcipuā curā duxit sensū animi quàm aptissimè exprimere, & amicos irrisit verba insolita & obscura captantes, & hostem increpuit vt insanum ea scribētem quę admirationis plusq; intelligentiæ allatura essent animis audientium. Nec est mihi de eloquentia clarorum ducum scribēti Asinius ipse Pollio silentio obruendus, quem (vt appareat suum cuiq; iudicium fore) medium inter duos eloquentissimos

tissimos latinorum M. Tullium & T. Liuium Seneca constituit, ita non spernendus auctor. Tres enim vult esse eloquentiæ principes, quos in epistola quadam videtur omnibus præferre, secundum faciens Pollionem, cuius orationem Ciceronianæ dissimilem salebrosam & exilientem dicit, & vbi minimè expectes relicturam. Si verò Portii Catonis quispiam quærit eloquentiam in orãda causa, oratoriæ artis magnum ea ætate decus illi partum dices, quippe qui omnis generis eloquentiæ eius orationes tam multas pro se, pro aliis & in alios egerit, sicq; perorauerit vt non ab re romanus in vrbe Demosthenes diceretur: id etiã sibi nactus præ cæteris vt eius proprium sit quater et quadragies causam dixisse, nec quemq̃ sæpius odio & inimicorum simultate petitum, ac semper inuictum & absolutum: cuius eloquentiæ vim atq; naturam quum ipse probè nosset, ac iuuentutem hortaretur ad audacter pugnandum, asserebat verbo magis quàm ense, & voce quàm manu plerumq; euerti & consternari hostes solere. Excellentem & egregiam quoq; L. Crassi facundiam si aliunde nesciremus hinc liceret intelligere, quòd in libris de oratore M. Cicero mortem eius magnificentissimè deplorans, omnes illum semper eloquentia, paucis verò ante obitum diebus sese etiam vicisse commemorat. Certatim quoq; secum eloquentiæ studiosos ad eũ locum quem nouissimè pedibus ille calcauerat, post ipsius mortem rediisse, captus dulcedine & recordatione sermonis quem ex eo nuper audierat, & velut iterum auditurum. Addit etiam id vni Crasso singulariter contigisse, vt quotiens perorare totiens solito altius ac sine exemplo locutus videretur. Enimuero quia fama huius aliquanto apud vulgus ignotior est non alienum existimaui duo etiam M. Tullii dicta subiicere, quibus de hac re prę cũctis fides habenda est. Nanque apud eum ita scriptum inuenio, Crasso dicente, nemo tam arrogans qui similiter se vnquam dicturum esse confideret: & iterum, omnibus auditis oratoribus, sine vlla dubitatione sic statuo & iudico, neminem omnium tot & tanta quanta sint in Crasso habuisse ornamenta dicẽdi. Idem de M. Antonio testis adest. Siquidem cum quodam in loco de hoc dẽq; superiore simul loquens dixerit fuisse vtrumq; tum studio & ingenio & doctrina prę stãtem omnibus, tum in suo genere perfectum, vt neq; in Antonio deesset ornatus orationis neq; in Crasso redundaret, alio tamen loco omnium quos ipse audisset eloquentissimum ait Antonium, quasi de industria dubium relinquens, quò tantarum laudum stateram potissimum inclinaret. Verũ fama huius vulgatior videtur, cui multũ adiecit nouissimus dies quo migrauit è vita: in illa enim tẽpestate Mariana vbi nullus misericordiæ portus erat, iussi scelerum ministri Antonium trucidare, vbi domum eius peruenere, Antonium intuẽtes ac alium alius ad cędem hortaretur præmitteretq;, tanta fuit oris illius dulcedo, sed quędam persuadendi dea potius, vt loqui quum inciperet, milites omnes præter vnum Annium eius oratione deliniti, districtos iam & vibratos gladios incruentos vaginis redderent, ac à summo furore protinus ad summam misericordiam conciderent. Huius est etiam ille ad persuadendum efficax actus orationis, cuius in oratore suo aliisq; in locis meminit Cicero: cum enim M. Aquilium qui consul fuerat & dux apud senatum & populum clarus, omni tandem honore spolia-

tum

tum & ad extrema fallacis fortunæ pręcipitatum senem in capitali causa defenderet, in medio orationis ardore & deformem squalentémque reum substulit putrémque eius discindens tunicam ac generosi quondam tunc miserandi pectoris cicatrices iudicibus ostētans simulq; ad C. Marium qui inter astantes erat versus, & vt collegæ dudum misereretur multis cum lachrymis ostentans, misericordiam omnium concitauit: vtq; ad exteros prolabatur oratio, quibus carere in hoc quidem sermonis genere non possumus, occurrit nunc qui primas militaris huius eloquentiæ partes sibi vendicat Pisistratus, quem rara quadam eloquentia florentem Atheniensibus imperitasse patientibus atq; vltro ei deferētibus imperium constat: quod ne magis obliuione quàm iudicio factum existimetur, ex eo coniici potest, maxime quum Solon orientem Pisistrati tyrannidem multo antè prospiciēs, euocata concione ꝓfectus in publicū lorica armatus & clypeo, insidias et improbos conatus eius aperuisset: neq; solum orientem, verū quum relicta patria depositis ante curiā armis in Aegyptum indignabundus nauigasset, atq; inde Cyprum profectus pòst ad Crœsum ꝑueniens atq; inde in Ciliciam Pisistratum in tyrannide perseuerātem didicisset, eos rursus per epistolam sic monuit, Siquidem per vestram vecordiam dira toleratis, nihil in hac parte diis acceptum referatis, ipsi enim vobis horum causa estis, qui pignora vt duram seruitutem pateremini dedistis: vestrum verò vnusquisque vulpis vestigiis incedit, omnibus autem leuis & stolida mens est: quippe viri linguam sermonemq; varium & plenum astu & fallacia attenditis, rerum exitum considerare nescitis. Huius quoque tyrannidis & eloquentiæ successor Pericles dicendo tam similis fuit, vt qui hunc audirent, illum se audire arbitrarentur, si modo vnquàm eum audire contigisset: hoc tamen iste præstantior, quòd alter eloquentiam armis adiuuerat: huic eloquētia sola satis fuit ad imperiū, quod & diuturnum gessit & magnificum. Quadraginta enim annos rempub. tenuit, eodémque tempore & vrbanis rebus pręfuit & bellicis inermis ipse. Sed tamen armata fultus eloquentia, dictu mirabile vt quum aduersus omnium salutem diceret, cum voluptate sūma omnium audiretur. Quid Alcibiades, Clineę filius, Atheniēsium & ipse imperator summus mari ac terra, nónne tanta eloquentia præstitisse ad tantāq; rei militaris gloriam peruenisse perhibetur vt vtraq; in illo duce laus de excellētia certare videatur? qui quod ad reliquos attinet tātum dicendo valuit vt nemo ei dicēdo posset resistere. Hanc itidem oris orationisq; vim atq; potentiam apud Homericum Nestorem, veluti quodam ingenti speculo clarius licet inspicere: nam quum duo totius exercitus columina dissideret, Agamemnon regno pollens & Achilles potens bello, desideratur vir cuius ore melle dulcior proflueret oratio, & peritia multa memoratus, qui Atridæ superbiam sedet, Pelidæ ferociam compescat atq; eos auctoritate auertat, exemplis moneat, oratione permulceat. Similiter apud eundem poëtam quum in concilio Græcorum Agamemnon sopitis somno membris, quod de instruendo prælio viderat efferret in medium, Nestor fidem relatis concilians, exercitui non minus eloquentia q̃ reliqua omnis multitudo ferro & viribus fuit adiumēto. Eadem ratione dux ille inclytus Græciæ non tantum, immo nunquam (si Ciceroni.

roni credimus) optabat vt Aiaci similes haberet milites, sed vt sapientes simi les Nestoris. Quod si sibi concederetur, non dubitat quin breui tempore Troia foret peritura. Adhec etiam accedit socraticus ille Xenophon, qui optimum di cebat vel tribunos vel equitũ præfectos eloquentia pręstantes parare vel oratores idoneos in cõcionibus castrensibus adhibere, qui equitibus peditibúsq; vi orati onis & copia terrorẽ incutiant metu quò meliores fiant: sedent etiam & ad tran quilliorem partem traducant, si quando temerè cõcitati fuerint: nec aliam ob rem deniq; Pyrrhus ille sapiẽtissimus rex & imperator dicere solitus est, Plures à Cynnea verbis quàm ab se armis vrbes esse partas: nisi q omnia Euripidis sententia conficit oratio, quæ haud hostile ferrum conficere potest

De poëtis, qui fructus ex eis, & qui audiendi, quíque repudiandi sint. CAP. II.

CVmque finitimi sint oratoribus poëtæ regesq; superiori tempore & inclyti duces quum bellum inituri essent sacra musis de more antè persoluerent, vtpote quæ disciplinæ iudiciorumq; meminissent, quo & faciles ac promptæ periculis adesset & facinora præliantium memoratu digna redderentur: eos audiendos legendósq; quum inhæreant penitus mẽtibus esse operæ pretium arbitramur: maximè quum magnam speciem doctrinæ atq; sapientiæ præseferant: Cæterum hi quum multiformes variiq; sint, vt Tragici, Comici, Epici, Melici & Iambici ac dithyrãbici, apúdq; alios poëtarum alii cẽsoria notatione digni, alii habeantur in prætio, vt facile secerni possit ex his qui lectione nostra digni quíue exigendi sint, diuisionis gradibus explicandum est. Poëtæ itaque omnes aut tantum conciliandæ auribus voluptatis aut orationis quoque ad meliores vitæ vias gratia fabulas finxere, auditũ im primis mulcent: veluti scenici, de quibus nihil aliud est quod dixerim in pręsentia quàm q Romani veteres apud quos nunq̃ Tragœdię siue Comœdię probare sua in scenis ac theatris flagitia potuissent, eos non admissuri fuerant nisi consuetudo vitæ pateretur, à rebus diuinis Liberi patris, Apollinisq; sũpto principio: abhis enim Tragœdia & Comœdia sumpserunt exordiũ, dictaque Tragœdia proinde eodem nomine quo sacer hymnus Liberi patris, cum hymnus ille fortia facta & laudes Liberi patris cõcinebat: ita & hæc tragœdia non nisi magnorum & fortium virorum vitia reprehendebat, vel ex vocis vastitate nominata quæ concauis repercussionibus roborata, talem sonum videtur efficere, vt penè ab homine non videatur exire: erigitur autẽ in hyrcinos pedes, quia si quis inter pastores tali voce placuisset, capri munere donabatur: vel q hyrco ornabatur inter alia præmia eius carminis scriptor, vel quia corium hyrci plenum musto solenne præmium cantoribus erat, vel q ora sua fecibus perliniebãt Scenici, ante vsum personarũ ab Aeschylo repertum, fex enim græcè dicitur τρύξ: & his quidem causis tragœdiæ nomen inuentum. Simili modo quum pòst longo tempore Apollini nomio vel Aristeo, id est pastorum vicinorúmue præsidi deo sacra & ludi inuenti celebraretur circum Atticæ pagos & vicos & villas & compita vbi rustici gestientes humanos actus lætissimis carminibus irridebant sacer hymnus Apollinis cantus esset, qui comœdia dicebatur, vt opinor à pagis & cantilena composito nomine, vel à græco quod est comessatum ire cantantes,

consuetum

consuetum est ibi quoque sicut in sacris Liberi reprehensoria carmina recitari, sed quæ non reprehenderent nisi vitia agricolarum & medicorum hominum quorum ille erat conuentus maximè apud Græcos, etiam primum fuit lege concessum, vt quod vellet Tragœdia siue Comœdia quodam quasi ludo, salsa & faceta reprehensione composita & dignitate orationis & vtilitate corrigẽdorum morum nominatim de quo vellet diceret: quod suis tẽporibus profuit multum, quum vnusquisque caueret culpã ne publico spectaculo derideretur. Postea verò quàm victor populus & prius Atheniensis, postmodum Italicus cœpit agros & vrbes extendere & multitudine ciuium creuere factiones & vitia, tantóque poëtæ pro materia vitiorum acrius reprehenderent vt etiam ad nobiles vsque conscenderent, nec solum homines improbos in repub. & seditiosos, cæterum nonnullos virtute ac magistratuũ dignitate præstãtes nulla lacessiti iniuria, vt Neuius sępenumero Metellos lacesseret atque vexaret, nobilitas indignata legem dedit ne quis nominatim reprehẽderet quemquam. Horatius, Lusit amabiliter donec tam sæuus apertam In rabiem verti cœpit iocus ac per honestas Ire domos impune minax, doluere cruento Dente lacessiti, fuit intactis quoque cura Conditione super communi: quin etiam lex Pœnáque data malo quę nollet carmine quenquam Describi. Hac lege siue pœna quum aliquanto tẽpore siluissent à consuetudine prisca deterriti, nihilque dictarent, rursus aliud genus dictaminis adorti sunt: ibi enim Satyra sumpsit exordium quæ à Satyris quos in iocis semper petulãtes deos scimus esse vocitata est, quidã aliunde nomen praue putant: Hæc igitur Satyra eiusmodi fuit vt in ea duro veluti & agresti ioco de vitiis ciuiũ tamẽ sine vllo proprii nominis titulo, carmẽ esset: quod item genus comœdię multis obfuit poëtis quum in suspicionem potentibus ciuibus venissent, illorum facta descripsisse in peius ac deformasse stilo carminis. Hoc igitur malo coacti sunt omittere satyram & aliud genus carminis, hoc est, nouam comœdiam inuenire: quod Græci quamquam impudentius, tamen conuenientius licere voluerunt, cum viderẽt suis diis accepta & grata esse opprobria, non tantum hominũ verumetiam ipsorum deorum in scenicis fabulis, siue à poëtis essent illa cõficta, siue flagitia eorum vera commemorarẽtur & agerentur in theatris, atque ab eorum cultoribus: vtinam solo risu, ac non etiam imitatione digna viderentur, quale est illud apud Terentium, dum flagitio Iouis optimi maximi adolescentum nequitiam incitaret. Quid enim ingenui iuuenes aut virgines ipsæ facient, quum hæc & fieri sine rubore & spectari ab hominibus libenter cernant? nónne admonebuntur quid facere possint, & inflãmabuntur libidine quæ visu maximè concitatur? At Romani quàmuis noxia iam suspicione premerentur vt illos deos colerent quos videbant sibi voluisse scenicas turpitudines consecrari, suæ tamẽ dignitatis memores ac pudoris actores taliũ fabularũ haudquaquam honorauere more Græcorũ: sed artem ludicrã scenámque totam in probro duxere, genus id hominũ non modo honore ciuium reliquorum carere, sed etiam tribu immoueri notatione censoria voluerunt. Nam quãquam ibi actus musici et prudentissimi sæculi dicta floruerunt, ætas tamen subsequens miscens ludicra priscorũ inuenta traxit ad vitia, & quod honestæ causa delectationis repertum erat

ad volu

ad voluptates corporeas præcipitatis mentibus impulerunt: quo factum est vt paulatim honestissimæ disciplinæ improborum consortia fugientes, verecunda se exinde consideratione subtraherent: & consultè id quidem. Quid enim aliud quàm libidines edocent & instigant histrionum impudentissimi motus, quorum eneruata corpora, & in mulierum incessum habitumq; mollita impudicas fœminas immodestis gestibus mentiuntur? Quid de mimis dixerim? corruptelarum impudentiæque omnis disciplinam humanarum rerum imitatione præferentibus, qui docent adulteria dum fingunt, & simulatis stupris erudiunt ad vera? quòd si nullus scænicis ad honores dabatur locus, consentaneum videtur vt ipsi poëtæ talium fabularum compositores, qui duodecim etiam tabularum lege prohibentur famam lædere ciuium, non minus quàm scænici actores habeantur eiecti. Plato etiam quum recte formaret qualis esse ciuitas deberet quam finxit, quámque optimis moribus & optimo rei publicæ statu, tanquam aduersarios poëtas omnes (Homerum tamen excipiens quem honorabiliter admonet phanum ei constituens & vnguenta superfundens) vrbe pellendos censuit, ne rectam opinionem de deo fabulis forte destrueret, deorum iniurias indignè ferens, animósque ciuium, taliū lectione fucari corrumpíque. Huic illud quoque apud Lacedæmonios persimile probatur, qui Archilochi poëtæ libros è ciuitate sua asportari iussere, quòd eorum parum verecundam, parū continentem ac pudicam lectionem non virtutum semina sed labem quandam potius & iuuentutis corruptelam viamq; ad obscœna singula præstruentem arbitrarentur. His proximi sunt qui auditum etiam mulcent, sed illecebris ac fœdis amoribus referti, lasciuiæ omnis & intemperantiæ legem præferentes: quales Marsum Pedonem, Aediuium Zetulicium, Portium Theium Lacedæmonium: Meminium, Titydem, Cynnam, Cornificiū, Anserem, Hortensium, Seruium, Gallum, Catullum, Caluum, Propertium, Tibullum, Apicium, mulierem Lesbiam: Nasonemq; postremo omnium lasciuissimum siue M. Valeriū Martialem: & quicquid Melicorum, siue Lyricorum, siue Dithyrambicorū erit huiusmodi: quod dictū licentius ac procacius videatur: quum horum omnium libri potius Veneris militiam quàm Martis studium & instituta perstruere videantur. Molliunt enim fortissimorum hominū animos dulcedine sua, & ita molliunt vt non legantur modo sed ediscantur: sicq; ad malam rei domesticæ disciplinam vitámque omnem quum accesserint neruos virtutis omnes elidunt. Sunt Epici alii qui summa vi eloquentiæ carminísque præcellētia per turpia licet & indigna nonnunquam effluant: perplurima tamen ac maxima per clarissimos duces bella memoratu digna sub honestis rerum figmentis ac velaminibus ad varium optimúmque degendæ vitę genus propius videntur accedere. Hi sunt qui suppliciis & pœnis improbos homines variis terrent agitantq; terroribus, eos qui econtra iusti probiq; fuerint, & ob patriam pugnando vulnera passi, Quíque sacerdotes casti dum vita manebat, Quique pii vates et Phœbo digna locuti: Inuentas aut qui vitam excoluere per artes, Quiq; sui memores alios fecere merendo, puros, impatibiles & beatos in cœlum prouehi virtutum meritis, vel in campos quosdam fortunatos rapi hic vbi mira voluptate fruantur:

Hoc in

Hoc in genere quum multi nobis occurrant poëtæ, omnium clarissimi Homerus & Maro primi se ingerunt. Apud illum nanque operæ preciũ est videre quæ prouisio ducum in bello, qui aut astus aut fortitudo militum, quod insidiarum genus vel cauendũ vel inferendum, quæ deinde monitio, quod consilium, quod genus Aeneas prælio Troianorũ dux, Græcos magna vi pulsos in castra redegerat: quumq; audacius surgeret ac iam totum agmen obiiceret castris, aduolat ad eũ Hector & sensim circumspecteq; agere monet, affirmans eum qui exercitum ductitet, non tam audacem quàm cautum esse debere, quod quanti existimandum est præsertim ab Hectore audacissimo traditum, tute Sigismunde tecum versa atque peruolue. Apud eundem quoq; poëtam Iris siue somnus vt alii interpretantur, nõnne ad Atridem missus quum dormientem comperisset, corripit eum verbis negatq; dormiendum esse, cui tot populorum, tot gentium salus cõmissa est, ac tantarum denique rerum incumbit prouisio? Postremo quum rebus dubiis & afflictis spectatores deligendi sunt, qui noctis intempestæ silẽtio castra hostium penetrent, nõnne Vlyxes inibi cum Diomede deliguntur, veluti consilium & auxiliũ, veluti mens & manus, animus quoque & gladius? Quisquis igitur concionator aut imperator sũmus effici voluerit, Achillis aut Agamemnonis se similem fieri cupit, is se in huius poëtæ disciplinam tradat, librũq; de manibus nunquam deponat, quod ab Alexandro sicut ex ipsius pcipi potest epistolis factum fuisse proditum est. Is enim rex discendi legendiq; auidus, Iliadem in qua rei militaris viaticum existimare solebat & appellare, Aristotele exponente perdidicit, eam semper vnà cum pugione sub puluino iacentẽ tenere solitus, qui itidem quanti eundem poëtam facere visus sit, ex hoc maxime liquet: hic enim quum inter spolia Darii regis deuicti vnguẽtorum scrinium reperisset auro gemmísque expolitum ac eius scrinii varios vsus amici ostẽtarent, immo inquit librorum Homeri custodiæ detur, vt preciosissimum humani animi opus quàm maxime diuiti opere conseruetur. Apud hunc verò huius quem modo diximus Homeri in omnibus ferè emulũ Maronem, deesse quid potest? cuius poësim nedum viaticum, cæterum totius penè rei militaris esse disciplinam non dubium est, in belli tempora pacísque diuisam? Quod etsi satis diuini operis eius constet initio, apud eos tamen qui mentem eius enucleatius perscrutantur potissimum est intueri. Nam si militaris iusticiæ formam et tremendum consulis imperium ab eo quæris, occurrit tibi ilico in primis Brutus, deinde Torquatus rigidis fascibus, immo sæuis securibus in filios patriam & rei bellicæ disciplinã acerrime vendicantes. Si fortitudinem, aderit Horatius Cocles qui pro ponte suplicio stans, minitantem Porsennam exercitũque eius qui grauissimo bello Romanos vrgebat, ausus est & potuit dum pro salute patriẹ dimicat donec pons ipse solueretur à tergo in arcẽdo hoste sustinere. Si luẽdis periculis publicis priuata piacula, Decii præsto sunt, vt illis cadẽtibus & iram deorum sanguine suo placãtibus romanus liberaretur exercitus. Prætereo Camilli victoriã de Gallis, Cossi clarissime res gestas. Fabricii & Curii victus tenuitatem eorúmque duritiam & continentiam, Fabii moram et plurima huiusmodi in bello & pace non minus egregia mentem subeuntia: quæ omnia poëtam no

bilem minime latuere dicẽtem, Interea musis animus dum mollior ętas, Et quæ mox initure legas, nec desinat vnq̃ Tecum graia loqui, tecum romana vetustas. Antiquos euolue duces, assuesce futuræ Militiæ, Latium retro te confer in ęuũ. Libertas quæsita placet, mirabere Brutũ. Perfidiam dãnans Metii satiabere pœnis. Triste rigor nimius, Torquati respice mores. Mors impẽsa bonũ, Decios venerare ruentes. Vel solus quid fortis agat te põte soluto Oppositus Cocles, Muti te flãma docebit. Quid mora prospiciat, Fabius: quid rebus in arctis Dux gerat ostendet Gallorum strage Camillus. Discitur his nullos meritis obsistere casus, Prorogat æternam feritas tibi punica famam Regule, successus superent aduersa Catonis: Discitur hinc quãtũ paupertas sobria possit, Pauper erat Curius regem quũ vinceret auro, Pauper Fabricius Pyrrhi quũ sperneret aurum, Sordida Serranus flexit dictator aratra, Lustratæ lictore casæ facesq; salignis Postibus affixi, collectæ cõsule messes, Et sulcata diu trabeato rura colono. Præteriẽs ita q; reliquos ex nostris, exterorũ nonnullos Tirtheumq; Lacedæmoniorũ poëtam ac ducẽ dicam imprimis, cuius cõposito carmine & pro cõcione habito, tãta vi animorũ deuictis Messanis deniq; cõcursum est, vt raro vnquã cruentius prælium exarserit, tametsi antea cõflictibus Lacedæmonii à Messanis fusi metuq; periculi propterea territi, certamine desistendum arbitraretur. Thucydidem præterea, nónne quem imperatorẽ Athenienses in exiliũ egere Tragœdiarum conditorem reuocauere, deinde maxma bellorũ tẽpestate permoti? duos duces non abre delegere, Periclem spectatæ virtutis virũ & Sophoclem Tragœdiarũ scriptorem? qui diuiso exercitu & Spartanorũ fines late populati sunt, & multas Asiæ ciuitates Atheniensiũ imperio adiecerunt. Quid Diopitẽ, & Menestheum, Leosthenem & Charedemũ subticeo? nónne his artibus & rei bellicæ peritia amplitudinẽ adeptos scimus, rempub. Periclis, Aristidis & Solonis more gerẽdo? vt pote omni ex parte absolutam & vtrinque excultã & idoneã? Quisq; enim horum virorum videbatur, vt inquit Archilochus & Mauorte deo gratisq; Helicone camænis, Assiduus cultor munus vtrunq; tenens. Apud agrestiores denique barbaros et nationes nõnullas, vt apud Galatas, tanti sunt poëtæ, atque sapientiæ cedit ira, Marsq; reueretur musas, vt quum instructa acie exercitus eductis ensibus iactisq; iaculis propinquant, non solum amici, verum hostes quoque, eorum interuentu à pugna conquiescant.

De Musica & in quo cum re Militari commercium eius sit. Cap. IIII.

Isciplina autem cantuum & modorum quam musicen dicunt, non minns in studio erat quàm dicendi emulatio ac nitor. Ipsa nanq; modulis suis & numeris, institutio erat ad ingenuos animi mores ratione moderandos, & stimulus quidam ad eum concitandum & ad impetum quasi furentẽ atq; strenuum inducẽdum. Etenim quum hæc ipsa disciplina sit in modos siue tonos, numerosq; distributa, repente vt dissimilium concordia quã harmoniam vocant distinguitur: sic audientium animi disponũtur ad vnum quemq; ipsorũ, ad alios quidem cõpositè et mediocriter, vt ad Doricum quem fatentur omnes constantem ac firmũ esse, moremq; cõtinere virilem prudentiæ ac castitatis auctorem: ad alios violenter, vt ad eum qui Phrygius est, qui

& ita

& ita excitat,distrahit rapitq; animũ ad pugnas, votũq; furoris inflãmat,vt vix apud sese videatur,queadmodũ de Pythagora scriptũ est,q violẽtos ac debacchã tes adolescẽtes sub huiusmodi sono incitatos, spõdeo succinente,ad compositæ mẽtis tranquillitatẽ reddiderit.Nam quũ mulieris cuiuspiã dilectę domũ vellent amburere forésque perfringere ,vbi Pythagoras intellexit tibiarum Phrygiiq; modi sono adolescentes raptos furere,& multorum persuasionibus cœptis nolle desistere,mutari modum præcepit, atq; ita tarditate modorum furentẽ illorum petulãtiã cõsedasse.Simili modo de Timotheo Milesio inuulgatũ est,qui quum in Alexãdri cõuiuio esset et hunc quẽ Phrygiũ diximus modularetur,vsq;adeo regẽ excitasse fertur,vt ad arma capiẽda prosiliret,atq; iterũ ad comessatores epu lásq; reduxisse,modulatione mutata . Eũdem etiã ferũt Alexandrũ Xenophõte canẽte manũ ad arma misisse. Sũt et modi alii diuersorũ etiã idiomatũ vocabu-lis designati,ut Aeolius,q animi tẽpestates sedat,sõnũq; iam placatis attribuit.Ia sius,qui intellectũ obtusis acuit et terreno desiderio grauatis cælestiũ bonorũ ap-petẽtia operator indulget.Lydius,qui cõtra nimias animæ curas tædiáq; reper-tus,remissiõe reparat et oblectatiõe corroborat,Itidẽ enim et in numeris dicẽdũ, quũ et alii morẽ contineãt grauius, alii verò cõcitẽt,alii liberaliores, alii violẽti ores afferãt motus,quo fit vt morũ animorũq; maximæ mutationes fiãt.Nam si numeri modiq; ad mẽtem vsq; peruenerint, æquè animũ atq; ipsi sunt afficiant necesse est.Ideo lasciuia mollis dissolutaq; mẽs mollibus & impudicis modis de lectatur,asperior rursus durioribus gaudet,mediocribus autẽ quę mansueta, ex quo internosci potest,quãta sit nobis cognatio cũ harmonicis modulationibus, quũ et multi quoq; sapiẽtum dixerint , alii quidẽ animã esse harmoniam,alii vt Plato,mũdi animã musica cõuenientia fuisse cõpactã.Proinde nullis quidẽ q sa pientiã profitẽtur,curã Musicæ quãtum ętas illa recipiebat defuisse,quũ Pytha goras inuẽtor atq; eũ secuti aliquot præcipui philosophi, imbibita & assũpta à veteribus opinione cuncta cõpleuerint,mũdũ hũc quatuor elemẽtis ea resonan-tia esse cõfectũ quã postea sit lyra ad similitudinem veræ testudinis imitata,cu-ius Mercuriũ quoq; neruis trium chordarũ,triũ anni tẽporũ instar,repertorem tradunt. Tres enim instituit voces,acutã,grauẽ,& mediã. Acutam ab æstate,ab hyeme grauẽ,à vere autũnoq; mediã,tantaq; proinde vtilissima procurantẽ A-stronomi inter stellas requirẽdã esse putauerunt,persuadẽtes cælestẽ esse musicã, quãdo lyræ formã cõprehendere potuerũt inter sidera collocatã. Detractoribus autẽ & humile et abiectũ huius disciplinæ exercitiũ esse dicentibus,q aiunt sor-didos homines ac viles musicã exercere,haud quaq; difficile est respõdere,si spe-ctetur quibus modis & instrumẽtis,et quousq; illi indulgendũ ab his q ad virtu-tẽ ciuilẽ erudiuntur: quum vsq; ad aliquid discere & exercere honestum sit atq; modestũ,ad extremum vsq; prosequi & ab illius illecebris capi , turpe atque in-decorum: & quum nihil vetet modos quosdã et instrumẽta musicæ illud quod aiũt efficere,clarũ est oportere disciplinã eius neq; impedimẽto esse cæteris ope-ratiõibus,neque corpus molle & inutile reddere ad bellicas ciuilesq; exercitatio-nes: quod vtiq; fiet,si neq; illis tẽporibus multũ impartiemur,quæ ad certamẽ ar tificii pertinent, neq; circa admirabilia quædam & superuacanea, sed eò vsque

vt gaudere valeamus probabilibus modis, et non cõmuni sensu musicæ solũ vt turba vilium seruorũ, ac puerorũ. Quũ autem sonorum qui materies cãtilenarũ sunt, triformẽ cõstet esse naturã, quod triũ musarũ nnmerus efficit, quũ aut scilicet voce editur, sicuti eorũ est qui faucibus canũt: aut spiritus, sicuti tubarum & tibiarũ: aut intẽsione & pulsu, sicuti in neruis et citharis et tympanis et quibusdã aliis quæ cõcaua feriẽdo canora sunt, ex his qui fit voce modus quàm decẽs sit quãq; ingenuis progredi in ea liceat, ex Philippi & Catonis sentẽtia intueri licet. Hic enim quia sibi visũ est bene cãtare nõ serii hominis esse, nimirũ M. Senatorẽ nõ ignobilem, spatiatorẽ et fescemium vocat. Ille verò in institutiõe ad filiũ, quũ eum accepisset suauiter quodam in loco cecinisse, vrbane est obiurgatus: Non te pudet inquiẽs ꝙ ita pulchrè canere scias? satis est enim regi, canentibus audiẽdi ocio superesse: at ꝑmultũ quidem videtur impartiri musis, si cæteris his de rebus concertãtibus spectatorem ipse tãtum se præbeat: quum nec vllus vnquã ingenuus adolescens quũ ipse Ioue sit intuitus, Phidiã se fieri cõcupiuerit, neq; Polycletũ: etsi vehemẽter eorũ opera sit admiratus. Et quanq̃ hoc ardens musicæ studiũ non horũ quos modo diximus duorũ principũ mẽtes incesserit, iuuasit tamen & occupauit aliquorũ animos pessimorũ, Caii maximè qui adeò cãtandi voluptate efferebatur vt ne publicis quidẽ spectaculis temperaret. L. Sylla vir tãti nominis optime etiã cãtasse dicitur. Nero quã vocis curã habuerit cõseruãdæ vel augendæ, nemini quidẽ mediocriter erudito in dubiũ venit, neq; ab his id iniuria factũ quispiã forte dixerit. Est enim haud dubie musicæ pars hęc potens multũ et effectus eius supra fidẽ varii, quũ multos ad læticiã inanem, ad amatoria carmina, ad reliquas voluptatis illecebras, multos ad virtutẽ, sanctũ & deuotũ gaudiũ, piásq; nonnunquã lachrymas moueat: quæ varietas in diuersas sententias magna etiã sanctorũ patrũ traxit ingenia. Nempe Hieronymus canẽdi studiũ improbasse visus est, cum inquit, deo, nõ voce, sed corde cantatur: nec in tragœdiarũ modũ guttur & fauces medicamine leniendæ sunt, vt in ecclesia theatrales modi audiantur. Vnde fit plerũq;, teste Gregorio, vt in sacro ministerio, dũ blanda vox quæritur, cõgrua vita negligatur, & cãtor minister deũ moribus stimulet, quũ populũ vocibus oblectat. Ambrosius pietatis appetẽs, vt caneretur instituit. Athanasius vanitatis fugitãs, canẽdi vsũ in ecclesiis eũ approbat, qui tam exiguo vocis flexu fit, vt pronunciãti vicinior sit: ne voluptatis, aut vanitatis, aut lasciuiẽtis & prostitutę vocis luxu affectúq; stupentes emoriãtur animulæ. Augustinus difficile hinc inde sibi negotiũ dubietate exortum intuens, ita fluctuo inquit inter periculũ voluptatis & experimentũ salubritatis, magísq; adducor nõ quidẽ irretractabilẽ sententiã proferens, Cantãdi dico consuetudinẽ approbari in ecclesia, vt per oblectamenta aurium infirmior animus in affectũ pietatis assurgat: tamẽ cum mihi accidit vt me amplius cantus q̃ res quæ cantatur moueat, pœnaliter me peccare cõfiteor, & tunc mallem non audire cantantem: quanquã alio in loco aperte denunciet, nos nõ propter superstitionem prophanorũ debere musicã fugere, si quid inde vtile ad intelligendas sacras scripturas capere potuerimus, nec ad eorum theatricas nugas cõuerti si aliquid de citharis & de organis, quod ad spiritualia capienda valeat, disputemus.

Neq;

Neq; enim & literas discere non debemus quia earũ deum dicunt esse Mercurium,aut quia virtuti iusticiæ tẽpla dedicarũt,et quæ corde gestãda sunt in lapidibus adorare maluerunt,propterea nobis iusticiæ virtus fugiẽda est.Qui verò ex spiritu et ore fit modus,nõ aliter improbãdus nobis erit, ac de Minerua & Alcybiade rationabiliter testãtur antiqui.Aiunt enim illã tibiarũ reptricẽ eas abiecisse,ob deformitatẽ oris infensã: huic verò ab auunculo Pericle tibiarũ studio tradito similiter obtigisse,qui quum ab insigni tibicine ad ipsũ accito , oblatas tibias ori applicuisset ,& collecto spiritu genas inflasset,animaduersa vultus deformitate erubuit,& abiectas tibias aspernatus fregit,meruitq; tenera licet ætate exẽplo esse,vt totius populi consensu ex tunc Athenis tibiarũ vsus qui post victoriã cõtra Medos assũptus & receptus adeò fuerat, vt ingenui omnes addiscerent,improbaretur.Nec Atheniensiũ modo,nec veteris illius celebratissimę quõdã Græciæ quæ pòst tellus Itala est,virorũ illustriũ solum,sed maiorũ quoq; nostrorũ,multarumq; aliarũ nationũ & populorum fides & tibias solennibus epulis,choris,& cõcionibus adhibere veteris instituti fuisse cõperio,quum illorũ laudes qui fortiter pro patria occubuissent,et eorũ vituperationes qui metu id agere detrectassent,cãtu & tibiis prosequerẽtur: quippe quę etiã ludis pariter communes & luctibus. Ouidius, Temporibus veterũ tibicinis vsus auorum Magnus,& in magno semper honore fuit.Cantabat phanis,cãtabat tibia ludis.Cantabat mœstis tibia funeribus.Et quanq̃ ab ingenuis & grauibus illis ad meribibulos quosdã helluones leuissimos & sordidissimos est huiusmodi tibiarũ studiũ vt antea forte prolapsũ,apud multas tamen nationes & bellicosissimos populos in cõferẽdis bellis,veluti disciplinã quandã militarẽ fuisse,multorum cõstat exemplis. Spartiatarũ enim militia imprimis ad modũ ac tibiã proficiscebaẽ, nec adhibebatur vlla sine modulo anapæsti pedis cohortatio . Itaq; illorũ aspectus pulcher erat & formidabilis:qui & numeris ad tibiã incederent, neq; phalãgis ordinẽ miscerent, neq; animis turbarẽtur: sed mansuete & hilariter à modulo in discrimẽ inducerẽtur,quum certũ videatur,neq; metũ neq; furorẽ nimiũ illis oriri posse qui ita se habuerint, sed firmã potius & cõstãtem animi magnitudinẽ spei audentiæq; admixtã.Nec aliter Lydos Halyacte etiã rege suo bellũ Milesiis inferẽte inire prælia solitos accepimus,quũ nõ solũ inter pugnãtis exercitus acies tibicines habuerit,sed fistulatores & fidicines,quod Cretenses itidẽ non tibia sed cithara quasi magistra ac duce singulos eorũ bellicos actus regẽte non ab re fecisse memorãtur.Nã veluti Laconicus ille poëta inquit,Serpit et in ferrum citharæ sonus ipse canoræ. Et quid aliud in nostris legionibus litui siue cornua, tubæ, classica , buccinæ siue tympana sibi volunt,quàm vt his in bello & progressioni & item receptui cãtetur: aut nimis remissos excitãdo,aut plus iusto cõcitatos reuocãdo?quod poëtarum maximũ minime fugit dicẽtem, Aere ciere viros Martẽmq; accendere cãtu. Nec cantu solum accẽdi remittiq; virorum animos constat,verum equorum, quibus docilitas tanta est ,vt vniuersus Sybaritani exercitus equitatus ad symphoniæ cantum saltatione quadam moueri & excitari solitus inueniatur.Cæterum Sigismunde Pandulphe qui ex pulsu et fidium intensione fit modus quo pacto in eo quisq; agat,plurimum refert. Nam

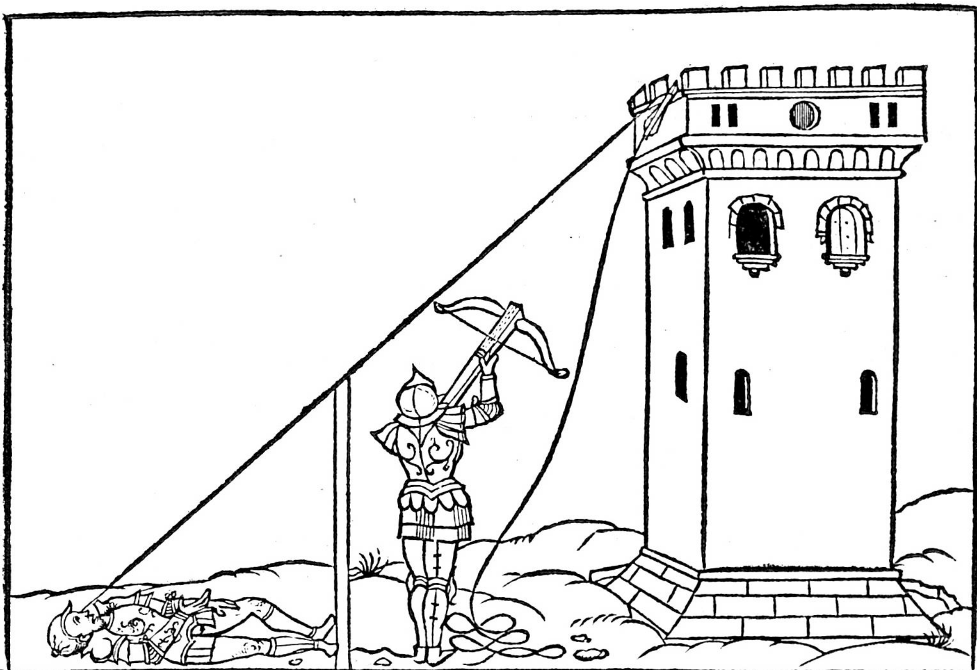
ſi vti tu tecum aliquando ſoles ſapientiſſime princeps poſt magnas curas, difficiles & illuſtres bellorũ occupationes relaxãdi ac reparãdi animi gratia, vel amicorum vel propter virtutẽ quis agat, nõ illiberaliter ſed modeſtè ab his aliquid voluptatis aſſumet: nec abſurde hanc muſicæ partẽ bellicę fortitudini coniunxiſſe te quiſpiã admiretur, Mercuriũ maximè imitãtẽ qui Palæſtram docuit & lyram primus inueuit: qui verò id ipſum propter alios vt audiẽtes oblectet ſæpe vti videbitur, turpiter ac indecorè agere, quũ finis cuius ſit gratia improbus ſit & merito improbãdus vſus, nec aliter q̃ quomodo multa inſtrumẽtorũ antiquorũ improbata ſunt, veluti Pentades & Barbiti & quæ ad voluptatẽ audientium intẽdebant, et heptagona & cuncta quæ indigent perita manuũ geſticulatione. Itaq; profitendũ puto nõ hãc quæ iſtis inſtrumẽtis cõſumitur omni dedita opera præcipi, & quæ in theatris olim & in ſcænis effœminata & impudicis modis, infracta non ex parte minima, quæue nec fera nec varia ſit, ſed ſimplex, morata, prudens, maſcula atq; modeſta, & qua laudes fortiũ canebantur, quáſq; ipſi canebãt, cuiuſq; qui tũc fuiſſet ignarus quiſqs ille eſſet habebatur indoctior. Quod Themiſtocli attico, Græcorũ imperatori clariſſimo eò quòd lyrã inter epulãdũ recuſaſſet acidiſſe Cic. teſtis eſt. Epaminũdã verò Thebanũ hãc fortaſſis infamiam declinãtẽ pręclare fidibus cõcinẽtem accepimus: et Achillem Homerus inducit à pugna redeũtẽ in hac re acquieſcere ſolitũ, non amatoria quidem ſed virorũ fortiũ geſta modulãtem. Ouidius hũc nõ modo ſed Alcydẽ fidibus doctũ, muſiciſq; iſtitutũ diſciplinis his verbis expreſſit, Ille manus olim miſſurus in Hectora læto Creditur & lyricis detinuiſſe modis. Venerat Alcydes exhauſta parte laborũ, Iuſſaq; reſtabant vltima pene viro. Nero verò quãtum ſtudio citharæ deditus fuerit, incredibile dictu eſt, cũ neq; quicq̃ omitteret eorum quę eius generis artifices ex induſtria ſactitare ſolent. Id verò eiuſdẽ ſtultũ penituſq; ridiculũ, q; nocte illa quæ ſibi vitæ fuit vltima in terris, inter querelas quas vicina mors & præſens metus dolorq; dictabãt, crebrius atque miſerabilius, nõ quòd tantus princeps, cæterũ quòd tãtus muſicus deperiret defleuit infœlix. Multa præterea poſſent Adriani, Alexãdri, Seueri et aliorũ maiorũ exempla in medium proferri, ſed vereor ne ſi fuero in taliũ enumeratione diutius immoratus, aut oblitus eſſe propoſiti videar, aut crimen loquacitatis incurram.

De Arithmetica & militari Geometria. *Cap. V.*

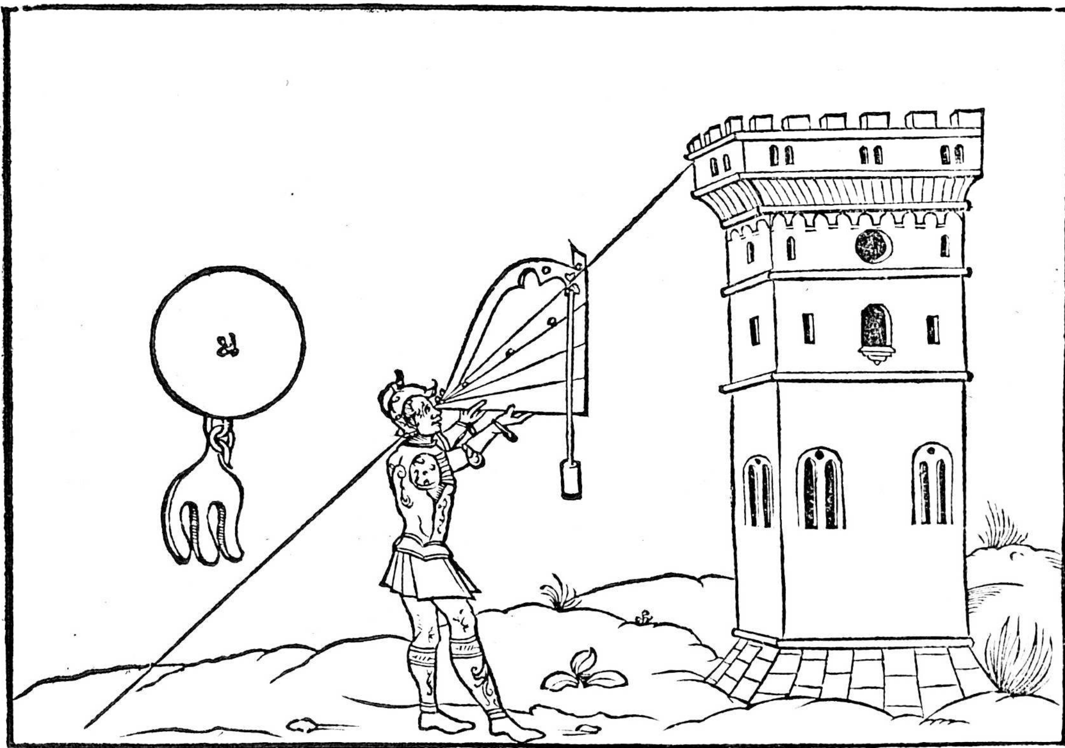

DIgnum et conſentaneum propterea viſum eſt eas diſciplinas attingere quæ Geometricis numeros rationibus & multiplicationes habent notas. Magnũ nanq; adiumentũ afferunt ad eorũ quæ ſupra nos ſũt vim naturamq; explicandã, maximũ ad ea quę infra, vt ad locorũ interualla, ędificiorũq; magnitudines, profunditates aquarũ, inſtrumẽtorũ quorundam infra ſcriptorũ arte dimetiẽdas: quã rem vt eſt hominũ genus nimis ſolers atq; ſolicitum, Chaldæi primi inueniſſe et Aegyptii nõ diſſimili feruore calentes tranſtuliſſe memorãtur, qui rationẽ huius diſciplinę generaliter colligẽtes ad hæc omnia quæ diximus quicquidue poteſt formis generalibus cõtineri aptam ita eſſe docuerunt vt ea ſine nihil horum poſſit ad agnitionem veriſſimã peruenire. Eudoxum etiã & Architã inchoaſſe variis eã formis & celaturis illuſtrãtes memorię

memorię proditũ inuenimus. Hi enim artis obſcuratis ſub pectoribus ingenii latẽtes rationes, obductas propoſitiones demõſtrationeſq; per ſenſum ac inſtrumẽtorum exẽpla inuulgarunt, ambo in cõparãdis produxerunt inſtrumẽtis, ſemiſcriptis quibuſdã lineolis figuriſq; geometricis machinamẽta formãtes. Quo circa in eos moleſtè cõcitus eſt Plato q; doctrinæ huius tãtę dignitatẽ ac pręſtãtiã ſuſtuliſſent, quæ à cogitatione & rebus incorporeis ad ſenſibilia quędã prolapſa eſſet, quaſi ad ſui vſũ corpore & mercenaria indigeret inertia. In qua re operoſã porrò ac mirificã quoq; Archimedis & Scopinę Siculi Syracuſis induſtriã à nominatiſſimis artiũ ſcriptoribus fuiſſe ſpectatã atq; probatã nõ ambigimus. Multa nanq; organica & gnomonica numero naturalibuſq; rationibus inuenta atq; explicata poſteris reliquerunt, maximã ſibi gloriã pręcæteris vindicãtes. Archimedes præcipue, æreì cõcauiq; orbis & globi cæleſtis inuẽtor. Erat enim ea tẽpeſtate obſeſſis dura obſidione à Marcello Syracuſis, vir ille huius diſciplinæ ſtudio ante alios omnes & doctrina præcellens: admirabilior tamen artifex fabricatorq; muraliũ ac bellicorũ tormẽtorũ, quibus varia miſſilium genera & immenſæ magnitudinis ſaxa incredibili fragore & celeritate iaculata vexant hoſtes, leuiq; momẽto labefactãtur muri & mœnia quatiũtur, quibuſq; vſus ad obſidionẽ patrię propulſãdã aduerſus romanũ exercitũ & Marcellũ ducẽ vnus Archimedes ex tãtę vrbis ciuiũ numero haud dubie tardiorẽ effecit. Quam tarditatẽ quũ Marcellus tandẽ vrbe potitus victorię ſuę magno impedimẽto fuiſſe cõperiſſet, eius tamẽ egregia opera delectatus, quũ eam vrbẽ diripiẽdã permitteret diſcurrentiũ militũ furori, vnũ de tot milibus ciuiũ vita donatum excipit Archimedem, pluris illũ merito quàm vniuerſũ populũ faciens. Cęterũ in tanto tumultu quãtus captæ vrbis in diſcurſu eſſe poterat, dũ artis ſuæ lineamẽtis & formis quas in puluere ille deſcripſerat totus incubuit, introgreſſus interea vnus ex militibus Ro. inter rapinę ſitim & imperatorii præcepti memoriã hęſitabũdus, ſtricto mucrone ſupra verticẽ cogitãtis vt nomen ſuũ ederet iubebat. Sed is cui oculos atq; aures ingens animi cura cõcluſerat, ferociter percunctãti et quiſnam is eſſet ſciſcitãti, certum aliquid reſpondere nõ curans, oppoſita quin immo tantum manu ne puluerẽ ſibi ſuum cõfunderet obſecrans, militi cõtemptione irato trucidãdi ſui cauſam præbuit. Cuius mortis miſertus dux Ro. immunitatem fruſtra ſibi deſtinatã in affines eius trãſtulit ſibiq; quod vnicũ ſupererat fieriq; potuit, funeris ac ſepulturę curam exibuit. Huius etiã ſepulchrũ ſphæra & Cylindro in ſummo eius ſculptũ & inciſum multo pòſt tempore diſiectum & ſuis etiam ciuibus incognitum inter denſiſſimas vepres obſitum ſe reperiſſe et ignorantibus indicaſſe dum in Sicilia quæſtor eſt Romani princeps eloquii Cicero gloriatur. Hoc itaq; modo hiſq; auctoribus oblabantem paſſim & inuulgatam artis huius imitationem fabricandorum induſtria machinamentorum à Geometria delapſa conſpicitur, ac diutius philoſophia neglecta vna militaribus ac mœchanicis artibus inſtrumentis eiuſmodi enumerata ſecernitur.

Per vmbram quoq;, turris vel erecti sti pitis eorũ altitudo deprehẽditur.

Inanis pila plũbea vel ænea, manu cum ferrea, in hũc modum, quæ in aquã demissa cõtinget in profundũ trahi: quod vbi tetigerit, mox resiliens sursum ascẽdet. Vbi igitur immergi cœperit, cõputa in mersi one ipsa tẽporis momenta, móxque lanceam demittens, pedum alti-tudinẽ vel cubitorũ quãtitatẽ distribue, & sanè quod in minori aqua fuerit inuẽtũ, in oĩ maiori copia index tibi ac certissim⁹ testis accedet.

ROBERTI VALTVRII

AD ILLVSTREM HEROA SIGISmundum Pandulphum, de re militari Liber Tertius.

De Astronomia uariáque perquirendorum futurorum arte si qua est.

Estat autem nobis, Sigismunde Pandulphe, profundissimam quandam Matheseos, hoc est, astronomicæ rationis tradere disciplinam, quam multi opportunam maxime putãt ad bellorum futurorum euentus denunciandos. Hanc nanque inter cæteros si non docuit, sectam tamen erroris attigit Lucanus, quum timorẽ Vrbis describeret, bellúmq; ciuile necessariis huius desciplinæ argumentis ineuitabiliter appropinquante Cæsare futurum denunciaret. Innuit enim poëta doctissimus, si tamen poëta dicendus est qui vera narratione rerum gestarũ ad oratores vel historicos magis accedit, Saturni malitiam quũ solus in sui domicilii throno resideret emouendam fore, quũ inquit,

Quod cladis genus ô superi, qua peste paratis
Sæuitiam? extremi multorum tempus in vnum
Conuenere dies, summo si frigida cælo
Stella nocens nigros Saturni accẽderet ignes,
Deucalioneos fudisset Aquarius imbres,
Totaq; diffuso latuisset in æquore tellus:
Si sæuum radiis nemæum phœbe leonem
Nunc premeres, toto fluerent incendia mundo,
Succensusq; tuis flagrasset curribus æther,
Hi cessant ignes, tu qui flagrante minacem
Scorpion incendis cauda chelásq; peruris
Quid tantum Gradiue paras? nam mitis in alto
Iuppiter occasu premitur Venerisq; salubre
Sidus habet, motuq; celer Cyllenius hæret,
Et cęlum Mars solus habet, cur signa meatus
Deseruere suos, mundóq; obscura feruntur?
Ensiferi nimium fulget latus orionis
Imminet armorum rabies ferriq; potestas
Confundet ius omne manu scelerique nephando.
Nomen erit virtus, multosq; exibit in annos
Hic furor.

In hac igitur rerum altissimarum contemplatione si quid huiusmodi occurret quo talium curiosi, stellarum veram possint assequi positionem, vel qualitatem præscire temporum & speculationis suæ iocundissimum fructum capere, tanta

compleri

compleri videntur voluptate vt nostra hęc omnia externa præcipue, ac fortunæ munera quæ singuli tanti faciunt tanquam exigua & minima ab eis contemnantur. Ex hac enim reliquáque perquirendorum futurorum arte, si modo ars vlla est, potiusq́ vanissimum cuiusq; ludibrium, clarissimorũ philosophorum summorumq; virorum conflictari videmus ingenia: nãq; Democriti totius penè terrarum orbis peregrinatio fuit, patrimoniiq; amplissimi dissipatio, Platonis Diogenisq; captiuitas & Pythagoræ longa ad varias gentes peregrinatio. Hostanes verò & Empedocles ad rabiem non auiditatem modo eius percipiendæ gratia nauigauere, exiliis verius quàm peregrinationibus: hanc reuersi prædicauere, hanc in archanis habuere: quãquam animaduertam præter hos summam quoq; literarum claritatem gloriamq; ex hac ipsa abditarum peruestigatione rerum antiquitus, & penè semper spectatam atq; petitam. Talem dico Milesium Anaxagoram, Clazomenium Xenophanem, Colophoniũ Eudoxũ, Callistum, Melonem, Philippum, Euchemenonem, Aratum, Hipareũ: adde his Socratem, Zenonem, Dicearchum peripateticum, Cratippũ, Cleantem, Chrysippum, Antipatrum, Possidonium atq; Panætium, plurimosq; alios quorũ voluntaria paupertas, iniuriarum contumeliarumq; perpessio, laborum præterea, itinerum, vigiliarum, algoris, æstus, inediæque susceptio memoratur: pro quibus eorum aliqui cultus & honores diuinos vel diuinis pares meruerunt, & omnes quam semp viui contempserant, laudem, gloriam & immortalitatem nominis mortui consecuti sunt. Nec verò solos philosophos in hac rerum futurarum cognitione tantum studii & diligentiæ contulisse, sed omnes fere nationes, potentissimas respub, Imperatores quoq; maximos, clarissimos reges & principes eadem mente & sententia extitisse, vt his sine quę futura promittũt, quæ varia multiformiáq;e sunt, ad maximas res gerendas nunq̃ sibi tutè accedendũ putarent. In qua re primi occurrunt Babylonii et Aegyptii, qui quoniam neq; domiciliis tegebantur propter aëris qualitatem, neq; vllis in ea regione nubibus subtexitur cœlum, solis & lunæ varios cursus, & meatus siderum ac effectus solo vsu egregie notauere atq; inuenere, quum ea sæpius ac liberius cæteris intuerentur. Chaldęi deinde vnà cum Assyriis diuina cœli obseruatione sũmo studio meditationéq; scientiam creduntur effecisse, qua maximè reliquis antecellerent: dicente Lucano, quis noscere fibris Fata queat, quis probet aues, quis fulgura cæli Seruet, & Assyria scrutetur sidera cura. Aruspicum autem disciplina quo pacto in omnem Cariam diffusa sit perueneritque ad Telmessum, religosissmam vrbem, in his & in aduertendis ostentis curiosam atque diligentem non facile dixerim, nec qualiter transierit ad Thessalas vrbes: quam & ipsam Britanni tantis cerimoniis obseruasse dicuntur, vt dedisse Persis videri possint, apud quos, Magos, doctissimum hominum genus Aegyptiis antiquiores floruisse Cicero testis est, & Aristoteles in primo de philosophia libro. Druides habuit quondam Gallia, religionum suarum interpretes, qui de siderum cœlique & terræ, mundiq; ambitu & forma, de immortalium deorum vi, potestate, & voluptate differebant, & auguriis partim ac coniectura quæ essent euentura se scire profitebantur, quorum disciplina quanquam in Britannia reperta, atq; inde in Galliam

translata

translata esse existimetur, pòst tamen qui diligentius eam rem cognoscere voluerunt eò discendi causa profecti sunt, vbi annos nõnullos duo de viginti & vltrà consumpsisse memoriæ proditum est. Diuinatoribus etiam vtuntur Galatæ, qui apud eos tum auguriis, tum sacrificiis futura prædicunt, quiq; plurimi existimantur, omni eis obtemperante plebe, quũ verò de rebus magnis consulũt, mirabilem incredibilemq; seruant consuetudinem. Iugulãt enim ense hominẽ, quo decidente, tum ex casu, tum ex membrorum laceratione, tum etiam ex sanguinis fluxu, ex quadam antiqua rerum obseruatione futura norunt. Græcia verò, omnium bonarum artium nutrix, vt aliquò nullam vnquam coloniã misit, sic quoq; nullum belli genus ab ea, sine suorum numine deorum cœptũ aut susceptum est. Quid Hetruria, nónne extorũ inuentrix fuit, ac portentorũ & fulgurũ interpres, hincque præterea vel à thure et sacrificiis, vel à sacrifico ritu lingua Græcorũ Thuscia cognominata? Phryges prætereo qui auguria inuenisse creduntur. Cilicum et Arabũ, Pisidarũ, deinde Pãphiliç et Vmbriæ gẽtẽ missam facio, huic vni cognitioni semper intentam. Hæc de variis gentium nationibus: Nunc nobilia rerum publicarum subtexantur exempla imprimisq; Atheniensium & Lacedæmoniorum: hi enim augurem regibus suis dedisse collegam & assessorem, illi verò sacerdotes quosdã diuinos, quos vt ait Cicero Mantes appellant, singulis eorum publicis concionibus præfecisse dicuntur. Quotiens deinde S.P.Q.R. quum armorum crepitus è cælo auditus, quum prodigiosç lapidum, laterum, ferri, carnis, sanguinisq; pluuiæ in terram cecidissent, quum clypei ardentes emicuissent, cælestes coronæ arsissent, quum è fœminis mutari in mares, quibus omnibus non minima reip. detrimenta imminere sperabantur, nónne his disciplinis cum Sibyllinis versibus vsi perhibentur? neque his contenti, omnia quoque, quod omnibus in rebus plurimum conducere posse arbitrabantur, agendorum singulorum initiis, quod bonum, faustum, fœlix fortunatúmq; esset præfabantur. Calchãtem scimus tanto honore apud Græcos habitum ob vnam auspicii disciplinam qua profectò excellebat, licet aliis in rebus multis esset inferior, vt petentibus Ilion Graiis, innumerosissimæ classi præfectus memoretur. Amphiaraus verò & Tiresias tam illustres eodem artificio feruntur, vt primum pro deo colerent, secundus non modo viuis hominibus præferretur, sed defunctis etiam, Homero dicente, apud inferos Tiresiam solum sapere, vagarique reliquos vmbrarum more. Mopsus & Amphilochus reges quoque in Grçcia auguriorũ fama percogniti. Hic verò mirari posse aliquos præclare video, vbinam scilicet vrbis Romanæ parentem augurem optimũ omiserim: Sed piget reminisci, pudet cogitare vrbem Romam omnium terrarum indubitatum caput, auspicio conditã et florentẽ porrò præpotẽtis populi fortunã auibus credere maluisse quàm deo, quũ sub regibus & imperio cõsulari multis quidem sæculis nihil absq; auspiciis fieri solitum sit, neque comitia, neque Patrum prouocationes, nec equitum consilia aut peditũ descriptiones, nec tota deniq; res militaris. Stupet animus recolens viros illos tam celebres ac magnificos, auium volatibus garritibúsq; succubuisse fallacibus: vbinã Martios dimiserim fratres apud vetustissimos romanorum hoc in genere celebratos, sed de his fateor nihil

præter

Galatæ

præter nomen habere me. Prætereo Cassandrã virginem, Priami regis filiam cuius illustris admodum & magnæ rei nuncius furor, Polybũ deinde quẽdam Corinthium de quo est apud Homerum ꝙ multis Achiuorum Troiam petentibus & imprimis filio suo, an furore an aliter incertum est, mortẽ prænũtiauit. Ego autem omne quod vel fabula est vel fabulã redolet sciẽs volensq; prætereo, Athlantem astrologiæ fuisse peritissimum, deq; sphæra primum inter homines disputasse, qua ex re visus est orbem suis humeris sustinere: Zoroastrem verò Bactrianorum regem quem primum magicas artes inuenisse nominatissimi testãtur auctores, nónne vt Hermodorus etiam tradit & Dion in quinto de philosophia libro, & sui nominis interpretatione astrorum constat fuisse cultorem, mundi principia siderũq; motus curiosissime spectasse? qua curiosa siderum cognitione atq; contemplatione Pericles Atheniensium animos solis obscuratione territos, eiusce causis redditis quas ab Anaxagoræ institutione perceperat, vano trepidantes metu liberauit. Alexandro quoq; Darium insequente quum lunæ defectus matutinis horis incidisset, Macedones rati numina sibi indignari, tanta seditione commoti sunt vt armis abstinere decernerent, nec eos cohibere potuisset magni ducis imperium, ni Aristander vates, naturæ rationes absoluisset sicut Dion Syracusanus, turbatis primũ militum animis cum grauissimo & crudelissimo tyranno Dionysio patriam liberaret, Amylta vate docente & cunctis in medium rationem deficientis sideris reddente, non est tali casu deterritus. Arguuntur quoq; dissoni lunæ crepitus, cuius pauoris causęq; ignarus Nicias, Atheniensium imperator, veritus, classem & pulcherrimum exercitum portui subducens perdidit, eorumq; opes afflixit. Nec alitur L. Sulpitius Gallus qui cos. cum M. Marcello fuit, defectum lunę imminentẽ in L. Pauli exercitu contra Persem regẽ militibus metum adimens fore prædixit. Non me præterit, Iulium quoque Cæsarem Astronomica ratione denos dies obseruationi veterum superadiecisse, quòd solis meatum partes ccclxv quibus sol zodiacum lustrat efficerent, vt temporum ratio fluctuans facilius congrueret in annum: quam rationem vnico errore comperto, superintercalandis diebus emendauit Aug. & vt est scriptum in Saturnalibus, omnem hunc ordinem æreæ tabulæ ad æternam custodiam incisione mandauit. Neronem principem quoque scelestissimũ ac crudelissimũ, alioquin artis eius amãtissimũ fuisse cõstat, quæ ex aëre est et stellis, et aqua & sphæris, lucernis, ac peluibus, inferorũ vmbrarũq; colloquiis, multisq; aliis modis qui diuinationem promittunt, fortuna sua rerum humanarũ summa gestiente potissimũq; imperare diis cõcupiente: neq; sum nescius, Adrianum Matheseos adeò peritũ fuisse, vt de rebus suis ad supremum vsq; vitę suæ exitum cuncta perscriberet, diceretque de vero Helio Virgilianũ illud, Ostendẽt terris hunc tantũ fata nec vltrà Esse sinẽt. Prætereo Alexandrum Seuerum Matheseos & aruspicinæ artis peritissimum, Horoscopum quoque summum Auidum Cassium in his quoq; nil omittentem. Taceo Variũ Antonium Heliogabalum, qui & Magorũ colloquio vtebatur assiduè. Sunt præter hos qui diuinis numinũ præsagitionibus illustres habẽtur, neq; id mirũ quidem, quum singulis hominibus in lucem editis (salua tamen firmitate fatali) Genios esse

quosdam

quosdã ,eorũ tutelæ, salutiq; assignatos, veluti actionũ suarũ magistros ac rectores à nõnullis,paucis quãq; visos,multipliciũ virtutũ suarũ splẽdore cõspicuis,& Theologi,et Socraticorũ,Platonicorũq; libri ac auctores celebres, Censorinus, C.Flaccus,Euclides,Apuleius,Trismegistus,Anneus Florus, Ammianus Marcellinus,sed Menãder Comicus imprimis et Homerus docuere, quorũ carminibus illud accepimus,Cęlestes deos cũ viris fortibus haud quãq; fuisse locutos,nec affuisse pugnãtibus vel iuuisse,cęterũ familiares Genios cũ iisdẽ versatos,quorũ adminiculis ac pręcipuis admonitionibus freti plurimi dicũtur enituisse,Socrates pręcipuè quẽ sępe dicere solitũ nouimus,diuini quiddã numinis secũ esse qđ Dæmonion appellat cui sęp paruerit nũq; impellẽti,sæpe reuocãti, idq; sępe accidisse,tũ maxime quũ apud duellũ infœliciter cessisset Lachete prętore,vnaq; secũ proinde fugã arriperet ac esset in cõpito,nec eò quò reliqui diuerteret:eius rei causã sciscitãtibus præmonitũ se ac deterritũ à deo dixit:tũq; eos q aliò diuerterãt,in hostiũ incursiones incidisse.Nec Socratẽ solũ,vt diximus,in hac diuina pręsagione celebrẽ fuisse creditũ est,sed Zalecũ et Minoẽm, Cimonẽ,Zoroastrem, Lycurgũ et Numam,vt Pyrrhi bello Curiũ Fabriciũ Corruncanũ:primo Punico caratinũ duellũ,Metellũ Luctatiũ ,secũdo maximũ Marcellum, Paulũ Garcchũ,Catonem superiorem Aphricanum,Lęlium,Syllam,Marium,ac vt nõnulli putant,Cęsarem quoque Augustum,multosq; præterea & præter hos Romanorum. Respub.& Græcorum tulit singulares viros,quorũ neminẽ nisi iuuante deo talem fuisse credẽdum est.Quæ ratio poëtas maximeq; Homerũ impulit vt principibus heroum,Vlyxi,Achilli,Agamemnoni certos deos discriminũ et periculorum comites adiungerent.Præterea ipsorũ deorum aliquando pręsentiæ quales suprà commemoraui declarant, ab his singulis hominibus quibusdam consuli, quod quidem intelligitur etiam significationibus rerum futurarum quæ tum vigilantibus tum dormientibus portenduntur . Tametsi quidam talia prorsus tollentes asserant nulli sapientum comparuisse deum vel genios,verũ vecordes quosdã ex imbecillitate homines, in animi horrore aut corporis intemperie constitutos,inanes et alienas opiniones attrahere,qui in se ipsis esse genium , superstitionem habent : quibus quidem assentiendum putarem, Epicuri rationibus defensus, nostri mutatiõe atq; deceptione innixus, nisi Dion atq; Brutus,grauissimi viri & sapientiæ studio dediti,nullã p affectionẽ mor bũve aberrãtes haud facile captabiles ab ipso ita dispositi genio fuisset vt amicis ac familiaribus retulerint : quare periculosum iter auertẽs haud facile dixerim vetustissimis ne auctoribus hunc sermonẽ comprobantibus assentiendum sit,an huiusmodi homines regna & exercitus resq;pub . gubernantes atque regentes, familiares genios ac numina sibi adesse dicentes,vt infrenes difficilesq; multitudines caperent nouitate ac magnitudine rei, & opinionem dei vere commenti sint quæ ipsis illis quorum gratia fingebatur saluti esset . Quis itaque,nisi mentis inops quispiam dicet,non oraculis fidẽ daret,quum videret non modo summos philosophos et humanæ magistros vitę,sed latissimas nationes,clarissimos populos & reges apud Delphos et Dodonam & Ammonem concurrẽtes?quis sperneret Sibyllas quas senatus & po.ro. in extremis periculis consulebant?quis

somnia negligeret quum sciret vt reliquos sileã, Lacedæmonios ipsos quos nescio an proximos Romanis fortissimósque omnium & præstãtissimos viros iudicare velim, vsq; adeo somniorum curiosos, vt scribit Cicero, quòd qui eis præerant non contenti vigilantibus curis, in Pasyphæ fano, quod est in agro prope vrbem somniandi causa excubabant: quia vera inquit quietis oracula ducebãt. Quis deniq; Magos non susciperet, sine quorum doctrina neminem quantumlibet talibus rebus ornatum ad Persarum regnũ prouehi posse cognosceret? His & aliis eiusmodi vt diximus tunc prouidentiæ modis agebatur insensata mortalitas, fidens consultoribus infestis, nec dum tempus erat ex tã profundis tenebris emergere, prosequebatur humanum genus tũc diuina vltio, sicque meritum premebat vt (si dici fas est) superstitionibus humanis cælestis patientia faueret. Nos verò quibus diuinæ gratiæ splendor illuxit, aliud vitæ genus aliosq; ritus decet amplecti, & modum omnem vt est cuique tributa prouincia in præpetibus gubernandis, erudiendis oscinibus, spectandis extis, somniis conformandis, inspirandis vatibus, fulminibus iaculandis, sortibus regendis, cæterísque quibus futura dignoscimus dęmonum obsequio & ministerio fieri arbitrandũ est. Etenim deceptionum illudentium plena sunt, quibus vt turbent omnia & errores humanis pectoribus infundant euenit vt istis subdolis & captiosis præscientiæ modis multa futura dicantur, nec aliter ac dicuntur eueniant: quibus impliciti homines curiosiores fiant et sese magis ac magis inserant multiplicibus laqueis perniciosissimi erroris, quod vt facilius valeant leuiusq; consequãtur quod in nos intendunt, edunt illa persæpe quibus stupefacti homines fidem commodent simulachris diuinitatis ac numinis: inde fit vt vitam sæpe turbent, somnos inquietent, membra obtorqueant, valitudinem frangant, morbos lacessant, mentésque aliquando territent: inde est quòd augure Accio Neuio Tarquinii tempore, lapis nouacula incisus est, hinc nonnullis regni futuri signa procurantur. Quo fit vt. L. Tarquinio Prisco Romam petenti Aquila pileũ sustulerit & cũ alte subuolasset, dictu vix credibile, capiti reposuerit. Quo etiam regnante tradunt Cressam virginem reliquias quas ex omni regia mẽsa percipiebat ad virgines vestales ferre consueuisse, obtigisseq; aliquando quum igni sacro eas imponeret repẽte è foco genitalem cinerem viri insurrexisse eámque quę ibi insederat Tanaquilis reginæ ancillam Cressam captiuam consurrexisse grauidam, Seruiumq; Tullum natum qui regno successit, cui porrò in regia accubãti puero caput arsisse visum creditumq; laris familiaris filiũ, Ouidio in fastis dicente, Namque pater Tulli Vulcanus Cressaq; mater Præsignis facie corniculata fuit: Hãc secum Tanaquil sacris de more peractis Iussit in ornatũ fundere vina focum. Hic inter cineres obscœni forma virilis Aut fuit aut visa, sed fuit illa magis. Iussa foco captiua sedet conceptus ab illa Seruius à cælo semina gentis habet. Signa dedit genitor tunc quum caput ore corusco Contigit, inque coma flammeus arsit apex. Hinc quoque q; Iuno Vegensis migrare sese Romam velle respondit, quòd Claudiæ manũ nauis secuta perhibetur, q; in sacrilegos & Iuno nudata & Locrensis Proserpina & Ceres Milesia vindicauit, Herculesq; de apio. Nec aliter Hannibali somnia orbitatẽ oculi cõminãtur. Flaminio extispicia periculum

lum cladis prædicant: vel serpens, immo verò Dęmoniarches vrbem Romã pestilentia liberauit Epidauro accersitus, aut Aeneas oraculorum indicio promissam & quęsitam inuenit Italiam, & in ea non tã numinũ q̃ dęmonũ nutu sedem statuit. Quid aliud agit in somnis pater Anchises? Quid Iupiter & Apollo qui ambiguitate student obnubere oracula, vt cum mendaces aut fallaces inuẽti fuerint aliquando rationis velamine suam tueri queant fallaciã, sicq; perditos perdere & deprauatis errorem prauitatis infundere ac fallere non desinũt donec auditores suos protrudãt in præceps: cui à sæculis vatum profuere responsa? Crœsóne an Pyrrho vel Laio, aut præcedentiũ aut subsequentium cuiquam? Nónne Crœsus opulentissimus Lydorum rex bellũ moturus in Persas, tali responso fertur illusus, Crœsus Alyn penetrans magnã peruerterat opum vim. Quo responso, hostium se vim peruersurum putans peruertit suam. Vtrum autem accidisset eorum, verum oraculum fuisset. Nihilo purius egisse traditur cum Pyrrho qui bellũ Romanis illaturus dum Delphos consulit, hoc responsũ vt ait Ennius accepit, Aio te Aeacida Romanos vincere posse. Demẽs Pyrrhus si nõ intelligeret vtra pars vicisset verum oraculum videri, sic versutus artifex texuerat, sic in omnem euentũ perfugium veritatis occupauerat, hoc inq̃ adeò manifestam fallaciam præfert vt quanq̃ sicut Ennius idẽ ait, semper fuerit stolidũ genus Aeacidarum, ab eo tamẽ perpẽdi absq; difficultate potuerit: illud etiam obscurius quod Crœsum decepit, quod vel Chrysippum potuisset fallere. Sic enim apud Ciceronem scriptum est, cui tamẽ ad postremum tota res commẽtitia videtur et hoc à poëta fictum suspicatur, illud ab historico, rationes afferẽs: primum enim latine Apollinem nunquã locutum fuisse, deinde Pyrrhi temporibus iam iam versificari desiisse, & hoc vltimũ vt eodem libro permulta irrisiue dictum arbitror: tamen vtcunq; non multum his rationibus moueor, quoniam in latinum transferri & in carmen inseri potuit ambiguitas oraculi, græcis & solutis primũ verbis edita: nã si ad linguam respicio, quæcunq; oraculis dicta sũt, latine quidem apud nostros de his græco fonte descendunt, græce vel ab Apolline prolata vel ab illis memoriæ mandata, nec linguarum varietas obfuit veritati. Alia igitur me Ciceronis ratio violentius vrget, ait enim hoc Pyrrho responsum inauditum græcis, itaq; satis credi potest hoc ab Ennio, suo quodam iure fictum esse. De Herodoto autem quem Cicero ipse patrem historiæ vocat, quòd superioris oraculi fictor extiterit non tam facile crediderim. In dubio igitur visum est verúmque attingere, & Ciceronianam de hac re non præterire sententiam. Illud etiam anceps & inopinabile, quod Philippus Macedo ex eodem adyto accepit vt imminens sibi à quadriga periculum prouideret, quo audito rex anxius dissolui currus per omnem Macedoniam imperauit. Quin & oppidum Bœotiæ cui Quadrigæ nomen erat vt fatale sibi perpetuo declinauit, vel vt quidam ferunt iussit euerti, frustra tamen: aliò nanque minarum spectabat oraculum. Capulus enim gladii quo eũ Pausanias transfodit quadrigæ cælaturam fertur habuisse. Itaque Tul. eleganter illudit, Neque enim obscura tantum sed mendax admonitio, quasi rex capulo & nõ cuspide moriturus esset. Appius Claudius is qui ciuili bello põpeianas partes secutus est, de euentu rerũ dubius vicinũ castris

qui iam tunc neglectus obmutuerat retentauit Apollinem. Itaq; Perhemonoe quædam templi vates in antrum compulsa solitoq; æstuãs furore fertur in hanc sententiam respõdisse, Magnas huius minas Romane ne timeas: nihil enim ad te, quoniam in pace Eubœæ cola, vel vt quidam alii, latus euboicum possidebis. Lucanus, Effugis ingentes tanti discriminis expers Bellorum Romane minas solusq; quietem Euboici vasta lateris cõualle tenebis: quo ille responso velut in somnis accepto perplexior discessit inde q̃ venerat, sed non multo pòst apud locum qui Eubœæ cola dicitur ante supremum prælium morbo correptus interiit, ita subtractus bellis & sepulchro cõditus Euboico fidem fecit oraculo. Eodémque modo Laio prædictum est ab Apolline, Caue vetatos liberum sulcos seras, generatus ille mactabit te impie & omnis aula respergetur sanguine. Sed ille quidem vtpote præscius quæ sequerentur sementem iuxta fatum fieri vetabat, sciens in potestate eius positum si abstinere vellet. Laius non vt homo nescius futurorum ab eo qui sciret quid agendum sibi esset sciscitabatur, seuit autem non fato eliciente sed victus intemperãtia. Similiter Argiuis per oraculum quęrentibus an aduersum Persas bellum suscipi conueniret, responsum est, Vicinis offensa deo carissima plebs armorum cohibe numina, corporis omne discrimen sola capitis tutabitur vmbra. Sciebat enim quid esset deligẽdum, φq; optio penes hominem: id verò quod sequitur optionem penes factum. Nero Cæsar post hos portendi sibi mutationem status à mathematicis acceperat, qui in hoc concordes in eo discordabant quæ nam fortuna imperio deiectum exciperet: his Neronis animus eger Delphicum oraculum experiri statuit, sic enim sibi visum est hæsitationem suam ab humano ad diuinum consilium transferri debere: inde sibi responsum est, Annum tertium & septuagesimum caueret: quod quum audisset, homini incõsiderato & vix trigesimum ætatis suæ annum transgresso, tanta securitas incesserat vt iam nihil metuens & prosperitatem & ætatem sibi integram sponderet, quasi ante prænuntiatum tempus ab Apolline mori non posset, eo deniq; est insolẽtiæ raptus vt preciosissimis quibusdã rebus maritima tempestate deperditis affirmaret eas ad se vel piscium obsequio reuersuras, talibus intumuerat erroribus quũ subito destitutus ab omnibus & ad turpissimam compulsus est mortem, vtique consiliario dignus Apolline, quàmuis vanissimus ille spiritus mendaciiq; parens ne quid ineptius videretur consuetis ambagibus atq; arte prouiderit. Quod ipse Nero suprema illa nocte audito clamore militari suum execrante & Galbæ nomen celebrante, serò licet, quiuit intelligere, & ad infœlicitatis suę cumulũ auctorem oraculum veridicum appellari. Galba enim successor tertium & septuagesimum annũ tunc agebat. Admonet nos aliquis obtrectator quibusdam consultorem istum consulere, quęruntur vtrinq; nostris temporibus sacra sibi interdicta cerimoniasq; sublatas, et ob hoc ideo maxime nulla vel perplexa & inextricabilia omnia talium rerum consultoribus responsa dari. Cur ergo longe ante imperiũ Cæsaris ac Christi dei saluatoris nostri natiuitatem sicut ipsorum auctores attestantur abolita pene fuerat Pythii oraculi fides, abolita autẽ quia contempta? Porrò autem quare contempta nisi quia vel vana vel falsa vel dubia. Vnde poëta prudẽter admonuit in-

consulti

consulti abeunt sedemq; odere Sibyllæ. Et ne forte parui id pendant quòd contemptum, abolitũ atq; antiquatum fuit, hoc esse aut numen aut sedem, Apollo ille Pythius erat quem ferunt magno Pythone serpente interfecto magnum vatem totiusq; vaticinationis auctorem & principem hæredem sedis & diuinationis & nominis extitisse, ibique eum reddere responsa elegisse, vbi orta cũ auctore ipsa diuinatio videbatur, euasiunculas autem quærentes dicentésq; vim sedis ac loci euanuisse tractu tẽporis, sic ridet Cicero vt dicat eos non aduertere quod de vi diuina agitur, quæ si est vtique æterna est: Sed perinde loqui quasi de vino aut salsamento quæ vim suam imminuũt vetustate & paulatim euanescunt. Itaque hęc profitẽtes philosophos superstitiosos & penè phanaticos appellat qui excusationes friuolas ineptiis suis malunt exquirere euanuisse fingentes, quàm veritatem ingenue confiteri & errorem suũ vel serò cognoscere qui diutissime circumuenti sũt super huiuscemodi oraculis, partim falsis vt ipsius Tullii verbis vtar, partim casu veris vt fit in omni oratione sępissime, partim flexiloquis et obscuris vt interpres egeat interprete & sors ipsa ad sortes referẽda sit, partim ambiguis & perplexis oraculis: hi maxime fallunt quorum pręstigias à veritate pro fani intelligere non possunt. Ideoq; ab ipsis attribui putant et imperia et victorias & opes & euentus prosperos rerum, deniq; cum ipsorum nutu sæpe rempub. constet periculis imminentibus liberatam, quæ pericula & responsis denunciauerunt & sacrificiis placati auerterunt, omnia illa meræ fallaciæ sunt. Nam quum dispositiones dei præsentiant quippe qui ministri eius fuerunt interponunt se in his rebus vt quæcunq; à deo facta sunt vel fiunt ipsi potissime facere aut fecisse videretur. Et quotiens alicui populo vel vrbi duci vel principi secundum dei statutum boni quid impendet, illi se facturos vel prodigiis vel somniis vel oraculis vel sortibus cæterisq; id genus vt diximus pollicentur, si sibi honores & sacrificia tribuantur, quibus datis quum id acciderit quod necesse est, sibi summam pariunt veneratiõẽ. Quotiens autem pericula impendẽt ad aliquam ineptam & leuem causam se profitentur iratos, sicuti vno Varroni quòd formosum puerũ in templo Iouis ad excubias tenendas collocauerat et ob hãc causam Romanum nomẽ apud Cannas penè deletum: quòd si Iuno alterum Ganymedem verebatur, cur iuuẽtus Romana luit pœnas, vel si dum tantummodo duces vel principes curant cæteram multitudinem negligunt? Cur Varro solus euasit qui hoc fecit, & Paulus qui nihil meruit occisus est? Itaque siue periculum quod imminet vitari potest, videri volunt id placati auertisse, siue nõ potest id agunt, sicq; sibi apud homines qui eos nesciunt auctoritatem pariunt ac timorem, his versutiis & his artibus noticiam veri dei trini & vnius apud omnes gentes inuerterunt. Harum igitur disciplinarum obseruationibus superstitiosis, quæ ad cognitionem siderum coniunguntur societas dæmonum formidanda atque vitanda est, neque illos ab hoc genere superstitionis segregandos puto, qui ab ipsa Chaldæorum natione profluxerunt: quod propria est eorum genealogiæ ratio vt possint antea facta futuráque ex ratiocinationibus astrorum explicare, hoc est, quos effectus habent sidera duodecim, stellæ quinque, sol & luna ad humanam rationem conferre: Cuius rei primus Berosus insula & ciuitate

Coho confidens, ibi aperuit disciplinam, postea studens Antipater, iterumque Achinapolus qui etiam non enascentia sed ex conceptione rationes explicatas reliquit. Hi enim quanquam veram stellarum positionem quum quisque nascitur consectetur & aliquando eam peruestigent, per eorum inuentas conscriptasque regulas, tamen quod inde conantur vel actus nostros vel mores vel euenta prædicere, nimis errant profecto, nimisque magna dementia detinentur, & quos non solum christianæ religionis instituta ac fidei nostræ lumina, verum multa quoque veterum poëtarum, philosophorumque illustriũ, clarissimorumque ducum & imperatorum dicta confutent, ex quibus est illud imprimis sacris in literis ad Moysen annotatum, Quando ingressus fueris terram quam dominus deus tuus dabit tibi, caue ne imitari velis abominationem illarũ gentium, ne inueniatur in te qui lustret filium aut filiam suam ducens super ignem, aut qui ariolos sciscitetur & obseruet somnia atque auguria, ne sis maleficus vel incantator, ne pythones consulas & diuinos & ne quæras à mortuis veritatẽ. Omnia hæc enim abominabitur, & propter huiusmodi scelera delebit eos in introitu tuo, perfectus eris & absque macula cum domino deo tuo: gentes istæ quarum possidebis terram augures & diuinos audiunt, tu autẽ à domino deo tuo aliter institutus es. Quis ergo dubitet hæc non modo capitalia sed fidei peruersionem, quæ tanta diligentia diuina explodit sententia? Et illud quidem Leuitici, Non augurabimini nec obseruabitis somnia nec declinetis ad magos nec ab ariolis aliquid sciscitemini vt polluamini per eos: vir enim in eodẽ inquit, siue mulier in quibus pythonicus vel diuinationis fuerit spiritus morte moriatur, lapidibus obruãt eos & sanguis eorum sit super illos. Nec minus ad Romanos apostolicis verbis expressum: Quis enim cognouit sensum domini, aut quis cõsiliarius eius fuit? Est quoque illud diuinum ac cæleste consilium, Altiora te ne quæsieris & fortiora te ne scrutatus fueris: Sed quæ præcepit deus tibi illa cogita semper et in pluribus operibus eius ne fueris curiosus. Non est enim tibi necessarium ea quæ tibi abscondita sunt videre. Non est vestrum, alibi scriptum, nosse tempora vel momenta quæ in patris potestate posita sunt. Annunciate quę futura sunt inquit Isaias, & sciemus quia dii estis vos. Simile est illud Ecclesiastici, Ignorat homo quod ante se fuerit & quod post futurum quis ei poterit indicare? Quid aliud illud Sapientiæ asserit? Cogitationes enim mortalium inquit timidæ sunt & incertæ prouidentiæ nostræ, corpus quod corrumpitur aggrauat animam & terrena inhabitatio deprimit sensum, multa cogitantem: & difficile existimamus quæ in terra sunt & quę in prospectu sunt inuenimus cum labore, quæ in cœlis sunt autẽ quis inuestigabit: sensum autem tuum quis sciet, nisi tu dederis sapientiam & miseris spiritum sanctum tuum de altissimis? & sic correptæ semitæ eorũ qui sunt in terris & quæ sibi placent didicerũt homines. Atqui teste Firmiano non hoc idem faciunt philosophi qui disputant in cęlo quid agatur, & eo semper impune id facere arbitrantur quia nullus existit qui errores eorum coarguat: quòd si existimarent descensurum aliquem qui eos delirare & mentiri doceret, nunquàm quicquam de his rebus quas scire non possunt disputarent. Nec tamen ideo fœlicior putanda est eorum impudentia & audacia quia non redarguuntur. Redarguit enim

enim deus cui sola veritas nota est licet conuenire videatur eamq; hominum sapientiam pro summa stulticia cõputat. Linquo Augustini & Ambrosii operosissimos validissimosq; tractatus ac disputationes lõgissimas quas nec tempus exigit nec recipit locus nec requirit quisquis aliquantulum legendo profecerit, notę nempe sunt: vnam Augustini veram nescio an breuem magis proferam sententiam ex eo libro qui de dei ciuitate inscribitur, His omnibus cõsideratis inquit, non immerito creditur quum astrologi mirabiliter multa vera respõdent occulto instinctu fieri spirituum non bonorum quorum cura est has falsas & noxias opiniones de astralibus fatis inserere humanis mentibus atque firmare non horoscopi mutati & inspecti aliqua arte quæ nulla est. Alteram Ambrosii ipsius ex eo libro quem de obitu Satyri fratris nobis luculẽta oratione reliquit: eius enim verba sunt hæc, De solis cursu cæliq; ratione philosophi disputant, & sunt qui putant his credendũ quum quid loquantur ignorent, neque cælum ascenderunt axem dimensi, nondum oculis perscrutati sunt: quia nullus eorum cum deo in principio fuit, nullus eorum de deo dixit quum pararet cælum cum ipso eram & eram cum eo cuncta componens. A diuinis pręter hæc ad humana descendenti permulta se ingerunt illustrium poëtarũ dicta his satis cõsentanea, è quibus illud primum antiquissimum & acerrimum apud Homerum proferendum: Iuppiter inquit non mortalem hominẽ non è communi grege deum aliquẽ, sed Iunonem illam suam coniugem ac sororem reginamq; deûm graui comminatione deterret ne secretum suum intimũ auderet inquirere aut sciri posse præsumeret: post hunc duo literis demandata sunt. Duorum quoque in illa prima ætate poëtarum illustrium, Pacuuius, Nam si quæ ventura sunt præuident æquiparãt Ioui. Rursum idem poëta istis qui linguam auiũ intelligunt, plúsq; ex alieno iecore sapiunt quàm ex suo, magis audiendum quàm auscultandum censeo. Accius, Nihil quoque credo auguribus qui aures verbis ditant alienas, suas vt auro locupletent domos. Quartum his Enniũ addiderim qui vetusta illa & venerabili facundia hos ipsos eleganter irridet, vt verbis etiam suis vtar, Qui sui quæstus causa falsas suscitant sentẽtias. Non enim sunt hi aut scientia aut arte diuini sed superstitiosi vates impudentesq; arioli aut inertes aut insani aut quibus egestas imperet, qui sibi semitam non sapiunt, aliis demonstrãt vias: quibus diuitias pollicentur, ab ipsis drachmam ipsi petũt. De his diuitiis sibi deducant drachmam, reddãt cætera. Addo quinto loco spectatæ authoritatis grauitatisq; poëtam doctissimum Flaccum Horatium dicentem, Prudens futuri temporis exitum caliginosa nocte præmittit deus, Ridetq; si mortales vltra fas trepidant necnon illud quod adest memento componere æquus, & quid sit futurum cras fuge quærere: Et quem sors dierum quem quæ dabit lucro appone. Est & illud eiusdem quoq; poëtæ ad Leuconoen, Tu ne quæsieris scire nefas, quem mihi quem tibi finẽ dederint dii Luconoe, nec Babylonios tentaris numeros vt melius quicquid erit pati seu plures hyemes seu tribuit Iuppiter vltimam. Lucanus inter hos sextus his verbis accedit,

Sit subitum quodcumque paras, sit cæca futuri
Mens hominum fati liceat sperare timenti.

Statium

Statium his septimũ aggregauerim, Quid crastina uoluerit hora scire nefas homini. Vltimo in loco sequitur hos Iunius Iuuenalis Aquinas & his verbis,

Spondet amatorem tenerum vel diuitis orbi
Testamentum ingens calidæ pulmone columbæ
Tractato Armenus vel Comagenus Aruspex
Pectora pullorum rimatur & exta catelli.
Interdum & exta pueri faciet quod deferat ipse
Chaldæis. Sed maior erit fidutia quicquid
Dixerit astrologus credent à fronte relatum
Amonis: quoniam delphis oracula cessant:
Et genus humanum damnat caligo futuri

Hæc religionis nostræ instituta & illustriũ dicta poetarũ illis similia subsequuntur & philosophorum sententiæ, Socratis potissimum qui in hoc cælestium scrutinio & causarum abditarum indagatione cęteris cordatior fuit, quum hæc intelligeret non posse inueniri, celebre illud ab omnibus probatum in medium nobis attulit, Quod supra nos nihil ad nos, sicq́ proinde ab omni physica quæstione disputationem suspendens eò se contulit vt in virtute atque officio omnis eius versaretur intentio. Itidem Democriti physici non ineptus præ cæteris contra tales iocus, quod est ante pedes nemo spectat, cęli scrutantur plagas: facetissimáque illa Ciceronis irrisio temere disputantium, nullaq́ de re dubitantium tanquàm modo deorum ex concilio descendentes quid ibi agatur oculis suis aspexerint auribúsque perceperint. Sanè vt idẽ inquit Cicero & in senectute sua horæ quidem cedunt & dies & menses & anni nec præteritum tẽpus vnquàm reuertitur, nec quid sequatur sciri potest. Sunt & aliæ contra hæc hominum portenta, philosophorum clarorum sententiæ, inter quos Fauorini est illa melius & vrgentius cæteris quos legere potui philosophis futurorum noticiam facillime repudiantis atque dicentis, Nihil enim ab illis audiri posse dicebat nisi graue atque molestum: quoniam aut vera respondebunt quod rarissime solent: si quidẽ mala miseriam ante tempus afferre & superuacuam solicitudinem: posita enim illic veritate, adest hinc necessitas. Ita nihil præcise nisi dolorẽ poscenti reddere libet hoc loco sustinere, & quod communis rerum natura non patitur tentare maior sine offensione possit interseri, hoc est, Fauorini, M. T. cuius hæc sũt, vt omittamus superiores. M. Crasso putas vtile fuisse tum quum maximis opibus fortunisq́ florebat, scire sibi interfecto filio Publio exercitúque deleto trans Eufraten cum ignominia & dedecore esse pereũdum? An Cn. Pompeium censes tribus suis consulatibus, tribus triumphis maximarum rerũ gloria lætaturum fuisse si sciret se in solitudine Aegyptiorum trucidatum iri, amisso exercitu, post mortem verò ea consecutura quæ sine lachrymis non possumus dicere? Quid verò Cæsarem putasse si diuinasset fore vt in eo senatu quẽ ex maiori parte ipse cooptasset in curia pompeiana ante ipsius Pompeii simulachrum tot centurionibus suis spectantibus, ac nobilissimis ciuibus, partim etiam à se omnibus rebus ornatis trucidatus ita iaceret vt ad eius corpus non modo amicorum sed ne seruorum quidem quispiam accederet, quo cruciatu animi vitam acturum fuisse? & certe

ignorantia futurorum malorum vtilior est quàm scientia, Hæc Cicero. Possem ego antiquos & fortunatissimos ætatis nostræ viros in huius sentẽtię testimonium vocare, sed nec necesse, nec locus hic longiorem digressionem recipit, & attigisse videtur ille clarissima: sin autẽ vt ad Fauorini argumentationẽ redeat oratio, bona pronũtiant, duplex incommoditas, expectationis tędium, & pręcogniti gaudii extenuatio: quod repentinũ, gratius ac cumulatius obuenisset. Aut falsa dicẽt, quod q̃ familiare & frequẽtissimũ apud eos est: et si erũt infęlicia, angoribus falsoq; metu: si fœlicia, inani spe & gaudio tristiciaq; vbi te delusũ senties torqueberis. In omnẽ igitur euentũ hos nugatores sycophãtas cõtemnendos fore, ad hanc fere sententiam vt prætere am Dicearchum qui expedire omnia nobis futura nescire magno volumine conclusit, Anaxarti philosophi ratione cõpellor. Is enim quum in Byrsam vrbem trans Eufraten omissam traiecisset Alexander, ibi eũ vt antea persæpe monuit, vt tãquàm falsa & incerta Magorũ prædicta contẽneret: nec ab re. Nam si fatis inquit ò Alexãder cõstent quę pręducuntur, ignota esse mortalibus: si vero naturæ debeantur, immutabilia quidẽ esse. Simile & illud Demonactis etiam philosophi qui vatẽ semel intuens publica mercede responsa præbentem, nonne vides, inquit, cuius rei mercedẽ flagites? Si enim tibi potestas à Ioue est eorum quæ fatali lege sunt constituta aliquid commutandi, quodcunque id est quod flagitas parum sane est: sin autem dei nutu & voluntate posita sunt omnia, quid tuum nos vaticiniũ iuuare potest? Demosthenes Græcorum armis ac tanta & tam prompta virorum potentia confisus, neq; mentem adhiberi oraculis, neque vaticinia audiri permisit, Epaminundam memorans & Periclem illa semper formidinis & ignauiæ velamenta putasse. Saluberrimũ & memorabile est illud omnibus horis Halicarnasei excellẽtis in astrologia, & in regendis suis ciuibus principis præstãtissimi, totum id quod est Chaldaicum prædicãdi genus repudiantis. Magnus quidam vir ecce superuenit, pręmissis omnibus fide non inferior, Cato ille rigidus qui mirari se ait ꝙ non ridet aruspex aruspicem quum viderit, quod dictum ad omnes ęquè augures, sortilegos, coniectores, chaldęosq; & mathematicos ac totam denique manticen cõuerti potest. Spectatis enim tot ineptiis quibus credulis homunculis illudunt, occursus profecto memoriam & risum ex mutua conscientia mouere deberet. Quàm illud quoque eleganter? quum esset consultus à quodam, monstrum ne esset à soricibus corrosas sibi caligas quum diceret, Respondit non esse id monstrum, sed verum monstrum habendum fuisse, si sorices à caligis roderentur. Quod sequitur non minus profecto, sed magnificum ac succi & pensi plenum. Nã quũ apud Prusiam Hannibali exultanti & auctori committendi prælii pugnari placeret, ac ille negaret, quòd exta prohiberent, An tu Prusia inquit Hannibal vitulinæ carnis mauis quàm imperatori veteri credere? breue sane atque amplissimũ tantóque principe dignum verbum, vt pote qui Hispaniam, Galliam, Liguriam, Italiam denique laceratam in faciem eius effuderit, vnius hostiæ vilissimæ ac sordidissimæ exta tot monumentis ac victoriis rerum præponi indignũ ferens. Quid aliud Cæsar quum à maximo augure & doctissimo aruspice pręmoneretur ne in Aphricam ante brumam nauigia transmitteret, non ne illius dictum nihili faciens

ciens transmisit? quod ni fecisset, omnes aduersariorũ copiæ conuenissent. Econ trario Regulus nonne auguria seruauit & captus est? & Mancinus religionem te nuit & sub iugum missus est? Pullos habuit Paulus, & apud Cannas tamen cæsus est. Hæc & horum similia quæ confirmãdis auspiciis & id genus erroribus afferuntur, tam inepta, tam friuola persæpe sunt vt multis quidem M. Marcelli illius quinquies cos. probandum summopere consilium videatur, qui quũ esset imperator & augur optimus, totum hoc militare auspiciũ omiserit: à quo ne prępediretur lectica opertus, nec ab re, iter facere solitus: vir enim fortis & sapiẽs desperabat posse inuulgatam diu & imbibitam ac ossibus inhęrentem opinionem aperta fronte discutere. Non eò vsque tamen Marcello assentiendum, nec auspicia omnino ita repudianda reor vt res magnas nullis vnquàm credam signis vel auspiciis præueniri, quum et volatus auiũ dirigat deus, vt rostrũ sonans, aut præteruolans penna, turbido meatu vel leni, futura præmonstret, vt theologi veteres & clari quidam auctores testes sunt. Ouidius in fastis,

Non ego te quàmuis properabis vincere Cæsar
  Si vetat auspicium signa mouere velim.
Sint tibi Flaminius Trasimenaq; littora testes,
  Per volucres signa multa mouere deos.

Verùm præclare de hoc quoque vt de aliis Cicero, Signa inquit ostẽdũtur ab his rerum futurarum: in his si quis errauerit, non deorum natura sed hominum coniectura peccauerit. Nec etiam postremo præter hæc rerum futurarũ signa est, quod ratione signorum vel planetarum certiores hi futurorũ nuncii de singulis quibusq; polliceri possint vel audiri: in sepem nãq; sideribus de quibus antè diximus & quæ ab incessu vocamus errãtia quũ errent tamen nulla minus, certę cõsiderationis nihil habent nisi secundũ cõmune regimẽ in mũdo eis debitũ intelligentiã septuplicẽ substantia extra consistente virtute sibi coniunctam. Scimus etiam, ne horũ audaciam per singula pręt ereamus intactã, eos fateri solitos quòd quisquis aquarii signo in lucem editus sit, piscatoris ministerium sortiretur. Cæterum piscatores quum Getulia non habeat, quis eorum dicere ausit, quia nemo illic in stella aquarii nascitur. Rursum quũ plurimos quos nasci signo libræ norint, trapezitas fore pręd icent, quos multarum gentium prouinciæ ignorant, fateantur necesse est aut in eis hoc signum deesse, aut effectũ fatalem nullo modo haberi. Persarũ autem ac Lacedęmoniorũ reges quum per genus dominẽtur, regumq; filii vno eodẽq; sidere cum seruis cõtinue degentibus nati ad regnũ ꝑficiant, quid rationis habent vt serui qui secũ iisdẽ momentis horarũ ac temporũ fuerant geniti omnino in seruitute cõmorentur? Homines etiã diuersarum regionum, diuersarũ ætatũ, sub variis & diuersis siderũ motibus geniti, si aut oppidorũ expugnationibus, aut collatis signis, eadẽ classe fluctibus obruantur, vel alio quouis modo, eodem tamen genere mortis eodemq; momento temporis interierunt, vt in Cannẽsi pugna contigit, quomodo momenta nascendi singulis secũdum istos attributa suas leges habebunt? Aduersabitur horum iudiciis vastitas forsan immensa altitudine, discreta in duo & septuaginta signa per rerum aut animarum effigies, in quas digessere cælum periti. Posse etiam fieri credibile est,

ex infinito stellarũ numero, vt alia signa pari, maiore, vel minore potestate sint, sine quibus recta ac perpetua obseruatio perfici non queat: neque eos homines cernere posse, neque percipere exuperantiam vel splendoris vel altitudinis, quum & quædam sidera in quibusdam terris conspiciantur, earumq; terrarum hominibus nota sint, eademq; ipsa ex omni terra alia non videantur, & sint aliis, vt Canopus, omnino ignotissima. Est enim id sidus ingens noctibus lucens, clarum & maxime mirum, cuius si aliunde fides abesset M. Manilius libro primo astronomicon præcellentissimus testis accedit: idcirco inquit, terris non omnibus omnia signa Conspicimus, nunquam inuenies fulgere Canopum, Donec hiliacas per pontum venerit oras. Quum itaq; cõstet rerum ambiguitatem confusionémque dãnosam ex taliũ potius diuinationis prænunciatione generari, quàm certam, cõducibilẽ consultoribus cognitionẽ, quũ nihil rite cernant, nihil percipiãt, nihilq; veniat horum quæ isti lubricis & fallacibus cõiecturis delirantes ac velut ebrii pollicentur (nisi rarum forte aliquid, aut fortuitum, qualia etiam aliquãdo ementiri volentibus elabuntur & excidunt) nullo pacto, Sigismunde Pãdulphe, vtendum esse tibi reor istiusmodi superstitiosis hominum iudiciis: quorum disciplinas tute optime calles, studiis indulges, ingeniis faues, vt argutiis apprime delectaris: maxime quum clarissimos quosque ætatis viros mathematicos, horoscopos summos & astronomos more maiorũ domi & militiæ ad futura præsagienda te semper penes habueris & habeas. Tantorum itaque virorum, tam eruditorum, tam illustrium exemplis & auctoritate, ac rationibus fretus, non iniuria dixerim diuinationis artem qua quis de futuris omnibus soli deo cognitis ad interrogata singula vera respondeat, aut omnino nullã esse (quod Socrates & eum secuti antiqui Academici quos eosdem & Peripateticos nominamus asserunt) aut esse, sed nõdum scitã, aut opinionem quandam, proinde vanam hominum coniecturam atq; iudicia quàm maxime fallentem.

Finis Tertii.

ROBERTI VALTVRII

AD ILLVSTREM HEROA SIGISmundum Pandulphum, de re militari Liber Quartus.

De legibus Cap. I.

Vm quoque, Sigismunde Pandulphe, necesse est quem aliis ducem & imperatorem præfecimus, non harum quas modo diximus bonarum artium institutis solum, verum & legitimi iuris & more maiorum, cerimoniarum & sacrorũ erga deos & contentionum controuersiarumq; inter homines dirimẽdarũ iudicem, ac belli primum iuste gerendi dominum esse: bellũ enim iustum est, vt in repub. inquit Cicero, quod denũciatum & indictum, atque hoc ipsum quod aut repetundarum aut propulsandorum hostiũ causa geratur: legitimi iuris munus etiam dicimus ea iubere quæ sunt viri fortis, vt non deserere locum in acie, non fugere, non arma abiicere: & ea quæ sunt temperãtis, vt non committere adulterium, non flagitiũ facere: & ea quę sunt mansueti, vt non pulsare, non iurgia exercere: eodem modo secundum alias virtutes, & vitia, has iubere, illa vetare. Esse etiam præter hæc quædam belli iura, vt ineundæ pugnæ solennitatem seruare, decreta publica, fœderum percussionẽ, religionem sacramẽti, militum animaduersionem, dignitatem, ac præmiorum & honorum gradum. Quædam porrò esse quę vti facere ita pati sit fas, vt sata exuri, dirui tecta, prędas hominum pecorumq; agi, aliáque id genus quæ de singulis cauta sunt legibus, in quarum editione sunt qui putent Zeleucum, alii Rhadamanthum siue Lycurgum putant: quidam omnium priorem Cererem, quæ frumenta, quum antea glande vescerentur inuenit: molere quoque & conficere in Attica, & alia in Sicilia, ob ibq; dea iudicata, vt Carcinus tragędus in suo poëmate affirmat. Hãc alii gloriam illi gentis hæbreorum duci summóque philosopho Moysi tãquam veritati magis consentaneum facile concesserunt. Lycurgus enim & Zeleucus, omnésque qui apud Gręcos mirabiles sunt recentes atq; nouelli, quantũ ad hunc ipsum Moysen comparati, esse noscuntur, quoniam nec ipsum nomen legis, fuisse olim apud Græcos agnoscitur, & testis Homerus est, qui nusquàm in diuino eius opere hoc vsus est nomine. Non enim secundum legem, sed indiffinitiuis sententiis & regum pręceptionibus populus regebatur: vnde etiam multo tempore permansere tantum moribus vtentes, & non scripto, & multa horum semper secundum euentum casuum permittentes. Phoroneus etiam ipse secundus Argiuorum rex à quo forum forenseq; dicẽdi genus deductum putant, vt Argiui certa lege ac iudiciis regerẽtur, sexcentis ante bellum Troianum ferme annis inter Græcos primus ante omnes effecit, si modo illa quæ apud Platonem in Timæo

Critias

Critias ex Solone commemorat de legibus atticis multis annorum milibus ante Phoroneum, fabulosa & commentitia esse credamus. Nec me præterit apud priscos Græcos Isidem legiferam appellatam, tanquam primam legum inuentricem. Aegyptiis autẽ prima scriptarum legũ monumenta, Mina rex siue Trismegistus dedit, quem fortasse quispiã in philosophorũ numero computet, quanquam in deos relatus Mercurii nomine ab Aegyptiis honoretur. Secũdus apud Aegyptios legũlator dicitur, vir prudẽtia excellens, Sasochis, hunc & ad deũm religionẽ cultumq́ multa prioribus legibus addidisse perhibent. Tertium Sesoosim regem tradunt, qui ad rem militarẽ & belli munera plurima cõtulit institutis suis. Quartus scribitur rex Buchoris tulisse leges sapientia ac vsu rerũ expertus, qui & vitæ regum leges dederit, & commercia hominum iudiciáque constituerit: post hũc legibus multa addidit Amasus rex, quem tradunt & de his quæ ad monarchas pertinẽt, déque omni Aegyptiorum œconomia præcepisse. Minos mare obtinuit & paulo antè Troiam captam Cretensibus leges dedit, vt Paradius memorat, quod Plato falsum esse conuincit. Spartanis verò qui & Lacedæmonii sunt, Lycurgus primus leges ex Apollinis, vt aiunt, auctoritate cõfinxit. Et quanquam leges scriptas nullas Lycurgus tulerit, vt alii perhibent, vnam tamen ex his quæ rhetræ appellantur afferam, quæ in hostes militare prohiberet ne sæpe pugnando consuefacti bellicosi redderentur. Qũa in re Agesilaum regẽ maxime posteriori tempore accusant, vtpote qui continuis & frequentibus in Bœotiam incursibus ac prœliis Thebanos resistere Lacedęmoniis edocuerit. Qua re saucium Antalcides quum intueretur, pulchram tuæ doctrinæ merecedem inquit à Thebanis recipis, qui nolentes ipsos ñeque scientes pugnandi peritiam docuisti. Huiusmodi sanctiones rhetras libuit appellari, quasi ex deo decretæ de ìque oracula quædam essent. Epirotis Ariba Epirotarum rex vnus ex posteris Pyrrhi, Achillis filii, leges, senatum, magistratus annuos, & politicę vitæ formã primus instituit. Arianeis Chatharactes, Getis Zamolxis. Pittacus Mitileneis q̃ ad sexcentos elegos versus, & carptim de legibus ad ciues conscripsit. Fuit & alter Pittacus legifer, cuius & Fauorinus & Demetrius meminit. Atheniẽsibus verò à quibus iura & leges ortæ atque in omnes terras distributæ putantur, tulit rigidissimus Draco, quas & hoc ipso mitior Solon, sapiens vnus è septem, & legũ scriptor, propter asperitatem magnitudinémque pœnarum abrogãdas curauit: vna enim fere omnibus mors pœna prædiffinita erat, vt etiam qui otii damnati essent capite plecterentur: & eis qui olera aut fructus surripuissent, idem supplicium quod peculatoribus aut homicidis cõstitutum esset. Ob quam causam illud Demadis à doctis probatur, qui Draconem non atramento sed sanguine leges descripsisse dixit. Inter Solonis autẽ leges quas plures fuisse cõstat, ac omnes quidẽ sapiẽtissimè latas, illas præclare statuit, quibus athletarum quoq́ prœmia castigata moderatione correxit, & ei qui Olympia vicisset quingẽtas drachmas, qui verò in Isthmo, ei centũ dari cõstituit, eadẽq́ ratione in certaminibus & præliis qui succubuissent præmiis esse illustrandos, eorúmque filios publicè enutriendos educãdosq́, quo sane animati singuli, fortiter ac strenue in bellis dimicabãt: sic Polyzeus, sic Cyneagirus, sic Callimachus, sic omnes qui in Marathonis expu

gnatione pugnauerunt: sic præterea Armodius, Aroſtogiton, Mylciades, innumerabileſque alii: maxime autem Alexis comicus Athenienſes inquit, oportere ideo laudari, quòd omnium Græcorum leges cogunt parentes à liberis ali, Atheniẽſium non omnes, niſi eos qui liberos artibus erudiiſſent. Fuit etiã quandoque in Macedonia lex, eum qui nullum hoſtem interfeciſſet, capiſtro cingi debere. Et apud Scythas, in bello vbi primum quis hominẽ deieciſſet, eius ſanguinem bibere, neque aliter participes prædæ fieri conſueuiſſe niſi ad regem necatorum omnium capita detuliſſent: quæ nonnunquam (horrendum dictu) purgantes deaurantéſque ad pocula deferebant. Non licere etiam eorum cuiquam ſolennibus epulis pateram circumlatam accipere, niſi ei qui aliquem ex hoſtium quoque numero de medio ſuſtuliſſet: apud Gallos ſic etiam puberes omnes & armatos communi lege cogi ad bellum ſolere, vt qui ex his nouiſſime adueniret, in conſpectu circũfuſæ multitudinis affectus omni genere cruciatus necaretur. Atque vt ab externis ad domeſtica aliquãdo redeat oratio, quis neſcit Italis leges dediſſe Italum quendam Oenotriæ regem, à quo mutato nomine pro Oenotris Itali ſunt vocati, orámque illam maritimam Europæ quæ eſt inter Syllaticum & Lameticum ſinum Italiæ nomẽ primo cepiſſe? Hunc ergo Italum periti quidam tradunt agriculturam Oenotros docuiſſe, quum prius eſſent paſtores vagi ac palantes, illiſq; comeſſationes inſtituiſſe primum, legeſq; poſuiſſe, quas itidem nõnulli & quidem docti non Italum Italis, ſed Saturnum: Romanis verò Quirinum. Nam quum agreſti quodam more in Italia etiam viueretur, is genus indocile & diſperſum montibus altis Compoſuit legeſq; dedit, Latiúmque vocari Maluit his quoniã latuiſſet tutus in oris. Hic verò quum poſt fratrem interemptum, ſolus potiretur imperio, iura dedit populo, nec re aliqua prẹter quàm legibus coaleſcere multitudinem vnum in corpus arbitratus eſt: populum itaq; Ro. qui noua tunc paſtorum conuenarumq; omnium colluuione collectus erat, Romulus in partes triginta diuiſit, quibus quoque additæ ſunt quinque, eaſdémque curias placuit appellari, quòd publicas curas gerebant, quum in illis vniuſcuiuſq; partis populi Romani quid gereretur: ita vt in ſua quiſq; curia, ſacra publica faceret feriáſque obſeruaret, quibus ſingulis curiis, Curiarũ nomina virginũ impoſita eſſe dicuntur, quas virgines quondã Romani de Sabinis rapuerãt: qui verò eis conſulerent, ex populo nobiliſſimo centum ſenes delegit, quos ob ẹtatem Senatores, ob pietatem & in ſimilitudinem curæ Patres nominauit, quorúmque filii Patritii ſunt appellati. Tres equitũ deinde centurias inſtituit, quas ſuo nomine Ramnes, à T. Tacio Ticienſes, à luci communione Luceres, quãquam huius denominatio auctore Liuio incerta eſt, appellauit. Equites item armatos trecẽtos, qui Celeres vocarentur, tum pace, tum bello ſui ad cuſtodiam corporis, Tribunum etiam qui eis præerat appellauit. Reliqua verò multitudo regem in bellum euntem ſequebatur pedes, vniuerſos autem Milites appellabat. Non enim vti poſtea atque in præſentia ornati aureis calcaribus & aureo cingulo, ſed qui erant in exercitu equites & pedites, vulgò ſimul omnes ſine diſcrimine apud veteres ſunt milites à militandi conſueudine appellati: hunc deinde Romulum ſecutus Numa Pompilius Pomponii filius, è Curibus Sabinorum oppido accitus

ad

ad regnum qui Romanum populum vtpote ferreū religione molliuit, fidem pacis ac belli docens, sacris pluribus per eum institutis: nam Vestæ fecit ædem & portas Iano gemino ędificauit, augures, flamines tres, Dialem, Martialē & Quirinalem & Salios Martis sacerdotes: pontificem maximum creauit, leges plures tulit, ceremonias cultumq; deorum omnium immortalium, ob quam tantam iusticiam & religionem nemo ei bellum inferre ausus est. Excipit Numam Pompilium Tullus Hostilius Romulo fortior, qui populum iam quieti & legibus assuetum ad bella & arma reduxit: idem omnem militarem disciplinam, artemq; bellandi condidit, ac debellatis Etruscis, sellam curulem lictorésque & togam pictā atq; prætextam, quę insignia magistratuum Etruscorū erant, primus vt Romæ haberentur instituit: huic successit Ancus Martius, Numę Pompilii ex filia nepos, ac religioni auitę quàm similis: hic vt bella geri aliquo ritu, pie ac sancte indici videretur, cerimonias lege quadam instituit, quibus Fecialis & Pater Patratus qui essent ad eam rem legati, hoc est, ad res repetūdas quum bellū indicerent vteretur. Regnum tenuit post Ancum Tarquinius Priscus, qui omnia quibus imperii dignitas eminet decora & insignia sumpsit ex Tuscia: inde namque aureus et triūphalis currus et equi quatuor, tunicę palmatę, fasces, trabeę, curules, phaleræ, anuli ac paludamēta sumpta sunt, frequentibus præliis, duodecim Etruriæ populis per eum subactis. Post hunc Seruius Tullus, quāquàm quasi precariò regnare cœpisset, imperium tamen recte ministrauit, vrbe quadrifariam diuisa, regionibus collibusq; qui incoluntur, & Tribus eas partes vt ego arbitror à tributo appellauit. Ab hoc classes centuriæq; constitutę peditum & equitum: huius tempore Romanorum ciuium qui arma ferre possent censita esse octoginta milia, Fabius pictor auctor est: ab eodem census constitutus. Diuisit nanq; ciuitatem non secundum regiones verum secundum censum, vnum corpus faciens eorum ciuium qui censum habebant supra centū milia ęris, aliud corpus censum habentium à centum milibus ad septuagintaquinque, tertium eorum qui à septuagintaquinque milibus: & ita descendens vsque ad quinque milia peruenit, infra eum numerum sine censu reliquit, quasi tenues & impotentes. Ex censu autem quæ domi & militiæ subeunda forent onera constituit. Quia verò patrimonia vel augentur vel minuuntur singulis quinquenniis, in quinquennium recenseri statuit, idq; quinquennium, Lustrum maiores dixere. Tarquinius cui Superbo ex moribus cognomen inditum est, postremus omnium fuit, vir iniquus, cruentus ad resq; bellicas fortis ac præstans, vtpote qui vrbes euerteret & turpi arte in deditionem redigeret. Exactis autem regibus, anno septimo & quinquagesimo, ab vrbe verò condita trecentesimo & vltra, creati sunt viri decem ad leges condendas: nouus quidem ac summi imperii magistratus, à quibus decem tabulæ primum editæ, centuriatis comitiis perlatæ sunt, símulque deinde duæ superadditæ, vt omne ius Quiritum confectū duodecim illis tabulis ad vnguē absolueretur: sicq; à decemuiris leges decemuirales, quibus tabulis duodecim est nomen, in æs siue ebur incisas in publico proposuerunt, quas tāti fecisse Romanum populum memorant vt illis quàmdiu Romę stetit honor & innocētia pudicitię contentus fuerit: Sed cum crescente improbitate interpretationes prudentum

per consuetudinem receptę sunt, quas quidem ius ciuile non leges libuit appellare, ex hoc fuerunt actiones, quæ ius agendi sunt, solenniter institutæ: quibus sicut & interpretationi collegium pontificum præsidebat. Accesserunt ad hæc populi placita, senatus consulta, scita plebis, edicta prætorũ, responsa prudentũ: & trãslata demũ in principes lege regia romani populi potestate, cœpit quod principi placuit, legis habere vigorem. Hoc legũ progressu multi clarissimi romanorum consules tribuni aut censores ferendis legibus auctores fuere, & à quibus leges denominatæ, vt consulares, tribuniciæ, iuliæ, corneliæ. Nam sub Octauiano Cæsare suffecti consules Papius & Pompeius, legem tulere quæ à nominibus eorum appellantur Papia & Pompeia: sub eodem quoque imperatore Falcidius tribunus plebis, legẽ fecit ex cuius nomine lex extat falcidia. Aquilius quoq; legẽ condidit quæ hactenus aquilia nuncupatur, sic Iulia, sic Cornelia, Catoniana regula etiam legibus ab Catonibus inserta quorum nomen quoque adeò clarum, adeò celebre est vt non solum vrbem, sed orbem pene totum suis tẽporibus præsentia, postea vero memoria sua ac splendore illustrarint. Nam vt Priscũ & Censorinum illum prętercam, tanta fuit posterior ille Vticensis habitus reuerẽtia, vt eum quum Cæsar à subselliis in carcerem traheret, summa cum mœsticia boni ciues vnà cum senatu taciti atq; afflicti omnes sequerentur, vt quæ in sacris ludis q; floralibus quibus vulgati corporis meretrices nudę more veterum mimarum fungebantur officio, & in conspectu populi vsque ad satietatem impudicorum luminum cum impudendis motibus detinebantur, veritus sit populus Ro. solitæ lasciuiæ ludum petere, quoniam fortè tum Cato venerat in theatrum, vnde Martialis in epigrammatum suorum limine inquit, Nosses iocosę dulce cum sacrum Florę Festosq; ludos & licentiam vulgi Cur in theatrum Cato seuere venisti? An ideo tantum veneras vt exires? legimus enim eum plaudẽte populo postea quàm ex Fauonio familiari & amico vnà sedente præsentiam suam spectaculi consuetudini impedimento esse intellexit, è theatro continuò abiisse abeuntemq; populum priscum ludendi morem in scænam reuocasse, confessum plus se honoris, & maiestatis, & reuerẽtiæ illi vni deberi quàm sibi vniuerso vẽdicare. Equestris autem ordinis & qui sua literis posteritati demandarent, inter alios, iurisconsultos plurimos fuisse constat, & quidem celeberrimos, quorum scripta Aufidius Namusa quadraginta & centum libris complexus est. Ex his Aufidius & Nerua ambo doctissimi & equestris ordinis ambo fuere, ex his Furius Sabinus quoque fuit & publice primus scripsit. Mitto Tiberium Coruncanum, Labeonem, Trebatium & Alpheum. Prætereo & alios innumeros quibus quasi stellis quibusdã leges fulgent, quorumq; cõsiliis multi sane principum suum imperium ad maximum fęlicitatis cumulum prouexere. Adrianus enim Iulio, Celso, Saluio, Iuliano Prisco atque Neratio vsus est. Antoninus pius Vindio, Vero, Saluio, Valẽte, Voluxio, Martiano, Vlpio, Marcello & Iaboleno. M Antonius philosophus Scæuola præcipuo iurisperito: Alexãder Seuerus Fabio, Sabino, Iulio Paulo atque Vlpiano, quẽ inter cæteros tanti fecisse constat vt Helius Lampridius literis mandauerit, hũc principẽ ideo summũ impatorẽ fuisse, q Vlpiani pręcipue cõsiliis rẽpub. rexerit. Horũ studiis fretus & moribus, iustissime princeps Sigismunde, quantum semper

semper hęc ætas nostra tulit, regni tui summam, regimen, curam ac gubernationem tanquàm optimus populorum pastor his hominibus cõtulisti qui non callidi, non seditiosi, non ad malum idonei, non virtutis hostes, nõ luxu perditi, non truces, non facinorosi, non scelerum ministri, non improbi ac prouincialium expilatores, sed senes, sed sapientes, sed sobrii, seueri, pii, sancti, & qui habeant illud semper in animo vetus præceptum, Deum sequere, & qui nihil venderent, nihil mentirentur, nihil fingerent deciperéntque existimationem de te bonã tuíque mandata, more Persarum, qui internuncii sunt aliud quàm respondetur à principe sæpenumero populis referentes: nec Parthorum regum vsum imitarentur, quos non potest quisquam sine munere salutare: & ne posteri silentio obruantur quos consiliis tuis huiusmodi præfeceris, quorũdam nomina ac dignitates recensere non alienum erit. Merito itaque ante omnes præcipuum & primariũ magistratus huius nostri decus est Iustus, ex antiquissima, & pręcellentissima comitum vrbis Romæ familia, ea vitæ sanctimonia, ea integritate, ea religione, ea iuris ciuilis etiam et pontificii cognitione, ea denique eximia & maternę & latinæ eloquentiæ copia, ac suauitate præditus, vt hac nostra ætate eã non nisi cælitus per eum nobis transmissa meritò atque optimo iure existimari possit. Effulsit inter hos porrò quasi matutinum quoddam sidus Iacobus Anestaxius Burgẽsis, iuris non solum ciuilis & pontificii scientia clarus, cæterum omnium bonarum & optimarum artium studiis peritissimus, ac in maximis quibusq; gerendis rebus quàm aptissimus, vtpote qui vafra ducum ac principum consilia optime norit, & cuius ingenium & eruditionem ita laudem, vt hac laude cũ eo neminem comparem, ita admirer vt magnum nescio quid portendere in posterum videatur, quum ad quamcunque animo rem se conferat, in ea facile ac breui sui acumine ac mobilitate cæteris antecellat. Successit Deindus, equestris ordinis, ex primariis Perusiæ vrbis, vir magni ac præstantis ingenii, multæq; lectionis ac literaturæ, sic omnibus cõsiliorũ præsidiis, virtutis omnis & eloquentiæ splendore conspicuus, vt eo non solum vrbs nostra, verum romana etiam, si prisca illa maiorum gloria maneat, non iniuria gloriari possit: accessit quarto loco ex nobilissima viceconitum familia Frãciscus vicecomes, equestris & ipse ordinis perpaucorum, vir magni pensi magnóque rerum vsu attritus, & experientia multa perillustris. Sunt & alii plures equestris otdinis & spectatę nobilitatis viri doctissimi, philosophi & oratores amplissimi ex quibus ad fœlicissimam regni tui diuturnitatem oportuna consilia, literatæ conciones ac docta colloquia facillime possint haberi atque componi.

De Medicina Cap. II.

NEque tandem medicinę rationem intactam relinquemus, tametsi maiores nostri virtutũ omnium cupidissimi, minus q̃ par erat eam celebrasse forsan visi sunt. Est enim, vt doctissimi auctores tradunt, non solum ob morbum ac vulnerum remedia, quoquo modo corpora debilitari contingat, verum sicubi diutius habendus est exercitus, ob salubrem castris locum deligendum, huius rei habenda cognitio, veterũ rationem in hæc ipsa tẽpora reuocãdo. In his enim locis quibus supioris ętatis homines aut oppi

da,statiua,aut castra cōstituebāt,pecoribus imolatis quę ibi pascebātur iecinora inspiciebant,& si integram & solidam eorum naturam inueniebant,ex aqua & pabulo ibi munitiones constituebant: sin autem vitiosa,idem in humanis corporibus ob pestilentem loci cibiq; copiam fieri posse credentes,transmigrabant, ac regiones mutabant quærētes omnibus salubritatem: quā si propter locorum discrepantiam terrarúmque dissimiles proprietates percipere haudquaquam pōterant, & fama & incolentium dispositione corporum, atque eorum colore facile consequebantur. Magna dehinc etiam industria maiorum institutis quęrendi sunt & deligendi fontes,qui si nusquā præsto & in promptu sint, pluresq; dies castris immorandum,his signis hisq; notis & rationibus vbinā lateant poterunt internosci. Nanq; virentium imprimis herbarum copia,arborúmq; proceritas,vicinitatem indicant aquarum: terris enim quibus dulcis humor nō longe subest,vbertas quorūdā germinum semper arridet,vt iuncus,arundo,rubus, salix, alnus,multúmque alicui loco pectore incumbens rana. Sunt illa huiusce rei indicia,quum nocte adueniente,loco in altitudinem pedum quinque defosso,testáque è figulino opere cruda aut peruncta, pelui ærea cooperta, lucernáq; ardente concremata,sine defectu olei restincta,aut etiam vellus lanæ madidum reperiatur,non dubie promittunt aquas. Addunt,quod certius multo est,ante ortum solis longius intuentibus, quòd ex edito quidam speculantur in columnæ speciem quandam,nebulosa exhalatione tenuissimum fumum,qui quanta fuerit altitudine porrectus ad summum,tanto in imum humorem delitescere profiteatur. Orto etiam sole intuentur loca,talium rerum curiosi,& vbinam supra terram viderint volitare spissitudinē muscarum, tunc promittunt facile quod quæritur inueniri. Est & peculiaris existimatio peritis tantum nota,quā feruentissimo æstu sequūtur dieiq; horis ardentissimis qualis ex quocūnque locorum repercussus splendeat: nā terra sitiente, humidior est ille indubitatáque spe promittitur. Sed tanta oculorum intensione opus est,vt indolescant: quo fugiēte, ad alia experimenta decurrunt. Prædicunt etiam sapores aquarum,vt nec aspera dispendioso labore debeat quæri,nec dulcis necessariáq; inhonora relinqui. Aquam enim dulcem argillosa terra,limosas exilesq; sabulum promittit. Glarea incertas venas,sed boni saporis: rubra saxa optimas. Hanc scientiam sequētibus accuratissime tradidit apud latinos Marcellus,inquit enim aquas quæ ad orientem austrúmq; prorumpunt,dulces atque perspicuas esse,& pro sua leuitate salubres: ad septentrionem verò atque occidentem quæcunque manant, probari quidem nimis frigidas: sed grauitatis suæ crassitudine incommodas. His proinde reperti vt ad humanæ vitæ salubritatem magna diligentia bonæ vtilesq; appetendæ,sic non minori cura earum quoque vitia repudianda. Nanque damnantur imprimis vndecunque profluxerint stagnantes,pigræq; & amaræ, quibus odor & sapor vllus insit, præter vnius in toto orbe fontis aquæ, vt equidem inuenio iocundæ,olentisque. In Mesopotamia vtiliores quæ profluunt & excurrunt existimantur: cursu enim & agitatione sua extenuari atque proficere aiunt,eóque miror cisternarum ab aliquibus maxime probari,quum inutiles aluo duritie,ac faucibus constet. Quòd si rationem afferunt quòd leuissima sit

imbrium

imbrium,vt quæ ſubire in cælum potuerit,ac pendere in aëre,ideo & niues prę-feruntur imbribus:leuiores enim his eſſe,et multo leniorem aqua glaciem,cuius ac niuis peſtilentiſſimos ac inſaluberrimos potus prædicant . Repudiantur deinde aquæ quæ cœnum & limum faciunt,quæq; corpora inualida,malum colorem,crura vitioſa,lippientes oculos bibentibus reddunt. Culpantur etiam ſi vas ære corinthio,vel nobili ſparſæ infecerint,aut ſi legumina tarde percoxerint,decoctáque craſſis obducunt vaſa cruſtis. Non etiam ipſa aqua quæ erit in fonte ſi fuerit limpida & lucido cælo pſimilis,quòque peruenerit aut profluxerit muſcus innaſcitur,aut iuncus & inquinatus aliquo inquinamento is locus fuerit,minus improbãda videbitur: intereſt enim plurimum vtrum loca ſulphure an vitro an bitumine plena tranſeat, grauem enim ſpiritum caloremq; peſtiferũ aut nimium rigorem ex loci vitio ſaporis varietate concipit,& ſũma celeritate corrũpit,quia protinus hauſta duratur,nec aliter quàm gypſum ſub humore conſtringitur & alligat viſcera:illinc eſt illud de quo Ouidius ait,

Flumen habent Cicones quod potum ſaxea reddit
Viſcera,quod tactis inducit marmora rebus.

Medicamentum eſt etiam, & eius naturæ habet limum vt corpora conglutinet & induretur, quemadmodum puteolanus puluis ſi aquam attigerit ſaxum eſt: ſi econtrario hæc aqua ſolidum quippiam attigerit,hæret & affigitur. Inde eſt quòd res abiectæ in eundem locum, lapideę ſubinde extrahuntur.Similem vim habent mero illi lacus quos quiſque faucibus hauſit,vt idem poëta ait,aut furit aut patitur mirum grauitate ſoporem.Nam quemadmodum ebrietas donec exſiccetur dementia eſt,& nimia grauitate defertur in ſomnum,ſic huius aquę vis habet quoddam acrius ex aëre noxio virus, quod mentem aut in furorem mouet aut ſopore opprimit.Contingit etiam non ſolum confectis de induſtria venenis pleroſq; necari, verum aquas quaſdam conſueto naturalis ordinis curſu, occultiorem in ſe peſtem ſeruare. Nanque fertur in Armenia fons cuius piſces in cibo ſumpti mortem afferant,in Archadia circa Nonacrina Styx ab incolis appellata mortifera eſt,aduenaſq; fallit: quia non colore nec odore notabilis, nec ſapore ſuſpecta eſt, qualia ſunt magnorum artificũ venena quæ deprehendi niſi morte non poſſunt:in eadem regione fontem etiam eſſe conſtat , vt epigramma indicat,lapide inſcriptum,non idoneum ad lauandum,ſed inimicum vſibus,quòd apud eum Melampus ſacrificiis purgauiſſet rabiem proci filiarum reſtituiſſetq; earum virginum mentes in priſtinam ſanitatem . Linus etiam ibi fons eſt,qui abortus fieri nõ patitur: èdiuerſo in Pyrrhea flumen,quod Aphrodixum vocatur ſteriles facit. Eſt etiã noxia aqua in Theſſalia circa Tempe quã fera & pecus omne deuitat,per ferrum & æs exit,vis illi ineſt etiam dura molliendi nec arbuſta vlla quidem alit,& herbas necat:in Macedonia non procul ab Euripidis ſepulchro dextra ac ſiniſtra monumenti aduenientes duo confluunt riui,vnum accumbentes viatores tranſire ſolent propter aquæ bonitatem:ad riuum autem qui ex altera parte monumenti,nemo accedit,quòd mortiferam aquam dicitur habere . Achaia ex ſaxo ſtillantes frigidiſſimos humores habet, quos neque argenteum neque æneum neque ferreum vas, neque vlla alia mate-

ria quo minus corrodatur potest sustinere, dissilit enim & dissipatur: cõseruare autem eam & continere nihil aliud nisi mulina vel asinina, vel vt alii tradunt equina vngula potest, quæ etiam memoratur ab Antipatro in prouincia vbi erat Alexander per Iollam filium perlata esse, & ab eo ea aqua regem non sine magna Aristotelis infamia esse necatum. In Bœotia sunt duo fontes quorum alter memoriam, alter obliuionem affert: In Cilicia apud oppidum Viscum, riuus fluit ex quo bibentium subtiliores sensus fieri Varro tradit. In Co insula fontem esse quo hebetes fiant. Cidnus etiam Ciliciæ amnis podagricis medetur, sicut apparet ex epistola Cassii Parmensis ad M. Antonium: in Germania trãs Rhenum castris à Germanico Cæsare promotis maritimo tractu fons erat aquæ dulcis cuius haustu infra biennium dentes labefierent deciderentque ac compages in genibus dissoluerentur; villa etiam ab Antonio lacu Campaniæ Puteolos tendentibus imposita litori celebrata porticu ac nemore quam vocat M. Cicero Academiam ab exemplo Athenarum, exiguo post obitum ipsius tempore, Antistio vetere possidente, eruperunt fontes calidi, perquàm salubres oculis, celebrati Laurei Tullii qui fuit ex libertis eius, tali carmine,

Quòd tua Romanæ vindex clarissima linguę
  Sylua loco melius surgere iussa viret,
Atq; Acamediæ celebratam nomine villam,
  Nunc reparat cultus sub potiore vetus,
Hæc etiam apparent lymphæ non antè repertæ
  Languidáque infusæ lumina rore leuant.
Nimirum locus ipse sui Ciceronis honori
  Hæc dedit, hęc fontes quum patefecit ope:
Et quoniam totum legitur sine fine per orbem
  Sunt plures oculis quæ medeantur aquæ.

In Italiæ etiam alpibus multis in locis est genus aquæ, quã qui potu assiduo hauserint, turgidis & prominẽtibus gutturibus efficiuntur. Scatet alibi denique in plurimis terris, alibi frigidæ, alibi calidæ, alibi promiscue auxilia conferẽtes, & è cũctis animalibus hominum tantum causa erũpentes: feruntur aliæ quæ aluos inaniunt, capiti, auribus, oculisque priuatim medentur: neruis aliæ prosunt & pedibus, aliæ luxatis & fractis adiumẽto sunt ac vulnera sanant. Est autem vtilis sulfurata neruis, aluminata paralyticis, aut simili modo solutis bituminata aut nitrosa, maxime calens. Homerum calidorum fontiũ mentionem non fecisse non demiror, quum aliquos lauari calida frequẽter induceret, videlicet quia medicina tunc non erat hęc quæ nunc aquarum profugio vtitur. Cæterum quum ad huiusmodi humanæ infirmitatis remedia aquæ præsto semper esse non possint, atque alio in loco inter sese maxime distantes, neque ad omnia omnes valeant, nunc ad reptilium fugam morsusq; & reliqua imbecillitatis nostrę auxilia ex simplici medicina vel composita congeramus: quòd in promptu sit & inuentum tam ab ipsa natura quàm ab ipsa arte profectum quàm facile: ab ipsa natura silicem substerni vtile locis suspectis aiunt, quoniam serpentem experientia comprobante non recipit, vstáque fugat nidore: experti quoque prodidere, si serpens

pens ignibus & fraxini frondibus concludatur in gyro, in ignem potius quàm in fraxinum fugere: & quod maius est, nec matutini quidem occidentisue solis vmbras quamuis longissimę sint vllo pacto velle cõtingere: Verum si ex arte vt sæpe fit & Maro inquit sub immotis pręsepibus aut mala tactu

Vipera delituit, cęlumq́; exterrita fugit:
Aut tecto assuetus coluber succederet vmbræ
Pestis acerba boum, pecorique aspergere virus
Disce & odoratam stabulis accendere cedrum
Galbaneoq́; agitare graues nidore chelidros.

Vel plenius & vberius vt Pharsalię auctor expressit,

Vltima castrorum meditatus circuit ignis
Hic ebulum stridet peregrinâque galbana sudant:
Et larix non læta comis eoâque costus.
Et Panacea potens & thessala centaurea
Peucedanumq́; sudat flammis ericinâque taxus
Et larices fumoq́; grauem serpentibus vrunt
Abrotanum et longe nascentis cornua cerui.

Percussis quorundam hominum tota corpora siue partes prosunt, vt Ophiogenes olim in insula Paro, Marsiq́; alibi in Italia, siue quõdam in terra Aphrica, si modo durēt Psilli qui vocãtur à Psillo rege vt Agarchides tradit dicti. Lucanus,

Nam primum tacta designant membra saliua,
Quæ cohibet virus retinètque in vulnere pestem.

Nec Marsorum solum ac Psillorum sed ieiunam cuiusque hominis saliuã contra serpentum ictus pręsidio esse non dubium est. Silerem in proferendo percussorum remedia, nisi M. Varronem scirem, lxxx vitę annum agentem, Marcúmque Catonem Porcium prodidisse, aspidum serpentum ictus, hausta à percussis vrina, vel Melantio in vini veteris hemina contrito & in nares infuso, appositóque ad morsum stercore suillo, efficacissimè curari: horum etiam & scorpionum ictibus ipsi medentur, si mortui & attriti ilico superimponantur. Viperam etiam ferunt exustam in cineremq́; dilapsam mederi eiusdem bestiæ morsui. Ad huiusmodi etiam serpẽtum morsus Nigidius de animalibus libro secundo testis est, gallinam quoque q̃primum deligi opponiq́; debere: ex arte quoque ea maxime probantur quæ in ædis Esculapii dei limine contra animalia virulenta ea, compositione clarissima scripta lapide fuisse inueniuntur, Serpilli videlicet duûm denariorum pondus, opoponacis ac milii tantũdem singulorum, trifolii pondus denarii, anethi & fœniculi seminis & anesi & opii duûm denariorum semis ex singulis generibus, erui farinæ, xii. quę tusa & cribata ac vino excellenti digesta dari in vini cyathis tribus consueuere. Quo genere antidoti Antiochus magnus rex, aduersus omnia venenata vsus perhibetur. In sãctuariis Mithrydatis, maximi etiam regis inuẽtam antidoti quoque compositionem ipsius manu conscriptam legimus, & à Galeno etiam & Dioscoride celebratam, è duabus scilicet nucibus, siccis ficis totidem, foliis rutæ, xx. simul tritis, addito salis grano: hoc effectu deniq́; vt qui hoc sumereet ieiunus, nullum veneni genus pro

fecto sciret illo sibi die nociturum. Porrò vulnerum remedia in præsentiarum attingere, nec absurdum, nec inutile erit, verum quoniam vulnus nequicquã conglutinationẽ admittit si ferrum intus maneat, infixa & corpori adhętentia quonammodo abstrahi possint primum docebimus, prompta & pauca quædã remedia prosequentes. Infixa quæque cinis abstrahit hirundinis, in olla combustæ cũ aceto. Mus similiter dissectus & superimpositus, farina è semine lini cum radice cucumeris sylucstris, fractis ossibus pręsentaneus, maxillarum apri cinis, costis quoque fractis laudatur vnicè caprinus fimus ex vino vetere: aperit enim & extrahit atq; sanat. Sanguinem porrò ex vulnere fluentem sistit puluis olibani, cum pilis leporis & albumine oui facto emplastro, & imposito donec cadat. Aloës etiam puluis per se vel cum aceto vndecunque fluat sanguis eum sistit: vulnera recentia & vetera si brassicæ decoctione foueantur, & ea trita imponantur, mire sanat: vermes qui in ligno, vlcera sanant omnia: vulnera verò recentia terreni adeò cõglutinant, vt neruos quoq; præcisos illitu solidare intra septimũ diem Democritus persuaserit, itaque in melle seruandos censuit: inflaturam ex ictu, cicuta trita imposita sanat. Achillea quę millefolium maius vocatur cum aceto bibita ad plurima quum valeat, ad suspiria præcipuè confert præcipitatis ex alto. Eiusmodi remediis clara Esculapii opera fuere troianis temporibus. Podalyrius deinde & Machaon ex eo geniti successere, qui & bello troiano ducem inclitum Agamẽnonem secuti, non mediocrem opem vulneribus tantum medendo commilitonibus suis attulere. Adhibitos in exercitu suo à Cyro medicos, Xenophontis tradit historia. Scimus & Xerxem Persarum regem à Sosthene comitatum esse bello quod Græcis intulit, itemque Alexandrũ à Sosthene secundo, nec nisi cura artis huius, ope atque præstantia quã ab inuictissimis maiorum nostrorũ ducibus celebratam nouimus. Hanc enim apud nostros M. Cato magister primus, solusq; diu paucis duntaxat attigit, ad armentarios morbos medicaminibus haudquaquam omissis, quæ per alios deniq; diffusius pertractanda sunt: post hũc illustriũ & clarorum virorum vnus tentauit, C. Eualgius literarum eruditione spectatus, volumine ad D. Cæsarem Augustum de ea edito. Verum enimuerò antè condiderat solus apud nostros vt equidem inuenio Pompeii magni libertus Leucus nomine, quo primum tempore hanc scientiam ad nostros animaduersum est peruenisse. Nanque vt ad externos redeam, qui huius disciplinæ multarũ rerum inuentione gloriantur, Mithrydates, maximus sua ætate rex & imperator, quem debellauit Pompeius, omnium ante se genitorum curiosissimus medicinæ remediorum indagator, tam argumentis q̃ fama nuncia habitus est, cui vni cum veneno sępe tentaretur excogitatum, quotidie venenum bibere, præsumptis remediis, vt consuetudine ipsa innoxium redderetur: sicque in hunc vsque diem Antidotum eius nomine celebratissimum extat, quod Mithrydaticum vocatur: alterũ Antidoti genus Zopyrus regi Ptolomæo dicitur composuisse, atque Ambrosiam nominasse. Præter hunc inuenit Iuba rex, Ptolomæi pater, studiorum claritate admirabilior q̃ regni, quàmquam primus vtrique Mauritaniæ imperio præfuerit, euforbiam herbã quam medici sui fratris nomine appellant, edito de ea volumine claro pręconio. Cen-

taurea

taurea à Centauro Chirone dicta inuentore, qua curatus Chiron quum Herculis exceptus hospitio pertractanti arma sagitta excidisset in pedem. Achillis quoque, Chironis discipuli Achillea perhibetur inuentum, qua vulneribus mederetur, quæ ob id achilleos vocatur: hanc apud nos millefolium vocant. Alii primum æruginem inuenisse vtilissimam in plastris, ideoq; depingitur ex cuspide decutiens eam gladio in vulnus Telephi. Comperisse etiam dicitur Teucer eadem ætate Teucrion quam quidam germineam vocant. Gentianã quoq; reperisse aiunt Gẽtium Illyricorum regem vbique nascentem, Illyrico tamen ad plura præstantissimam. Sunt & alia medicamentorum genera quę diuino quasi quodã numine tactu ipso fiant atque leuentur, vt Vespasiano principi & Epirotarum regi Pyrrho contigit: illum enim publicè sedentem audiẽteq; quum è vulgo captus quispiam luminibus, alter quoque cruris debilitate pariter adirent, opem implorantes à se rapide demonstratam illis per quietem, redditurũq; alteri lumen profiteretur si oculos inspueret, confirmaturumq; alteri crus si dignaretur calce contingere, quum ridicula res primum putaretur, nihili pendereturq;, tandem familiarium interuentu et circunstantiũ quorundam suasione vtrunque tentatum est, nec optatæ salutis ambobus defuit euẽtus. Hunc autem lienosis, hoc est, splene laborãtibus resupineq; iacẽtibus, dextri pedis pollice pressis medẽtem accepimus, galli sacrificio albi facto, neque quempiam abiectum ab eo fuisse cui huiusmodi genus medicaminis poscenti abnegaret. Magnã etiam medendo vim verborum inesse infirmitatibus hominum, animalibus languentibus, claudicantibusq; vel etiam moribundis sunt qui putent: & quanquã literæ id nostræ respuant & ad salutis remedium nihil conferre autumẽt, profluuium tamen sanguinis vulnerato Vlyxẽ inhibuisse carmine testis est Homerus. Theophrastus etiã sciaticis prodidit, Cato luxatis membris, Varro podagris carmen auxiliari. Cæsarem quoque dictatorem post vehiculi casum vnũ ferunt semper vt primũ conscendisset, id quod plerique ea tẽpestate facere norant, carmine ter repetito itinerum securitatem aucupari solitum. Infinita huiusmodi exmplorum copia superest, quæ libens ponerem nisi ad gymnasticam & exercitationem reliquam quæ maximum suscepti muneris officium est, ac bellicas rationes festinaret oratio. De bonarum igitur artium studiis hæc exarata sint. Gymnasticam & reliquam huiusmodi militarem exercitationem nunc ordine suo prosequemur.

De Gymnastica equestrique exercitatione. *Cap.* III.

CAEterũ quum plurima sint exercitationũ genera, probanda quidem solum illa nobis erunt quæ secundũ naturæ vim ac ætatis rationem suscipientur, quo & valitudo bona seruetur & ad labores militares ferendos robustiora deinde membra reddantur. Vtrinque enim primis ab annis non parum referre putandum est quali quisque alimoniæ assuefiat, quibúsque exercitiis durioribus vel mitioribus assuefaciendo vrgeatur, veluti ea quę in Lacedæmoniorum ciuitate vel sola vel cum paucis cura à legum latoribus circa educationẽ & exercitationem publicè videtur adhibita: ex cęteris etiam animalibus & gentibus apparet, quibus cura est assidua bellicæ habitudinis,

nis,nutrimentum lactis fontiúmque aliquorum ad valitudinem robúrque maxime proprium esse corporibus,vt Lucanorum & aliorum plurimorũ: ad vtrunq; etiam confert,& vtile putatur à pueritia frigori assuefacere: Quapropter ad amicum scribens monet Flaccus vt angustam pauperiem pati robustus acri militia puer condiscat,& Parthos feroces vexet eques metuendus hasta vitámq; sub diuo & trepidis agat in rebus:et quum procliuis puerorum etiam natura sit ad omnia opera & ad omnes actus,illi ea ætate maxime suscipiendi sunt qui per ludos fiunt.Ludi vero ipsi neque illiberales neq; illaboriosi esse debent, neque remissi, sed quales Lycurgum in Spartiatarum filiis instituisse ferunt: ipse enim quãprimum septimum ætatis annum exegissent assumens distribuebat in classes, eósque vnà socios atque contubernales consuefaciebat in vicẽ simul legere & simul exercere,quo per dimicationes mutuas & promiscuas contẽtiones disceret quale cuiusque ingenium esset,qui auderet, neque in certaminibus pugnam detrectaret. Mirides quoq; Aegypti rex post ortũ filii Sisoosis,ex omni Aegypto omnibus qui eadem die quo filius nati erant infantibus congregatis,nutriri educaríque ac singulos eadem disciplina exercitióque erudiri fecit,existimans hoc pacto simul educatos atque instructos meliores in bello fore, hos continuo vsu ad malorum patientiam exercebat: non enim licebat alicui cibum priusquã cursu centumoctoginta stadia confecisset capere,quo exercitio vt omnes viri euaserãt & robusto corpore & animo præstantes,primum Sesoosis in Arabiam cum eorum qui simul nutriti erant exercitu à patre missus assuetúsque venatui, ac cibi potusq; abstinentiæ,omnemq; eam gẽtem subiecit, liberam antea & seruitio insuetam.Deinde in Libyam profectus maiorem eius partem in deditionem adhuc adolescentior redegit.Simili modo Alexander xxx. milibus barbarorum puerorũ delectis, gręcis eos literis & Macedonico more armorũ exercitationũq; vsibus versari præcepit, pluribus ad eam rem institutis magistris, sicq; præter literas quas pro necessitate discebãt,reliqua omnis exercitatio et disciplina ad recte obtemperandum armorumq; laborem tolerandum & prælio vincendũ parabatur.Hac in re Lacones quoque quum efferatos laboribus persępe redderent adolescentes,quasi hoc esset vtile ad fortitudinem,maxime fallebãtur.Nõ enim id consequebantur quod intendebant, neque in aliis animalibus, neq; in gentibus videmus fortitudinem adesse maxime efferatis, sed potius mãsuetioribus & leoninis moribus, multæq; sunt gentes, quę ad cædes hominum & ad eorum comestionẽ insultant,vt circa Pontum Achei & Agniochi: & ex mediterraneis aliæ gentes,quę quidem clanculum per insidias latrocinantur,ad bellica tamen opera nihil valent.Omnes enim istæ feritate liberæ gentes, luporum ritu vt seruire non possunt,ita nec imperare: non enim humani vim ingenii habent, sed feri & intractabilis.Lacones præterea scimus dum ipsi exercebantur præstitisse cæteris, postea verò fuisse aliis inferiores. Non enim ob id solum præstabant q; iuuentutem exercerent,sed quòd ipsi exercitati contra non exercitatos pugnarẽt. Romanæ similiter legiones nisi fuissent primum assidua exercitatione attritæ (Ab exercendo enim exercitus quòd exercendo fit melior dictus) nullo pacto in pubertate,ante, vel post pubertatis tempora pedibus agmen præire,subire pondera,

dera,arma deferre,nec præclarum ac memoratu dignum aliquid reddere potuissent. Huius rei ætatisq; huius si alia nobis deessent, Scipionis Aphricani superioris,& Aemilii quoq; Lepidi constare potest exemplis: ille enim dum prætextatus esset,vt Floro placet & Senecę, pubescens autem vt Liuio,eo prętlio quo in Romanos Hannibal ad Ticinum valido statim fragore detonuit, patrē ciuem cōsulem belliq; ducem affectum graui vulnere & ab hostibus circūuentum periculo mortis exemit,seruatiq; parentis cumulatam suis laudem retulit. Hic verò puer productus in pugnam,eodem congressu & hostem occidit & ciuem seruauit,in cuius memoriam rei statua illi prætextata ex S.C.in capitolio posita est, vt & cæteri exemplo eiusmodi accenderentur. Sed neq; & tu quoq; hoc in loco nisi tibi tuas laudes inuiderimus,Sigismunde Pandulphe,silentio obruendus es, aut vllo pacto his duobus inferior habendus,quum tertiumdecimum ętatis annū pene agēs sub D.fratre tuo Roberto in illa pestifera atq; funesta tumultuantium parricidarū conspirationis eruptione cōsternatis tuorum iam omniū animis,suborta, de tota Malatestarū familia omniumq; ciuiū statu actum esset, nisi protinus hinc te raptimq; surripiens in legionis vnius numerū,conuocatis vndecunq; subditorū populorum auxiliis tecum vna die confluentibus,ferro,vi,armis cōtra quāplurimos,fortissimos,& ad subuersionem vrbis nostræ immitissimos viros cum maximo capitis tui periculo dimicasses: nisi tu tibi ac fratribus patriam,rerum fortunarúmq; suarum pariter ac tuarum incolumitatem deperditam,& penè restinctam vindicasses,illa peste,illo monstro ac portento seditionis auctore atq; flabello à ciuitate reiecto: profligatis cæteris deinde factionis & tumultus illius primoribus atq; complicibus,& quæ ad tertium vsq; lapidem in eorum auxiliū prouenerant, Pisauriensium copiis,plurimis insuper ad custodiam,tutelam firmitatemq; ciuitatis nostrę per te accitis prętectisq; cohortibus. Sicque mirabile dictu,in illa perditorum hominum colluuione, vnde veterano, armorum & equitandi totiúsq; rei militaris peritissimo euasisse satis fuisset,tu id ætatis ob tuam vigilantiam,ingenii viuacitatem,animíque præstantiam,vtriusque fratris seruati & patriæ,publicæ scilicet ac priuatæ pietatis triplicem meruisti coronam,Clarissimum inuictissimi futuri ducis initiū. Quid enim fuit principem in suæ adolescentię limine inspicere,tam magnū facinus committere audere? quid eo ipso magnificētius,quid fortius,quid gloriosius & laudabilius? quid in antiquis maiorū tuorū monumentis præclarius? quid famosius tuis potuisses posteris relinquere quàm vna ferè ac omnium voce dici,hāc vrbē nobilissimam, vniuersum populum,ius,æquitatem,leges,mores,per te vno tempore cōseruatos fuisse? Neque id sane cuiquā incredibile de te videri debet,qui annos semper tuos longe antecesseris, & omnes virtutum omnium ab ineunte æuo numeros ita colueris,vt in te antè claruerint quàm perspectæ intellectęq; ab aliis fuerint. Spretis nanque solitis puerilis ætatis illecebris, magna vi astrorum , fortuna tuas res maximas ad imperiū disponente didicisti,non ignauia,non quiete,nō ocio,non desidia,non voluptate torpere,sed membra durare,militares labores perferre,vigilare,esurire,sitire, algere, æstuare, & cum vltimis militum & equitum dura & aspera quæq; aggredi. Doctus etiam præ cęteris tui temporis regi pariter & re-

gere,exercitus ducere,castra metari,acies instruere,prędia agitare,hostes ferire, machinas erigere,firmare aggeres,pila torquere,hastilia iaculari,clypeis intonare,ensem vibrãdo incredibilia penetrare,in scandẽdis equis nõ persico more iuuari,sed instituto sine scãsilis ferri adminiculo, leuiter facileq; eos insilire, ac reflexis in tergũ manibus,velocissimis cursibus ad exemplũ ducendi freque̅ter concitare: nunc item flexis habenis in medio cursu leui momẽto præuertere: nunc montes conscẽdere,nunc fossas saltu traiicere: & ita demũ ad omnia rei militaris munia percallere,vt non facile quisquã possit elicere miles'ne an eques, tribunus vel imperator maior et instructior accedas vel habearis: pluribus deinde quũ adoleueris rerũ eiusmodi per vniuersam Italiam inductoribus accitis,qui neque prius à te dimissi q̃ in cæteris quæ modo diximus exercẽdo,eos aut æquaris gloria,aut superaris,diuitiis plurimis & honoribus auctos: Alexandrũ Seuerũ credo imitatus,quẽ post literarũ studia palęstrę operã dedisse ferũt: vel potius P.Rutiliũ qui armorũ agitatione,vitandorũ inferẽdorũq; ictuũ disciplinã primus miles iussit accipere,& in castra penetrare, vt nedũ viribus & audacia quibus antea solis innitebatur,sed etiã arte industriaq; valeret.Iisdẽ studiis innitentẽ Paulũ Aemiliũ legimus, q & filios quorũ institutioni freque̅ter intererat erudiri cẽsuit,ac voluit egregiis taliũ rerũ selectis pręceptoribus cõmitti. Marius autẽ iisdẽ nec dum iuuenis studiis,verũ quũ esset annis cõfectus,& multa corporis egritudine grauis quo filiũ militaribus officiis obeũdis per reliquũ ętatis illustrẽ redderet, quotidie cũ adolescẽtibus foras prodibat in mediũ vnà decertans, nõ nescius quãti hoc in pace imaginariæ militiæ genus à teneris annis imbibitę, ad maxima posterorũ discrimna,ac vera belli pręlia ineũda conferret. Et licet hoc militiæ genus quod in eiusmodi exercitationibus quæritur longe impar sit ei quod inter bellorũ tumultus per indigẽtiã rerũ omniũ omnesq; terrores discitur,mirũ tamẽ in modũ equitatu facile & armatura leuissimũ corpus reddit. Idẽ expeditionẽ agẽs,copias suas assiduis laboribus,cursu & lõgo itinere exercuit,eosq; sępenumero onera iubebat ferre & vasa & cibaria illis in fasciculos coẽuntia furcis imponi,sub q̄bus & habile onus & reqes facilis esset,vnde in ꝓuerbiũ postea venit,vt q difficultate nulla infractus miles laborũ esset patiẽs,eorũq; nõ aspnator,sed studiosus ardẽsq; imperatoris sui iussa tacitè agẽs,Marianus mulus appellaretur. Cato etiã Cẽsorinus filio suo magistrũ se prębuit,quippe qui exercẽdi corporis,nõ modo iaculãdi,tractãdiue arma, verũ equũ defricãdi,equitãdiq; & pugno dimicãdi,calorẽ & frigus tolerãdi, ac rapidos gurgites & asperrimos fluuios vi tranãdi arte instruxit. Vticensis autem ille posterior Cato,in gymnasiis se exercens,laboris ita patiens fuisse dicitur,vt detecto capite,seu sol, seu imber esset, cum amicis qui vnà iter faciebant,equísque veherentur,singulos sæpe adiens, & pariter cum singulis ambulans loqueretur, pedibus ipse proficiscens. Magnum & pręclarum quoque erat ad animorum fidutiam, maximum ducem aspicere Pompeium, duo de sexaginta annos natum, saltu & cursu pedites primum, equites armis deinde exercere, nudare ensem, & currente equo vectum peropportune recondere. In iaculatu præterea,non agitare modo, sed pro tempore robur ostendere, quẽ talibus insidentem, ex iunioribus plerisque haudquaquam facile superabant.

Neque

Neque enim ille potuisset par esse Sertorio, nisi se militesq; suos frequentibus exercitiis præparasset ad prælia, quum ad difficultates ille maximas, ad longas itinerationes, per aspera quæq; & inuia assuefactus, ex quibuscunq; locis inuadendi euadendiq; ac exercitum ducendi peritiam quandã & summam haberet. Masinissa, Numidarum rex, nonaginta annos natus, præ cæteris hominibus hac in parte admirabilis fuit, adeò quemadmodum Cicero refert, vt nullo vnquam imbre, nullo frigore caput suum veste tegeret. Eundem constat aliquot horis in eodem vestigio perstare solitum, nec antè moto pede q̃ cõsimili labore iuuenes fatigasset: ac si quid agi vt sæpe solet à sedẽte oporteret, toto die sępenumero nullam in partẽ cõuerso corpore, in solio durasse: & quũ ingressus iter pedibus esset, in equũ omnino nõ ascẽdere: quũ equo, ex equo nõ descẽdere: quinimo noctẽ diei sic plerũq; iungẽdo ducere, vt nihil ex his quæ adolescẽtes solent, omittere videret. P. Scipio cõtra Numãtiã missus, corruptũ socordia ducẽs exercitum, exercitatione correxit, cogẽs niues & frigora pati, vada fluminũ pedibus traiicere, timidos subinde exprobando, & ignauos, frangendoq; dilicatioris lasciuiorisque vitę vsus, & parum necessaria expeditioni vasa. Curauit præterea Cyrus vt nunquam milites nisi sudore præuio prandium sumerent aut cœnam, idq; aut venatione fiebat, aut alio iniuncto opere, quod egens festinatione sudorẽ eliceret. Mithrydates rex Ponti per hyemem ocio marcere milites nunquã passus est, eos nanq; ac se ipsum continuò tectis haud quaquã vrbanis, sed castrensibus tenuit: neque verò ludis nisi acerrimis membra indies exercuit, assuetus feras cursu persequi & viribus nõnunquã congredi, ne Zephyro ad bella vocante vires per blandimẽta languesceret. C. quoque Cæsare quẽ vltrà quàm credibile cuiquã videatur laboris patientẽ fuisse constat, tyrones domi per equites perq; etiam senatores armorum peritos, instructos legimus, ad eósque scripsisse persæpe, quo singulorum curam disciplinámq; susciperent: nec tyronibus solum, sed militibus etiam suis, ac vniuerso exercitui die noctúq; subtrahebat, augebátque iter, quo per segnitiem & inertiam subsequentes defatigaret: quæ omnia silentibus bellis animaduertẽs Probus Aurelius, in negocio versari milites suos quàm in ocio ne lãguerent, satius fore duxit, fabricis nunc vrgendo nouis, altas nũc extruendo turres, nũc aquosa desiccando loca, nunc templa quæ vetustate corruissent restaurando, aut noua & pulcherrima constituendo atque colendo. Saltationem quoque domi à Lacedęmoniis, admissam inter exercitationes ad bella vtiles fuisse, memoriæ proditur, quam Socrates apud Gręcos probat: & maiores nostri, nec inhonestam, sed necessariam simili modo putant, quum apud eos saltationem in armis habitam & ab ipso tripudio saltatorios alios denominatos constet. Et quanquam vno eodemq; tempore tribus nobilissimis ciuibus, non modo studium saltandi, sed etiam peritiam qua gloriarentur fuisse non dubium sit, Gabinio scilicet consulari, Ciceronis inimico, quod ei etiam Cicero non dissimulãter obiecit, & M. Cęlio, noto in turbas viro, quem idem Cicero defendit, & Licinio Crasso, Crassi eius qui apud Parthos extinctus est filio, Crispus tamen Salustius, spectata veritate historicus, Semproniam, nobilissimam fœminam reprehendit, non ꝙ saltu valeret, sed ꝙ eiusce rei singularẽ quandam peritiam & eruditionẽ haberit:

& Scipio vt Senecæ verbis vtar, eo in libro qui de animi tranquillitate inscribitur, triumphale illud & militare corpus mouet ad numeros non molliter, sed infringens, vt nunc mos est etiam, incessu ipso vltra muliebrem mollitiem fluente. Sed vt illi antiqui viri solebāt inter lusum, ac festa tempora virilem in modum tripudiare, non facturi detrimetum, etiam si ab hostibus suis spectarentur, nec tibi, Sigismunde, huius & illorum saltationis studium turpitudini fuit, simili modo exercere prodireq; in medium, ac modo aperta fronte, modo personata nonnunquam populo esse spectaculo, hac ratione tua quòd nulla pars corporis in saltatione, vtì sæpe & physice quidem dicere soles, ociosa sit, sed collum vnà & crura & manus exerceātur exerceriq; debeant, per cū qui sit corpus agilius & ad omnem militarem motum ac celeritatem promptius habiturus. Præter hoc Nembroth, vel vt alii perhibent, Apollinis Dianæq; inuentū, venandi studiū summopere probare etiam soles, quòd parum tibi quid à iusto differre bello videatur, qnum opus sit feras insequi fugientes, locorum asperitatibus, abruptis & inuiis moueri, maximos labores capiendi studio subire, abstinere à multis, ęstus & algores pati, sitim ac inediam tolerare, commoueri deniq; animo quum sint manus conserendæ cum feris, cominusq; congrediendum, his causis honestissimis, nec ad illecebras tantum & animorum relaxationes, antiquorum plurimos ac quidem grauissimos inhæsisse percelebre est. nam fixerit ceruam licet, aut Erimanti nemora placarit victor Alcides, aprum Calydonis regionis vastatorem strauerit Meleager, fuderit auctor romani generis ceruorum corpora, non voluptati suę sed publicæ vtilitati prospexere. Cyrus simili modo publicæ vtilitatis militarisq; disciplinę gratia eos ipsos qui aptiores bellis videbantur, venationi assuefaciebat, propterea quòd id genus exercitii plurimum bellicæ rei conducere ad exploranda itinera, & diuersorum locorum anfractus non dubium sit. Præterea Alexandrum, Sertorium, M. Antonium, Alexādrum item Seuerū, Hadrianum, Tacitum, puresq; alios superioris temporis imperatores ac duces maximos hoc exercitii genus summo quodam studio prosecutos: quos verò species illa venationis oblectat, vt aues auibus insequatur, si tamē hoc genus aucupii venationi censeas annectendum, mitiori quidem studio exercentur, sed non impari leuitate ac voluptate. Huius autem exercitationis auctorem sunt qui Macchabęum, egregium belli ducem, fuisse confirment. Ab antiquis autem secularium historiarum scriptoribus fidē sumentes, Vlyxem perhibent, qui primus excisa Troia armatas aues attulit Græciæ, quas sua vi quadam & grata intuentium admiratione, duce natura in cognati generis exitium animauit. Nam quū accipitres passim auibus insidientur, easq; rapiant, alii ex terra solum, alii non nisi circa arbores volitātes, alii sedētes in sublimi, aliqui volantes in aperto, in Thraciæ parte super Amphipolim homines & accipitres societate quadā aucupātur. Hi enim ex syluis & arūdinetis excitāt aues, illi superuolātes deprimunt: rursus captas aues diuidunt cū his, traditúmq; est missas in sublime ibi accipere eos, et quū tēpus sit capturę, clāgore & volatus genere inuitare ad occisionē. Piscationis autē vsus & modestior est, quē nec aspernati sunt plures & qdē magni viri, Augustus præcipue & M. Antonius, qui ob laxandū animū, piscari sæpius hamo soliti ferūtur: quanquam

quanquã & honestior forte,& probãda magis illorũ vita fuerit,de qua inquit Naso,Piscis adhuc illis populis sine fraude natabat,Ostreaq; in cõchis tuta fuere suis: Nec Latiũ norat quam prębet Ionia diues,Nec quę pygmeo sanguine gaudet auis. Natandi peritia propter maritima etiam bella his adhibenda videtur,quũ & periculis liberare milites ac duces plerũque soleat,& ad quęq; clarissima facinora audaciores reddere, ideoq; maiores nostros cãpũ martiũ Tyberi finitimũ delegere quo & milites tabẽ omnẽ sudoreq; illũ Martiũ atq; squalorem armorũ exercitio cõtractũ diluerẽt ac natãdo laborem deponerẽt. Huius rei peritia Sertorius,Romanis aduersus Cymbros male pugnãtibus,amisso equo & vulnere insuper accepto,Rhodanũ amnẽ cũ thorace & scuto per aduersos fluctus,& fluminis vortices,toto corpore atq; omnibus vngulis vt dicitur plurimũ innitẽdo traiecit. Simili modo Iulius Cęsar quum Alexandriæ circa oppugnationem irrumpentisq; multitudinis impetum pressus scapham coscendisset, mox pondere sequentium pressam ac porrò mersam per ducentos passus ad nauem, vna manu elata qua literas deferebat,natando peruenit,sicq; vt sint qui paludamẽto in fluctibus dimisso enatasse illum dicant : idq; seu fortuitò,seu consultò,vt hostes in illud sagittis ac lapidibus intentos faceret : sintq; qui paludamentum mordicus trahentem,ne hanc quidem gloriandi materiam hostibus reliquisse confirmẽt: hæc tamen vulgatior & certioribus testibus suffulta sententia est. Nã de eo nulla est cõtrouersia,eleuata illum sinistra manu natauisse,ne libellos quos ea gestabat,maris aqua perfunderet. Huius discriminis forte memor Augustus, ea in re nepotes suos ita studuit erudiri,vt & ipse plerunque per sese doceret. Talia porrò exercitia recipienda sunt quæ ad imitationes eorum quæ postea seriò erunt facienda,accommodari possint, nec faciãt exercentem habentémque,vilis exercitii operatorem: vile autem exercitium putandum est quodcunque corpus aut animum,siue mentem deterius disponit,vt mercenariorum turba plurima, & quæ sordida nuncupamus: mentem enim non expeditam,nec ad opera bellica vtilem,sed vilibus occupatam reddunt. Illud simili modo vnũ nec prætereundum, tanquam omnium vtilissimum,equos scilicet ad equitandum idoneos,sed inexpertos laboris,celeriter confici necarique solere, proinde equitem oportere frequenter eos agitare,& quoniam frena & phaleræ ex loris confecta maxime vsui sunt,nunquã sine illis incedere: sicq; parua impensa permagnum sibi præsidium comparare poterit,& gloriosius in omni bellico certamine victor euadere

De Ocio militari Cap. IIII

Erum quoniam clarorum virorum atq; magnorum nõ minus ocii quàm negocii rationẽ extare oportet,quum nihil pene sit in opere naturæ quod non exemplo dierum ac noctium,aliquas vices feriarum velit, huic ipsi modum finemq; præscribamus. Primum itaq; quum permultæ sint animorum huiusmodi relaxationes quæ aliquo studio fessos leuare possint,vigoreq; animi ab omni tristicia & pertinaci laboris cõtinuatione feriatũ hilariter discutere,in ocio & cessatione id potissimũ erit,ne quid illiberaliter,ne quid petulãter, ne quid flagitiose,ne qd obscene,molliter, impudenter ac improbe suscipiatur. Sec quicquid id erit,sit vrbanum,sit ingenuum,sit facetum,

& eiusmodi denique in quo aliquod probi & generosi animi lumen eluceat, vt quę apophthegmata & scõmata vocant, quibus Augustus Cæs. Adrianus aliiq; permulti ferocissimi & bellicosissimi viri maxime Lacedęmonii vsi perhibētur. Apud hos enim inter cætera exactę vitę instituta hoc iocandi genus à Lycurgo institutum est, vt adolescentes & scommata sine morsu dicere, & ab aliis in se dicta perpeti discerēt, vnde si quis eorum in indignationem ob tale delictum prolapsus fuisset, vlterius ei in alterum dicere non liceret: quæ res quantum sit vtilitatis allatura, qui Lycurgi vitam legerit facile inueniet. Licebit etiam variũ vitæ genus habere, modo ruri esse, modo in vrbe, sæpius in agro quiescere ac deambulare, vt Scipio ille qui primus Aphricani nomẽ gestis rebus & virtute meruit. Quippe qui spiritum domitorem gentium, & aures castrorum strepitu & tubarum fragoribus oppletas huc referre consueuerat, non vt virtus ocio langueret, sed vt sese mens varietate negociorum discreta colligeret. Quamobrem nec sibi vnquam ociosus, neque sibi solus vnquam videbatur. Huius nepos & ipse Aphricanus Scipio, sicut laboris & exercitii supra fidem patiens, sic ocii & solitudinis cupidus, solus sæpe cum Lęlio rusticari peregrinariq; solitus, interdumq; littoribus vagabundus, expugnatricem illam Carthaginis Numantiæq; dextram ad marinas conchulas calculósque legendos inclinasse, eósque, vt Ciceronis verbo vtar, incredibiliter repuerascere esse solitos, quum rus ex vrbe tãquam è vinculis euolassent. Q. Mutius Sceuola diuini pariter & humani iuris illa ætate consultissimus, à procellis fori fugiens in ocium, & aleæ, & calculorum ludo fertur operam dedisse, eáque vicissitudine rerum mole prægrauatum ingenium releuasse. Quanquam eo in genere probandi forsan magis sint idem Q. Mutius Sceuola augur, & Lycon philosophus, qui optime pila lusisse dicuntur, quòd forensibus causis interpretandíque iuris ac rerum naturalium labore fatigati, ad hoc præcipuum ocii genus recreandarum virium cõfirmandorumq; laterum gratia sese conferebant. Dionysium quoque Syracusium hoc etiam ludo delectari solitum accepimus, & diuum Augustum post finem ciuiliũ bellorum ab exercitiis campestribus ad pilam transiisse, & M. Antonium, Verum, Augustum, Marcúmque Aureliũ Antonium, qui vt de eo scriptum est, pila quoq; lusit apprime. Calculorum quoq; lusus quorundam iudicio nec indecens habendus, quum & pugnæ bellíque speciem præferat hostilisq; certaminis dicente Ouidio,

Discolor vt recto grassetur limite miles
    Quum medius gemino calculus hoste perit.
Vt mage velle sequi sciat & reuocare priorem,
    Ne cito fugiens incomitatus eat:

Qui ludus proinde ꝙ pauculis lignis fit, vagis ac furtim insidiantibus atq; latrocinantibus, Latruncularius ludus apud veteres dicebatur. Vnde Martialis,

Insidiosorum si ludi bella latronum,
    Geminus iste tibi miles & hostis erit.

Et quanquam probent hoc alii, ex eo quòd ingenii multa meditatione excitare acumen videatur, ex eo mihi quidem videtur magis improbandus, quum nihil sit temporis amissione infœlicius, nihil deterius eo in quo minimũ proficias, plu

rimum

rimum cum labores. Posset enim motus animi, & mentis agitatio illa quæ ibi frustra distrahitur, rebus magnis, seriis & melioribus accommodari: vnde non ab re præter Scæuolam & Augustū apud maiores nostros hoc ludo ludere quoque simias solere, auctore Plinio, nemoriæ proditum est. Tabularum verò ludus nec aspernandus nobis videtur, quem Palamedes troiano bello vt Varro tradit, iccirco inuenisse legitur, vt vel hoc negocio milites occupatos teneret, taliq; ludo auerteret à seditionibus exercitum. Iocundum quoque & fructuosum est alearū nosse certamen, cuius similiter studio Claudium Cæsarem libro de ipsis edito teneri quondam nouimus. Legimus & Neronem & Domitianū, Verū, Commodum, & Augustum Cæsarem imprimis, tantum huius rei cupidum fuisse, vt de bello siculo mordax epigramma huiusmodi inuulgatū sit, Postquàm bis classe victa naues perdidit Aliquando vt vincat ludit assidue alea. Huius etiam voluptate certaminis Ptolomæum & Alexandrum pluresque alios grauiores curas nouimus deliniisse, idq; inter ludendum egisse vt cum laude & gloria maioribus negociis aptiores postea redderentur: quòd si aut cupiditatem sequitur, minime liberale: aut indecentē viro mollientē illam quā Athalus Asiaticus dicitur inuenisse, quanquam Asiæ regno exciso inter manubias non sub vna specie migrasse ad Grecos ferunt, damnosum tanquam ac iurgii plenum fugiendum esse, & leges iubent, & his verbis Naso non reticet,

Sunt aliis scriptæ quibus alea luditur artes,
Hoc est ad nostros non leue crimen auos.
Quid valeant tali quo posses plurima iactu
Figere damnosos effugias ve canes.

Alius verò aleæ ludus, cum ære quodam pueri denarios in sublime iactantes capita, aut nauium lusu teste vetustatis exclamant, quid criminis turpitudinisue in se habeat nec video neque intelligo. Addit etiam Herodotus Talariū ludum & sphæræ, Lydos fame oppressos quasi solatia quædam inuenisse. Altera enim die ludebant, alia epulabantur, atq; ita duo de viginti annis fecisse, quæ si non ad voluptatem comparata sunt, similiter improbanda minime puto. Non igitur ad tam varias huiusmodi ludorum species, atque iocorum, tanta clarorum hominum, ducum, ac principum cupiditas tenderet nisi voluptatem quandam natura insitam, lusus, iocusq; haberent, quum constet vitam in laxationem & studium diuidi oportere, ob hócque non solum lucubrationes & vigilias sed etiā somnos inuentos esse, non turbines & tempestates, sed temperies: nec bellum rursus, sed pacē & inducias: nec laboriosas semper actiones, sed celebritates quasdam à legum cōditoribus institutas quibus ad hilaritatem homines publice cogerentur.

Finis Quarti.

ROBERTI VALTVRII
AD ILLVSTREM HEROA SIGISmundum Pandulphum, de re Militari Liber Quintus.

De quadruplici uirtutum specie & earum distributione, quiq; in his bellorum duces clarißimi habiti sint. Cap. I.

Mnes, Sigismunde Pandulphe, omnium penè disciplinarum institutiones, naturam & exercitationem, quæ sine dubio plurimũ iuuãt, in superioribus libris attigisse satis visum est, nunc vberiore quadam comprehensione per omnes quidem species virtutum exemplorúmque ire qui poterunt, magis proficient: maxime si ducum atque imperatorum quisq; consilia, quę Grę ci stratagemata appellant, multáque multorum grauiter, argutè, facetéque dicta, vt ea quæ à sene Catone collecta sunt, quæ vocãt apophthegmata, & ratione, & loco, & tempore vsus diligenter inspiciet. Nam & omnium quæcũque docemus exempla potentiora & efficaciora sunt, etiam ipsis quæ traduntur artibus. In his enim mirabilem quandam ac variam, illis excogitandi generãdiq; similia opera nostri duces & imperatores sument alimoniam, quum nihil (vt ita dixerim) ante prælium, in prælio, post prælium, strenuum, memorabile, clarum, vafrum, callidum, continẽter, constãter, benigne, liberaliter, innocenter, magnifice, sapienter, cum laude & virtute dictum factúmue, quod non hinc legentium animos facile possit irrepere. Non alienum igitur erit, ea primum virtutis exempla pertingere, cuius quidẽ nota omnibus quadripartita distinctio est. Nam & callere ducem oportet & quid agendum, non solum in prælio aduersus hostem, cæterum vbique, & cum omnibus industriũ esse: neque enim semper duces pugnant, immo sæpenumero per inducias, aut casu aliquo positis armis, cum amicis aut hostibus colloquuntur: vbi in eligendis aut reiiciendis rebus falli, agreste, vel subrusticum aliquid, & ineptum loqui, imprudentis & insulsi est. Enimuero ne in id ꝑlabamur, naturę comitas, affabilitasq; pręstabit: in qua primus omniũ Aphricanus maior, inde Augustus, Vespasianus, multiq; alii ex nostris, Pompilius rex Romanus, & Fabius maximus, & Catones duo clari sunt. Adde his Marcũ Antonium, longe prudentissimum: eum inquam qui Physicum maluit quàm Cæsareum cognomen: Ex alienigenis Cyri ambo, Pœnus Hannibal, & Ponticus Mithrydates. Et hæc quidẽ prudẽtiæ virtus in tres partes distributa est: memoriã enim, intelligentiã, ac prouidentiã affert, quæ tres oculos in totidẽ quoq; tempora, mira rerum distantium connexione defigunt: memoria quæ rerum gestarum, locorum, temporũ ac personarum meminit, quis pręter cæteros fuerit insignis haud facile dixerim, permultis gloriam eius adeptis. Diuo Iulio Cæsari, hoc

imprimis ab hostibus datum scio, vt memoria polleret eximia, de quo inquit Cicero ꝙ nihil soleret præter iniurias obliuisci, quippe qui huius rei quoq; beneficio, & legere simul & scribere, & audire, & epistolas ex tempore tantarum rerum duobus librariis & pluribus vt Oppius, vt alius historicus quidem & orator insignis inquit, quaternas, vel vbi nil aliud ageret, septenas dictare solitus sit. Mirifica profecto res, tam facile singulis adesse, tam fideliter omnium reminisci. Nec sum nescius huius quoque rei singularem Q. Fabio Max. laudẽ contigisse: inter multa nimium quæ viri illius gloriam extollunt, hoc non in vltimis posuerim, quòd ingenti quadam fuit notitia vetustatis, de quo est apud Ciceronem, quòd omnia non domestica solum, sed etiam externa bella memoria complectebatur: itaque minime miror, quòd bello punico secundo dicta eius consiliaq; tum in populo, tum inter primores patrum pro oraculis habebantur. Vere enim mihi videor dicturus, qui multa superioris temporis memoria tenuerit, fore quodam modo futurorũ vatem. Sed quum duplex sit memoria, altera rerum, verborum altera, primam qualem in Fabio modo retuli, talem in L. Lucullo, amplissimo & imperatore & philosopho admirabiliter viguisse comperio. Alterã atque secundam habuisse videtur Scipio. Ex omnibus enim gẽtibus ac sæculis nullum in hac re facile sibi prætulerim, si modo verum est quod tradunt, ipsum etiam populo ro. nomina reddidisse: quæ res quidem penè incredibilis est, nisi eam permulti clari auctores, inter quos Plinius secundus in naturali historia, id proprio testimonio confirmassent. Fuit et Adrianus ingentis & mirificæ memoriæ, quippe qui & libros statim lectos & ignotos plurimis memoriter redderet, vnóque tempore confabularetur, scriberet, dictaret, audiret. Ab occasu ad orientem verso, Themistocles, Graiæ gentis primus occurrit, qui inter grauissimas occupationes, publicas & priuatas, cunctorum suorum ciuium nomina Athenis natus, memoria tenebat, stupendum profecto negocium, nisi L. Scipionis mentio perfecisset. Cyneas quoque Pyrrhi regis nuncius, clarissimam excellentiæ huius gloriam consecutus est: legatus enim senatui Ro. postero q̃ ingressus est vrbem die, nouus homo & ab ea patria alienus, vniuersum propriis senatum nominibus salutauit. Sunt qui equestrem ordinem, sunt qui vrbanam omnem circumfusam senatui plebẽ adiiciant. Præclarum sanè facinus, operosum ac diligens, etiam si ob aliud Romam non venisset. Cyrus porrò, Persarum rex, etsi maximis exercitibus pręesset, omnium tamen militum nomina meminerat. Mithrydates denique, vt auctori Noctium atticarum, A. Gellio, quinque & viginti: vt Plinio, duarum & viginti: vt verò nepoti eius, eo libro qui de viris illustribus inscribitur, quinquaginta gẽtium quę sub imperio eius, linguarum notitiam habuisse perhibetur, & iura cuilibet patrio sermone reddidisse, & in concionibus singularum nationum interterpretem haudquaquam illi fuisse: quę res & illũ militibus, & hunc populis suis acceptissimum fecit. Intelligentia in rerum præsentium cognitione sita est, hac qui fuerit pręditus imperator, non aliena sed vera & immortali mihi laude probandus videbitur, cui consentaneum illud erit quod Accius Vlyxem probãs in Philoctecta suo, & in eius tragœdiæ principio inquit, Inclyte parua prædite patria, nomine celebri claróque potẽs pectore, achiuis classibus auctor, grauis Dardanis

danis gentibus vltor, Laërtiade: nouissime patrem memorat, verum omnes laudes eius viri non Laërtes, nec quisquam alius sibi vendicat, sed virtus eius ducis socia: nec aliud in eodem Vlyxe monet Homerus, qui semper ei comitẽ voluit esse prudentiam, quam poëtico more Mineruã appellauit, quòd ea comite Vlyxes horrenda quæque subiit, aduersisq; omnibus præfuit. Ea nãq; adiutrice, Cyclopis antrum introiit, verum egressus est, Charybdim & Scyllam præternauigans nec retentus nec ereptus est, ad Lotofagos profectus est nec remansit, Sirenũ cantus audiit, & Circes nouit pocula, quę si cum sociis delinitus, stultus cupidúsque bibisset, Sub domina meretrice fuisset turpis & excors, Vixisset canis immũdus & amica luto sus, vt Flaccus inquit. Sic Homeri in cunctis imitator Maro, virum insignem armis & pietate describens, & quem dignum censuit vt patrem faceret Romanorum, in recte gerendis omnibus ei Achatem sociauit, vt circũspecto duci sic negocia procedant, vt nullis insidiarũ dolis præpediatur, & quasi inuisibilis, gerendorum via non vulgata ad finem intentionis accedat. Eleganter equidem, quum nec res militaris, nec pietatis opus sine solicitudine & prudẽtia exerceri queant, hanc subdistinguere visum est nobis: est enim quoddam hominum genus percipiendis literis quàm aptum, quos præcellenti ingenio, & vsitatiori nomine ingeniosos appellamus, quãquam in actibus humanis hebetiores sint nonnunquam mentis acumine: quum alii econtra ad res gerendas acutissimi, perceptioni literarum inhabiles habeantur, quos vel sagaces, vel cautos, vel solertes, vel astutos non alienum est appellare, quibusq; magna pars conuenit eorum quæ græco vocabulo stratagematicon appellant, vbi in re bellica pro negocii qualitate præsens subitò capitur consilium, ad effectũq; perducitur. Quod quia negocio perficitur, dixit quidam romanæ linguæ disertissimus auctor, neq; illi tamen ad cauendum dolus aut astutia deerant. Et Crispus, compertum esse in bello plurimum ingenium posse. In hac itaq; ingenii & intelligentiæ parte, si recte diiudicare voluerimus, nec nosmetipsos amore nostri decipere, iam videbimus manifeste tempora nostra haudquaquam antiquis respondere, nisi forte Pyrrho, & Hannibali, aut Fabio Maximo, aut Marcello, aut Iulio Cæsari sæcula nostra pares aliquot aut cõparandos queant afferre. Est autem quũ in longum tempus consilii effectus extenditur, vbi locum sibi vendicat prouidẽtia, quę tertia prudentiæ pars est, per quam non tam præsentia quàm ex præsentium & præteritorũ collatione futura noscuntur. Sequitur fortitudo, viri fortis maxime propria. Sed hæc quoque duplex est, altera animi, de qua sermo nobis pòst est habẽbendus, altera corporis: sub hac membrorum robur, agilitas & quinque integritas sensuum colligitur: neq; enim dux inualidus, quanquam idem doctus, obeũdis muneribus bellicis aptus habebitur: vtilis ille consilio, non pugnę: domi verbis aptius, ac fœlicius, quàm in castris decertabit. Quæ res Aphricani magni filium virtute animi patri æqualem, doctrina verò etiam altiorem, inhabilem bello fecit. Contra neque præualidus, si nimia corporis mole grauabitur, repentè poterit variis in locis, vbi res exiget, cohortandis militibus, propulsandisq; periculis adesse, neque rursum cæcus, vel surdus, vel hostium, vel suorum statum circunspicere, ex dissonis vocibus clamoréque militum quid in re, quidue futurum, iudicare

care queat. Huius proprium esse aiunt, exercitus ducere, aliena vastare, delere vrbes, oppida excindere, liberos populos aut trucidare aut subiicere seruituti, ex quo plura hominum milia afflixerit, spoliauerit, substulerit, cruore cãpos inundauerit, fluminaq; infecerit, & maiora quæq; fuerit aggressa, eo magis nomen illius illustrari. In hac prępollentis virtutis parte, apud externos clarum nomen habet Pyrrhus, Hannibal, & Masinissa. Ex his verò hominibus qui prodigiosa virium ostentatione gloriantur, Polydamas & Milo omnium certaminum victores pal mam secum auferunt: horum enim alter ante olympicum certamẽ, currus sistere currentes, & manibus, contrà nitentibus iumentis, obnixis retinere solitus est: alter in clypeo vncto perstare, neq; solum depelli ab eo vlla vi posse, verum non secus ac statua quædam plumbo affixa resistere. Tritanum quendam etiam legimus, qui ludo Samnitum gladiatorio, leui tactu aduersarios omnes vicit, eius quoq; filium Cn. Pompeii militem, tam parui fecisse hostem prouocantẽ, vt inermi eum dextra superaret, & digito vno correptũ in imperatoris sui castra trãsferret. Firmum Saturnium robustum etiam adeò fuisse ferunt, vt Tritanum huius parentem, cuius Elius in prodigiosa fortitudine meminit, viribus superaret: nam & incudem superpositam pectori, constãter pertulit, quum ipse recliuis ac resupinus, & curuatus in manus, & terga, pẽderet potius quàm iaceret. Ex regibus verò nostris & ducibus insignes habentur Tul. Hostilius, romanus rex, nec non vterq; Aphricanus & Marius, Mariúsque tyrannus, Iulius Cæsar, & Papyrius cursor deniq;, ac Maximus, quorum alter nactus ex pedum pernicitate cogno men, alter ex viribus, quum alii Crotoniatem eum Milonem, alii Herculem, Anteum alii vocarent. Nunc superest vt de reliqua fortitudinis specie disseramus, cu ius munera hæc maximè sunt, mortis scilicet dolorisq;, & asperarum terribiliũ que rerum contemptio. Et quanquam hanc multi ducum propriam militaréq; virtutem opinentur, quum sit omnium, in bello tamen clarior inter mortes & vulnera emicat. Huius virtutis ante alios inuictum habitaculũ Roma fuit, proximum Lacedæmon & Carthago. Hic ex nostris primus occurrit romanę sapientiæ princeps Cato, cæteris multorum eruditorum sententia maxime præcellens, Cleãtem, Chrysippum, Zenonem, Empedoclẽ secutus credo, qui omnes, alia licet persuasione, sponte sua lęto caput obuii obtulere: tametsi nullam in Catone fuisse, verùm omnem potius cessisse fortitudinem asserant alii, præclaro ingenio & pręstanti doctrina viri: & quũ propriũ virtutis huius partis sit, à se & à recto ra tionis tramite non discedere, nec in rebus asperis perturbari, ac deiici, sed persistere, Fortitudinem asserentes non vmbratilem eam esse, quę contra naturã, mon stri vice nititur, vltràque modum eius egreditur, aut stupore animi, aut immanitate, aut insania, qualem fuisse accepimus ferum quendam in ludo Cęsaris gladi atorem, qui quum vulnera eius à medicis execabãtur eo fuit habitu oris vt superante lętitia dolores, ridentis etiam speciem præbuerit, sed eam veram & probam quam Socrates & maiores nostri scientiam esse dixerunt tolerandarũ rerum & non tolerandarum: per quod apparet esse quædam intolerabilia, à quibus fortes viri aut obeundis abhorrent aut sustinendis. In hac etiã ex nostris, Iulius Cæsar, à nobis sæpe dictus dicendusq; nobis occurrit, occurrunt Aphricani duo, Pauli

totidem, Macedonicus & Cannensis, Claudius, Marcellus, Claudius, Nero, Tib. Gracchus, C. Marius, Drusus & Germanicus cæsares, Titus & Traianus principes. Ex vetustissimis autẽ, primus et tertius romani reges, necnon ex equestri ordine Oratius cocles, L. Siccius dentatus, tribunus plebeius, M Sergius, innumerabilesq; alii, si singulos quosque prosequi libeat, quum plures vna gens in quocunque genere eximios tulerit, quàm cæteræ terræ. Externi verò Lacedæmonius Leonidas, Atheniensis Mylciades, supraq; nominati Themistocles atq; Epaminũdas, & ex antiquioribus, Liber, Hercules, Theseus, Achilles, Hector, Tydeus, Diomedes, Aiax & virgilianus Aeneas: Hannibal quoq; genitórque Amilchar, & germanus Hasdrubal, Alexander Macedo, & huius genitor Philippus, & auunculus Alexãder Epirensis, & Pyrrhus etiam ipse Epirotarũ rex de quo suprà diximus. Hebræorum insuper, & imprimis Dauid, Iosue deinde & Iudas porrò. Nec me fallit eam licet virtutẽ Aristoteles ipse pertulerit, quidusdam videri posse ethicum me virtutum perturbasse ordinem, non solum prudentiam his annumerando, verum etiam fortitudinem iustitiæ præferendo militarem, quum sæpenumero iustitia longe præfulgens, perfectáque virtus ad alium maxime censeatur: quod non ab re, sed de industria quoq; factũ esse scito. Est enim viri propria maxime fortitudo, sola inter cæteras mascula, plena spiritus, plena vigoris & animi: honoratissimam verò eam esse omnium virtutum, Aristotelis sentẽtia ex eo patet, non quia optima sit, verum propter ea quæ in ea sunt optima & vtilia: quas ob res imperatorum simulachra defunctorum, militari fere habitu insigniri, obeliscos, columnas & pyramides arcusq; triumphales erigi, & posteritati consecrari videmus, quasi præcellentissimũ sit, in eo genere laudis ac virtutis potissimum claruisse, Et quanquam fortitudo hominum cętus maxime protegat, non minus & iustitia vna omnium domina & regina virtutum, etiam ducum propria censeri potest, quòd sola hominum cõuentus regit, quòd fœdera societatis humanæ cõtinet, quòd seruare non amicis modo, sed hostibus fidem monet. Quúmque nihil fraude vtilius, nec dolo efficacius in his quæ in bellis ꝓsperè atque ex sententia gesta sunt, quæ plurima ac maxima esse comperies, & quorum gratia aut repudianda imperia sunt, aut vnà cum suis artibus obeunda, sunt qui hac Xenophontis sententia fræti, in eo libro qui equitum præfectus inscribitur, licere sibi existiment hostẽ nedum bello fallere, sed à diis immortalibus ipsis vt posse contingat precandum, omníque studio fraude vel virtute innitendum, iuxta illud Corebi apud Maronem in illa turbulentissima nocte troianæ captiuitatis post Androgei mortem inquientis,

Mutemus clypeos, Danaûmque insignia nobis
Aptemus: dolus an virtus quis in hoste requirat?

Sint licet qui detestãdum id omni tempore putent, mutationẽ illam clypeorum, & reliqua non grauissimi poëtæ, sed adolescentis ore dictum censeri debere asserentes, quod malum & antiquũ et nostri temporis est, seu illa ignauia est ducum, seu militum insolentia, auaritięque rabies, vtraque sentẽtia militãtiũ ducumq; animis extirpanda est, vt hostibus seruetur fides, amicis humanitas, vtrisque iustitia: vt & illis nõ nisi seruato decore noceas, & his nullo penitus noceas modo. Nam

Nam quid turpius, aut quid vsquam sceleratius, quàm nocumento his esse quorum tutelæ ac præsidio euocatus sis, quàm ex custode raptorem, ex cane lupum fieri? Huius gloriæ prima in parte clarissimi habentur Fabricius, & Camillus, & Regulus, quorum primi duo quũ possent dolo vincere, noluerunt: tertius, ne aut damnosus esset patriæ, aut infidus hostibus, crudelissime mori elegit, interq; hostibus præstitæ fidei seruatores, haud prætereundus est Cassius: in altera autem hi sunt quibus modicum fuit à suorũ iniuriis abstinere, nisi vltro pro eis morerentur. Ex his Romæ Curius & duo Decii, Athenis autem Codrus, Carthagini Philenes fratres sese ante alios offerunt, quorum primus vt terrorẽ publicum sedaret, secundi vt victoriam labentemq; aciem firmarent, tertius patriam instanti excidio eriperet, quarti vt fines patrios prorogarent, ad mortem voluntariã sunt profecti, vtq; ciuibus suis bene esset, ipsi esse noluerũt. In vtraq; verò Magnus Põpeius etsi ad hunc vnum Cicero omnes bellicas laudes & quæcunque de his quibus egent duces vt summi sint aut diximus aut dicturi sumus, cumulatissimè cõparat: iure id quidem meritòque, sed si cui maxime suum tribuitur, verè Magni Pompeii laus est bellica iustitia simulq; & cognita inter victorias & triumphos continẽtia, quę ad eam de qua hic aggrediar dicere virtutẽ referenda est, si vnum quod nũc ad iustitiã spectat adiecero, esse beneficentiã ac liberalitatem pulcherrimas ducum & imperatorum vestes, quibus indecora plurima tegi possunt: hac Iul. Cæsar præit cunctos gloria, neq; enim quisquam, si Senecæ verba teneo, liberalius victoria vsus est, ex qua nihil nisi dispensandi potestatem sibi vindicauit. Apud exteros Alexander primum locum tenet, vt Græci volunt, neq; nostri obstant: quanquam Philippus pater in Alexandro qui largitione beniuolentiam Macedonum sectabatur, profusionem illam pecuniarũ his verbis insecutus est, Quid te, malum, rationis, inquit, in istam spem induxit, vt eos tibi fideles putes quos pecunia corrupisses? an tu ideo agis vt Macedones non te regem suum, sed ministrum & prębitorem putẽt? quod quidem regi sordidum esse non ambigis, & corruptelam quàm largitionem potius dici: fit enim deterior qui accipit, atque ad idem semper expectandum paratior. Quid autem est stultius, quàm quod facias libenter, curare vt id diutius facere non possis? largitiones immoderatas rapinæ sequuntur, quum enim dando egere cœperis, bonis alienis manus cogeris inferre: itaque quum beniuolentiæ comparandæ causa sis prodigus, non tanta studia assequeris eorum quibus dederis, quanta eorum odia quibus exemeris: quamobrem nec ita claudenda est res familiaris vt eam benignitas aperire non possit, nec ita reseranda vt omnibus pateat, sed vtrinque modus adhibeatur, isq; referatur ad facultates. Quarta nunc mihi superest Modestia quam temperantiam vocant, cui adiacet ipsa quam paulo antè dicebam continentia, sine qua non dicam dux, sed nec quidem vir bonus vsq̃ fuit. Quia verò nunc de ducibus sermo est, quid oratio perita literarumq; cognitio, quid magnanimitas, quidue omnes aliæ imperatoriæ artes profuerint, si auaritæ, si libidinis aut gulæ imperio dux victus, abiecto freno quo exercitum regat, se suásque legiones pręcipitet, & in pestem trahat, quo sępe multi cum omnibus copiis periere? Hæc igitur singularis, & propria virtus est Pompeii, in qua si imitari eũ

collega eius Crassus voluisset, nunquam ipse cum filio, & cum tanta ruina imperii cecidisset. Probat hanc romani ducis cōtinentiam atq; modestiam templum Hierosolymæ opulentissimum, sed ab hoc intactum duce, ab altero spoliatum: probant & alia multa, quorum pars in verbis Ciceronis apparet quæ mox inseram. Accedit his mansuetudo quędā, & suauitas, facilitasq; animi, in qua Aphricanus & Iulius Cæsar excellunt, hac ad conciliandos animos hominū nihil efficacius. Est huic confinis æqualitas quædam, familiaritasq; cum exercitu, quę res maxime milites ducū amātissimos effecit, in qua notus Valerius Coruus & Marius ex nostris, ex externis Hannibal: & hæ quidem artes beniuolentia & amore, sicut obiectæ, seueritas atque imperiositas exercitum ac subiectos metu frenant. His artibus Mar. Curius, & Q. Cincinatus, & Papyrius cursor, & Fabius Max. notissimi, sed nullus in ea re Iunio Bruto Manlióq; par Torquato, quorum primum publicæ libertatis amor impulit vt proprios filios à se depulsæ tyrannidi fauentes, seruiliter virgis cæsos, securi percussos ad mortem ageret: secundum vero castrensis disciplinę studium coëgit vt pręclara indole adolescentem filium quòd iniussu eius in hostem pugnasset, quanquam vnicum & victorem necaret. Additur huic seuerissimi facti comes, Posthumius Tiburtus, cuius ego ne prętermisisse potius, q̃ vt asseruisse rem tantā videar, mentionem fecerim: apud quosdam enim scriptorum certa res, apud alios facti eius in ambiguo fama est. His tam multis & patientia iungitur eáque multiplex, hæc dolores corporis æquanimiter perfert, illa quasi quoddam vulnus aurium atq; animi, contumelias fert verborum, vtraque ducibus & militaribus curis accommodata: prima quidem fortitudinem, secunda verò ciuilitatē respicit, atq; modestiam ipsam de qua sermo est: in prima Mutius, & Marius & Pompeius clari habentur, & Actilius quidam Cæsaris miles Massiliæ spectatus, & M. Sergius cum eisdem quibus suprà comitibus: ex externis verò Cynegirus Atheniensis græcis historiis celebratus: In altera verò ro. imperatores Iulius & Augustus ex nostris, ex externis Philippus & Antigonus Macedonum reges, & Pysistratus Atheniensis tyrannus: deniq; nostros atq; externos Magnus ille Pompeius omnes superat aut æquat, quo admoneor vt ex oratione quę de eius imperio habita est, ac de imperatorum seu ducum continentia, déque his quatuor quę in duce requirimus, M. T. Ciceronis verba paulo antè promissa subiiciam, quæ clementissime atq; inuictissime princeps, vel vsui vel voluptati maxime tibi fore, confido. Neq; enim ille, inquit, solę sunt virtutes Imperatorię quę vulgò existimātur, labor in negociis, fortitudo in periculis, industria in agendo, celeritas in conficiendo, consiliū in prouidendo. Et post hęc, Non enim, inquit, bellandi virtus solum in summo ac perfecto imperatore quęrenda est, sed multę sunt artes eximię huius administrę comitésq; virtutis, ac primum quanta innocentia esse debent imperatores, quanta deinde omnibus in rebus temperantia, quanta fide, quanta facilitate, quanto ingenio, quanta humanitate: nec longe pòst, Propter hanc auaritiam, inquit, imperatorum, quantas calamitates, quòcunque ventum sit nostri exercitus ferant, quis ignorat? itinera quæ per hosce annos in Italia, per agros atq; oppida ciuium Romanorum nostri imperatores fecerūt recordamini, quum facilius statuitis quid

apud

apud exteras nationes fieri existimetis, vtrum plures arbitramini per hosce annos militum nostrorum armis hostium vrbes, an hybernis sociorum ciuitates esse deletas? Neque enim potest exercitũ is continere imperator, qui seipsum non continet, neque seuerus in iudicãdo qui in se alios seueros esse iudices non vult. Quibus dictis, ad Pompeii laudes versus, Et miramur, inquit, hunc hominẽ tantum excellere cæteris, cuius legiones sic in Asiam peruenerint vt non modo manus tanti exercitus, sed ne vestigium quidem cuiquam pacato nocuisse dicatur. Iam verò quemadmodum milites hybernent, quotidie sermo ac literæ perferuntur, non modo vt sumptum faciat in militem, nemini vis affertur, sed ne cupienti cuiquam permittitur: hyemis enim, non auaritiæ profugium maiores nostri in sociorũ atque amicorum tectis esse voluerunt. Age verò, cæteris in rebus qualis sit temperantia considerate, vnde illam tantam celeritatem, & tam incredibilem cursum inuentum putatis? Non enim illum eximia vis remigum, aut ars inaudita quædam gubernandi, aut venti aliqui tam celeriter in vltimas terras pertulerunt, sed eum res quæ cæteros remorari solent, non retardarunt: non auaritia ab instituto cursu ad prędam aliquam deuocauit, non libido ad voluptatem, non amœnitas ad delectationem, non nobilitas vrbis ad cognitionem, non denique labor ipse ad quietem, postremo signa tabulas cæteraq; ornamenta græcorum oppidorum quæ cæteri tollenda esse arbitrantur, ea sibi ille ne videnda quidem existimauit: itaque omnes quidem nunc in his locis Cn. Pompeium sicut aliquem non ex hac vrbe missum, sed de cælo lapsum intuentur. Nunc denique incipiunt credere, fuisse homines romanos hac quõdã abstinentia, quod iam nationibus exteris incredibile ac falsò memoriæ proditum videbatur: nunc imperii nostri splendor illis gentibus lucet, nunc intelligunt non sine causa maiores suos tum cum omni hac temperantia magistratus habebamus, seruire populo Ro. quàm imperare aliis maluisse: iã verò ita faciles aditus ad eum priuatorũ, ita liberę querimonię de aliorũ iniuriis esse dicuntur, vt is qui dignitate principes excellit, facilitate par infimis esse videatur. Iã quãtũ cõsilio, quãtũ dicẽdi grauitate & copia valeat in quo ipso inest quædam dignitas imperatoria, vos Quirites hoc ipso in loco sæpe cognoscitis: fidem vero eius inter socios quantam existimari putatis, quàm hostes omniũ gentium sanctissimam iudicarint? humanitate iam tanta est, vt difficile dictu sit, vtrum hostes magis virtutem eius pugnantes timuerint, an mansuetudinẽ victi dilexerint, Hæc Cicero, cuius ex officina tanta imperatorum & ducum monumenta posuisse velim, quia nescio an vsquam alibi de bonis & præclaris eorũ moribus luculentius & vberius scriptũ sit. Superest auctoritas, quæ ex prædictis maxime nascitur, augetur autẽ fama nominis, ex opinione hominũ, ex ducũ virtutibus & ꝓsperitate cõcepta: quo in genere Iulius Cę. Aphricanus maior, & Põpeius Magnus opinatissimi habẽt, quorũ tãta fuit auctoritas, eaq; sub istis militũ fidutia vt nõ se ad pręliũ, ac discrimẽ, sed ad victoriã & hostiũ prędã duci crederẽt, quo nihil vtilius ad votiuos ac ꝓsperos belli euẽtus & quos in cõtrariũ verti solere diffidẽtia bellatorũ, ex leuitate aut inertia ducum orta, sæpe compertũ est. Postremo deniq; fœlicitas, non solũ in militia, sed in vita est expetẽda. Nepe huc omnia referuntur, hãcque nec dare sibi quisquã potest,

nec augere, diuinum sane munus, sed ita duci necessarium vt quanquã reliquis floreat, si hoc vnum desit, nemo censeat eligendum. Nam vt fœlicitatem fidutia, sic infœlicitatem ducum, sequitur militum pauor, quo nihil propius exitio est. In hac quidem quum multi celebres sint, longe tamẽ Titus, & Traianus, & Theodosius, & Sylla, siue vt fama fert Metellus ille fœlix dictus, omnes supgreditur: etsi iuxta sententiam vere philosophantium, nullus hic fœlix sit: sed de fœlicitate bellica sermo est, qua fœlicem ducem dicimus vincere solitum, insuetum vinci: in hoc numero ex externis Alexander est Macedo, & Cyrus Persarum rex, nisi in Scythiam perrexisset, & Carthaginensium dux Hannibal, si aut Matherbali credidisset, aut paulo maturius diem obiisset.

Imperatorum consilia quæ Græci strategemata appellant, & quæ ante bellum, in bello, & post bellum sapienter, lepidè, facetè ac moderatius dicta sunt. Cap. II.

POst hasce virtutum species & imperatoria munera, quorũ illustrem esse constat effectum, vt præclarè factorum, ita dictorum quæ ducem moneant, rationes etiam & exempla promissa subiiciemus: quibus egregium primò ac sanè præcellens sit illud quod ab Hesiodo vsurpauit Aristoteles, ab Hesiodo vel Aristotele Liuius, dum salutem suam exercitúsque sui M. Rufus Minutius, beneficio Q. Fabii Max. cognouisset, eum videlicet optimum & primum sese virum qui quæ gerenda sunt conspicetur & cõsulat: sequenti autem gradu eum, qui aliorũ bene monentiũ consilia sequatur: extremi autẽ ingenii & penitus inutilis illum esse, qui cõsulere nesciat alteri nec parere.

Gymnosophista quispiam acri & perspicaci ingenio ad succincte respondendum, ab Alexandro interrogatus, quonã pacto quis late imperitans, magnam sibi beniuolentiam comparare posset, Ne sit terribilis inquit. Ab eodẽ interrogatus item, quomodo mortalis quispiam se in deorum numerum reciperet, Si humanis, subiunxit, maiora viribus opera gesserit.

Agis rex, quũ Atticus quidã in Laconicos enses cauillaretur ꝙ parui essent, diceretq́ facile eos absorberi à circulatoribus in theatris posse: Et tamẽ vix nos inqt attingimur hostiũ gladiis lõgioribus. Ego verò & laconicã orationem intueor, quæ breuis videtur esse, maximas res cõplecti, & auditorum mẽtẽ attingere. Cyrus conspecto Centurione prope se discumbente, graui turpiq́ corpore, iocãdi gratia adolescentem ne ponè assidentem ob pulchritudinem more græco secum duceret rogauit, annuente illo dicẽteq́ se aspectu eius oblectari admodum, coniicere in eum oculos qui vnà cœnabant, visáq́ viri inhonesta nimium facie, risere omnes, subinde querẽtes, qua sibi in re vsui talis vir esset: is Cẽturio quotiens die noctuq́ ab se appellaret, ait nulla vnq̃ excusatione vsũ, citò semp obtẽperasse: quũ quid ei demãdasset, nũq̃ absq́ sudore mãdata executũ, reddidisse quoq́ cõmilitones suo exẽplo solicitos. Idẽ quoq́ ad impii magnitudinem hoc adiecit inuẽtũ, vt quicquid etiã in remotissimis ageretur locis q̃primũ sciret. Cognito nã ꝙ quantũ die noctuq́ eques itineris cõficere posset, dispositis in loco equitibus, vt recẽs literis receptis succederet fesso, velociter qd vbiq́ accideret noui pcipiebat, ꝓuidebátq́ ꝓut necessariũ esse videbat: hęcq́ causa extitit, q̃uis procul absit à vero, vt velocius q̃ grues iter facere putarẽtur, idq́ ꝑpter velocitatẽ eũtiũ creditũ est.

Aeschylus

Aeschylus in Isthmo certamē spectans,vbi altero vulnerato theatrum exclamauit,Ionem Chium tangens,Vidésne inquit quid exercitatio sit?vulneratus enim tacet,spectantes verò clamant.

Agesilaus interrogatus quid facturi Lacedæmonii victores essent,Si prudentissimus,inquit,imperator rem gereret.Hoc item præsente duce,quū quispiā Lacedæmoniis muros deesse questus esset,Dic,inquit,meliora:ciuitas enim ipsa nostrę vrbis munitissima mœnia sunt:par siquidē est,nō lignis aut lateribus,sed virtute patriā,deos penates,aras,focos,parentes,cōiuges,liberos,tueri atq; defendere.

Brasidas quū in caricis murem cōprehēdisset,morsus eum dimisit:deinde ad astantes conuersus,inquit,O Hercules,nihil est tam paruū neq; tam imbecillum, quod si ausit vlcisci,& inuadentibus repugnare,non se incolumem seruet.

Chabridas dicere consueuit,formidabilius esse ceruorū agmen ductu leonis, quàm leonū ceruo duce .Idem eos dicebat pulcherrime officio imperatoris fungi,qui res hostium maxime noscerent.

Sesostris Aegyptiorum rex , quum eos qui iuxta mare rubrū sunt homines classe subdidisset,& in Aegyptum rediens per terram,omnes gentes quę sibi impedimēo erāt expugnasset,harū quęcunq; sibi fortis & libertatis cupida visa est, in eorum regione colūnas erigens,in eis & nomen eius, & patriæ hominisq; verēda incidit, & vt sua potētia eos vicerat:quos autē sine prælio & facile superasset,ibi colūnis positis ea scripsit nomina,addens ad ea mulieris pudibūda incisa.

Q. Mutius legatus à romanis ad Pœnos , duabus tesseris positis, altera pacis, altera belli,optione sibi collata vtrā S.P.Q.R.referri mallet,vtraque sublata,Pœnorum,inquit,non Romanorum vtram vellent esse debere.

Q. Fabius,Romanorum imperator econtra,simili modo ad Carthaginenses misit epistolam,in qua vtriusque populi sententia par vigor amplitudoq; quondam fuisse deprehendi potest:ibi enim scriptum quum esset,po.ro.misisse ad eos hastam et caduceū,signa duo belli aut pacis,ex quis vtrum vellent eligerēt,quódque elegissent,vt vnū id esse missum existimarent, Carthaginenses responderunt sese neutrum velle eligere,sed posse cogitare qui attulissent,vtrum mallent relinquere:quodq; reliquissent,id sibi profectò gratū futurum: hæc tametsi ab elegātissimis rerum gestarum scriptoribus dicta sint, M. tamē Varro,certissimus auctor,non hastam ipsam,neque ipsum caduceum missa dicit,verum duas tesserulas,in quarum altera caducei,in altera hastæ simulachra fuerint incisa.

Carthaginenses quia spartum & nerui deficiebant ad sagittas emittēdas,tonsarum crinibus mulierum ad funes efficiendos vsi sunt,quod aliquādo & apud Massilienses,& Rhodios,& Aquilegienses,& Romanos in capitolio obsessos vrbe à Gallis occupata factū est:vnde & in honorem matronarum,templum Veneri caluæ senatus decreuit.

Tarquinius Priscus , Quiritibus,operis tædiū periculūq; fugientibus,nouū & inexcogitatū antea,posteaq;,remediū inuenit.Sex enim hominū vita defunctorū figere crucibus corpora spectāda ciuibus,simul à feris volucribusq; lacerāda iussit,quāobrē pudor romani nominis,qui prius res sępe perditas seruauit in pręliis tūc quoq; subuenit:iā erubescēs,cū puderet sic viros,tāq; pudituru esset extinctos.

Cæcilius Metellus Pius proconſul, Trebiam vrbem Hiſpaniæ primariam quum ſubigere nequiret, ac vagantem fluctuantémque exercitum duceret, hóſque modo adoriretur, modo ad illos ſe transferret, & iunior quidam tribunus militum quid ſibi vellet tam crebra locorum mutatio peteret, Si hanc reſpondit interiorem tunicam exiſtimarem mentis meæ conſciam eſſe, exutus eam, in ignem continuo mitterem: ſicq; fœlicibus cœptis, poſt tam longa itinera, tam varia peragrata municipia, ad Trebiam inopinatam denuò conuerſus eã oppreſſit, & non ſine omnium admiratione, voti ſui compos factus eſt.

Scipio cui primum Aphricano cognomentum extitit, vt Valerio Maximo, vel Fabius, vt Senecæ placet, Turpiſſimam aiebat & ignauiæ plenam imperatori excuſationem eſſe, Non putaui: conſultè enim quæ armis geruntur tractari debere opinabatur, quum præterita præcipitatáq; magis reprehendi, quàm reuocari vlla vi humana, vel ratione in integrũ reſtitui corrigíue poſſint. Is etiam Scipio quum à re militari atque vrbana ſtudium ad literas conuerteret, dicebat quum ocioſus eſſet, plura tunc negocia à ſe geri. Inde vbi Carthaginem in deditionem vi accepiſſet, ac milites quidem quam cepiſſent captiuam præſtanti forma virginem aduchérent, atque illi darent, Libenter, inquit, acciperem, ſi priuatus, haudquaquam imperator eſſem. De eodem itidem licet inuulgatũ ſit, in aciem nunquam deſcendere imperatorẽ debere niſi aut occaſione ſe præbẽte, aut neceſſitate impellente, ex Sempronii tamen Aſellionis veteris ſcriptoris quarto hiſtoriarũ libro de P. Aphricano, Pauli filio ita proditum eſt, Se patrem ſuum audiſſe dicere, L. Aemilium Pau. nimis bonum imperatorem, ſignis collatis non decertare, niſi ſumma neceſſitudo, aut ſumma ei occaſio data eſſet: & ſapienter quidẽ vtrũque. Nam ad totius exercitus ſalubritatem nihil efficacius quàm quòd viri & ducis eſt, non deeſſe fortunæ præbenti ſe, ſed oblato caſu ad conſiliũ flectere: nihil pernicioſius quàm in anguſtiam rei bellicę compulſum, imbellem fieri; quod nec euentus modo docet qui ſtultorũ magiſter eſt, ſed eadem ratio quæ ſæpenumero fuit futuráque eſt.

Auguſtus quum decimum octauum annum agens hoſtiliter vrbem inuaderet, ex ipſius exercitus legatis qui ſibi eius nomine conſulatum expoſcerent, cunctante ſenatu, Cornelius Centurio legationis princeps reiecto ſagulo, enſis capulum detegens, haudquaquam dubitauit in curia dicere, Hic faciet, ſi vos non feceritis. Idẽ Auguſtus ſaxo in expeditione percuſſum, ac notabili cicatrice in frõte deformem nimiũ, tamen ſua opera iactantẽ, ſic leuiter caſtigauit, At tu cũ fugies, inq́t, nunq̃ poſt te reſpexeris. Ad eum itẽ veteranus quiſpiã, quũ die ſibi dicto periclitaret, acceſſit in publicũ rogauitq; vt ſibi adeſſet, Auguſtus aduocatũ quẽ ex comitatu ſuo elegerat ſine mora dedit, cõmẽdauitq; ei litigatorẽ: exclamauit ingenti voce veteranus, At nõ ego, Cęſar, periclitãte te Actiaco bello vicariũ quęſiui, ſed pro te ipſe pugnaui, detexitq; impreſſas cicatrices, q́bus erubuit Cęſar venitq; in aduocationẽ, vt qui vereretur ne ſuperbus tantũ, ſed etiã ingratus videri poſſet. Imperatori quoq; bono inſuper neq; quicquã minus quàm temeritatẽ congruere arbitratus eſt, ſatiſq; celeriter fieri quicquid commode gereretur, quod à Catone licet prius dictũ ſit, crebro tamen & familiari tanquã ſuũ ſolitus erat vſurpare

pare sermone. Occurrit illud eiusdem August. Cæs. postremo, qui quum Alexandriæ esset & antrum vbi Aegypti regum cineres preciosis pyxidibus seruabantur ingressus esset, corpus quidem Alexandri Macedonis libenter aspexit, interrogatus verò num & Ptolomæi reliquias vellet inspicere, Reges se inquit velle videre, non mortuos: atqui rex fuerat Ptolomæus, sed quantum inter veros reges, eósque quos regum nomine vulgus appellat intersit, breui diffinire voluit elogio sapientissimus imperator.

Scipio iunior Polybii præceptum obseruans studebat non prius è foro abire quàm aliquem ex abeuntibus familiarem sibi atq; amicũ quouis pacto effecisset. Idem quum pulcherrime ornatũ quispiam scutum ostẽtaret, Heus, inquit, adolescens, scutum certe pulchrũ est, verum decet romanum virum in dextra potius spes suas quàm in sinistra collocet.

Scilurus quũ relictis maribus filiis octoginta, diẽ esset obiturus, hastarũ fascẽ cuiq; ostendẽs, vt illũ confringeret iubebat: id autem singulis se posse negãtibus, sigillatim hastas eductas, facile omnes confregit: ita docẽs illos, vbi vna esse perseuerarent, firmos ac potentes fore: imbecillos verò, si separarentur ac dissiderent.

Tigranes vrbanum, facetúmque quippiam in Romanorum exercitum afferre cupiens, vulgatissimum illud dixisse fertur, Eos si legati venirent, satis multos quidem: si verò pugnaturi, perpaucos admodum esse.

Amasis Aegyptiorum rex, quum contemneretur ab Aegyptiis quòd obscuro loco natus, & paulo antè regno potitus, vas aureum quod habebat lauãdi gratia ad turpésque vsus, fregit, deiq; simulachrum ex eo confecit, idque in celeberrimo vrbis loco statuit, quumq; religiose coleretur ab Aegyptiis, huius rei certior factus eos cõuocauit, rémque docuit, vt ex eo vase simulachrum erat in quod prius Aegyptii vomebant, meiebántque, & pedes lauabant: nunc verò venerabãtur, eodem sibi modo euenisse, siquidem prius plebeius erat, nunc eorum rex, proinde sibi honores haberi iussit, sic Aegyptios induxit ad sui venerationem.

Agathocles figuli fuit filius, qui Siciliæ dominationẽ adeptus, réxque appellatus, fictilia pocula consueuit inter aurea ponere eáque iunioribus ostendens dicere, Ego quum huiusmodi pocula consuessem, in præsentiarum quoniam diligentiæ ac fortitudini studuerim, hæc facio. Insuper quum vrbem obsideret & quidam è mœnibus per conuicium dicerent, O figule, quo pacto militibus stipẽ solues, mansuete is atq; subridens ait, Quum hanc cepero: quum autẽ viribus in suam redegisset ditionem, captiuos venundabat, inquiens, Si conuicio me rursus affeceritis, querar apud dominos vestros.

Antigonus quum milites quosdam esset intuitus qui thoracibus & galeis ad pilam luderent gauisus est, eorumq; duces accersiuit quos laudaret: vt autem audiuit eos bibere, illorum ducatus militibus dedit. Is etiam posteaquàm longam ægrotationẽ euasisset cõualesceretq;, nihil ait deterius accidat: hęc enim aduersa valitudo nos monuit, vehementius nobis efferendum non esse, quoniã mortales sumus. Idem nocte quadam quum nonnullos ex militibus suis exaudisset omnia mala imprecantes regi qui ipsos in illud iter inextricabileq; lutum deduxisset, accessit ad eos qui maxime laborabant, & quum ignorantes à quo adiuuarẽtur expli

explicuisset, Nunc,inquit, maledicite Antigono, cuius vitio in has miserias incidistis: ei autem bene optate,qui vos ex hac voragine eduxit. Insuper tam miti animo hostium maledicta quàm ciuiũ tulit. Itaque quum in paruulo quodam castello Græci obsiderentur & fiducia loci contemnentes hostem, multa in deformitatem Antigoni iocarentur,& nunc staturam humilem,nunc nasum collisum deriderent,cũ gaudio inquit,Bene spero, si in castris meis silentiũ habeo: quum hos dicaces fame domuisset, captis sic vsus est vt eos qui militię vtiles erãt in cohortes describeret,cæteros præconi subiiceret, idq́; se negauit facturum fuisse nisi expediret his dominum habere, qui tam petulantem linguam haberent. Rursus quum sęua tempestate iactaretur,ac in eadem naui secũ suos omnes habuisset,pręcepisse liberis dicitur,vt & ipsi meminissent,& ita posteris proderent, ne quis cum tota gente simul in rebus dubiis periclitari auderet. Cuius præcepti memor Philippus,quum duos simul filios secum haberet,ambos se non com missurũ in aleam eius qui pręponeretur casus: & quoniã maiorem filium secum duceret,minorẽ ad subsidia spei,& custodiã regni remissurũ in Macedoniã esse.

Dum Antagoras poëta congrũ elixaret idemq́; patellã quateret, Antigonus qui post eum staret, Homerũ ne, ait, putas Antagora quum Agamemnonis res gestas scriberet,congrum elixasse? & Antagoras,Tu autẽ rex,ait, existimas Agamemnonem quum illas res gereret,curiosum adeò extitisse,si quis in castris congrum elixaret.

Lamachus quum manipularem præfectũ quendã reprehenderet,quoniã deliquisset,isq́; diceret nũq̃ fore vt id amplius faceret,bello enim bis errare nõ licet.

Memnon qui cõtra Alexandrũ pro rege Dario bellũ gereret, quendã qui sub se merens multa de Alexãdro maledicè,petulanterq́; loqueretur, vbi lancea percussisset,Ego te,inquit,alo vt pugnes,non vt Alexandro maledicas.

Dum Medis irruentibus Persarum acies pulsata in fugam ageretur,ac omnino deficiens,nec victorem aspicere auderet,matresfamilias eorum & vxores passim obuiam fugientibus occurrerunt,& earum densata acie orant vt,eiusce fugę notam haudquaquam subeant, sed fortiter in prælium reuertantur: nolentibus sublata veste obscœna corporis ostendunt,rogantes ne in vteros matrũ vel vxorum velint refugere: hac repressi castigatione,in prælium redeunt, & facta impressione quos fugiebant fugere compulerunt.

Themistocles adhuc iuuenis, quum Marathonis victoriam & Milciadis imperium animo celebratum repeteret atque versaret, insomnésque noctes proinde duceret & solita respueret conuiuia,interrogantibus admirãtibusq́; vitę mutationem, eum dicere solitum ferunt,quòd Milciadis victoria sibi somnos eriperet. Interrogatus etiam,vtrum Achilles mallet an Homerus esse, Tu autem ipse inquit,vtrum victor in Olympia esse malles,an victorum præco? Rursus quum Adimanthus qui nauale prælium formidaret diceret aduersus eũ qui ad id Græcos adhortaretur suadendóque incitaret, o Themistocles, eos qui in certaminibus primi irruperint cędunt semper, Ita est inquit, Adimanthe, verum eos qui manserint haud coronant. Quum item ad interfectorum cadauera ad mare visenda se contulisset,vt armillas passim & torques abiectas aspexit,pręteriens ipse

amico qui eum ſequebatur, Collige tibi, inquit, tu enim nequaquam Themiſtocles es. Eundem etiam dicere ſolitum ferunt, ſe neque honoribus ab Athenienſibus affici, neque apud eos in admiratione eſſe, ſed procella vexatos, imminente periculo, ſe veluti platanum ſubterfugere: reddita autem ſerenitate, euellere atque deiicere.

Cum Antiochus rex, poſteaquàm Romani aduerſus eum traieciſſent in Aſiam, pro ſoluendo bello ad Scipionem miſiſſet, eiuſmodi reſpõſum accepiſſe fertur, Prius enim oportuit, non nunc quum frenum & ſeſſorem ſuſceperis. Idem cum ingenti exercitu Græciam petiturus eſſet, cunctis ob militũ multitudinem & armorum varietatẽ, quæ paulo antè iactabantur perterritis, huiuſcemodi ad Achæos dictione eſt vſus, Quum enim apud Calchidenſem, bonum quidem hoſpitem & ſcitum conuiuatorem ſolſtitiali tempore comiter accepti miraremur vnde illi eo tempore anni tam varia & multa venatio, homo glorioſus ridẽs varietatem, ait illam ſpeciem ferinæ carnis, ex manſueto manſuefactam, ſed condimentis & apparatibus ſolũ differre: Proinde nec vos vlla teneat admiratio circa hæc varia nomina gentium inauditarum, Dacas, & Caduſios, & Elimæos & multa genera armorum, haſtatos, cataphractos & pezæteros, hoc eſt, pedeſtres ſocios, cumq; pedeſtribus ſagittarios auditis: nam homines omnes eſſe, armis inuicem differentes, aut paulo mancipiorum melius propter ſeruilia ingenia quàm militum genus.

Lucullus in Armenia, quum cataphractos Tygranis maxime milites ſui metuerent, bono animo eſſe iuſſit: futurum enim plus laboris in illis ſpoliandis, quàm in vincendis.

Lucius Sylla qui Præneſte obſidebantur occiſorum in prælio ducum capita, haſtis infixa oſtendit, atq; ita obſtinatorum peruicaciam fregit. Sylla item cognomẽto fælix, inter ſuas maximas fœlicitates duas exiſtimabat, Pii Metelli amicitiam, & quòd vrbem Athenarum non æquaſſet ſolo, ſed ſeruaſſet potius.

Eumenes quum in caſtra reuerteretur, & epiſtolæ paſſim in ipſis caſtris abiectæ inuenirentur quibus his qui eius caput ad Antigonum detuliſſent magna præmia diffinirentur, vocatis ad concionem militibus, gratias primò egit, quòd nemo inuentus eſſet qui ſpem cruenti præmii fidei ſacramentis anteponeret, tũ deinde ſubiecit callide confictas has à ſe literas ad experiendos ſuorum animos eſſe, cæterum ſalutem ſuam in omnium poteſtate eſſe, nẽc Antigonum nec quẽquam ducum ſic velle vincere vt ipſe in ſe peſſimum exemplum ſtatuat: hoc facto in præſenti labantiũ animos coërcuit, & in futurũ prouidit, vt ſi quid ſimile accidiſſet, non ſe ab hoſte corrũpi, ſed à duce tentari milites arbitrarentur. Inſuper quum intelligeret ſi copiæ ſuæ cognoſcerent aduerſus quos ducerentur, non modo non ituras, ſed ſimul cum nuncio dilapſuras, hoc eius fuiſſe prudentiſſimũ fertur vt deuiis itineribus milites duceret, in quibus vera audire non poſſent, & his perſuaderet ſe contra quoſdam barbaros proficiſci: itaque tenuit hoc propoſitum, & prius in aciem exercitum duxit præliumq; commiſit, quàm milites ſui ſcirent cum quibus arma conferrent. Effecit etiam illud locorum præoccupatione, vt equitatu potius dimicaret quo plus valebat, quàm peditatu quo erat deterior.

deterior. Hunc item Eumenem persequens Antigonus, cum omni genere copiarum sæpe abundaret, neque vnquã ad manus accedere liceret nisi his locis quibus pauci multis possent referre, extremo tempore cum consilio capi nõ posset, multitudine circuitus est: hinc tamen multis suis amissis, se expediuit, & in castellum Phrygiæ quod Nora appellatur confugit, vbi cum videret se fortunam obsidionis subiturum, maiorem exercitus partem dimisit, ne aut consensu multitudinis hosti traderetur, aut obsidio ipsa multitudine grauaretur, in hisq; qui remanserant quũ vereretur ne vno loco manens equos militares perderet, quòd spatium non esset agitandi, callidum fuit eius inuentum, quemadmodum stans iumentum concalefieri exercerìq; posset, quo libentius & cibo vteretur & à corporis motu remoueretur: substringebat caput loro altius quàm vt prioribus pedibus planè terram posset attingere, deinde posterioribus cogebat exultare, & calces remittere: qui motus non modo minus sudorem excutiebat, quàm si spatio decurreret: quo factũ est, quod omnibus mirabile est visum, vt æquè iumenta nitida ex castello educeret quum complures menses in obsidione fuissent, ac si in campestribus ea locis is habuisset. Demades posteaquã ex hac luce migrasset, Alexander aiebat videre se Macedonum exercitum excæcato Cyclopi persimilem, quoniam tali principe esset orbatus. Artaxerxes quum aliquãdo fugiens, cõmeatu impedimentisq; direptis siccis ficis vesceretur ac pane ordeaceo, Cuius modi, inquit, voluptatis rudis eram?

Aurelianum imperatorem, ne vti statuerat in vrbem Tyanam desæuiret placauit Apollonius, maximæ famæ & auctoritatis homo: quippe si vis o imperator, inquit, vincere, nihil est cur sæuias in ciues istos: si vis imperare, abstineas à cruore innocentum oportet: si vis viuere, clemẽter age. Idem Tyanam quidem rebellem vrbem obsidens iurauit se neque canẽ in ea vllum si caperet relicturum, ac probe id quidẽ: ea nanque res militibus prædæ auidis spem dedit, & animum capiendi, obsessis verò desperationem fecit: at verò vi capta vrbe, quum milites iuxta illud dictum quo canem se relicturum apud Tyanæos negarat, euersionem vrbis exposcerent, respondit his, Canem, inquit, negaui in hac vrbe me relicturum, canes ergo omnes occidite: quod dictũ quo præda negabatur ciuitásque seruabatur, totus exercitus quasi dictaretur accepit. Insuper Manlio Chiloni cuipiam forsan iurganti hominẽ ab eo de medio sublatũ, quo peruadẽdæ vrbis suæ consiliario vsus maxime fuerat, in hunc modum respondisse fertur, Occidi passus sum, cuius quasi beneficio Tyanam recepi: ego verò proditorem amare non potui: & libenter tuli quòd eum milites occiderunt, neque enim mihi fidem seruare potuisset, qui patriæ non pepercit.

Exercitum ducens in Persas Iulianus apostata, quem occuparat pontẽ quum transissent copiæ omnes, igne combussit vt pugnaretur fortius, militésque in hostium terra aut mori aut vincere oportere.

Lacedæmonii magna bellicæ rei gloria cæteris præstantes, natorum suorum verberibus publice admotis experiebantur indolem, exhortabantúrque ut flagellorum ictus fortiter ferrent, & laceros & semianimes rogabant perseueranter vulnera præbere vulneribus. Nec aliter matres pugnam inituros filios admonebant

bant quàm vt eam minus detrectantes, aut superstites armatiq; coram reuerterentur, aut exanimes vnà cũ armis referrentur: vt enim eorũ epigramma ostendit, & viuendum libenter & moriendum, sed vtrunque cum virtute, censebant. Lacedæmoniorum etiam quispiam quum præsens hostis inter loquendum glo riabundus assereret, solem telorum copia suorum & sagittarũ multitudine Spar tiatas non visuros in vmbra, immo inquit melius pugnabimus.

Cymbrorum probanda etiam ac Celtiberorum animi præstãtia qui inter arma, sanguinem, & vulnera exultabant tanquam beati vitam relicturi: ęgrè ferebant, vt cæteri mortalium, aliquo morbi genere confici, tanquam turpissimum id esset & miseriæ plenum. Hi etiam ignominiæ non paruæ esse putabant, prælijs superesse, quum is oppetisset, pro cuius salute se deuouissent: proinde, quod mirũ dictu est, læti ferebant vulnera, enumerabant cicatrices, & telis traiecti mo rientes etiam amabant pro quo caderent imperatorem.

Alexander animo semper ingenti, quànquam matris legisset epistolã qua admonebatur vt à veneno Philippi medici præcaueret, acceptã potionẽ tamẽ bibit nõ deterritus: & quia plus sibi de amico suo credidit, dignus fuit q innocẽtẽ haberet, dignus q faceret. Is etiã instructo exercitu, quũ militẽ quẽdã intueretur qui iaculũ amẽtaret, ex acie vt inutilem repulit: quippe qui nunc instrueretur, quũ iã armis vtendum esset. Insuper quum ad Arbelas aduersus decies centena hominum milia de summa rerum, acie dimicaturus esset, & amici eum adirẽt qui mi lites subaccusarent quòd intra tabernacula inter loquendum paciscerentur, vt nihil omnino spoliorum in regiam relaturi forent, sed sibi ipsis comparaturi, at ille subridens, Bona, inquit, nunciatis omnia: audio enim his viris vincendi, non fugiendi consultationes esse. Sagittæ quoque ictu in crure vulneratus, vt eorum multi concurrissent qui eum appellare deum consueſſent, læta hilariq; facie, Hic quidem sanguis est, ait, vt videtis, & non cruor cælicolæ qualem diui misere flu entem. Idem, præceptorem suum credo secutus Aristotelem, ænea concha supposita, brachio extra cubile protento pilam tenebat argenteam, vt quum neruorum vigorem sopor laxasset infusus, gestaminis lapsi tinnitus somnum abrumperet. Rursus qui inter Indos optimus arcu videretur, diceretur q; per anulum sa gittam emittere, eum quum haberet captiuũ vt id ostenderet iussit: quod quum ille nollet, iratus Alexander hominem imperauit interimi: ille verò quum agere tur, vbi ad eos à quibus agebatur cõuersus diceret, multos se dies ei rei non studu isse, proptereaq; ne aberraret timuisse: id postquam Alexander audisset, & miratum esse, & muneribus donatum hominem liberasse. Laboranti item ob sitim, Macedonum manus aquam vtribus ferẽs, impletã galeæ aquam obtulit, quam accipiens sitientemq; exercitum circunspiciẽs, demisso capite & fixis in potum oculis ingustatam hisce probandis verbis reddidit, Si bibero, inquit, hos meror instigabit: quo audito, milites adesse eum cernentes, magna cum voce ingẽtiq; spe certatim acclamauere. Non enim laborem perferre, non morti se obnoxios putare, donec talem eis regem ac ducem adesse contingeret. Cuidam etiam ciui tati, partem agrorum ac dimidium omnium rerum pollicenti, Eo, inquit, Alexander, proposito in Asiam veni, vt nõ id acciperem quod dedissetis, sed vt id ha-

beretis quod reliquissem. Illud etiam eiusdem regis, dictu sane ac factu memorabile,qui quum Darii filias captiuas haberet,& mirum in modum forma prę-stantes,nec aspicere quidem voluit, indignũ ac turpe regi ac duci esse ratus, eos qui viros vincerent,à mulieribus vinci. Hoc loco denique non videtur prætereundum,Sigismunde,consiliũ tuum, Alexandri consilio quàmsimilimũ, qui non solum vltro oblatas hostium epistolas Cæsaris more nõ combussit, sed suorum callide perquisiuit: quanquam quid Alexandrum teq; nomino, quum omnium penè hominũ consilia hac de re paria, & Alexãdrea Sigismũdeaq; potius quàm Cæsarea vel Pompeiana esse conspiciantur?

Caius Pompilius,vt ferè omnes tradunt,vt Plinius,P. Octauius cos. legatus à Romanis missus ad Antiochum regem,qui abstinere illũ Aegypti,& ab Alexandria discederet quam obsidebat, ne Ptolomæi filiorum qui pupilli essent regnum occuparet,aut si iam cepisset excedere iuberet, quum in Aegypto Pompilium per castra aduenientem eminus Antiochus quàm humanissime salutasset,osculumq; ei postea rex obtulisset, non seruata salutandi vice (nam coluerat inter cæteros Antiochus multum Pompilium, quum obses Romę fuisset)tum Pompilius facessere interim priuatam amicitiam iubet, quum mandata patriæ intercedant,prolatoq; senatus decreto,& tradito ac perlecto, quum rex dixisset cõsultaturum daturũq; responsũ,Pompilius rege in gyrum virga circũscripto, Hic ergo stans,inquit,consulta & responde. Cunctis autem viri grauitatẽ atque animi magnitudinẽ admirantibus stupentibusq; & Antiochus se senatui paritutũ respõdit,& ita Pompilius & salutauit eũ, & gratissimis vlnis cõplexus est.

Hadrianus qui reges omnes muneribns suis penè vicit, quum quodam tempore veteranum quempiam notũ sibi in militia, dorsum & reliquũ corporis in balneis vidisset atterere,percunctatus cur se marmoribus detergẽdum daret,vbi audiuit hoc idcirco fieri,ꝗ seruum non haberet,& seruis eum donauit & sumptibus: verum postridie quum plures senes ad prouocandam liberalitatem principis parieti se simili modo attererent, euocari eos iussit, & alium ab alio inuicem defricari. Idem familiaribus quibusdam facilitatem comitatemq; suam nimiam in omnes obiurgantibus,eiusmodi subiecit,Imperatorem singulis esse debere,cuiusmodi esse sibi singulos imperator optaret.

Fauorinus philosophus quum pro verbo quopiam quod elegantissime protulerat ab Hadriano inepte reprehenderetur atque cessisset,arguentibus ac ęgre ferentibus ob id illum familiaribus suis,subridens, Non rectè quidem suadetis, inquit,qui nõ patimini me illũ doctiorẽ omnibus credere q̃ habet xxx.legiones.

Antonius post Mutinẽsem obsidionem fugiens, seu ꝗ naturali more sui corporis laboribus exhaustis creberrime bibebat,vbi bibẽdi facultas afforet,per singulosq; passus subsistebat, ẽ vestigio deinde fugã præcipiti consternatione reassumebat, interrogatus ex familiaribus eius quispiam quidnã Antonius ageret, subiecit,Quod canis in Aegypto,bibit enim & fugit: memorię enim ꝓditũ est canes ægyptiacos crocodilorũ contactu anxios atq; lunaticos,bibere & fugere.

Theocritus ille nõ Syracusius,sed Chius,ad infensum sibi regẽ Antigonum altero captũ oculo quũ traheretur,spẽ prębẽtibus suis fore vt quũ ad oculos regis

peruenisset

peruenisset misericordiam inueniret, respōdit, Impossibilis ergo est ista cōditio, actum est, perii. Verumenimuero hæc intempestiua mordacitas, & Theocrito mortis,& Antigono homicidii simul ac periurii causa fuit: iurauerat enim sibi parcere,sed ioci asperitate motus non pepercit.

Mithridates Ponti rex, Ariaracti regi Capadocum sub simulatione colloquii insidias tendens, gladiū sub fasciis abdiderat,crudelis licet adolescens, & ad interitū destinatus,regio tamen illorum more temporum,scrutatorē permisit: qui dū Mithridati curiosius manū in secretiores partes corporis immittit, iocabundus ille,Caue,ait,ne aliud telum quàm quod quæris inuenias: ecq; modo suspicione detracta iocis texit insidias, euocatumq; regem ab amicis velut ad secretum sermonem,vtroque inspectante peremit exercitu.

Cicero quum diutius ad castra Pompeii aduenisset, in primordio ciuilis belli reprehendentibus amicis q̄ nimis distulisset,Minime,inquit,serius adueni: nam nihil hic paratum video, Pompeii tarditatem in apparatibus bellorum ludens. Idem Cicero cum post Pharsalicum prælium,fugiente Pompeio Nonius quispiam dixisset, adhuc aquilas septem apud ipsos esse,& ob id vt bono animo esset hortaretur,Recte,inquit,moneres,si cum graculis nobis pugnandum esset.

M.Crassus perquirenti cuipiam quo tempore moturus esset exercitum,respondit,Vereris ne tubam non audias?

P.autem Licinius Crassus coss.& pon.max. aduersus Aristonicū Athali fratrem cum instructissimo missus exercitu,maximis insuper copiis & regum præsidiis fultus,conserto tamen bello victus est, isq; ne seruiret barbaro victori, virgam qua vsus fuerat ad equum regendum impegit ad oculum Thracis cuiuspiam ,vt ipsum in necem suam iritaret: quo ita sibi adueniente,morte sua dignitatem reipub.& libertatem suam seruauit.

Pelopidas domum egrediens,lachrymante vxore & exhortante ac rogāte seipsum saluum redderet,inquit, O mulier priuatorum semper est admonere, ducum autem ac imperatorum alios saluos facere. Idem cum primum cognitum est per difficilia arctaq; loca iter habituros esse aduersarios,& accelerans quidam o Pelopida,inquit,incidimus in hostes, Quid,ait,in illos nos magis incidmus, q̄ in nos illi?quibus dictis tanquam futuri belli præludium,equam à cauda impelli iussit.Rursus quū in Pharsalū venissent aduersus Alexādrū,dicēti cuidā tyrannum cum ingentibus copiis aduentare,Eo melius, inquit:nam plurium victoria nobis aderit.

M.Porcius Cato coss.quum Celtiberos domuisset compertúmque haberet experientia rerum magistra & illustrium auctorum sententiis, eam gentem locorum natura & hominum ingeniis ad rebellādum non solum omnibus aliis prouinciis, sed ipsa etiam Italia aptiorem esse, quominus id facere posset, literas ad singulas ciuitates dedit, vt muros diruerent: quod præceptum tam immite, ad rebellionem hortari potuisset potius, quàm ad eam sedandam, si generale id quidē esse cognouissent: verū quum quælibet sibi soli imperari,non aliis putaret, metu omnes imperii paruere. Hęc & Plinii & historicorū penè omniū habet assertio,apud historię autem Romanę patrem T. Liuium conuocasse Catonē con-

H stat

ſtat omnium vrbium legatos, atque eis oſtendiſſe, eorum rebelliones Romanis quàm laborioſas, Hiſpanis diſcriminũ plenas, peſtiferas, atque funeſtas eſſe: hortatum deinde vt rebellionibus abſtinerent, vtq; quonam id modo fieri melius quiret in commune conſulerent: nil reſpondentibus illis, aliquot dierum ſpacium dediſſe, quo exacto, reuocatis iterumq; ſilentibus, ipſum conſilio quod ab illis quæſiuerat in ſe aſſumpto miſiſſe per vniuerſum orbem nuncios edictáque vt vno die Romanis qui in vrbium præſidiis erant muri omnes euerterẽtur: quo facto, ipſus ilico ad eos qui adhuc rebellarẽt cũ exercitu ſe conferens, omnes ferme metu territos in deditionem accepit. Idem quum Eumenes rex Romam profectus eſſet & à ſenatu comiter & honorifice ſuſceptus, & clariſſimorum circa eum ciuium frequentia certatim verſaretur, Cato non obſcure tantum erga regem ſtudium ſuſpectum habens, eum declinabat, verùm quum ipſi diceretur, Eumenem frugi virum, amiciſſimo animo in rempub. Romam veniſſe, Eſto, inquit, cæterũ hæc ipſa Belua, Rex ſcilicet, natura vorax canis eſt. Ruiſus quum animaduertiſſet in Hiſpania potiri ſe quodam oppido poſſe, ſi inopinatos inuaderet, quatridui iter biduo per confragoſa & deſerta emenſus nihil tale metuẽtes oppreſſit hoſtes: victoribus deinde ſuis cauſam tã facilis euentus req̃rentibus, dixit, tum illos victoriam adeptos quũ quatridui iter biduo cõfeciſſet.

Epaminundas vxorem quum nunquam nouiſſet reprehendereturq; quòd liberos non relinqueret à Pelopida qui filium haberet infamem, maleq; eum in eo patriæ conſulere diceret, Vide, inquit, ne tu peius conſulas qui talem ex te natum relicturus ſis. Neque verò ſtirps poteſt mihi deeſſe: namque ex me natam relinquo pugnam Leuctricam, quæ non modo mihi ſuperſtes, ſed etiam immortalis ſit neceſſe eſt.

Pomponius, vir inſignis, cum in Romanorum cõgreſſu acceptis vulneribus ad Mithridatem ductus fuiſſet rogaretúrque ab eo ſi curatus ſibi foret amicus, Si tu, inquit Pomponius, Romanis amicus fueris: ſin autẽ, me quoq; inimicum habebis. Mithridates clariſſimam viri conſtantiam admiratus, ab omni penitus in eum iniuria temperauit.

Lycurgi exemplis huiuſmodi ad ciues reſponſa feruntur, quonam pacto hoſtium impetus repellere poſſent poſtulantes, Si pauperes, inquit, manſeritis & contemptiones mutuas omiſeritis. Et rurſum de muris, nequaquam ea vrbs minus circundata muro fuerit, ſi quis eam viris fortibus non lateribus cinxerit.

Paulus Aemilius coſ. quũ in Lucanis iuxta littus anguſto itinere exercitum duceret, & Tarentini agmen eius ſcorpionibus adorirentur, captiuis euntium latera prætexuit, quorum prætextu hoſtes tela inhibuere. Idem nocturnas excubias iuſſit ſine haſta & ſine enſe aſſeruarẽt, quò deſperantes qui hoſtibus repugnarent magis ſomno reſiſterent.

Tyberius Gracchus Luſitanis aſſerentibus in decenne tempus alimoniam ſe habere, & obſidionis incõmoda non reformidare, Vndecimo, inquit, anno vos capiam: quo dicto perterriti Luſitani tametſi com̃eatu muniti ſe dediderunt.

Lyſander poſtquam incumbentibus Corinthiis mœnia prætergrediens, languidiores ad inuadendum Lacedæmonios cernit, & interim lepus foſſam tranſilire

silire visus esset, Non pudet vos, ait, eius generis hostes pertimescere, quorum mœnibus per secordiam lepores indormiunt?

Pompeius Luculli facta detractans, illum dicebat tragicum & vmbratile quoddam bellum cum regibus gessisse: sibi verò certam atque sobriam hostium vim ad expugnationem reseruatam esse, quũ Mithridates ad enses & equos confugisset. Ad quæ Lucullus, simulachra & vmbras belli immo Pompeium accessisse expugnatum aiebat, suetum veluti volucrem alieno cadaueri celerem aduentare, reliquiísque bellorum insurgere. Sic enim Sertorio & Lepido & Spartanis insurrexisse eum dicebat, quum illa Crassus, alia Metellus, alia Lepidus bella strenuè gessisset. Ad hæc Sertorii scripturis in Hiberia potitus, inter quas erant multorum ducum epistolæ quibus ad mutandam perturbandámque rempub. Sertorium Romam accersebant, illas omnes concremauit, facultatem his quidem præbens vt mali ad sanitatem redirent ac meliores fierent. Idem quoq; Pompeius quum omnes factiones suæ vno pene ore, tanquam diuino quodam oraculo moniti, ad furentem Cæsaris inuasionem pronunciarent nulla ratione posse concipere quo se modo tueri posset, cum tãta veniente belli tempestate delectum ad resistendum neque haberet vllum, neque pararet, respondisse fertur, fore quum Italiæ solum pede quateret, vt pedestres copiæ equestrésque scaterent: paulo verò pòst, fama increbrescente & nuntiis, quum percepisset Rubiconem flumen transiuisse Cæsarem Ariminúmque egregiam tunc & amplam vrbem ilico subegisse, ac palam magísque ac magis in dies increbesceret rumor Cæsarem iratum & infensum Pompeio & patribus esse, atque eo animo aduentare vt consulatum aut sponte datum acciperet, aut negatum, vi, armis arriperet, proindéque copias quæ Picenum, quæ Vmbrum, quæ Hetruscum agrum occuparent, omnémque exercitum suum Romam traiicere (quanquam id falsum erat, quum maiorem non haberet manum quàm trecentorũ equitum & quinque milium peditum) metu tumultúque huiusmodi prĉuio qualis nunquam antè vrbem inuaserat ita sunt Pompeianæ factionis omnium deterriti animi, vt ciuitas tota trepidaret, nec venire ad vrbem Iul. Cęsar Ro. ciuis ac legiones romanæ, sed Pœnus ille ferúsque hostis Hannibal, ac omnis barbaries videretur: futurus quidem si vinceret Cæsar nec Cinna clementior in principum cæde, nec Sylla moderatior in diripiendis expilandísque locupletum fortunis, coniectura & opinione omnium putabatur.

Aulo Torquato græcam vrbem oppugnanti quum diceretur, iuuentutem ibi iaculis ac sagittis studiosè exerceri, Pluris eam, inquit, vendam.

Iugurtha Numidarum rex corrupta muneribus senatus parte atq; auro victis belli ducibus, sępe votorum iniquissimorum compos, quum tandem pecuniæ & artibus suis fidens Romam sub fide publica venisset, atq; inde præter spem verecundia vincente cupidinem iussus excederet, portas vrbis egressus crebróq; tacitus subsistens & in tergum versus, in fine dixisse traditur, O vrbem vęnalem, & maturè perituram, si emptorem inuenerit: quod verbum ab hoste prolatum, dictu mirum est quàm latè ad infamiam Romanorum inuulgatum est.

Philippus Alexandri pater quum munitissimum castellum quoddam capere

vellet, vbi exploratores retulissent quàm difficilimum esse & nullo modo a[illegible] posse, rogauit itáne difficile esset, quò ne asinus qdē auro onustus quiret accedere.

Cleomenes Atheniensis trecentos qui præsidium Craterium tenebant aggressus, tela quædam in quibus scriptum erat venisse se ad liberandum eorum rem publicam inter muros iecit, & eodem tempore captiuos quosdam conciliatos sibi remisit, quorum consilio seditione intestina apud obsessos conciliata, admoto exercitu, ciuitate potitus est. Idem quum quis se Gallos ei daturum polliceretur qui pugnando interirent, Istos mihi des, inquit, nolim, sed illos potius qui pugnando interimant.

Lycenes Sicyonius ductum aquarum in oppidum Chryseorum labētem rupit, mox factis suis restituit aquam elleboro corruptā, qua vtentes profluuio ventris correptos cepit.

Pyrrhus quum ex Antigona quidem Ptolomæum, ex Ianossa verò Alexandrū, ex Tircenna Helenū filios suscepisset, omnes manu prōptos & bello feroces, statim à pueritia adhoc ipsum innutritos, dicitē cuidā ex filiis puero patrē rogāti cuinā regnū relinqueret, respōdisse, ei ex vobis qui gladiū acutiorē habebit. Sed hoc nihil differt ab illa tragica detestatione, Acuto ferro diuidant fratres domū. Idē ex Ambrachia vt quendā maledicum pelleret precantibus respondit, Potius apud paucos illic manens, quàm currens apud multos de nobis obloquatur.

Darius vt Scythas discessu falleret, asinos canésq; in castris reliquit, quos quū rudentes latrantésque hostes audirent, remanere Darium credidere. Eodem modo Ligures per diuersa loca buculas laqueis ad arbores alligauere, qui diducti, frequentiore mugitu speciem remanentium præbuerunt hostium.

Leonidas rex intempestiue quodam de rebus militaribus verba faciēte, O hospes, inquit, non opportune quod oportet vteris. Eius quoq; ducis contra Persarum exercitum quàm fortiter commilitones suos hortantis elogium est, vt non aliter pranderent quàm si apud inferos cœnaturi essent. Mirum dictu, non in ore creuit cibus, non hęsit faucibus, non elapsus est manibus, cæterum alacres & ad prandium illi promiserunt, & ad cœnam.

Periandri consiliū Thrasybulo datū est, supereminētes spicas decerpere, tāquā opportunū fuerit eminentiores ciuium de medio tollere. Itidem Tarquinius Superbus pater, apud nostros Sabinorum principes necandos censuit.

Theopompi regis dictum probari etiam solet, qui dicente quodam eo seruari Spartam quòd reges imperare didicerint, Quin propterea, inquit, potius quòd ciues imperio parent: non enim parere illis patiuntur, qui nesciunt imperare, sed subiectorum obedientia disciplina est principis: nam qui recte ducit, vt recte sequātur efficit. Atqui sicut equestris artis est, mansuetum præstare & obsequentem equum: sic & regiæ disciplinæ munus, obedientes efficere.

Helius Cōmodus Cęs. cursoribus suis exēplo cupidinū alas freqūeter apposuit, eosq; à ventorū nominibus sępe vocitauit, Boreā, Notū aliū, & itē Aquilonē aut Circiū cęterisq; nominibus appellās, & indefesse atq; inclemēter faciēs cursitare.

M. Sertorius acie decertātē barbarū qui ei nūciauerat Hyrculegiū periisse pugione traiecit, ne in aliorū notitiā pueniret, & ob hoc animi suorū infirmaretur.

Antoninus

Antoninus Pius pacem eousque dilexit vt Scipionis sententiam vsurpare sæpe solitus sit, qua ille profitebatur, malle se vnum seruare ciuē quàm mille hostes occidere.

Hannibalem venientem in Italiam cum tria milia Carpentanorum relinquerent, callidissimo ille astu ne & cæteri mouerentur edixit, à se esse dimissos & insuper in fidem eius rei paucos leuissimæ operæ domū remisit. Eiusdē quoq; ducis clementissimum sane salubreq; in suos consilium: nam quum milites eius gelu ac frigore torperent, ignibus ante tentoria factis vt epularentur edixit, oleumq; per manipulos impartiendum vt vngerentur mollirentq; artus misit: & scitè id quidem ac sapienter. Nam vt physicis placet, oleo nihil si corporibus exterius admoueatur salutarius: si interius, nihil perniciosius est. Rursus quū apud Aufidum, fluuium prope Cannas castra haberet & orto die extemplo belli signum extulisset (Nam erat rubra quædam vestis supra consulis tentorium protensa) Carthaginenses prospecta imperatoris Romani audacia, & copiarum hostilium multitudine, quum ipsi haud medium numerum attingerent, principio, ingenti trepidatione perculsi sunt: Hannibal iubens exercitum arma capere, eques ipse cum paucis ex quodam humili tumulo hostes qui iam legiones in acies struxerant, speculatur, quúmq; quidam ex his qui circa ipsum erant, vir haud inglorius Gisgo diceret admirabilem sibi hostium multitudinem videri, contrahens faciem Hannibal, inquit, Alterum te vidisse puto hoc admirabilius, quod è memoria tua excidit: interrogante Gisgone quidnam illud esset, respondit Hannibal, quòd inter hos tot homines, nemo prę̨ter te sit qui Gisgo appelletur: hæc scō mata præter opinionem accidentia, omnes in risum milites coniecerunt, & qui ex colle digrediebantur, & qui circa eum erant: quare quum Carthaginēses prospicerent imperatorem eorum in periculo iocari, & rem parui facere, in conserendo bello audentiores facti sunt.

Claudius Nero victis Pœnis quos Hasdrubale duce in Italiam ex Hispania traiicientes exceperat, caput Hasdrubalis in castra Hannibalis eiecit: quo factum est vt Hannibal (nam frater occisus erat) exercitus desperatione aduentātis præsidii affligeretur.

Camillus disceptātibus Romanis obsessis cū Gallis de pecunia pēdenda interueniens, cū optimatibus aurū arripiens, ministris dedit, trutinā reddidit hostibus, abire iubens, proprium inquiens esse Romanis ferro non auro patriam seruare.

Domitius Corbulo quum Cretam obsideret & Armeni pertinaciter viderentur tolerare obsidionem in Vaduadum ex megistanis quos cœperat animaduertit, caputq; eius in balista excussum intra munimenta hostium misit: id fortè decidit in medium concilium quod tum maxime habebant barbari, ad cuius conspectum velut ostento consternati ad deditionem festinauerunt.

Gallorum equites pectoribus equorum ad terrorem suspensa Romanorum gestarunt capita, & lanceis infixa, ouantésque moris sui carmine: quanquam sint qui Vmbros fuisse non Gallos tradant.

Appius Claudius, in ōni sermōe negociū Romanorū ocio prę̨ferre solitus fert: atq; nemo tā demēs est q ocii dulcedinē, negociorū curis, si securitas cū ocio con-

tingat nõ præferendã censeat: sed in anteriora prospiciens vir cautissimus, videbat id qđ exitus apꝓbauit, Romanã virtutẽ negotiis ali, segniciéqꝫ marcescere.

Q. Metellus bello punico secundo, pulso tãdem ex Italia Hannibale ac subacta Carthagine, cunctis gaudio exultantibus solus in senatu graui ac circumspecta sententia vsus est, Ignorare se asserens ea victoriáne lætabilior an formidabilior esset reipub. Sicut enim Hannibal Alpes ingenti strepitu transgressus, concussa Italia dormitantem populum Ro. excitasset, securus torpor opprimeret.

Scipio Nasica vir optimus à senatu iudicatus, tertio bello punico dum à sententia Catonis Censorii, qui vir omniũ sapientissimus habebatur acerrime constanterqꝫ dissensit, & illo censente inexorabiliter delẽdam esse Carthaginem aduersatus est, non quòd vrbem infestissimã parcius odisset, sed quòd patriam diligeret cuius mores præuidere se dicebat in luxuriam abituros amoto emulę vrbis stimulo. Atqꝫ vtinam eius tunc consilium valuisset, longioris æui forsan Romana fœlicitas fuisset, nec vitiis propellentibus corruisset, pace bellorum gloriã inquinãte, atqꝫ orbem domitum vindicante luxuria.

Melanthus Atheniensium dux quum prouocatus à rege hostiũ Xantho Boetio, descendisset ad pugnã, vt primum cominus stetit, Inique, inquit, Xanthe & contra pactum pacis, aduersus enim vnum cum altero processisti: quumqꝫ admiratus ille, quisnam se concomitaretur respexit, adortus hominẽ vno ictu cõfecit.

Dionysius senior cum forte concionatores pro literarum ordine traherentur, vbi, D litera forte ipsi obuenisset, ad eum qui dixisset deliras Dionysi, dominabitur immo respondit, atqꝫ vbi concionem habuisset, continuò à Syracusanis prętor designatus est: accusantibus verò quibusdam, hominem à se honorari & ad dignitatem prouehi, qui & improbus foret & molestus ciuibus, At volo, inquit, eum esse quem magis quàm me oderint.

Leon Byzantius, gibboso, sibi oculorum vitium obiicienti, Humanũ, inquit, malum reprehendis, quum ipse tergo supplicium luas.

Hermocrates Syracusanus superatis acie Carthaginensibus, veritus ne captiui quorum ingentem manum in potestatem redegerat, parum diligenter custodirentur, quia veritas euentus dimicationis in epulas, in securitatemqꝫ compellere victores poterat, finxit proxima nocte equitatum hostilem venturum: qua expectatione assecutus est, vt solito attentius accuratiusqꝫ vigiliæ agerentur.

Caius Pontius Samnitum imp. ambos coss. atque omnem exercitum ro. forte præruptis & angustis locis incluserat, miserabile spectaculum, tot fortissimos viros, adepta pugnæ copia, & armatos simul & captiuos cernere: quum interuentus noctis animos ab operibus in curas traduxisset, nec minus lętitia victoribus, quàm inclusis dolor consilium ademisset, visum est Herenniũ Victoris patrem, virum & ætate & sapientia prouectum consulere, (Neque enim aberat) senex audito rerum statu consilium dedit vt abire permitteret, insuper honorificis verbis & omni obsequiorum genere prosequeretur: quod vbi in consilio castrensi apud feroces animos iuuenum agitari cœpit, nimis molle ac prorsus senile consilium de tam infestis hostibus, & indignum omnibus videri: proinde iussus nuncius reuerti, ac virilius responsum petere. At ille omnes ad vnum occidendos censuit

Romanos

Romanos: enimuero tum cuncti, præcipue imperator delirare iam senem arbitrati sunt, quippe qui de eadem re tam pugnantia suaderet: quia tamen fama hominis præclara erat, placuit rursum exquirere, si quod forte medium consilium haberet: tum verò senior stratis sese iussit attolli, & vehiculo impositum se ad castra filii perferri, cuius aduentum circũfusis omnibus, Nihil, inquit, noui consilii daturus venio, sed eorum quæ dedi dicturus rationem: Primũ quidem est, Romanos bello clarissimos & optimos mortaliũ viros, grandi & insperato beneficio astrictos ex inimicitiis ad amicitiam attrahere, & vobis ac posteris vestris tam validæ gentis præsidium promereri: quonam enim modo vnquam odisse poterunt, aut eos aut eorum sobolẽ qui ab eis nascentur per quos se meminerint vita ac libertate donatos? Secundum, si hoc vobis displicet, reor vti pręsenti fortuna, & gentem inimicam extirpare funditus placeat: sic enim in longum non tantum vobis consulitis, sed natorum natis, & qui nascentur ab illis. Tertium sane quod ex me petistis consilium nullum est: nam quos, inquit, in manibus habetis dimittere contumeliis affectos, ea demum summa dementia est, quæ nec hostem tollit nec amicum parat: verumtamen cæcus & insolens victoris animus vtroq; cõsilio despecto, tertiũ quod ille dãnauerat amplexus, exercitum & consules exarmatos & sub iugum actos relaxauit, armis etiam vestimẽtisq; sublatis, tantum singulis vilioribus operimentis ob pudibunda corporis tegenda concessit, quod quum nunciatum esset Herennio, vt audiuit eos mœstissimos abire, nec amicum, nec hostem posse à quoquam romano verbũ extorquere, Ei, inquit, misero quàm graues minæ sub hoc silentio premuntur: id quoque quàm vere prodiderit subsecuta Samnitũ strage duce Papyrio Cursore repositumq; iugum Pontio & legionibus testatur. Eiusdem etiam Caii Pontii Samnitum imperatoris dictum illud memorabile fuisse aiunt, Vtinam, inquit, ad id tẽpus me fata reseruassent quo Romani dona accipere cœpissent: non essem passus eos diutius regnare. Sapienter id quidem hostis optabat: videbat enim imperium donis corruptibile, diuturnum esse non posse.

Xerxi quum exercitus sui magnitudine multa vndique iactarentur quæ hominem nimia existimatione sui furentem concitarent, aliusq; diceret Græcos quibus bellum illaturus esset, non laturos nuncium belli, & ad primam aduentus famam terga versuros, alius nihil esse dubii quin illa multitudine non vinci solum Græciam, sed obrui posse, alius vix illi rerum naturam sufficere, angusta esse classibus maria, militi castra, explicandis equestribus copiis campestria vix patere, cęlumq; haud satis ad emittenda omniũ manu tela multaq; in hunc modum, Demaratus Lacedæmonius solus dixit, Ipsam illam quæ sibi placeret multitudinem indigestam & grauem metuendam esse ducenti: non enim vires habere, sed pondus: verumq; esse quod diceretur, maiorem belli apparatũ esse q̃ qui recipi ab his regionibus possit, quas oppugnare constituisset: quæ res contra te est, ob hoc ipsum te Græcia vincet, quia non capiet, & vti toto te nõ poterit. Pręterea quæ vna rebus salus est, occurrere ad primos rerum impetus & inclinatis opem ferre non poteris, nec fulcire aut firmare labentia, multò antè vinceris q̃ victum esse te sentias: sic denique vt Demaratus prædixerat, stratus per totam

passim

passim Græciam Xerxes intellexit quantum ab exercitu turba distaret.

Hanno Carthaginensis, vir apud suos spectatæ prouidentię, perferuidũ Hannibalis ingeniũ ab infantia contemplatus, semper suasit continendum domi sub legibus, docendũ ex ęquo cũ ciuibus suis viuere, abstrahẽdum ab exercitibus ne intempestiuo assuefactus imperio, postquã ceruicem dedisset, tyrannum ageret: id salubriter ne præmoneret declarauit exitus. Quanta enim cum Aphricę, Hispaniæq́ & Italiæ ruina, quantoq́ populorum cum gemitu ac sanguine imperitandi dulcedinem semel degustatam perpetuam reddere puer ille nixus sit, tam notum est vt commemoratione non egeat.

Periclem Athenienſium ducem, quem virum cautissimum fuisse constabat, Aristophanes comicus ab inferis reuertẽtem finxit, conciues suos monentem, non oportere in ciuitate leonem educari: verum si educatus fuerit, obsequi oportere: persuadere volens hoc figmento, adolescentibus generosis ac præferocibus habenas substringi debere: postquam laxatæ sint, serò contrahi, immodica frenum recusante licentia. Posse igitur inimicũ libertati nimium fauorem petentibus negare, consecutis verò eripi non posse. Idem Pericles cum à Themistocle vehementer dissideret, multęq́ inter ipsos & graues essent, & dissonæ contentiones, dicere in concione solitus fertur, nunquã salutem Athenienſium rebus fore, nisi se ac Themistoclem in barathrum coniicerent.

Cimon Athenienſis, Peloponesiaci belli tẽporibus qui fuisse dicitur, inhumanus admodum & hominum congressus fugiens, & colloquia omnia præter vnius Alcybiadis qui ea tempestate adolescens erat, & præstanti forma, & lingua maxime promptus, quum eum libentissime amplecteretur oscularetúrq́, interrogatus ab Epemanto quid ita faceret, ideo se adolescentem amare respõdit quòd intelligeret illum multorum malorum causam Athenienſibus fore.

Iulius Cęsar ciuili victoria clementissime vsus, quũ scrinia deprehendisset epistolarum ad Pompeium missarum ab his qui videbantur aut in diuersis, aut in neutris fuisse partibus, igni tradidit, & quàmuis moderatè soleret irasci, maluit tamen non posse: maximum putauit genus veniæ, nescire quid quisque peccasset: satiusq́ esse ratus, in quibusdam rebus decipi, quàm fallacissimis suspicionis & coniecturæ irritamentis posse decipere. Idem Pomponio ostendẽti vulnus ore exceptum in seditione Sulpitiana, quod ipse passum pro eo pugnante gloriabatur, Nunquam fugiens respexeris, inquit. Huius paterni verbi etiam postea forte memor Augustus, in quempiam simili modo iactitantem, & cicatrices ostentantem inuectus est.

Antigonus secundus, Demetrii filius, quum bello nauali aduersus Ptolomæi prætores pugnaturus esset, gubernatorq́ dixisset hostiũ naues multo plures esse, At me, inquit, præsentem aduersus quot naues opponis? Inuadentibus verò hostibus, quum aliquando cessisset, ait nequaquam se fugere, sed ipsum vtile quod retro positum esset insequi.

Alcybiades canem quum haberet optimum quem nummûm septẽm milibus emerat, ei caudam abscidit, dicentibúsque id vile inclyti ducis ministerium fuisse, Hoc ideo feci, inquit, quò Athenienses hac de re loquentes, de me aliud

nihil

nihil curiosius quæritent.

Thymoleon quũ Demenatus in concione populi de rebus gestis eius detrahere cœpisset, ac nõnulla inueheretur in eum, dixit nũc demum se voti factũ compotem, nanque hoc à diis immortalibus semper precatum vt talem libertatẽ restitueret Syracusanis in qua cuiuis liceret de quo vellet, impune dicere.

M. Bruto quum se pene tota Lusitania dedidisset ac sola gentis huius Citania ciuitas pertinaciter instaret, tentata redemptione propemodum vno ore legatus eius respondit, ferrum videlicet sibi à maioribus quo vrbem tuerẽtur, non aurum quo libertatem ab imperatore auaro emerent relictum.

Timotheus fortunatus imperator quum putaretur, atque qui ei inuiderent pingerent vrbes quæ illo dormiente ad rete vltro se implicarent, Itaque dicebat Timotheus, si huiusmodi vrbes capio dormiens, quid me facturum arbitramini quum vigilauero? Ad hæc quum ex audacibus prætoribus quidam Atheniensibus vulnus ostenderet, At me, inquit, puduit quòd me prætore vestro in Samo catapulta propè concidit.

Lysimachus in Thracia superatus à Dromachea, quum & sese, et exercitum suum præsidi dedidisset, vbi bibisset in captiuitate positus, O dii, inquit, vt paruæ voluptatis gratia memet seruum ex rege feci.

P. Syllanus quum maxima apud hostes dignitate ac potentia præstans, Mario in bello ciuili fossa circundato & obsesso occasionem & tempus operiens dixisset, O Mari, si magnus imperator es, descende in aciem & pugna, respondisse Marium ferunt, At tu si clarus imperator es, certare me nolentem coge. Iterum quum aliquando hostes sibi congrediendi præbuissent causam Romanúsque certamen detrectauisset, vt abiere, vtrinq; militibus in concione habitis, Ambigo, inquit, an hostes, an vos magis eneruatos appellem: non enim vestra illi, nec vos eorum terga intueri potestis.

Laberius quum vitam omnem honesta militia exegisset, sexagesimum vitæ annum agens, ad extremum Iul. Cæsaris blanditiis ac precibus quæ de ore principum armatæ prodeunt productus in scenam, de Romano equite factus est mimus: quam iniuriam ipse quidem non tacitus tulit, immo multis & inter cætera his questus est verbis, Ego bis tricenis annis actis sine nota, eques Romanus lare egressus meo domum reuertar, minimúsque: nimirum hoc die vno plus vixi quàm mihi viuendum fuit. Idem diu antè clarissimus & inuictus, tandem à Publio victus extitit, quippe à quo ea tempestate nemo non victus extitit, quod & Iulius Cęsar diffiniuit his verbis, Fauente tibi me victus es Laberi: & Laberius ipse tam æquo tulit animo vt victum se sine altercatione fateretur, his sapiẽtiæ plenis & memoratu dignis versibus, Non possunt primi esse omnes omni in tempore, Summum ad gradum quum claritatis veneris Consistes ęgre & citius quàm descendas Decides, cecidi ego, cadet qui sequitur, Laus est publica.

Athenodorus singularis & vita & doctrina philosophus, quum aliquandiu in instruendo Augusto dedisset operam & vrgente senectute facultatem in patriam redeundi ab imperatore oraret, ac tandem impetraret, discessurus vt aliquod quasi pignus & perpetuum sui recessus monumentum relinqueret, in ex-

tremo abeundi gratificandique officio quum irasci, inquit, Cæsar, tibi contigerit, nihil prius dixeris fecerísue quàm quatuor & viginti literas mente percurras: quod à philosopho summo inuentum proinde puto, quò concitatio illa vehemens animi aliò traducta, parui temporis momento languesceret: sapiens profectò præceptoris dictum. Non minus benignum illud Octauiani Cæsaris factum: apprehensa enim Ahenodori dextra, Tua mihi & adhuc opus est præsentia dixit, hominemq; apud se annum postea tenuit, præfatus taciturnitatis, quia sine periculo sit, tutum, nec mediocre præmium fore.

ROBERTI VALTVRII

AD ILLVSTREM HEROA SIGISmundum Pandulphum, de re Militari Liber Sextus.

Belli gerendi indicendiq;, aut feriendi fœderis antiquorum rationes. Cap. I

SVnt aliæ bellorum rationes atq; consilia permulta, Sigismunde Pandulphe, quæ tradere, ardua res quidem erit & operosa nimis, quoniam quod vtile quisq; probat dux & imperator id & sequitur: & quanquã nouis ingeniorum inuentis occurrere difficillimum etiam sit, quum non præmeditata sepenumero casus afferat, dabimus tamen operam ex his quę prioribus ad gloriam successerit viã aperire posteris, vt ex similibus elicere similia queant consilia: instituti nanque veteris ac probati quàmdiu fuisse legimus nullum bellum geri, neque indici debere, neque solere, nisi quicquam prius hostibus à sacerdotibus fœcialibus denuntiatum esset, apud quos belli æquitas pacisque sanctissimo Ro. populi iure perscripta erat. Formula autem indicendi belli aut feriendi fœderis per fœcialem huiusmodi erat: & qua nulla, vt Liuio placet, vetustior esse memoratur, Fœcialis inquit, regem Tullium ita rogauit, Iubésne me, rex cũ patre patrato populi Albani fœdus ferire? iubente rege, Saginia, inquit à te rex posco. Rex ait, puram tollito: Fœcialis ex arce graminis herbam puram attulit, postea regem ita rogauit, Rex facis ne me tu regium nuncium populi Romani, vos comitesq; meos, Rex respõdit, quod sine fraude mea populique Romani Quiritum fiat facio, multisq; id verbis quę longo effata carmine non operæ precium est referre, peragit: legibus deinde recitatis, Audi inquit, Iupiter, audi Paterpatrate

trate

trate populi Albani,audi tu popule Albane,vt illa palam prima postremáue ex illis tabulis ceráue recitata sunt sine dolo malo,vtiq; ea hic hodie rectissime intellecta sunt,illis legibus populus Romanus prior non deficiet. Si prior defecerit,consilio publico, dolo malo, tu illo die Iupiter populum Romanum sic ferito,vt ego hunc porcum hodie feriam, tantóque magis ferito quanto magis potes pollésque: id vbi dixit ,porcum saxo silice percussit. Sua item carmina Albani suúmque iusiurandum per suum dictatorem suósq; sacerdotes peregerunt. Ancus autē Martius Numæ Pompilii ex filia nepos, æquitate ac religione aui persimilis,qui Latinos bello domuit, ius fœciale quo legati ad res repetēdas vterentur ab Equiculis transtulit,quod prius Hesus fertur excogitasse.Patrispatrati vsus eodem tempore quo Fœcialis apud Ro.prodiit.Nam & in feriendis à fœcialibus fœderibus, Patrispatrati opera auctoritásque exigebatur. Legatus igitur idemq; Paterpatratus vbi ad fines eorum venit vnde res repetūtur,capite velato filo,lanę velamē est, Audi Iupiter,inquit, audite fines cuiuscūq; gentis sunt, numina audiāt fas,Ego sum publicus nūcius populi Romani,iuste pieq; legatus venio verbisq; meis fides sit. Peragit deinde postulata, inde Iouem testem facit, Si ego iniuste impieq; illos homines illásque res dederit, populo Romano mihiq; exposco vt patriæ compotem nunquam me sinas esse: hæc quum finiit suprà scandit. Hæc quicunque primus vir ei obuius fuerit, hæc portam ingrediens, hæc forum ingressus, paucis verbis carminis concipiendiq; iurisiurādi mutatis peragit. Si non deduntur quæ exposcit,diebus tribus & triginta (tot enim solennes sunt) peractis bellum ita indicit,Audi Iupiter,& tu Iuno,Quirine,diiq; omnes cęlestes,vósq; terrestres vosq; inferni audite,Ego vos testor,populū illū,quicunque est nominat,iniustum esse neque ius persoluere. Sed de istis rebus in patria maiores natu consulemus, quo pacto ius nostrum adipiscamur. Quum is nuncius Romam ad consulem rediit, confestim rex ex his ferme verbis Patres consulebat,quarum rerum,litium,causarum,cōdixit Paterpatratus po.ro.Quiritium Patripatrato priscorum latinorum,hominibusq; priscis latinis, quas res dari,fieri,solui oportuit,quas res non dederunt,nec soluerunt,nec fecerunt, Dic inquit ei qui primum sentētiam rogabat,Quid censes? Tum ille,Puro pioq; duello quærendas censeo, itaque cōsentio, consistóque,indeq; ordine alii rogabantur. Quandóque pars maior eorum qui aderant in eandem sententiam ibat,bellum erat consensu fieri solitum, vt Fœcialis hastam ferratam aut sudem præustam ad fines eorum ferret, & non minus tribus puberibus præsentibus diceret, quòd populi priscorū Latinorum, hominésue prisci Latini aduersus populum Romanum Quiritium fecerunt,deliqueruntq;,Po.Ro. Quiritium bellum cum priscis Latinis iussit esse senatúsue po.ro.Quiritium,fecerunt, deliquerūtq;,Po. Ro. Quiritium censuit, consensit, consciuit vt bellum cum priscis Latinis fieret ob eam rem: Ego populusq; Romanus, populis priscorum Latinorum hominibúsque priscis Latinis bellum indico, facióque: id vbi clara voce denunciasset,clarigationem quasi claram actionem veteres dixere, hastā in fines eorum emittebat,quę sic denique missa,belli principium erat: quod nec dissimulasse visus est Maro,quum inquit,Et iaculum torquēs emittit in auras principium pugnæ

gnę erat. Erat & ante Bellonæ templũ, Bellica (colũnę id nomen est) supra quam hastam etiam iaciebant bellũ indicturi. Ouidius in fastis, Prospicit à tergo summum breuis area circum Est vbi non paruæ parua columna notæ. Huc solet hasta manu belli prænuncia mitti, In regem & gentes quum placet arma capi. Hoc itaque tum modo repetitę primum res à Romanis ac bellum indictum, morémque eum posteri & si absoleuerit acceperunt.

De euocationis & deuotionis formula Cap. II.

Elebres deinde auctores habemus, quæ vel vi vel arte excogitari ac machinari possunt ad capiendũ opprimẽdúmque hostem, nutu deorum & auspicio fieri solere, vt his propitiis & auctoribus ars efficacior esset. Simili modo in oppugnationibus vrbium ante omnia solitum à Romanis sacerdotibus euocari deum constat, in cuius tutela id oppidum sit, promittiq; illi eundem aut ampliorem honorem apud Romanos cultúmue, quòd haud aliter vrbẽ capi posse non crederent: aut etiã si posse, nefas existimarent deos habere captiuos. Propterea durauit in pontificum disciplina quãdiu id sacrum, cõstátque ideo occultum & multis sæculis ignotũ vrbis latinũ nomen tutelari sue dei. Sed Dei quidẽ nomen nonnullis antiquorũ inter se dissidentium libris insitum est. Alii enim Iouem crediderunt, alii lunam, alii opem consciniam: & horum quidem fides firmior videtur quibusdam. Sũt qui Angeronam: inter antiquissimas sane religiones, huius deæ sacellum colitur, cui sacrificatur ante diem xii, Kal. ianuarii, quę Diua præsul silentii ipsius, prę nexo ore, digitóq; ad id admoto simulacrum habet, quod silentium denũciat. Ipsius deinde verum vrbis nomen & vnde deductum sit, inter doctissimos non satis cõstat. Vt enim Varroni placet & Liuio, potito imperio Romulo siue Remo condita vrbs est, & conditoris sui appellatione nominata. Alii sunt qui videri velint Romæ vocabulum ab Euãdro primum datum quum oppidum vbi sita nunc vrbs est, ibi offendisset, quod extructum antea latino nomine Valentia dicebatur, cuius vocabulum Arcades vertentes in græcum, iuxta prioris verbi significationem ῥώμην pro Valentia vocauere. Heraclidi placet, Troia capta quosdã ex Achiuis in ea loca per Tyberim deuenisse, deinde suadẽte Roma, nobilissima captiuarum quę his comes erat, incensis nauibus posuisse sedes, struxisse mœnia, & oppidum ab eius nomine vocauisse. Agathocles scribit Romam non captiuam fuisse, sed Ascanio natam Aeneæ neptem eiusce denominationis causam extitisse tradit, & Romæ nomen verum, vetitũ tamẽ publicari quò minus annũciarẽtur cerimoniatum arcana, neque quod sæpe aduersus vrbes hostium fecisse se nouerant, idem ipsi quoq; hostili euocatione paterentur. Sed videndum ne quod nonnulli existimauerunt, nos quoq; confundat opinãtes vno carmine & euocari ex vrbe aliqua deos, & ipsam deuotã fieri ciuitatem. Est autẽ carmẽ huiusmodi quo dii euocantur quum oppugnatione aliqua ciuitas cingitur, Si deus, si dea est, cui populus ciuitásq; Carthaginensis est in tutela, teq; maxime qui vrbis huius populiq; tutelam recepisti precor, venerorq;, veniamq; à vobis peto, vt vos populũ ciuitatemq; Carthaginensium deseratis, loca, templa, sacra, vrbẽ eorum relinquatis, absque his abeatis, eiq; populo, ciuitati, metum, formidinem,

obliuionem iniiciatis,proditíq; Romam ad me meosq; veniatis, nostráq; vobis loca,tẽpla,sacra,vrbs acceptiora probatioraq; sint: mihi quoq; populoq; Romano militibúsq; meis præpositi sitis,vt sciamus, intelligamúsq; : si ita feceritis,voueo vobis templa ludosq; facturũ.In eadẽ verba hostias fieri oportet, auctoritatémq; videri extorum,vt ea promittãt futura: vrbes verò exercitúsq; numinibus iam euocatis,his verbis sic deuouẽtur,Dis pater veiouis,manes,siue quo alio nomine fas est nominare,oro vt omnes illã vrbẽ Carthaginem exercitúq; quẽ ego me sentio dicere,fuga,formidine,terrore cõpleatis:quíq; aduersus legiones exercitúq; nostrum arma,teláq; ferent,vtì vos eũ exercitũ,eos hostes, eósq; homines, vrbes,agrósq; eorum & qui in his locis regionibúsq;, agris , vrbibúsq; habitant abducatis,lumine supero priuetis,exercitúq; hostium,vrbes agrósq; eorum quos me sentio dicere,vtì vos eas vrbes agrósq;,capita,ætatésq; eorũ deuotas cõsecratásq; habeatis, illis legibus quibus quandoq; sunt maxime hostes deuoti,eósque ego vicarios pro mea fide magistratúq; meo po. ro. exercitibus legionibúsque Do deuoueo, vt me meáq; fidẽ imperiumq;, legiones exercitúq; nostrum qui in his rebus gerendis sunt,bene saluos nos iri sinetis esse. Si hæc ita faxitis, vt ego sciam,sentiam, intelligáq;,tum quisquis votũ hoc faxit,vt vbi faxit,recte factum esto,ouibus atris,Tellus mater,teq; Iupiter obtestor,quum Tellurem dicit,manibus terram tangit: quũ Iouem dicit,manus ad cælum tollit: quum votum recipere dicit,manibus pectus tangit.Hęc est euocationis deuotionísq; forma ex libro rerũ reconditarum v. Sãmonici Serrani vtrũq; carmẽ hoc cõtinentis, quod etiã ille in cuiusdã Furii vetustissimo libro se reperisse ꝓfessus est. Liuius autem libro octauo ab vrbe cõdita trepidationem Decii consulis se deuouentis,alia deuotionis forma his verbis expressit , Agedum pontifex publicus populi ro. prei verba quibus me pro legionibus deuoueam: Pontifex eũ togam prætextam sumere iussit,et velato capite manu subter togam ad mẽtum exerta,super telũ subiectum pedibus stãtem sic dicere,Iane,Iupiter,Mars,pater Quirine,Bellona,lares diui,numen similes dii indigetes,Diui quorum est potestas nostrorũ hostiumq; diiq; manes , vos precor,veneror, veniam peto feroq; vt Po.Ro. Quiritium vim victoriáq; prosperetis,hostesq; Po.Ro.Quiritiũ terrore,formidine,morteq; afficiatis,sicut verbis nũcupaui,ita pro Ro.Po.Quiritiũ exercitu,legionibus, auxiliis Po.Romani Quiritiũ,legiones,auxiliáq; hostium mecũ diis manibus tellurique deuoueo.Hęc ita precatus,lictores ire ad T.Mãliũ iubet,maturéq; collegæ se deuotum pro exercitu nunciare,ipse incinctus cinctúq; gabino armatus in equum insiliit,ac se in medios hostes immisit, cõspectus ab vtraq; acie aliquãto augustior humano visu,sicut à cęlo missus piaculũ omnis deorum iræ qui pestem à suis aduersam in hostes ferret: ita omnis terror pauórq; cũ illo latus,signa prima Latinorũ turbauit, deinde in totã penitus aciem ꝑuasit,euidẽtissimũ id fuit q; quòcunq; equo inuectus est , ibi haud secus q̃ pestifero sidere icti pauebant, vbi verò corruit obrutus telis,inde iam haud dubie cõsternatæ cohortes Latinorum fugam ac vastitatem late fecerunt.Illud etiam adiiciendum videtur,licere Consuli Dictatoríq; & prætori quum legiones hostium deuouerit , non vtique se , sed quem velit ex legione Romana scripta ciuem deuouere.

NEque etiam sermo ille quem de Zaleuci, Minois, Lycurgi, Numæ aliorumq; similium virorum religione deorum narrant historiæ, ineptum quicq̃ habet, qui vt infrenes difficilesq; multitudines gubernarent, componerẽt, caperent, magnasq; rebus publicis nouitates afferrent, deorum opinionem commẽti sunt, quæ ipsis illis quorum gratia fingebantur saluti essent: in qua re præter hos quos modo diximus, nec externorum, nec nostrorum similium virorũ desunt exempla. Nanque Epaminundas ille Thebanus, non aliter aduersus Lacedæmonios quàm religione fiduciam suorum adiuuandam censuit, è vestigio enim arma quæ in templi ornamentis affixa erant nocte subtraxit, persuasitq; militibus deos iter suum sequi, et præliantibus ipsis adiumento fore. Pericles Atheniensium quoq; dux initurus prælium, quum animaduertisset locum ex quo vtraq; acies conspici poterat densissimæ opacitatis, vastum alioquin & Diti patri sacrum, ingentis illic staturę hominem altissimis cothurnis & veste purpurea venerabilem in curru constituit, qui dato pugnæ signo proueheretur, & voce Periclem nomine appellans cohortaretur eum, diceretq; deos Athenienses adesse: quare subitò demissis ac consternatis animis, hostes in fugam versi sunt. Thymoleon Corinthius, magnus etiam omnium iudicio vir & dux, humanarum rerum nihil quod faustum, fœlix, fortunatúmq; esset sine deorum numine geri posse putabat: proinde suę domi sacellum constituerat idq; sanctissimè colebat. Ad hanc quoq; hominis excellentẽ probitatem & religionem, mirabiles accesserant casus: nam prelia maxima natali suo die fecit omnia, quo factum est vt eius diem natalem festum haberet vniuersa Sicilia. Syrus nomine quispiã Eunus, fanatico furore simulato, dũ Syrię deę comas iactaret, ad libertatẽ et arma seruos quasi numinũ imperio cõcitauit, idq; vt diuinitus fieri probaret, in ore abdita nuce quam sulphure & igne stipauerat leuiter inspirãs, flãmam inter verba fundebat, hoc miraculũ primo, II.M. ex obulis, mox iure belli refractis ergastulis, lx. amplius miliũ fecit exercitum: regiis, ne quid malis deesset, decoratus insignibus, castella, vicos, oppidáq; miserabili direptione vastauit. Vtque ad nostros, vnde paululũ discessit, redeat oratio, Scipio maior clarissimum hac in re prę cęteris sibi locum vẽdicat, quippe qui ab adolescentia suprà quàm credi posset mira quadam arte in ostẽtationẽ virtutis ac sanctimonię instructus erat: percrebuerat enim fama, seu cõsultò, seu temere, incertũ, nõ humana sed diuina eũ stirpe progenitum, cui quidẽ in tali re vsu euenit, & fabularum ambages aderãt, visum serpẽtẽ insuetæ magnitudinis in lecto matris, sibi infanti draconẽ circũfusum nihil nocuisse, multa id genus, in vulgus indoctũ matura: Hanc de se opinionẽ hominũ tali ingenio nutriuit vt de origine quidẽ sua nihil spõte loqueretur, & interrogatus an vera essent quæ passim ferebãtur, nec affirmaret ne quã exinde vanitatis notam incurreret, nec negaret quod credi ab omnibus gratulabatur: hac taciturnitate plus assecutus, q̃ si palàm Iouis se filiũ prędicasset. Addidit etiã aliud religionis genus, per singulos dies antequã quicquã publici priuatiq; muneris ageret, in capitoliũ ascẽdens, cellã Iouis solus intrabat, ibiq; aliquãdiu perstans, veluti diuino colloquio frueretur, quod vulgo persuaserat,

suaserat, inde spei plenus ad gerendas res digrediebatur, idq; in multis bellis, repletis superstitione ac spe militum animis, quasi è cælo promissis prosperis euētibus ad victoriam eis contulisse certū est. L. Sylla quò paratiorem militem ad pugnādum haberet, prædici sibi à diis futura simulauit. Postremò etiā in conspectu exercitus priusquā in aciem descēderet, signum amplitudinis quod Delphis sustulerat orabat, petebātq; promissam victoriā maturaret. C. Marius mulierem quandam Syram, nomine Martam habuit, vaticinii (vt dicebatur) gnaram, quā lecticæ incubātem compositè ornateq; circunducebat, à qua se dimicationum euentum prædiscere insimulabat. Q. Sertorius cum barbaro & rationis & cōsilii experti exercitu, in religionē tamē prono vteretur, ceruā cādidi coloris per Lusitaniam ducebat, tanquā donum id esset Dianæ sibi transmissum, & ab ea quæ agenda quæve vitāda erant pernoscere se asseuerabat: nam quotiens hostium copias fines ingressos, aut oppidum aliquod cepisse occultè persenserat, in somnis sibi dictum à cerua insimulabat, vt suos in armis haberet. Rursum verò, si victoria aliqua ducū suorū deferebatur, occultato nūcio ceruam coronabat, sibiq; ab ea quoq; faustè nūciatum, & ob id diis supplicādū esse dicebat, quasi aliquid fœliciter gestū audituros: hac ratiōe illos sibi magis ac magis parere cōpellebat, veluti nō hominis alienigenę, sed dei cōsiliis ac religiōe summa duceretur. Post hos deniq; intueri si libet, M. Furium Camillum, virum religione pace ac bello verè vnicū, cæterósq; Romanorū et exterarū gētiū illustres, ab ætatis nostrę memoria remotos, maximarū ꝓfectò victoriarum et optatę glorię cōpotes fuisse eos semp inuenies, q res præ cæteris exactissimo deorū cultu auspicioq; gessissent.

Quòd religiosa usque adeò res Militia erat, ut non nisi sacramento miles fieret. Cap. IIII.

VSque etiam adeò religiosa res Militia fuit, vt non nisi sacramēto fieret miles, & qui miles non esset, ei militare munus obire non liceret: cuius rei fidē si quęris, in primo Offic. libro M. T. C. opulētissimus testis est, Pompilius inquit imperator tenebat prouintiā, in cuius exercitu Catonis filius tyro militauit: quum autē Pompilio videretur vnam dimittere legionem, Catonis quoq; filium qui in eadem legione militabat dimisit: sed quum amore pugnādi in exercitu remansisset, Cato ad Pompilium scripsit, vt si eum pateretur in exercitu remanere, secūdò obligaret militiæ sacramento, quia priore amisso iure, cū hostibus pugnare nō poterat. M. quoq; Catonis senis ad M. filium extat epistola, in qua scribit se audisse, eū dimissum esse à cōsule quum in Macedonia bello Persico miles esset, monet igitur vt caueat ne pręlium ineat: negat enim ius esse cum hoste pugnare, quasi miles non sit: ecce ꝙ vir sapiētissimus militem non credebat, nisi eum qui sacramento ad militiam esset adactus.

Quando ex uoluntario inter ipsos milites fœdere militare sacramentum ad tribunos ac legitimam iurisiurandi adactionem translatum sit, quidq; iurarent se facturos. Cap. V.

LVcio etiam Flac. & C. Varrone coss. milites primo iureiurādo facti sunt: antea enim sacramēto tantūmodo à tribunis rogabātur, ipsiq; inter se cōiurabāt ducis aut tribuni parere edicto, militiā nō deserere, strenue pugnare, defendere signa, nō vitare mortē, tenere pugnādo locū, eūdēq; inter eūdū seruare, succurrere fessis, ꝓtegere saucios, die inscripto adesse,

& citanti imperatori respondere: quod & Liuium, xxii. ab vrbe cõdita minime præterit, Delectum, inquit, profectò cos. paucos morati dies, dum socii ab nomine latino venirent, nunquã quod antè factum erat, iureiurando à tribunis militum adacti milites, iussu cos. conuenturos neque iniussu abituros. Nam ad eam diem nihil præter iuramentũ fuerat, & vbi ad decuriatum & centuriatũ conuenissent, sua voluntate ipsi se equites, decuriati, cẽturiati, pedites, coniurabãt sese fugæ atque formidinis causa non abituros, neque ex ordine non recessuros, nisi teli sumendi aut petendi, aut hostes feriendi, aut ciuis seruandi causa, id ex voluntario inter ipsos fœdere ad tribunos ac legitimã iurisiurãdi adactionẽ trãslatũ.

Tribuni Militaris uerba cum delectus antiquus fieret. Cap. VI.

Mincius verò de re Militari quũ delectus antiquus fieret & milites scriberentur, iusiurandum eos tribunus militum adigebat in verba hęc, in magistratu verba hæc, C. Lelii, C. F. cos. L. Cornelii, P. F. cos. in exercitu decémque milia passuum propè, furtum nõ facies dolo malo, solus, neque cum pluribus pluris nummi argẽtei in dies singulos, extráque hastam, hastile, pompabulum, vtrem, follem, faculam, si quid ibi inueneris sustulerísue quod tuũ non erit, quod pluris argentei nummi erit, vti tu ad C. Lelium, C. F. cos, L. ue Cornelium, P. F. cos. siue ad quem virum eorum iusserit proferes, aut profiteberis in triduo proximo quicquid inueneris sustulerísue in dolo malo, aut domino suo cuium id cẽsebis, reddes, vti quod recte factum esse voles. Militibus autẽ scriptis tempus præfiniebatur quo die adessent, & vt citanti consuli responderent: deinde ita concipiebatur iusiurãdum vt adesset, his additis exceptionibus, nisi harunce aliqua causa erit, funus familiare, feriæ vindemiales, quæ non eius rei causa in eum diẽ collatæ sunt, quo is eo die minus ibi esset, morbus sonticus, auspiciúmve, quod sine piaculo præterire non licet, sacrificiúmve anniuersarium, quod recte fieri non posset nisi ipso die. Si harunce aliqua causa erit, tum postridie licebit: quum autem miles die quæ prędicta erat aberat, neque excusatus erat, cæterum infrequens dabatur: iurabãt autem milites teste Plinio per Iouem Martemq;.

Quòd imperium belli habentibus, sceptri eleuatio iusiurandum erat. Cap. VII.

IMperium autem belli habentes apud veteres, de controuersiis iudicabant, atque hoc alii iureiurando, alii sine. Erat autem illis iusiurandũ per sceptri eleuationem, vt Aristoteles auctor est. Et hæc de militaris ac imperatorii forma iuramenti dicta sunt.

Gentium diuersarum ratio in deligendis militibus. Cap. VIII

QVum autem duo sint quæ militem efficiunt, delectus scilicet & sacramẽtum, de sacramẽtoq; dictũ satis superq; sit, de altero nobis disserẽdum superest: in hoc itaq; militum delectu, primo cuius gẽtis sint, ipsius deinde regionis spectãda natura, quũ & vario & diuerso terrarum situ cęliq; aspectu, & facies hominum, & voces, & colores, & corporũ lineamẽta, & qualitates, animorũq; diuersitates prodeãt: nec dubiũ sit effœminari animos, locorum amœnitate nimia, aliquidq; ad dandũ animis vigorẽ corrũpẽdũq; posse regionẽ. Hinc enim Aegyptios esse suapte natura leues, ventosos, pẽdulos, furibundos,

furibundos,iactantes, iniuriosos,nouarũ rerum cupidos, & ad omnia famę momenta volitãtes, Romanos graues,Græcos superbos,auaros, & leues,expeditiore ingenio Atheniẽses,callidos Pœnos et versipelles,insensatos Galatas,& si Diodoro credimus molles,minaces,detractores,opinioneq́ inflatos,acutos ingenio, & à doctrina minime alienos,mobiles & infidos Numidas,Seres,Persas & Allobroges,horridos Hispanos,furentes Cymbros,animosos Germanos & feroces procero corpore,animoq́ magno magis q̃ firmo Gallos,quorum Iulio Cel. belli gallici libro tertio auctore,vt ad bella suscipienda alacer nõ solum sed prõptus est animus,sic mollis ac minime resistẽs ad calamitates perferẽdas mens eorum est,vtq́ inquit romanæ pater historiæ, Horum etiã quidẽ corpora intolerantissima laboris atq́ æstu fluere: primaq́ eorũ esse pręlia plus q̃ virorũ,postrema minus q̃ fœminarũ,iamq́ cognitum est si primũ impetũ quem feruido ingenio & cęca ira effundunt sustinueris, fluũt sudore & lassitudine membra, labãt arma, mollia corpora,molles vbi ira consedit animos,Sol,puluis,sitis,vt ferrũ non admoueas,prosternũt. Quid de nõnullis Asiæ partibus,Phrygia Cariáq́ dixerim? nõnne si Ciceroni credimus,& veteri prouerbio,Phryges plagis fieri solere meliores?quid de tota Caria?nõne prouerbio etiã increbuit,si quid cum periculo experire velis,in Care potissimũ id esse faciẽdũ? quid porrò de Cretensibus dicam quos Epimenidis poëtę sententia quã postea Callimachus vsurpauit,& mendaces,et malas bestias,et vẽtres pigros semper fuisse cõstat?deniq́ qui proximi sunt ad axem meridianũ subiectiq́ solis cursui,vel ad oriẽtis plagas vergunt,breuioribus corporibus sunt,ob cęliq́ tenuitatẽ ex acuto feruore ad cõsiliorũ bellicorũ cogitationes incredibili solertia expeditius celeriusq́ q̃ cęteri mouẽtur,atq́ vt ingenii & artis plurimũ,ita & animi parũ habẽt.Propter sãguinis enim exiguitatẽ,solis calore exhaustã,ferro resistere formidolosiores sint cõsequẽs est.Lucanus,

Quicquid ad eoos tractus mundiq́ teporem
Labitur,emollit gentes clementia cæli.
Illic & laxas vestes & fluxa virorum
Velamenta vides.

Sub sẽptẽtrionibus autẽ quę nutriũtur gẽtes ac nationes,immanibus corporibus & sanguine plurimo ab humoris plenitudine & crassitudine cęli perfusi hebetes ac tardas vt habẽt mẽtes,ita & animo quidẽ magno sunt & elato,proinde ad armorũ vehementiam procliuiores sunt: sanguinis enim copia,sine timore in ferrum ruunt,& vulnera. Quod si in dubium cuipiã forte veniat, ardẽtissimus duobus in locis testis Lucanus accedit,in altero quidem his verbis,

Certe populi quos despicit arctos
Fœlices errore suo quos ille timorum
Maximus haud vrget læti metus: inde ruendi
In ferrum mens prona viris animæq́ capaces
Mortis & ignauum est rediturae parcere vitæ: in altero,
Omnis in arctois populis quicunque pruinis
Nascitur indomitus bellis & Martis amator.

Alpina etiam corpora humecto cælo educata,simile quidpiam niuibus suis ha-

bẽt, ſuoq́ʒ ſimilima cęlo vtũtur vt ait poëta .Quũ enim mox pugna incaluerint, ſtatim in ſudorẽ eunt,et leui motu quaſi ſudore laxãtur.Quũ igiť acutiores et ad motũ ꝓniores efficiat calidus aër hominũ mentes, refrigeratus autẽ cõtrà tardio res,ꝗ pigrũ cõtractũq́ʒ eſt frigus,vt in ſerpẽtibus eſt videre,quę ſolis incendio exploſa humoris refrigeratione,curſu et corporũ dimicatione mouẽtur acerrime: hyberno autẽ tẽpore ab humectatione cęli refrigeratę,immobiles ꝓpemodũ fiũt atq́ʒ ſtupentes,ex his itaq́ʒ qui mediã quandã locorũ regionumq́ʒ qualitatẽ ab origine nacti erũt, eligẽtur,ꝗ vtriuſque naturæ participes ſint,ad cędem mortíſque contemptum,ad intelligentiã vigoremq́ʒ animi, dimicationibus impartiendum idonei. Adde quòd ſalubris hęc vtrinq́ʒ mixtura,ad omnes actus,ritus,mores,ſenſus fœcunda efficit ingenia,imperii omnis totiuſq́ʒ naturæ capacia, vt Italorum omnium qui contra barbarorum virtutes,forti manu: conſiliis verò contra meridianorum cogitationes , orbis terrarum imperio potiti inuictas & immortales laudes conſecuti ſunt: quas etiam inter hos vt facile conſequamur,adhibendi erunt præſtanti ingenio viri,militaris diſciplinæ gnari,quos ſumma cura & diligentia niti decet ne quis militũ ętate minor,aut quàm virtus poſcat, aut maior q̃ patiatur humanitas,contra morem veterem deligatur:ætatis autem huiuſmodi initium ad finem Tubero in hiſtoriarum primo ſcripſit,Seruium Tullum prudentiſſimum Ro. Po.regem à XVII. ad annum vſque quadrageſimumſextum milites ſcripſiſſe,quòd idoneos tunc eſſe populos Ro. arbitraretur.Similiter ſenatum triumuiros binos creare in hoc militum delectu ſolitum accepimus: alteros qui citra , alteros qui vltra quinquageſimum lapidem in plateis, foris & conciliabulis omnem copiam ingenuorum inſpicerent: & ſi qui roboris ſatis ad ferenda arma habere viderentur,etiam ſi nondum militari ætate eſſent,milites facerent: tribuni plebis,ſi his videretur ad populum ferrent,vt qui minores ſeptem & decẽ annis ſacramento addixiſſent, his perinde ſtipendia procederent,ac ſi ſeptem & decem annorum aut maiores milites facti eſſent. Nec aliter Dictator ex auctoritate patrum dictus, Iunius & T. Sempronius magiſter equitum , delectu edicto,iuniores ab annis decem & ſeptem & quoſdam prætextatos ſcripſere,quatuor ex his legiones & mille equites efficientes. Macedonũ regum Philippus primo,ac mox Alexander non prætextatos & impuberes, nec ſpectati roboris iuuenes tantum ſed veteranos etiam qui ſuperiori tempore ſæpe ac diu in caſtris verſati eſſent ad exercitum deligẽdos cenſuit,quóſque non tam milites quàm in militum præfectos & tribunos virtutis veneratione & ſapientiæ magnitudine delectos iure diceres.Proceritatẽ ſunt deinde qui in hoc delectu ſpectari debere maxime putent , fortitudinem nanq́ʒ & virium magnitudinem conſiſtere quemadmodum formæ pulchritudinem in magno corpore aiunt.Non ab re igitur delectori ſuo Pyrrho dixiſſe ferunt,Tu grandes elige,ego eos fortes reddã.Nec multũ tamen id refert,ſi cætera probitatis inſignia coëant,procerine ſint an ſtatura breuiore. Præſtat enim virium quàm ſtaturę rationẽ habere,vnde equites ro. binûm fuiſſe cubitorum,clari nec deſunt auctores, vt C.Marium quum facultatem haberet deligẽdi exercitus ex duobus ꝗ ſub Rutilio quiq́ʒ ſub Metello,ac poſtea ſub ſe ipſo meruerant, Rutilianum quempiam minorem, quoniam certioris diſcipli

næ

næ arbitrabatur, militem præoptasse. Idem Marius declaratus cos. militũ agens delectum, capite censos militiæ asscripsit, quod genus hominũ ab imperatoribus cæteris antea nũquàm receptum fuerat: arma enim veteres illi, non nisi cum ingenuis hominibus, cuiusdamq; census & benemeritis partiri soliti sunt, iudicantes censum ad res bene gerẽdas vt pignus esse: id autẽ ab C. Mario præter legem morémque maiorum, alii per ambitionem consulis, alii bonorũ inopia factum memorant: veritus autem postea, hanc militum electionem in sui nominis sugillationem verti posse, & veluti capite censum imperatorem compellari, eiuscemodi militiæ genus obliterandum duxit: & quanquam ad hunc vsque diem capite censum militem etiam nobilem romana res publica deligendun ęgre tulisset, cælis tamen seruilibus è pastorum casulis, mancipiorum, vt ita dixerim, colluuionem quandam deligere & tanquam validissimũ robur legionibus suis adiicere coacta est. Bello etiam punico secundo quum deessent qui scriberentur, serui pro dominis pugnaturos se polliciti in ciuitatẽ recepti sunt: & Volones, quia sponte hęc voluerunt, appellati. Eiusdem etiam belli punici tempore, infœlicibus quibusdam præliorum successibus confectis, imminutisque Romanorum legionibus, senatus censuit, vt publice serui emerentur: proinde quatuor & viginti milia seruorum empta fuisse cõstat, hósque iureiurando adactos, fortiter strenuéque quoad Pœni vexarent Italiam laturos arma in castra transmisit. Ad Cãnas quoque victis Romanis, similem formam noui delectus inopia liberorum capitum ac necessitas dedit: octo milia nanq; iuuenum validorum ex seruitiis, prius sciscitantes singulos vellẽtne militare empta publicè armauerunt, quumq; sex milia Romanorum quæ in castris Hannibalis captiua erant, minoris redimi possent, maluit se res publica seruis in tanta tempestate cõmittere, in qua & prętextatorum plurimos arma tulisse & abdicatorum, & vltimo supplicio plectendorum sex milia etiam cõscripa fuisse memorant. Sed post calamitatẽ apud Trasimenũ nocte cladis acceptam, libertini quoq; in sacramẽtũ vocati sunt: bello sociali cohortum XII. milia ex libertinis conscriptarum opera memorabilis virtutis apparuit aduersus Gallos. L. Furio duce quũ Latini qui à Romanis subiugati erant milites præstare nollent, ex Romanis tãtum tyrones delecti sunt factæq; legiones decem, qui modus LX. vel eo amplius armatorum milia paruis adhuc rebus Romanis efficiebat. Cæsarem quum milites in amissorum locum substitueret, seruos quoq; ab amicis accepisse & eorum forti opera vsum esse comperimus. Cæsar Augustus in Germaniis & Illyrico cohortes libertinorum complures legit, quas voluntarias appellauit. Ac ne putes hæc tantũ contigisse reipub. nostræ, Boristenidæ oppugnante Zopyrione seruis liberatis dataque ciuitate peregrinis & factis tabulis nouis hostem sustinere potuerunt. Cleomenes Lacedæmonius quum mille quingenti soli Lacedæmonii qui arma ferre possent superfuissent, ex seruis manumissis bellatorum nouem milia conscripsit. Athenienses consumptis publicis opibus, seruis libertatem dederunt. Cato Censorius eo item milite quisquis ille esset sibi opus non esse aiebat, qui vt inter eundum manus, ita inter pugnandum pedes agitaret, quiq; in stertendo hostibus quàm in clamando longius sentiretur. Rursus hic se iuuenibus dicebat magis oblectari qui rubescerent

rent

rent quàm qui pallore perfunderentur. Idem in pinguem quendam acerbe maledictis inuectus, quibus enim in rebus huiusmodi corpus ciuitati fructuosum fore putas interrogauit, cuius inter guttur & inguem cuncta sub ventris ditione posita essent. Neque aliter magnis atq; præpinguibus dux ille Thebanus Epaminundas infestum se præbebat, quippe qui & talem quempiam amouit exercitu, inquiens, vix tribus quatuórve clypeis tegi eius ventrẽ, cuius magnitudine suam ipsius mentulam ne videre quidem posset. Nimis similiter pingui homini & corpulento militi censores quondã equos adimere solitos legimus, minus idoneum scilicet ratos esse eum tanti corporis pondere ad equitis munus obeundum. Cæsar militem neq; à morum vrbanitate neq; à formæ dignitate, neque ab externorum bonorum copia, sed à viribus corporis tantum deligẽdum probat, maiores suos credo secutus: vera enim illa Romuli proles agris villisq; exercitata vt firmissimis perualida corporibus, sic ad militiam quum opus esset semper fortissimos viros & milites strenuissimos ex rustica plebe deligens præposuit vrbanæ, vtq; omnem villam ortũ veteres appellant quòd ibi qui arma capere possent orirentur, sic finitis quoq; bellorum operibus, augendæ reipub. causa vrbes instituerunt, quas victoribus militibus pro eorum meritis assignarent, & ab incolendo Colonos appellauere. Hinc etiã ciuitates à maioribus ciuitatibus veluti populorum examinibus conditæ, Coloniæ nuncupantur. Sic Iulius Cæsar militem à colendo rure deductum intra stipendiaria merita detinuit, veteranosq; in colonias dimisit. Diuus æque Augu. exercitus qui sub Antonio aut Lepido militauerant, pariter & suorum legionũ milites, colonos fecit, alios in Italia, alios in prouinciis quibusdam, deletis hostium ciuitatibus nouas vrbes constituit, quosdam à veteribus oppidis deduxit & colonos nominauit. Illas quoq; vrbes quæ deletæ à regibus aut dictatoribus fuerant, quasiq; ciuilium bellorum interuentus exhauserat, dato iterum coloniæ nomine numero ciuium ampliauit. Romana quoque respub. quum necessaria admodum esset militia in vrbe ad vim vi hostiũ propellendam vixq; fieri posset quo idem semper militiæ munus obirent, rem vt omnibus conducibilẽ in vrbe retinuit: munus autẽ huiusmodi pro cuiusq; hominis cõditione, intercapedine, ac vicissitudine quadã curauit. Quapropter & agricola quum vicissitudo & reipub necessitas aderat, relictis agris ad arma proficiscebatur, omissóque agricolationis artificio quasi alius factus militabat, rursusq; ad artificiũ redibat, non vt miles vel belli dux, sed vt artifex: Nec erat illis pudor, depositis armis angustia rei familiaris coactis, agrestem vitam repetere: ea nanq; ætate ciuitatis proceres in agris versabantur, & quum consilium publicum fieri solitum erat, à villis accersebantur in senatum, quod vsque adeò verũ esse constat vt Attilium Serranum imperium populi Ro. suscepturum, dati honores serentem inuenerint, vnde & cognomentum postea. Aranti etiam illa quatuor sua iugera in Vaticano quæ prius prata Quintia dicebãtur P. Quintio Cincinnato viator attulit dictaturam, ex qua obsessi consulis & exercitus liberator, depositis fascibus rursus ad eosdem boues rediit bubsequúsq; denuo factus est. C. item Fabritius & Curius Dentatus, alter Pyrrho finibus Italiæ pulso, domitis alter Sabinis, nõ minori industria agros coluit quàm strenue ac fortiter armis hostes quæsiuit.

fuit. Nec aliud de M. Furio Camillo multísque aliis Romani generis memorabilibus ducibus ad hoc semper duplex studium vel defendēdi vel colendi patrios quæsitósue fines incumbētibus coniectari licet, teste Lucano quum inquit,

Paupertas fugitur totóq; arcessitur orbe,
Quo gens quæque petit nunc longos iungere fines
Agrorum, & quondam duris sulcata Camilli
Vomere, et antiquos Curionum passa ligones
Longa sed ignotis extendere rura colonis?

Quum distinctio honósque ciuitatis ipsius non aliūde esset, nec prima maiorum cognomina: non aliunde enim Fabios quàm ab agrorum fossione Fodios quidam non incelebres primum dictos putāt, mutatísque geminis literis Fabios deinde cognominatos, vel à fabarum exactissimo cultu. Fabiorum enim, Lentulorum, Ciceronúmq; cognominationem admittebant, vt quisque aliquid optime genus sereret. Sic Iuniorum familiam bubulcum nominarunt, qui bobus vtebatur, nec solum semina ac boues, sed scrofam etiam & asinam viris non mediocribus Tremelio & principi Corneliæ gentis cęterísque Corneliis & Scipionibus cognomenta præbuisse non est obscurum. Syluius deniq; à quo omnes Albanorum reges Syluii sunt vocati, non aliunde quàm quòd syluis & rure fuerat educatus, hoc sibi apud latinam gentem nomen asciuit: & quoniam rusticæ tribus laudatissimæ eorum qui rura haberent, vrbanæ verò in quas transferri ignominia esset desidiæ probro, ea porrò ratione vt ex agricolis milites deligerentur factum esse reor: quoniam minime male cogitantes duratis ad omnem malorum tolerantiam membris, & ęstum, & puluerem, & frigora, & niues pati, vada fluminum traiicere, celeribúsque plantis montes superare aptissimi sunt. Adde q; delitiarum omnium ac voluptatum contēptores iure videtur non multifacere oportere in bello, cū tot laboribus tantísque malis affecti liberentur. Nescio enim quo pacto fit vt is mortem minus reformidet, qui laute minus vixerit. Neq; tamē inficiandum reor, fortissimos ac optimos Gręcorum Romanorúmq; milites cum laude & dignitate ex vrbibus ad militiam fuisse delectos, verū quia hi tunc non otio, nō lāguore, non desidia, non luxu, nō vmbris, nō delitiis, cęterísq; voluptatibus infringebantur pericula subire soliti, ex infamiæ pudore & gloriæ cupiditate, quales Homerus aliquot ex ciuibus etiam facit, vt Hectorē, & Diomedem Ro. reipub. regniq; illius amplissimi salus ac fundamentum erāt. Nostræ autem ętatis milites vrbani & vernæ, splendido apparatu, vncti & nitidi ac vrbium illecebris deliniti, cum loci disciplina seuerior firmet ingenium, aptumq; magnis conatibus reddat, si manus conserere debeant, quum in leui armatura parum habeant fiduciæ, in graui minimum alacritatis, crebrò non tam ducibus suis conferre ad victoriam quàm hostes irritare ad prædā solent: vnde & Hānibal quum apud regē Antiochū profugii causa diuertisset, facetissime cauillatus est, eáque cauillatio huiusmodi fuit, Ostendebat ei Antiochus exercitum ingentem quem bellum Po. Ro facturus comparauerat, purpura, insignibus auri & argenti, fortunæ apparatibus florentem: inducebat etiā falcatos currus, & elephātos cum turribus, equitatúmque cum frenis, monilibus, falerísque præfulgentem, atque

vbi

vbi rex cōtēplatione tanti ac tam ornati exercitus gloriabundus Hannibalem aspicit, Putásne, inquit, conferri posse, ac satis esse credis Romanis hæc omnia? tum Pœnus illudens ignauiam imbelliámque militū eius preciosè armatorum, Plane satis esse credo, ait, Romanis hæc omnia, etiā si auarissimi sunt: nihil prorsus, nec tam lepide, nec tam acerbe dici poterat. Rex enim de numero exercitus sui, ac de existimanda æquiparatione quæsiuerat, respondit Hannibal de prę da, tanquam ad eam huiusmodi homines expositi soleant esse. Doctus enim erat Pœnus horridum militem ferro & armis fretum esse debere, non cælatum purpura, auro, atq; argento, illúmque insignium armorum apparatum prædam verius quàm arma esse, vtq; nitentia ante rem, sic deformia inter sanguinem & vulnera virtutémque esse militis decus, & omnia illa victoriam sequi, & ditē hostem quàmuis pauperis victoris præmium esse: eos si denique milites Naso à militari re sua, nedum arcet, sed esse procul tanquam pestem & labem quādam iubet, quis eos credet ad robustā militiam admittendos, nisi forte cum Dario vel Thrasone potius ad imitationem expugnandæ Thaidis, lenonum, mulierū ac spadonum agmine cæterorumq; qui ministri sunt voluptatum, & sordidi quęstus, ac vilissimarum artium, Veneri militiam suam deuouerit, Marte contempto non solum contra Hannibalis, sed Catonis quoq; ac veteris militiæ institutum? quod Lucanus breui quodam præconio his verbis expressit,

Hirtam membra cuius Romani more quiritis
Inclusisse togam:

Hoc profecto tantus auctor haudquaquam extulisset, nisi durioris etiam togæ vsus de quiritum consuetudine processisset. Tales denique ex omni genere hominum deligi debent, qui non vti Sānites vibrent hastas ante pugnā quibus in pugnando nihil vtantur, sed qui ipsis q̄bus pręluserint pugnare possint & valeant.

De delectu Equorum. *Cap.* IX.

NVnc quoniam de militum delectu abūde satis dictum est, equorum ad pugnam deligendorum rationem & signa ineamus, per quæ militiæ incumbentes excellentis equi notas intelligant, ne fallātur empturi & operam simul & impensam perdant in ignauo. Hic probatur natura, moribus, colore, forma, & educationis loco. Natura probatur si hilaris, si lasciuus, & alacer, si intrepidus, si nouæ rei haudquaquam terretur aspectu. Ex moribus, qui ex placido & concitato mitissimus fit, quiq; ex summa quiete facile commoueatur, vel excitatus festinatione non difficili teneatur, hoc est honoris appetens cum temperantia ac pudore, promptus, cohortatione solum & ratione regatur. Alter econtra improbandus qui intortus & multiplex, inglorius, & contumax vix flagello stimulisq; obtemperās, nec habenis nec verberibus coërceri potest, sed inter equitandnm calcitrat, ac domitis frenis ne regi possit, violentia equitem aurigámque suum mordet & in præceps quo per se timuisset descendere, proturbat & rapit: quo fit vt si quando hostibus obuiam sit eūdum, necesse sit equites aut postremos in agmine consequi, aut eorum malignitate inutiles reddi. Colores inter multiplices eorum mixtas facies hi duo tantum reuera potissimum spectandi, Candidus quadam nitēti luce perfusus, ex omni quoq; parte

parte niger intermixtus: albus deinde nigris punctis interuenientibus,& spadix glaucúsque,hoc est,exuperantia & splendore ruboris, quales sunt fructus palmæ arboris non admodũ sole incocti: vnde spadici phœnicei nomen est. Forma deligetur, vt sit arguto & breui capite & sicco, pelle propemodum ossibus adhærente,ceruice ardua & erecta,auribus breuibus & acutis,oculis magnis & prominentibus nigrísque,siue fellineis,id est,quasi quodam splendore perfusis,naribus patulis,duobus vtrinque foraminibus quibus auras captare vberius faciliúsque reciprocare animam possint,coma densa & in dextrum latus protendẽte,pectore lato, ventre substricto,paribus & exiguis testibus: rotundis clunibus,promissa cauda,mollibus altis erectísque cruribus,pedibusq; siccis,altis,concauis,atque rotundis,vniuerso corpore composito, articulatim distincto, grandi, sublimi, erecto,& in aspero loco(vt Xenophonti placet)educato,vt autem Satyra inquit,

Nempe volucrem
Sic laudamus equum,facili cui plurima palma
Feruet, & exultat rauco victoria circo.
Nobilis hic quocunque venit de gramine, cuius
Clara fuga ante alios & primus in equore puluis.

Rationes gentium in deligendis ducibus Cap. X.

DElectis militibus & equis ad pugnam idoneis, quis potissimum illis præficiendus sit dux quærimus, voluntates & gentium studia in his declarantes. Iudæis alienigenam lex præfici vetat, ne auctoritas imperio religionis suæ cultũ inuertat, in aliis duces & imperatores externi,patria & natione nobilissimi reperti sunt,vnde & ex oraculo Aegyptiis dictum est vt auxiliatore Hebręo contra Aethiopas vterentur. Carthaginenses infracti bellis & cladibus multis exinaniti, Xantippum Lacedæmoniorũ regem cum auxiliis ducem bello præfecerunt,qui fortiter ac strenue pugnantes Romanos euerterunt. Tarentini Gilippo duce & ipso Lacedæmonio Athenienses vicere. Galli Breno duce Britanno Italiam cepere,Roma insuper incensa. Romanos tamen quos labore & industria armis quoq; ac bellicis institutis cæteris nationibus,Græcorum pace dixerim,præfloruisse constat,multi opinione ducendi regendiq; exercitus in cælum extulerunt: vnde vir præcipuus Cyneas Pyrrhi legatus, quum Romam ingrederetur, regum patriã se vidisse testatus est: quam sententiam video poëtico illi nimium conuenire,

Excudent alii spirantia mollius æra,
Credo equidem viuos ducent de marmore vultus,
Orabunt causas melius cæliq; meatus
Describent radio & surgentia sidera dicent,
Tu regere imperio populos Romane memento,
Hæ tibi erunt artes,pacisq; imponere mores:
Parcere subiectis & debellare superbos.

Cæterũ in hac ipsa sentẽtia præ se ne ipsi Romani fauisse vlli reperti sunt,quando externos quorum virtute romanam creuisse constat, in supremos dignitatum gradus admisere. Sunt qui astruũt solas diuitias esse quæ ducum & imperatorum

torum gloriam concomitentur & illustrent, quibus deficientibus volunt ac prędicant nihil arduum, nihil magnificũ & excellens geri posse, sic Persas, sic Græcos, sic Romanos non sine diuitiarum copia orbis terrarum potitos esse. Alii putant ad laureas & triumphos habendos, fœlices duntaxat, fortunatósque duces semper præfici debere. Aiunt enim, quæ diuitiæ vel copiæ gentium Romanos fere subactos aduersus Hannibalem erexissent, nisi Cornelium Scipionem, fortunatissimum imperatorem, qui illum apud Carthaginẽ relicta Italia solus fudit, habuissent? Quid profuissent, inquiunt alii, Carthaginẽsibus thesauri exuberantissimi aut exercitus amplissimi ad oppugnandam diruẽdámque tot annos Italiam, nisi ipsum Hannibalem callidissimum audentissimumq; belli ducem gentibus suis præfecissent? Sic Epaminundam Thebani, Leonidam Lacedæmonii, Themistoclem Athenienses, fortissimos duces sortiti sunt. Alii & qui tecum rectius sentiunt, Sigismunde, non diuitiis affluentibus, non fortunatis, non callidis & audentibus ducibus tantum, cæterum ingenio atq; animi virtute præditis decernenda imperia, summos credẽdos magistratus esse putant. Parum enim, ait Cicero, sunt fortia arma, nisi consilium sit domi: neque fortuna, aut viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corporũ, aut excursione, aut saltu, aut eminus hastis, aut cominus gladiis tantũ res magnę gerũtur, sed cõsilio magis, sed ratione, sentẽtia, auctoritate atq; sciẽtia. Quę omnia siue deorũ seu naturę munere quum in te esse omnes intelligant, prædicent, admirẽtur, quid mirũ, si te ducẽ ad omnes bellorum euentus & magnifica quæque conficienda, vniuersa hinc inde delegit Italia? Quod de te autem reformident singuli, refellereque palam audeant, vnum hoc est, Aiũt enim qđ tamen Epaminũdę, quod Sertorii, quod Cęsaris, quod Augusti, aliorúmq; plurium & maximorum ducum proprium fuisse legimus, strenui militis officio fungi, fortitudinis opera manu propria edere, ac sine vlla te exceptione periculis nimis ingerere: quod quàm gloriosum sit quámque perniciosum ad maxima & plurima bellorum munera obeunda, quum cõsilio polleas, viribus præstes, & cunctis tam ducibus quàm militibus in vtriuslibet officiis antecellas, tuo prudẽtissimo iudicio existimandum relinquo. Rarissimum quidem decus, & quod inquit Crispus de Iugurtha, de te imperatorũ nostri æui gloria, omnium consensu dici potest. At sane, inquit ille, quod difficillimum imprimis est, & in prælio strenuus erat & bonus consilio: & quoniam alterum ex prouidentia timorem, alterum ex audacia temeritatem afferre plerunque solet, gloriosum nomen tuum non tam fortuna & opinio, quàm virtus, & consilium circunferat periculísque obiiciat. Caue itaque oro, ac ducis & militis officia distinguas obsecro. Tu enim longe melius nosti quæ sint ducis partes, & quæ militum fortitudo atq; professio debet, quæ seorsum à duce exigenda, præstandáq; non sunt nisi forte cum summa necessitas incumbit. Legimus fortissimum ducum Marium prouocati ipsum ad singulare certamen respondisse, se si mori voluisset multoties suspendio potuisse, & sapientem non quærere pugnam, sed potius cogitare victoriam. Ecce virum gloriæ cupidissimum & romanum discernentem quid inter ducis & militis officium interesset, & reputantem sæpius ducem sine exercitu saluum euasisse quàm exercitum sine duce. Vides, inclyte dux,

Marium declinauisse singularem cõgressum quem nullum ferme militum legimus recusasse,vt eius exemplo discas quę sunt militis spernere,& quæ imperatoriæ maiestati conducant adimplere: ꝙ si te parum mouet ob sanguinis ignobilitatem Marius,audi de gente Cornelia Scipionem, non quẽlibet, sed illum qui virtutibus suis Aphricani cognomẽ adeptus. Hic enim quum à quodam ꝙ parum pugnax foret argueretur ignauiæ,crimẽ lepida responsione submouit: inquit etenim,Recolo matrem me imperatorem peperisse non militem.Metellum quoque quum multi clamarent vt ipse singulari certamine cum Sertorio prouocante dimicaret,dux cum duce,& romanus cum romano,detrectantem verò pugnam vt ignauum aspernabatur: sed ipse Metellus hæc dicentes meritò cõtemnebat.Ducem etenim vt inquit Theophrastus,non militis,sed ducis obire mortem decet.Nec te moueat,dux præcellentissime Sigismunde,ꝙ Alexandrũ Magnum legamus & imperatoris & militis impleuisse munus,sed memẽto quòd à principe rei militaris peritissimo atq; probatissimo laudatus sit solum, ꝙ parua manu aduersus maximos exercitus steterit viceritq;,& in extremas mundi partes peruenerit pugnãs vltra spem,existimationémq; mentium humanarũ. Nam quòd manu promptus & pugnacissimus fuerit,quum & gregarii militis laus sit, gloriæ illi principi non asscripsit:tantus iudex ac testis, quantus Hannibal cum Scipione conferens fuit.Neq; Catilinam pessimæ factionis tibi imitandum proponas velim,de quo Salustius scriptum reliquit,Interea Catilina cum expeditis in prima acie versari,laborantibus succurrere,integros pro sauciis accersere,omnia prouidere: & pręter hæc imperatoris officia quod militis est subdit,multum ipse pugnare,sæpe hostem ferire, strennui militis & boni imperatoris officia simul exequebatur. Alia quidem ratio est eius quod fieri debet,alia eius quod ille faciebat: pugnabat enim desperatione plenus, postquam,vt ille ait ,videt montibus atque copiis hostium sese clausum, in vrbe res aduersas , neque fugæ neque præsidii esse sibi vllam spem, optimum factu ratus in tali re fortunam belli tentare statuit . Promittebat enim cuncta sibi ,si vinceret : & desperabat omnia,si vis hostium præualeret. Nam nec ego velim te penitus non pugnare , sed tunc te manum conferere probo,quum de summa rerũ agetur, quum cuncta sicut optimũ ducẽ decet prouideris,quũ necessitas tulerit,quũ cuipiam ingenti periculo vt sępe soles,videris occurrendũ. Audi Craterũ Alexandrũ suum admonentem, Quãtalibet,inquit ille, vis omnium gentiũ cõspiret in nos,impleat armis virisq; totum orbẽ,classibus mare cõsternat,inusitatas beluas inducat, tu nos præstabis inuictos: & subdit,sed quis deorũ hoc Macedoniæ columen accitus diuturnum fore polliceri potest,quũ tam auidè corpus periculis offeras, oblitus tunc tot ciuium animas trahere te incassum? ac post plura,quòcũque iusseris ibimus,obscura pericula,& ignobiles pugnas nobis deposcimus,temetipsum ad ea serua quę magnitudinẽ tuam capiunt,citò gloria absolescit in sordidis hostibus. Vidésne qua regula ducis pugna limitetur, et vbi cõueniat imperatorem manus iniicere? Et qd,putásne si quotidie te periculis obiicies,nõ aliquãdo fortunã inuenire tuã? Tragicum est,iniqua rarò maximis virtutibus fortuna parcit. Nemo se tutò diu periculis offerre tam crebris potest, quem sæpe transit casus aliquando inuenit.

Noli itaq; in paruis ac minimis experiri fortunam, satis enim periculo tuo, immo nostro quantum ad gloriam attinet, Sigismunde, te pluribus ostendisti, satis Picentibus, satis Etruscis, satis Insubribus, satis Latinis ac Barbaris ducibus, satis amicis, satis deniq; hostibus te mortis omnisq; periculi contemptorem, manu ac corpore strenuum & ad horrenda omnia quisquis casus immineat expeditum. Fauit deus, nunc exhibendum prudentię temperamentum, & cautionis modus, vt quæ gessisti consilio & animi magnitudine, non impetu, non temere gessisse videare. Deniq; corporis habitudo & integritas, formæq; dignitas, non munditiis culta, sed virilis & pene militaris, vt Liuius inquit, non nihil etiam ducibus solet conferre, quæ si desit, non vsquequaque tamen expetenda est, vel quo minus militent aliisve præficiātur omnino repudianda, modo animo præstent & harum rerum quas modo diximus cognitione ornentur. Iure etiam diui Traiani sententia militabāt qui aliqua corporis parte debilitati vel minuti sunt, idq; in multis sane vrbis Romæ exterarumq; gentium ducibus est intelligere. Nanque præter Marium, præclatum ducem, varicibus laborantē, legimus & Camillum quum Prænestinos & Tyrrhenos prælio vicit, senem pariter & ægrotum, & Iulium cæsarem dictatorem semel atque iterum inter res gerendas comitiali morbo correptum. Q. quoq; Ciceronem, magni Ciceronis fratrē, tenuissimę valitudinis, multa, & grauia bella sub hoc duce in Gallia prudenter ac perstrenue administrantem. Apud Lacedæmonios nec minus Lysandrum, sæpenumero vi morbi ac magnitudine, mentis viribus & corporis destitutū. Agesilaum quoque eorum quōdam regem claudum, proinde summę an eum rei præficeret, diu multumq; deliberasse, deniq; statuerūt satius esse ingressu regem quàm imperio regnum claudicare. Vtq; Scyllam & Cottam, nō obscuros sane duces, eo habitu fuisse naturæ perhibent, quòd vno tantum testiculo nati memorentur, sic Sertorium, Oratium Coclitem, Philippum, Antigonum, & Pœnorum ducem Hannibalem, qui omnes maxime bellacissimi fuere, altero non testiculo caruisse, sed oculo alię fideles tradūt historiæ. Quod autē ad formę dignitatem spectat, Scipio Aphricanus & Iul. Cæ. etsi procero corpore fuerint, breui tamē Antigonus, Alexander Macedo, & Augustus, nec tamen eorum magnitudini breuitas, nec breuitati magnitudo obfuit, nec detraxit famæ. Et ad tumulum Archemori dū ludos solēnes Gręcia celebraret, Tydeū Capaneo pręstitisse poëtico pręconio percelebre est, à quo humili admodū statura & exigua Thebanos omnes certaminibus lōge superatos fuisse traditur. Gerēdæ igitur huius rei dignitas & summa meritò illis tradetur, quibus explorata sint omnia, quiq; cōsilii, auctoritatis, sciētiæ, multarūq; rerum gestarū titulis illustrati præsentes non modo prouocent ad victoriam, sed eorum commemoratione posteros imitatione succendant.

Agminis siue incedentis exercitus ordo secundum græcam romanamq; disciplinam Cap. XI.

SVperest nunc agminis, hoc est, incedētis exercitus ordo, circa quem summa imperatorum ac ducum versanda consideratio est, quum sit pariū impariūq; rerū sua tribuēs cuiq; loca dispositio: qua spreta, neque miles, neq; imperator quicq̄ valet explicare, quū pedes equitē, peditemq; eques, si sint promiscui, sæpenumero se præpediant, ac veluti ex theatro

confuse

confuse abeuntes, se inuicẽ affligent atq; opprimant. E contrario verò, vbi sit rite dispositũ agmen, suóq; quidq; ordine locatũ, sine trepidatione imperator victoriam ab omnibus optatã promittet. De hoc itaq; ipso breuiter à nobis secũdum grecam rationem primò differẽdum est, ab Romana traditione deinde sumentibus. Quum igitur ciuitas in Tribus distributa sit, ex his Decuriones primùm, de cuius tribuni sententia ex ipso iuuẽtutis flore deligẽdi sunt: ex his qui ætate & prudentia, qui pulchrũ aliquid & gerendi & audiẽdi studio flagrẽt, hos anteire oportet. Post hæc totidem deligẽdi sunt ex his qui ætate & prudẽtia maxime antecedant, qui postremi in ipsis cẽturiis collocabũtur. Decurionum verò ordo ob has præcipue causas probatur, q̄ qui priori loco collocati sunt, omnes principes fiũt: quùmq; in dignitate sunt magis q̃ quũ priuati, impositũ sibi esse existimant præclari alicuius facinoris gloriam quærere. Deinde quũ quidpiam agendũ instet, efficacius est magistratuũ imperiũ q̃ priuatorũ, primorum etiam manus promptiori alacrioríq; se animo offert, siquidẽ à fronte periculũ ingruat, quũ eam minime lateat, eũ locũ suæ virtuti creditum esse. Et postrema, si qua à tergo maior vis premat, quũ eam haudquaquã etiã fugiat, deserere ordinẽ turpissimum esse: qui etiã postremum agmen ducit, hunc omni laude cumulatũ virum esse cõuenit. Si enim prestãti virtute erit, quũ tempus instabit, iubens in hostem inuadere prioribus vires adiiciet: sin rursus pedẽ referre opus erit, prudẽter abducens suos profecto magis seruabit incolumes: & hic secundũ Græcorum rationẽ agminis ordo. Secũdum Romanã autem eiusmodi erat, Nanq; auxiliares leues, & sagittarii preibãt primò ad festinas hostiũ incursiones coërcẽdas, vtq; suspecta insidiis loca scrutaretur: post hos viarũ scrutatores, qui aggerum maligna corrigerẽt, syluásq; præciderent, ne pplexo itinere fatigaretur exercitus, deinde sua superiorũq; sibi rectorũ impedimenta ferẽtes, & defensionis ergo plurimi cũ his equitum, post quos princeps ipse equitatus peditatusq; hos postea sequebãtur, qui remouẽdis vrbibus machinarũ ac reliquorum tormẽtorum genera deferebãt. Chiliarchi deinde atq; præfecti, & post hos circa Aquilã cætera signa militaria, pòstq; serui singulorũ ordinũ cũ peditatu erant, agminis postrema multitudo mercenaria quã armorũ factores sequebãtur, & armati equites pedítesq; non pauci. Cæterum pro tẽpore & causis occurrẽtibus, Iul. Cesar octo legiones hac ratione et ordine inter eundũ disponebat, quũ hostẽ cominus sentiret, sex legiones expeditas preponebat, post has totius exercitus impedimẽta, inde duas legiones que minus firmæ ad dimicãdũ putabãtur, vt agmẽ clauderẽt præsidióq; impedimẽtis essent: minoribus autẽ expeditionibus tres legiones expeditas premittebat, deinde impedimẽta, nouissime legionẽ vnã que agmẽ clauderet. Ita quadrato ferè agmine incedere, vbi hostis ab omni parte suspectus esset. Et hæc de agminis dispositione secundum vtranque disciplinam dicta sunt.

Acierum instruendarum uaria ratio. *Cap.* XII.

CAeterum si conflicturæ coëant vtrinque hostium copiæ, primum optimi & sapientissimi ducis munus esse videtur, constituere atq; dispo nere qui prudenter, fideliter, strenue ac viriliter hostẽ inuadãt. Quòd si omnem ciuium equitatum celeriter ad mille equitum numerũ com

pleri necesse sit,ad ducentos,præterea peregrini constituendi sunt equites,& inter ciues collocãdi: hi enim adiuncti videtur mihi,& firmiorẽ vniuersum equitatum præstare:& magis emulatione quadam ad laudis & gloriæ cupiditatem incendere,vt certatim se inuicem virtute superare nitantur. Nec vero me præterit Lacedæmonios, rei militaris peritissimos bellicosissimosq;,tum primũ equestri gloria maxime clarere cœpisse,quũ peregrinos equites asciuerint. Et in aliis quoq; bellorum euentibus diuersisq; nationibus constat, peregrinas copias magnum sibi & præclarum nomen peperisse,vsus enim ad promptitudinem plurimum confert. Videtur præterea peditatus equitibus adiunctus ad rem gerẽdam efficacissimus esse,maxime si his hominibus constituatur qui hostibus infensissimi sint. Sunt qui putent pro ratione acierũ illud Nestoris apud Homerum esse qui iubebat per tribus atq; partes eorum , cohortes aciesq; Græcorum coordinari, vt & tribus tribubus & pars parti auxiliaretur. Satius & salubrius alii censent,amatorem iuxta amatum collocari debere: nam ordo secundum tribus non multũ rationis in periculis habet,verum si cuneus ex amicis inter se amantibus existit,indissolubilis & inseparabilis ad perferendos inferendósq; ictus efficitur,quum hi amatorum mirabili amore,ferrea et adamantina,vt ita dixerim, cathena teneantur,& sacram,vt aiunt,cohortem efficiant,quẽadmodum Sesoosis in Arabiam,vt antè diximus,cum eorũ qui eadem die geniti qua ipse simúlque nutriti erant exercitu à patre missus. Atq; in hoc quoq; ad primos ictus sustinendos sunt qui suos cohortentur,& eo ipso superiores se putẽt quòd non inferiores in occursu primo reperiũtur. Hac arte siue ratione vsus Pompeius Pharsalicis in campis: acies enim ab equo animaduertens,vt hostes nouit cum silentio congerdiendi tempus ex ordine expectare, suúmq; exercitũ sine strepitu non esse: immo turbulentum & imperitia tumultuantẽ,extimuit, ne in ipso pugnæ initio penitus dissolueretur: vnde quum vtrinq; concurrendi signa danda essent, acierum primos monuit vt in locis suis starent, & densa confertáq; manentes serie hostilem incursum donec intra pili iactum essent solidissime exciperent. Qua quidẽ in re si Lucano creditur, steterit licet ordine certo infœlix acies, Cæsar tamen errasse Pompeium asserit. Plagarum enim ictus impetu cursuq; illatos subsistendo restingui inquit,feriẽdo enim & initio confligẽdo,magnas vires impetu & cursibus adiici,& animos perinde ac flatibus excitatos omni ex parte succendi. Cæsar itaq; quum sinistrũ Pompeii cornu conspexisset, tot munitũ equitibus,timens armaturæ splendorem,quinq; siue sex,vt alii ferunt,obliquas post signa cohortes, quibus cum orbem terrarum congressus est è legionibus eductas legioni decimæ à tergo locauit,iussitq; eas quietem agere, hostibúsq; ignotas esse. Sed quum irrueret,equites admonuit,quòd neq; vt solitum esset iacerent pila, festinaréntque quemadmodum robustissimi ad perstringendos enses, sed ferire eos altius iussit,oculósque,frontésque hostium ad vulnera impetere. Non enim permansuros eos fulgentes floridósque insultatores,inquit,neque contra ferrum inspecturos in oculos illatum,illos iuuenes parum bellis ac vulneribus assuetos. Hoc itaq; impetu,hac acierum serie, ratione & ordine instruitur vtrinq; acies. Pompeius octoginta & octo cohortes triplici ordine locauit, fuerunt autẽ peditum,

tum,xl.milia,equites in sinistro cornu, DC. in dextro D.præterea reges multi, senatores,equitesq; ro.plurimi absque leuis armaturæ magna copia. Cæsar simi liter octoginta cohortes triplici ordine disposuit,cui fuerunt minus xl.M.peditum,equites mille. His explicitis obsecrātibusq; militibus Cæsar pugnæ signum dedit. Erat forte in exercitu eius,C. Crastinus,qui priori tempore honesto gradu sub Cæsare militasset,tunc verò non militiæ sacramento quo solitus erat, sed iure quodā amicitiæ euocatus aderat,vir bellica fortitudine memorabilis.Cæsaris nanq; concione intellecta,& vt ab his vtrisq; signa dari vidit, alacri vultu è Cæsaris phalāge procurrens,Sequimini me inquit manipulares olim mei,& imperatori nostro quā debetis operā exhibete,vltimū hoc prælium est,quo peracto ille suam dignitatē,nos nostram recuperabimus libertatē. Dehinc versus in Cęsarem, Faciam, inquit, hodie imperator,vnde vel viuo mihi vel mortuo gratias agas: hęc dicēs in hostes irrupit,eumq; delecti milites circiter cētumuiginti sua sponte prosecuti sunt.Erat nempe vt aliqui tradidere,nec dissimile veri est,quidam vtrinq; in ipso pugnæ principio pius torpor,qui strictos iam gladios contineret,quum germani suos fratres ab aduersa acie, patres filios,& parentes filii viderent,donec Crastinus hic præcipitanti rabie vocem tolleret,pilumq; torqueret itaq; prælium cœptum est,quòd nisi huius furor hominis acies miscuisset,poterat fortasse ducibus ipsis patientibus,circa Romani imperii humaniq; generis excidiū mutua pietate cōponi. Sed proh dolor,inuentus est qui Cęsare ipso differente properaret,imperiumq; supremū irreparabili clade protereret. Steterunt enim acies antè magno ordine vtrinq;,& bello cœpto,quum aliquādiu ęquis viribus hinc inde dimicaretur,& Pompeius multitudine fisus ad circūueniendum Cæsarem equitatū effunderet,ab vtroq; cornu Cæsar suis equitibus quos intentos in hanc rem fecerat subitò signū dedit:qui dicto citius in effusos facto impetu,vere illos effuderunt ac dare terga coēgerunt,& secuta est equitatum ardētissima legionum,adeò cōglobata vt quasi vna manus omnium videretur. Accessit & magni instar exercitus Cæsar ipse vbique præsens,vtrunq; simul exhibens,& fortissimi militis & summi ducis officium,& feriens,& exhortans. Duæ ex omnibus illius per omnia discurrētis voces annotatæ literisque mandatæ: ferox altera,sed ad vincendum vtilis, Miles faciem feri: altera autem pia, & hanc licet ad iactationem Cæsaris compositam in hunc modum Florus dicat, Miles parce iam ciuibus, Pompeio tamen inter hortandū tribuit Eutropius. Illa enim vt Floro assentiar,Cæsaris vincere satagentis,hæc eiusdem vincentis,seu iam victoris miserētis, vox fuit: illa in medio prælii ardore, ac iam victis & in fugam versis hostibus vsus est. Ille etiam piæ non consentaneus actus fuit quòd cuilibet suorum vni, hostium quem optasset vitam dare permisit. Nec minus ille,quòd in tanto conflictu nullus inuentus est nisi armatus in acie cecidisse. Pompeius turbatis ac territis suorum ordinibus tantæ ruinæ molem nec sufferre valens nec attollere, tanquàm insano attonitoq; tantum similis abiecit pondus imperii,seque in castra recepit,nimis illi quod de alio est carmini cōuenies,Iupiter ipse pater currus exterruit altos Aiacis,stetit ille amēs clypeūq; tumentē Tergore septeno post terga immania iecit,Hincq; oculos voluēs mœstus

se auertit ab armis. Hæc vbi ingressus est castra, tamdiu secum tacitus perstitit quamdiu confligendo plurimi cum fugientibus simul in cædem corruissent, ruptóque silentio tandem vocem hanc vnicam emisit, Ergo ad congressum, aliúdque nihil locutus, surgit, vesteq; sumpta, præsenti cladi accommodata castra excessit, séque fugæ credidit, non tam viuere cupiens quàm metuẽs mori, ne secum reliquæ legiones incassum traherentur: quo submoto, nemo amplius in acie stetit, sicq; vniuersus Pompeii fugit exercitus, cladésque in castris permagna facta ministrorum, eorúmque qui contubernia defenderent: & quanquam facta cæsorum ratione, milites tantũ ad sex milia cecidisse clarissimus testis sit Asinius Pollio qui tunc cum Cæsare militauit, compertum est tamen per alios nobilissimos auctores de legionibus & equitatu Pompeii XV.M. cecidisse: nam exterarum gentium & auxiliorum quæ ex magna orbis parte confluxerant, innumerabilis strages fuit, & eorum qui vagi, & inermes nullo ordine ad satietatem cędentium sunt oppressi. Eorum verò qui deditione in potestatẽ Cæsaris venerãt numerum XXIIII.M. & eo amplius fuisse literis traditum est, signa militaria centum octoginta & LXXX. aquilæ. Inter cęsos fuit Crastinus vt dictum est ardentissime dimicans, quẽ Cæsar eo prælio mira virtute rem gessisse & de se optime meritum prædicauit, atq; ita vt prædixerat vel mortuo gratias egit. Pompeianorũ enim multos quum strauisset, in confertissimam aciem inuectus, vnius gladio per ora illi ad oppositum latus adacto perfossus occubuit, notatúmque oris vulnere, oris impetum punitum vltione iustissima. Periit Domitius is qui ad confiniũ captus fuerat ac dimissus: ex his qui Cæsaris partes secuti non nisi ducenti milites sunt desiderati. Cẽturiones XXX. viri excellẽtes. Mirũ dictu, Romanis ab vtraq; parte pugnantibus, eã fuisse cladis imparitatem: sed puto diis placuisse vt Põpeium sua illa vetus fortuna relinqueret. Pyrrhus in instruenda acie apud Asculum, Homerici versus sententiam insecutus fertur, quo equidẽ minus bellicosi in medio collocantur, elephantos & equitatũ omnẽ in subsidiis esse iubens. Xantippus Lacedæmoniorũ rex in auxiliũ aliquando euocatus à Carthaginẽsibus quos Romani sępenumero protriuerant, inspectis Pœnorum copiis atq; in campum deductis, quum in percunctando quemadmodum Romani secum pugnando semper superiores euasissent percepisset, ac errata subinde quibus res eorum subuersæ forent quasi disciplinam quandam aperiens edocuisset, in instruenda acie, sic equitum, sic peditum, sic elephantorum ordinem disciplinaq; digessit, vt qui modo ne conspectum quidem Romani exercitus sustinere possent, vltro iam postularent vt ad hostes ducerentur. Cognito igitur militum ardore Carthaginẽsium fortunam prælii ratus Xantippus, aduersus Romanos Carthaginẽsium acies sic instruxit. Prima enim fronte elephantos constituit, paulo pòst vrbanã multitudinem dextro ac læuo cornu, deinde mercenarium militem veteranorumq; robur distribuens, expeditos quosq; ac celeres vtrinque inter equitum alas certare iussit. Econtra vt solidam Romanorum aciem perspexisset, qui aduersus elephãtos ex omni exercitu expeditos & delectos opposuerant, multiplicíq; subsidio firmauerunt, equitatu in vtroq; cornu diuiso ne ab elephantis perrũpi agmẽ posset, Xantippus quo Romanorum aciem labefactaret, circumire equitatum ac extremos à

tergo

tergo lacessere iussit: hoc quũ pluribus in locis faceret, ac legiones Romanæ necessario extra equites conuersæ illis resisterent ac propellerent, interim rarefacta acies ac disiuncta, ab elephantis perrumpitur confligiturq; : quo in conflictu XXX. Romanorum milia cecidere. Regulus dux eorum cum quingentis interceptus, & duo milia in Clypeam vrbem fugata sunt. Hannibal imperator maximus, directa acie ad Cannas milites fortiores bellicosioresque in extremitatibus disponens, ipse cum debilioribus medium, vbi multi ex fortibus & strenuis viris præerant, tenuit: sexcentos deinde equites Numidas transfugere iussit, qui ad fidem faciendam gladios & scuta Romanis tradiderunt, & in vltimum agmen recepti, vbi primum cõcurri cœpit, strictis minoribus quos occultauerãt gladiis, scutis iacentium assumptis Romanorum aciem cecidere. Ad hoc etiam miscendarum acierum discrimen, Scipio aduersus Hannibalẽ in terra Aphrica quum ordinaret exercitum, hastatos prima fronte locauit: principum deinde cohortem, quam quidem triariis deniq; clausit, nec dẽsas suorũ acies instruxit, sed quodam interuallo distantes, quò elephanti recepti absque vlla suorum permixtione ac ordinis perturbatione transmitti quirent. Velitum etiam plurimi præstò erant, iussi in ipso beluarum impetu eorum terga dextrum læuúmque latus telis confodere: equites deinde distinxit in cornua, & cũ italis equitibus Lęlium ab læuo, Masinissam verò Numidis instructum dextro cornu opposuit, quæ ordinatio magnam sibi peperit victoriæ laudem. Hannibal verò econtra cum decernendum sibi necessario esset, & ad illud supremum gloriæ certamen quo nullum vnquam perniciosius, nullum magis terribile vel memorandum quoque, quum vel omnium gentium imperium, vel perpetuum seruitutis iugum suis fore videret, ex Scipionis hostis sui sententia omniúmque qui armorum vel militarium rerũ gnari erant, id laudis assecutus, vt suorum cohortes mirabili astu & diuina potius quàm humana ratione disponeret: elephantos enim octoginta trementes in terga turres, militibúsque refertos, habentes, in prospectu Romanorum exercitus præsepsit, vt inde suo terrore, impetu atq; vi, hostium ad suos tãquam clypeus & murus aheneus accessum prohiberent, auxiliaribus, Gallis, Lyguribus, Mauris atq; Balearibus ante Pœnorum suorumq; ciuium cohortem deinde subsequentibus, ne mercenariis diuersarum nationum militibus, quos non fides, non patriæ pietas vlla fortes ac strenuos redderet, fugiendi facultas daretur: vtq; primo post elephantos loco positi pugnæ impetum admittentes extinguerẽt tum suorũ ac Macedonum multitudinem, vt integri cum fessis hostibus pugnando victores euaderent. Italicos verò & Brutios, tãquam infidos, q; mœsti coactiq; magna ex parte terra Itala excedere, imperium ducis & castra sequerentur, in postremam summouit aciem: ad suos postea quum ambo se duces vtrinque recepissent, hortarentúrque varie & ignauiæ notas & pręmia militibus præponerent, interim ad initium pugnæ classica Romanorum cecinere, tanto quidem omnium clamore, vt elephanti quos primo agmine anxia tanti ducis cura in præsidium locauerat, fortuna consilium peruertente, in suas acies redirent, impetuq; suo loco adeò turbarent vt equitibus in fugam versis primam tãtæ ruinæ tantæq; stragis causam præbuissent. Equitibus enim imminuta Pœnorum

acies, pedes in hostes concurrit, primóque nixu loco moueri contigit: hos vt motos Romani sensere, partim sese ad suos recipientes ac terga dantes, Carthaginensium aciem adorti sunt. Re autem bene ac fœliciter gesta, tot iam fugatis equitibus, tot elephãtibus fusis, primísque ordinibus in secundos iam pulsis, inter pugnandum Lælius ac Masinissa qui pauloante pedem referentes aliquantisper profugos insecuti fuerant opportune redeuntes, & quidem equites hostilis exercitus quotquot supererant à tergo incursant, isq; quasi inopinatus impetus hostilem aciem tanta compleuit formidine vt ancipiti vndique pugna circumuenti funderentur cæderenturq;, nullo pudore, nulla reuerentia tanti ducis valẽte fugam sistere. Et quanquàm sane ab vtroque ipsorum ducum, & ab aliis sæpenumero maiores alibi strages æditę sint, grande tamen prælium in primis meritoq; seu ducum claritate, seu gentium potentia, seu militũ virtute, seu ancipiti cæsorum discrimine, seu denique victoriæ effectu inter illustria referendum, quum auctore etiam Floro nõ fuerit maior sub imperio Ro. dies quàm ille quo hęc gesta sunt. Ex Carthaginẽsibus & sociis xx.M.& eo amplius hac in pugna cecidere, totidem fere capti, signaq; militaria c.xxxii. cum elephantis xi. intercepta. Romanis vero qui superiores euasere, nec incruenta victoria fuit: decẽ nanque milia periere. Dux autem ipse Hannibal mœstus, & equitibus paucis admodum comitatus, Hasdrumetum, id oppidi nomen est, fuga se contulit, singula tam ante prælium quàm in prælio quæ quemlibet magnanimum principem decent priusquam inde abiret expertus. Carthaginem patriam deinde suam profectus vel reuocatus, coram primoribus & summatibus vrbis se non prælii modo, sed belli vniuersi gloria inferiorẽ euasisse, & à Scipione victum & superatum esse non iuit inficias. Cornelius Scipio cognomento Aphricanus, aduersus Hasdrubalem Pœnorum ducem in Hispania bellum gerens, quum per aliquot dies non quo dimicaturus esset ordine duxisset exercitum, ac hostes pari ordine seruato proficiscerentur, eodem die quo manus conserere instituerat instructionis mutauit ordinem, & quibus ipse pręualebat infirmissimas hostium partes vna acie aggressus facile fudit. Theogenes Atheniensis, quum exercitum Megaram duceret petentibus acierum ordinem respondit, ibi se daturum: deinde clam equites præmisit, eósq; hostium specie impetum in socios retorquere iussit: quo facto tanquam ad hostium occursum præpararetur, permisit ita acies ordinari vt quo quisq; loco voluisset consisteret, vt inertissimus quoq; quisq; retro se dedisset, strenui autem in fronte prosiliissent, vt quemque inuenerat stantem ita ad ordinem milites prouexit. Adderem his ego Arcturi regis placita, cuius apud nos nescio q̃ verax, sed noua vtiq;, & ob id ipsum suspecta mihi est fama: et quãquã historiis miscere fabulas nihil sit aliud q̃ mẽdacio veri fidẽ imminuere, eius tamen hac in re gesta, vel quæ geri potuerũt, cõducibilia plurimũ, nõ siluisse equidẽ q̃ affirmasse maluerim. Hic enim in acie, vt aiunt, instituẽda peditatũ quidem omnem per se ponebat, equitatum quoq; : quumq; pedites pugnam iniissent, equites superuenientes aduersam aciem dissipabant. Præter hos autem seorsum quosdam manipulos militares collocabat, qui prælio feruescẽte superueniẽtes, hostes impeterent. Ita cum fessi integris à tergo vrgerentur, suo commento nunquam nõ victor

ctor in omni prælio fuit Alexander, peditatum in mediam aciem equites à dextro læuoq; cornu disponens. Idem aduersus Archelaum quum hostium copias multitudinemq; vereretur, virtute autem suorum fideret, aciem in omnem partem spectantem ordinauit, vt circumuentis vndiq; pugnandi facultas esset. Hic idem aliquando omnibus ad pugnam structis, quum prætores militum interrogassent, ad hæc aliúdne quicquã iuberet, Nihil, respõdit, nisi vt barbæ Macedonũ abraderentur. Parmenone verò admirante, an ignoras, inquit, ansam in prælio nullam esse quàm barbę meliorem? M. Antonius aduersus Parthos qui infinita multitudine sagittarum exercitum eius obruebant subsidere suos & testudinem facere iussit, supra quam transmissis sagittis sine militum noxa exhaustus est hostis. Quòd si hostilis acies insolubilis sit, vt plerisq; mos est, scutorũ testudine cuneos insolubiles efficere inuenti sunt aliquando iuuenes militię Romanę qui supra insilirent & scuta manibus euellentes desuper vulnerarent. Scipio Aemilianus ad Numantiam non cohortibus tantum, sed centuriis sagittarios & funditores interposuit. Fuit & mirabilis Romanorum aduersus Latinos Latinorũq; aduersus Romanos in omnibus penè par in instruẽda acie ratio, cum ęquis ante omnia vtrinq; viribus, eodem animorum ardore, iisdem militaribus institutis, eodem armorum genere congruentes, milites militibus, centuriones centurionibus, tribunos tribunis cõpares collegissent: quũq; in vnum manipuli plures coissent plures hastati, & scutati, & principes, antepilarii, vexillarii, triarii, rorarii & accẽsi, hisq; omnibus quũ munitus esset exercitus, hastati omniũ primi prælium inceptarunt: qui si hostibus pugnando inferiores reddebantur, ipsi sese ad suos recipientes à principibus excipiebantur, tuncq; principes qui dicti sunt decernebant, & subsequebantur hastati: q si à principibus quoq; infœliciter dimicatum esset, ad Triarios qui postremos claudebant pedetentim referebantur: qui quũ in acie tertio ordine extremis subsidio locarentur cõsurgentes, hostes incessebant: hi quanquam spei nihil suis pòst relinquerent, hostibus tamen formidinis plurimum afferebant, quum velut fusos profligatosq; hostes insecuti, & victorię compotes, inopinatam extemplo aciem scutis & hastis horridam munitámque & militum numero auctam intuerentur. Instructis itaque, sicut antè dictum est, ordinibus, aduersus Latinos Romani in aciẽ processere, & Manlius & Decius eorũ dextro ac læuo cornu præfuere. Adiectũ est aliquid Romana disciplina per Q. Neuium centurionem in exercitu Fuluii Flacci procos contra Campanorũ multitudinem ad instruendam aciem præter eam quæ est ex equitibus peditibúsque pugnã: lecti nanq; agilitate corporis iuuenes, leuibus armis tecti, galeiculis gladiísque ac septenis hastis quaternorũ circiter pedum armati, post terga equitum insidebant, & cum ad hostem ventum erat equis desilientes hostem ex improuiso confodiebant, Velites ipsi huiusmodi pugnatores appellant. Samnites præter cęteros belli apparatus, vt acies sua fulgeret nouis armorum insignibus fecerũt: duo nanque illis exercitus erant, & scuta alterius auro, alterius argẽto cęlata, spõgia pectori tegmentum, et sinistrum crus ocrea tectum, galeæque cristatæ quę speciem magnitudinis corporum adderent, tunicæ auratis militibus versicolores, argentatis linteæ quibus apparatibus formidinis plurimũ & terroris aduersę parti

redde

redderetur. Fidenates, & Falisci, Veientes item et Tarquinienses quia pares armis non erant ad terrorem in acies hostiles mouendum, cum plurimis suorum noua acie irrumpente, & inaudita & ante id tempus inusitata, in habitu sacro sacerdotibus faces & angues fanatico velut instructa cursu pręferētibus, Romanorum pari modo aciem exterruere. Scythicæ gentis Amazones exercitum ad pugnam ingressuræ tegmenta corporum pro armis habuere, serpentū magnorum coria, quorum & quidem præter fidem ingentium copia in Libya superest: vtebantur longis ensibus, hasta & arcu, quo non solum exaduersum pugnantes vulnerabantur, sed fugiendo feriebant insequentes. Aduersus Carolum quoq; in Hispaniis Arabes mirabili arte in instruēda acie vsi perhibētur: equitatu nāque in acie directo, Arabes contrà laruarum insuetam faciem obiicientes, simul & tympanorum strepitus concitantes, equis pauefactis equitatum omnem pepulerunt: nec fuit resistendi facultas, donec equorum facie velata auribusq; obturatis milites rigidis personarū simulachris repugnarent. Baleares tribus fundis quiq; in prælijs armantur, vna caput cingunt, altera ventrem, tertia in manibus gestatur: in prælio multo maiores lapides quàm reliqui ita iactāt robuste, vt ab aliquo tormento lapis videatur emissus, in vrbium expugnatione lapidum iactu eos qui desuper ex propugnaculis tuentur mœnia vulnerant, in pugna vero scuta, galeas, omneq; armorum genus confringunt, tantáque vis ac peritia his est vt creberrime grandinis modo in aduersam partem & propinquantē iam terrę classem effusa intrare portum sinant neminem: quodcūque enim volunt lapide missili facile contingunt. Nec est quod gentis huius quispiam certissimos miretur ictus, quum hæc sola gentis arma sint idq; vnum ab infantia studium: nam cibum puer à matre non accipit, nisi quem ipsa monstrante, funda percussit. Troglodytę Aethiopum gens tantę velocitatis quum sint vt feras cursu pedum assequantur, in aciem arma hęc ferunt hi, scutum ex corio crudo bouis rotundum, & ferratam clauam: arcus alii lanceásque, nec vt Græci ob irā aut ambitionem, sed pabuli gratia belligerantur inuicem. In eorum concertationibus primū iactis lapidibus quoad aliqui vulnerentur concertant, cum arcu quo admodum exercitati sunt pugnantes, mutuis vulneribus cadunt, eorúmq; certamina dirimūt quæ ætate præcedant fœminæ, quibus nullo periculo in medium prodeuntibus (nefas est enim has vllo pacto lędere) extēplo à certamine cessant. Macæ qui circa Syrtes habitant inter cæteros Libyos quum sint corporibus etiam agiles, patria verò vt plurimum plana, neq; ense, neq; galeis, neq; aliis armis inter pugnandum vtuntur, tantum ferunt hastas, lapidesq; in vasis ex corio factis delatos, cum his certantes, tum in congressu, tum etiam abeundo primo hostem ferire conantur, ad cursum & lapides recte iaciendos longo vsu edocti, ergaq; externos nullū ius, nullam omnino fidem seruant. Germani acies suas rhedis circundare soliti sunt ne cui spes in fuga relinquatur, hisq; impedimēta imponūt. Iidem equestrē aciem sic struunt, equitum quot milia lectissima sunt, totidem numero pedites velocissimi & fortissimi, quos ex omnibus copiis singuli in singulos salutis suæ causa delegerint: cū his in pręliis versantur et ad eos se equites recipiūt, hi si quid sit durius, concurrunt: si quis grauiori vulnere admisso equo deciderit, circunsistunt:

stunt: si quò sit longius aut celerius recipiendum, prodeundi tanta est celeritas, horum exercitatione vt iubis equorum subleuati eorum cursum adęquent. Celtiberorum quidem scutis leuibus certant, alii rotundis vmbonibus magnitudine clypei cruribus ocreas ex pilis factas inuoluunt, galeas ferunt æneas cristatas plumis, gladios insuper ex ferro puro ad palmæ mensuram: qui in conferta pugna ferrum suo more ad conficienda arma præparantes (nam ferreas laminas in terra abscondentes ibi tam diu esse sinũt quoad debiliore parte ferrugine absumpta validior supersit) ex eo tum enses fortissimos, tũ cætera ad belli vsum arma necessaria componunt: hoc pacto fabricata adeò cædunt omnia vt neque scutum, neque galea, neque aliud quid eis obsistat: duobus gladiis fulti cum equestri certamine superiores euaserunt, ex equis desiliunt pedestremq; adiuuant pugnam. Sueuorum gens quæ longe maxima & bellicosissima Germanorum omnium est, equestribus pręliis sępe & equis desiliunt ac pedibus pręliantur, equosq; eodem remanere vestigio assuefaciunt, ad quos se celeriter quum vsus fert recipiunt. Galli equitũ aciem instructuri, inter equites raros sagittarios expeditosq; leuis armaturę interponunt, qui suis auxilio sint, atq; impetum equitum sustineant: pedites autem pugnaturi nudabantur, vel nudi super vmbilicum vastis scutis & prælongis gladiis accincti in pugna persistebant. Adhæc cantus inchoantium prælium & vlulatus, & tripudia, & quatientium scuta in patrium quendam modum, horrendos armorum crepitus, omnia de industria cõposita ad terrorem: verùm hęc quibus insolita atq; insueta erant aduersus Gręcos, & Phryges & Cares multi ad victoriã momenti erant: aduersus autẽ Romanos quibus gallici tumultus vanitates notæ erãt, nullius vel quàm parui. Nam tametsi semel atq; iterum ad Cremeram et ad Alliam olim fuderint maiores nostros, in deterius tamen eorum quotidie data res est, quũ ex eo tempore per ducentos iam annos pecorum in modum consternati, cæsi, fugatiq; sint: ac plures quoq; de Gallis victoriæ quàm de toto orbe terrarum per Romanos habitę, ac literarum custodiæ traditæ memorentur. Galatæ in pugna iugis vtuntur quæ rhedarius & assessor ducunt, in bellis obuium hostem iaculo ex curru primum appetunt, tum relicto curru pedites ensibus certant. Quidam adeò mortem contemnunt, vt pugnent nudi: custodes corporis ex liberis hominibus pauperes eligunt, qui & pro aurigis in pugna seruiant, & ferant scutum: instructa acie præire consueuerunt, & ad singulare certamen hostium fortissimos prouocare arma vt hostem terreant quatientes, capita hostium in acie cadentium abscissa equorum alligant collo, hostium spolia sanguine perfusa famulis tradunt, in foribus domorum cum cantu atq; hymnis affigenda, quemadmodũ feras solent venatu captas: hostiũ nobiliorũ capita aromatibus vncta in terris condunt, summa diligentia ostendentes ea hospitibus, nullóque precio ea vel parentibus vel aliis reddunt. Britannis vel Belgis Galliæ populis sua cura hæc inuenta etiam sunt, essedis & carris apud ipsos primũ repertis struunt genus pugnæ, quod eiusmodi est, Equis enim huiusmodi curribus iunctis & bellatoribus impositis, omnes primò partes perequitant, inter media equitum agmina tela iaciẽtes, atq; ipso terrore equorum & strepitu rotarum superstans hostis, insolitusq; eius tumultus, nõnũquam Romanorum

norum conterruit equos aliorumq́ ordines plerunque perturbauit. Cæterum hi quum ſe inter turmas immiſerint,eſſedis deſiliunt & pedites præliantur. Interea aurigæ paululum è prælio excedentes,ita ſe locāt vt ſi ab hoſtibus ſuis premantur,tutum receptum ad eos habeant:ita mobilitatem equitum,peditum ſtabilitatem in prælijs præſtant,vſu quotidiano & exercitatione inſtructi,vt & decliui & præcipiti loco equos ſiſtere, moderari,ac flectere per temonem , percurrere & iugo inſiſtere , & in currus quàm ociſſime ſe recipere conſueuerint . Quod genus pugnæ ab orientalibus ſumptum puto,qui curribus falcatis vtuntur in prę-liis,ex quibus eſt pugna haud diſſimilis. Multa in his ſpes orientalibus fuit . Filii Ioſeph multo tempore ab hæreditate prohibiti ſunt curruum falcatorum metu . Siſara noningentos in expeditione contra Iſrahelitas produxerat . Darius eam ſpeciem obiecit Alexandro,quos ille laxis ordinibus ſuos iuſſit excipere,& non impune vagari.Hos in bellis & rex Mithridates,& rex Antiochus,aliiq́ plurimi nobiliſſimi duces habuerunt . Ex equo acies vbi armis ad pugnam inſtruere Theſſali prius docuere, hos poſtea omnes pene ſecutæ nationes, equis ad certamina vſæ ſunt,ac in dies magis magiſque vtūtur : verum Scythæ non equos pro bello,ſed equas malunt:quoniam vrinant curſu non impedito.Colophonii & Caſtabolēſes canibus in bella ductis primas acies inſtruebāt, tutiſſima ac fidiſſima hominum auxilia,non eris alienæq́ ſtipis indiga, nec dominorum fidem detrectantia.Dominos enim conſtat canum auxilio à craſſatoribus ſæpe defenſos,& pugnaſſe eos aduerſus hoſtes pro dominis Garamātum regis exemplo quem ducentorum canū acies obiicientes ſeſe contra reſiſtētes propter bella, ab eo quo detinebantur exilio reduxere. Seianus perfidus miles,acerrimos canes vt ſibi vni māſuetos & mites,hoſtibus verò in acie feros & immanes habere poſſet,ſanguine paſcebat humano:Bactros,credo,ſecutus,qui canibus humana carne nutritis obiiciunt ſenes:quod quum Alexandri præfectus Siaſanor emendare voluiſſet,pene amiſit prouintiam. Aduerſus Amilcarem Hiſpani, non canes, ſed boues vehiculis adiunctos in prima fronte locarunt,vehiculáque rheſinæ,ſulphuris,ac ſæpi plena,vbi æneatores pugnæ ſignum dedere incēderunt:actis deinde & exagitatis ſic bobus , conſternatam ac diſſipatam hoſtiū aciem reliquere:neq́ enim ludibriis præcipitiq́ furore,ſed alta conſilii meditatione his inuentis maiores bella tractabant,deſerta quoq́ requirentes,vt elephantos ac terrificas feras etiam ad pugnam cogerent. Equidem de natura elephantorum non operoſe tractandum,quoniam in remotis orbis partibus reperiuntur:quę autem ad bellorum vſum attinent,his inſtandum.Capti quàm ociſſime mitificantur ordei ſucco,truncos gratiſſimo in cibatu habent: palmas quoq́ celſiores frōte proſternunt,atque ita latentium fructum aſſumunt mandúntque: & ſi pabulum in præſepio poſitū attingi cōtingat à mure quē maxime animaliū odere,faſtidiūt: in potu quoq́ hauſta hirudine,quam Sanguiſugam vulgo appellāt, cruciatum maximum ſentiunt: & quod ad docilitatē attinet, minimi Aethiopis iuſſu diſcunt ſubſidere in genua,ambulare per funem, militare,turres armatorū in dorſis ferre,magna ex parte Perſarum & orientalium regum bella conficientes. Ad acuendos verò eos in præliū, linteū vuæ vel mori ſanguine tinctum eis oſtēdūt:

&

& prosternant licet acies,proterant armatos,suis tamen & muris animantis exigui stridore ac visu(tanta est rerum natura)terrentur,territi vulneratique retro semper cedunt,haud minore quandoque suarum partium pernitie. Semiramis bellum Indis motura,inferior illis elephantorum apparatu,rem excogitauit qua terreret Indos cogitantes nequaquam extra Indiam elephantos esse. Occisis igitur ccc. boum milibus, carnes operariis distribuens, coria insui fecit elephantorum instar,quæ postmodum fœno referta veri elephanti speciē præ se ferebant: intus hominem,camelúmque super quo sedens formam beluæ duceret, inclusit, hæc in loco semoto occultóque acta, ne qua exterius emanare possent, vtq; inde improuisa re perculsi,veras bestias existimarent: his biennio confectis, tertio in Bactris coēgit. Fuerunt præter aliam infinitam multitudinem currus ad milia centum,erant totidem numero homines supra camelos cum gladiis cubitorum quatuor:assuefecit autē equos ne eis simulachris terrerentur,quod & Perseus Macedonum rex multis pōst annis in eo bello imitatus. Verum neque illi in bello, neque Semiramidi profuerunt: audita enim rex Indorum tum exercitus magnitudine, tum ingenti apparatu belli, conatus est excedere Semiramidis vires, accitis maioribus quàm quæ erant Semiramidis copiis,elephantorúmque syluestrium venatione facta,plurimos ad bellum instruxit, vt verum terrorem quem intulerunt aspicientibus iniicerent. Pyrrhi bellis hi primum in Italia visi fuerunt,quippe qui vsque ad id temporis inuisos Romanis,numero xx. in Italiam primus inuexit. L. Metellus pontifex victoria de Pœnis captos xlii.vt quidā clx. transtulit ratibus,quas doliorum consertis ordinibus imposuerat. Antiocho regi, Antipatre auctore,duo fuere celebres in bellicis rebus,cognominibus suis appellati atque distincti:etenim nouere ea. Certe Cato quum imperotarum nomina annalibus describeret,eum qui in acie punica fortissime prę liatus est,Sutrum tradidit appellatum, altero dente mutilato. Antiocho vadum fluminis eis aliquando renuit experienti. Aiax aliquando dux agminis semper tunc pronuntiatum est eius fore principatū qui transisset,ausūmque Patroclum, ob id phaleris argēteis,quibus maxime gaudent,& reliquo omni primatu donauit, ille qui notabatur inedia vitam finiens,mortem ignominiæ prætulit. Mirus nanq; his pudor est,victiq; vocem fugiunt victorum,terrámque ac verbenas porrigunt pudore. Idem rex quum in præalti fluminis transitum elephantos compellere non posset,nec nauium copiam haberet, iussit ferocissimum elephantū sub aure vulnerari, & eum qui vulnerasset statim transnato flumine procurrere, elephantus exasperatus ad sequendum doloris sui auctorem tranauit amnem,reliquisq; idem audendi fecit exemplum. Antiochus quem Eupatorem dixerunt xxxii. in acie contra Iudæos produxit, in subsidiū cuiusque bestiæ quingentis equitibus deputatis, in singulis turribus fuere pugnatores xxxii. electi. Hannibal aduersus Scipionem in Aphrica quum exercitum dirigeret, elephantos octoginta in prima fronte locauit vt auxiliares Gallos & Lygures, Mauros & Baleares Pœnis à tergo stantibus à fuga arcerent,hostiúmque aciem terrore peruerterent. Cęsare dictatore,tertio consulatu suo viginti etiā elephāti cōtra pedites quingentos pugnauere,itemq; totidem turriti cum sexagenis propugnatoribus eodē quo

priores numero peditum & pari equitum ex aduerso dimicante, prima inter regem Pyrrhũ & Leuinum consulem apud Heracleam Campanie vrbem, fluuiumq; Lyrim pugna commissa, introducti inter concurrentia agmina elephanti forma truces, odore graues, mole terribiles, vt videre Romani, nouo pugnandi genere circunuenti, & territi, equis maxime pauitantibus diffugerũt: sed postquã Minutius Centurio quartæ legionis primus hastatus protensam in se, haud improprie belluæ manũ appellatam gladio desecuit atq; in suos sæuire coëgit, eius immoderato discursu perturbari ac permisceri ordines cœpere, finisq; pugnæ beneficio etiam noctis impositus est. Secunda inter Pyrrhũ eundem & Romanos pugna fuit P. Sulpitio, Decio Murena consulibus, vbi elephãti qui prima pugna vulnerati atq; in fugam posse cogi deprehensi fuerant, subiectis inter posteriora & molliora ignibus exagitati, ardentes insuper machinas furore trepidi circunferentes exitio suis fuere. Tertia inter Pyrrhũ & Romanos pugna fuit Curio Dentato consule, vbi elephantibus in subsidium missis Romani assueti iam pugnare cum belluis, cum malleolos stuppa inuolutos ac pice oblitos insuper aculeis tenaces præparauissent, eosq; flagrantes in terga belluarum turrésque vibrassent, non difficile furentes, ardentesq; belluas in eorum excidium quorum subsidio fuerant retorserunt: Eosdem aliquando Velites à volitando dicti vel à græco βάλλειν, id est, iaciẽdo, quod genus militiæ paulo antè repertum fuerat, fabrili scalpro inter aures adacto, retrò agebant, & quũ à suis regi non possent, necabantur. Id genus occidendæ belluæ cum opus esset, Hasdrubal Hãnibalis frater primus inuenit, vnumq; vno ictu confectum accepimus telo in vitalia capitis per oculũ recepto: ipsi tela cæteraq; quæ hæserint corpori, olei potu decutiunt. Contra hos diuersa resistendi ratio fuit, bini equi cataphracti ad currũ iungebantur, quibus insidentes longissimas sarissas in elephantos dirigebant: muniti enim ferro, nec à sagittariis quos elephanti vehebant lædebãtur, & ipsorum impetum equorum incursatione vitabãt. Cataphractos alii mittebãt milites, ita tamen vt aculei ferrei vndecunque in eorum armis prominerent, ne venientem in se militem sine vulnere elephanti possent excipere. Alii velitum aciem his obiecere, dato eis præcepto vt quàm primum elephanti ab hostibus acti spatio intermisso reciperentur, ad elephantorum impetum vel retrò, vel pòst, vel ad latus contunderent equitatum. Permulti quoq; quo nihil tutius erat, eminus fundis eos per quos regebantur elidebant, sicq; in suos plerunque lapidibus adactæ belluæ, & amissis rectoribus sæuire cogebantur. Venientibus nonnulli quasi terrore quaterentur, continuas detrahebant cohortes: manipulisque inter se distantibus spatium dabant, cúmque agminis medium attigissent, circunfusa militum multitudine obruebantur, illæsique vnà cum rectoribus aliquando intercipiebantur. Camelos Vitelliani in terra Aphrica, & aliquot clari etiam duces in aciem produxere, qui ante legiones positi, aut cum legionariis mixti, cum cominus pugnaretur, hostiũ sæpe acies puertere. Crœsus numeroso ac præpotẽti hostium equitatui eos obiecit, quorum nouitate aspectus, odore, atque horrore trepidantes equi, nedum equitum, verum etiã peditũ suorũ acies peruerterunt, vincẽdosq; hostes prębuerunt. Cameli itẽ cũ Scipione Antiochũ deuicere, & cum Archelao

item

item ad Orchomenum & Cheroniā conseruisse camelos memoriæ proditum est. Horum qui in pugna præstent nonnulli gibbum duplicē in dorso habent, duos quoq; in bello in certamen sagittarios ferunt dorso, inuicem contrarie resi dentes: alterum à fronte versus hostem, alterum contra persequentem pugnātes.
Tentarunt etiam Pœni, vt Lucretius inquit,
tauros in munere belli,
Expertiq; sues scæuos sunt mittere in hostes,
Et validos partim præ se misere leones,
Cum ductoribus armatis scæuisq; magistris,
Qui moderarier his possent vinclisque tenere.
Nequicquàm quoniam permixta cæde ruentes
Turbabant scæui nullo discrimine turmas
Terrificas capitis quatientes vndique cristas:
Nec poterant equites fremitu perterriti equorum
Pectora mulcere & frenis conuertere in hostes

ROBERTI VALTVRII

AD ILLVSTREM HEROA SIGISmundum Pandulphum, de re Militari Liber Septimus.

De Religiosis, hoc est, infaustis uel infamibus mensium quorundam diebus ac tempore ad bellum idoneo Cap. I

HActenus, Sigismunde Pandulphe, de instruēda acie secundum diuersos ducum astus, variásque rationes de impugnatione huiusmodi atque expugnatione, si quando vsus tulerit, ad præsentiū ac posterûm instructionē dicta sint: deinceps vt erat propositum, de religiosi temporis diebus ac mensibus pręsenti materiæ subiacentibus, quos infames, atros, vel infaustos in xi. cōmentariorum grammaticorum Nigidius appellauit, pauca memorare exempla forsan nō incongruū erit, seu recte seu perperam id fiat. Mensis itaque octobris pridie nonas Romanos primo quidem à Cymbris sub Scipione exercitu priuatos fuisse constat, postea verò imperatore Lucullo Armenios & Tygranem vicisse. Lucullus enim in Armenia cum decem milibus peditum & mille equitum aduersus Tigranem qui centum quinquaginta milia hominum in expeditione haberet hoc die profectus cū esset quo Scipionis copiæ consumptæ sunt à Cymbris, & quidam dixisset Romanis illum diē infaustum esse atque formidabilem, Pugnemus igitur, inquit, hodie impigre, quo hunc quoq; Romanis diem ex atro

& tristi hilarem iocundúmq; reddamus: atq; quum pugnasset illósque fugasset, Romanos quinque leto interceptos amisit, hostium verò supra centum milia occidit. Mensis nouembris clades Barbaris magnas euidenter intulit: hoc nanq; mense Alexandri regis ductores ad Granicum vicit, & Carthaginenses septima & vigesima die apud Siciliam à Thymeleōte victi sunt, sub quam diem Ilion captũ videtur sicuti Ephorus, & Callisthenes, & Damasches, & Philarchus perhibent. Bœotiis quidem contigit mensis Ianuarii quinta die binas præclaras & insignes victorias cœpisse, vtpote quibus Græciæ libertatem restituerent. Februarius Græcis haudquaquam æquus extitit, huius septimo die pugna cũ Cranone, ab Antipatro victi funditus periere, & in Cheronia ãtea aduersus Philippum haud fœliciter pugnauere. Hac eadem die februarii eodemq; anno qui cum Archidamo transiere in Italiam, ab illius loci Barbaris fœde consumpti sunt. Vigesimamnonam Carthaginenses obseruant, vt quæ plurimas eis & maximas calamitates intulerit. Mensis Martii sexta quidem die Marathone, tertia vero in Platæis simul & apud Michalem Persæ à Græcis deuicti sunt: quinta vero & vigesima die, Arbelis Athenienses nauali pugna circa Naxon victores fuere, sub ipsam præterea eiusdem mensis vigesimam diem Macedonum Athenienses præsidium cepisse, quo die mystico lustrant Baccho. Apud Romanos præliares etiam dies sunt, qui ab iustis non segregantur: siquidem iusti sunt cõtinui xxx. dies, quibus exercitui imperato vexillum rufi coloris in arce positum est: præliares autem omnes, quibus fas est res repetere, vel hostẽ lacessere: eligendi enim ad pugnandum diem Romanis tunc fuisse licentiam constat, si ipsi inferrent bellum. At cum exciperent, nullum obstitisse diem quo minus vel salutem suam, vel publicam defenderent dignitatem: vitabant & ad viros vocandos dies qui essent notati rebus aduersis. Dies autẽ qui sunt postridie Kal. nonas, idus, quãnquã ad rẽ sane militarẽ nihil attinere notet Varro, sed ad solas actiones respicere priuatas, ad omnia tamen maiores nostri cauendos putauerunt: quos etiam atros, velut infausta appellatione damnarunt: ob hanç causam dictos habitosq; atros Seruius Flaccus scribit, quòd vrbe à Gallis Senonibus recuperata L. Actilius in senatu verba fecit, Q. Sulpitium tribunum militum ad Alliam aduersus Gallos pugnaturum, rem diuinam dimicandi gratia postridie fecisse, cum exercitu populi Romani occisum. Item apud Cremeram multisque aliis temporibus & locis post sacrificium die postero celebratum male cessisse conflictum, & post diem tertium eius diei vrbem præter capitolium captam fuisse, quàm pluresque alii senatores recordari se dixerunt, quotiens belli gerendi gratia res diuina postridie Kal. nonas, idus populi Romani facta esset, eius belli proximo deinceps prælio rempublicam male gestam esse, túmque ea re per senatum in pontifices reiecta vt ipsi quid videretur statuerent, pontifices decreuerunt vt hi dies neq; pręliares, neq; puri, neq; comitiales essent, nullũq; his diebus sacrificium recte futurũ: quod nec doctissimũ poëtã Ouidiũ pręterit, primo Fastorũ dicẽtem,

Vendicat ausonias Iunonis cura Calendas.
Idibus alba Ioui grandior agna cadit.
Nonarum tutela adeò caret omnibus istis

Ne

Ne fallare caue proximus ater erit.
Omen ab euentu est illis : nam Roma diebus
Damna sub aduerso tristia marte tulit.
Hæc tibi dicta semel totis hærentia fastis,
Ne seriem rerum scindere cogar erunt.

Ante diem tertium nonas octobris & ante diem sextum idus nouembris nihil in repub. maiores nostri geri voluerũt. Itaq; per hos dies nõ cũ hoste manus conserebantur, non aliud quodcunq; in repub. non exercitus scribebantur, non comitia habebantur, non aliud agebatur, nisi quod vltima necessitas exegisset administrabatur. Ante diem quoq; quartum Kal. vel nonas, vel idus, tanquam inominabilem diem pleriq; vitant, cuius obseruationis an religio vlla sit, memoriæ proditum nihil inuenio, nisi quòd Claudius annaliũ quinto, cladem illã pugnæ Cannensis vastissimam factam dicit ante diem quartum nonas sextiles. Ante diem insuper XV. Kal. sextiles à Romanis haud procul fluuio qui Allia nuncupatur ac XI. milibus passuum via Sabbaria ab vrbe distat, instantibus Gallis male pugnatum est, fusáq; extemplo Romana acies, ad ripam fluminis quo sinistrum cornu defugerat à Celtis tãta strages facta vt vrbi subito subsecuta ruina, & patrũ cædes, atq; capitolinæ arcis obsidio. Eorum fuga verò nocturna fuit, eo tempore quo commissa est, pugnatumq; est circa æstatis finem circáq; plenilunium, quo die ingens & antea clades in Fabios ad Cremeram flumen inter vrbẽ & Veios acciderat : sex & trecenti nanque patritii, milites omnes ex eodem genere eademq; familia vna die à Veientibus cæsi sunt. Pompeius etiam fugientẽ Mithridatem ad prælium compellere cupiens, noctis tempore expugnationem fieri statuit: quem Pompeius insecutus, vt luna tunc orta à tergo Romanis erat, Mithridates exercitus longitudine vmbrarum, proximitatem hostium ratus, cuncta in irritum tela fudit: illi inermes aggressi, sine labore certaminis vicerunt, & castra ceperunt. Hannibal apud Cannas hac militari temporis ratione & astutia vsus non noctis tempore, sed orto iam sole aduersus Romanos dimicaturus, ita suos ad pugnam struxit vt contra solem orientem exercitum romanum pugnare cogeret, contráque Eurum ventum quem nostri Vulturnum vocant: nam in morem ardentis fulminis mane more suo perflare solitus tunc flabat, rapidúmque puluerem ex patentibus torridisq; campis eleuabat, & supra Carthaginensium phalanges ad ora Romanorum impellebatur : sicq; cum Euri vel Vulturni vẽti adiutorio, ac fulgoris oculos hostium perstringentis, Hannibal illam memorabilem & immortalem Cannensis pugnæ gloriam sibi adeptus: vbi ipse quum esset crudelissimus Romanísque infestissimus, tanta tamen inimicorum atrocissimorum cæde satiatus, parci iussisse perhibetur. Par postea ratio Romanos iuuit. Marius enim & Catullus coss. contra Gallos pugnaturi, virtuti dolum addiderunt: primum nebulosum nacti diem vt hosti inopinanti occurrerent, tum ventosum quoque vt puluis in oculos oráque ferretur, tum acie conuersa in orientem, vt, quod ex captiuis mox cognitum est, ex splendore galearũ ac repercussu ex aduerso visum eorum puluis oppleret, & splendor hebetaret, totam terribilem Gallorũ multitudinẽ minima Romanorũ clade profligauere. Est etiam

præterea sua sabbatismi ratio Iudæis, qua quum eis nefandum sit quicq; seriæ rei facere, Diuus augustus Vespasianus adortus eos superauit. Eosdem alia atq; huic dissimili ratione subegit Antiochus: is enim quum Hierosolymam obsideret, Iudæis ad maxima illa solennia petentibus dierum septem inducias, non eas modo dedit, sed etiam tauris auratis cornibus odoribusq; & pigmentis affatim preparatis, ad portas vsque pompam egit, atque sacrificio illorum sacerdotibus tradito, ipse in castra rediit: Iudæi verò admirati, continuò sese post solẽnitatem dedidere. Est & aliis gẽtibus alia quoq; temporis ratio. Nam Mylciades quum Persas triduanę religionis ocio teneri didicisset, improuisos inuasit & obtinuit. Athenienses quum subinde à Lacedæmoniis infestarentur, diebus festis quos sacros Mineruæ extra vrbem celebrabãt, armis veste celatis, peracto ritu suo, non statim reuersi Athenas, sed potius inde raptim acto Lacedæmonem versus agmine, eo tempore quo minime timebatur, agros hostium quibus subinde prædę fuerant vltro depopulati sunt. Atheniẽses simili modo vbi aduentare Darium compererunt, quanquàm auxilium à Lacedæmoniis poposcissent, tamen quum detineri Persas quatriduanæ religionis ocio compertum haberent, spem religionis occasione sumentes, instructis tantum decem milibus ciuium & Plateensibus auxiliaribus mille, aduersus sexcenta milia hostium campis Marathoniis perruperunt, Mylciade eius belli duce, qui celeritate magis q̃ virtute fretus, alacri satis expeditione prius hosti cominus hęsit, quàm posset expedito sagittarũ ictu propulsari. Tanta in eo bello diuersitas certãdi fuit, vt ex alia parte viri ad occidendum parati, ex alia pecudes ad moriendum præparatæ putarentur. Ducenta enim milia Persarum apud campos Marathonios ea tempestate ceciderunt. Germanorum etiam animos quum sortilegarum vaticinia mulierum obtunderent, vt puta quæ fluuiorum cursus, vortices, strepitũq; coniectantes futura prædicerent assererentq; siue Ariouisti eorum regis instituto, siue lege non esse fas superari eos si ante lunam nouam contenderent, Cæsar satius esse duxit circa tempus inuadere, quàm idoneum illis tempus expectando cedere: facto itaq; in eorum munitiones & tumulos impetu, non antea stimulare ac incessere destitit quàm ira deducti pugnam capesserent. His hac de re denique in fugam versis, Cæsar stadiis cccc. ad Rhenum vsque persequens, terram omnem cadaueribus spoliisq; refersit. Ariouistus cum paucis præueniẽs, Rhenum traiecit: cęsorum numerum lxxx. milia fuisse perhibent.

De loco metationis insidijsq; hostium deligendis: quid speculator, & quid explorator, in quoq; differant Cap. II.

HIc deinde locus castris idoneus deligatur necesse est: ea enim res maxime rationis est bellicæ, vt hostis hostem si petierit è sublimi repelli non possit, aut sane collectis viribus excipi: siue igitur ex itinere quiescendum sit, siue castra castris obiicienda, in deligendo loco hanc rationem haberi oportet, vt locus arte vel natura munitus sit, & necessariis sufficiens: arte, veluti fossa, vallo, vel aggere: natura munitus, vt sunt tumuli ascẽsu difficiles, colles ardui, locaq; edita & aspera quæ verrucas Cato appellauit, vt loca fluminibus vel paludibus cincta, necessariis sufficiens, vt materies, aqua, frumentumq;

tumq; de proximo peti possint. Quòd si & horũ cõparatio habenda sit, loca munita q̃ opulẽta viros illustres quęsisse magis inuenio, quod & Mario venit in successum. Is enim tertio cõsulatu suo, bello Cymbrico quũ collẽ occupasset qui cãpo & fluuio imminebat, vbi hostes se diffuderant, quúmque aqua exercitui deesset ad potandum, querelisque omnium coargueretur, aquam in prospectu esse respondit, sed eam ferro vindicandam. Primis itaque calonibus in pugnam cum clamore ruentibus, subsecutus exercitus, mox iusto certamine compositis agminibus, bellum gestum est, & vicere Romani. Iulius Cæsar loca eminentia in omnibus approbauit, quæ si negasset facultas, irrigua præferebat. Inuenitur etiam Gallicis expeditionibus aliquando iuxta fluuium Axonam castra posuisse, quæ res & latus vnum castrorum ripis fluminis muniebat, & post eum quæ erant, tuta ab hostibus reddebat, & commeatus vt à proximis ciuitatibus sine periculo aduehi possent, efficiebat. Cn. Pompeius in Capadocia locum delegit castris ponendis editum, ab imo paulatim procliuẽ: vnde adiuuante procliui impetum militum, facile ipso decursu Mithridatem superauit. Q. Metellus in Hispania citeriore in castra hostiũ humili loco posita ex superiori parte flumen immisit, & subita inundatione turbatos per dispositos insidiatores cecidit. Tanto itaq; locus vtilior iudicabitur, quanto fuerit editior: in subiectos enim vehementius tela torquentur, maioríque impetu pars editior obnitẽtes propulsat, & impellit, quum hi qui humili sunt loco castrametati, duplex subeant cum loco primum, deinde cum hoste certamen.

De oppositi loci positione, multitudine, uoluntate, studijs, ac consilijs. Cap. III.

T quoniam præcellentis est ducis munus, tum pace, tum maxime bello hostium regionem exploratam planeq; cognitã habere, ne omnes ordines temere vagari errareq; contingat, considerandum quoq; oppositæ ipsius regionis quæ sit naturalis positio, rupibus ne inuia aut fluminibus cincta, vel paludibus impedita: inhabitantium præterea multitudines quantæ, quæ voluntates, quæ studia, quæ consilia perquirẽdum: firmis, an infirmis, natura vel arte munitis præsidiis contineantur: quæ singula in ducis considerationem deducta, si minus per se præstare queant, alios quorumcunque locorum peritissimos adiungere oportet. Hæc autem tutè ac commode poterit, si ex vtrorumq; amicis ciuitatibus atq; mercatoribus futuri sunt qui explorent. Ciuitates enim, omnes qui importent aliquid quàm liberaliter semper accipiunt. Sunt qui hæc per hostes, aut per suos, vel etiam per seipsos imperatores quidam scrutati sunt. M. Cato in Hispania, quia ad hostium consilia alio ingenio peruenire nõ poterat, iussit trecẽtos milites simul impetum facere in stationem hostium raptumq; vnum ex his in castra perferre incolumem, tortúsque ille, omnium suorum archana confessus est. Iulius Cæsar missis equitibus his quos in agris reperisset, hostium res & consilia scrutabatur: & vt concordi eorũ sententia reperisset, quid agendum in consultatione deliberabat, & scitè ac sapienter id quidem. Speculatores deinde exploratoresq; de suis mittere vniuersorum ducũ institutum esse: & quanquam duo hæc vsus sæpe confundat, discernit tamen ratio, & doctissimorum hominum auctoritas, vt speculator is sit qui hostilia silen-

tio

tio perſpiciat, quũ explorator clamore peccata cognoſcat. Explorare enim antiquos pro exclamare legimus vſos, ſed poſtea proſpicere, & certum cognoſcere cœpit ſignificare. Per ſe quoq; nullo extrinſecus adminiculo, explorandi modus quidam eſt, quo & ipſi duces vſi ſæpe perhibẽtur, ſicut Aemilius conſ. bello Etruſco: hic enim dux apud oppidum Coloniam, multitudinem auium procul contemplatus citatiori volatu ex ſylua conſurrexiſſe, intellexit illic aliqd inſidiarum deliteſcere, quòd & turbatæ aues & plures ſimul euolarent. Præmiſſis igitur exploratoribus, decem milia Coloniorum comperit, excipiendo ibi Romanorum agmen in itinere, eaq; alio quàm expectabatur itinere latenter miſſis legionibus circumfudit. Thianicus Horeſtis filius ſimiliter quum audiſſet iugum ab hoſtibus munitum, præmiſit ſciſcitaturos quid rei foret, referentibusq; non eſſe verum quod opinarentur, ingreſſus iter vt ex eo loco vidit magnam vim auium ſimul euolaſſe, arbitratus eſt ibi hoſtium agmen reſidere, itaq; circunducto exercitu illuſit inſidiatores. Per ſeſe autẽ hoſtium res ſcrutati ſunt Alexander, Sertorius, M. Voluſius, ædilis plebis & Maximianus quoq; qui cum Diocletiano poſtea imperauit, & mutato habitu quidem. Iulium verò Cæſarem & habitus mutatione & per alium, & per ſeſe etiam exploraſſe conſtat. Nam quum Britanniam expugnare illi mens eſſet, & inſulæ ſtatum moréſque hominum percunctari, exploraſſe per C. Voluſenũ, vt cõmunis habet hiſtoria, ſunt tamẽ non ignobiles auctores qui Cæſarem per ſeipſum portum & nauigationem, & acceſſum ad inſulam exploraſſe confirment: & quanquã illi fortunam ſuam experti forte probauerint, omnino tamen audaciæ & temeritatis mihi maximę eſſe videtur, conſilium & ſubſidium totius exercitus periculis obiicere, quum hi omnes aut vitæ ſuę, aut alienę necis cupidi ſint, qui huiuſmodi vel ipſi ſuſtinuerint, vel alios perpeti coëgerint: maxime quũ id quod Scipio et Valerius Lauinus coſſ. & Xerxes pro ſua nobilitate memorabile poſteris reliquerũt exemplum, non ſępe ſed perrarò contingat. Ille enim captus tres Hannibalis exploratores circumduci per caſtra iuſſit, oſtẽditq; his totum exercitum nihil de hoſtibus percunctatus: mox etiam prãdiũ dari iuſſit, eiſq; refectis, impune redire, vt quæ apud Romanos vidiſſent Hannibali renunciarent. Hic verò quum nõ ſecus intra caſtra ſua exploratorem hoſtium deprehendiſſet, magnámque copiarum ſuarum fiduciam haberet, circunduci eum iuſſit, terrendiq; hoſtis cauſa exercitum ſpeculatoribus eorum quotiens voluiſſet patere. Poſtremo Xerxes ſimiliter Darii filius quos in caſtris ſpeculatores Græcorũ deprehendiſſet nullo affecit ſupplicio, quin vbi iuſſiſſent eos circunduci, vt audacter intuerentur exercitum cuius gratia venerant, liberè quòd voluerunt dimiſit incolumes. Præterea non vſquequaque etiam obuiis & transfugis quibuſque credendam ſalutem ſuam plurimorũ periculis edocemur. Babylon enim ingens, quam exercitus capere nulla vi poterat, Zopyri arte capta eſt: ſe nanq; plagis affici, auribusq; ac naribus mutilari conſulto iuſſit, ac deformis veluti transfuga vrbem ingreſſus, ſe cum omnium audientium intuentiumq; conſenſu ita Darii iuſſu cæſum mutilatumq; finxit: inde populum cohortatus forti animo vt eſſet, ac mœnia tueretur pateretur q; ſe vnà cum ſuis recentiore ira & iniuria laceſſitum, bellum contra Darium inire. His nanque

que & aliis huiusmodi Babylonii decepti fraudibus, summam gerendarum rerum omnium curam & potestatem liberam Zopyro tandem omnium transfugio tribuerunt: augendam verò ad fidem sæpe is profligauit hostes, ac postremo creditam multitudinem in hostium manus duxit: sic vrbs Babylonia, quæ vi non poterat, fraude capta est. Quum autem Darius postea punicum malũ quod dam, & id quidem permagnum aperuisset, quærenti cuidam quidnam tantum habere vellet, quanta esset granorũ multitudo, Zopyros se velle respondit. Erat autem Zopyrus non modo comes illi, verùm vir tum probus, tum amicus, qui vbi sese ipse cecidisset, narémque & aures obtruncasset, & ita creditus Babylonios fefellisset ac Dario tradidisset vrbem, sæpe dicebat Darius, Zopyrum malle integrum quàm centum capere Babylonias. Iulianus quoque in Parthos expeditionem agens, quum in desertum primo captiuorum habuisset ductorem, postea quidam senior transfuga sub schemate proditoris ei se compendiosum iter ostendere pollicitus, quum triduò ambulantes ad maiores solitudines peruenissent, in insidias inciderunt: & mox quidem illum senem fustibus occidere, confitentem se hoc pro patriæ libertate fecisse, & libenter aspera quæque pati velle: in quo bello imperator concidit, & exercitus in conditionem adductus est. Valerianus item Augustus doctrina & eloquentia clarus, ingẽtem exercitũ in Persas agens, & incaute quidem suorum ac aliorum ductu à Sapore Persarum rege captus, ignominiosa apud Persas seruitute consenuit, donec damnationẽ sortitus vt ipse accliuis humi, regem ascensurum equum non manu, sed dorso semper attolleret. Ad postremum quum nulla præda hostibus pulchrior nec præstantior quàm exploratorum, vel speculatorum, si capi eos contingat, quod sæpe fit, quum persequantur quodcunque se illis peruium obtulerit, non vsque ita fides habẽda illis vt custodia negligatur, sed instructa semper omnia et parata esse oportet, æque ac si hostem instare vel imminere nunciatum sit.

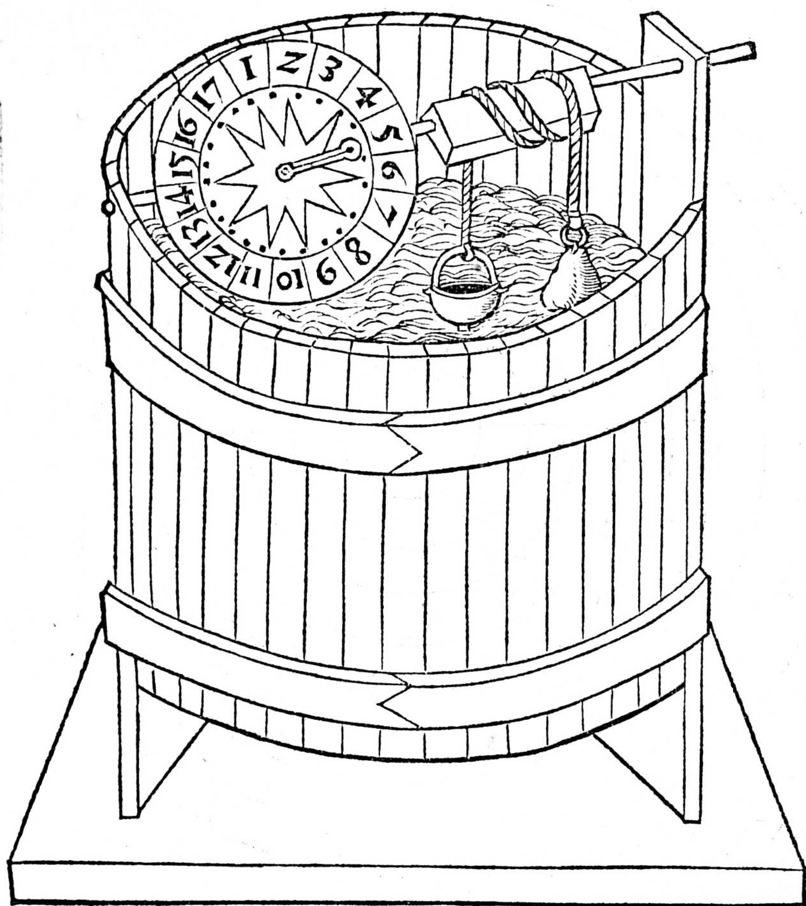
Castrorum forma officiorumq; castrensium ritus *Cap.* IIII.

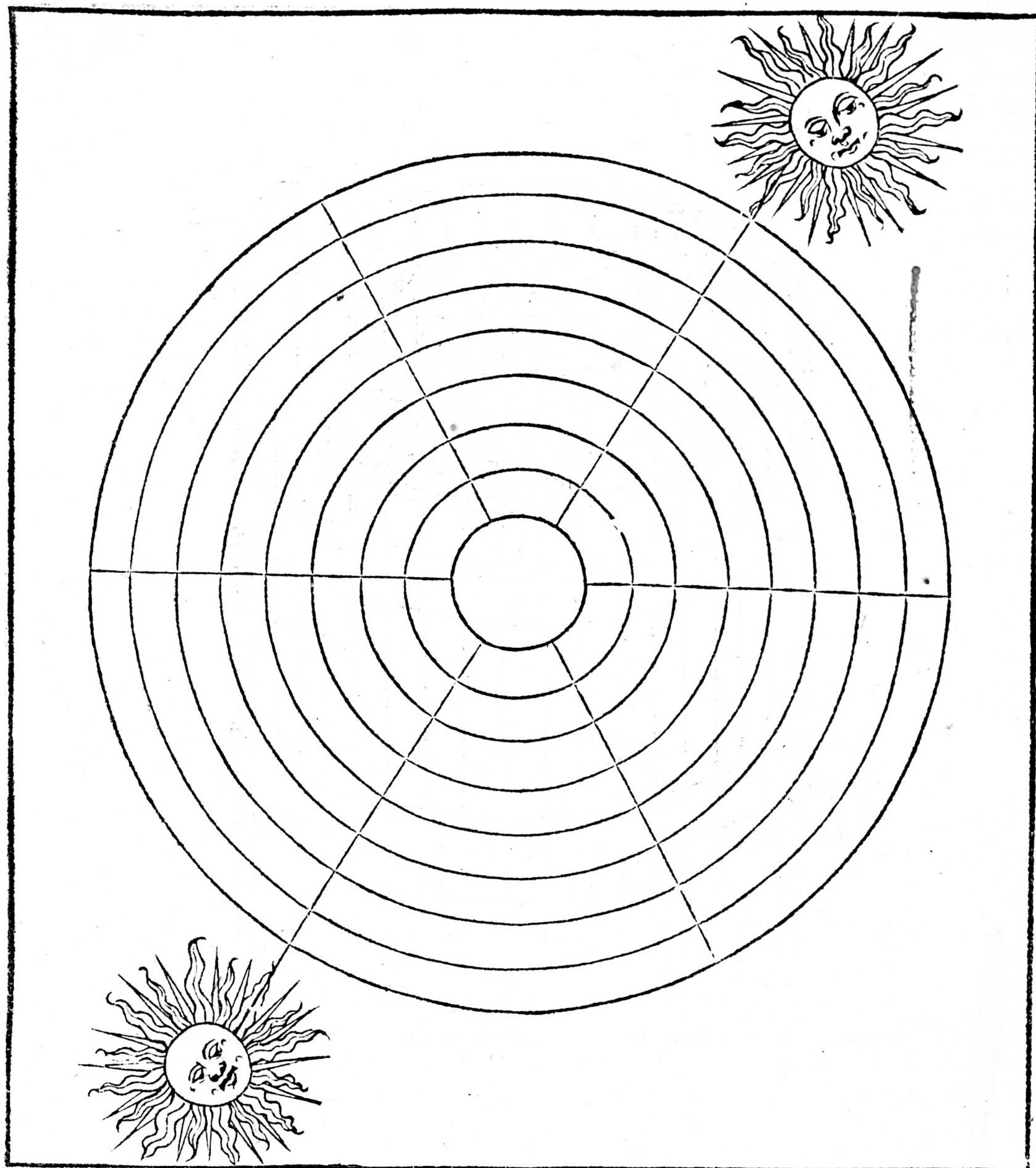
HIs pro loci qualitate hinc inde rite peractis, castrorum formam secundum maiorum disciplinam officiorũq; castrensium ordinem, ritus, ac rationes ex reliquo prosequamur, quattuor nanque angulis eorum dimensio designabatur. Nam & fabrorum multitudo & ferramentorum copia quæ vsus extructionis poscit sequitur exercitum, & interior quidem pars castrorum tabernaculis distribuitur, ambitus autem eorũ extrinsecus muri faciem præferebat, ordinatis etiam turribus pari spatio dispositis, quarum interualla telis atque balistis aliisq; machinis saxa torquentibus, omnibúsque instrumentis missilium complent, vt cuncta scilicet iaculorum genera in promptu sint. Ex omni denique muri parte, quattuor portas ædificant, tam iumentis aditu faciles, quàm ipsis si quid vrgeat intro currentibus latas. Intus autem castra vici spatiis interpositis dirimunt, mediáque castrorum tabernacula collocant, & inter hæc imperatoris ac ducis maximi mediũ templo similimum, vt quasi repentina quædam ciuitas existat, forúmque & opificum stationes, & sedes militum, primatibus ordinúmque principibus, vbi si qua sit inter illos ambiguitas iudicet: ipse vero ambitus, & omnia quæ in eo sunt, multitudine simul & scientia, &

frabrican

fabricantium opinione quum opus est dicto citius communitur, qui si res vrgeat, fossa extrinsecus cingitur depressa cubitis quattuor, parique spatio lata. Castris etiam sic munitis aut muniendis armata custodia deesse non debet. Numerus cohortis extimatione nunquam inferior, per singulas portas si periculũ immineat ducis arbitrio augetur, hicq; per vices quaternis horis die noctuq; sibi succedunt. Horarum autem discretionem veteres aqua & vmbra denunciarunt, & ad posteros in hunc modũ noscenda transmiserunt. Duo nanq; illis vasa erant ænea, siue vt Clesbius Alexandrinus primum instituit, ex auro perforata, aut ex gẽma terebrata: ea enim nec terũtur percussu aquę, nec sordes recipiunt vt obturentur. Non vbique tamen ea vsui: nam alibi alteri fundus erat in modum clepsydrę foratus, et quod erat integrũ vacuũ subiecerũt, pleno aquę altero superposito: alibi superioris vasis vacui fundus erat simili modo perforatus, alterũ quod subiecerũt integrum ac aquæ plenum, altero superaddito & aquam contingente, sed aquæ meatu antè hinc inde munito, quæ vbi primum cœpit sursum vel deorsum emergere, vel effluere, vel influere, mox munitione subducta pmiserunt influere vel effluere, fluxitque in noctis ipsius & sequentis ipsius diei finem, atque id vsq; ad principium noctis secundę: sic sibi mensurã temporis in aquæ de illo fluxu susceptę quantitate posuerunt, ac in partes quas xii. sub fida dimensione diuisa decreuerunt in ipso ciclo constituere, & diuisionibus annotauere, vt certi essent horarum numeri, in quos eas ingredi, morari & egredi nunciarent. Tuncq; post Aegyptiorum retrò maiores quos cõstat primos omnium cælum & temporis momenta scrutari & ausos metiri, siue Horus ille fuerit quem solem appellant, & vnde horæ dictæ sunt, siue quòd Horus Apollo sit qui præ cæteris horas inuenisse perhibetur, Scipio Nasica collega Lenati primus apud nostros aqua diuisit eas æqua noctiũ ac dierum idq; horologium in hunc modum sub tecto dicauit Anno vrbis quingentesimo quadragesimoquinto.

Mbrarum autem ratione apud Græcos Anaximenes Milesius Thaletis discipulus inuenit, primusque horologium Lacedæmoniis ostendit: hęc ipsa ratio interdiu, modo horoscopi institutio die nubilo nō vacet, per solem internosci maxime poterit, si in loco plano stās quispiam dorsum contra solis rectitudinem posuerit, suique vmbram corporis pedibus metietur à xxiiii. die mensis decembris cum ianuario inchoando, in quo est numerus in sua hora prima, & in decima pedum xxix. Nam decēbrem cum ianuario in horis causa dispar adiūxit, cum linea simili alter augeatur, alter vero decrescat. Nouembrem & februarium ratio temporis per horas duxit ęqualiter. October martium concordibus vmbris asciuit, & parem sibi fecit: septembris & aprilis dies horis similibus conferuntur, augustū maio par solis cursus æquabit, iunius & iulius horarum sibi æqua spatia contulerunt, vt de singulis mensibus in huiusmodi circunscripta numerorum descriptione continetur.

HAc horarum viciſſitudine vigilum ſors ſucceſſiue per omnes æqualiter currat,in hos acerbiſſima ſanctio vt qui loco qualibet cauſa ceſſerit de medio tollatur: & die quidem pro portis armatæ ſtatione diſponuntur, nocte autē per caſtella vigilare mos eſt,ſed & præter publicas cuſtodias aliquot in caſtris diſponere ,non erit inutile,ne quid tecti facinoris admittatur . Brutus enim ex captiuitate Græcorum quum pernotos ſibi vigiles euocaſſet totum exercitum ſnū in caſtra Græcorum induxit,hoſtéſque cōfecit: ideo prudētioribus conſuetū fui vt circitores caſtris præficerēt, quos olim circuitores appellabant,qui vigilias circuirent ac renunciarent,ſi quos immerſerit culpa vel aliquando per ſe vigiles reuiſere. Titus Hieroſolymorum obſidione primam vigiliam noctis per caſtra & caſtellorum ſpacia circuiēs explorabat: ſecundā ſecūdo à ſe principi Alexandro permiſerat, tertiam agminum ducibus. Alcybiades Athenienſis ciuibus ſuis à Lacedæmoniis obſeſſis,veritus negligentiam,vigilū his qui in ſtationibus erant denūciauit,vt lumem obſeruarēt quod nocte

nocte ostensurus esset ex arce, & ad conspectum eius ipsi quoque lumen attollerent, quo munere qui cessasset, pœnam passurum: dum solicite itaque expectaretur signum ducis, peruigilatum ab omnibus & suspectæ noctis periculum euitatum est. Iphycrates Atheniensium dux, quum sub aduentu hostiũ ipse vigilias circuiret, vigilem quem dormientem viderat teli cuspide perfodit, quod inclemẽtiùs factum nonnullis increpantibus, Qualem inueni, inquit, talem reliqui. His itaque omnibus simul somnum & excubiarum & vigiliarum tempora buccinæ significẽt, nec quicq̃ præter ordinem sine ducis geratur edicto: summo manè officiis ꝓ religione celebratis, mox milites ad centuriones, ad chiliarchos illi veniant, cum quibus ad summum omnium ducem vniuersorum ordinum principes, quibus ille signa det, aliaq́ pro negotio præcepta perferẽda subiectis, quæ cum in acie fuerint recognoscant: vt si res exigat incursibus, itemq́ reuocationibus vniuersi obsecundent & pareant. Signum ab imperatore dandũ quod deferant subiectis, quod nemo non sciat in ordine constitutus, nemo sciat externus, eiusmodi est, quum quid memoriter tenẽdum indicitur, vti in bello Marii, Bardeus: in Syllæ, Apollo Delphicus: in Cæsaris, Venus genitrix: Græcorum Christianorum Kyrieleeson & alia atque alia, prout cuique visum est: id enim quo se hostibus discernant, maximi vsus in bellis est, siue in luce pugnetur, siue in tenebris. Nam si hostis in armis domesticis latere velit, signum interrogatus socium vel hostem illico se prodit: id alii symbolum vocant, prabati auctores Liuius & Maro tesseram.

Legationes cum hostibus si agendæ sunt, quales esse debeant. *Cap. V.*

Egationes cum hostibus si agendæ sint, illud animaduertendum, vt hi mittantur qui astu vel multarum rerum cognitione hostium latebras atque consilia metiri queant. Scipio enim Aphricanus occasione mittendæ ad Syphacem legationis capto cum Lælio seruorũ habitu, tribunos & centuriones electissimos ire iussit, quibus curæ esset regios viros inspicere: qui vt liberius castrorũ positionem scrutarentur, equũ de industria dimissum tanquã fugiẽtem prosecuti, maximam partẽ circuierunt munitorum: quæ quum nunciassent, incendio confectum est bellum. Itidem Carthaginenses misere qui per speciem legatorum Romæ morarentur, exciperent consilia Romanorum. Cato autem Censorius postquã tres in Bithyniam legati Romæ delecti quorum articulari morbo & podagra vnus, capite alter vulneribus confossio, tertius vecordia laborare videbatur, ridens, Populus romanus, inquit, legationem mittit, quæ nec pedes, nec caput, nec cor habet. Apud eũ populum autem legati si quando incogniti venire nũciabãtur, primò quid vellẽt ab exploratoribus requirebãt, postea ad eos egrediebãtur magistratus minores, & tunc demum senatus extra vrbem postulata noscebat: & ita, si visum fuisset, admittebantur.

Qua cautione consultationes cum hostibus habendæ. *Cap. VI.*

I autem consultationes hostiũ admittendæ sunt, qua cautione id fieri debeat, Cęsaris & Ariouisti Germanorum regis monemur exemplo. Hi enim quum occurrisset dies colloquii vtriusque consensu indicta, placuit equitatu tantum armato conuenire. Cæsar quum salu-

tem suam non omnibus committere vellet, Gallis auxiliaribus equis subtractis, milites eis legionarios decimæ legionis, cui maxime propter virtutem confidebat, imposuit, hos ducentis passibus ab Ariouisti prędidiis in tumulo collocans, vt ex equis colloquerentur, pari quoq; interuallo aberant equites Ariouisti: vbi verò inter loquēdum, Cæsari nuntiatur Germanos adequitare lapidesq; & tela in suos coniicere, loquendi finem fecit, seq; ad suos recepit. Nam & si sine vllo periculo decimæ legionis præstantia hostes superari videret, à suis tamen prælium committendū non putauit, ne posset dici pulsis hostibus à se per fidem in colloquio circūuentos. Castris item & loco et manu munitis, si ex consultatione similiter cum hostibus agendum, sapientis ducis esse statuo, ne se incaute illis ingerat ad loquēdum. Agrippa enim rex cū Gamalēsibus de traditione loqueretur, Vespasiano iubente, ad dextrum cubitū lapide ictus ægre de medio sublatus est. Titus quoq; ad Hierusalem, quū putaret Iudęos hominis gentilis oratione posse flecti, Iosephum misit oraturum, qui grauiter in capite ab eis saucius, nisi mature ab ipso Cæsare in castra subreptus fuisset, oppetiisset.

Armorum hostilium ratio habenda. Cap. VII.

ADhuc armorum habenda ratio: eorum enim habitus plerisq; gentibus alio atq; alio tēpore noxius est, vti Numidis hastilia telorum, quæ manu sine amentis intorqueri solent, pluuiis ingruentibus lubrica ac per hoc inutilia fiunt. Scuta etiam quę elephātorum corio extēto atque durato habilia & tuta gestabāt, quorum ea natura est vt acceptū imbrē tanquā spongia ebibant, ac per hoc intractabilia repētino pōdere fiant, quia circunferri nō poterant, defendere nequiuerunt. Orientales qui maxime sagittis bella cōficiunt, oderunt ventos & imbres, qui inter illos pacē esse cogunt: proinde P. Scipio in Lydia quū die ac nocte imbre cōtinuo vexatū exercitū Antiochi videret, nec homines tantū aut equos deficere, verū arcus quoq; manantibus neruis inhabiles factos, cohortatus est suos vt subsequēti, quāquā religioso, die committerent prælium, quam sententiam secuta extemplo victoria est.

Multitudo partiū spectāda, quia maximi exercitus præter hominū opinionē à minimis fusi ꝓfligatiq; sint. Cap. VIII.

RVrsus in multitudine partiū disciplinæ studium vel ratio vtrinq; animaduertēda, ne pugnantibus & disciplinæ tenacioris militibus, rudē & indoctam multitudinem misceas, putās in vniuerso exercitu, Xerxis exemplo, belli robur cōsistere. Hic enim prędarus Asiæ rex cū armatorum septingenta milia Persarum, trecentáq; de auxiliaribus pręter classem maximam vixq; credibilē habuisse narretur, meritóque inopinato exercitui vix ad potum flumina, vix terra ad ingressum, vix maria ad cursum, cælum ipsum vix patere sagittis putaretur, huic tā incredibili tēporibus nostris agmini, cuius numerū nunc difficilius est astrui q̄ tūc fuit vinci, Leonidas rex Spartanorū cū quatuor milibus hominū in angustiis Thermopylarum obstitit, triduo cōtinuo manū conferens: quatriduo deinde cum iugi bello videret hostē vndiq; circūfundi, dimissis sociis auxiliaribus vt ad meliora se tempora reseruarent, hortatus Spartanos suos admonet de gloria plurimum, de vita nihil sperādum, neq; expectandum, vel hostem, vel diē, sed occasione noctis perrumpenda castra, commiscēda

miſcenda arma,conturbāda agmina fore,nūquãq; victores honeſtius q̃ in caſtris hoſtium eſſe perituros.Perſuaſit igitur plus ſe patriæ debere quàm vitæ,ac mori malle cum gloria q̃ ſupereſſe ſine.Mirum dictu,ſexcenti viri caſtra ſexcētorum militum irruperunt.Poſtremo inter ſtragem & cadauerū aceruos,inedia,vigiliis,& labore longæ cædis feſſi,cū duce ſuo multo cruore graues inuicti ęterna viuentes gloria cecidere. Xerxes verò eo tumultu terreſtri ac perturbatione territus,& à Themiſtocle nauibus quibus omne mare compleuerat ſpoliatus, incognitus & ſaucius fugit:nec aliter ſane,vt Satyrus inquit,q̃ vna naue cruētis fluctibus,ac tarda per denſa cadauera prora.Xerxes itidem à trecentes Lacedæmoniorum ad Thermopylas vexatus,cum vix eos confeciſſet,hoc ſe deceptum aiebat,ꝙ multos quidem homines habebat,viros autem diſciplinæ tenaces nullos, vel ꝙ pauciores:à xiiii.milibus Græcorū,qui numerus in auxiliis Cyri aduerſus Artaxarxem fuit,centum milia barbarorū ſuperata ſunt.Cyrus bello aduerſus Perſas,xiiii.milibus armatorū immenſas difficultates ſuperauit.Alexāder Macedo,xl.milia hominum iam inde à Philippo patre tantæ diſciplinæ aſſueſecit, vt terrarū orbem aggreſſus,innumeras hoſtium copias ſuperarit. Primo nanq;, cæteris omiſſis,Alexandri cum Dario rege congreſſu,ſexcenta milia Perſarum in acie fuere,quæ non minus arte Alexandri ſuperata,quàm virtute Macedonū terga verterunt.In exercitum Alexandri cxx.equites,et ix.tantū pedites defuere. Secundo prælio à Dario cum ccc. milibus peditū & centum milibus equitum in Alexandrum pugna cōmittitur, quoad Darius fugeret & Perſarum cædes ſecuta:ibi enim tunc peditū octingēta milia,equitum x.milia cæſa ſunt,capta autem xl.milia fuere:ex Macedonibus verò cecidere pedites cxxx. equites cl.inter captiuos caſtrorū, mater & vxor,eadēq; ſoror,& filiæ duæ Darii fuere, quarum redemptionem Darius tum etiam oblata regni dimidia parte non impetraſſet. Tertio cunctis Perſarum viribus ſociorumq; auxiliis contractis,bellum inſtaurat ſpe pacis amiſſa,& cccc.milia peditum & c.milia equitū Alexandro ab Aegypto reuertēti apud Tharſum bello opponit:ſed Darius poſt anceps diu pręlium cum vinci ſuos videret,mori in bello paratus,perſuaſu ſuorum fugere compulſus eſt:quo prælio Aſiæ vires & regna ceciderunt, totuſq; oriens in poteſtate Macedonum eſſe cœpit imperii: atq; ita attrita eſt in hoc bello Perſarū omnis fiducia,vt poſt hoc rebellare auſus ſit nullus, æquoq; animo Perſæ poſt imperiū tot annorum, iugum ſeruitutis acceperunt:in tanta malorum multitudine difficillima dictis fides,tribus pręliis totidemq; annis quinquies decies centena milia peditum equitumq; conſumpta,& hęc quidem ex eo regno illiſq; populis vnde iā ante annos nō multos plures decies nouies centena milia profligata referūtur.Epaminūdas Thebanorū dux quatuor milibus hominū,ex quibus quadringenti equites erant, Lacedæmoniorum exercitum vigintiquatuor milium peditum, equitum mille ſexcētorum,vicit.Mylciades Athenienſium dux in paucis ſuorum omnibus Perſarum copiis occurrens, prius hoſti cominus hæſit quàm poſſet ſagittarum ictibus propulſari: itaque in xi. milibus ſuorum, ducenta milia Perſarum occidit. Lucullus in Armenia cum decem milibus peditum & mille equitum aduerſum Tygranem, qui centum quinquaginta

milia hominum in expeditione haberet, nemine illorum suorum impetum sustinente dum illos fugat, Romanos quinq; læto interceptos amisit, hostium verò supra cētum milia occidit. Idē Lucullus trāsgressus Eufratem & Tygrim cum Mithridate & Tygrane cōgressus minima suorum manu magnum numerum hostium occidit, triginta milia hostiū in eo bello cæsa referuntur. Tygranes vix cū cl. equitibus aufugit, diademate ne agnosceretur abiecto. Fabio Maximo, Decio Murena coss. quatuor fortissimi florētissimiq; Italię populi, Etrusci, Vmbri, Samnites & Galli in vnum agmē fœdusq; conspirantes Romanos delere conati sunt. Cumq; cū Samnitibus & Gallis bellū inirent, & in eo bello Gallorū impetu Romani premerentur, Decius cons. occisus est. Fabius cum magna Decianę partis strage vicit, eo prælio xl. milia Samnitum & Gallorū cæsa. Romanorū verò septem milia, ex Decii tātummodo parte qui occisus est referūtur. Fuisse autē absq; Etruscis & Vmbris quos astu Romani bello auocauerūt Gallorū & Samnitum peditum cxl. milia & cccxxx. equitum verò xlvii. milia Liuius refert, & carpentarios mille in armis cōtra aciem stetisse Romanam. A Romanis aduersus Mithridatis exercitum in minore Armenia quadraginta milia hominū cæsa vel capta sūt, Romani vulnerati mille, vix autē quadraginta interfecti. A Romanis item penes Metaurum flumen victus est Hasdrubal capútque eius ante Hannibalis castra proiectum, deq; exercitu suo sex & quinquaginta milia occisa: capta autem quinq; milia & quadraginta cum ab exercitu Romanorum sociorumq; octo fermè milia cecidissent. Cum Teuthones & Cymbri Italiæ plana peruasissent, Marius & Catulus aduersus eos missi ita pugnarunt, vt tanta tāque terribilis multitudo minima Romanorū clade, sua autē vltima internitur. tione cæderetur, cl. milia eorū tunc in bello cęsa, quadraginta milia capta dicū-L. Aemilio Catullo, C. Accilio Regulo coss. formidine magna consternatus senatus defectione cisalpinę galliæ, cum etiam ex vlteriore gallia ingens aduentare exercitus nunciaretur maxime Gersatorū, quod nomē non gentis sed mercenariorum gallorum est, ita permoti consules totius Italiæ ad præsidium imperii cōtraxere vires, quo facto vtriusque cōsulis in exercitu octoginta milia armatorum fuisse referuntur, sicut Fabius historicus qui eo bello interfuit memoriæ demandauit, quæ nec saltem tanta quanta eos terrere debuit, cæsa sui parte, fugerunt, nam tria milia eorum tunc interempta historici tradiderūt, quod ideo ignominiosius turpiusq; est tam paucis amissis tanta agmina diffugisse. Sylla post partam Atheniensium vrbem cum Archelao conflixit. cx. milia cæsa, vix decem milia superfuisse referuntur, hac comperta clade Mithridates lectissima septuaginta milia militum in subsidiū Archelao misit ex Asia. Secundo prælio sexaginta milia ex his interfecta sunt. Tertio bello omnes copię quas Archelaus habebat extinctę sunt, nam viginti milia militū eius in paludē pulsa quū Syllæ fidē implorarent insatiabili victoris ira interfecta sunt, totidēq; alia in flumē coacta ac necata, reliqui miserorū trucidati sunt. Prasodes Persa dux belli exercitum maximū ad cc. milia hominū coēgit, castrisq; in finibus Cadusiorū positis Arseum Medorum ducem se aduersus cum octingentis milibus hominum profectum pugna inita superauit, ad quingenta milia interfectis, reliquos extra

Cadusiorū

Cadusiorũ fines abigẽs hac victoria insignis à Cadusiis rex creatus in Mediam transit,omniq; prouincia vastata magnã gloriam assecutus est. Crotonienses Italiæ quõdam potẽtissimi populi, bello sunt à Locrẽsibus fusi, quãq militum illis centũuiginti milia,his nõ milia xv. modo essent. Heraclianus cui immẽsam & satis incredibilẽ classem nauiũ fuisse perhibent, quippe qui tũc tria milia septingentas haberet, quẽ numerum apud Alexandrum magnũ vel quenquã alium regem prẹter Xerxẽ fuisse historiæ nõ ferũt,simul vt cum agmine militũ ad vrbem pergẽs littore egressus est,occursu comitis marini territus,& in fugam versus, arrepta naui solus Carthaginem rediit, atque ibi conto militari interemptus est.

Obsessorum exploranda studia. *Cap.* IX.

IN obsessis item studia multitudinis exploranda, si enim dissensorum partes intercidant auditus, aperitur viro forti,dum trepidant,ait ille, nullo firmatæ robore partes Tolle moras semp nocuit differre paratis. Titus proinde dũ Taricheas bello fugasset in ciuitatem,regressus aduenas cum indigenis dissidẽtes audiens,mox armato milite ciuitatem ingressus obtinuit.Itidem si ad deditionem offeratur assensus,cauendum ne sententia plurimorum in dolo obtineat,P.Licinii proconsulis exemplo: nam quum pagos sub specie deditionis oblatos accepisset, qui in postrema recepti acie collocati sunt,Romanorum terga ceciderũt:proinde Cæsar nunquã dedititiis credidit, nisi armis obsidibusq; traditis, & ipsis ex nobilioribus lectis veluti filiis ac fratribus principum, numero pro amplitudine loci plerunque ad quingentos, quo & fiduciam hostibus adimeret & sibi munimenta conquireret.

Quid agendum si oppugnari castra contingat. *Cap.* X.

SI oppugnari castra varia sorte plerumq; cõtingat,qua id ratione fiat horũ monemur exẽplis. Scipio Aphricanus aggressus hyberna Pœnorum,castra atque munitiones nocte cõcubia fecit incẽdi,Pœni trepidi quum casu ignem accidisse vel affuisse putarent,inermes ad extinguendum aduolarunt,qui facile ab armatis oppressi sunt, in vtrisque castris xl.milia hominũ igni ferróque consumpta,capta quinque milia, duces ipsi miserabiliter adusti ægre effugerunt. Crassus ex ducibus Cæsaris hostium castra hac arte expugnauit, Ipse in Aquitania res gerens,quum aduerteret hostes consuetudine rei publicæ,loca capere,castra munire, cõmeatus suos includere, non cunctãdum ẹstimauit quin pugna decerneret: hac re ad consilium delata,quum omnes idem sentirent,posterũ diem pugnæ constituit: prima luce productis copiis auxilia in mediam aciem coniectauit,sicq; acie instituta,quid hostes consilii caperent expectabat: illi etsi multitudine sua & Romanorum paucitate tutò se dimicaturos arbitrarẽtur,tutius tamẽ esse rati sunt,obsessis viis,cõmeatu interclu so,sine vulnere victoria potiri: quòd si se Romani recipere cœpissent,firmiori animo sub sarcinis adoriri cogitabãt.Hac re pcepta,Crassus cum hostiũ cunctatione suos alacriores effecisset,ad hostium castra contendit: vbi quum alii fossas complerent, alii telis coniectis hostes repellerent, auxiliares quibus non multum confidebat, lapidibus telisque subministrandis & ad aggerem cespitibus

deferendis constituit, quum his intenderet, equitesq; Crasso renunciarent, nõ eadem diligẽtia ab decumana porta castra munita, illi Crasso iubẽte, eductis quatuor cohortibus, quæ præsidio castris erant, in hostium castra peruenerũt: quũmque bellum anceps esset, & vltro citróque ferirentur, hostésque per munitiones eiiciẽtes fugam peterent, equitatus eos apertis campis consectatus ex hominum milibus quinquaginta vix quartam partem reliquit. Propter huiusmodi casus, animaduerto Cæsarem satis cauisse, ne castrorum munitionibus ampliores vnquam latitudines includeret, quàm suis copiis implere sufficeret. Eidẽ vna consuetudo etiam fuit, nunquam castra deserenda esse, nisi cum munitionibus effractis, hostes vallo prohibere non possent: ast eruptio quãdo necessaria sit, Galba eiusdem Cæsaris dux, documentum nobis sit. Hic enim quũ ad radices Alpium hyberna castra locasset, & commeatus causa plurima pars suorum abesset, Galli subito Alpium culmina occupare cœperunt: Rebus cognitis, Galba concilio conuocato perquirit, placet interim rei euentum experiri, & castra defendere. Tunc signo dato, hostes ex omnibus partibus concurrunt: hi quum primo integri viribus, & qua parte castra nudata defensoribus erant, concurrentes auxilium ferrent, tandem hostium multitudine, & suorum paucitate, languidiores effecti sunt: vallum hostes scindere, fossam complere cœperunt, vt res ad extremum casum perduci visa sit. Primorum ordinum principes ad Galbam conuenientes, experiri extremum remedium suadent, atque eruptione pugnare: principes suos subiectos centuriones faciunt vt paulisper missa tela excipientes, sese ex labore reficiant: postea verò signo dato, atque omnibus portis eruptione facta, nulla sui colligendi facultas hostibus fuit: sed circunuẽti omnes, fusiq; sunt. Romani verò se incolumes receperunt. Aemilius similiter Paulus vniuersis Lyguribus ex improuiso adortis castra eius, simulato timore diu militem continuit: fatigato deinde iam hoste, à quatuor portis eruptione euestigio facta, strauit, cepitq; Lygures. Titurius quoq; Sabinus aduersus amplum Gallorum exercitum continendo militem intra munimẽta, q metuerit, suspicionem eis præstitit: cuius augendi causa per fugam, misit qui affirmaret exercitum Romanorum in desperatione esse, ac non nisi de fuga cogitare. Barbari oblata victoriæ spe concitati, lignis onusti, quibus fossas implerent, ingẽti cursu Romanorum castra petierunt. Vnde in eos Titurius vniuersas immisit copias: multísque Gallorum cæsis, plurimos in deditionem accepit.

Quòd rebus bellicis quisquis finis obuenerit, nunquam negligendus. Cap. XI.

AD hæc rebus bellicis quisquis finis obuenerit, nunquam is negligendus. Si enim pari sorte discessum est, paribus animis repetere licet: Si autẽ hostilis pars superior sit, rebus labentibus, & in fugam versis, maturo consilio succurrendũ est. Sertorius enim à Q. Metello Pio acie pulsus, quum neque fugam sibi tutam arbitraretur, milites dispersos abire iussit, admonitos in quem locum vellet cõuenire. Viriatus dux Lusitanorum Romanorum copias, locorúmque iniquitatem euasit, eadẽ qua Sertorius ratione sparso exercitu primò, deinde collecto. Tryphon autem Syriæ rex victus, per totum iter fugiens pecuniam sparsit: eúmque sectantes Antiochi equites morando effugit.

git. Rex item callidus Mithridates, Romanæq; auaritiæ gnarus, quũ sequentes moraretur, spargi similiter à fugientibus sarcinas & pecunias iussit. M. Marcellus cos. quum in manus Gallorũ incidisset, omniáque infesta videret, in medios hostium irrupit: quibus inopinata audacia exterritis, regem eorum occidit, atq; vbi spes salutis vix fuerat inde maxima spolia reportauit.

Quid agendum si bello pulsi munitionibus recepti sint. Cap. XII.

Vòd si bello pulsi munitionibus recepti sint, vbi deliberatiõe opus est, nunquam animus dimittendus: nanque Carthaginenses quum Syracusanos graues infestósque paterentur, ab Atheniensibus auxilia impetrauere. Athenienses magna classe instructa Lysia & Lamacho ducibus, tantis viribus Siciliã petunt, vt suffragia sua ipsi timerent: duobus prelíis secundis successibus factis hostes in vrbem concludunt, & obiecta classe terra mariq; cingunt. Syracusani fractis fessisq; rebus, auxilia à Lacedemoniis petunt, à quibus mittitur Gylippus solus quidem sed in quo omniũ præsidiorum instar præferebatur, qui veniens vt audiuit inclinatum iam belli statũ, auxiliis contractis opportuna bello præoccupauit loca: deinde duobus præliis victus, in tertio Lamachum congressu occidit, hostes in fugam vertit, socios ab obsidione liberauit. Athenienses nauali certamine congredi parant. Gylippus classem instructam à Lacedæmoniis accersit, auxiliaq; sociorum. Atheniẽses prima cõgressione vincuntur, castra cum omni pecunia publica vel priuata amittũt. Sic Gylippus optimus dux licet bis victus, nec animo tamen consternatus, nec fractus, in statũ optimũ res reduxit: & si quidẽ viribus dissipatis, nulla manus bello superfit, hoc ipsum sociis rei gerendæ occasionem offert. Aristonicus Asiæ rex Licinium Crassum cum multis auxiliorum copiis bello obtinuit. Huic Crasso Perpenna cos. successor veniens Aristonicum recenti victoria exultantẽ, improuiso bello adortus, nudatum omnibus copiis in fugã vertit. Cumq; Stratonicen vrbem ad quam ille confugerat obsidione cinxisset, cruciatum fame ad deditionem coẽgit.

Quid agendum si hostes bello sine munitionibus pulsi. Cap. XIII.

Erum si hostes bello sine munitionibus pulsi fuerint, omnino instandum erit ad reliquias cœpti prælii consumendas, vti Marius qui deuictis prælio Teutonicis, eorum reliquias quia nox bellum circumuenerat, continuis subinde circunsedens clamoribus, perpaucis suorũ perterruit, insomnémque hostẽ detinuit, ex eo assecutus vt postero die irrequietum facilius hostilem debellaret exercitum: infinita hæc negligentibus damna cõtigere. Ethius cos. Romanus dum Hunnorum cẽtum octoginta milia vnius diei quota parte prostrauisset, facillimúmque sibi foret reliquos conficere, bellũ consilio nimis imprudenti diremit, ac totius Galliæ excidium hoste impunito reliquit. Par huic Pompeio contigit, quo sibi ipsi mortẽ consciuit. Nam cum Cæsar Torquatum eius legatum, legionemq; vnam vt expugnaret aggressus est, hoc periculo sociorum Pompeius cognito, omnes eò copias contraxit, in quas se illico Cæsar omissa obsidione conuertit. Torquatus autem è vestigio prorũpens auersum insecutus est: ita Cæsaris milites ancipiti periculo territi, ipso Cæsare frustra

frustra obsidente fugerunt,euasit tamen Cæsar, quia nocte interueniente Pompeius prosequentem reuocauit exercitũ,qui Cæsaris testimonio victor tunc erat, cum diceret, Erat hodie profectò victoria apud hostes, seque tantum ea die ab eis potuisse superari,si vincendi gnarum ducem habuissent: deniq; dilapsus con tractis copiis cum Pompeium Pharsalicis campis vicisset, fugientem insecutus est,protinúsque obtinuit. In omnibus bellorum negociis semper in consummationem intendebat,nil actum credens cum quid superesset agendum: ipse nanq; cum Heluetiorum trecenta quinquagintaocto milia bello cecidisset,centum triginta milia quę superfuerant nulla noctis parte itinere intermisso, die quarto in fines Lingonum peruenerunt, cum Romani propter vulnera & occisorũ sepulturam triduo remorati fuissent,Cęsar ad Lingonas literas nunciúmque misit ne cõmeatu, ně ve alia re adiumẽto illis essent: qui si iuuissent,se eos hostiũ loco habiturum. Ipse autem triduo intermisso,cum omnibus copiis insecutus est. Heluetii rerum inopia adducti, deditionem sui obtulerunt, atq; ad pedes Cæsaris obortis lachrymis prouoluti pacem petiere: quibus cum obsides armáque tradere præcepisset,dum ea conquiruntur nocte intermissa sex milia diffugerunt, quos ille insecutus hostium numero habuit, reliquos in deditionẽ accepit ac suis locis restituit. Idem cum Belgas bello fugasset, illi in finibus suis pugnaturi domũ reuerti statuerunt: quibus secunda vigilia profectionem parantibus,Cæsar veritus insidias,quòd causam nondum cognouerat,exercitũ cõtinuit. Prima luce re ab exploratoribus confirmata,equitatum præmisit qui nouissimum agmen moraretur,ipse cum instructis legionibus insecutus,tantam multitudinem interemit, quantum diei spacium sufficit. Mox antequam hostes se ex fuga reciperent in fines eorum progressus,sine difficultate vlla munitiones eorum obtinuit. Omni Gallia deuicta cum quædam ciuitates belli consilia renouare nuntiarentur, in eorum fines exercitum traduxit,repentino eius aduẽtu accidit vt prius ab equitatu opprimerentur quàm diffugere in oppida possent. Nam & illud incursionis signum quod incendiis ædificiorum fit, Cæsar edicto fieri vetuit, tum ne præcaueri non posset,ac ne pabuli frumentíque copia deficeret. Itaque Cæsar omnibus hostium consiliis, magnis itineribus aduolando contendens, occurrebat, nec dabat vlli ciuitati spacium de aliena potius quàm de domestica salute cogitandi. hac celeritate & fideles amicos retinebat, & dubitantes terrore ad conditiones pacis adducebat.

Non esse multorũ ducũ sentẽtia,pertinaciter neq; omnino usque ad perniciem fugientibus instandũ Cap. XIIII.

Contra verò non esse etiam pertinaciter neque omnino vsq; ad perniciem hostibus instandum, multorum ducum sententia perspicuũ est. Nanq; M. Licinius fuso Hasdrubale, hortãtibus eũ quibusdã vt hostem ad interemptionem vsq; prosequeretur,respondit, Aliqui vt supersint qui de victoria nostra hostibus nuntient necesse est. Scipio Aphricanus dicere solitus est,hosti non solum dandam viam,sed etiam muniendã. Pyrrhus quoq; Epirotarum rex inter cætera præcepta imperatoria memoriæ prodidit non esse pertinaciter neq; vsq; ad perniciem fugiẽtibus instaturos victores, quod stratagematis genus & ab ipso, & ab aliis etiã plerisq; clarissimis ducibus

in ex

in expugnandis quouis modo hostibus obseruatum inuenio : ipse enim cum ciuitatem quandam accepisset clausisque portis ex vltima necessitate fortiter dimicantes eos qui inclusi erant animaduertisset, viam illis ad fugam dedit. Hannibal cum inclusi Germani ad Trasimenum acerrime pugnarent, deductis suorum ordinibus abeundi facultatem reliquit, abeuntesq; sine suorum cæde & sanguine strauit. Agesilaus Lacedæmonius aduersus Thebanos cum acie confligeret intellexissetq; hostes locorum conditione clausos ob desperationem fortius dimicare, suorum ordinibus aperta Thebanis ad euadendum via, rursus in abeuntes cōtraxit aciem, & sine iactura suorum cecidit. Aduersos ob desperatinem fortius dimicare suos pontē irrumpere prohibuit, cum docuisset satius esse eum expelli ab Europa quàm cogi ex necessitate pugnare, misitq; idem ad eum qui indicaret quo in discrimine sua res sita esset, nisi fugam maturaret. Antigonus Macedoniæ rex ex Aetolis qui in obsidione ab eo compulsi fame vrgebantur statuerántque eruptione facta commori, viam fugæ dedit, atque ita fracto impetu eorū insecutus aduersarios fudit. Titus eques romanus & cui duobus Scipionibus occisis exercitus imperium detulit, cum circūuenti ab eo Pœni ne multi morerentur acrius pugnarent, lassatis manipulis ex concesso fugæ spatio dissipatos sine periculo suorum trucidauit. C. Cæsar Germanos inclusos ex desperatione fortius pugnantes emitti iussit fugientésque aggressus est. C. Manlius cos. cum ex acie reuersus capta ab Etruscis Romana castra inuenisset, omnibus portis statione circūdatis inclusos hostes in eam rabiē efferauit vt ipse in prælio caderet: quod animaduertētes legati eius, ab vna parte remota statione exitū Etruscis dederunt, & effusos persecuti occurrente altero consule ceciderunt.

Dolabra hostem esse uincendum nullámque rem summo duci magis conuenire quàm moram cunctationēq;, nullam minus quàm festinationem ac temeritatem. *Cap. XV.*

Ccedit ad hęc Domitii etiam Corbulonis consiliū, qui Dolabra hostem dicebat esse vincendum, quod multis non secus præclaris ductoribus id seruantibus in successum & nominis sui gloriā venit, & Fabio maximo imprimis. Nam cum aduersus Hannibalē missus nollet cum eo acie confligere, sed cunctando exercitum eius terere, qui tum pecuniæ tum annonæ premeretur inopia, per summa montiū iuga & abditos nemorum saltus castra ponēs Hannibalem sequebatur, & sese è latere egressus opponebat: cúmque à multitudine rideretur, & Hannibalis vocaretur pędagogus, id minimi pendens cogitatibus suis atq; consiliis vtebatur, & ad amicos sæpe conuersus dicebat, eum sibi timidiorē videri qui cauillationes conuitiaq; timeret, quàm qui hostē fugeret. Insuper cū de collega Minutio quoniā hostes aliquot prostrasset magnus rumor esset, quasi vir esset romano nomine dignissimus, Magis se inqt secundam Minutii fortunā quàm aduersam pertimescere, pauloq; post cum in insidias incidisset Minutius & simul cum exercitu periret, vbi ipse auxiliū tulit, tum magnum hostium numerum perdidit, tum illum seruauit, vnde & Hannibal victus & impetu suo fractus ad suos & amicos dixisse fertur, Nunquid non dixi vobis fore aliquando vt hæc montana nubes maxima nos in campo vi tempestatis obrueret? Eodem modo aduersus Philippū Sertorius cum trans Hiberum

rum amnem ad eum conflueret vndique multitudo, & barbara turba quæ feritate & superbia sua cuncta turbaret, nec ducis iussum expectaret sed temeritate in hostes ferretur, primùm rationibus & verbis instruere eos conatus est, deinde vt vidit eos nihilominus temere properantes, statuit sic eos obiicere hosti vt non omnino frangerentur sed vulnera acciperent, sperans per hæc ipsis in reliquum tempus mansuetioribus vsurum. Gesta itaque re vt ipse cogitauerat, opportune affuit, & fugientes suscepit reduxitq; in castra, ac paucis pòst diebus vt eorum mentes erigeret consolareturq;, aduocata totius exercitus concione, duos equos in medium adduci iussit: alterum macie seniòque confectum, alterum fortem & nitidum, caudamq; promissam habentem: astabat autem iuxta gracilem illum vir magnus & robustus admodum, iuxta nitidũ & præpotentem vir paruus & imbecillis: dato autem signo vir ille magnus vt ei mãdatum erat caudam vniuersam gracilis equi ambabus manibus captam auellere temere ac vno conatu adnixus est, paruus etiã vir præpotẽtis equi caudam paulatim depilabat: tandem verò ille frustra simul totam caudã trahens, sibi quidem molestias inanes, circunstantibus verò risum præbens defessus est: & ille paruus euellendo paulatim setas, caudam equi fortis spatio perbreui nudauit. Tunc assurgens Sertorius, Videtis, inquit, commilitones ingenium plus posse quàm vires, multaque quæ vno impetu superari non possunt, sensim paulatímque superari? Scipio iunior cũ effrenatã hostium demẽtiã esset intuitus, dicebat tẽpore securitatẽ emi. Nam boni imperatoris veluti medici officium esse vt ferri curatione vtatur ad postremum. Veruntamen tempestiue adortus Numantinos, in fugam vertit: cúmque victos grauiter seniores ferrent, exprobrãtes quid eos fugissent quos toties fugassent, Numantinum quempiam dixisse fertur, Pecudes quoq; easdem nunc esse, at pastorem alium. Proinde nullam rem summo duci magis conuenire quàm moram & cunctationẽ, nullam minus quàm festinationem temeritatémq;: his duabus maxime contrariis rebus omnes qui diuturno bellorũ vsu peritissimi hoc tempore iudicantur, magnis, imo ingentibus te, Sigismunde Pandulphe, laudibus in cælum tollunt: vtpote qui duos florentissimos potentissimósque regios apparatus mora ac celeritate protriueris. Alphonsum enim clarissimum & illustrissimum Taraconensium regem cum plurimum vigeret, & Francisci Sphortię soceri tui copias primo persequeretur, tu pii filii functus officio, socerum gentésque eius omnes intra munitiones phani fortunæ & mœnia positis castris recipiens, id mora cunctandóque assecutus es, quànquam hostes portas vrbis sæpenumero excurrerent, obsessóque similis viderére, vt & soceri tutela fueris, & huiusmodi vires regis conatúmve omnẽ sapiẽtia tua & animi magnitudine faciliter eluseris, & irruptione tandem in eum facta, ex Piceni finibus exegeris: eundẽq; quinquennio pòst Regem, Populonia expeditione, lõga & graui illius metatione aggressus, non armis & gentibus, sed armorum vmbra potius, ignium nocturna significatione illucescentium, transfugarúmque crebro rumore nuntiãtium, auxiliorũ populorũq; totius Hetruriæ tecũ, ne id oppidũ dederetur, cõfluentiũ, forti denique & animosa repentináq; tuorum militum eruptione muros habentem exultantẽq; iamiam & spoliantem, vno, vt sic dixerim, non toto incursu,

more

more fulminis obtriuisti, quòd vno eodemq́ momẽto adiuisti, percussisti, abscessisti: nec vana de te prædicatio est, regem abs te antè victum esse, quàm visum: sicq́, quod paucis vnquam ducibus conduxisse accepimus, Fanestrium, Sphortientiúmque expugnatione ad agendum cunctatione, Populonia ad tuendum succurrendúmque audacia, irruptione, ac festinatione vsus es.

Cauendum ne successu rei quispiam elatus, in periculum perniciémque trahatur. Cap. XVI.

ET quanquam audentes deus ipse iuuat, vt Naso inquit, & vsu sæpenumero comprobetur, illud tamen summopere cauendũ est, ne successu rei quisquam elatus, in periculũ suorum pernitiémque trahatur. Hoc quidam imperatores consilium minime seruantes dum audacter magis quàm cautè feruntur in hostes, in magnam se ac suos ruinam cladem q́ propè miserabilẽ iniecerunt: quod si non aliunde constaret, Cyri potentissimi & pręclarissimi Imp. ac Afrorũ monemur exemplis. Cyro enim Scythiam ingresso, Thomiris regina quæ genti præerat, transitum Araxis fluminis cum posset prohibere, transire permisit: primo, propter fidutiam sui, deinde propter opportunitatem obiecti fluminis & hostis inclusi. Mittit igitur tertiam partem copiarum cum filio ad insequẽdum hostem. Cyrus castra instructa vino epulísq́ deseruit, quasi territus refugisset. Barbari quasi ad epulas inuitati, primò ebrietate vincuntur, mox reuertente Cyro vniuersi obtrũcantur. Thomiris exercitu ac filio amisso, vel matris vel reginæ dolorem sanguine hostium diluere potius quàm suis lachrymis parat. Diffidentia igitur dissimulata desperatione cladis illatæ, paulatim cedendo superbum hostem in insidias vocat, cui cũ inter montium angustias occurrisset, ducẽta milia Persarum cum ipso rege deleuit, addita super omnia illius rei admiratione, q̀ nec nuntius quidem tantę cladis superfuit. Aduersus Afros rebellantes Hannibal à Carthaginensibus missus cũ sciret gentem auidam esse vini, vinum quod illi erat in castris mãdragora permiscuit, cuius inter venenum & soporẽ media quædam vis est: tunc prælio leui cõmisso, ex industria cessit: nocte deinde intempesta, relictis intra castra quibusdam sarcinis, & omni vino infecto fugam simulauit: cúmq́ Barbari occupatis castris in gaudium effusi medicatum vinum hausissent & in modum defunctorum strati iacerent, reuersus cepit eos & trucidauit. Idem cum sciret sua & Romanorum castra in eis locis esse quę lignis deficiebãtur, ex industria, regione deserta, plurimos armentorum greges intra vallum reliquit, quibus velut præda Romani potiti in summis lignationis angustiis insalubribúsque se cibis onerauerunt. Hannibal autem reducto nocte exercitu, subitò oppressit. Histri cum sequerentur Aetolos qui bellantes eos nuper adiuuerãt, initia pugnæ prospera hosti fuerunt, eadémq́ exitii causa. Nam cum Cn. Manilii castra cepissent optimæq́ prędæ incubarent, epulantes & ludibundos plerosque ac vbi essent nescientes præ poculis Appius pulcher inuadit: sic cum sanguine & spiritu male partam reuomuere victoriã: ipse rex epulo, equo impositus, cum summa subinde crapula & capitis errore lassaretur, captũ sese vix & ęgre postquam experrectus est didicit.

De

De Conuiuiorum apparatu in castris uitando. Cap. XVII.

Ccurationes proinde cõuiuiorum & apparatus, nobilissimi duces castrensibus prohibuere. Sic Masinissam po. Ro. amicum centesimum vitæ annum agentem, stantem vel ambulantem meridie ante tabernaculum solitũ cibos sumere nouimus. Hannibal ne quam diei partem intermitteret, nõ nisi crepusculo cœnabat. Scipionem & Alexandrum simplici pane in itinere cum amicis contentos fuisse tradũt. Vrius fortissimus dux romanus, qui validissimam Italiæ gẽtem, qui ditissimum Græciæ regem vicit, vt de eo scriptum est, Paruo quæ legerat orto, ipse focis breuibus ponebat oluscula. Eadem leguminũ ratio permultis placuit, quibus Seuerum principẽ inter tot diuitias vti solitum accepimus, singulas etiam delitias fastidiẽtem Seuerum Septimium nobilem ducem legimus cum esset in castris. Nam cum vinum iussisset in expeditione neminem bibere, sed aceto vniuersos esse contentos, pistoresq; sequi castra prohibuisset, buccellato iubens omnem militarem turbã contentam esse, ante omnes ipse communi & militari cibo vsus, corámq; & ante papilionem, nec sibi vnquam vel contra solem, vel imbres, tecti quæsiuit suffragia. Pompeius vero cum aduersa valitudine laboraret, & vt turdo vesceretur medicus iuberet, illumq; sui frustra tunc quærerent (erat enim præter anni tempus) diceretq; quidam fore vt apud Lucullum turdi quem penes annum integrum nutrirentur inuenirentur, Ergo, inquit, ni Lucullus studeret delitiis, viuere Pompeius non posset, ac dimisso medico paratu, facillimis vilibúsq; cibis vsus est. Iulio Cæsari facilitas circa victum tanta fuit vt cum appositis asparagis pro oleo vnguentum instillaretur, idq; quamprimum animaduertisset facile commanducasset, increpuissetq; qui id moleste tulisset. Milites eius radicem cuiusdam herbæ euellentes, ea lacte commixta vescebantur, factúmq; ex ea panem intra hostium stationes præcurrentes iaciebant, addebántq; se quamdiu herbam huiusmodi terra nutriret, obsidionem Pompeii haudquaquam deserturos. Eum autem panem eumq; sermonem, ne hostium patientia ac pertinacia suorum animi frangerentur, asportari in mediúmq; proferri vetuit Pompeius. Augusto etiã quem minimi cibi fuisse constat, & ferè vulgaris, secundarium panem, pisciculos, caseum manu pressum ficúsq; biferas & virides placuisse legimus. Trans Rhenum etiam Tyberiũ, id vitæ genus obtinuisse ferunt, vt sedens in cespite nudo cibum ceperit, sine tentorio pernoctarit. Diuus Adrianus cibis castrensibus, caseo & larido in propatulo libenter est vsus, Scipionis Aemiliani, Metelli & auctoris sui Traiani frætus exemplo. Cambysi non prouisis commeatibus, non exploratis itineribus, per inuia & arentia suum trahenti exercitũ, cum deessent necessaria, nec quicquam subministraret sterilis & inculta humanoq; vestigio destituta regio, tenerrima primò frondium cacumina, deinde coria igne mollita necessitas cibũ fecit: postea cũ inter harenas, radices quoq; & herbæ defecisset, apparuissetq; inops etiã animalium solitudo, decimũ quenque sortiti alimentum habuerunt: cúmq; partem exercitus amisisset, partẽ comedisset, timuissetq; ne vocaretur ad sortem, proindeq; tunc demum signum receptui dedisset, seruabantur interim generosæ illi aues & instrumenta epularum camelis vehebãtur, cum sortirentur

illos

illos milites eius,qui male perirent peiusq; viuerent. Illud denique, Sigismunde Pandulphe,nō siluerim,inter hæc summa ducum & imperatorū vitæ ornamenta tantā videri in te similitudinem ac cōsonantiam vt nihil excogitari possit similius,nihil maius dici,cū omne genus hoc hominū,ducum et imperatorum,laborum patiēs,vigiliarū,sitis,inediæ et omnis angustiæ,imitādo aut æquaris aut excesseris.Quis.n.nescit cū per omnem vitā nullum vilissimi cibi genus asperna tus sis,vnà cum tuis militibus Populonia expeditione,non secundo,istorū more,non cibario tātum pane te vsum,sed atro, sed duro saxi instar virentiq; quadam lanugine atq; mucore, quē canes animalia ad cibū semper prona,ac iumēta singula fastidirent? Prætereo glādes è subere quæ tibi tuisq; militibus in tanta famis acerbitate,tanquā sapore & cōdimēto quodam immixto,opes regiæ videbātur,taceo stagnantiū fontiū calentes ac sulphureas aquas: & quanq; vini habendi facultas omnis abesset,ac eiusmodi aquę nauseam prius quandā afferrēt, quàm sitim restinguerēt,nihil tamē tibi ac tuis cum omniū admiratione incolentium,visum est vnquā illis aquis bibisse iocūdius. Maxime igitur rationis est bellicæ sese deliciis continere,maxime rursus in prædam leui momento non ruere,ambitiosa licet ac certa videatur: sępenumero enim fit vt dum deliciis,dum exuuiis hostium,dumq; spoliis miles occupatur,hostem in se reuocet,sicq; quàm multos præclaros duces cum ingentia prælia maximosq; exercitus cōfecissent, huiusmodi rerum voluptate subactos confectósque fuisse.

Quæ usui uideātur utrinq; ad danda uel euocanda subsidia, si exercitum nostrum castris aut locis munitis obsideri contigerit aut alios obsidere, deq; notis militaribus, quóue tempore qui notarij appellantur denominationem acceperint. Cap. XVIII.

SAne post hasce quas modo diximus bellorū rationes, si exercitū nostrum castris aut locis munitis obsideri contigerit,aut alios obsidere, quæ vsui videātur vtrinq; ad dāda vel euocanda subsidia, vel certe ad hostiū artes clādestinis cōsiliis & rationibus deprehendendas,nō erit inutile scire,& maiorū exēplis euoluere.Cicero Cęsaris dux castris hybernis obsessus,nuncios attētius de statu rerū significare cupiens,mittit ad Cæsarē,et cum aliqui in hostiū manus lapsi et sub oculis suorū crudelibus suppliciis affecti,reliquos merito terrore cōpleuerint,inuētus est tamen seruus vnus ex Gallia qui libertate et magnis præmiis & pollicitationibus literas iaculi amēto insertas,quia gallus et gallis minime suspectus, tulit ad Cæsarē. Illius ergo solicitus Cęsar,gallum equitē quendā ꝑmissis ingētibus impellit,vt literas suas ad Cic. referat, & si castra ingredi nequeat,alligatas iaculo intra vallū iaciat: paret ille, & ad castra cum venisset,accedere metuēs,vt iussus erat literas iaculatur,quæ casu quandā in turrim inciderūt,neq; à quoquā ante diem tertiū visę sunt. Tunc cōspectæ à quodam milite detrahuntur et ad ipsum cui inscriptæ erāt Ciceronē perlatæ,atq; in concilio militū recitatæ,magna omnes fiducia & gaudio repleuere. Erat autem perbreuis epistola,ne à barbaris posset intelligi,literis græcis in hanc sentētiam perscripta. Ego iam cum legionibus iter arripui, confestimq; adero: tu virtutem tuam pristinam vt retineas quæso. Vale.

Iosephus velleribus ouiū nūtios tegēs,multo tēpore vigiles Romanorū fefellit,

ſpecie canum deceptos. Fuerunt qui inflatis vtribus literas intus inſutas habentibus per nunciū mitterent, qui cruribus velut gubernaculis curſum dirigentibus, procul aſpiciētes qui in caſtris erant maxime ſpecie belluæ deciperēt. Arpagus occaſionē vindicandæ iniuriæ quęrens, literas Cyro nepoti apud Medos in exilio demorāti, exenterato lepore per ſeruū miſit, rete quoq; deferre iuſſit, quo ſuſpicionē viarū cuſtodibus vmbra venatus auferret, factūq; eſt vt ſecrete hinc inde miſſis epiſtolis, Cyrus auū Aſtyagē regno & Cyro & Medo priuaret. Nonnulli vaginarū interiora ſcripſerūt, arūdine alii dolonibúsve & baltheo, alii clādeſtinis nūtii ſui corporis iumentorūq; ſuorum partibus circūplicatam mittunt epiſtolā. Columbæ quoq; internunciæ in magnis rebus fuere, epiſtolas annexas collo vel earū pedibus, obſidione Mutinenſi Hyrcio cōſule ad Decium Brutum: ac Decio Bruto rurſus ad Hyrciū mittente, vbi diſpoſito cibo quibuſdā eminentiſſimis locis, colūbas tenebris prius incluſas & fame plurima affectas illinc inde volare inſtituerāt. Cæcilius Volateranus equeſtris ordinis, hirūdines cōprehēſas in vrbē ſecū afferens, victoriæ nuncios amicis mittebat in eundē nidū remeantes. Tradit Fabius Pictor cū obſideretur prȩſidiū Romanorum, à Lygurtinis ad ſe allatis lino ad pedes alligato nodis ſignificare, quo die adueniēte auxilio eruptio fieri deberet. Eſt literarū græcarū vſus inter Latinos, Latinorū & aliorum inter Grecos. Grȩcis. n. literis ſcriptas epiſtolas Symmachus Dionyſio regi mittens, patefacit Carthaginenſes duce Hannone ad bellū arma parare, ob quā rem inſidiis cognitis, Carthaginēſes edicto publico vetuere ne quis ſuorum grȩcè loqueretur aut ſcriberet. Eſt Aegyptiorū quoq; vſus, atq; qui hunc ſequūtur, varias animaliū ſpecies pro literis notant eorū more. Non enim ſyllabarū compoſitione aut literis verba eorū exprimūtur, ſed imaginū huiuſmodi forma, earum ſignificatione vſu memoriæ hominū tradita. Nam vt Lucanus inquit, Nondum flumineos mēphis contexere biblos Nouerat, & ſaxis tātum volucreſq; feræq;, Sculptáq; ſeruabant magicas animalia linguas: vt & in obeliſcis adhuc Romæ ſtantibus eſt videre. Per vulturē nanq; naturæ vocabulū indicant. Nam mares nullos poſſe inter huiuſmodi volucres inueniri phyſici tradūt: ac per ſpeciem et figuram apis mella cōficientes regem, aculeoſq;: per accipitrem rē denotant cito factā, quoniam hæc aliarū fermè omnium auis ſit velociſſima, tranſfertúrque hæc notatio ad domeſticas res quȩ velociter fiant. Crocodilus malū ſignificat: dracone autē caudā ſuā mordente et in ſeſe recurrēte, annus per eoſdem indicatur, ſicut apud noſtros clauum indicē annorum numeri fuiſſe, diligēs taliū modo numerorū auctor Cincius affirmat. Leonis etiam capite apud eos mōſtratur præſens tēpus, quia conditio eius inter prȩteritū futurúm q; actu præſenti valida feruenſq; eſt: ſed præteritū tempus lupi capite ſignatur, q; memoria rerū tranſactarum rapitur & aufertur. Canis itē blandientis effigies futuri tēporis deſignat euētum, de quo nobis ſpes licet incerta blanditur. Terram inſuper Aegyptii ſignificare cum volunt, bouis figurā ponūt. Oſirim cum ſolē eſſe aſſerūt, ſceptrum ſculpūt: inq; eo ſpeciem oculi exprimunt: & hoc ſigno Oſirim mōſtrant, ſignificantes hunc deū ſolem eſſe, regaliq; poteſtate ſublimē cuncta deſpicere, quia ſolem Iouis oculū appellauit antiquitas. Oculus itē iuſticiæ ſeruatur, & totius cor-

poris

poris interpretatur custos: reliquarum corporibus partiũ dextra manus dgitis passis liberalitatẽ designat, sinistra verò cõpressis tenacitatem atq; auaritiã: eodem modo & cæterarũ corporis partium figuræ atq; instrumenta aliquid certũ notabãt, quę memoria hominũ longa ac meditatione obseruata, è vestigio quid ea exprimerent internoscebãt. Sunt & iuris militaris notæ, de quibus dicere necessarium esse duximus: in breuiculis enim quibus militũ nomina inscripta cõtinebantur apud veteres, quo inspiceretur quanti ex militibus superessent, quantiq; in bello oppetissent: T. litera in capite versiculi posita superstitẽ designabat, Thita verò defunctũ vnde illud, Θ primũ ante alias infœlix litera Thita. Cum autem imperitiã significare vellent, huiusmodi nota, A, vsi perhibẽtur: cum verò silẽtio quid agendũ, S. Notas etiam literarũ inter se veteres factitabant imperatores ac magistratus, vt quicquid occultè inuicem in scripturis significare vellent, mutuò scriberẽt, cęteris ignorãtibus quidnã eiusmodi sibi literarum vellet ordo: huius rei testes sunt libri epistolarum C. Cæsaris ad C. Oppiũ, & Balbum Cornelium, quibus rerũ gerendarũ eius in remotis pręsentiã exhibere cura erat. In eiusmodi. n. epistolis inuenire erat literas absque vllo syllabarum coniugio, cum occulto tamen ipsarũ literarum permutationis ordine, vt in scriptura quidem alterius altera & situm & nomẽ occuparet, vt in Bartus & Felipo vocabulis, his ad cuiusq; notãdi nominis integritatem literis quæ deessent ex reliquo elementorum numero superadditis, aliisq; pro scribentiũ arbitrio nihil significantibus. Iulius itẽ Cęsar in his quæ aperta non omnibus esse voluit, per notas scripsit, atq; eo elementorũ situ vt dictio nulla cõponi quiret. Hũc verò literarũ ordinẽ si quis imitatione dignũ censeat, D pro A, et sic deinde reliquis cõmutabit & trãsferet. Super eodẽ Augusti quoq; Cęsaris ad filiũ extat epistola in hũc modũ: Quoniam quidem innumerabilia assidue quę scribi alterutrũ oporteat, et ea secreta habeamus inter nos notas, si vis, tales vt cũ nobis aliquid scribendũ erit, pro vna quaq; litera scribamus sequẽtem hoc modo, B pro A. C pro B, ac deinceps eadẽ ratione cęteras, pro Z, litera redeundum ad duplex A A. Sed & ipsa charta in ratione est: Ea enim si succo cæpæ inscribatur, igni opposita reddit literas. Tithymalli quoq; quã nostri lactariam herbã, alii lactucam caprinã vocant, albissimo succo inscripto corpore cum inaruerit, si cinis spargitur apparere literas, & eis quidẽ alloqui maluisse veteres quàm codicillis. Simili modo alii alios fallunt, lacte recenti chartis inscriptis, fathiscentibus deinde literis, aspersę carbonis puluisculo, quales apud ingeniosum poẽtã in sua re militari dicentem inuenies: Cum possit cruri chartas celare ligatas, Et iuncto blãdas sub pede ferre notas, Cauerit hæc custos, pro charta conscia tergum Præbeat inque suo corpore verba ferat. Tuta quoq; est fallitq; oculos è lacte recenti Litera carbonis puluere tange leges. Fallit et humiduli quæ fiet acumine lini, Efferet occultas pura tabella notas. Chartam alii callidissimo astu nullius momẽti verbis de rebus seriis ac familiaribus atramẽto primũ inscribunt, cũ alia quę cupiũt esse secreta vrina notẽt: quę desiccata vt intuentiũ oculos fallit, cum literarũ perspicue etiã intuentibus nihil cõspiciatur: si sic igne calescat, literas oboriri vndiq; ac legi posse non dubiũ est. Legimus quoq; Demaratũ lacedęmonio regno pulsum et apud Per-

ſas degentem, paratum exercitum contra Græciam à Xerxe Perſarũ rege Lace dæmoniis callido ſtudio patefeciſſe: ſcriptas nanq; tabellas ſuperducta recẽti cera texit, eaſdémque per ſeruum neſciũ facti miſit: delatæ autẽ magiſtratibus ſtupo rem attulerunt: ſcriptum enim videntes, nihil quàm deluſionem eſſe putabant: alii mittentis ingenium ſuſpicati ſunt, ac eo rem maiorem quo eſſet occultior ar bitrati ſunt, demum rem omnibus dubiam Leonidæ regis ſoror aperuit: ceræ enim tegmine abraſo et ſublato, literas occultas inuenit, ac Xerxem vii milia tre centaq; de auxiliis regno armaſſe. Nec aliter Pœnorum quiſpiã à Carthaginenſibus miſſus ad conſilia hoſtium exploranda, fingẽs ſe patria pulſum militemq; ſe expeditionis offerens, pugillaribus vacuis noua deſuper illita cera ciuibus ſuis omnia perſcribebat. Quidam barbarica calliditate & aſtu plusq̃ punico vſi, abraſa hominum capita inſcribunt, domiq; quàmdiu capilli frutificent eos obſeruant, qui tandem ad amicum ſecreti illius conſcium miſſi abraſiq;, deliteſcẽtes crinibus literas produnt. Lacedæmonii autem & Ephori cũ reipub. ſecreta nõ omnibus eſſe communia, literis publicis aut ad claſſis præfectos aut ad imperatores ſuos miſſis volebant, ne ſi in manus hoſtium inciderent, arcana publica proderentur, ea hoc modo in ſcripta mittebant, Haſtilia duo teretia erant eadem longitudine, pari craſſamento, ornatúque conſimili, adeò vt viciſſim coniuncta cõgruerent: ex his alterum cum domi ſibi reſeruent, alterũ tribuant præfecto vel imperatori in bellum deſcendenti, cum arcanum quicq̃ & arduum inſcribere cupiunt, chartam lori inſtar prolixam & anguſtam haſtili ſuo circumplicant & inuoluunt, nullum oris cohærentibus facientes interuallum, haſtilis ſuperficiem vndique charta occupãte: quod vbi factũ eſt, in circumplicata charta per tranſuerſum iuncturarum, verſibus à ſummo ad imum proficiſcentibus, deſcribunt: dempto dehinc codicillo ad præfectum vel imperatorem commenti illius conſcium abſque ligno ſcripta mittunt: quæ cum is accepit & lectione nihil valeat, literis truncis & mutilis & ita vndique hinc deinde ſparſis & diſſipatis, vt nullius prorſus ſenſus coniecturã habeãt, ſuo quod penes ſe habet ſumpto haſtili, codicillum ſic præciſum à ſummo ad imũ, vt fieri debere ſciebat, circumplicatum inuoluit, adeò vt eiuſmodi circunductione ſimilem in ſeriem con ſtituta verborum continuatio reperiatur. Eſt & circa perſcribendas voces, vel paucioribus literis notandas ſtudium neceſſarium: quod partim prout cuiq; viſum eſt fit, partim pro vſu publico & obſeruatione communi. Nanque apud ve teres cum vſus notarum nullus eſſet propter ſcribẽdi facilitatem, maxime in ſenatu, vt hi qui ſcribendo aderãt celeriter dicta comprehenderent, quædam literis notabant, & ſingulæ literæ quid ſignificarent in prõptu erat. Hoc modo vni cam Catonis orationem vt de coniuratis ſupplicium ſumeretur ſeruatam, & literis demandatam ferunt Cicerone conſule velociſſimos ſcriptores diſponente, atque docente vt per ſigna quædam breuesq; notas huiuſmodi multarum literarum vim habentes dicta colligerent, quo tempore nondum reperti erant hi qui notarii appellabantur: ſed tunc primum huius rei veſtigia ferunt extitiſſe, aucto réque ad Lucilium Seneca, viliſſimorum mancipiorum commẽta fuiſſe hanc. Itaque publicam et occultam literarum ſignificationẽ quę in monumentis veterum

terum curiarum,tribuum,comitiorum,potestatum,magistratuum, præfecturę, sacrorum ludorum, rerum vrbanarum, rerum militarium, collegiorum, decuriarum, fastorum, numerorum, mensurarum, historicorum denique & oratorum libris sparsim reperitur, qui latius & vberius scire volet, Probi Valerii grammatici,Tullii Tyronis,Ciceronis Liberti,Philargii Samii,L.Annei Senecæ, & Petri Diaconi commentarios de ea re satis curiose conscriptos inquirat. Sunt & aliæ quædam digitorum notę,& oculorum,aliarumve partium quibus secum taciti, proculq; distantes colloquuntur: sicut militaris etiam mos est, vt quotiens consentit exercitus,quia voce nō potest,manu promittat. Alii quia voce non possunt,gladiorum motu saltant. Ennius de quadam impudica, Quasi in choro pila ludens, datatim dat sese,& communem facit, alium tenet,alii nutat,alibi manus est occupata,alii peruellit pedem, alii dat anulū, alium inuocat, cum alio cantat,attamen aliis dat digito literas.Ouidius similiter more maiorum apud quos hoc loquendi genus frequentissimum fuisse comperio, impudicam aliā & amicā suā his notis & nutibus monet in virum,

Cum premit,inquit,ille thorum vultu,comes ipsa modesto
  Ibis vt accumbas,clam mihi tange pedem.
Me specta nutusq; meos vultúmque loquacem,
  Excipe furtiuas & refer ipsa notas.
Verba superciliis sine voce loquentia dicam,
  Verba leges digitis,verba notata mero.
Cum tibi succurrit veneris lasciuia nostrę
  Purpureas tenero pollice tange genas.
Si quid erit de me tacita quod mente loquaris,
  Pendeat extrema mollis ab aure manus.
Cum tibi quæ faciam,mea lux,dicámve placebunt,
  Versetur digitis annulus vsque tuis.
Tange manu mensam ,tangunt quo more precantes,
  Optabis merito cum mala multa viro.

Idem poëta lasciuissimus alibi & impudicā aliam & amicā ab alio corruptam,

Ipse miser vidi cum me dormire putares
  Sobrius apposito crimina vestra mero.
Multa supercilio vidi vibrante loquentes,
  Nutibus in vestris pars bona vocis erat.
Non oculi tacuere tui,conscriptaq; vino
  Mensa,nec in digitis litera nulla fuit.
Sermonem agnoui quòd non videatur,agentem,
  Verbaq; pro certis visa valere notis.

Finis.

ROBERTI VALTVRII

AD ILLVSTREM HEROA SIGISmundum Pandulphum, de re Militari Liber Octauus.

Vocabula rei Militaris, publici honoris prisca atque præclara. Cap. I.

Vanto ingenio ac studio, Sigismũde Pandulphe, apud plerosque sparsim publici honoris rei militaris principatuum magistratuúmque mentio habita sit, tanto labore sum prosecutus eorum vocabula, origines, & officia, locis permultis sic diffusa in vnum hunc sequentémque librum, quasi vnum in corpus redigens, ne quid tuæ cognitioni professionique deesset, quod dignum scientia videretur. Et quoniam regia quidem dignitas ex augurali familia primùm constituta, suprema est omnium dignitatum humanarum, poëtæ veteres Iouem non imperatorem appellant sed regem, tribuentes deo id nomen quod est apud homines maximum atq; amplissimum. Respub. ciuitates, & gẽtes, tanquã omnium supremi, ac dii quidam inter homines excellentes bonitate, sapientia, & virtute reges rexerunt: sicq; reges à regendo & recto, quod reges maximè decet dicti, non vt quorundã temeritas vsurpauit à regnando. Horum plura sunt genera, nec est regũ omniũ modus vnus potestatis. In Lacedæmoniorum enim repub. videtur esse maximè secundum leges, neque enim potestatem habet omnium, sed cum egreditur extra regionem, imperium habet eorum, quæ pertinẽt ad bellum, præterea sacrificia deorúmq; cerimoniæ ei commissa sunt. Hæc igitur regia potestas, est quasi auctoritatem belli perpetuam habere: vitæ enim necísque alicuius non habet potestatem, nisi dum bellum gerit, vt etiam apud antiquos fuisse videtur, quod ostẽdit Homerus. Nam Agamemnon in concionibus maledictis & iurgiis vexabatur, sed cum à concione digressus in prælio erat, occidendi habebat potestatem. Est alia insuper species regni, qualia sunt apud quosdã Barbaros regna vim habẽtia proximã tyrannidi, licet sint legitima & secundum morem patriæ: ob id enim quia magis aptæ sunt ad seruiendum nationes Barbarorum, quàm Grẹcorum: & eorũ qui incolunt Asiam, quàm eorũ qui Europã, perferũt seruile iugum æquo animo. Tertia est species vt antiquitus in Græcia fuere, quos vocabant Esegetas: est enim hæc vt simpliciter dicamus electiua tyrannis, differens à Barbarica, non eo quòd legitimæ, sed eo quòd non consuetæ: potestas autem huiusmodi aut viuente durabat, aut tempore aut rebus gestis finiebatur, qualem elegerunt quandoque Mitilenei Pittacum aduersus exules suos. Quarta species est quales erant heroicis temporibus spontaneæ, & secundum morem & legem: propter beneficia enim à primis collata in populos, vel per partes, vel per bellum, vel per congregationem in vnum, vel per acquisitionem regionis, delatũ fuit eis regnum de populorum voluntate,

&

& successoribus,id erat secundum patriæ morem: secundum patrium etiam morem apud Taprobanem,alterum terrarum diu existimatum orbem,eligi regem à populo,senecta,clementiáque insigni,liberis carentem solere,cæterum si postea gignat abdicari,ne fiat hæreditarium regnum: rectores quinetiam ei dari à populo xxx,nec nisi plurium sententia quenquam capite damnari: sic quoque appellationem esse ad populũ,lxx iudices dari,si libertus: si rex,amplius triginta. Ex Aphricæ quadam etiam parte sunt,qui secundum morem canem pro rege habent,motu eius impia augurãtes. Primo autem regia potestas fuit apud Cretam teste Aristotele,Diodoro licet vbinam cœperit incompertum sit, cum nulli omnino historici eam tradant. Illam postea sustulerũt imperio in bello ad Cosmos translato: ad alias deinde atque alias nationes defluxit,inter se habitu,cultuque distantes,vt ad Persas,à quorum regibus mos erat thiaram geri, in cuius summitate gemma erat permagna & lucens in auro illigata. Aegyptios verò apud reges mos erat, aut leonis, aut tauri, aut draconis priorem partem in capite ferre, insignia principatus: quandoque verò arborem,aliquando ignem, quandoque redolentia supra caput vnguenta. Aethiopum reges sceptrum in aratri formam gerunt,ac pileos oblongos circa finem,vmbilicum habẽtes serpentibus,quos aspidas vocant circumuolutum,monumentum insigne, eos qui contra reges insurgere audeant,mortiferis morsibus subesse. Apud Romanos autem insignia erãt Sella currulis & Trabea: iuxta maroneum illud,

Et Sellam regni Trabeámque insignia nostri.

Nam diadema vt aliarum gentium reges,primò non habebãt: cæterum hastis, quas Græci sceptra dixere,pro diademate vsi perhibentur: atque hæc apud excellentissimũ quoque vatem Homerũ non omnes reges à Ioue sumebant, sed solum qui bonum & qui summum studium adhiberent vt subditi quàm beatissimi essent. Hæc diuersa regum insignia,tum ad decorem spectabant,atque ornatũ, tum stuporem ac superstitionem quandã aspicientibus iniiciebant. Ad postremum quoniam rex in tyrannũ,regni transgressione prolabitur, tyrãnusque & rex non nomine sed factis distant auctore Seneca,fit vt regis appellatio quandoque in tyrannum cadat,tyrannique in regem: inde est illud,

Quo potuit ciuem populus perducere liber
Ascendi,supraque nihil nisi regna reliqui: & illud,
Spes mihi pacis erat dextram tetigisse tyranni.

Interregnum deinde appellatum id tempus quo regia vacabat sedes: nam cum primùm initum est post Romulũ regem vita functum, totus ille annus per quinos dies cẽtum senatoribus deputatus est, decem decuriis factis singulisque in singulas decurias creatis,qui summæ rerum præessent,ne aliquis sub æquali dignitate romani expers remaneret imperii: decem itaque imperitabant, & vnus dũtaxat qui & lictores haberet,dicẽdíque iuris potestatẽ, ac regis & imperii insignia,idque imperium quinque dierum spacio finiebatur, ac per omnes in orbem ibat, annuúmque interuallum regni fuit id,ab re quod nunc tenet nomen interregnum appellatum. Huc accedit quòd etiam sub consulibus præditi imperio consulari si quando interregnum initum est,interreges fuerũt, nec unquam ita vacua fuit

fuit hoc nomine respub. vt nullus interrex biduo saltē triduóve crearetur. Video mihi hoc in loco posse obiici currules magistratus apud maiores nostros quadrienniū in repub.non fuisse, sed erant tribuni plebis cū tribunitia potestate quę pars maxima regalis imperii est,tamen nō est proditū interreges eo tēpore non fuisse,quin etiam verioribus historicis referētibus declaratū est,consules ab interregibus procreatos qui haberent reliquorum comitia magistratuū. In hoc autem regis delectu decreuerunt vt cum populus regem iussisset, id sic ratū esset si patres auctores fierent:tum interrex cōcione vocata, Quod bonum,faustum, fœlixq́ sit,inquit, Quirites regem create,ita patribus visum est: patres deinde si dignum qui secundus à Romulo numeretur crearitis auctores fient. Dictator Etrusco more creatus,tremēdus profectò magistratus atq́ seuerus summæq́ potestatis erat,quippe quòd cęteros omnes magistratus dissolueret pręter tribunitiam potestatem,auctore Plutarcho, quodq́ dicto eius parendum esset, nec ab eo ad populum vti à consule prouocare liceret: insignia erant huic consularia omnia,ac speciem quodammodo regiæ potestatis præferebat: verùm rege existente coss. prætores ac cęteri magistratus in repub.manere nō poterant. Dictatura autem simulac inducta fuerat in rempub. cæteri magistratus omnes interibant,& abrogati per creationē dictatoris præter tribunos plebis censebantur: & in hoc differebat dictatura à rege,quòd rege regnante tribunitia potestasq́ plebis auctoritas omnis omnino soluebatur: dictatore manente, plebis plebeiq́ magistratus vim auctoritatémque suam retinebant. Dictator idem nec alio quidem pacto creari consueuit siue ad bellum designari,quàm cum vis aliqua maior de improuiso oborta,ingentem vrbi cladem minitare videretur,sicq́ duos quondam vno tempore in vrbe fuisse dictatores,quòd immoderata fors,necessitas,& tempus effecerunt xxiii. vrbis cōditæ,auctor est Liuius. Huic equitare fas non erat,sed veteri lege prohibitum,siue quòd maiores vires inesse pedes manum conserere debentibus arbitraretur,siue propter hoc imperatorē in phalange permanere oportere nec locum deserere,siue quòd ad alia etiam tyrannica magnaq́ sit principatus potentia. Fabius autem dictator designatus magistrum equitum,L. Minutium primùm à senatu petiit,vt equo vti sibi dictatori liceret. Præterea eum quem nos dictatorem diximus,in historiis ita nominari,legimus apud antiquos magistratum populi vocatum, posteàque in auguralibus libris ac in bonorū finibus scriptum esse,& Cicero,& Seneca ad Lucilium clari testes non desunt, testimoniumq́ est quòd qui ab illo nominatur, magister equitum est,quem vti volebat ipse dicebat. Non autem post reges exactos anno dignitas hæc siue potestas pro tempore maior quàm consulatus,cum magistro equitum qui ei obsequeretur creata est, & apud patres esse cœpit nec amplius quàm semestri tempore duratura, nisi si qui forte illam potentiam adepti per vim diutius tenuerint, vt L. Sylla,& C. Cæsar qui perpetui dictatores, tyrannidis odiosum atque infame nomen vitare volentes rempub. oppressere. Quis autem primum dictator creatus sit non satis constat auctore Liuio,apud vetustissimos tamē auctores siqua eidem auctori fides est,& Eusebio Cæsariensi,T. Largium dictatorem primū,Sp. Cassium magistrum equitum,creatos inuenio: quòd autem vel futuros dictare hic

magistratus

magiſtratus ſolitus ſit,vel à conſule diceretur,cui dicto obedientes omnes eſſent, M.Varrone teſte dictatorem appellatũ conſtat: vel vt inquit Plutarchus in vita M.Marcelli, cum dictator à populo aut à ſenatu deligi non poſſit, verùm alter conſulum aut imperator progreſſus ad populum quem cenſeat dictatorem dicit, & quia dictus ſit dictatorem appellant. Nonnulli ab eo dictatorem dictum aiunt,quòd non populi ſuffragio aut aſſenſu,verum quòd is cenſeat, imperat ſiquidem iuſſa magiſtratuum quæ Græci δόγματα,Romani vocant edicta: & imperioſiſſimi duodecim faſces licet fuerint vtpote penes quos ſenatus & equeſtris ordinis & vniuerſæ plebis ſummum decus eſſet,quorúmque nutu Latium ac totius Italiæ vires regerentur,contuſi tamen atq; fracti dictatoriæ huic ſe animaduerſioni perſæpe ſubſtrauerunt:ac ne multa foret læſa gloria militaris,cõſul delicti omnis vindex à dictatore nonnunquam punitus eſt.

Magiſter equitũ dictus,quòd vt eſt ſumma populi dictator, ſic ſumma huius poteſtas in equites & accẽſos,ſiue quòd in bello equeſtres ipſe copias duceret:qui verò dictator eſſet etſi præeſſet omnibus, legiones tamen ſolũ pedeſtres more maiorũ ducendas haberet. Reliqui quidem minores quàm hi magiſtri dicti magiſtratus,vt ab albo albatus.

Magiſtri appellantur quibus præcipua cura rerum incumbit, quiq; magis q̃ cæteri obligantur.Nec ſolum doctores artium ſed etiam pagorum,ſocietatum, vicorum,collegiorum,equitum,magiſtri dicuntur,quia omnes hi magis cæteris obligantur & poſſunt, quinetiam & ipſi magiſtratus qui per imperia potentiores ſunt quàm priuati, per deriuationem à magiſtris cognominationẽ aſciſcũt. Eſt enim magiſtratus poteſtas vni vel pluribus hominibus à populo vel à principe commiſſa.Vnde prætores,procoſſ. Tribunos plebis, & ædiles currules, & pręfectos ãnonæ alióſque qui maiorũ,vt diximus, arbitrio ꝓuincias regunt,non principatũ dicimus habere,ſed magiſtratũ. His enim datũ eſt deliberare de quibuſdã & ſtatuere,& iubere,& intelligere ſe gerere perſonam ciuitatis, deberéque eius dignitatẽ & decus ſuſtinere,ſeruare leges,iura deſcribere,& ea ſuę fidei commiſſa meminiſſe. Ad hos palatii quoq; pertinet diſciplina,per quã inſolẽtiũ mores ꝓcelloſi,multorúmque ordine moderatione ſua ſine aliqua confuſione cõponuntur,per eos legatorum, quanquam feſtinantium, prænuntiatur euentus, his poteſtatem eam decernit antiquitas vt nemo iudicium per prouincias faſces aſſumeret niſi hoc & ipſi fieri decreuiſſent, tantaq; eorũ officium auctoritate decoratur,vt militiæ perfunctus muneribus ornetur nomine principatus,miróq; modo inter prætorias cohortes & vrbanæ præfecturę milites primatũ inueniſſe videantur. Principatus autẽ maior eſt quędam ſupereminentia cui cæteræ omnes poteſtates parent,ſic Octauianum, Claudium, & Veſpaſianũ principes fuiſſe dicimus: Senecam verò qui coſ. fuit temporibus Neronis, nemo principem appellaſſet.Erat enim Nero princeps non Seneca,neque conſulatus Senecæ principatus erat,ſed magiſtratus: & neque imperium Neronis magiſtratus dicebatur ſed principatus.Cum verò quidam magiſtratuum & non omnes pertractent multa negociorum publicorum, neceſſe eſt eſſe alium magiſtratum qui rationes repetat atq; corrigat,ipſe verò nihil tractet: vocant vero hos alii correptores, alii rationa

tionales,alii scrutatores , alii procuratores: prętet verò hos omnes magistratus vnus est maximè principalissimus omniũ: idẽ enim plerũq; habet finẽ et introductionem,qui præsidet multitudini vbi populus dominatur: oportet autẽ id quod cogit summam habere in repub.auctoritatẽ. Appellãt verò quibusdam in locis præconsultores,ex eo quia ante deliberant: vbi verò multitudo est,consilium magis. Ciuitatum igitur magistratus tot aliqui sunt.Nec id præterea subticendum Marci Varronis sententia libro rerum humanarum vigesimoprimo, In magistratibus,inquit, habent alii vocationem vt consules & cæteri qui habent imperium ,alii prẽsionem vt tribu. plebis,et alii qui habent viatorem,alii neq; vocationem neque prensionem,vt questores & cæteri qui neq; lictorem habent neque viatorem. Qui vocationem habent iidem prendere,tenere,adducere possunt: & hæc omnia siue adsunt quos vocant,siue acciri iusserint. Tribuni plebis vocationem habent nullam , neq; minus multi imperiti perinde atq; haberent ea sunt vsi. Huius ergo iuris quod M. Varro tradit Labeonem arbitror vna tunc fiducia cum priuatus esset vocatũ à tribuno non isse. Sed quærentibus quam ob causam tribuni qui haberent summam coërcendi potestatem ius vocandi non habuerint,facile est respõdere: quòd tribuni plebis antiquitus creati videntur,non iuridicendo,nec causis querelisq; de absentibus noscendis, sed intercessionibus faciendis: quibus qui pręsens fuisset,vt iniuria quæ coram fieret arceretur, ac propterea ius aduocandi ademptum, quoniam vt vim fieri vetarent assiduitate horum & præsentium oculis opus erat. Moris porrò erat magistratum petentibus, prehensos dextra ciues benignis orare verbis, & absq; interiore tunica in forum opertos veste descendere, siue vt eo habitu ad supplicãdum humiliores accederent, siue vt qui cicatrices haberent manifeste signa fortitudinis aperirent: hæc cum plura ostenderent, quæ assidue multos per annos egregii bellatores exceperant,vniuersi illorum virtutem tacita veneratione prosequebãtur, magistratum deniq; vltra quinq; dies nisi qui iurassent in leges non licebat gerere. Legati teste Varrone sunt qui lecti publicè quorum opera cõsilióque vteretur peregre magistratus,quíve nuntii senatus aut populi essent.

Imperatores semper multi quotannis re bene atq; fœliciter gesta aduersus hostes à militibus honoris causa appellabantur,vnde & inter cæteros ætatis suę duces & imperatores cum circumfusa multitudo Hispanorum & antè deditorum, & pridie captorum regem Scipionem ingenti plausu ac consensu appellassent: tum Scipio silentio per præconem facto, sibi maximum nomen imperatoris esse dixit quo se milites sui appellassent,regiumq; nomen alibi magnum,Romæ exosum & intolerabile esse,regalem animũ in se esse,si id honoris ingenio amplissimum ducerent,taciti iudicarent vocis vsurpatione abstinerent. Inter principes etiam ciuitatis M. T. Cicero procos. dum Parthos tripartito exercitu hostes inuaderet,ac post magnam eorum cædem Amanum eius gẽtis caput, Sepiram item & castella cõplura vi cepisset,ab exercitu imperator appellatus est. Iulius autem Cęsar cum sæpius post partam victoriam esset imperator ab exercitu appellatus, non imperatorum aut regum , sed dictatoris nomen vsurpauit, tantum odium sibi regis nomen in vrbe contraxerat.Cum autem regis nomen cuperet, vereretúrque

tùrque populi indignationem, molitus expeditionem in Parthos, asserens in libris fatidicis cõtineri, non nisi à rege Parthos superari posse, se regem dici procurauit, qui maturãdæ mortis suæ causam præbuit coniurationi. Nullus autem sequentium Cæsarum se regẽ Romanorum dicere ausus est. Imperatoris autem appellatio perpetua Cæsarum non erat, sicuti nec consulis, nec prætoris, nec tribuni plebis: nam & priores illos vario numero, quosdã septies, quosdam maiori, quosdam minori numero inuenimus appellatos imperatores, sic coss. sic tribunos plebis: dignitatis enim, non officii id nomẽ fuit. Nam re prosperè aduersus hostes gesta, sic erat à maioribus institutum, ac repu. libera perpetuo custoditum vt cos. procos. prætor, siue quis alius fuerit Romanus qui hostiũ numerũ quàm maximum cæderet, aut permagna contra hostes victoria potiretur, is quodam præexcellenti honore ad virtutis testimonium vel decus, imperator ab exercitu vocaretur. Nondũ erat qui nũc viget mos, vt quem Romanorum imperatorem gentes vniuersę vocant, is sit vnus orbis princeps, & potestate summa rerum dominus videatur: id enim dũ S.P.Q.R. cõsilio pub. rempub. gubernarunt, ducibus non honoris pro victoria parta, non potestatis fuit: A quo autem primùm hæc noua imperatoris nostri temporis coronandi ornandiq; cõsuetudo vel abusio potius defluxerit, non satis intelligo, maxime cum romanum Cæsarem antiquis illis temporibus coronatum fuisse, nullum vnquam audierim aut legerim. Non enim Iulius Cæsar, non Augustus, non Tyberius, non Caligula, non Nero, & erant hi duo potissimum extremi intolerandæ superbiæ ac luxuriæ, coronam imperii vnquam suscepit, aut habuit, aut vsus fertur, nisi forte laurea cum triumphasset: aut quapiam alia ciuica, vel castrensi, quæ non Cæsarum erant magis, quàm quorumcunque triumphantium aut vincentium. Existimo autem hoc à Barbaris deriuatũ, qui cum priscas historias ignorarẽt, neque verborum vim imperatoris & regis probè noscerent, essetque frequens apud eos regis nomen, vtpote sub regibus viuentes, imperatorem verò rarum viderent, id excellentius arbitrati sunt quòd rarius ac insuetius conspiciebant: vtcunque tamen hoc adoleuerit, id planè constat vel à Barbaris, vt antè diximus, non scitè, aut à doctis parũ modestè hanc sublimem imperatoris, id est, dei appellationem, vt inquit Cicero, magis quàm regiam post coronationem vsurpatam, & à posterioribus introductam esse regibusq; cõcessam. Primum autem apud maiores nostros imperatorem appellatum, vtpote cui armorum exercitũ'que ad tutandam augendámq; rempub. commissa sit auctoritas, Lucium Lucullum fuisse, in descriptione temporum testis est Eusebius.

Ontifices aliqui auctore Plutarcho dictos putant, quoniam deos colunt, potentes ac omnium dominos: alii verò inquiunt nomen confictum esse ad potentum profligationem, tanquam iubente legumlatore, sacerdotes obire potentia sacra debeant: pontifices verò vt Varro inquit, Q. Mutius Scæuola dicere solebat à posse & facere appellatos esse, sed ea descriptio à Varrone non satis probatur: nam à ponte & facio potius dictos existimat, ꝙ ab his primùm pons Sublicius factus, & sæpe restitutus sit: Secundum

alios

alios à sanctissimis & vetustissimis sacrificiis, quæ ad pontem fierent. Pontifices quatuor ex gente patritia, totidémque plebeia à Romanis primùm creati, quorum ordinem & constitutionem Numæ tribuunt: Maximus verò appellatus quòd & minores pontifices essent, Liuius. L. Cantilius Scriba pontificis, quos nunc minores pontifices appellant, qui cum Floronia stuprum fecerat, à pontifice maximo eousque virgis in comitio cæsus erat, vt inter verbera expiraret. Hic Maximus ex pontificibus, veluti interpretis & prænuntiantis, quin hierofantæ potius ordinem et locum tenet, qui quidem non solum res quæ publicæ fiunt curat, sed etiam priuatim sacrificantes obseruat: impedimentóque est ne quis legitima transgrediatur, docétque qua quispiam re ad venerationem deorum, vel ad postulandã veniam indigeret. Erat & sacrarum virginum custos quas Vestales appellant, & iudex, & punitor sacrilegii. Habebat etiam penes se idem pontifex sacra omnia, designabatque quibus hostiis, quibus diebus, ad quæ templa sacra fieri deberent: cuiusmodi diuinis in rebus, & vnde erogandæ pecuniæ sumptus fieri deberet. Pontificibus etiam permissa est potestas memoriam rerum gestarum in tabulas conferendi & hos annales appellant, equidem maximos quasi à pontificibus maximis factos. Proinde maiores nostri antiquissimi, præsertim rerum gestarum memoria delectati, hanc diligentiam habuerunt, quòd historiam scribere auderet nemo, qui munus id datũ sibi de publico non haberet, id verò daretur nulli, nisi esset vir probitate fidei, singularíque virtute aliqua præditus, ac dignitate cæteris anteiret. Hebræo nanque populo, vt ab illis initium sumam qui vetustate generis, qui magnitudine rerum, qui dignitate historiæ se cęteris præponunt, hanc legem fuisse cõperimus, vt quæ ab his gesta pace vel bello essent, ea scribere non nisi qui propheta esset: prophetam cum is populus habere desiit, tum maximum ad pontificẽ qui auctoritate, honore, dignitate præstaret, hanc ipsam scribendi curam & officium detulerunt. Hunc morem à vetustissimis traditum, perdiu & eos vsque dies quibus est Hierusalem excidium suum passa, diligentissime custoditum, Iosephus in Appionem scribens tradit. Chaldæi quoque, & Aegyptii, & qui oriundi sunt ab illis Phœnices, Syriæ nobilissimi populi, summo studio & diligentia asseruarunt, vt qui magno sacerdotio potiretur, hic modo populi sui gesta perscriberet. Plato itẽ philosophus, & Aristotelis pręceptor, suo in Timæo adducit sacerdotem ægyptium, hominem apud suos venerabilem, & multarum rerum notitia excellentem, qui Soloni interroganti de gestis, & vetustate gentis ægyptiæ responderet. Apud Gręcos, qui militari disciplina, qui imperio, qui sapientiæ studio plurimum floruerunt, ea lex perdiu mansit, quòd deligeretur de publico vir bonus atque doctus quispiam, qui eo pacto, & dicta, & facta omnia memoraret, vt nihil insereret quod aut ipse oculis nõ vidisset suis, aut verũ esse certo & indubitato testimonio nõ haberet. Romanis verò & maioribus nostris, qui orbis tandem imperium vendicarunt, hoc institutum ab initio vrbis ad multos annos fuisse memorant Cicero & Liuius, vt qui pontifex esset maximus, sacra publica ab Numa instituta, siue res omnes singulorũ annorũ mandaret literis, eásque in album referret, atque domi præponeret in publico tabulas, vt populo esset potestas cognoscendi, nihil gratia, nihílque odio scriptum esse. Illud nec

minus

minus prætereundum, quòd si maiorum religiones & eorum monumenta reuolueris, inuenies apud illos non humilibus & inopibus, sed opulentis hominibus et principibus ciuitatis summum sacerdotium mādari solitum esse. Imprimis, primi cum se ingerant, Persarum sacerdotes qui erāt & dicebantur Magi: Aegyptiorum deinde, Assyriorum, aliarumq; nationū quantis diuitiis opibúsque præpollerent his, qui aliquam rerum gestarū notitiam habuerint, satis constare potest: quòd si parum ista te mouent, ꝙ externa & peregrina sunt, maximé que à nostris legibus abhorrent, repetantur summi hebræorum sacerdotes, quorum vetustissimi, Aaron, Eleazar, Phinees, Heli, Abiathar, sic omni copiarum genere abundarūt, vt dictu incredibile cuiquā videatur: si deniq; ad Romanos redeo, vnde cœperat oratio, M. Fabiū primū ex patribus lectū, Luciumq; pòst Metellum, præclarū virum, pontificem factum maximum duosq; eum et xx. annos ei sacerdotio præfuisse constat. Cæsares quoq; legimus & plerosq; alios qui Romæ tēporibus illis gloria rerum gestarū, opibus & potentia plurimum præstare putabantur, summos sępe sacerdotes fuisse. Hanc dignitatem pontificum, augurum, quæ Romulo regnante nulla erat, Numam Pompilium à rege ad alios detulisse accepimus, ne quādo rege bellicis rebus occupato diuinus cultus intermitteretur. Pontifices deniq; veteres, vt in tertio de Oratore testis est Cicero, propter sacrificiorū multitudinē tres viros epulones esse voluerunt, cū essēt ipsi à Numa vt etiā illud ludorum ac epulare sacrificium facerent, instituti. Epulones, Festo teste, dicebāt antiqui quos nūc epulones dicimus, datūq; his nomē ꝙ epulas indicendi Ioui cæterisq; diis potestatem haberent: de his etiam Lucanus in primo, Virque epulis septem Festus Titiisq; sodales.

Cæterum cum aliqua species curationis sit circa rem diuinam, ceu sacerdotes & æditui circa templa vt conseruentur quæ sunt, & erigantur ruinosa ædificia, & cętera omnia quæ pertinēt ad diuinum cultum, euenit alicubi curam hanc esse vnam, vt in paruis ciuitatibus: alibi verò seperatis à sacerdotio, vt sacrificuli, æditui, & custodes sacrarū pecuniarū. Huic consequens est cura illa quæ est circa sacrificia publica quæcunq;, quæ ex sacerdotibus lex non cōmittit, sed ex publico fiunt. Vocant autem eos qui istis præsunt, alii reges sacrorum, alii pōtifices maximos. Maiorum enim consuetudo tunc erat, vt rex esset etiam sacerdos vel pontifex, sic postea vel reges vel imperatores pontifices dictos, Maro nullius religionis expers his verbis ostendit, Rex Anius, rex idē hominū Phœbiq; sacerdos.

Fœciales quorum pater patratus princeps erat, sacerdotes dicebantur qui faciendis pręerant fœderibus: hi vt Pomponio placet à ferendo dicti, vt M. Varroni à fide et faciendo, vt aliis, fœciales quasi fœdiales, à fœderibus faciendis, quorū ius ab Equiculis ad Romanos translatum esse non dubium est.

Caduceatores, pacis legati dicūtur: sicut enim per fœciales bella indicebātur, ita pax per caduceatores. Est autem caduceum verbena & pacis signum, quod nō ab re Mercurii virgā possumus existimare. Mercurius enim orationis deus dicitur, et interpres deorū: vnde sicut virga serpētes diuidit, hoc est venenum, ita bellantes interueniente oratione sedantur, bellumq; cadit atq; dirimitur.

Aediles quidam publicis ludis ac ędibus pręerāt, nomen ab ædibus huic ma-

gistratui datum vt Festo placet, Varroni & Paulo quòd ædium non tam sacrarum quàm priuatarũ etiam curã haberent, ac illis præessent, in quibus scita omnia sua plebs deferret: duo quidem primum & ex plebe constituti ac proinde plebei appellati, exactisq; regibus anno propemodum septimodecimo cum plebs à patribus secessisset, tribunos sibi in monte sacro creauit, qui essent plebei magistratus, deinde cum vellet ex suo quoque corpore coss. creare & patres recusaret, factum est vt tribuni militum crearentur, tum ex plebe, tum ex patribus consulari potestate, paulòpost cum placuisset creari ex plebe consules, cœperũt ex vtroque corpore constitui, tunc vt aliqui pluris patres haberẽt, placuit duos ex numero patrum constitui: & ita facti sunt ædiles currules, vnde ortum vt ædiles alii plebei, alii currules appellarentur. Sella enim quasi seda à sedendo dicta est. Regia quidem sedes erat currulis, à curuitate pedũ ipsius sellæ, in qua sedetur sic dicta: vel quòd in ea qui essent reges cum veherentur curru ad eminentiam vterentur. Postea verò cum regibus libera Roma fuisset, Magistratus maiores, vt consules, dictatores & pleriq; alii, regio more sella curruli vectabantur: vnde magistratus hi sunt currules, cæteri verò plebei seu pedanei, quòd pedibus irent appellati, nec curru neq; sella curruli veherentur: quòd autem duo fuerint ędiles, his verbis in Pisonem ostendit Cicero, Mecum, inquit, quæstorẽ imprimis ædilem priorem, prætorem primum cunctis suffragiis populus faciebat, ędilem priorem dixit quòd duo erant tantum ædiles, sicut duo consules. Huius rei si quis fidem postulet, bini semper ædiles in argumentis comœdiarum nominantur à Terentio. Hi etiam siue plebei, siue currules ludos faciebant instaurabãtq;. Liuius belli Macedonici libro primo: Ludi Romani scænici eo anno magnificè apparatéq; facti ab ædilibus currulibus. Idem in eodem paulòpost, & plebei ludi ter toti instaurati ab ædilibus plebis: ædilium enim partes in ludis instituendis, quantum impensæ & in quibus spectaculis fierent haudquaquam minimæ fuere. Id etiam erat potissimum ædilitatis munus vt sua quisq; ædilis impensa ludos pro modo patrimonii ac dignitatis suæ celebrandos curaret. Huius instituti M. T. Cicero in officialibus, cum suæ & Cn. Pompeii ædilitatis meminit testis est. Asconius etiam Pedianus Pompeium ædilem factum theatrũ quod summa impensa ædificauerat magnificentissimis ludis in quos currus cum elephantis induxit, ędificasse asserit: Valerius itẽ Maximus in libris dictorum factorúmq; memorabilium scripsit Attilium Seranum & L. Scribonium ædiles, senatus plebísque loca secreuisse: Quod si Vlpiano auctore mancipium fugitiuum erronémque aut iumentum morbo aut vitio aliquo affectum quispiam pro sano venundederit, dolis ac fallaciis vendentium occurrendo ædilium edicto emptori succurritur redhibeturq;: Porro vt vrbis cloacæ, aquę ductus, & ædificia quæq; publica & priuata, munda, lota, integra, expeditaq; asseruarentur ad ædilium officium pertinere non dubium est, vt Cicero noster cum factus esset ędilis, actione in Verrem septima, cæteris more suo longè vberius ac melius attestatur: Nunc sum, inquit, designatus ædilis, habeo rationem quòd à populo Romano acceperim mihi ludos sanctissimos maxima cũ cerimonia Cereri, Libero, libereq; faciendos, mihi Floram matrem populo plebíque Romano: ludorũ celebritate placãdam, mihi ludos

ludos antiquissimos, qui primi Romani sunt nominati maxima cum dignitate ac religione Ioui, Iunoni, Miueruæq; esse faciẽdos, mihi sacrarum ędium procurationem, mihi totam vrbem tuendam esse commissam, ob earum rerũ laborem & solicitudinem fructus illos datos, antiquiorem in senatu sententiæ dicendæ locum, togam prętextam, sellam currulem, ius, imagines ad memoriam posteritatemq; prodendã. Sunt præter hos ædiles plebeios & currules, duo alii qui frumento præerant, & quorum creandorum auctor fuit C. Iulius Cæs. hique, vt inquit Pompeius, à Cerere cereales dicti. Aeditui preterea appellatione ędiles intelligimus: est enim edituus idem q; ædilis, custos sacræ scilicet ædis vel templi, quasi ædem tuens vel ædis tutor: dictus is enim est cui sacrarii custodia commissa erat, vbi statuæ seruabantur et simulacra deorũ gentilium, quę opus erat exorare, si quis optasset aliquid apud illa deprecari et impetrare, quod multi factitabant credentes exaudiri, si verba sua simulacrorum auribus instillassent, Seneca epistol. li. v. Non sunt ad cęlum eleuandę manus, nec exorandus æditus, vt nos ad aurẽ simulacri, quasi magis axaudiri possimus, admittat. Aeditimus quoq; idem quod ędituus: sed. M. Varro in secundo libro ad Marcellum de latino sermone, æditimum dici oportere censet magis quàm ędituum: quod alterũ recẽti nouitate fictum, alterũ antiqua origine incorruptum: Lauinius in Prothesilao Claustrinũ dixit qui claustris ianuæ præesset, eadem. s. figura æditimũ dici iubebat, qui ædibus præest: in Verrem. M. Tul. in exemplaribus fidelissimis ita inueuiri scriptum, æditimi custodésque maturè sentiunt. In libris autem his vulgaribus ęditiui scriptũ est, Pomponii fabula Atheliana est, quę ita inscripta est, Aeditimus, in qua hic versus est, Qui postq̃ tibi appareo atque ęditimo in templo tuo: T. autem Lucretius in carmine suo pro æditnis æditentes appellat.

Flamines permultos fuisse comperio, & tot deniq; quot deos coleret, vsos veteres romanos, M. Varro in his libris quos de origine lingug latinæ scripsit testis est, vt Dialem, Martialem, Quirinalem, Volcanalem, cæterosq; eiusmodi, verum flaminem Dialem Numa Pompilius Romæ rex creauit, cũ antea reges pontificum ac regũ munera promiscue gererent, vt de Priamo & Aenea apud Maronem, & à minoribus tandem, vt à C. Cæs. diuo Augusto, multisq; aliis principibus, quos maxime pontificatus titulis insignitos in multis quæ adhuc extãt monumentis cernimus obseruatũ esse. Cæterũ Numa plures in vrbe Romuli q̃ sui similes reges fore ratus, qui relicta religionis cura, bellorũ negotiis implicarẽtur, sacerdotes quos flamines appellant, quiq; rei diuinæ iugiter adacti essent, multis deorum instituit, flaminem vnum Ioui insigni veste & curruli regia sella adornatum, quem Dialẽ vocant, huic duos flamines adiecit Marti vnum, Quirino alterũ: dicti autem primo flamines vt Plutarcho placet, ab his qui circum caluaria sunt pileis, quibus ad tegẽdum capita vtuntur, quasi pileamines quidã essent. Lucanus in primo: Et tollens apicem generoso vertice flamẽ: vel vt Varro inquit, quòd in Latio capite velato erant, & caput filo lanæ præcinctũ habebant, à quo flamines quasi filamines vocabãtur. Dialis verò à dio, à quo vita dari putabatur hominibus: vel à Ioue quod est iuuãs deus. Cæteri enim quiq; cui præsunt, numinis eius titulo decorãtur: hic solus, vt Varro ait, lib. ii. rerũ diuinarum

Album habet galerũ, vel eo ꝙ maximus est, vel eo quòd Ioui immolari alba hostia opus sit. Multiplices etiam cerimoniæ fiunt, quas in libris qui de sacerdotibus publicis compositi sunt, item in Fabii pictoris librorũ primo scriptas legimus, vnde hæc fermè sunt quæ cõmeminimus: equo enim dialem flaminem vehi religio est, item iurare dialem fas nunquam est, ignem è flamine, id est, flaminis dialis domo nisi sacrum efferri ius non est, vinctum si ædes eius introiret solui necesse est, & vincula per impluuium in tegulas subduci atq; inde foras in viam dimitti, hederam neq; tangere neq; nominare fas erat, pro eo quòd hedera vincit ad quodcunq; se applicat: sed ne anulum quidẽ gerere ei licebat solidum, aut aliquem in se neque in apice neque in cinctu neque alia in parte nodum habere, si quis ad verberandũ ducatur, si ad pedes eius supplex procubuerit eo die verberari piaculũ est. Capillum dialis nisi qui liber homo est non tonset, capram & carnem incoctam & fabam neq; tangere diali mos est neque nominare, procinctam classem, id est, paratam ad bellum militũ multitudine diali flamini videre non licet, propagines è vitibus altius prætentis non succidet, pedes lecti in quo cubat luto tenui circunlitos etiam oportet, vnguis dialis & capilli segmenta subter arborem ilicẽ terra operientur. Dialis quotidie festatus est sine apice, sub dio autem esse licitum non est, sub tecto vtiliter & non pridem à pontificibus constitutum. Mansurius Sabinus scripsit & alia cerimoniarũ genera in hũc modum, farinam fermento imbutam attingere ei fas non erat, neq; tunicam intimam nisi in locis tectis exuisse, sub cælo tanquã sub oculis Iouis nudus ne sit, super flaminem dialem in conuiuio, nisi rex sacrificulus, haudquaquã alius accumbit, vxorem si amiserit flaminio decedit, flaminis matrimoniũ nisi morte dirimi non est ius, locum in quo bustum est nunquam ingreditur, mortuũ nunquam attingit, funus tamen exequi non est religio.

Salii sacerdotii genus quod ex huiusmodi causa institutum dicitur, nam annum iam octauũ regnante Numa morbus pestifer, Italiam occupans, Romam quoque inuaserat: mœrentibus verò cunctis traditur peltam æneam è cælo delapsam in Numę manus decidisse & in ea mirabilia quędã dixisse regem, sed ex Egeria Musisq; audisse, ac peltã in vrbis salutem missam, oportereq; eam obseruare, aliis vndecim ad illius figuram magnitudinemq; et formã effectis quo dubium furi ob similitudinem sit cælestis illius adipiscendæ. Peltam itaq; ex eius auctoritate atq; imperio effingere artifices cum certassent, diffidentibus ac desperãtibus cæteris, Vecturiũ Mamurium vnũ ex summis opificibus vsq; adeo similitudinẽ effinxisse struxisseq; omnes similes, vt neq; Numa iam ipse dignosceret: harum autẽ custodes ac ministros constituisse dicitur salios sacerdotes: Salii verò vocati sunt, non, vt quidam fabulantur, à viro Samothrace seu Mantiacho Salo nomine, qui saltationem quæ in armis dicitur edocuerit, cũ eam re vera teste Plinio vi. naturalis histo. Dardanus instituerit, sed ab ipso tripudio saltatorio. Ouidius iii. fastorum: Iam dederat saliis à saltu nomina dicta, quòd nec vehementius robustiusq; per vrbem currẽtes saltarent, tum ad mensem Martium sacras peltas susciperent, induti puniceis tunicis, æneis baltheis latisq; succincti, Aeneas capitum galeas portantes & æneũ super tunicam pectori tegmen, paruisq;

uisq; gladiis arma pulsantes. Reliquum verò saltationis pedũ est opus: mouentur enim suauiter, conuersiones ac mutationes in celeri ac crebro numero robustè ac leuiter reddentes. Mamurio autem artis illius suæ mercedem fuisse perhibent memoriam quandã per saliorum carmen simul cum pyrrichii modulo absolutum. Alii verò Vecturium Manurium qui canebatur fuisse aiunt.

Senatoriam dignitatem à Romulo institutam fuisse nemo ambigit. Romulus enim vrbem conditurus pastores inter quos adoleuerat conuocauit, cumq; is numerus condendæ vrbi parum idoneus videretur, constituit, Asylũ quo passim confugerent ex finitimis locis pessimi quiq; sine vllo cõditionis discrimine, ex hisq; omnibus populum conflauit, legitq; in senatu eos qui ætate anteibant, & patres appellauit, quorum consilio gereret omnia. De hoc etiam senatu Propertius elegiarũ scriptor hæc loquitur: Buccina cogebat priscos ad bella quirites, Centũ illi in pratis sæpe senatus erat. Curia prętexto nũc quæ inter alta sena tu Pellitos habuit rustica corda patres. Atqui vt apud Lacedæmonios senes siue seniores appellari eos, qui summum quendam magistratũ gerunt Cicero auctor est, sic nisi consilium, ratio, sententia senibus inessent, non summum consilium maiores nostri senatum appellassent. Quod & Ouidius in fastis non reticet dicens: Magna fuit quondã capitis reuerentia cani, Inq; suo pretio ruga senilis erat. Martis opus iuuenes, animosaq; bella gerebãt, Et pro diis aderãt in statione suis. Viribus illa minor, nec habendis vtilis armis, Consilio patriæ sæpe ferebat opem. Nec nisi post annos patuit tunc curia seros, Nomen & ætatis miræ senatus erat. Iura dabat populo senior, finitaq; certis Legibus est ætas, vnde petatur honos. Ab honore ergo patres, ab ætate senatores appellati. Alii senatores à sinẽdo quòd facultatem darent, dictos putant, vel q; agrorum partes tenuioribus ac liberis propriis attribuebant. Huic centum senatorũ numero plures ac diuersis temporibus additos inuenio: Brutus enim quo plus virium in senatu etiã frequentia ordinis faceret, diminutum parum numerũ primoribus equestris gradus electis ad trecentorum summam expleuit, traditumq; inde fertur vt in senatum vocarentur, qui patres quique adlecti atque conscripti essent patres, vt diximus, vocati, vel quòd sunt patritii generis adlecti, quòd propter inopiã ex equestri ordine in senatorum sunt numero assumpti, conscripti autem quòd in senatu quẽ nouũ effecerunt sunt scripti: Verum post Cęsaris obitum excrescentẽ hũc numerũ deformi incõdita ac indignissima turba, mille enim excesserat, & nonnulli per gratiam, nonnulli præmiis electi, qui abortiui vulgo appellabãtur, Augustus ad modũ pristinũ & splẽdorem redegit. Præter hæc senatorum nomina sunt qui pedarios senatores opinentur appellatos, quòd sententiã in senatu non verbis dicerent, sed in alienam sententiam pedibus irent, tanquam sententię dictione carentes, aliorum dicta confirmarent, et quasi pedibus in alienam sententiam descenderent. Alii verò quasi differentia quadam, quòd essent pleriq; qui magistratus curules adepti, sella curruli honoris gratia in senatum veherentur: qui verò iter pedibus faceret, pedarii appellabãtur. Marcus autem Varro equites quosdam dicit pedarios appellatos, videturque eos significare qui nondum à censoribus in senatu lecti quidem erãt, sed honoribus populi vsi in senatum ve-

niebant & sententiam eius habebant. Nam & currulibus magistratibus functi, qui nondum à censoribus in senatum lecti erant senatores non erant: etiam quia in postremis scripti erant, non rogabantur, sed quas principes dixerant in eas sententias descendebant. De more autem habendi senatus Marcus Varro rogatu Pompeii librum edidit, cum ille cos. primum M. Crasso fuisse designatus creditur: quia foris militiæq; ad eam ætatem occupatus ciuilis cõsuetudinis expers esset, velletque cæteris non indoctior videri: in hoc libro id genus multa scribere Varronem Gellius attestatur, primúmq; illud fuisse per quas personas haberi senatum liceret, nominans dictatorem, cõsules, prætores, tribunos plebis, interregem, præfectum vrbis, neq; alii præter hos ius fuisse dixit facere senatusconsultũ, quotiésque vsu venisset vt omnes isti magistratus eodem tempore Romæ essent, tum quoque supra ordinem scripti essent, qui eorum prior aliis esset, ei potissimũ senatus consulendi ius fuisse. Addit deinde extra ordinaria in re tribunos militares qui pro consulibus essent, decemuiros item quibus tum imperium consulare esset, item triumuiros reip. constituendæ creatos, ius consulendi senatũ habuisse. De loco autem habendi senatus aut senatuscõsulti rogãdi nisi in locis per augures constitutis quæ templa appellantur, haberi rogaríve potuisse negabat. Moris etiã erat vt eo in loco senatus iniussus assidua statione cogeretur, qui senatulum appellabatur, vnde accitus deinde quàmprimũ in curiam proficisceretur. De tempore autem habendi senatus ita disseruit, ante exortũ inquit solem aut post eius occasum senatusconsultum irritum, opus etiã censoriũ fuisse, per quos et quo tempore factũ senatusconsultum esset excutere. De ætate autem senatoria ne cui paucioribus xxv. annis nato, senatum ingredi liceret, vt in vita magni Pompei auctore Plutarcho constitutũ est, cæterum minoris ætatis senatum aliquando ingredi moris fuisse vetera legentibus non dubiũ est, veluti M. Valerio Coruino contigisse nouimus, cui tertium & vigesimũ annum ingresso consulatum largiti sunt. Quò minus autem senatum introirent cum prętextatis filiis senatores, vt moris antea fuerat, decretũ postea factũ est, Papyriiq; prætextati factum in causa fuit: qui etiam senatum habiturus esset auspicari primò atq; immolare hostiam debere idem Varro cẽsebat. Docuit etiam de diuinis rebus prius q̃ de humanis ad senatum esse referendum: idem senatusconsultum duobus modis fieri, aut per discessionem si consentiretur, aut si res dubia esset per singulorum sententiam, de pignore quoq; capiendo deq; multa irrogãda senatori, qui quo tempore venire in senatũ debuit, non venit. In quo & illud animaduertendum de more, quòd sicut lex à quinquagesimo anno militem non regit, ita à sexagesimo senatorem non citat. Hunc etiã morẽ apud veteres necessitates publicæ reperierũt, vt si forte aliqua vis ab hostibus immineret, quę cogeret vel humilia captare consilia, vel aliqua constituere, quæ non prius oporteret dici quàm effici, vel si nollent ad amicos aliqua permeare senatusconsultum tacitum fieret, ita vt non scribę, non serui publici, non cẽsuales illis actibus interessent, senatorésque exciperent omnium officia censualium scribarúmque complerent. Horum & ars erat de irato facere beniuolum, de suspecto placatum, de austero mitem, de aduersante propitium. Et quanquã, vt dictum est, senio confecti armis

minus

minus valerent, binos tamen senatores singulis cohortantibus præpositos tertio ab vrbe condita libro testis est Liuius. Patriciorum familia Ioui noscitur fuisse dicata, si origine dignitatum antiquitatis ordinem perscrutemur, quo summi dei sicut putauere cultura locum primariū possideret, patriciatusq; nomen ipsum vt quidam veridicorum à patribus dictum esse voluerunt.

Consularem exactis regibus dignitatem regii nominis fastum declinantem, cum plenam penè eorum instar administrandæ reip. facultatem haberent accersitam fuisse antiquitatis monumenta declarant: Duo hi erant pro vno rege creati, vt si alter malus esse voluisset, ab altero similē potestatē habente cohiberetur. His primū omnia iura ex regia potestate erāt, omnia deinde eiusmodi insignia pomparúmq; fercula & officii sui ornamenta. Nam ambobus fasces erant coss. quatuor & viginti lictores, totidem cum securibus quæ proinde tantæ potestati cathenarum nexibus prçceptæ sunt alligari, vt cum tardius soluerentur, moram deliberationis acciperent: maxime si de cæde aut hominis nece aliquid censuissent. Cunctator enim esse debet, qui iudicat de salute. Alia enim sententia corrigi potest, de vita hominis haudquaquam, arma quinetiam ista iuris sunt non furoris, & contra noxios sic instituta, vt plus terror corrigat quàm pœna cōsumat. Ciuilis est etiam pauor iste magis q̄ bellicus, vtpote quem abactores timeant, reformident fures, latrones exhorreant, innocentia tantū lçta respiciat: institutúmque est etiā vt ne duplicatus terror videretur, vt eorū tātum alter fasces haberet, non ambo, isque penes quem fasces essent maior consul diceretur: vel is qui prior factus est prçtor, aut maior vrbanus minores, cçteri quibus, quod plerunq; in maximis vrbibus solet, senatus decreuit vt darent operā ne quid resp. detrimenti caperet: permisitq; eorum alterum vel ambos cum opus esset exercitum parare, bellū gerere, coërcere omnibus modis subditos atq; ciues, domi militiæq; imperium ac iudicium summum capitis dicere, sed ciuis non Romani, quem solum cohibere & in publicam custodiam duci iubere illis fas erat: Sella Curruli pro sui magnitudine vtebantur multis gradibus innixi, vt ibi locati nihil abiectum nihilq; humile meditarētur, vtq; in ocio subiecti mererētur, quod alii post maximos labores assumunt imperatores: Manus porrò victoriali Scipioni munita erat, quo Romanæ reip. viri fortis dextra tueretur fortunas omnium, ac liberos, in augmentum etiam publicæ gloriæ famulos solueret iugo seruili, calceis auratis præterea prodibant in publicum, tanquam auri materiā quam mens ad inane volans tanti putat, paruifacere non solum, sed pessum etiā dare viderētur. Inter cçteras etiam reip. dignitates soli meruerunt pictos habere humeros, vario colore palmatæ vestis, quam fœlicitas dabat prçmio vincentium. Quòd autē candidis vestibus induti procedebant, candidati appellabantur, quòd deniq; populo consulerent, & patriæ, cum omnia eorum traderentur arbitrio, ne insolescerent animo à consulendo consules dicti sunt, nisi illinc potius, vnde Actius ait in Bruto, Qui recte consulit consul ciatur, vel vt Quintilianus, consul sit à consulendo, vel à iudicando, nam & hoc consulere veteres appellauere: Magistratus huius imperium annum erat, quo ne diuturna potestate insolentes facilius in errorem aliquem prolaberentur se custodirent:

hi

hi quanquam breuis esset eorum magistratus, ni hilominus tamen si haud essent idonei infra annum amouebantur: illud quoq; de more fuit consulatum petentibus vt per se ipsis comitiis interessent, nulliq; xxv. annis minores, quæ senatoria ætas erat, admitterentur.

Suffes consul etiam pœnorum lingua dictus est, auctore Calidio. Liuius belli Macedonici libro quarto, Postero die cum suffetes ad ius dicendum consedissent, conspectæ tabellæ demptæq; & lectę. Alii à sufficio quod est subministro vel in alterius locum substituo, suffectos dictos putant, quasi sub alio factos. Liuius xxxi. M. Aurelius cotta decemuir sacrorum mortuus, in eius locum M. Attilius Glabrio suffectus. Cicero pro Murena Vnus erit cos. & is nō in administrando bello, sed in sufficiendo collega occupatus. Illud denique nec prætereundum, nam cum duæ res possint eodem auctore prouehere homines in hunc amplissimum cōsularis dignitatis gradum, & honorum populi finem, vna iuris, altera militis, non dubium est quin ad eam adipiscendam multo plus conferat res militaris quàm iuris ciuilis gloria: vigilat enim alter nocte, vt suis consultoribus respondeat, alter quò intendit, maturè cū exercitu perueniat: illum gallorū, hunc buccinarū cantus exuscitat: ille actionē instituit, hic aciem instruit: ille cauet ne cōsultores, hic ne vrbes aut castra capiāt: ille vt aquę pluuię arceant scit, hic scit et timet ne hostiū copię: ille in regēdis, hic in ꝓpagādis finibus exercitat.

Proconsularis dignitatis creandæ morem ac necessitatē induxit imperii Ro. amplitudo, quòd nec adesset vbique ad bella gerēda nec omnes obire prouintias consules, qui modo essent duo possent, his consularia insignia cętera pręterquàm ꝙ sex duntaxat lictores relicti fuere concessa sunt: numerus autem proconsulum definitus erat nullus, vtq; pręsidium nomen generale quod & proconsules & omnes prouintias regentes senatores licet essent, pręsides appellabantur, sic proconsulum appellatio specialis est, qui denique quòd consulum iuribus fungerentur proconsules nominati sunt.

Lictor crudelitatis minister consulis, proconsulis, prętorum qui fascem virgarum alligatum cum securi portat. Sunt qui lictores consules xii: aliorum autem seni. Lictorem Valgius Rufus in secundo librorum quos inscripsit de rebus per epistolam quæsitis, dicit à ligando appellatum esse, quòd cum magistratus populi Romani quempiam verberari iussisset, crura eius & manus ligari vinciriq; à viatore solita sint, isq; qui ex collegio viatorum officium ligandi haberet, lictor sit appellatus. vtiturq; ad eā rem testimonio M. T. verbàque eius refert ex oratione quę dicta est ꝓ C. Rabirio, Lictor inqt colliga manus. Liu. li. viii. Lictor deliga ad palū: hæc ita à ligādo Valgius Rufus. M. T. Liuius, Festus ac omnis antiquitas putat & nos sane cū illis sentimus, sed Tiro Tul. M. Tullii. C. Libertus lictorem vel à lino vel à licio dictū scripsit: licio enim trāsuerso quod linū appellatur à veteribus qui magistratibus inquit pręministrabāt cincti erāt, ad reorū manus ligādas, & crura vt diximus vincięda. Male itaq; & inscitè qui lictorē à litando dictū putant. C. interposita quia rem lictat & interficit, illúdq; inepte addunt quasi legis ictorē dici ꝙ iciat, id est, percutiat reū, iuxta legis mandatū quod antiquitas non approbat, colorata licet ratio videatur. Numero autem duodecim lictores

ctores sumptos à Romulo: alii à numero vulturũ qui regnum sibi ꝓtẽderant augurio: Alii putãt & melius ab Hetruscis finitimis, vnde sella curulis, vnde toga prætexta sumpta est ad imitationem regum suorum, quòd duodecim ex populis creato regi singulum singuli populi lictorem darent.

Quæstura in qua esse debet scientia iuris summa, literarum gloria, cautela sermonis, firmitas animi, continentiæ domicilium & virtutum omniũ sedes, Actione in Verrem ii. auctore Cicerone primus est gradus honoris, dignitatúmque omnium genitrix, Varro lib. vi. teste Cassi. Officiũ autem eius et origo perquàm vetus est & pene ante omnes magistratus, quorundam & quidem eruditorũ sententia. Gratianus Iunius lib. vii. de potestatibus apud ipsum Romulum & Numam Pompilium binos quęstores fuisse auctor est. Pomponius hunc magistratum cœpisse tunc asserit cum ærarium po. Ro. arctius & cumulatius esse cœpisset, vt essent qui illi præessent, quod Romuli tẽpore fuisse, cũ res tenues & perexiguæ tunc essent, haudquaquam putandum est. Cæterum sicut in dubium venit an Romulo & Numa regibus quæstor fuerit, ita etiam Tullo Hostilio rege à quo census in ciuitate & descriptio centuriarum & classium, quæ prius non erant est facta, quæstores fuisse, ac tunc initium habuisse veri magis simile est, & sanè crebrior apud maiores opinio est, Tullum Hostilium primum in remp. induxisse quæstores: hos autem à quærendo quæstores initio dictos Pomponius & Iunius & Trebatius & Fenestella & Varro scribũt: verum quia de capite ciuis Romani, iniussu populi non erat lege permissum consulibus ius dicere, propterea quęstores constituti sunt à populo qui capitalibus rebus pręessent, quæ triumuiri postea capitales perquisiuere, hiq; appellabãtur quęstores parici Festo teste, vel Pomponio parricidii quorum meminit lex xii. tabu. dicti: quoniam parricidæ non vtique hi, qui parentem occidissent, sed qualemcunque hominem dicebantur. Idem etiam fuisse indicat lex Numæ Pompilii in his composita verbis, Si quis hominem liberum morte sciens eluit, parricida est. Horum officio iniunctum erat vt prouincias ex senatusconsulto sortirentur, vtq; extra vrbem aduenientibus regibus obuiam irent, & hastæ subiectos captiuos venderent. Erant & candidati principis quæstores alii qui libris duntaxat in senatu legẽdis operam darent, quiq; literas eius in senatu legerent.

Prætores initio erant, quorundam iudicio, qui posteà consules, & hi bella administrabant: proinde sic dicti quòd præirent & anteirent iure in exercitu. Auctore etiam Pomponio tunc creati, cum consules bellis finitimis auocarentur, neque esset qui in ciuitate ius reddere posset. Numerum autem prætorum habuit Roma pro tempore varium, primum quidem vrbanum, deinde post aliquot annos, eo non sufficiente peregrinum, sic dictos quòd ius alter peregrinis, alter ciuibus diceret. Deinde verò plures augendo numerum, ad octo vsque creatos inuenio. Vnde Cicero pro Milone, Septem prætores, octo tribuni plebis, illius aduersarii, defensores mei, captis prouintiis, totidem pętores quot prouinciæ in deditionem venerant creati sunt: partim qui vrbanis rebus, partim qui prouintialibus præessent, horum autem pętorum insignia sex fuisse secures, Plutarchus in vita Pauli Aemilii auctor est: Ad hoc enim bellum inquit

Aemilius missus,

Aemilius, missus non cum sex vt cæteri prætores, sed cum duodecim securibus ita vt dignitas consularis imperio eius inesset.

Censores ad cuius censionem, id est, arbitrium censeretur populus, vel ab re ipsa quòd præessent faciendo censui appellati, vel quòd rem suam quisque tanti æstimare solitus sit, quantum illi censuerint, vel quòd censere pro arbitrari veteres cognatione quadam socia ac simili esse voluerint: sunt qui à cẽsendo, id est, constituendo & præcipiendo, vnde etiam dicere solemus censeo hoc facias, & senatum aliquid censuisse, inde Modestino auctore censoris nomẽ videtur esse tractum. Hoc munus instituisse primum Seruius Tullius legitur, postea verò vt sunt reges exacti, ius omne faciendi census & cætera quæ regiæ maiestatis huius fuerant ad consules delatũ erat: creandi verò noui magistratus huius dedit causam, quòd bellis vrgẽtibus neq; populus sine cẽsu esse, nec qui essent cõsules nauare operam commode cẽsui faciẽdo possent: res quidẽ vt parui admodũ momenti prius visa, quòd nihil iuris haberet ni censendi modo populum, ita illustris magistratus hic maxime omnium reuerentię plurimæq; potestatis ac seueritatis pœna fuit. Eo autem venit vt haudquaquam de opibus modo, verum de militari disciplina moribúsque censeret. Mos nanque Romæ apud equestres erat auctore Plutarcho, cum per legitimum tempus à quoquam militatum esset, equum per medium forum duci coram uiris duobus publicè prȩsidẽtibus, quos censores nuncupauit, illísque quemlibet ducum ac imperatorum sub quibus militatum sit recenseri, deinde censorum iudicio subigi, qui iuxta cuiusque meritum vel laudem vel infamiam tribuunt. Huic præfecti curæ tunc erant viri dignitate ornatúque insignes, ad hos sella curruli insidentes, equites subituri iudicium ritu cum prodirent, censorum alter qui senior erat interrogabat, si militias omnes iuxta disciplinam militarem absoluisset, omnésque sub imperatore meruisset, quòd si non secus ac dixerat foret inuentum, ingenti lætitia plaudentibusq; amicis domum illum admittebant: sin minus censoria eum inurebant nota, q; ex tenuissimis causis licebat illis, qui flagitiose ac intemperanter degerent ac loquerentur, equum adimere & exercitu demouere. Horum etiam erat vectigalia populi Romani augere minueréque, lustrum completo quinquennio concedere, & soli taurilia sacrificia de sue, oue, tauro facere, de nuptiis, de liberorũ procreatione, de viuendi ratione, de conuiuiis diligenter inquirere, ne quis patriam ac consuetam viuendi disciplinam transgrederetur: ad hæc etiam munera duo cum essent, alter patritius, alter verò plebeius, eis licebat senatus principem describere, immeritos senatu quoque amouere, vt C. Fabricium fecisse ferunt, qui P. Cornelium Ruffinum patritium virum, quòd decem argenti facti pondo in conuiuium adduxisset, senatu amouit: siue vt M. Catonem censorem, quem C. Flaminium, T. Flaminei fratrem, quòd exhortatus à Puello quem deperibat teste Plutarcho, vel à scorto aliorum sententia, cum esset consul in Gallia, vt aliquẽ ex his, qui vt in vinculis rei capitalis dãnati erant, securi percuteret, obtẽperauit, senatu eiecit. Valerius Antias non ad pueri, sed ad mulieris cuius amore teneretur, arbitrium id ab L. perpetratũ affirmat. Liuius autẽ scriptũ in oratione Catonis asserit Gallũ transfugã cũ vxore ac liberis venisse, & ab L. intẽ epulas exceptum,

exceptum mox vt scorto,quod ardebat, obsequeretur, ab eo propria manu confossum. Hoc ad exacerbanda Lucii crimina iure dictum à Catone crediderim, ipsum autē occisum minime transfugā,verùm ex damnatis vnū in vincula coniectum extitisse,cum alii quàm plures,tū verò testes sunt Valerius Max.et Cic.in eo qui est de senectute libro,vbi omnem Catoni sermonē & ipsius rei narrationem tribuit: ipsi deinde censores sacrificiorum pretia curabant & descriptionis genera,& reipub.officia distinguebant.Censionem enim facere dicebantur, cū mulctam equiti irrogabant, cēsioq; hastaria dicebatur,cum militi mulctæ nomine ob delictum militare quòd hastas daret, dicebatur. Multas præterea potestates hic magistratus habet,quas ponit Iulius Capitolinus in vita Valeriani,Suscipe, iuquit,censuram quam tibi detulit Romana respub.quam solus mereris,iudicaturus de moribus hominum,iudicaturus de moribus nostris. Tu æstimabis qui manere in curia debeant, tu equestrem ordinem in antiquum statum rediges, tu censibus modum pones,tu vectigalia firmabis, diuides statum, resp. recensebis, tibi legum scribendarum auctoritas dabitur, tibi de ordinibus militū iudicandum est, tu arma respicies, tu de nostro palatio, tu de iudicibus, tu de præfectis eminentissemis iudicabis,excepto denique prȩfecto vrbis Romȩ,exceptis consulibus ordinariis & sacrorum rege,ac maxima virgine vestalium, si tamen incorrupta permanserit,de omnibus sententias feres.Illud denique non prȩtereūdum, cum alios magistratus annuos fuisse constet, quinquennalem quondam censuram extitisse, quod quia per tot annos graue,diuturnum insolénsque nimis visum est,ne plus q̄ annua ac semestris censura esset, consensu ingenti populi factum est, atq; hoc teste Asconio tam triste seuerúmque nomen po. ro.sic oderat, vt intermissum esset nonnunquam per plurimos annos, nonnunquam propter infamiam corruptorū iudicū, plebem ipsam quod ante recusauerat poposcisse.

Tribunos celerum primus Romulus creasse fertur. Nam cum eodem tempore in tres tribus tota ciuitas diuisa esset,Ramnenses à nomine suo,à Tatio Tatienses, tertiæ autem tribus homines Luceres dicti à luco Asyli, in quem multi fuga delati ciuitate donati sunt, vt Plutarchus inquit & Plinius testis est, noua. Quanquam tertiæ huius denominatio auctore Liuio incerta sit. Tribus autem ipsas tres fuisse numero nomen ipsum declarat, quibúsque qui præerant, tribunos vocitabant, quòd terni tribus ex tribubus olim ad exercitum mittebantur. Celerum autem tribunum proinde appellari quidam opinati sunt, quòd vel celeriter occurrerent, si quando eorum opera respub. indigeret, cum equitibus ille præesset & veluti secundum locum teste Pomponio à regibus obtineret, vel à celere Remi interfectore, quòd celeres antiqui dixerunt, quos nunc equites dicimus. Horum tribunorum militarium, vt inquit.Q.Asconius Pedianus,duo sunt genera, primum qui Russuli vocentur, & hi quidem in exercitu creari solent à cōsule non à populo,de quorum iure,vt Festus etiam inquit,quòd Rutilius Rufus legem tulerit, Rufuli ac postea rutuli sunt vocati. Alii sunt comitiati, qui comitiis designantur ad gubernandam rempublicam cōsulum loco, aliquando sub consulibus vt essent in exercitu ad ordines ducendos instituti.Horū officiū,vel eorum qui exercitui prȩsunt, in libro de re militari Marcello teste,

teste, milites in castris cōtinere, ad exercitationem producere, claues portarum suscipere, vigilia interdum circuire, frumentationibus commilitonum interesse, frumentum ꝓbare, mensurę fraudē coërcere, delicta secundū suam auctoritatem his modis castigare, principiis frequenter interesse, querelas commilitonum audire, valitudinarios inspicere. Flauius Vopiscus in vita Aureliani in epistola ad vicarium suum permulta his adiicit, ad tribuni officium maximè spectantia. Si vis, inquit, tribunus esse, imò si vis viuere, manum militum cōtine, nemo pullum alienum rapiat, ouem nemo contingat, vuam nullus auferat, segetem nemo deterat, oleum, salem, lignum nemo exigat, annona sua contentus sit, de præda hostis non de latrociniis prouintialium habeat, arma tersa sint, ferramenta samiata, calciamēta fortia, vestis noua vestem veterem excludat, stipendium in baltheo non in popina habeat, torquem brachialē annulū apponat, equū & saginarium defricet, alter alteri quasi seruus obsequatur, à medicis gratis curentur, aruspicibus nihil dent, in hospitiis castè se agant, qui litem fecerint vapulent. Tribunis autem plebis creandis initium fuit secessio plebis à patribus, in sacrum montem facta, vbi Menenii Agrippæ opera pace inita cōuenit vt plebeios magistratus in vrbe haberēt, sicq; duos tribunos tum habere plebs cœpit à Virginio & T. Vetusio coss. Alia postmodū secessione tres additi Appio Claudio & T. Q. coss. mox quinq; alii coss. Q. Minutio & M. Oratio Puluino. Hoc pacto x. tribunis in plebem Ro. fuit iurisdictio, sicq; plebi concessum est conditiones inire cōcordię, vt plebs suos magistratus haberet sacrosanctos, quibus auxiliis latio aduersus consules esset, néve cui patrum capere eum magistratum liceret. Tribunorum tandem tantum in modum creuit auctoritas, vt quicquid senatus decreuisset, ita demum ratū haberetur, si tribuni approbassent. Stabant autem hi in vestibulo curiæ, vbi habebatur senatus: nam templū siue curiam ingredi nō licebat, & quæcunq; senatores decreuissent, tribunis prӕferebātur, vt quæ è repub. fore viderentur, approbarent, cætera ad arbitrium reiicerentur: tum quæ senatusconsulta approbassent. t. literam in tergo adiiciebant, haud aliter rati iudicatum iri. De potestate autem tribunitia Labeonis Antistii iuris peritissimi extat sentētia, cuius verba quemadmodum scripta apud Gellium offendi, ita illa ipsa scripsi: In epistola inquit Athei Capitonis scriptū legimus, Labeonem Antistium legum atq; morum & P. iurísque ciuilis doctum apprimè fuisse. sed agitabat inquit hominem libertas quædam vecors vsq; eò, vt diuo Augusto iam principe & rempub. obtinente, ratum pensúmq; nihil haberet: nisi quod iustum sanctúmque esse in Romanis antiquitatibus legisset: ac deinde narrat quid idem Labeo per viatorem à tribuno plebis vocatus responderit: Iussit enim eum qui missus erat redire, & tribunis dicere ius eos non habere, neque se neq; alium vocandi, quòd moribus maiorum tribuni prӕhensionem haberent, vocationem non haberēt: posse igitur eos venire & prӕhendi iubere, sed vocandi absentem ius non habere, idq; etiam apud Varronem in libris rerū humanarū scriptum asserit A. Gellius: qui quidē Varro cū triumuir esset, asserit se à tribunis plebis vocatū nō esse, & cum tribunus plebis esset vocari neminem fecisse. Ea etiā tribunis plebis auctore Plutarcho potestas est, vt si præsens sit dictator, secunda sit, sin autem adsit, prima ac

fermè

ferme sola. Huic prȩterea magistratui nullum integrum diem abesse Roma licere ius erat, ius etiã huius tribunitiæ potestatis magis ad impediẽdũ est q̃ ad agẽdum, quippe quæ cæteris omnibus collegis volẽtibus & si plures sint, vnus qui nolit & se opponat, plus possit. Fuit etiam, vt aiunt, tribunitia potestas prius apud Romanos publicȩ dignitatis insigne, postmodũ quoq; iudicialis ordinis obtinuit rationem. Inde nanq; & decretum illud senatus, vt Augustus Cæsar morum legumq; regimini ac æque in perpetuũ tribunitiæ prȩesset potestati. Vnde apud eos tribunus dictus est, q͛ tribus prȩesset ordinibus patritio, equestri, & plebeio, dicti etiam simili modo tribuni plebis à tribu, q͛ vel tribunũ suffragio crearẽtur, vel quòd in tres partes populus diuisus esset, cum plebs à patribus secessisset, & ex singulis singuli crearẽtur: tribuni autẽ ærarii à tribuẽdo ȩre sunt appellati, quod ærarium sanè populus Romanus in æde Saturni habuit.

Scriba à scribendo nomen accepit, officiũ exprimens vocabuli qualitate. Liuius ab vrbe con. li. ii. Ibi cum stipendiũ forte militibus daretur, & scriba cum rege sedens pari ferè ornatu multa ageret, cum milites vulgo adirent, timens sciscitari, vtrũ Porsena esset, ne ignorando regem semet ipse aperiret quis esset, quò temere traxit fortuna facinus? Scribã pro rege obtruncat. Probus Aemilius de excel. du. exter. gen. in vita Agesilai, Itaq; eum habuit ad manum scribæ loco, quod multo apud Graios honorificẽtius est quàm apud Romanos. Nanq; apud nos re vera sicut sunt, mercenarii scribæ existimantur: & apũd illos econtrario nemo ad id officium admittitur, nisi honesto loco & fide & industria cognita, quòd necesse est omniũ consiliorũ eum esse participem. Cicero in Verrem actione. v. Sæpe enim nostri imperatores superatis hostibus optime rep. gesta, scribas suos annulis in cõtione donarunt. Ab epistolis vel à secretis etiã is intelligi dicitur, cuius secreta scribit vel epistolas. Suetonius in vita Claudii, Sed ante omnes Narcissum ab epistolis & Pallantem à rationibus, quos decreto quoque senatus non præmiis modo ingẽtibus, sed quȩstoris prætoriisq; ornamentis ornari libẽs passus est. Flauius Vopiscus in vita Carini, Quorũ vitã singulis libris Claudius Eusthenius qui Diocletiano ab epistolis fuit, scripsit. Notarius item secretorum scribitur, Flauius Vopiscus in vita Aureliani, Incidit autem, vt se res fataliter agunt, vt Mnesteũ, quẽdam quẽ pro notario secretorũ habuerat, libertum, vt quidã dicunt, suum infensiorẽ sibi minando redderet. Cas. primo, hist. Pater enim Candidati sub Valentino principe gessit tribuni & notarii laudabiliter dignitatem, qui honor tunc dabatur egregiis, cum ad imperiale secretũ tales constet eligi, in quibus reprehensionis vitium nequeat inueniri.

Cancellarius vel à cãcello ala palatii sic dictus, q͛ olim ibi officiũ suum exerceret iuxta thesaurũ imperatoris, cuius sibi cura demãdata erat, vel à cãcello secundum eã significationẽ, qua dicitur interstitiũ à Palestina regiõe tractũ, vbi tecta cacuminata nõ erant, sed iacebant in planũ prostrata. Interstitia igitur illa inter propugnacula sita, parietibus hinc inde erectis, cãcelli proprie dicũtur: Qui vero epistolas missas recitare volebãt populo, in dicta regione super tecta ascẽdebant & de cãcellis recitabant, vnde inoleuit vsus paucorũ tamen eruditorũ, vt qui populo literas principis habent missas exponere, cancellarii appellatione nominentur.

tur. Cę.li.xi.Var. Respice quo nomine nuncuperis, latere non potest quod inter cancellos egeris, tenes quidē lucidas fores, claustra patentia, fenestras, ianuas, & quàmuis studiose claudis, necesse est vt te cūctis aperias. Nā si foris steteris, in eis non emendaris obtutibus, si ingrediaris, obseruātium nō potes declinare conspectus, vide quò te voluerit collocari antiquitas, vndiq; cōspiceris, qui in illa claritate versaris. Flauius Vopiscus in vita Carini, Amicos optimos quosq; relegit aut tenuit, pręfectum vrbi vnū ex cancellariis suis fecit, quo fœdius nec cogitari potuit aliquando nec dici.

Populares & optimates inter se differunt. Nam populares teste Prisciano lib. artis gramaticæ.v. hi sunt, qui defēdunt populū, optimates qui defendūt senatores. Cicero pro P. Sextio, Duo genera semper in hac ciuitate fuerunt, eorū qui versari in rep. atq; in ea se excellētius gerere studuerunt, alteri populares se, alteri optimates & haberi & esse voluerūt: Qui ea quæ faciebāt, quæq; dicebant multitudini iocunda esse volebāt, populares: qui ita se gerebāt vt sua consilia optimo cuiq; probarētur, optimates habebantur. Idem in eadē, Omnes optimates sunt, qui neq; nocētes sunt, neq; natura improbi, nec furiosi, nec malis domesticis impediti. Idē in eadē, Quod est pręstātissimū maximeq; optabile sanis, bonis, & beatis, & cū dignitate otiū hoc qui volūt omnes optimates, qui efficiunt summi viri et cōseruatores ciuitatis putātur. Aristoteles li.v.ethi. Ex dignitate quoq; id apparet, iustū enim illud, quod in distribuēdo cōsistit secundū dignitatē quādā esse oportere omnes fatētur: ipsam verò dignitatē non eandem omnes esse aiunt, sed populares quidē libertatē, potentes verò opulentiā aut genus, optimates autē virtutē dicunt. Idem li.iii.poli. Vocare autē consueuimus cū vnus ad vtilitatē commune respiciens gubernat regiā potestatē: cum verò pauci gubernāt, plures tamen vno, optimatū gubernationē, vel ex eo quia optimi præsunt, vel ex eo quia ad optimum publicū administrāt. Idem in quarto, Videtur autē optimatū esse maximè honores tribuere secundū virtutē, finis enim optimatū virtus: paucorū verò gubernationis diuitiæ, popularis autē libertas. Idem in eodē, Quo enim ab optimis viris simpliciter per virtutē esset gubernatio reip. & non ad suppositionem quidem bonorum virorum, eam solam iustum est optimatem appellari.

Proceres teste Varrone principes ciuitatis, quia eminēt in ea sicut in ædificiis mutili quidā, id est, capita trabium quę ꝓceres nominātur, quasi ꝓcedes. Hinc facta translatio est ad quosdā vt proceres dicātur q ante omnes honore præcedūt. Sunt qui ꝓceres, quasi procul à carie, hoc est, putredine ac vitiorū corruptione, dictos putent, quod tametsi principibus cōuenit maxime propter excellētiam & egregiam, qua præditi esse debent, probitatē, falluntur tamē inscitia literarum, nec tam ꝙ est, q̄ ꝙ esse debet, autumāt, huius singularē numerū raro est inuenire. Iuue.lib.iii. Agnosco ꝓcerē, salue Getulice, seu tu Syllanus, quocūq; alio de sanguine rarus. In plurali frequētissimū est. Liuius ab vrbe cond.li.iii. Et nos, vt decet ꝓceres, vt Fabio nomini est nō indignū, pugnādo potius q̄ adhortādo accendamus militū animos. Luca. in v. Fata vocēt ꝓcerū motus hæc cūcta sequūtur.

Primores sicut hi proceres, vel primates vel qui inter reliquos maioris potestatis & digniores in populo. Liu. in primo, Ipse ad primores Romulus peruolat.

Summates viri potentes. Satyrus in comœdia piscatoria, Summates viri simplices facti sunt ganei: Macrobius li.i.de somno Scipionis, Sed summatibus tantum viris sapientia interprete veri arcani consciis contenti sint: reliqui ad venerationem figuris defendentibus à vilitate secretum.

Pręsidum nomine omnes prouincias regẽtes, licet senatores sint, appellantur: iure pręses is dicitur, qui maius in prouincia habet imperiũ post principẽ. Hinc præsidium dictũ auxilium principale: sicut subsidiũ id quod in auxiliũ succedit dicitur, et milites qui in aliorũ tutelã militũ, oppidi vel castelli, similiũq; collocati sunt, pręsidiũ vocatur, vel vt inqt Varro, pręsidiũ dictũ ꝙ extra castra pręsidebat in loco aliquo, quo tutior regio esset, vel ꝙ pro vtilitate & salute, alicuius auxilii gratia pręponit: sicut subsidiũ quod postpositũ est ad subueniẽdũ laborantibus.

Satrapes vel Satrapa is est, q locorũ pręfectus designatur. Plutarchus in vita Eumenis, Tũ capto Ariarate rege, & regione in potestatẽ redacta, satrapes, hoc est, locorũ præfectus designatur. Regum libro primo, Et non inueni in te quicquã mali ex die qua venisti ad me vsq; ad diem hanc, sed satrapis non places. Idem in eodem, Reuertere ergo & vade in pace et non offendas oculos satraparum.

Princeps ordinis nomen est, dictus ꝙ primus capiat: sicut municeps ab eo ꝙ munera capiat: idem & dignitatis, cui hæc tuenda ex officio, & capitis periculo defendẽda, religiones, auspicia, potestates, magistratus, senatus auctoritas, leges, mos maiorũ, iudicia, iurisdictio, fides, prouintiæ, socii imperii, laus rei militaris, ærarium: harum rerũ ac tantarum esse defensorẽ atq; patronũ. Spartianus in vita Adriani, Tunc enim mos, vt princeps causas cognosceret, et senatores & equites Romanos in consiliũ vocaret, & sentẽtiam ex omni deliberatione proferret. Cass. ii. histor. Vocabulũ principis nulla sorde maculasti, seruãs dignitatem nominis exercitatione virtutis. Ouidius de Romulo & Cæsare secundo fastorum,
Tu rapis his castas duce se iubet esse maritas, Tu recipis luco, reppulit ille nefas,
Vis tibi grata fuit, florent sub Cæsare leges, Tu domini nomen, principis ille tenet. Te Remus incusat, veniã dedit hostibus ille, Cælestẽ fecit te pater ille parẽ.

Domini verò appellationẽ præclarissimos in rep. principes et duces inuenio declinasse: nam et Scipio ipse prius Italia Hispaniaq; recuperata, cum Africam quoq; subegisset, Hannibale pulso, nullo tamen successu dominũ se passus est appellari nisi à Pœnis, qui p ęquas cõditiones toties rupto fœdere fraudulenter iugũ abiecerant, nõ obtemperãtes, militia abiecit, quasi reipub. hostes infamia notãs: Augustus quoque Romani decus imperii nec serio nec ioco se passus est à quoquã tali nomine appellari. Tertullianus in apologetico cõtra gẽtes, Augustus imperii formator, nec dominũ quidẽ dici se volebat. Et hoc enim dei est cognomen. Dicã planè imperatorẽ dominum, sed more communi. Sed quãdo non cogar, dominũ dei vice dicã. Hoc cũ declinaret Augustus, meruit profecto patris patriæ cognomen, quod vniuersi repẽtino maximoq; consensu ei detulerunt, ꝙ gratius esset pietatis nomen quàm potestatis, vtq; sciret datã sibi potestatem patriæ, quæ temperãtissima est, liberis consulens. Quid autẽ inter patrem et dominũ intersit, ostẽdit probè Terẽtianus ille Mitio, hoc patriũ est, inqt, potius cõsuefacere filiũ sua spõte recte facere, q̃ alieno metu, hoc pater hoc dominus intest.

Dux à ducendo dictus, esse enim debet præ cæteris dux in ducendo agmine præcipue solers, vbi iter quòpiam fecerit, & cum ad difficilem transitu saltũ venerit, contemplari secum animo ab omni parte loci naturã, comites deinde veteranos si quos habet, quęrere & percunctari si hostes eo loco, quid si à frõte, quid si à latere, quid si à tergo adorirentur capiendum consilii foret, vtrũ ne pergeret qua occœpisset ire viã, an eã qua venisset repetere satius esset. Castris autẽ deligendis quãtum munimẽto loci cõplexurus, quà opportuna aquatio, quà pabuli lignorũq; copia, quà comeatus expedire, quo tẽpore pugnam inire, aciem struere, subsidiis firmare, magnifice adhortari, perterritos milites à metu reuocare, nec verbis tantum ferocem & strenuum esse, sed operum militarium haudquaquam expertem, qui & ipse, cũ opus sit, tela tractare, procedere ante signa, versari in media mole pugnę sciat, sciat quoque consilia sua celare, tacere, dissimulare, insidiari, ab insidiis pręcauere, hostiũ cogitationes pręripere, speculari & explorare eorũ vbi copiæ sint, quãtæ quóve genere armorum, plurimum enim interesse vsuris, quæ deinde turba inermis, quę leuis armaturæ, quę impedimenta, quanto ea aut quali præsidio custodiant, deinde dicta nõ tam quàm facta milites sequi iubere, nec disciplinam modo sed exẽplum. Quod diligentiæ genus rectissima fortasse ratione probabitur, quoties licebit: verum si mutabitur natura loci, si mons occurret, si flumẽ obstabit, si collibus, syluis, asperitateq; alia ꝓhibebitur, mutabit hostiũ genus imminentis conditio discriminis, & nunc acie directa, nunc cuneis, nunc auxiliis, nunc legione pugnabitur. Ad hæc insuper intueri & scire quo auspicio ineunda pugna sit, nec deesse fortunę præbenti sed oblata casu flectere ad consilium debet. Illud ad postremum prę cęteris in animis ducũ habendum, nihil in bello debere contemni, neq; sine causa dici, matrẽ timidi flere non solere. Horũ igitur omniũ qui sunt memores & vsu & experientia cõpotes, eos duces dixerim, cæteris iure prætulerim modo à populo non à militibus creati sint.

Comes, socius, sodalis, comisq; & collega in quo conueniant, quóve differant, auctorum sententiis illustrium ex his accipe. Comitem dicere debemus auctore Vlp. ac Labeone eum qui comitetur & sequatur, quiq; frequentandi cuiuscunque gratia vt sequeretur destinatus est. Minores etiam comitem & ducem habent, vt Cicero non comitẽ se, inquit, sed ducem præbuit, & alibi: Neq; princeps tunc ad salutẽ esse potuissem, si esse alii comites voluissent: Socius verò nõ minor sed par est, ideoq; duces in bello quoties milites alloquũtur conciliandæ beniuolentiæ gratia, non ferè appellant comites sed socios, cõmunicãtes quodammodo eorũ dignitatem cũ illis, vt ediuerso, cum eosdẽ commilitones vocãt, communicantes eorum cõditionẽ atq; sortem cum ipsis: neq; enim dux cõmilito est militum, sed milites inter se cõmilitones, vt apud Virgiliũ Aeneas de militibus suis, O socii, auctor ipse in sua persona loquens de Achimenide Comes infœlicis Vlyssi, & iterũ, vno graditur comitatus Achate. Neq; scite dixisset de Vlysse & Aenea hunc esse comitem Achatæ, illum Achimenidis, idem tamen ait, Arma deosq; parant comites, et iterum, Sacra deosq; tibi commendat Troia penates. Hos cape fatorũ comites Nunquid dii erant comites Gręcorũ atq; Aeneæ, an duces? Certe dii penates comites erant confessione tum Aeneæ, tum ipsorum

rum quoque deorum: nam lib.i. Aeneas ait,victos qui ab hoste penates classe veho mecum:& in iii, Dii aiunt, Nos te Dardania incensa tuáque arma secuti. Nos tumidũ sub te permensi classibus æquor,sub te,id est,te duce,et te secuti sumus,id est,tui comites fuimus. Idem de Græcis quidem dicẽdũ & de eorum deis. Idem etiã de Sibylla & Aenea, quanquã modo hic modo ille dux erat aut comes,quia sequebatur Aeneę voluntatẽ Sibylla,et quasi ministram se præbuit, comes erat: quia verò ducebat præmonstrans iter & declarans ea quæ ille ignorabat,dux eadem dicitur,tametsi aliquãdo comitem pro socio dicimus,vt Cicero in rhetoricis, de viatore qui cum ante lucem surrexisset comitem,inquit,suum inclamauit,& semel sępius cum de eodem antea dixisset in itinere quidẽ proficiscẽtem ad mercatum quendã,& secum aliquãtum nummorum ferentem est comitatus,id est,secutus.Quare in pręfatione artis grammaticę Priscianus monitus in primis aliosq; mones, monẽdus tamen plurimũ in hæc verba ad Iuliamũ scribẽs, Tibi ergo hoc opus deuoueo,omnis eloquẽtiæ præsul,vt quãtũcunq; mihi deus annuerit,suscepti laboris gloria te comite quasi sole quodã dilucidius crescat: Sed quid magis delirũ absurdumq;,q̃ quem dicas tuum solẽ,eundem appellare comitẽ tuũ, hoc ipso ꝙ sol est. Est præterea alia inter comitẽ et socium differentia,quòd comes est quicũq; sequitur alterius ductum,socius plerunq; in negotiis seriisq; rebus & fortunæ arbitrio subiectis.Cæsar in cõmẽtariis,Itaq; Androsthenes prætor Thessaliæ cum se victoriæ Pompeii comitẽ esse mallet q̃ socium Cęsaris in rebus aduersis,omnem agris multitudinem seruorũ ac liberorum in oppidũ coẽgit. Verũ huiusmodi differẽtia apertior inter sociũ et sodalem est,sodalis enim propriè in rebus leuioribus ac sæpe voluptuosis. Quintilianus, Quo tãdem patereris animo,si delicatus adolescẽs,præsertim splendidis opibus, vel ex ætate mores vel ex fortuna traxissem,& tempestiua couiuia & pugiles iocos ad vocata sodaliũ turba solutus atq; affluẽs agerẽ.M.T.Epulabor modicè cũ sodalibus,sodalitates enim me quęstore sunt institutę.Idẽ alibi,Ego Plautiũ Laterensem & ipsum gratiosum dico & habuisse in petitione multos cupidos sui gratiosos,quos tu si sodales vocas,officiosam amicitiã nomine inquinas vitioso. Caius autẽ sodales,inquit,sunt,q eiusdẽ collegii sunt,quos græci συλλόγους vocant à quo nõ sane discordat M. Antonius qui Norbanũ quæstorem suum appellat sodalem: at collegarũ appellatione hi continentur qui eiusdem potestatis sunt. Comis verò benignus est homo & facilis, qui aliis non ægre inseruit.

Chiliarchę qui singulis militũ milibus præerãt: Curt. hist. iiii. His inq̃t cõpositis, in regionẽ quæ Satrapone vocatur puenit,fertilis terra, copia rerũ et omni cõmeatu abundans:itaq; diutius ibi substitit, ac ne desides otio dimitteret animos,iudices dedit, præmiaq; proposuit de virtute militari certantibus: nouem fortissimi iudicati cũ essent singulis militum milibus præfuturi,Chiliarchos vocabant,tunc primum in hunc numerum copiis distributis,nanq; antea quingenariæ cohortes fuerant,nec fortitudinis pręmia gesserant.

Centurio is erat,vt inquit Liuius. vii. ab vrbe cond. quem nunc primipilum appellãt,& auctore Festo qui nũc cẽturio antea cẽturionus dicebatur,à centũ dictus,vt inquit Varro,ꝙ cẽtenarius eius iustus sit numerus.Quintilianus libro pri

mo insti. Diu deinde reseruatū ne consonantibus aspirarent, vt in Graccis et in triumpis erupit breui tempore nimius vsus, vt choronæ chenturiones adhuc quibusdam inscriptionibus maneant.

Succenturiati milites sunt non qui in prima sed qui in secunda cēturia sunt, vt si prima defecerit isti quos subesse diximus, laborantibus primis subueniant, vnde ad insidiandum ponitur succenturiatus quasi armis dolosis instructus. Terentius in eunucho, Ego in subsidiis ero succenturiatus.

Decuriones sunt, qui denis præsunt equitibus, quidā dictos aiunt ex eo quòd in initio cum coloniæ deducerentur decima pars eorum qui ducerentur, cōsilii publici gratia scribi solita sit. Alii proinde dictos putāt, quòd sint de ordine curiæ cuius officium administrarent. Decuriæ pluribus distinctæ nominibus fuere tribunorum & iudicum, propter hoc nongenti vocabantur, ex omnibus selecti à custodiēdo suffragiorum scita in comitiis, & diuisus hic quoq; ordo erat superba appellatione nominum, cum alius se nongētum, alius selectum, alius tribunum appellaret.

Quaterniones à quatuor militū quibus præerant numero dicti. Actuum apostolorum. xii. tradens eum quatuor quaternionibus militum custodiendum.

Milites dicti quia mille erant ante in numero, quos Romulus primus ex populo sumpsit & milites appellauit. vt in lib. primo historiarum inquit Eutropius. Varro milites dictos asserit quòd trium milium legio primo fiebat atque singulæ tribus Tatiensium Ramnensium Lucerumq; milia militū mittebant. Vlpianus apud Iustinianum li. xxvii. Militem inquit quasi millesimum quemque dictum, hoc est, omnem qui ex millenario numero, sint licet nonnulli nostri temporis iuris periti, latini sermonis ignari, qui dictum putāt ex mille maxime strenuum. Alii inter idoneos rerum scriptores vt Helius à mollicie per antiphrasim dictum putant, eo quòd nihil molle sed potius asperum quid gerat, sicut ludum dicimus in quo minime luditur, vel à græco verbo quod duritiem sonat. Vnde Maro, Durum à stirpe genus natos ad flumina primū Deferimus, sæuóque gelu duramus & vndis. Alii à multitudine vel à malo arcendo militem, militiámque quasi malitiam, vel multitiam dictam rectè arbitrantur, cum eius muneris sit multitudine malum malitiámque hostium arcere, tueriq; ciuilis potentiæ partes ac iura, ne quid mali ab illis ciuibus suis inferatur: sicq; ille nō solum militat qui in acie stat & cornu dextrū læuúmve defendit, sed qui portas tuetur & statione minus periculosa, nō otiosa tamen fungitur, vigiliásque seruat, et armamento præest: quæ ministeria quamuis incruenta sint, in numerum stipendiorum tamen veniunt. Illud nec obruendum silentio, vniuersos qui erant in exercitu qui pedibus & equo mererent, sine discrimine veteres appellasse milites, & communi genere protulisse nonnunquam: quanquā qui equo non milites modo sed equestri gradu & honore præstarent: cuius rei fidem facit, quòd milites dicimus etiā non satis honesto exercitio præditos, vt qui reos custodiunt & qui ad supplicium ducunt. Valerius Max. lib. ix. Cn. Carbo magnæ verecundiæ est latinis annalibus tertio in consulatu suo iussu Pompeii in Siciliam ad suppliciū ductus, petiit à militibus demissè & flebiliter sibi aluum leuare prius quàm expi-

raret

raret liceret,quo miserrimę lucis vsu diutius frueretur. Vnde & illud etiam,militem & reum eadem stringit cathena : quare apud omnes propemodū inuulgatum videmus vt miles peditem designet,eques autem cum honore dicatur.

Tumultuarii milites dicti à tumultu id est Italico bello vel Gallico, quando vicinum periculum & subitum,& improuisum bellum ingruit & non est spatium nec tēpus cōsilii,quod singulos iurare patiatur, vt inter Fabios fuit,sed princeps patratus siue consul intrat templū & arripit vexillū & inquit,Qui remp. saluam vult me sequatur . Euocati milites non sunt,verū pro milite cū ingruit necessitas et proprię vires non suppetunt,aliunde euocātur. De his Crispus,Ne quis miles,neu quis pro milite & ab his alibi omnes euocatos & centuriones.

Auxiliares dicuntur in bello socii Romanorum externarnm nationum,dicti ex græco vocabulo quod nos dicimus rerum crescentium auctionem.

Sacramento rogati hi sunt,qui plenam militiam habent & xxv.annis in militia tenebantur,quique in temp.iurant se non redire,nisi pręcepto consulis post completa stipendia,id est,militiæ tempora.

Legimus apud Iul. Cęsarem aliud militiæ genus in Gallia fuisse pecunia conductum,Soldurios ipsi vocant,qui neq; nunc ibi neq; alibi vsquam sunt: horum conditio eiusmodi erat,vt cum his quorum amicitiæ se deuouissent omnem subire fortunam,& ad vltimum etiam mori vellent,nec post ipsos vitam vllam pati possent,quin si aliter mori non daretur,mortem sibi manu propria consciscerent.Mirum genus militum,his nostris temporibus aduersum,neq; quisquam ex eo numero inuentus à seculis ferebatur,qui hoc facere renuisset.

Mercenarii à mercede dicti,vt hi quos anno ab vrbe cond.circiter.d.xl: Sempronio Graccho Fabioq; Maximo cōsulibus Scipionis fratres res in Hispaniis gerētes,ex Celtiberis militibus pecunia solicitatis ab hostium societate in sua castra traduxere. Quo primum tēpore externa manus in castris Romanorum cœpit haberi:nihil enim Liuio teste in Hispania memorabile gestum præter quàm quòd Celtiberum iuuentutem eadē mercede,quæ facta cū Carthaginensibus erat, imperatores Romani ad se perduxerunt & nobilissimos Hispanos supra trecentos inde in Italiam ad solicitādos populares qui inter auxilia Hannibalis erant, miserunt: id modo eius anni in Hispania ad memoriam insigne est,quòd mercenarium militem in castris neminem antequam tum Celtiberos Romani habuerunt.

Equites dicti quòd eis in legationes ituris equi dabantur de publico, vel cum militandum foret,vt non pedites ipsi,quemadmodum plebs sordida reliqua,sed digniori militiæ genere maiorique honore regē ac imperatorem in bellum euntem equites sequerentur.Liuius,hæc vbi inter signa peditum dicta dedit, aduolat deinde ad equites,agite iuuenes,inquit,præstate virtute peditē,vt honore atq; ordine præstatis.In his quoq; qui ad equitatum trahebantur, nomen sæpe variatum inuenio.Prius enim sub Romulo regibusq; appellati sunt celeres,vel à celeritate vel à duce Celere, qui dicitur Remum occidisse, in cuius gratiæ vicem à Romulo fieri tribunus militum meruit: hique trecēti fuere,quos Romulus tum bello tum pace ad sui custodiam corporis habuit:hi deinde flexumenes dicti,po

stea

ſtea Troſuli, cum Troſulum oppidū in Tuſcis citra Vulſinos ſine vllo peditum auxilio cepiſſent, huiusq; nominis appellatio durauit vltra C. Gracchum: Iunius poſtea qui ob amicitiam eius Gracchianus eſt appellatus, ſcriptum reliquit his verbis, Quod ad equeſtrem ordinem ſpectat, antea Troſulos, nūc equites vocant, ideóque quia non intelligunt troſulus nomē quid valeat, multos pudet troſulos vocari. Quo autem honore equeſter locus vel gradus apud maiores fuerit oſtendit M. T. Cicero in oratione ad iudices pro Plancio, Video inquit quid dicam, hic familia cōſulari eſt, ille prętoria, reliquos video eſſe in equeſtri loco, ſunt omnes ſine macula, ſunt æquè boni viri atque integri, ſed ſeruari neceſſe eſt gradum, cedat conſulari generi prætorium, nec contendat cum prętorio equeſter locus: idem Cicero, Demum equeſtre nomen in cōſulatu ſtabiliuit ſuo Catilianis rebus ex eo ſe ordine profectū eſſe celebrans, quo tempore hoc. iii. corpus in rep. ſtatutum factumq; eſt, cœpitq; adiici ſenatui populóq; Romano & equeſter ordo.

Deſultor is eſt q de vno equo ad aliū ſe tranſfert. Liuius ii. belli pu. lib. iii, Nec omnes Numidæ in dextro locati cornu, ſed quibus deſultorū in modum binos trahentibus equos, inter acerrimam ſæpe pugnam in recentem equum ex feſſo armatis tranſultare mos erat, tāta velocitas ipſis, támque docile equorum genus, cum hoc modo inſtructi ſtarent.

Procurſatores à procurrendo dicti. Liuius belli punici ſecundi lib. ix. Velites ſubſidio miſit, à quibus vbi per procurſatores commiſſa pugna miſſa eſſet, Lęlium cum equitatu impetum ex occulto facere iubet.

Pedites quòd pedibus non equis inniterentur dicti, horū nomen ſemel tantum variatum inuenio, & ab Iphicrate Athenienſe, qui multa in re militari noua attulit, multáq; meliora fecit: nanq; pedeſtria ille arma mutauit, & cum ante illum imperatores maximis clypeis, breuibus haſtis, minutis gladiis vterentur, è contrario ille peltam pro parma fecit, à quo poſtea Peltaſtæ pedites ſunt appellati, vt ad motus concurſúsque eſſent leuiores.

Accenſus, Q. Aſconio teſte, nomen eſt ordinis & promotionis in militia, vt nunc dicitur princeps & cornicularius. Accenſos Cato adminiſtratores eſſe ſcribit: alii accenſos militię genus eſſe adminiſtrantibus proximū perhibēt. Varro, vt coſſ. vt prætores, qui ſequuntur in caſtra accenſi dicti, quòd ad neceſſarias res ſæpius acciantur velut accerſiti, quos nunc dicimus deputatos: vel accenſi dicebantur qui in locum mortuorum militum ſubito ſubrogabantur, ita dicti quòd ad cenſum adiiciebantur.

Adſcriptitii veluti quidam ſcripti dicebantur, qui ſupplendis legionibus adſcribebantur: hos et accenſos dicebant, quòd ad legionum cenſum eſſent adſcripti, vel quòd olim inermes armatis militibus adſcribebantur, qui ſuccederent ſi quis eorum deperiſſet.

Leuis armaturæ ſiue leues, viii. ab vrbe condita teſte Liuio, qui haſtam tantum geſſáque gererent, vocabantur.

Expediti & impediti ab eodem denominationem ſibi vendicāt, aut ex ſolutis militibus aut illigatis. Siſenna hiſtor. lib. iii. Inermes armat impeditos expediti ſine vllo ſuorum vulnere cunctos interficiunt, vel expediti & impediti dicti, quòd

milites

milites ac bellatores expeditos curis & domesticis affectibus absolutos esse oportet & impeditos ac ligatos.

Ferentarii qui leui sunt armatura milites instructi ad bellum, vt fundis & lapidibus, ense, telis & his armis quæ feruntur non quæ tenentur: Salustius in Catilinario, Posteaquam eò ventum est vt à Ferentariis prælium committi posset, maximo clamore cum infestis signis concurrunt, pila emittunt & gladiis res geritur: hos Varro à ferendo etiam dictos putat, verū eodem teste equites dicti sunt ferentarii, qui eo modo habebant arma quæ feruntur, vt iaculum, eiusmodique equites pictos vidisse inquit se in Aesculapii æde vetere, & feretarios asscriptos: Cato autem eos referentarios dixit, quòd tela ac potiones militibus pugnantibus ministrabant.

Pygmęos montana Indię incolentes quibus est vicinus oceanus exiguę adeò proceritatis homines esse quidam auctores non leues tradidere, vt cubitalē mensuram non excedant, belligeros tamen: hos enim aiunt arietum caprarúmq; dorsis armatos insidentes continuum bellum gerere cum gruibus. Iuuenalis,

Ad subitas Thracum volucres nubémque sonoram,
Pygmæus paruis currit bellator in armis
Moxq; impar hosti, raptusq; per aëra curuis
Vnguibus à sæua fertur grue, si videas hoc
Gentibus in nostris risu quatiere: sed illic
Quanquam eadem assidue gerantur prælia, ridet
Nemo, vbi tota cohors pede non est altior vno.

Arimaspi hominū in Ponto genus vno oculo in fronte media cum gryphis aurum custodiētibus assidue bella gerentiū, quosq; fama est non incelebris Pompeii contra Cęsarem Philippicis in campis partes ac signa secutos fuisse, Vnde Lucanus in tertio,

Hinc & Sydoniæ gentes, auroq; ligatas
Substringens Arimaspe comas.

Amazones Scythicæ mulieres bellicosissimæ quę excidio coniugum & pacetum armis quęsita ne genus interiret concubitum finitimorum ineant, si qui mares nascantur interimant, virgines in eundem ipsis morem non otio neque lanificio, vt cæteræ mulieres, sed armis, equis, venationibus exerceant, inustis infantium dextris mammillis, ne sagittarū iactus impedirentur. Vnde & à Græcis eo quòd mammis careant Amazones appellantur. Curtius lib. quarto, vestis non toto Amazonū obducitur corpori: nam læua pars ad pectus est nuda, cętera deinde velantur: nec tamen sinus vestis modo colligunt, infra genua descēdit, alterna papilla intacta seruatur, qua muliebres sexus alant, aduritur dextra vt arcus facilius intendant & tela vibrent: nam vt poëta meminit,

Pulsant & pictis bellantur Amazones armis.

Argyraspides ob arma deargentata sic dicti milites, qui sub Alexandro militabant. Orosius tertio historiarum, Quare vltimo consilio Argyraspidas ob arma argentea sic dictos, hoc est, milites qui sub Alexandro militauerant in auxilium rogat. Iustinus in epitome Trogi Pompeii. xii. cui gloriæ vt etiam exercitus

citus ornamenta cōuenirent, phaleras equorum & arma militum argento inducit, exercitúmque suum ab argēteis clypeis Argyraspides appellauit. Liuius ab vrbe cōdita xxxvii. Ab eadem parte paulum prorupto cornu regia cohors erat, argyraspides à genere armorum appellabantur.

Capitecensi milites vocabantur, qui nullo vel qui q̃ paruo ære censebantur: hi nanq; nisi in tumultu maximo & asperis reip. temporibus, cum iuuētutis inopia esset, in militiam tumultuariam legebantur, armáq; his sumptu pub. præbebantur, & non capitis cēsione, sed prosperiore vocabulo à munere officióq; prolis edendę, proletarii appellati sunt, quòd cum re familiari parua haudquaquam possent remp. iuuare, sobolis tamen gignendæ copia ciuitatem frequentarēt. Capitecēsos primus C. Marius, vt quidam ferunt, bello Cymbrico, vel potius, vt inquit Crispus bello Iugurthino milites scripsisse traditur, cū factum antè in nulla memoria extaret.

Cataphracti equites hi dicuntur, qui & ferro muniti sunt, & equos similiter munitos habent. Liuius xxxv. ab vrbe cōdita, His, vt plerique quos opes alunt, vaniloquiis maria terrásque inani sonitu verborum compleuit, equitum innumerabilē vim traiici Hellesponto in Europā, partim loricatos quos cataphractos vocant. Idem xxxvii, Prēter rectorem quaterni armati ad latus dextrum phalangitarum mille & quingentos Gallogrēcorum pedites opposuit: his tria milia peditum loricatorum, quos cataphractos ipsi appellant, adiunxit.

Geloni, vt inquit Pom. Mela Cos. lib. ii. Non loricis sed hostiū cutibus equos seq; velabant, illos reliqui corporis, se capitum.

Cetrati à cetris, hoc est, breui scutorum genere muniti & armati milites dicti. Liuius ab vrbe condita xxxv, Nauigia parua in stationem occultam agri Argiui contraxit, in ea expeditos milites cetratos plerosque cum fundis & iaculis & alio leui genere armaturæ imponūt. Idem in eodem, Cetrati itaq; quantum latitudo vallis patiebatur instructi sederent, vt facile per interualla ordinum fugientes suos acciperent.

Pilani teste Varrone dicti quòd pilis à principio pugnarent, pòst commutata re militari minus illustres facti. Ouidius. iii. fastorum,

Inde patres centum denos secreuit in orbes,
　Romulus hastatos instituítq; decem:
Et totidem princeps, totidem pilanus habebat,
　Corpora legitimo quisq; merebat equo.

Velites expediti & leui armatura milites à volitando ob celeritatem dicti, teste Orosio libro quarto historiarum: vel à grēco βάλλειν, id est, iaciēdo, hi tripedalem parmam habent & in dextra hastas quibus eminus vtuntur, gladio Hispanensi accincti, cum armis suis post terga equitum considebant, continuóque pedites ipsi ex alia parte equitibus per quos aduecti fuerant dimicātibus, hostem perturbabant: Quod si pede collato pugnandum sibi erat, translatis in læuā hastis, gladium stringebant, vt velites etiam in legionibus essent. Auctorem peditum equitibus immiscendorū cēturionē Q. Neuium ferunt eo bello primū, quo Capuam nobilissimā ac potentissimā quondam vrbē Fuluius Flaccus imperator obsedit.

Velatos

Velatos appellant vestitos & inermes milites, qui exercitum sequebantur quiq; in mortuorum militum locum substituebantur.

Volones dicti sunt milites qui post Cannensem plagã vsq; ad octo milia, cum essent serui, voluntariè se ad militiam obtulerunt, & cum sponte hi vellent, volones appellati.

Tituli milites proinde sic appellantur, quòd patriam tuerentur, vnde & Titi prænomen ortum est. Titulum autem dici ait Numa Pompilius de pontificalibus scribẽs pallium quo sacerdotes caput tutabant, cum ad sacrificium accessissent, sicut & Virgilius,
Et caput ante aras phrygio velamus amictu.

Rorarii milites qui leui armatura primi prælium committebant, quòd vt ros ante imbrem, sic illi ante grauem armaturam prodibant, Rorarii dicti.

Beneficiarii dicebantur milites, q vacabant muneris beneficio, sicut cõtrà munifices vocabantur qui non vacabant, sed munus reip. faciebant, vel beneficiarii militũ genus qui ex eo ita appellantur quia promouentur ad honores beneficio tribunorum, vt inquit Vegetius, idq; confirmatur auctore Cæsare in commentariis suis, cuius verba hæc sunt, Hæc erant milia xlv. euocatorũ circiter duo, quæ ex beneficiariis superiorũ exercituũ ad eũ cõuenerãt, quæ tota acie dispersa erãt.

Dupliciarii milites dicti, vt Varro inquit, quibus ob virtutem duplicia cibaria vt darentur institutum est.

Latrones conducti milites vocantur: Moris enim erat vt hos imperator circa se haberet, & primò mitteret ad omne discrimen, et quanquam græcum est nomen, Varro tamẽ dicit hoc posse habere etiam latinam etymologiam, vt latrones dicti sint, quòd circa latera erant regi quasi laterones, atq; ad latera habebãt ferrum, quos postea à stipatione Stipatores adpellarunt, & quia conducebantur, & ea merces dicitur μισθὸς ab eo veteres poëtæ nonnunquam milites mercenarios appellant latrones, aut quòd latrocinari militare est mercede, aut ꝙ latent ad insidias faciendas, quos nunc Satellites vocant.

Sicarii latrocinantium genus sicas & gladios sub veste deferentium. Iosephus bello iudaico libro ii. Sic enim regione purgata aliud genus latrocinantium in Hierosolymis oriebatur, hi autem sicarii vocabãtur, die claro & in media ciuitate passim quosque interficientes, potissimum verò diebus festiuis miscebantur vulgo, & sicas sub veste gestantes his diuersos quosque interficiebant, ac deinde collapsis hominibus, illi inter reliquos de scelere quærebant, qua fraude extra suspicionem manebant. Idem in eodem, Inter infirmiorem autem vulgum multi irrumpẽtes sicariorum, sic enim vocant latrones, gladios in sinibns gerentes, audacissime vtebantur opere quod adorti erant.

Desiderati milites secundum consuetudinem deperditi vel qui perierunt, vel secundum rationem dictos puto, quòd absentium rerum necdum inuentarum sint desiderium. Cicero pro A. Cluentio, Asinius verò breui illo tempore quasi in hortulos iret, in harenarias quasdam extra portam Esquilinam perductus occiditur, qui cum vnũ iam & alterũ diem desideraretur, neq; in his locis in q̃bus ex consuetudine quærebatur inueniretur, &c. Cæsar siue alius pro eo xi. Duobus

his vnius

his vnius diei prælijs Cæsaris desiderati sunt milites. dcccclx. Idē li. xii. Eodém que die Larissam peruenit, in eo prælio non amplius trecentos milites desiderauit. Q. Curtius quarto, Cecidere Persarum quorum numerum victores finire potuerunt milia xl. Macedonum minus trecenti desiderati sunt. Idem in transitu Tigris, Nec quicquam præter paucas sarcinas disideratum est.

Triarii milites teste Varrone sic dicti, quòd in acie tertio ordine extremis subsidio ponebantur, quódque hi subsidebant ab eo subsidiū dictum. Plautus, Agite nunc subsidite omnes triariis. Liuius ad vrbe condita xxxvii, Hastatorū prima signa, deinde principū erant, triarii postremos claudebant. Idem in octauo, Triarii sub vexillis considebāt sinistro crure porrecto, scuta innixa humeris, hastas surrecta cuspide in terrā fixas, haud secus quàm quæ vallo septa acies inhorreret tenentes: si apud principes quoq; haud satis prosperè esset pugnatū, à prima acie ad triarios rediisse, cum laboratur, prouerbio increbuit.

Retiarii nomē ab armaturæ genere ortum perhibetur: contra enim pugnantem Mirmillonem retiarius ferebat occulte rete, quod iaculum appellatur, vt aduersarium cuspide insistentem operiret, implicitumq; viribus superaret: huic retiario pugnanti aduersus Mirmillonē, cantabatur non te peto, piscem peto, quid me fugis galle: quia mirmillonicum genus armaturę gallicum est, ipsiq; Mirmillones antè Galli appellabantur, in quorū galeis piscis effigies inerat: quod genus pugnę institutum est à Pittaco ex septē sapientibus vno, & exercitus imperatore, qui aduersus Phrynonem Atheniēsium ducem qui pancratiastes et olympionices fuerat dimicaturus, propter controuersias finium quæ erant inter Atticos & Mitilenos, rete sub clypeo occulte lato impediuit Phrynonen, & dum non cauit inuoluit.

Gregarii humilis militiæ ac vulgatæ milites qui ex minoribus & extraordinariis sunt, cū alii maiores & ordinarii dicantur. Iustinus epit. trog. Pomp. xiii. Prima Ptolomæo Aegyptus Aphricæ Arabięq; pars sorte venit, quem ex Gregario milite Alexander virtutis causa prouexerat. Idem xxxviii, His auditis Antiochus occupandum bellum ratus, exercitum quem multis finitimorum bellis indurauerat aduersus Parthos ducit, sed luxurię non minor apparatus quàm militiæ fuit; quippe octoginta milia armatorum secuta sunt trecenta lixarū ex quibus coquorum, pistorum, scortorumq; numerus fuerit maior: argēti certe auriq; tantum, vt etiam Gregarii milites auro caligas figerent proculcarentq; materiam, cuius amore populi ferro dimicant.

Optiones appellantur hi milites quos decurio aut centurio optat sibi rerum priuatarum ministros, quo facilius obeat publica officia: optiones autem dicti ꝙ sint electi, nā optare, est eligere: sicut est illud, Optauitq; locū regno, id est, elegit.

Optices quoque ab optādo appellati eò quòd antecedentibus ægritudine præpeditis tanquam adoptati eorum atq; vicarii, solent vniuersa curare.

Excubitores dicti pro eo quòd excubias semper agunt, sunt enim ex numero militum.

Procubitores autem dicuntur, qui noctu custodiæ causa ante castra excubabant, cum castra hostium in propinquo essent.

Strenuus,

Strenuus,efficax,gnauus,vigilans,fortis sic dictus,quòd sternendo aduersa re nuat. Liuius viii. ab vrbe cōdita,Cn.Cornelio C.Lentulo.P.Philone iterū coss. Palæpolim ad res repetendas missis,cum relatū esset à gręcis,gente lingua magis strenua quàm factis ferox respōsum. Iustinus epi. Trog. Pomp.xii. Nam & ma nu strenuus,& in concionibus perfacundus habebatur.

Transfuga, Vlpiano teste,nō est solus accipiendus,qui ad hostes in bello trāsfugit, sed et qui per induciarum tempus, ad eos cum quibus nulla amicitia est, fide suspecta,transfugit.

Fugitiuus, vt Ofilius inquit, is est qui extra domini domū fugæ causa,vt se à domino celaret,māsit.Cęlius autē fugitiuum esse ait eum,qui ea mente discedat, ne ad dominū redeat,tametsi mutato consilio ad eū reuertatur. Nemo enim tali peccato inquit pœnitētia sua nocēs esse desinit. Cassius quoq; scribit fugitiuum esse q certo proposito domū relinquit. Apud Iul. item relatū est fugitiuū ferè ab affectu animi intelligendū esse: nō vtiq; à fuga. Nam eū qui hostem aut incendium,latronē,ruinámve effugeret quàmuis fugisse est verū, nō tamē fugitiuū esse. Apud Labeonem & Cæliū quæritur,si quis in Asylum cōfugerit aut eò se con ferat quò solent venire qui se væнales postulāt,an fugitiuus sit? Ego puto nō esse eum fugitiuū,qui fecit id quod publicè facere licere arbitratur,nec eū quidem qui ad statuam Cęsaris confugit,fugitiuum arbitror, nō enim fugiendi animo hoc fecit. Idem puto et in eum qui in Asylū vel quid aliud simile confugit,quia non fugiendi animo hoc fecit: si tamē antè fugit,& postea se contulit ,non ideo magis fugitiuus esse desinit. Item Cælius scribit placere eum quoq; fugitiuum esse,qui eò se conferat vnde eum dominus recuperare non possit , multóq; magis illum fugitiuum esse qui eò se conferat,vnde abduci non possit.

Tyrones dicuntur fortes pueri,qui ad militiā deliguntur atque armis geren dis habiles existunt,vnde et Tyrones dicti. Tyro etiam rudē & ignarum significat. Proinde Cæsar Tyrones neque in ludo neq; p lanistas,sed in domibus per equites romanos atque etiam per senatores armorum peritos erudiebat: hi enim antea probantur,sicut mos fuit Romę puberes exercere armis,& sub custodibus esse,postea militare, de quibus poëta nobilissimus, Et primo flore iuuentus. Inde Tyrunculus per diminutionem paruus Tyro dicitur.

Veterani legionarii dicuntur,quique iam in vsu pręlii non sunt,pòstque mul tos militiæ labores quietis suffragium consequuntur . Veteranus etiam Modestino auctore esse creditur,non solum legionarius, sed omnis qui qualitercunq; militauerit,& honestè est ipse absolutus.

Emeriti dicūtur soluti militia,& quia merere militare dicitur ob stipendia.s. quæ merentur , sicut emeriti stipendii,vel emeritæ militiæ qui militia perfuncti sunt nominātur: qui extra meritū stipendii & militię positi,sicut miles olim post lx. vel lxx. annum qui à labore solutus nō cogebatur militare,agro vel villa donatus: Nonnullarū enim rerū publicarum hic mos est,vt post sexagesimū ad mi litiā nemo cogatur,in pluribus detur remissio iusta post lxx. Iustinus epi. Trog. Pomp. lib. xi. Alexander cū contra Persarum tam periculosum bellū,exercitum legeret,nō iuuenes robustos,nec primum florem ætatis,sed veteranos,plerosque

etiam emeritos militiæ,qui cum patre & patruis militauerant,elegit.Quintilianus,Emeritis hinc bello stipendiis:& per translationem à poëta præclaro emeriti boues dicuntur in georgicis quoque.

Armiger est qui tela gerit,& arma tantum domini sui,vt scutum, pilum,arcum,cæteraq; id genus, vt quidã perhibent,qui eos imperitiæ quoq; arguũt,qui armigerũ vocant armatũ equitẽ,quod à clarissimis rerum gestarum scriptoribus haudquaq̃ obseruatũ inuenio, Liuius ab vrbe cond.xxii. Donec insuper eques cui Ducario nomen erat,facieq; noscitans cos.inquit, hic est cum popularibus suis qui legiones nostras cecidit,agrosq; & vrbem est depopulatus, iam ego hãc victimam manibus peremptorum fœdè ciuiũ dabo, subditisq; calcaribus equo, per confertissimam hostium turbã impetum fecit,obtruncatoq; prius armigero qui se infesto venienti obuiam obiecerat,cõsulem lancea transfixit,spoliare cupientem &c.Curtius, Atarras antè cum trecẽtis armatis intrauerat regiam,huic decem satellites traduntur,quorum singulos deni armigeri sequebãtur,hi ad alios coniuratos comprehendendos distributi. Seneca tragicus in Hippolyto de Amazonibus,Et prorsus iste gẽtis armigerę furor odisse Veneris fœdera,& castum diu vulgare populis corpus.Suetonius in vita Octauiani, Cæterum numerum partim in vrbis, partim ad suam custodiam adlegit, dimissa Calligurritanorum manu,quam vsq; ad deuictum Antonium,item Germanorum,quã vsq; ad cladem Variam inter armigeros circa se habuerat.

Lixæ qui exercitum sequuntur questus gratia,dicti quòd extra ordinem militię sunt,eisq; liceat quod libuit. Alii eos à Lixa appellatos dicunt q & ille Herculẽ sit secutus,vel quòd lixæ militibus aquã ad castra vel tentoria solerent ferre, quam lixam veteres dixere,quamq; coctam,elixam dicimus:quidã à liguriendo quæstum. Liuius.xxiii. Lixę calonesq; & alia turba custodiæ impedimẽtorum opposita, vt paucitatem maxime spernentibus Pœnis, ingẽtis repente exercitus speciem fecerit. Calones Nonio teste militũ serui,dicti quòd ligna militibus subministrent,siue ligneas ferant clauas.

Cacula etiam militis seruus. Plautus, Video caculam militarem:& dicitur à græco κάλορ quòd fustibus clauísque ligneis ad tutelã dominorum armari soliti sunt,ísque qui huiusmodi claua & teli genere vtitur,Clauator appellatur.

Auctoratus miles is dicitur,qui obligatus & subiectus est. Sueto.lib.iii.De legendo vel auctorãdo milite ac legionum et auxiliorũ descriptione:ex quo fit auctoramentum,quod quasi obligatio est rerum,vel stipendium quoddam,vel precium cuiusdam militiæ ac pugnæ actionísque.

Exauctoratus insignibus militaribus amotus : exauctorare enim est insignia militaria detrahere,auctore Vlp.Si enim Iuliano accedimus, si quis militẽ exauctorauit,inter infames effecit,licet nõ addidisset ignominię causa eũ exauctorasse:exauctorare quoq;,Iuliani pace dixerim,est non solũ infamem militẽ reddere, verum ducẽ ab imperio suo dimittere,vel missum militẽ facere,illumq; honesta missione militiæ plerũq; donare. Liuius ab vrbe cond.lib.xxix. Vbi ex his vnus ausus est dicere se ꝓrsus si sibi vtrũq; velit liberũ esse,nolle militare,tũ Scipio,Ex quo igitur adolescẽs quid sentires nõ dissimulasti, vicariũ tibi expedit iã cui tu

arma

arma equũq; et inde cætera instrumẽta militiæ tradas, & tecũ hinc exẽplo domum ducas, exerceas, docendum cures, equo armisq; lęto conditionẽ accipienti vni ex ccc. quos inermes habebat tradidit: vbi hoc modo exauctoratũ equitem cũ gratia imperatoris cęteri viderũt, se quisq; excusare & vicariũ accipere. Iulius Frontinus stratag. quarto, Diuus Augustus Vespasianus cũ quendã adolescentẽ honestè natũ, militię inhabilẽ, angustiarũ rei familiaris gratia eductum, ad longiorẽ ordinẽ erexisset, censu cõstituto honesta missione exauctorauit. Iam hucusq; perductus liber iste claudendus est, eiusq; prolixitatis modus adhibendus: verùm quia nonnulla etiam mihi in hoc adhuc video ponenda esse, quæ sint illa proximus liber cõmodius indicabit, ne hunc tam prolixum vlterius oneremus.

ROBERTI VALTVRII

AD ILLVSTREM HEROA SIGISmundum Pandulphum, de re Militari Liber Nonus.

Quid quotuplexq; bellum, & unde cætera bellici exercitus uocabula, acierum, singularumq; denominationum causæ.

QVoniam superiori volumine, Sigismunde Pandulphe, vocabula militaris ac publici honoris prisca et præclara p varias eorũ origines & officia monstrauimus, bellici nũc exercitus intactũ ne quid aliorum relinquatur is sequẽs liber patefaciet, causasq; singulorum ac denominationes seorsum aperiet et explicabit.

Bellum quod est multiplex, suisq; distinctũ nominibus, cum aliud internum sit, aliud externum, aliud seruile vel sociale vel pyraticum, vt antè diximus, dictum à belluis quòd belluarũ sit pernitiosa dissensio, vel vt Seruio placet, sicut à lucendo lucus dictus est, sic à nulla re bella bellum, eò quòd contrà sit horridum et pessimum, vnde bella horrida bella: alii à Belo qui primum gladium ferreũ produxit. Cassi. primo hist. Postea Belus ferreum gladium primus produxit, à quo bellum placuit denominari: & est bellum tempus omne quo pręparatur aliquid pugnæ necessarium illis quo pugnetur, vel bellum est totũ tempus quo in militia sumus, quod indocti nostri temporis Guerram vocant, vt bellum Gallicum, bellum Punicum, bellum Macedonicum.

Duellum bellum videlicet, quòd duabus partibus de victoria contendentibus dimicatur, vt inquit Festus. Bellum enim ante duellũ vocatum, vt alii perhibent, eò quòd duæ sint partes dimicantium, vel quòd altera faciat victorem, altera victum: postea verò mutata & detracta litera dictũ est bellum. Horat. prim. epist.

Græcia Barbariæ lento collisa duello,
Stultorum regum & populorum continet æstum.

Ouidius vi. fastorum,

Hac ſacrata die tuſco Bellona duello, Dicitur, & latio proſpera ſemper adeſt. Liuius primo ab vrbe condita, Dic, inquit, ei quē primum ſententiam rogabat, quid cenſes? Tum ille puro pioq; duello querendas cenſeo. Idem. xxxvi. Si duellum, quod cum rege Antiocho ſumi populus iuſſit, id ex ſententia ſenatus, populique Romani confectum erit, tum tibi Iupiter Populus Rom. ludos magnos dies decem continuo faciet.

Tumultus grauius vrget quàm bellū: poteſt enim teſte Cicerone eſſe bellum ſine tumultu, tumultus eſſe ſine bello non poteſt. Quid eſt enim tumultus niſi perturbatio tanta, vt maior timor oriatur: vnde etiam nomē eſt dictum tumultus. Itaq; maiores noſtri tumultū Italicum, quòd erat domeſticus, tumultū Gallicum quòd erat Italię finitimus, præterea nullū tumultum nominabāt: grauius autem tumultum eſſe quàm bellum hinc intelligi licet, quòd bello Gallico vacationes valent, tumultu non valent, ita fit quemadmodum dixi, vt bellum ſine tumultu eſſe poſſit, tumultus ſine bello eſſe non poſſit.

Turbam appellari Labeo ait, ex genere tumultus, idq; verbū ex græco cōtractum: turbā autem ex quo numero admittimus, ſi duo rixam cōmiſerint vtique non accepimus in turba id factū, quia duo turba nō propriè dicuntur: enimuero ſi plures fuerint decē aut quindecim homines turba dicetur: quid ergo ſi tres aut quatuor? turba vtiq; nō erit, & rectiſſimè Labeo inter turbā et rixā multum intereſt, ait nanque turbam multitudinis hominum eſſe perturbationem & cætum, ſed rixam duorum.

Prælia congreſſiones armatorū, certamina belli pugnęq; partes dicūtur. Lucilius. xxvii. Ro. po. victus vi & ſuperatus præliis ſæpe eſt multis, bello verò non vnquā. Liuius ab vrbe cond. ix. Quantalibet magnitudo hominis cōcipiatur animo, vnius tamē ea magnitudo hominis erit collecta paulò plus decē annorum fœlicitate, quam qui eo extollunt, quòd po. ro. & ſi nullo bello, multis tamen præliis victus eſt. Dicitur autē prælium ab imprimēdo hoſtes, vnde præla ligna quibus vua premitur vel à pręludendo, bellū enim quaſi præludendo incœptabant.

Pugna à bello differt & prælio: eſt enim vnius diei & belli pars, vt Cannenſis, Cremerenſis, multaq; continet prælia, cū aliud in cornibus, aliud in media, aliud in extrema acie geritur, & à pugnis dicta, vel quòd ab initio vſus fuiſſet in bello pugnis cōtendere, q; primo bellū pugnis incœptabant. Lucretius li. iii. rerum na. Arma antiqua manus, vngues, dēteſq; fuerunt: Caſſio. li. i. hiſt. Inter ipſos quoque aduerſarios, vt ſcitis, nō erant plus armata certamina, ſed pugnis ſe feruida quęlibet laceſſebat intentio, vnde & pugna nomen accepit. Pugnare etiā eſt manus cōſerere, expugnare verò pugnando vincere, expugnare nauē ſimiliter, teſte Calliſtrato, eſt eā aut ſpoliare, aut mergere, aut diſſoluere, aut pertūdere, aut funes eius excidere, aut vela cōſcindere, aut anchoras inuoluere de mari, quo equidem miror illud Pſalmographi Sępe expugnauerunt me à iuuentute mea, dicat nunc Iſrahel, etenim non potuerūt mihi, pro eo quod eſt oppugnauerunt ſiue impugnauerūt: ſi enim nō potuerūt mihi, profecto nō expugnauerūt ſed oppugnauerūt: græcè autē magis eſt oppugnauerunt ſiue impugnauerunt q̃ expugnauerūt, pro eo ſignificato accepit interpres, niſi librariorum vitio ita ſcriptum ſit.

Gymnicum

Gymnicũ certamen velocitatis est ac viriũ gloria, cuius locus gymnasiũ dicitur, vbi exercētur Athletæ, & cursorũ volocitas cōprobatur, hoc alii veterũ Pentathlum, alii Quinquertum dixerũt: id autem genus exercitationis in his quinq; artibus constat, iactu disci, cursu, saltu, iaculatione, lucta. Ouidius in fastis, Cestibus & iaculis et misso pondere saxi Brachia per lusus experienda dabant.

Luctatio laterum complexus, quibus cominus certantes vtuntur.

Exercitum militum copiã dicimus nō vnã cohortē tãtum, neq; vnam alam, sed numeros multos militum, legionum vel legiones cũ suis auxiliis continentem: nomen autem exercitus ab exercitatione traxit, vel vt Varroni visum est, exercitus quòd exercitando melior fit.

Copias plurali tãtum numero de exercitu: copiam verò aliarũ dici rerum testis est Seruius cōment. ii. æneid. in hoc tamē numero cōtra Seruium vsus venit eruditorũ. Salustius in Catili. Postremo ex omni copia Catilinæ, neq; in prȩlio, neq; in fuga quisq̃ ciuis ingenuus captus est. Idem in eodē, Dum ea Romȩ gerũtur Catilina ex omni copia, quã & ipse adduxerat & Manlius habuerat, duas legiones instruit. Idem in eodē, Sed ex omni copia erat quarta pars instructa militaribus armis. Liuius bel. Mace. li. v. Ipse paucos post dies sex milia suorum militum, ex ea copia quæ Lamiæ repēte colligi potuit, non ita multos Aetholos ducit. Statius. vii. Theb. Premit indigesta ruētes copia, & quȩ sit mecũ, teste Virgi. copia lustro. Teren. in eunucho teste Donato in cōment. sex homines copias ducit militem scilicet, Parasitum, Doracē, Siriscum, Simalionem, Sangam, cum inquit, militem secum ad te quantas copias adducere.

Expeditio dicta quòd milites ac bellatores expeditos curis & domesticis affectibus absolutos esse oportet.

Legionis proprietatē vt ab eligēdo vel ab electione militũ maximè & Seruius & Varro de vita patrũ libro tertio dictã, interpretãtur, ita circa eius numerũ omnes penè variãt. Seruius in primis nobilis grammaticus, variis in locis Virgilii mentē interpretãdo. Nam in legione, inquit, nō nisi ccc. equites erant. Virgi. in septimo, Equos numero pater eligit omni, Stabãt trecenti nitidi in prȩsepibus altis. Vnde & alibi, Trecēti scutati omnes noti, Idē Legiones propriè peditũ sunt, turmæ verò equitũ. Virgilius in nono, Cætera tũ legio cãpis instructa moratur. Varro de lingua latina, milites dicti quòd triũ miliũ primo legio fiebat, atq; singulæ tribus Taciensiũ, Ramnēsium, Lucerũ milia militũ mittebant. Cintius autem de re militari libro sexto auctore Gellio no. atti. xvii. ita scriptũ reliquit, In legione sunt cēturiȩ sexaginta, manipuli triginta, cohortes decem. Flauius Vegetius. ii. de re militari, Macedones, Grȩci, Dardani phalanges habuerũt, in vnaq; phalãge nouē milia armatorũ censebãtur, Galli Celtiberi pluresq; barbaræ nationes cateruis vtebãtur, in quibus sena milia armatorum erãt. Romani legiones habent quibus singulis sena milia & eo amplius, interdum eo minus cēsuerunt esse. Plutarchus in vita Romuli, Legiones singulæ sex miliũ peditũ & sexcentorum equitum cōplebant numerum. Liuius li. xxxviii. ab vrbe cond. Cum eas legiones quatuordecim scripsissent, quòd plus q̃ quinq; milia peditũ trecēti equites in singulis legionibus essent. Idem in eodem, Ob ea nouos exercitus conscribi

placuit quatuor legiones in Ligures, vti singulę quina milia & ducentos pedites ccc. haberet equites, sociorũ item Latini nominis quindecim milia peditũ addita & octingẽti equites. Idem trigesimosexto, Romana acies vnius propè formæ & hominum & armorum genere, duæ legiones Romanæ, duæ sociũm ac latini nominis erant, quina milia & quadrigenos singulæ habebant. Idem lib. octauo, Scribebantur quatuor ferè legiones quinis milibus peditum, equitibus in singulas legiones trecentis. Idem lib. xl, Et pręterea supplemento adducta quo amplius duabus legionibus, quàm. x. M. & quadringenti pedites sexcenti equites essent, & socium latini nominis duodecim milia sexcenti equites, quorum forti opera duobus aduersus Celtiberos prælíis vsus Q. Fuluius esset, quos si videretur secũ deportaret. Legionem autem sex milium & ducentorum hominũ primus C. Marius, Pomp. Festo teste descripsit, cum antea quatuor milium fuisset, vnde etiam vocabatur Quadrata. Eusebius in ecclesiastica historia, Nostrorũ verò & Tertullianus hæc memorat, & apud Gręcos Apollinaris, qui etiam ipsam legionem pro insignis facti miraculo mutato nomine vocitatam dicit ad imperatore fulmineam. Tertullianus verò M. impe. epistolas nunc etiam haberi dicit, quibus de his apertius indicadit. Vnde autem tanta inter doctissimos rerum gestarum scriptores varietas oborta sit, Seruius in comment. xi. lib. ęnei. à seipso penè dissentiẽs his verbis ostendit, Legio autẽ habebat duodecim cohortes, sexaginta cẽturias, licet in his rebus accessu temporis, ducum varietas semper immutauerit militiæ disciplinam. Vnde Liuius belli Punici libro secundo, Numero peditũ equitumq́ legiones auctas, milibus peditum & cẽtenis equitibus in singulas adiectis.

Legio Linteata Samnitum fuit sic dicta, ꝙ Samnites intrãtes singuli ad aram velis linteis circundatam, non cessuros se Romano militi iurauerunt. Liuius lib. decimo, Primoribus Samnitum ea destinatione obstrictis, decem nominatis ab imperatore eis dictum vt ius visum legerent, donec xvi. M. numerũ confecissent, eò legio linteata ab integmento consepta, quo sacrata nouitas appellata est.

Phalanx lingua Macedonum legio est, teste Seruio in comment. lib. ii. Aenei. Liuius ab vrb. cód. xxxii, Et cohortes inuicẽ sub signísq́ cuneũ Macedonũ, Phalangem ipsi vocant, si possent vi perrumperent, emittebant. Idem xxxvii. Decem & sex milia peditum more Macedonũ armati fuere, qui Phalangitę appellantur.

Agmen ordinata propriè multitudo dicitur, vt est ambulantis exercitus ab agendo, id est, eundo dictum: neq; enim in vno loco stans agmen vocatur, aut si inuentum fuerit, vsurpatum est.

Cohors, inquit Varro, quòd vt in villa pluribus tectis cõiungitur, ac quiddam fit vnum, sic ex manipulis pluribus copulatur cohors, à cohærendo quòd cohęreat cuncta quę interius sunt, vt in villa quòd circa eum locũ pecus cogeretur, vel ꝙ coërceat obiectu suo extraneos, & adire prohibeat: huius numerum varium esse inuenio. Plutarchus in vita Pelopidæ, Primus Gorgias ex quadringentis electis viris, quibus ciuitas exercitationẽ dietamq́ in arce Thebana militantibus præbuit, sacram cohortem, vt ferunt, ordinauit, & propter hoc cohortem ex ciuitate vocauerunt. Ephorus autem cohortem quingẽtos esse viros affirmat: Callisthenes verò septingẽtos, quidam alii quod Polybius sensit, nonaginta milium idoneum

neum numerũ perhibent,alii aliter.Iosephus belli Iudaici lib.iii, Decem autem cohortum singulæ mille pedites habebat: in cæteris verò xiii. sexcenti pedites,& centeni viceni equites erant.

Cohors prętoria est dicta,quòd à prętore non discedebat: Scipio enim Aphricanus primus fortissimũ quemque delegit qui ab eo in eo bello non discederet, & cætero munere militiæ vacaret, & sexquiplex stipendium acciperet.

Manipulus ducentorum militum est, & militum parua quoq; manus sex vel septem in vnũ collecti viri qui vnũ signum sequuntur,sic dicti siue ꝙ bellum primo manu incœptant,vel quòd antequã signa essent,manipulos, id est, fasciculos alicuius herbę ꝑ signis habebãt, à quibus Manipulares milites postea dicti sunt.

Globus,vt inquit Vegetius tertio de re militari,is dicitur,qui à sua acie superatus vago superuẽtu incursat inimicos,cõtra quẽ alter populosior vel fortior mittitur globus.Liuius lib.ii.ab vrbe cond.In eum hæc gloriantem cum globo ferocissimorum iuuenum Romulus impetum fecit.Idem lib. xxi. Alii fugientes pugnantium globo illati hęrebant,alios redeuntes in pugnam auertebant fugientium agmen.

Cuneus est collecta in vnum militũ multitudo : vnde propter quòd in vnum coit huiusmodi coitio in vnum,cuneus quasi coneus, quòd in vnum omnes coëant atq; cogantur,in tria milia, ea nec est equitum sed peditum multitudo quæ iuncta cũ acie primo angustior, deinde latior procedit,& aduersariorũ ordines prorumpit: quia à pluribus in vnum locum tela mittuntur, nec est cunei determinatus militum numerus,sed ordinatio acierum in modum cunei.

Cuniculum autem foramen dicimus subterraneum occultũ,aut à cuneorum similitudine omnem materiam nodosam quam subintrant scindentium,aut potius ab animali quod est lepori persimile appellatum, quod sub terra fossa latere solitum est.

Gaudet in effossis habitare cuniculus antris, Martialis:
Monstrauit tacitas hostibus ille vias.

Sunt qui non cuniculum sed cuniculos plurali tantum dici numero debere arbitrentur, quod à quodã nostrę huius ętatis aliàs doctissimo historiarũ suarum libris, contra multorum vsum eruditorum depromptum admiror. Vegetius, Inuentum est remedium,per noctem sub fundamentis muri cuniculum fodi.Item alibi, Aliud genus expugnationis est subterraneum atq; secretum,quod cuniculum vocant,à leporibus qui cauernas sub terris fodiunt , ibique conduntur. Sic & Cæsar scriptor elegantissimus.De tertia vigilia animaduersum est aggerẽ fumare,quem cuniculo hostes succenderant. Sic Liuius belli Macedonici lib.viii. Ibi commissis operibus cum è fossa cuniculum pateret iter. Sic Curtius, Vltima pestis vrbis fuit cuniculo subruptus murus,per cuius ruinas hostis intrauit: Qđ vt nequeat, Apollonia nobilis quondam ciuitas documento nobis sit.Nam cum ingenti admodum obsideretur exercitu, & cuniculis milites minus ambigerent intra mœnia penetrare, id cum Apolloniatibus per speculatores denũciatũ esset, eiusmodi nuncio perturbati,consternatiq; sunt omnes,quòd nec tempus nec locum scire posse videbãtur,quo emersuri forẽt hostes: tunc verò Trypho Alexandrinus

drinus qui ibi fuerat ingenio summo intra murum plures specus designauit, & fodiendo terram, progrediebatur extra murum dũtaxat per sagittæ emissionem, & in omnibus vasa ænea suspendit, ex his in vna fossura quæ contra hostiũ specus fuerat vasa pendentia ad plagas ferramentorum sonare cœperunt, ita ex eo tumultu intellectum est, qua vrbis parte aduersarii cuniculos agentes intrà penetrare cogitabant, sic liniatione cognita temperauit ænea feruentis aquæ & picis, desuper & stercoris humani & arenæ coctæ candẽtis, deinde noctu pertudit crebra foramina, & per ea repente perfundendo qui in eo opere fuerunt hostes omnes necauit. Massilienses simili modo per cuniculos obsessi cum numero supra triginta speculatum misissent, ab his eo percepto loco quo cuniculi agebantur, intra murum baratrum amplissima longitudine & amplitudine vti piscinam fecerunt, eamq́ꝫ è puteis & è portu impleuerunt, ita cum specus esset repente naribus apertis, vehemens aquę vis immissa supplãtauit fulturas, quiq́ꝫ intra fuerant & ab aquæ multitudine & à ruina specus sunt oppressi. Ambrachienses pauidi ne etiam subrutis muris facta in vrbem via per cuniculũ esset, silentio facto pluribus locis aure admota sonitum fodientium captabant, quem vbi acceperunt aperuere rectam in cuniculũ viam, nouáque haud magni operis aduersus hostes qui in cuniculo erant excogitata res est. Doliũ enim ferreum à fundo pertusum quo fistula modica & ferrea inseri pôsset, operculúmq́ꝫ etiam ferreũ, etiam ipsum pluribus locis perforatum fecerunt, tenuique pluma completum ore in cuniculum verso posuerunt per oculique foramina pręlongæ hastæ ad submouendos hostes eminebant, scintillam leuam ignis plumæ inditam folle fabrili ad caput fistulę imposito flando accenderunt, inde non solum magna vis fumi, sed acrior etiam fœdo quodam odore ex adusta pluma cum totum cuniculum adimplessent, haud durare consistereq́ꝫ quisquam intus potuerat.

Forficem ordinationem militarem vocant cuneo oppositam, nam ex lectissimis militibus in .v. literam ordo cõponit, & illum cuneum excipit atq́ꝫ ex vtraque parte concludit, frons dicta quòd aduersus hostes spectat, hæc in pugna publica si sapienter disponitur plurimum iuuat: si imperitè quanquam optimi bellatores sunt mala ordinatione franguntur.

Serra pręliari dicitur cum assidue acceditur receditúrque neque vllo tempore consistitur, dictáq́ꝫ proinde serra: hæc à strenuis direpta ante frontem opponitur hostibus, vt turbata acies reparetur.

Alæ exercitus ordines qui circum legiones dextra sinistráque tanquam alæ in auium corporibus locabantur. Vt lib. vi. de re militari apud Cintium scriptũ est, Vir. iii. ænied. Dum trepidant alæ saltusq́ꝫ indagine cingunt.
Liuius ab vrbe condita xxviii. Sinistra ala ab Romanis & cohortes quæ admiserant signa in prima acie pugnabãt, & sunt alæ xxx. equites in exercitu, sint licet qui pluribus quàm xxx. equitibus alam cõstitui censeant. Liuius ab vrbe cond. xxxviii. His ala mille fermè equitum, hoc gemmam vocant.

Turma teste Festo & Varrone quasi terna, e in v abiit, quòd terni eq̃tes ex tribus tribubus Ticiensiũ, Ramnensiũ & Lucerũ fiebant. Romani enim equites in vna tribu trecenti fuere. De singulis enim cẽturiis decem dabantur, & fiebat turma,

ma, itaq; si Pomponio credimus singularũ decuriarũ decuriones dicti: quidam volunt,quorũ est Fronto decurionem esse turmæ,quę constat ex duobus & xxx. equitibus. Cyaxares autem primus,Herodoto teste,Asianos dicitur per turmas diuisisse: iussisseq; sagittarios ab equitibus,aliósq; ab aliis seorsum esse,antea cum permixti & confusi essent.

Nodus propriè est densa peditum multitudo,sicut turma equitũ, vt lectum est in disciplina militari,sic dictus pro difficultate quòd vix possit resolui.

Acus exercitus instructio dicitur,quòd ea pars militum vehementissima est ad hostem vulnerandum acumine telorum.

Acies exercitus instructus dicta,quòd ferro armata sit,& acumine telorum.

Classes equites dicebãtur, ob diuisionem exercitus, qui postea Manipuli dicti, vel pro turmis equestribus à quibusdam classicis quæ habent, vnde non ab re à nobili poëta dictũ,Classibus hic locus est.Classes etiam partes populi. Liuius primo ab vrde condita, Tum classes centuriásque & hunc ordinem ex censu descripsit, vel paci decorum vel bello, ex his qui centum milia æris aut maiorem censum haberent.lxxx,fecit centurias quadragenas seniorum ac iuniorũ: prima classis omnes appellati, seniores ad vrbis custodiam vt præsto essent, iuuenes vt foris bella gererent. Classici,vt inquit Gellius vii.noct. Atti. dicebantur non omnes qui in classibus erant,sed primæ tantum classis homines,qui centum xxv. milia æris amplissimè censi erant, infra classem autẽ appellabantur,secundæ classis cæterarumq; hominum qui minore summa æris quàm supra dixi censebantur. Columella,classes non maiores quàm denum hominum faciundę,quas Decurię appellant antiqui. Quintilianus primo insti. Non inutilem scio seruatum esse à præceptoribus meis morem,qui cum pueros in classes distribuerent,ordinem dicendi secundum vires ingenii dabant. Classes nauium postea subiere,vetustiusq; fuit,Pomp.auctore,multitudinem hominũ quàm nauiũ classem appellari: Diodoro enim teste,ab ipso orbis primordio animãtia omnia esse generata,eodémque modo & homines à principio genitos dicunt, in agris pastum quærẽtes syluestri & incondita vita vixisse, quibus herbæ & arborum fructus vltro victum præberent: belluas insuper his fuisse infensas,quibus vt obsisterent,classes & cœtus hominũ ob timorem factos aiunt communis vtilitatis gratia ,auxiliaq; inuicẽ prębita,& loca habitaculis quęsita.Classes clypeatas antiqui dixere,quas nunc Exercitus vocamus, classis verò ꝓcincta exercitus instructus & paratus ad bellũ maximè cũ exercitus cinctus erat Gabino ritu siue cinctu,cõfestim pugnaturus.

Castra pro exercitu tantum pluraliter. Liuius punici belli lib.v. Valerius Ancias vna castra Magonis capta tradit. Idem in eodem, Exuitur castris atque ita nocte ac die bina castra hostiũ oppugnata, bina proinde non duo castra dixit. Idem lib.ix. Sed cum vna castra in fines,altera in finitima terra Hetruria propè in conspectu habebant, castra autem quasi casta ob hoc dicta quòd illic castraretur libido. Quòd si ab ea origine ortum traxerit,apud nostros inane nomẽ esse quis dubitat? Quotus enim inter hos homines inuenitur,qui pudorem pudicitiam castitatemq; colat, qui non prorsus cupiditatibus cuncta irrideat atque contemnat? quotus qui non prostibulo congredi malit,quàm cum hoste manus con

ferere

ſerere? quotus qui non libentius de expugnanda adoleſcẽtulorũ pudicitia,de virginibus violandis,de vi inferenda ingenuis,de ſuis ſtupris,ſceleribus,flagitiis ſermonem conferat,quàm de hoſtibus inuadendis,de excipiẽdis vulneribus,de morte pro dignitate appetenda,de ignominia fugienda,de gloria comparanda,de tolerantia,de patientia,& de labore? Quòd ſi quando forte cõtigit,vt te,quiſquis es lector,in horum hominum caſtra vel potius luſtra conferas,videbis ibi ſuper lectulis non continẽtiſſimos duces Fabricium,Aemilios,Scipiones,Hannibalem,Alexandrum,ſed militares homines,& eos qui cæteris dignitate excellunt,iuxta meretrices exoletas,ſcorta,& pueros meritorios accubantes,molliſſimis verbis & flagitioſiſſimis,& ad concitandam Venerem nedum caſtrandam accommodatis,inter ſe colloquentes: Vbi autem calere iam res cœperit, hic alius ructet,& vomat: mingat alius & pedat: ibi luditur,hic bibitur,atq; vt ex huiuſmodi euenire ſolet ſæpenumero rixa exorta eſt. Nullus,vt ſummatim reliqua cõplectar,pudor in eorũ verbis,nulla in rebus temperantia,nulla religio,nulla modeſtia,nullũ conuiuio maiorũ dignũ ſilentiũ,ſed ſumma obſcœnitas,blaſphemię,clamor,cõfuſio, perturbatioq; rerum omnium: quod veterum diſciplina nefas quidem erat, aut delicatum, aut parũ pudicum inferre ſermonem, ibi nõ modo verbis non abſtinent turpibus,ſed cętera etiam faciunt quę à verecũdo homine dici non poſſunt.

Metari caſtra diuidere, & loca militibus in caſtris aſſignare,vel ponere caſtra, vel mutare. Lucanus in primo,

Audax Heſperios veniam metator in agros.

Tabernę appellatio,Vlpiano teſte,declarat omnè vtile ad habitandum ędificium,non ex eo quòd tabulis claudatur, inde tabernacula & contubernales. Tabernam etiam domicilii genus antiquiſſimum Romanis fuiſſe, teſtimonio ſunt exteræ gentes, quæ adhuc tabulatis habitant ædificiis. vnde etiam tecta caſtrenſia,militumq; tentoria quibus ſolis ardores tempeſtateſq; imbriũ,ac frigoris iniurias vitant,quàmuis pellibus tegerentur,tabernacula dicta ſunt. Liuius belli Macedonici lib.iii. Tabernaculum regium pro vallo in conſpecto maximè tumulo vt terrorem hoſtibus ſuiſq; ſpem & fidutiam faceret,poſitũ. Cicero in Verrem act. vii. Nam in ipſo aditu atq; ore portus, vbi primum ex alto ſinus ad vrbem ab littore inflectitur,tabernacula carbaſeis intenta velis collocant.

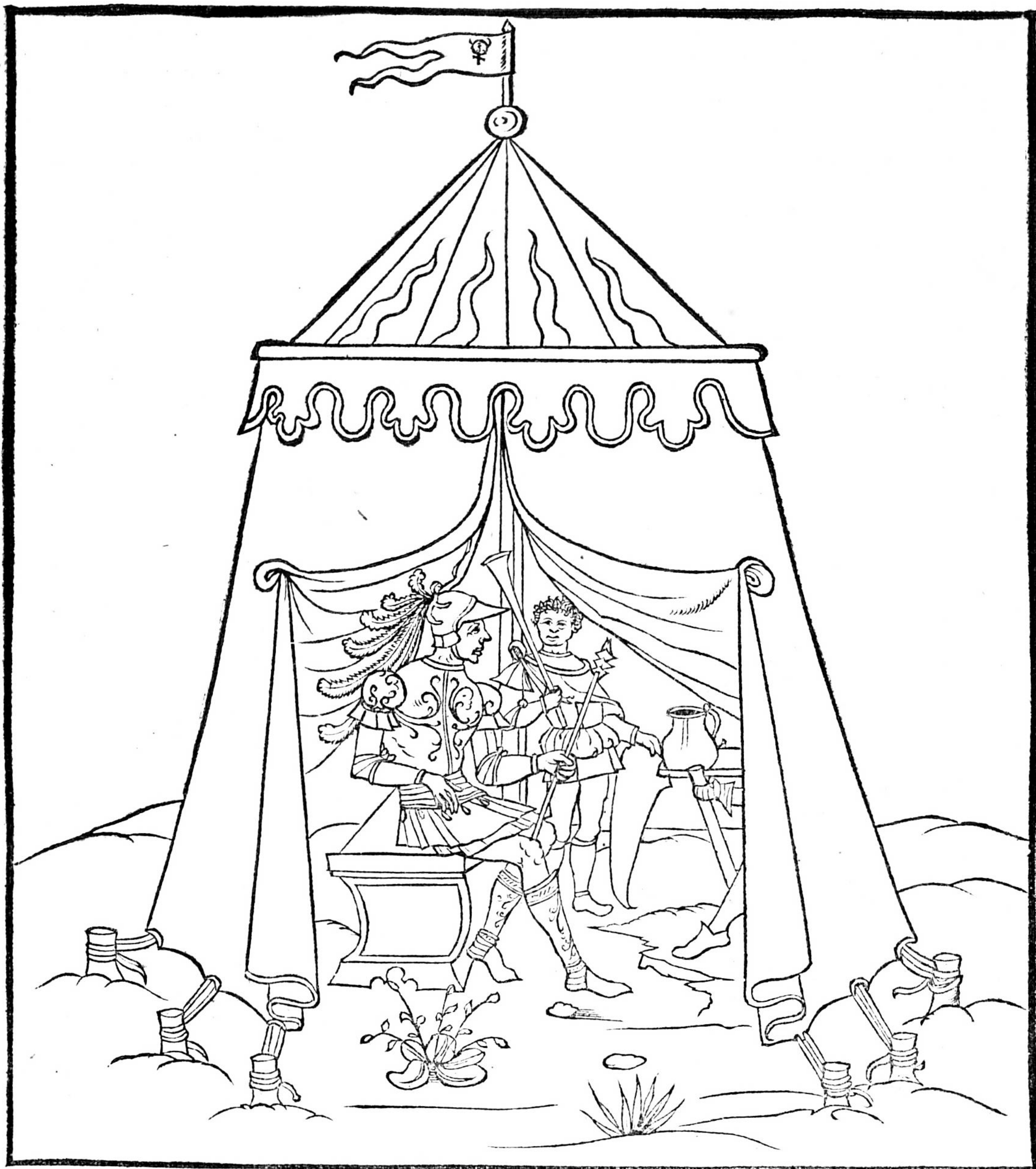
Tentoria pro eo dicta, quòd tendantur funibus atq; palis,vnde & hodie prætendere dicitur vt olim. Ouidius in Heroi.

Illic Aeacides,illic tendebat Achilles.

Virgilius in primo æneidos,

Nec procul hinc Reſi niueis tentoria velis
Agnoſcit lachrymas.

Papyliones tentoria dicuntur,auiculæ prouolantis ſimilitudine. Helius Spartianus in vita Seueri ſeptimi,Idem in omnium expeditione ante omnes militarem cibum ſumpſit ante papylionem.

Hybernacula castrensia ad obsidionem potius quàm ad oppugnationem hyemando ædificia. Liuius libro quinto ab vrbe condita, Cum spes maior imperatoribus Romanis in obsidione quàm in expugnatione esset, hybernacula etiã res noua militi romano ędificari cœpta, cõsiliũq; erat hyemãdo cõtinuare bellũ.

Impedimenta castrensem supellectilẽ dixere: impedire enim quasi irretire est, & in pedicam trahere. Liuius vigesimonono, Interim Romani impedimentis quoq; omnibus traductis contractisq; in vnũ locum, quia iam moueri videbant hostem, nec spatium erat castra communiendi, aciem instruxerunt. Idem vigesimotertio, Lixæ calonesq; & alia turba custodiæ impedimentorum opposita.

Commeatus pro cibariis ad alimoniã reipublicæ, aut exercitus, aut alicuius multitudinis commeantis dicimus. Liuius trigesimosexto ab vrbe cõdita, Cum exercitibus cõmeatus quoq; omnis generis ex Asia venturos in præsentia curæ esse Aetolis debere, vt copia frumenti suis & annona tolerabilis rerum aliarum suppeditentur. Cõmeatus priuatim etiam dicitur. Cicero pro lege Manilia, Iam cõmeatu & priuato & publico prohibemur. Ab imperatore etiam militibus

cõmeatus

commeatus dari dicitur, id est, tempus quo ire & redire commodè possint, vel facultas ad tempus à militia recedendi eundique quò velint, ad prescriptum diem reuersuri.

Munimenta munitiones sunt castrorum cæterarúmq; rerum quæ contra aduentum hostium muniunt, siue vallo & fossa, siue alio quouis modo quo sint milites ab hostium, vt dixi, aduentu vel incursu muniti.

Monumenta i mutata in v & v in o, sepulchra, statuæ, tituli, libri, cæteraq; quę nos alicuius rei præteritæ moneant recordari: nam quòd de futuro quidam volunt ideo sepulchra appellari monumenta, quòd nostræ mortis moneant falsum arbitror: in honorem enim mortui illa tantummodo fiunt, non in publicam præceptionem.

Athleta vir fortis venatórque qui perūcta corporis flexibilitate cū bestia dentata luctatur, vt motibus suis spectantibus placeat, & sanguine suo voluptatem populo præstet. Liuius belli punici lib. xi. Athletarū quoq; certamē tum primo Romanis spectaculo fuit, & venatio data leonum & pātherarum, & propè huius sæculi copia ac varietate ludicrum celebratum est. Sabinus autem & Cassius & generaliter omnes, artem ludicram non facere Athletas opinantur. Horum spectaculum fabricis tam clarum & actione tam tetrum, in honorem Scythicę Dianæ quæ sanguinis effusione gaudebat, ab Atheniensibus repertum est, damnosa profecto publicè priuatímque nocens delectatio, quod facile colligi potest si in mentem venerit ex historiis rei huius initium progressúsque, apud nostros quāto publici census impendio, quantáque insaniæ proxima dictu cura, quāto demum populi studio, plausu ac labore constiterit, tot milibus simul gladiatorum paribus, tanto elephātorum precio, tigrydumq; & leonum ac pardorum gregibus, onagrorum quoq;, equorum ferocium atq; animaliū diuersi generis è toto orbe terrarum omnium transmissis, syluis omniúmque gentium venatibus romano famulantibus theatro: adde illam ædificandi luxuriem cunctas terra pelagóque marmoreas columnas in ludorum vsum & artificum summis ingeniis expolitas, cuius princeps insaniæ haud conticendus est Scaurus is qui ædilis in theatri scænam opus dierum paucorū, & quod paucis lignis ac funibus attolli poterat, suffecturū oculis populi talibus gaudentis, trecentarū sexaginta talium monstra columnarum intulit, fecitq; opus, vt scriptum est, maximum omnium quæ vnq̄ fuere humana manu facta. Curionē quoq; ex superioris æui monumentis accepimus, qui ciuili bello pro Cæsaris partibus in Aphrica occubuit, vt Scaurum quem opibus ęquare non poterat superarit ingenio, non marmoreum vt ille, sed ligneum theatrum, duplex tamen ac pensile meditatus, populum victorem gentium, ludis victum & periculis plaudentem suis mira arte suspendit, vt ridentes interius stupentésque ipsi exercitus spectatoribus risui fierent & stupori. Iam inde ab exordio primus regum nostrorum Romulus fuit, omnem qui in his rigidam, tetricamq; illam Sabinorum pudicitiam circumuenit, inde porrò Titi potentia, principali diuitiarum perfuso flumine cogitauit ædificium fieri, vnde caput vrbium cerni potuisset, cum theatrum quod est hemisphærium græcè dicatur ἀμφιθέατρον, quasi in vnum iuncta duo visoria, constet esse nominatum, specie

ciem

ciem eius area concludens, vt & currentibus aptum daretur ſpatium, & ſpectantes omnia facilius intuerentur, dum quædam prolixa rotunditas vniuerſa colligeret: quæ autem latini certamina, Agones alii vocant, ab à quod ſine ſonat & γωνία angulus, quia, vt Feſto placet, locus in quo huiuſmodi ioci facti ſunt ſine angulo ſint. Alii aliter atq; aliter dici putant. Ouidius primo faſtorum,

Nominis eſſe poteſt ſuccinctus cauſa miniſter,
Hoſtia celitibus quo feriente cadit.
Qui calido ſtrictos tincturus ſanguine cultros,
Semper agat ne roget, nec niſi iuſſus agat.
Pars quia non veniant pecudes, ſed aguntur ab actu,
Nomen agonalem credit habere diem.
Pars putat hoc feſtum priſcis agonalia dictum,
Vna ſit vt proprio littera dempta loco.
An quia præuiſos in aqua videt hoſtia cultros,
An pecoris lux eſt ipſa notata metu.
Fas etiam fieri ſolitis ætate priorum
Nomina de ludis græca tuliſſe diem:
Et prius antiquus dicebat agonia ſermo,
Veráque iudicio eſt vltima cauſa meo.

Bellona Martis ſoror & bellorum dea cui proprio ſanguine ſacerdotes ſacrificabant, Lactantius atq; Lucanus teſtes ſunt, tunc quo ſectis Bellona lacertis ſæua mouet cecinere deos: & eſt dicta à bello Bellona, quæ nunc duellona à duello vt inquit Varro.

Minerua virtutum præſul quam principem & inuentricem belli ferunt, dicta quòd bene moneat: hanc enim pagani pro ſapientia ponebant. Cornificius verò quòd figuretur pingatúrq; minitans armis eandem dictam putat, galeatã enim haſtam tenet & clypeum: alii nõnulli vel quòd minueret vel minueretur dictam putant: quamobrem eadem Capta ſiue capita dicta ſit, incertum eſt. Variȩ enim ſunt huius nominis cauſæ. Ouidius tertio faſtorum,

Cælius ex alto qua mons deſcendat in ȩquum,
Hic vbi non plana eſt ſed propè plana via eſt.
Parua licet videas Captæ delubra Mineruȩ,
Quæ dea natali cœpit habere ſuo.
Nominis in dubio cauſa eſt, Capitale vocamus
Ingenium ſolers, ingenioſa dea eſt,
An quia de capitis fertur ſine matre paterni,
Vertice cum clypeo proſiluiſſe ſuo?
Aut quia per domitis ad nos captiua Faliſcis
Venit & hoc ſigno ſyllaba prima docet:
Aut quòd habent legem capitis quæ pendere pœnas
Exilio iubeat furta reperta ſuo.
A quacunque trahas ratione vocabula, Pallas
Pro ducibus noſtris ægida ſemper habet.

Hæc eadem & tritonia dicta est, quòd tēporibus Ogygis ad lacū vel ripam Tritonis fluminis in virginali fertur apparuisse habitu.

Pallas autem secundum Victorinum à Pallene insula Thraciæ, vel à gigantē quem occidit dicta est: & sanè duo hæc Antonomasia sine proprio sunt nomine nonnunquam à poëtis prolata. Virgi. ii. æneid. Tritonia respice Pallas Insedit nymbo effulgens & Gorgone sæua.

Mars ab eo quòd maribus præest in bello, vt Varroni placet, licet tria sint genera consuetudinū, sicut apud Iaxamathas Tanais fluminis hostio proximos, vbi easdem artes fœminæ quas viri exercent, adeò vt ne militiæ quidem vacent: viri enim pedibus inhęrent, sagittisque depugnant: illæ equestre prœlium ineunt, nec ferro dimicant, sed quos laqueis intercepere trahendo conficiunt: vel apud Amazones vbi solæ fœminæ, vel apud Romanos aliasq; gentes multas vbi soli mares dimicant: vel Mars dictus quòd Sabinis arreptus vbi & Mamers idē est osca lingua quod Mars: etenim cum sæuit, gradiuus dicitur: cum trāquillus est, dicitur esse Quirinus. Huius in vrbe duo erant templa, vnum Quirini intra vrbem quasi custodis, id est, tranquilli: alterū in Appia via extra vrbem propè portam, quasi bellatoris, id est, gradiui: in bello enim gradum inferunt qui pugnant, aut impigrè gradiuntur. Ac sicut Epaminūdas Bœotium agrum Martis Orchestram, & Xenophon Ephesum belli officinam appellat, sic Romani tunc belligeri templum Martis quem ferocissimum omnes deum & armigerum dicunt, & ob id bellis armisq; pręesse, hunc & Liberū vnū eundemq; demū arbitrātur nonnulli, Romaniq; vtrunque patris appellatione venerantur: alterū Liberum patrem, alterū Marspitrem, id est, Martē patrem cognominantes. Hinc etiam Liber pater bellorum potens probatur, quòd eum primum ediderūt auctorem triumphi: hoc etiam apud Lacedęmonios simulachrū eius hasta insigne non thyrso demonstrat, sed cum thyrsum tenet quid aliud q̃ latens telum gerit, cuius mucro hædera lambente protegitur? quod ostendit vinculo quodam patientiæ obligandos impetus belli. Habet etiam hædera vinciendi obligandíque naturam, nec non & calor vini cuius Liber pater est auctor, homines ad furorem bellicum vsque propellit: propter cognatum ergo vtriusque effectus calorem, Martem ac Liberum vnum eundemq; deum esse voluerunt.

Mauors figuratū est vt induperator, auctore Seruio in cōmento primi ænei: ab aliis quòd magna vertat sic dictus.

Gradiuus mars siue mauors dictus est, à gradiendo, eò quòd in bello gradum inferant qui pugnant, aut impigrè gradiātur: vel à gradiēdo in bella vltro citroq;, siue ab vibratione hastę qđ Gręci dicūt κραδαίνω: vel ut alii, qa gramine sit ortus, qđ interpretant̄ quia corona graminea in re militari maximę est honorationis.

Feretrius iupiter dictus est à ferendo, quòd pacem ferre putaretur, ex cuius templo sumebant sceptrum per quod iurarent, & lapidem silicem quo fœdus ferirent. Alii cum Acron Cecinensium rex à Romulo victus & infesto telo traiectus esset, eiusq; spolia, Ioui votis nuncupatis, Romulus ad vrbem reuersus dicaret, hoc tropheum Ioui statutum cognomen deo addidit feretrio Ioui à feriendo hostem: est & à ferendo vt antè diximus. Propertius,

Nunc

Nunc spolia in templo tua condita causa Feretri
  Omine quòd certo dux ferit ense ducem.
Seu quis victa suis humeris hæc arma ferebat,
  Hinc feretri dicta est ara superba Iouis.

Ianus faciendis fœderibus præest. Nam postquam Romulus &, T. Tatius in fœdera conuenerunt, Iano simulachrum duplicis frontis effectum est, quasi ad imaginem duorum populorum. Ganius Bassus in eo libro quem de diis composuit, Ianũ bifrontẽ fingi ait, quasi superũ atq; inferum ianitorem.

Ouidius in fastis,

Quicquid vbiq; vides, cœlum, mare, nubila, terras,
  Omnia sunt clausa nostra patentq; manu.
Me penes est vnum vasti custodia mundi,
  Et ius vertendi cardinis omne meum.
Omnis habet geminas hinc atq; hinc ianua frontes,
  E quibus hæc populum spectat & ille larem.
Vtq; sedet vester primi quoq; limina tecti,
  Ianitor egressus introitusq; videt.
Sic ego prospicio cœlestis ianitor aulæ,
  Eoas partes hesperiasq; simul.

Eundem quadrifrõtem legimus, quasi vniuersa climata maiestate complexum: Nec mirum sanè apud aliquos bifrontem, quadrifrontem apud alios esse: nam alii præter hæc eum dici deum volunt, in quo ortus est & occasus. Horatius,

Matutine pater, seu Iane libentius audis.

Alii anni totius deum, quem in quatuor tempora constat esse diuisum: anni autem esse deũ illa res probat, quòd ab eo prima pars anni nunc nominatur: Hunc chaos, Patulicum & Clausium etiam appellauit antiquitas. Ouidius in fastis,

Me chaos antiqui, nam sum res prisca, vocabant.
Nomina ridebis modo nanque Patulicus, idem
Et modo sacrifico Clausius ore vocor.

Horum duorum nominum ratio hæc est, quia bello valuæ eius patent, pace clauđũtur. Huius etiã rei hęc causa narratur, cũ bello Sabino quod virginũ raptarũ gratia commissum est, Romani portam quæ sub radicibus collis viminalis erat, quæ postea ex euentu Ianualis vocata est, claudere festinarent quia in ipsam hostes irruebant, postquã est clausa mox sponte patefacta est: cumq; iterũ ac tertiò idem contigisset, armati plurimi pro limine quia claudere nequibãt custodes steterunt, cumq; ex alia parte acerrimo prælio certaretur, subitò fama pertulit fusos à Tatio Romanos, quam ob causam qui aditum tuebantur territi profugerunt, cumq; Sabini per portam patentem irrupturi essent, fertur ex æde Iani per hanc portam magnam vim torrentium vndis scatentibus erupisse, multásque per duellum cateruas aut exutas feruenti, aut deuoratas rapida voragine deperisse: ea re placitum vt belli tempore velut ad vrbis auxilium profecto deo, fores reserarentur. Ianualis porta vt alii perhibent ab Iano dicta, ideóque ibi positum iam signum, & ius institutum à Pompilio, vt scribit in annalibus Piso,

vt sit aperta semper, nisi cum bellum sit: nusquam tamen traditum est memoriç, vt inquit Varro, Pompilio rege fuisse apertam, sed post eius regnum, teste Liuio, T. Manlio cos. bello Carthaginēsi primo cōfecto, bello itē Actiaco finito ab imperatore Cæsare augusto, pace terra marique parta. Hunc autē apud nos Ianum omnibus præesse ianuis nomen ostendit: quod est verisimile, nam & cum claui & virga figuratur, quasi & rector viarum & omnium portarum custos: belli licet geminæ sint. Virgilius in primo æneid.

Sunt geminæ portæ belli sic nomine dicunt
Relligione sacræ & sæui formidine Martis.
Centum ærei claudunt vectes æternáque ferri
Robora, nec custos absistit limine Ianus.
Has vbi certa sedit patribus sententia pugnæ,
Ipse quirinali trabea cinctúque gabino
Insignis reserat stridentia limina consul,
Ipse vocat pugnas, sequitur tum cætera pubes,
Aereaque assensu conspirant cornua rauco.
Hæc & tum æneadis indicere bella Latinis
More videbatur tristesq; recludere portas.

Pactum à pactione dictum auctore Vlpiano, inde & pacis nomen appellatum est: sed est pactum duorum cōsensus atq; conuentio, pactio verò duorum pluriúmve in vnum placitum atq; consensus. Liuius libro sexto ab vrbe condita, Cuius spei moram pati cum fortuna obsessorum non potuisset, confectáque paucitas oppidanorū, opere, vigiliis, vulneribúsq; semper eosdē vrgebat, per pactionem vrbe hostibus tradita, inermes cum singulis emissi vestimentis, miserabili agmine penates reliquerant.

Pax significationis notam habet. Virgil. in septimo,
Pars mihi pacis erat dextram tetigisse tyrāni. Pax venia, Idem in iii. ænei.
Sed votis precibusq; iubent exposcere pacem.
Pax propiciatio. Idem in eodem, Exorant pacem diuûm. Pax beniuolētia. Idem in iiii. Pacemq; per aras exquirunt. Pax quoq; teste Prisciano lib. v. tam singulariter quàm pluraliter prolata idem potest significare, sed pluraliter non vtimur, quia auctoritas deficit: quod à grammaticorū principe dictum non parum admiror, maximè cum apud nonnullos & quidem probatos & summa auctoritate præcellentes latina lingua viros, pluraliter prolatū inueniam. Lucretius rerum naturalium libro quinto, Ventorum pauidis paces animasq; secundas.
Varro de vita patrū lib. iii. Animaduertendū primū quibus de causis & quēadmodū constituerunt paces, secundū qua fide & iusticia eas coluerint. Hor. i. epi.
Bella queis & paces longum diffudit in æuum. Idem lib. ii.
Hoc paces habuere bonæ ventique secundi.
Hoc de pacis vocabulo et eius vsu dictum satis sit impræsentiarum. Effectus autem sunt, vt in ea populi proficiant, vtilitas gentiū custodiatur: vt hæc bonarum artiū decora sit mater, hęc eadē mortaliū genus reparabili successione multiplicans, facultates ꝓtendat, mores excolat, tātúmq; boni in se cōtineat vt terrenis in

rebus

rebus nihil gratius soleat concupisci, nihil desiderabilius, nihil postremò melius possit inueniri: proinde non ab re post triumphos & Romani imperii firmissimum statum, D. Vespasianus tranquillitatis, pacis & concordiæ templum ędificare decreuit, in quo ea diuitiarum largitate vsus vt omnia in illud phanum collecta essent, quorũ visendorũ studio per orbẽ totũ q ante eũ fuerant vagabantur.

Fœdus lex, nonnunquam pax quæ fit inter dissidentes, sic dictum vel ꝙ inter fœdera interponatur fides: vnde Varro, Per hos etiam nũc fit fœdus quasi fidus. Ennius scribit dictum in re militari vel à fœcialibus, id est, sacerdotibus per quos fiunt fœdera, vel ab hyrco vel hœdo, f, litera addita quod veteres in graui significatione ponebant, vt, Sanguine fœdantem quos ipse sacrauerat ignes: vel à porca fœde & crudeliter occisa lapidibus, cuius mors optabatur ei qui à pace resilisset: vnde poëtarum doctissimus:

Pôst inter sese posito certamine reges
Armati Iouis ante aram paterasq; tenentes,
Stabant & cæsa iungebant fœdera porca.

Arabum in huiusmodi iungendis fœderibus non porcam sed interiorẽ manus partẽ iuxta pollicẽ incidere mos fuit, acciperéq; ex vtriusq; veste filũ, & ex vtriusq; sanguine lapides septem in medio iacẽtes perungere, Dionysiũ ac Dianam inuocantes, hisq; peractis denique hospites eos vel amicos nuntiare. Scythæ & Lydi in huiusmodi similiter, Herodoto teste, se sauciant haustúque mutuo sanguinis fœdus fulciunt, non suo tantũ more sed Mœdorum quoq; vsurpata disciplina: bello enim quod gestũ est anno post Ilion captũ sexcentesimoquarto inter Illyricem Lydum & Astiagem Medię regem, hoc pacto confirmata sunt fœdera. Romanis autem cum Aetolis his legibus fœdus ictum est, Imperium maiestatémque populi romani genus Aetolorũ conseruato sine dolo malo, ne quem exercitum qui aduersus socios amicósque eorum ducet per fines suos transire finito, néve vlla ope iuuato, hostes eosdẽ habeto quos populus Ro. armáq; in eos ferto, bellumq; pariter gerito, perfugas fugitiuos, captiuos reddito romanis sociísque, præterq̃ siqui capti cũ domos rediissent iterũ capti sunt, aut siqui eo tẽpore ex his capti sunt qui tũ hostes erant Romanis cũ inter præsidia romana Aetoli essent: aliorũ qui cõparebũt intra dies centũ Corcyræ eorũ magistratibus sine dolo malo tradãtur. Qui non cõparebũt, quando quisq; primus eorũ inuẽtus erit red datur. Obsides xl. arbitratu cõsulis romani dato, ne minores duodecim annorum neu maiores xl. Obses ne esto prætor, præfectus equitũ, scriba publicus, neu quis qui antè obses fuerit apud Romanos. Cephalania extra pacis leges esto. De pecuniæ summa quam pẽderent pensionibusq; eius nihil ex eo quod cũ consule cõuenerat mutatũ: pro argento si aurũ dare mallent, dare cõuenit: dũ pro argenteis decẽ, aureus vnus valeret. Quæ vrbes, qui agri, qui homines Aetolorũ iuris aliquãdo fuerũt, qui eorũ, T. Quintio, Cn. Domitio coss. pôst eos coss. aut armis subacti, aut volũtate in ditionẽ populi ro. venerũt, ne quæ eorũ Aetoli recepisset vel in Aetolia decẽ vrbes agrosq;, Acarnanũ sunto. Alia etiã insigni fœderis forma, auctore Liuio, ex decẽ legatorũ sententia in hæc verba cũ Antiocho cõscripta est, Amicitia Regi cũ populo Romano his legibus & cõditionibus esto, ne quem

exercitum qui cũ populo Romano sociisve bellũ gesturus erit Rex p fines regni, corúmve qui sub ditione eius erunt transire sinito, ne cõmeatu, neu qua alia ope iuuato. Idem Romani sociique Antiocho & his qui sub imperio eius erunt pręstent, belli gerendi ius Antiocho ne esto cum illis qui insulas colunt, néve in Europã transeũdi gratia excedito vrbibus, agris, vicis, castellis. Cis Taurũ montem vsq; ad Tanaim amnẽ, et à valle Tauri vsq; ad iuga qua in Lycaoniã vergit, ne qua arma efferto: ex his oppidis, agris, castellisq; qbus excedat, si qua extulit, quæ quoq; oportebit recte restituito, nec militẽ neu quẽ aliũ ex regno Eumenis recipito, si qui earũ vrbiũ ciuésq; abscedũt regno cũ rege Antiocho vltrà q̃ fines regni eius sunt, Apameã omnes ante diẽ certã redeant: q ex regno Antiochi apud Romanos sociósque sunt, his ius abeundi manendíque esto, seruos fugitiuos, seu bello captos, seu quis liber, captus, aut transfuga erit reddito. Romanis sociisq; elephantos tradito omnes, neque alios parato: tradito & naues longas armamentáque earum, neu plures quàm decem naues, nec vllam quæ plus quàm triginta remis agatur habeto, néve minorem ea: belli causa quod ipse illaturus erit, ne nauigato citra Calicandrum, neu Sarpidonium promontoria, extra quæ si qua nauis pecuniam, stipendium, aut legatos, aut obsides portabit, milites mercede conducendi ex his gentibus quæ sub ditione populi Ro. sunt Antiocho regi ius ne esto, ne voluntarios quidẽ recipiendi, & Rhodiorum sociorúmve quæ ædes ædificiáque intra fines regni Antiochi sunt, quo iure ante bellum fuerũt, eo Rhodiorum sociorúmve finito: si quę pecunię debentur, earum exactio esto: si quid ablatum est, id conquirendi, cognoscendi, repetendíque idem ius esto: si quas vrbes quas tradi oportet hi tenent quibus Antiochus dedit, et ex his pręsidia deducito vtique recte tradantur curato, argenti probi talenta attica xii. milia dato intra duodecim annos pẽsionibus ęquis, talentũ néve minus põdo lxxx. Romanis põderibus pẽdat, & tritici xl. milia modiûm Eumeni regi, talẽta cccl. intra quinquennium dato, & pro frumento quod æstimatione fit, talenta cxxvii. obsides romanis xx. dato, & triennio mutato, ne minores octodenûm annorum, neu maiores quàm quadragenûm: si qui sociorum populi Romani vltro bellum inferrent Antiocho, vim vi arcendi ius esto, dum ne quam vrbem aut belli iure teneat, aut in amicitiã accipiat: controuersias inter se iure ac iudicio disceptẽt: aut si vtrisq; placebit, bello: de Hannibale Pœno & Aetolo Thoante, & Miluna, Symmacho, & Acarnane, & Chalcidẽsibus Eubolida & Philippomene dedendis, in hoc quoque fœdere conscriptum est, vt si quid postea addi immutaríve placuisset, vt id saluo fœdere fieret. Esse etiam tria fœderum genera quibus integrè paciscerentur amicitias ciuitates regésque, apud probatissimos auctores inuenio. Vnum cum bello victis dicerentur leges: vbi enim omnia ei qui armis plus posset dedita essent, quę ex his habere victor quibúsq; mulctari eos velit, ipsius ius atque arbitrium esse. Alterum cum pares bello ęquo fœdere in pacem atque amicitiam venirent: tunc enim repeti reddíq; per conuentionem res, & si quarum turbara bello possessio sit, eas aut iuris antiqui, aut partis vtriusque commodo componi. Tertium est genus cum qui nunquàm hostes fuerint ad amicitiam fœciali fœdere integrè iungendã coëant, eos neque dicere, neque accipere leges, id enim

victoris

victoris & victi esse: & quanquam auctore Liuio, nulla vetustior fœderis memoria sit, quàm eius quod inter Albanos Romanósque ictum est, Theseum tamen primo fœdera inuenisse. vi. natur. histor. lib. testis est Plinius.

Sancta propriè dicimus auctore Vlpiano quæ nec sacra neq; prophana sunt, sed sanctione quadam sunt confirmata, vt sanctæ leges, sanctione enim quadam subnixæ sunt: quod enim sanctione quadam subnixum est, id sanctum est, etsi deo non sit consecratum.

Sanctum, teste Martiano, est quod ab iniuria hominum defensum atque munitum est. Liuius belli maced. lib. ix. Iam ne à legatis quidem qui iure gentium sancti sunt violandis abstinere insidias positas eundi ad T. Quintium: sanctum autem dictum est à sanguinibus.

Sagmina autem dicebant herbas verbenas quę ex loco sancto carpebantur, legatis proficiscentibus ad fœdus faciendum, bellumq; indicendum. Liuius lib. .i. ab vrbe cond. Iubente rege, sagmina, inquit, te rex posco. Rex ait, purā tollito: fœcialis ex arce graminis herbā puram attulit. Idem belli punici lib. x. Fœciales cum in Aphricam ad fœdus feriendum ire iuberentur, ipsis postulantibus senatus consultum in hæc verba factum est, vt primos lapides siliquos primasq; verbenas secum ferrent, vt vti Po. Ro. his imperaret ita fœdus ferirent: illi prætorem sagmina poscerent, herbæ id genus ex arce sumptum dari fœcialibus solet. Has etiam herbas legati Po. Ro. solebant ferre, vt ab his defensi atque muniti essent, ne quis eos violaret: sicut legati Gręcorū ea ferebant quę Ceritia vocabātur.

Obsides ab obsidio, quia propriè ab obsessis dantur: vel obsides pro obfides, quòd ob fidem patriæ præstandā dantur, teste Festo. Vas idem quod obses à vado dictus, quia dato vade licet abire & vadere: inde vadatus dicitur obstrictus vel sub fidei iussione ambulans, sicut Fenestella ait, Penes quem vadatus amicitiæ nodulo tenebatur.

Hostis apud antiquos peregrinus dicebatur, & qui nūc hostis perduellio. Varro, Hostis antè eo verbo dicebāt peregrinum qui suis legibus vterentur: nūc dicunt eum quem tunc dicebāt perduellem. Cicero primo officiorum, Ex quo etiam illud animaduerto ꝙ qui proprio nomine perduellis esset, is hostis vocaretur, verbi lenitate rei tristitiam mitigante: hostis enim apud maiores nostros is dicebatur quem nunc peregrinum dicimus, indicant duodecim tabulæ, aut statutus dies cum hoste, itémq; aduersus hostem æterna auctoritas, quid ad hanc mansuetudinem addi potest, eum quo cum bellum geras, tam molli nomine appellare? quanquam id nomē durius efficit iam vetustas: à peregrino enim recessit, & propriè in eo qui arma contrà ferret remansit. Caius de verborum significatione, Quos nos, inquit, hostes appellamus eos veteres perduelliones appellabāt, per eam adiectionem indicantes cum quibus esset bellum. Vlpianus verò vbi ad legem Iuliam maiestatis, Plane quisquis, inquit, lege Iulia maiestatis reus est, hostili animo aduersum rempub. vel principem animatus est: hostes etiam dicuntur & sunt qui nobis, aut quibus nos publicè bellū decreuimus, cæteri prædones aut latrones appellantur. Hostire æquare est, hostimentum æquamentum, vnde & hostes dicti sunt quia ex æqua causa pugnam adeunt.

Hecatombe

Hecatombe Iul. capitol. teste, Sacrificium eiusmodi est, Centum arę vno loco cespititię extruuntur, & ad eas centum sues centumq; aues mactabantur. Iam & imperatorum sacrificium sit, centum boues, centum aquilæ, si cętera huiusmodi animalia centena feriuntur, quod quidem etiam Græci quondam fecisse dicuntur cum pestilentia laborarent.

Hostiæ sacrificia dicũtur quæ antè ab his fiunt qui in hostem pergunt, dictæ ab eo quòd & hostire est ferire. Harum gratia Trebatius lib. i. de religionibus docet esse duo, alterum in quo voluntas dei per exta disquiritur, alterum in quo sola anima deo sacratur, vnde & aruspices animales hostias vocant, vtrunq; hostiarum genus diuino carmine suo Virgil. ostendit, & primò quidem id quo voluntas numinum per exta monstratur, Mactat, inquit, lectas de more bidentes: & mox, pecudumq; reclusis Pectoribus inhians spirantia consulit exta. Alterum id est, in quo hostia animalis dicitur quo his tantũ anima sacratur ostendit, cum facit Entellum victorem Erici mactare taurum, Nam vt exploret animalis hostiæ causas, ipso vsus est nomine, Hãc tibi Erix meliorem animã pro morte Daretis, & vt nũcupata vota significaret, ait, persoluo, quod de voto propriè dicitur: vtq; ostenderet persolutũ diis, significauit dicens, Sternitur, exanimisq; tremens procumbit humi bos. Idem circa hostiam animalem, Sanguine placastis ventos & virgine cæsa Cum primum Iliacas Danai venistis ad oras, Sanguine quęrendi reditus animáque litandum argolica. Nam cum animam, id est, hostię nomen posuit, & litare, significat sacrificio facto placasse numen.

Victimæ verò sacrificia quæ post victoriam fiunt dictæ sunt, vel quòd vinctæ ad aras ducebantur, vel quòd ictu percussæ victriciq; dextra cadebant: de hoc, superioréq; vocabulo licenter plerũq; cõfidit auctoritas. Ouidius primo fastorum, Victima quę dextra cecidit victrice vocatur, Hostibus à domitis hostia nomẽ habet. De altero tantum. Liuius ab vrbe cõdita xxii, Donec insuper eques cui Ducario nomen erat facieq; noscitans cõsulẽ, inquit, Hic est cũ popularibus suis qui legiones nostras cecidit, agrósque & vrbem est depopulatus: iam ego hanc victimam manibus peremptorum fœde ciuium dabo.

Postliminium Scæuola. P. filius iunctum esse putat verbũ, vt sit in eo & post & limen, vt quæ à nobis aliena sunt cum ad hostem peruenerint, & ex suo tanq̃ limine exierint, hinc cũ redierint, pòst ad idẽ limẽ postliminio rediisse videantur.

Præda teste Varrone ab hostibus capta, quòd manu capta, dicta quasi parida.

Manubiæ, vt Q. Asconio Pediano placet, sunt præda imperatoris pro portione de hostibus capta: manubias autem à præda, vt in libris rerum verborumq; veterum scriptum est, in hoc distare existimauerunt, vt sit præda ipsa rerum quę captæ sunt, Manubiæ verò appellatæ sint non præda sed pecunia per quęstorem Po. Ro. ex præda vendita, contracta: per quæstorẽ autem, quod dictum est, oportuit pręfectum ærarii significari, nã cura æraria à quęstoribus ad pręfectos translata est. Liuius ab vrbe cõd. xxxvi. P. Cornelius Scipio Galliã ꝓuintiã sortitus, priusquam ad bellum quod cum Bois gerendum erat proficisceretur, postulauit à senatu vt pecunia sibi decerneretur ad ludos, quos prætor in Hispania quum esset inter ipsum discrimen pugnæ vouisset, nouum & iniquum postulare

stulare est visus. Censuerunt ergo quos ludos inconsulto senatu ex sua vnius sententia vouisset, eos vt idem manubiis si quam pecuniam ad id reseruasset vel sua ipse impensa faceret. Est tamen nonnunquã inuenire ita scripsisse quosdam non ignobiles scriptores, vt aut temere aut incuriose prędam pro manubiis, et manubias pro pręda posuerint: aut tropica quadã figura mutatione vocabuli fecerint, quod facere concessum est, scitè id peritecp facientibus: sed qui propriè atque signatè locuti sunt, sicuti plures, & M. T. auctor diligentissimus in oratione quam dixit de lege Agraria, manubias pecuniam dixerunt. In libris quoq; Etruscorum lectum est iactus fulminum manubias dici. Manubies denique dicuntur ornamenta regum, vnde & Petronius Arbiter, Tot regum manubies penes fugitiuum repertæ.

Resignatum æs dicitur militi, cum ob delictũ aliquod iussu tribuni militum, ne stipendium ei detur in tabulas refertur: signare enim dicebant pro scribere.

Aerarii milites ab ære dicti, teste Varrone, quòd stipendia facerent: hinc ipsum stipendium à stipe dictum, quòd æs quoque stipem dicebant: & milites stipendiarii ideo quòd eam stipem pendebant. Ab eo etiam Ennius, Pœni stipendia pendent: stipem autem esse nummum signatum testimonio est, & pro eo ꝙ datur in stipendium militi, et quòd spondetur pecunia, quod stipulari dicitur.

Pecunia quam belli neruos esse non dubium est, vt inquit Cic. teste Varrone dicta, quòd in pecore cum pastoribus consistebat. Plinius natur. hist. xxxiii. Seruius primus signauit æs, signatúmque nota pecudum, vnde & pecunia appellata. Cassi. li. vii. Pecunia à pecudis tergo nominata, Gallis auctoribus sine aliquo adhuc signo ad metalla transacta.

Aes alienum miles etiam habere dicitur, & qui aureos debet, & qui corium forma publica percussum, quale apud Lacedæmonios fuit quod vsum numeratæ pecuniæ pręstabat, vt de beneficiis libro quinto inquit Seneca.

Denarii quasi deni, teste Varrone, quòd denos æris valebãt, sicut quinarii qui quinos. Victruuius Archi. lib. iii. Nostri autem primo fecerunt antiquum nummum, & in denario denos æreos constituerunt, & ea re compositio nominis ad hodiernum diem denarium retinet. Didymus autẽ à decima libella dictum putat. Plinius nat. histo. xxxiii. Et placuit denarius pro decem libris ęris, quinarius pro quinque, sestertium pro dipódio & semisse: libræ autem pondus ęris imminutum bello Punico primo cum impensis respub. non sufficeret, constitutúmq; vt asses sestario pondere ferirentur: ita quinta parte facta lucri, dissolutúmq; æs alienum. Nota æris fuit ex altera parte Ianus geminus, ex altera rostrum nauis: in triente verò & quadrante as, quadrans antè triuncis vocatus à tribus vnciis. Postea Hannibale vrgente, Q. Fabio Maximo dictatore, asses vnciales facti, placuitq; denarium xvi assibus permutari, & quinarium octonis, sestertium quaternis, ita respub. dimidium lucrata est: in militari tamen stipendio semper denarius pro decem assibus datus. Nota autẽ argenti fuerunt bigæ atq; quadrigæ, & inde bigati quadrigatiq; dicti: paulò pòst lege Papyriana hemiúciales asses facti, Licinius Drusus in tribunatu plebis octauã partem ęris argento immiscuit, qui nunc Victorianus appellatur, lege Clodia percussus est; antea enim hic nummus ex Illyrico

ex Illyrico aduectus mercis loco habebatur: est autem signatus victoria, & inde nomen Aureus nummus post annum sexagesimum secundum argenteus, aucto re incerto, percussus est, q anno vrbis quingentisimo octuagesimoquinto, Q. Fabio cos. quinque annis ante bellum punicum signatus est, eoque Po. Ro. ne quidem ante Pyrrhum regem deuictum vsus fertur fuisse. Etiam aurei nummi, & argentei, & ærei apud alias gẽtes vsum & originẽ Lucanus his verbis expressit.

Primus Thessaliæ rector telluris Ionis
In formam calidę percussit pondera massæ,
Fudit & argentum flammis aurúmque moneta
Fregit, & immensis coxit fornacibus æra.

Nummus, non à numero, nec à Numa Pomp. dictus, sed à nomen quòd principum nominibus prisco more effigietur, vel potius, Aristotele. v. Ethi. teste, ob hoc vocatur, quòd non à natura, sed à lege quæ νόμος dicitur est inductus.

Sestertius teste Pris. de figuris numerorum & ponderibus, Nummus est duarum semis librarum, vnde sestertius dicitur quasi semistertius: de quo Aruntius, Sestertius olim dupōdius & semis quasi semistertius, quo tempore denarius decussis precium valebat. Varro de lingua latina lib. v. Sestertius quòd semis tertius, dupondius enim & semis antiquus sestertius est. Victruuius lib. iii. archi. Quod efficiebatur ex duobus assibus & tertio semisse, sestertium vocauere. Plinius natur. hist. xxxiiii. Et placuit denarius ꝓ decẽ libris ęris, quinarius ꝓ quinq;, sestertius pro dupondio ac semisse. Plutarchus in vita M. Antonini xxv. Milia romani decies sestertiũm appellãt. Helius Spartianus in vita Heliogabali, Idem nunquam minus centum sestertiis cœnauit, hoc est, argenti libris triginta.

Talentum quanti sit quia de eo variant scriptores, necessarium existimaui diuersorum auctorum dicta subiicere. Liuius. xxxiiii. ab vrbe cōdita, Ingens numerus bello Punico captiuorũ, quorum Hannibal cum ab suis nō redimerētur vænundederat, multitudinis eorum argumētum est quòd Polybius scribit centum talentis eam rem Achæis stetisse, cum quingentos denarios precium in capita quot redderentur dominis statuissent: mille enim ducētos ea ratione Achaia habuit captiuos Italicos. Adiice nunc pro portione quot verisimile sit Gręciam totam habuisse, qua ratione ostenditur sex milia denariorum habere talentum: nam quinquageni denarii pro mille ducentis captiuis dati, colligũtur sexcenta milia denariorum, centum ea ostendit fuisse talēta: centesima autem pars sexcentorum milium, sex milia inueniũtur: denarii autem illo tempore nummi argentei erant, quod in eodem ostendit Liuius, Signati, inquit, argenti lxxxiiii. milia fuere Atticorũ Tetradrachma vocant: trium verò denariorum argenti in singulis est pondus. Idem Liuius xxxvii. Ostenditur magnum talētum atticum lxxx. habere libras & paulò plus, cum supradictorum computatio manifestet lxxxiiii. libras & quatuor vncias habere talentum, quod est sex milia denariorum, Liuius, Talentum ne minus pondo lxxx. Romanis ponderibus pendebat. Simili modo Aegyptium, vt Varro & Plinius inquit xxxiii. natur. hist. Idem Liuius, Sic decreuit senatus vt non plusquàm ternæ libræ & quaternæ vnciæ singulis desint talentis: & sciendum secundum Liuii computationem, quòd centum Minæ

tum Minæ atticæ quarum ſingulæ lxxxv. drachmas habent, faciunt talentum magnum: nam minas lx. habet ſecundum Dardanum: quòd autẽ eſt magnum & minus oſtendit Terentius in Phormione, Si quis daret talentũ magnum. Seneca in x. epiſt. xxiiii. ſeſtertia, id eſt, talentum atticum paruum. Priſcianus de põderibus, Talentum Athenienſe paruum, minæ lx: Magnum, minæ lxxxiii. & vnciæ quatuor. A. Gelius noct. att. lib. iii. Ariſtotelem quoq; traditur libros pau culos Speuſippi philoſophi poſt mortem eius emiſſe talẽtis atticis tribus: ea ſum ma fit nũmi noſtri ſeſtertia duo & ſeptuaginta milia. Idem libro quinto, Equus Alexandri regis & capite & nomine bucephalus fuit: emptũ Cares ſcripſit, talen tis. xiii. et regi philippo donatum, æris noſtri ſumma eſt ſeſtertia. ccc xii. Seruius autem in cõmento. v. æneid. Talentum ſecundũ varias gentes variũ pondus eſt. Apud Romanos eſt ſeptuaginta librarum, ſicut Plautus oſtẽdit in Muſtel. qui ait duo talenta eſſe. cxl. libras. Legimus etiam talentum eſſe paululum: nam Homerus in ludis funebribus Patrocli vltima prẹmia dicit duo talenta, quod cogit nos aliquid minimum intelligere: nam ſicut primus victor bouem accepit, conſequens non eſt vt dicamus quòd vltimus magnum accepit.

Pondo ſingulari numero caret teſte Foca. Dicimus tamen duo pondo, tria pondo, non bina pondo, aut terna. Quintilia. lib. primo inſtit. Quid quòd quẹdam ſingula proculdubio vitioſa ſunt, iuncta ſine reprehẽſione dicuntur: nam duo, tres, & pondo diuerſorum generum ſunt. Barbariſmi autem duo pondo, & tripondo vſque ad noſtram ætatem ab omnibus dictum eſt, & recte dici Meſſala confirmat, & idem eſt duæ, tres, quatuor libræ quod duo tria & quatuor pondo, vt quidam volunt, & ex multis colligitur, quod quidam auctores nõn vſquequaque probant. Liuius. xxii. lib. Argenti pondo bina & ſex libras in militem præſtaret. Idem libro tertio, Dictator coronam auream libræ pondo ex publica pecunia populi iuſſu in capitolio Ioui donum dedit.

Spolia cum propriè ea tantum ſint quibus hoſtis ſpoliari poteſt, vt lorica, vel veſtis, abuſiue tamen ſpoliũ dicitur quicquid ab hoſtibus tollitur. Liuius, Marcellus captis Syracuſanis cum cætera in Sicilia tanta fide & integritate compo ſuiſſet vt non modo ſuam gloriam, ſed etiam maieſtatem Po. Ro. augeret, ornamenta, ſigna vrbis, tabuláſque quibus abundant Syracuſẹ Romam deuexit, hoſtium quidem illa ſpolia & parta belli iure, cæterum inde primum initium mirandi græcarum artium opera, licentiæq; hinc ſacra prophanáque omnia vulgo ſpoliandi, factum eſt.

Opima ſpolia ſunt quæ dux duci detrahit, dicta ab ope, vt inquit Varro, vel ab opere vt alii ferunt, & quidem doctiſſimi, cum ſit opus egregium & clariſſimum, belli ducem parem ſibi ductorem ſuperare.

Exuuias, & ſpolia, & hominum tegmina, aut veſtes dici poſſe, Virg. autor eſt, Exuuias, inquit, indutus Achilli: & cum de ſerpente in Geor. ſimili modo, Com poſitis nouus exuuiis nitidaq; iuuenta luuoluit. & Lucretius,

Nam ſæpe illorum ſpoliis volitantibus auctus.

Excubiæ diurnẹ ſunt, vigiliæ autem nocturnẹ, quas primo Palamedes Troiano bello auctore Pli. natur. hiſto. vi. inueniſſe traditur.

Induciæ

Induciæ quid sint duobus modis M. Varro in libro historiarũ qui est de bello & pace diffinit, Inducię, inquit, sunt pax castrensis paucorum dierum. Idem alio in loco, Induciæ, inquit, sunt belli feriæ sed lepidæ magis atque iocundę breuitatis. Vtraque diffinitio quàm plana aut approbata esse videtur: nam neque pax est induciæ, bellum nanque manet, pugna cessat, nec in solis castris, nec paucorum tantum dierum induciæ sunt. Quid enim dicemus, si induciis immensum aliquid factis castris concedatur, nónne ideo induciæ non sunt? aut rursus quid esse id dicemus quod in primo annali Quadrigarii scriptum, Cn. Põtium Samnitem à dictatore romano sex horarum inducias postulasse? Quid esse id dicemus quod à Liuio ab vrbe cond. x. scribitur, Tres validissimæ vrbes Etruriæ captę, Volscum, Perusia, Aretium pacem petiere, & vestimentis militum frumẽtoq́ pacti cum cõsule vt mitti Romam oratores liceret, inducias in quadraginta annos impetrauerunt? Quid illud quoq́ eiusdẽ libro primo, Eaq́ clade haud minus quàm aduersa pugna subacti Veientes, pacem petitum oratores Romam mittunt, agri parte mulctatis in centum annos inducię datæ, si inducię tantum paucorum dierum appellãdæ sunt? Gręci autem significantius consignantiusq́ cessationem illam pugnæ dixerunt: nam quòd eo tempore non pugnetur & manus cohibeantur ἐκεχειρίαν appellauerũt: sed profecto id non fuit Varroni negotium vt inducias superstitiose diffiniret, & legibus rationibusq́ omnibus diffinitionum inseruiret. Induciarũ autem vocabulũ qua sit ratione factum, ex multis quæ iam legimus, probabilius id quod dicam videtur, Inducias sic dictas arbitror quasi tu dicas indicta ocia, vt in diem certum, vel in certum tempus non pugnetur nihilq́ incommodi detur, atque is dies, idve tempus vbi venit, inde vti iam pugnetur, idcirco ex his quibus dixi vocibus, quasi per quẽdam coitum & copulam nomen induciarum connexum est. Aurelius autem Opilius musarum lib. i. Induciæ dicuntur, inquit, cum hostes inter sese vtrinq́ alteri ad alteros impunè & sine pugna ineunt: inde ab eo inquit nomen esse factum videtur, quasi iniæ. Has Lycaonem inuenisse Troiano bello auctor est Plinius. vi. natur. histo.

Suppetiæ illa sunt auxilia quæ maxime petuntur ab aliis, quæ præcipuè dantur iis qui sub aliorum detinentur potestate. Suppetias etiam, auctore Fabio Placiade, auxilium vel adauxilium dicimus. Meuius in tragœdia Herculis, Ferte inquit suppetias optimi milites. Suetonius de Vespasiano, Legatum insuper Syrię consularem suppetias ferentẽ rapta aquila fugauerũt. Plautus in Epid. Sed memento si quid sæuiunt senes, suppetias mihi non sorori ferre. L. Apuleius libro sexto metam . Et occipit statim clamans vlulatibus auxilium validioris manus implorare, sed frustra fletibus tumultum commouebat: quippe cum nullus afforet qui suppetias ei ferre posset, nisi sola virgo illa captiua. Augustinus. viii. de ciuitate dei. Qui huic deferunt petitiones nostras, inde referunt deorum suppetias ad auxilium. Cæs. xii. commen. Et nunciabantur auxilia magna equitatus oppidanis suppetias venire. Idem in eodẽ, Suisq́ rebus timens elephantisq́. xxx. relictis suis finibus oppidisq́ suppetias profectus est. Idem quoq́ in eodem, Atque suis fugientibus suppetias ire contendit.

Stringa castrense vocabulum, interuallum turmarũ in quo equi stringuntur:

vel stringæ appellantur ordines rerum inter se continuatæ collocatæq; à stringendo dictę, vnde & strigosi nominantur, vt aiunt, corpore macilenti: vel strigosus apud veteres morbus dicitur iumentorũ, qui corpora stringit, aut fame, aut alterius vitii causa quasi stringosus. Masurius Sabinus lib. xxvii. Cẽsores, inquit, P. Scipio Nasica, & M. Pompilius cum equitũ cẽsum agerent, equum nimis strigosum & male habitũ, sed equitem eius vberrimũ & habilissimum viderunt. Liuius. xxvii. Moram pugnæ attulit, q Hasdrubal prouectus ante signa cum paucis equitibus scuta vetera hostium notauit, quæ antè nõ viderat, & strigosiores equos, multitudoq; maior solito visa est. Stringere in re militari etiã nudare est, vnde ensem strictũ, id est, nudatum dicimus. Liuius ab vrbe cond. vii. Piloq; posito, stricto gladio in hostẽ impetũ facit. Idem in nono, Fluctuantemq; & instabilem aciem reddẽte grato clamore, strictis gladiis hastati, & principes inuadãt. Suetonius de Cæsare, Vtq; animaduertit vndique se strictis pugionibus peti, toga caput obuoluit.

Defendere & offendere non ex vulgari consuetudine, sed admodũ propriè & latine accipienda: & eorũ alterũ significat incurrere in aliquid & incidere, alterũ est auertere atq; depellere: quod hoc in loco à Quinto Claudio dicitur, Cum à Pœnis, inquit, hostes defendebãt facillime. Cernere dicebant antiqui cũ aliqui pugnarent inter sese de re aliqua quã quisq; suã diceret, Virg. Ingentis genitos diuersis partibus orbis Inter se coiisse viros, & cernere ferro: quod nunc clarissimo teste ad Luciliũ Seneca, Decernere dicimus, simplicis illius verbi vsu amisso.

Recipere recuperare vel periculo liberare. Cicero in Catone, Nã nisi tuã amisisses, ego nunq̃ recepissem. Virg. Frugésq; receptas, & torrere parant flãmis. Receptus is dicitur quò se exercitus recipit, vnde & signa receptui canere dicuntur. Liuius. xxxvii. ab vrbe cond. Coactus ergo periculo militũ prætor, receptui cani iussit, ne obiiceret incautos furentibus desperatione ac rabie.

Prandium tametsi ex græco est ductũ, cũ meridianũ cibum cœnã vocarent, negare nõ possum aliũde à plerisq; dici, & à parãdo maximè, quasi parãdium, quòd milites siue bellatores ad bellũ vel pugnam paret: huic rei argumentum est præter auctorem comprobatũ vetus illud Leonidæ elogiũ: Hic enim Lacedæmoniorũ dux clarissimus cũ esset in bello aduersus Xerxem, quod supremũ sibi atq; hostibus fuit, cũ sexcentis suis famosissima illa incitamenta dixit, Prandete commilitones tanq̃ apud inferos cœnaturi. Cato in quinto orig. Exercitũ suum pransum, paratum cohortatus eduxit foras atq; instruxit.

Sub pileis seruos vęnum solitos ire, quorũ nomine venditor nihil pręstaret, Cęlius Sabinus scriptum reliquit. Cuius rei causam esse ait, quòd eiusmodi conditionis mancipia insignita esse in vendendo deberẽt, vt emptores errare & capi non possent: neq; lex vendẽdi operienda esset, sed oculis iam perciperẽt quodnam esset iam mancipiorũ genus, sicuti, inquit, antiquitus mancipiorũ iure belli capita coronis induta veniebãt, & idcirco dicebãtur sub coronis vęnire: namq; vt ea corona signum erat captiuorũ vænalium, ita pileus impositus demonstrabat eiusmodi seruos vænundari, quorum nomine emptori venditor nihil pręstaret. Est etiam alia rationis opinio cur dici solitum sit, Captiuos sub corona vænun

dari, quòd milites custodiæ causa captiuorum vænalium greges circundarent, eáque circunstatio militum, Corona appellata sit: enimuero id magis verum est quod supradixi, quod Cato in libro quem composuit de re militari docet. Catonis verba hęc sunt, Vt populus sua opera potius ob rem bene gestam coronatus supplicatum eat, quàm re male gesta coronatus væneat. Iustinus epit. Trog. Pomp. xxxiiii. Vrbs ipsa Corinthus diruitur, populus omnis sub corona venditur, ne hoc exemplo cæteris ciuitatibus metus nouarum rerum incuteretur, serui ex eo deinde appellati de hominum statu Floro auctore, quòd imperatores captiuos vendere iuberent, & per hoc seruare neq; occidere solerent. Augustinus ciuitatis dei libro vndeuigesimo, Origo autem vocabuli seruorum in latina lingua inde creditur ducta, quòd hi qui iure belli possent occidi à victoribus conseruabantur, seruiq; fiebant à seruando appellati, sub hasta captiui væniebant, hastæq; subiiciebantur ea quæ publice vænundabant. Liuius ab vrbe cond. iiii. Hostes præter senatores omnes vænundati sunt, prędæ pars sua cognoscentibus Latinis atque Hernicis reddita, partem sub hasta dictator vendidit. Sub iugum mitti dicuntur hostes, cum duabus hastis in terrã defixis tertiaq; superligata inermes, discinctis pectoribus terrã tenus sub ea transire coguntur. Liuius ab vrbe cond. ix. Siquidem etiam quod quibusdam in annalibus inuenio, Pontius Herennius Samnitum imperator vt expiaret consulis ignominiam, sub iugũ cum cæteris est missus. Sub vitem præliari dicuntur milites, cum sub vinea militari pugnant. Lucilius, Neque prodire in altum, præliari procul sub vitẽ. Sub vitem hastas iacere est, cum eas sub manu miles sursum mittit. Lucilius, Vt veles bonus sub vitem qui submisit hastas. Sub vineam iacere dicuntur milites, cum centurionibus astantibus iacere coguntur sudes.

Deditio est quando victi hostibus se tradunt. Spontanea traditio, in qua rex si Liuio credimus, interrogabat, Estisne vos legati oratorésque missi à populo Collatino, vt vos populúmq; Collatinum dederetis? illis annuentibus, tum rex, Estne populus Collatinus in sua potestate? ita esse illis denuò respondẽtibus, subiungebat rex, Deditisne vos populumq; Collatinum, vrbem, agros, aquam, terminos, delubra, vtensilia, diuina humanaq; omnia in meam populiq; Ro. deditionem? cum omnia hæc illi dederent, tunc ille demum, At ego recipio: & hæc secundum veteres in re militari deditionis formula.

Victoria dicta, ꝙ vi, id est, virtute adipiscatur: nam victoria dolo quæsita turpis est, & apud veteres maximi habebatur. Iustinus epit. Trog. Pom. xv. Et vt apparet, nõ odii sed dignitatis gloria accensos, donis, muneribusq; inter ipsa bella contendebant: tanto honestius tunc bella gerebant, quàm nunc amicitiæ coluntur. Hanc quoque victoriam & virginem & deam communem cum Bellona & Marte finxit antiquitas, ꝙ hi in bello vtriq; parti possent fauere. Claudianus,

Ipsa duci sacras victoria panderet alas,
Et palma viridi gaudens & amica tropheis,
Custos imperii virgo quæ sola mederis
Vulneribus nullumq; doces sentire laborem.

Tibullus elegiarum scriptor,

Ecce super fessas volitat victoria puppes,
  Tandem ad Troianos diua superba venit.
    Ouidius viii. metamorph.
Et pendebat adhuc belli fortuna diuq;
Inter vtrumque volat dubiis victoria pennis.

Armilustrum teste Varrone ab ambitu lustri, locus, id est, circus maximus, dictus q; circũ spectaculis ędificatus ibi ludi fierent, & quòd ibi circum metas ferretur pompa & equi currerent & ludentes ancilibus armati: lustrũ autem, vt idem inquit, nominatum tempus quinquennale, à ludendo, id est, soluendo, quòd quinto quoq; anno vectigalia, & vltro tributa per censores persoluebantur.

Armamentarium, vbi tormenta, & arma, & tela quæcunque sint illa, ponũtur ac seruantur. Liuius xxxi. Aucto etiam tumultu, quòd circa forum ignis tectis iniectus erat, conflagrauerunt, & tota regia & armamentariũ cũ ingenti apparatu machinarũ, & tormentorum. Idẽ vigesimonono, Tormẽta machinasq; aduexerat secum, & ex Sicilia missa cum cõmeatu erant, & noua in armamentario multis talium operum de industria inclusis, fiebant.

ROBERTI VALTVRII

AD ILLVSTREM HEROA SIGISmundum Pandulphum, de re Militari Liber Decimus.

De Militari cultu qui pro consuetudine gẽtium & inuentu hominum uarius reperitur. Cap. I.

RElatis in militiam honore pub. dignis, Sigismũde Pandulphe, & p virili mea eorum ac totius exercitus muneribus expressis, sui singuli cultus ornamenta reddemus, & primo quidem quæ à maioribus circa hoc tradita sunt ornamentorum genera, armorum deinde, tormentorum, machinarumq; rationes, materias, genera, species, & formas: signa porro cognoscendi in bellis quę superiori etiam tempore in vsu fuere, & intellectum & significationẽ quampiam videãtur habere. Gradus igitur honorum ordinumq;, ac magistratuum diuisiones habitus ipse secernit, qui pro consuetudine gentium & hominum inuentus varius reperitur. Apud Romanos toga vestis erat qua primùm sexus omnis & omni tempore interdiu & noctu vteretur, siue sicut in consuetudine habebatur quia in foro amicirentur, & à tegendo dicta quòd exterior ac longa vestes alias tegeret. Eius forma rotũda erat & fusiore & quasi inundãte sinu, & sub dextro veniens super humerum sinistrum obuoluta ponebatur, vt in operimentis simulachrorum Romæ est aspicere, vtq; à Valerio Maximo de Scipione Nasica in Mutium Scæuolam literis traditum est, Quoniam, inquit, consul dum iuris ordi

nem ſequitur,id agitur vt cum omnibus legibus romanum imperium corruat, egomet me priuatus voluntati veſtræ ducem offero: ac deinde læuam manum apertæ togæ circundedit,ſublataq; dextra proclamauit, Qui rempublicam ſaluam eſſe vult,me ſequatur.

Toga candida eademq; cretata,in qua cādidati,ideſt, magiſtratum petentes ambiebāt,addita creta quo candidior inſigniorq; eſſet,vtq; magiſtratuū huiuſmodi cōpetitores innocentes viderētur ex habitu & nō per ambitionē velle magiſtratus expoſcere. Gabinus cinctus eſt toga ſic reiecta vt vna eius lacinia reuocata hominē cingat. Hoc autem veſtimenti genere vtebatur conſul bella indicturus,ideo quia quum Gabii Cāpanię ciuitas ſacris operaretur bellum ſubitò euenit, tunc ciues cincti togis ſuis ab aris ad bella profecti victoriam adepti ſunt: vnde is ortus eſt mos. Virgilius,Ipſe quirinali trabea cinctúque gabino Inſignis reſerat ſtridentia limina conſul.

Toga palmata ea dicebatur qua triumphātes & qui palmā meruerūt vtebantur: vocatur & toga picta eo ꝙ victorias cum palmis intextas haberet. Hanc palmatam tunicā & togam pictam,vt inquit Iulius Capitolinus,Gordianus ſenior primus Romanorū priuatus ſuam propriam habuit,cum ſuperiori tempore etiam imperatores de capitolio acciperent, vel de palatio. Prætexta & toga picta quæ inſignia quondā magiſtratuum Etruſcorum erant,primus Tullus Hoſtilius rex Romanorū tertius, debellatis Etruſcis vt Romæ haberentur inſtituit,ſed prætextam illo ſæculo puerilis non vſurpabat ætas: erat enim,vt cætera quę enumeraui,honoris habitus,ſed poſtea Tarquinius Demarathi exulis Corinthii filius Priſcus, quē quidam Lucinonē vocatū ferunt, rex tertius ab Hoſtilio,quintus à Romulo, de Sabinis egit triumphū, quo bello filiū ſuum annos xiiii. natū quòd hoſtem manu percuſſerat,& pro concione laudauit, & bulla aurea prætextaq; donauit,inſigniens puerū vltra annos fortem præmiis virilitatis & honoris. Alii putāt eūdem Priſcum,cum is ſtatum ciuiū ſolertia prouidi principis ordinaret,cultū quoq; ingenuorū puerorum inter præcipua duxiſſe,inſtituiſſeq; vt Patritii bulla aurea cū toga cui purpura prętexitur vterētur,dūtaxat illi quorum patres currulē geſſerāt magiſtratū,cęteris autē vt prętexta tantū vterētur indultū, ſed vſq; ad eos quorū parētes equo ſtipēdia iuſta meruiſſent: libertinis verò nullo iure vti prætextis licebat,ac multo minus peregrinis quibus nulla eſſet cū Romanis neceſſitudo, ſed poſtea libertinorū quoq; filiis prętexta cōceſſa eſt ex cauſa tali,quā M. Lælius augur refert,ꝗ bello punico ſecūdo duumuiros dicit ex ſenatuſcōſulto propter multa prodigia libros Sibyllinos adiiſſe,et inſpectis his nūtiaſſe in capitolio ſupplicādum,lectiſterniūq; ex collata ſtipe faciendū,vt libertinæ quoq; quę lōga veſte vterētur in eā rē pecuniā ſubminiſtraſſent. Acta igitur obſecratio pueris ingenuis,itēq; libertinis,ſed et virginibus, patrinis matriníſq; ꝓnūciātibus carmē,ex quo conceſſum vt libertinorū quoq; filii ꝗ ex iuſta dūtaxat matreſfamilias nati fuiſſent, togā prętextā & lorū in collo ꝓ bullę decore geſtarēt. Valerius Flaccus ait,Cū Po.Ro.peſtilētia laboraret,eſſetq; reſpōſum,id accidere ꝙ dii reſpicerēt anxiā vrbem fuiſſe ob nō intellectum oraculum, eueniſſetq; vt in Circenſium die puer de cœnaculo pompā ſuperne diſpiceret & patri

referret

referret quo ordine secreta sacrorum in arca Pilentia cōposita vidisset: qui quū rem gestam senatui nuntiasset, placuisse velari loca ea qua pompa veheretur, atq; ita peste sedata puerū qui ambiguitatem sortis absoluerat, togę prætextæ vsum impetrasse. Vetustatis peritissimi referūt in raptu Sabinarum vnam mulierem nomine Hersiliā dū adhęreret filię simul raptam, quam quū Romulus Osco cuidam ex agro latino qui in asylū eius confugerat virtutē conspicuo vxorē dedisset, natum ex eo puerum antequam vlla alia Sabinarum partum ederet, eumq; quòd primus esset in hostico procreatus, Oscum Hostilium à matre vocitatum, & eundem à Romulo bulla aurea ac prætextæ insignibus honoratum: is quum raptas ad cōsultandū vocasset, spopondisse fertur se eius infanti quæ prima sibi ciuem romanū esset enixa, illustre munus daturum. Nonnulli credunt ingenuis pueris attributum vt cordis figuram in bulla ante pectus annecterent, quā inspicientes, ita demum se homines cogitarent si corde pręstarent, togāq; prætextam his additam vt ex purpuræ rubore, ingenuitatis rubore tegerentur.

Paludamētum vestis quæ nunc chlamis dicitur insigneq; pallium ducum & imperatorum, albo vel colore sanguineo purpureum & auro distinctum. Hoc belli tempore imperatores indui mos erat, proinde teste Varrone sic dictū quòd eo indutus palàm faceret bellū futurū. Paludati armati et etiam ornati, omnia enim militaria ornamenta paludamenta vocabant.

Trabeæ vestes regiæ: harum tria esse genera Suetonius in libro de genere vestium auctor est, vnū purissima purpura, tātum diis sacratū: aliud regiū, quod est purpureum, habet tamen albi quippiam: tertium augurale, croceo & purpura.

Læna vestimentū militare quod super omnia vestimēta sumitur, & ꝙ de lana sit, teste Varrone, sic dicitur: quidā Thuscè appellatā existimāt, quidā gręcè, quā chlenam dicunt: obbas non lęnas, sed chlenas esse ait: cuiusmodi enim vestis genus, quòve colore sit ostendit his verbis Maro, Tyrioq; ardebat murice lęna.

Sagum, sagam, siue sagulum, vestem breuem & idoneam bello constat ac militiæ. Liuius lib. octauo ab vrbe cond. Non omnia sagulo regali amictus, centurionibus item manipulariū militum habitu ductis, ne ducē circumuenire hostes notarēt perlustrauit. Liui. xxi. de Hannibale, Multi sæpe, inquit, militari sagulo opertum humi iacentem inter custodias stationesq; militum cōspexere, vestitus nihil inter æquales excellens, arma atque equi conspiciebantur. Sunt & qui militare pallium quadratū, & à Gallorum sagacitate cōtra aëris intemperiem inuentum sic dictum appellant.

Penulam militare pallium, pendentibus cum fimbriis, sic dictam quidam volunt, quòd à Pœnis initium habuerit qui tali veste maximè vtebantur. Seneca ad liberalem de benefi. lib. v. Meministi quidem sub quadam arbore minimum vmbræ spargente quum velles residere feruentissimo sole, et esset asperrimus locus in quo è rupibus acutis vnica illa arbor eruperat, quendam ex commilitonibus, penulam suam substrauisse. Spartianus in vita Adriani, Penulis vti tribuni plebis pluuiæ tempore solebant, imperatores autem nunquam: vnde imperatores sine penulis à togatis videntur. Helius Lampridius in vita Alexandri Seueri, Penulis intra vrbem frigoris causa vt senes vterentur permisit, quum

id vestimenti genus semper itinerarium aut pluuiale fuisset. Iuuenalis in primo,
Scilicet hoc fuerat, propter quod sæpe relicta
Coniuge per montem aduersum gelidasq́; cucurri
Exquilias, fremeret sæua cum grandine vernus
Iuppiter & multo stillaret penula nymbo.
Lacerna pallium fimbriatum quo olim soli milites vtebãtur, vnde in distinguẽda castrensi vrbanaq́; turba hos togatos, illos lacernatos vocabãt, indeq́; lacernę quasi amputatis fimbriarum capitibus dictæ.
Mastruca, vt Consentius inquit, est Sardorum vestis quę fit ex pellibus ferinis, sic dicta, vt quidam volunt, quasi monstruosa: quia quisquis ea induitur, quasi fera monstratur. Cic. pro Scauro, Quem purpura regalis non commouit, eum Sardorum mastruca mutauit ex industria: quod sardum illudens Cic. mastrucam dixit teste Quintiliano.
Stragulas vestes pellicias nonnulli licet habeant, veluti etiam Sarmatarum populi qui pellibus teguntur, nec dubium sit, vt Labeo inquit, quin stragula vestis sit omne palliũ, magnopere me mouet Pomponii & Cassii multorúmq́; auctoritas, vt stragula vestis sit nec sordida quidem sed preciosa, vt Liuius bel. macedonici. libro iii, Quum tibi, inquit, viro liceat purpura in veste stragula vti. Idem in eodem lib. ix. Luxurię peregrinæ origo ab exercitu Asiatico inuecta in vrbẽ est, lectos auratos, vestem stragulam preciosam. Cicero in Verrem actione iiii. Dicebat scyphorum paria complura, hydrias argẽteas, preciosam vestem stragulam. Valerius maximus lib. iiii. Age, si quis hoc sæculo vir illustris pellibus pro stragulis vtatur. Horat. secundo sermonum
Vnumdeoctoginta annos cui stragula vestis.
Rectius tamẽ & propriè magis arbitror, Varrone opulentissimo teste, vbi de culcitra loquitur, in lingua latina, quicquid insternebant à sternendo stragulum appellari. Seneca lib. episto. xv. Culcitra in terra iacet, ego in culcitra: ex duabus penulis altera stragulum, altera opertoriũ facta est. Val. Martialis in apophoretis,
Stragula purpureis lucent villosa tapetis.
Stragulas etiam & Basionica, quæ equis insterni solẽt puto vestes esse. Est sua etiam apud Lacedæmonios tunica quã nonnulli Puniceam dicunt, nonnulli Coccineam. Hanc ab his repertam constat ad celandum coloris similitudine sanguinem, quotiens quis in acie vulneraretur, ne contemplanti aduersario animus augesceret. Hac sub consulibus Romani vsi sunt. Vnde solebat etiam pridie quàm dimicandum esset ante principia præponi, quasi admonitio & indicium futuræ pugnæ esset, quod ita esse Plutarchus in vita Fabii Maximi auctor est, Hannibali, inquit, quum apud Aufidum fluuiũ castra haberet prope Cannas, orto die extemplo belli signum extulit: nam erat rubra quędam vestis supra consulis tentorium protensa, quare Carthaginenses prospecta imperatoris romani & audacia & copiarum multitudine, quum ipsi haud ad medium numerum attingerẽt, principiò ingenti trepidatione perculsi sunt. Idem in vita Pompeii, Tum Cæsar exoptatum inquiens aduenisse diem in qua cum viris non cum inedia, non cum egestate pugnandum esset, extemplo coram contubernio tunicam rubram

poni iussit: hoc enim Romanis pugnæ signum erat.

De armis & unde dicta sint, *Cap.* II.

E ipsa, nunc graui labore monemur armorum species vniuersas, instrumentorum, tormentorumq; muralium ignorãtibus circumscripte monstrare: & quoniam sua cuiq; gentiũ placita sunt, & artificum recentia ingenia, nouis semper inuentis gaudent, proinde singula pro virili nostra prosequemur, nusquam ingeniis hominum præscribentes, quin liceat cuique & referre quæ viderit, & suis inuentis gratulari. Arma vt inquit Cic. tuscula. lib. primo, membra militis esse dicuntur: quæ quidem ita gerũtur aptè, vt si vsus foret, abiectis oneribus, expeditis armis vt mẽbris pugnare possint. Lucretius libro quinto de rerum natura.

Arma antiqua, manus, vngues, dentesq; fuere,
Et lapides, & item syluarum fragmina rami,
Et flammæq; ignes, postquam sunt cognita primùm,
Posterius ferri vis est ærisq; reperta,
Et prior ęris erat quàm ferri cognitus vsus.

Arma, Vlpiano teste, sunt omnia tela, hoc est, fustes & lapides, nõ solum gladii, hastę, & frameæ, id est, rompheæ. Caius de verborum significatione, armorum appellatio non vtique scuta & gladios significat, sed fustes & lapides: & quoniam his arceri potest hostis, arma ab arcendo dicta censeri possunt: vel arma dicuntur ab armis propriè, id est, humeris dependentia, vt scutum, gladius, pugio, sica, cũ ea quibus ꝓcul præliamur tela dicãtur. Cic. pro Au. Cecinna, Armatos, si latine loq volumus quos appellare vere possimus? opinor eos qui scutis telisq; parati armatiq; sint. Quid igitur? si glebis, aut saxis, aut fustibus aliquem de fundo pręcipitem egeris, iussusque sis quem hominibus armatis deieceris restituere, restituisse te dices? Verba si valent, si causę non ratione sed vocibus põderantur, me auctore dicito, vinces profectò non fuisse armatos eos qui saxa iacerent, quæ de terra ipsi tollerent, non esse arma cespites neq; glebas, non fuisse armatos eos qui prętereuntes ramum defringerent arboris, arma esse suis nominibus, alia ad nocendũ, alia ad tegendum, quæ qui non habuerint, eos inermes fuisse vinces.

De armis quibus tegimur. *Cap.* III.

E his igitur quibus tegimur primo dicendũ, nec temerariũ superioris temporis patrium quendam Gallorum morem tuum est imitari, qui corporis viribus fidentes, tanquam gloriosius dimicaturi, nunq̃ nisi in pugna nudabantur, nudiq; versabãtur in acie, vnde multa pericula probatissimis contigerunt. Arma igitur quibus tegimur sunt cassides, tunicæ varii generis, clypei & id genus plurima. Ferrum autem in arma cõuertere, & armis corpus tegere, sunt qui Mineruæ, sunt qui Iouis, Thessaliæ regis ferant inuentum.

Silæ galeę dictę sunt à similitudine Sili: Silus enim, vt Festo placet, nasus appellatur sursum versus atque repandus. Est autem galea, quam Curetes reperisse perhibent, teste Diodoro, crista capitis de corio, quũ sit cassis de lamina: dictaq; galea, vt inquit Varro, à galero quo multi antiquorum vsi sunt: conum curuaturam

turam galeæ quæ in ea præeminet dicimus, super quā cristę sunt. Virg. iii. æneid.
Et conum insignis galeæ, cristasq; comantes.
Buccula galeæ pars est. Iuuenalis in iii.
Et fracta de casside buccula pendens.
Comantē autem galeā quoq; legimus aut cristatam, quod de caudis animaliū habeant cristas: vt, Cristaq; hirsutus equina: aut comas habentē. Statius, Non ergo in terga comantes Abātiadas: & ibi deinde, Comantē Androgei galeam. Simili modo qui se de velocitate iactabāt, pinnas in galea sua ponebant, in signum velocitatis, quas deuictis hostibus auferentes, collo suo in signum victorię suspēsas ferebant, maioremq; illis rapiendo professi velocitatē, Pinnirapi appellati sunt. Iuuenalis in primo, Inter Pinnirapi iuuenes, iuuenésque lanistæ.

Torques colli induuias & ornamenta, tam masculino genere quàm fœmineo idoneos quosdam, & præ cæteris illustres latinæ linguæ auctores protulisse inuenimus. Ouidius primo fastorum,
Ex vno quidam celebres, aut torquis adempti.
Tul. iii. officiornm, Atq; T. Manlius is est qui ad Anienem galli quē ab eo prouocatus occiderat, torque detracto, cognomen inuenit. Liuius libro vii. ab vrbe condita, Iacens inde corpus ab omni alia vexatione intactum, vno torque spoliauit quem respersum cruore, suo collo circundedit. A. Gellius noct. atti. lib. ix. Vbi eum euertit, caput pręcidit, torquem detraxit, eam sanguinolentam sibi in collum imponit. Hieronymus in expositione Danielis. ii. Rem quidem facio ridiculam, vt in expositione prophetarum de verborū generibus quasi grammaticus disputem: sed quia à quodam nihil sciente, & omnia pollicente reprehēsus sum, quare torquem fœmineo genere transtulerim, breuiter annotabo quòd Cic. in Mario Torquē genere fœmineo, Titus Liuius masculino dixerunt.

Armillas ex armo quas viri militares ab imperatoribus donati gerūt, dictas esse existimant quod antiqui humeros cum brachiis vocabāt armos, vnde arma ab his dependentia sunt vocata: & sunt armillæ humeralia siue ornamenta brachiorum, in circulorum modum, quæ græcè dicuntur βραχιονιστῆρες. A. Gellius noct. atti. lib. nono, Quos inter gallus quidam nudus, præter scutum & gladios duos, torque atq; armillis decoratus processit. T. Liuius, Additur fabula quòd vulgo Sabini aureas armillas magni ponderis brachio læuo gemmatosq; annulos habuerunt pepigisse eam quod in sinistris manibus haberent. Ouidius ii. fastorum,
Fregerat armillas non illa ad brachia factas.

Cæstus quū pugilum arma significat et quartæ est formæ, coriū est cū plūbo insuto rigentiq; ferro, quo manus suas & brachia pugiles muniunt & vinciunt, & apud plurimas nationes, maximè Sauromatas, se inuicem pugnādo cædunt, vnde & cæstus nomen inditum. Cicer. ii. Tusculan. Pugiles etiam quum feriunt aduersarium, in iactandis cæstibus ingemiscunt, non quòd doleant animoq; succumbant, sed quia in profundenda voce, omne corpus incenditur, venitq; plaga vehementior. Virgi. in quinto, Sic deinde locutus,
In medio geminos immani pondere cæstus,
Proiecit quibus acer Erix in prælia suetus,

Ferre

Ferre manum, durique intendere brachia tergo.
Obstupuere animi, tantorum ingentia septem
Terga boum plumbo insuto ferróque rigebant.
Ante omnes stupet ipse Dares, longeq; recusat, Idem in eodem,
Magnanimúsque Anchisiades & pondus, & ipsa,
Huc illuc vinclorum immensa volumina versat.
Tum satus Anchisa cæstus pater extulit æquos, Idem in eodem,
Et paribus palmas amborum innexuit armis.
Constitit in digitos extemplo arrectus vterq;,
Brachiáque ad superas intentus extulit auras.
Adduxere retro longe capita ardua ab ictu,
Immiscéntque manus manibus pugnámque lacessunt.
Idem in eodem, Durósque reducta,
Librauit dextra media inter cornua cæstus,
Arduus effractóque illisit in ossa cerebro.
Et didici quonam Pœni arma rotatu, Statius,
Quo massagetæ sua bella cient, quo turbine cæstum
Sauromatæ.

Isculponeas etiam dici voluerunt cæstus plumbo illigatos, vt & Neuius in Phi léporo comœdia, Isculponeis bactuēda huic sunt latera plūbo. Plautus in Cassina, simili modo ait, Melius Isculponeis qbus bactuatur tibi os senex nequissime.

Pectorale ferreum pectoris tegimen. Pli. na. hist. xxxiiii. Fecit & Spurius Camillus Iouem qui est in capitolio, victis Samnitibus sacrata lege pugnantibus, è pectoralibus eorum ocreísque & galeis.

Thorax humanum pectus propriè, vel eius eminentior pars est. Plinius. xxvi. na. histo. Hyssopi quinque rami cum duobus rutę & ficis tribus decoctis thoracem purgant. Cęterum pro eo quod ferreum est, & quo velatur pectus & corpus, nonnunquam ponitur. Plutarchus in vita Luculli, Erat ipse thoracem ferreum indutus, splendidum atq; squamosum, quo super punicā gestabat ephestridem.

Tunicas quibus nudū tegitur corpus pro vsu & existimatione pleriq; varias habent, serico vel bysso plurimis plicaturis impenetrabiles audio. Alii spumam ferri solutam in puluerē, & plicaturis iniectā, omnē ferri aciem repellere dicunt: nonnulli thuris puluerem probant, eo modo congestum: corium apud alios ceruinum succo maceratum, probari maxime comperio. Lanas denique aceto coctas ferro resistere in naturali historia auctor est Plinius. Proinde milites nullum pręsidium habētes in gladio, totum subsidium in huiusmodi tegimine ponunt, laminis ferreis & loricis vniuersum corpus tegentibus confisi.

Phaleræ & ephippia, equorum siue hominum vel bellorum munimenta siue ornamenta. Virgil. in quinto.
Primus equum phaleris insignem victor habeto.
Salustius in Iugurtha, Ac si repostulet hastas, vexillum, phaleras, & alia militaria arma. Virgil. in decimo
Cur tales phaleras damnetis & aurea bullis, Cingula.

Iuuenal

Iuuenalis in quinto Vt læti phaleris omnes & torquibus omnes.
Horatius in epistolis Optat ephippia bos,piger optat arare caballus.

Lorica quam Mydas Messenus reperisse dicitur, est propriè tegmẽ de loro factum,quo maiores dolo vti consueuerant. Varro de lingua latina,lorica quòd è loris de corio crudo pectoralia faciebant: postea succedit Chalybs ferro sub id vocabulum,ex annulisq; ferream tunicam fecere,quæ tantum pectora apud maiores tegebat, postea vniuersum corpus: vnde,
Triplici seruantur pectora ferro.
Nam tergo tunc nullus erat metus. & Lucanus vii.
Quærit iter quo torta graues lorica catenas
Opposuit,totoq; latet sub tegmine pectus.
Hæ pro diuitiis, materia vel opere pretiosæ,vt Maximiani adolescentis,& Ptolomæorum regum aureæ,quædã æneæ, & communes ferreæ. Simplices quidam habent bilices ac trilices,alii loricas squammatas iuncturis adopertis,siue plumatas alii probant,illisque teguntur. Crispus,Equis paria operimenta erãt,quę lintheo ferreis laminis in modum plumæ annexa erant, Virgil. quoq;,
Spumantémque agitabat equum quem pellis aënes
In plumam squammis auro conserta tegebat.
Iustinus epit. Trog. Pompe. lib. xli. Munimentum ipsis equísque loricæ plumatæ sunt,quæ vtrumque toto corpore tegebant.

Baltheus est non tantum militare cingulũ,siue cingulus militaris quo cinguntur milites,sed etiam à quo arma dependent: nec ad humilitatem solum, verum ad insultationem nonnunquam & iactantiam,vt Turnum habuisse constat.
Virgil. in xii. Infœlix humero quum apparuit alto
Baltheus & notis fulserunt cingula bullis,
Pallantis pueri victum quem vulnere Turnus
Strauerat atq; humeris inimicum insigne gerebat.

Clypei peditum tegmina sunt,scuta verò equitum. Virgil. in ix.
Et clypeum supèr intonat ingens:
aut,Ipse ingens clypeum supra ipsum. Lectum est autem et hoc clypeum,vt probat Caper,quòd magis debemus accipere,nam Homerum imitatus est: neutro nãq; genere et masculino à doctissimis artiũ scriptoribus vsurpatũ inuenimus.
Trabellius Pollio,Illi clypeus aureus,vel vt grammatici loquuntur,clypeum aureum,senatus totius iudicio in romana curia collocatus est. Neutro quoque Liuius xxxv. ab vrbe cond. Aedilitas insignis eo anno fuit M. Aemilii Lepidi, & P. Aemilii Pauli,multos pecuniarios damnarunt,ex ea pecunia clypea inaurata in fastigio Iouis ædis posuerunt. Idem xxxviii. Et duodecim clypea aurata ab ædilibus curulibus P. Claudio, & P. Sulpitio Galbæ sunt posita ex pecunia qua frumentarios ad annonã comprehensam damnauerant. Pacuuius,Clypea currum reliquit chlamide cõtorta. Appellarũt quoq; clypeum antiqui ob rotunditatem & corium bouis in quo fœdus Gabinorum fuerat descriptum cum Romanis. Apud maiores enim fortium virorum picta erant scuta, ecõtra inertium & tyronum pura erant: vnde est,parmáque inglorius alba, id est,non picta. Scutis etiam

etiã qualibus apud Troiam pugnatum eſt, auctore Plinio natu. hiſto. xxxv, continebantur imagines, vnde & nomẽ habuere clypeorum, non vt peruerſa grammaticorum ſubtilitas voluit à cluendo: cluere enim antiqui pugnare dicebant. Clypei maiora ſcuta ſecũdum Seruium ab eo dicta, quòd celent corpus, à græco κλέπτω: maſculino autem genere frequentiſſimè prolatũ inuenimus. Verum clypea, vt alii volunt, neutro ad imaginem, vel picturam, vel ornamentum: maſculino verò genere ad ſcuta referuntur. Clypeos Protus & Atrius inter ſe bellãtes, ſiue Calthus Athamantis filius inueniſſe prodũtur. Cares quoq; fuiſſe tradit Herodotus qui primi ſcutis ſigna fecerunt, & anſas quibus ſcuta tenẽtur, quum antea ſine illis, vterentur loris ex corio ad collum & ad ſiniſtrum humerum appendentibus. Horum autem materia commendatur ex forma. Pœni ex auro factitauere. M. Aufidius docuit maiores ſuos argenteos clypeos habuiſſe. Alexander rex Iudęorum octo milia pugnatorũ Ptolomæo oppoſuit, quos Hecatõmachos appellabat, hoc eſt, contra centũ pugnantes, eò ꝙ clypeis æneis vterẽtur. Numidæ coriis elphantorum ſcuta feciſſe traduntur, impenetrabilia quidem iaculis, ſed ea caſu inutilia fiunt: corii nanq; ea natura eſt, vt imbrem ſpõgiæ modo ebibat, quo pondere preſſa circũferri non poſſunt. Ligneis faciendis præſtant ligna frigida, aquis innutrita, ac leuia, quorũ plaga contrahit ſe, protinúſq; claudit ſuum vulnus, & ob id contumacius tranſmittit ferrum: in quo ſunt genere fici, ſalix, tilia, ſambucus, populus: leuiſſima ſalix, ideo vtilior. Sed formæ placito ſingulis ceſſere: oblonga ſunt peditibus, nonnullis recurua teſtudinéſque vocant: aliis rotunda, vt cætra, pelta, vel parma.

Cætra ſcutum breue loreum, quo vtuntur Afri & Hiſpani. Virgilius, Læuas cætra tegit.

Pelta ſcuti genus breuiſſimi in modũ lunæ iam medię, cætræ haud diſſimile: vnde Maro, Ducit Amazonidum lunatis agmina peltis.

Parma ſcutum breue, etiam ſic dictum, teſte Varrone, quòd è medio in omnes partes ſit par.

Ancile ſcutum breue, cęlo, regnante Numa Pompilio, delapſum, ſic dictũ propter figuram: circulus enim non eſt, neq; veluti pelta circunferentiam reddit, ſed exciſuram habet lineæ helicoidis, cuius apices curuaturam habẽtes, & denſitate in ſe conuerſi, ancilis figuram faciunt. Ancile etiam ſcutum breue, inquit Feſtus, quod ideo ſic appellatur, quia ex vtroq; latere erat reciſum, vt ſummum infimũq; eius latus medio pateret: vel dictũ ancile ab ambeciſu, teſte Varrone, ꝙ ea arma ab vtraque parte vt thoracum inciſa ſunt: vel vt Seruio placet in commento lib. viii æneid. Ancile ſcutum breue atque rotundum, ſic dictum, vel quòd vndique circumciſum eſt, aut à græco ἀμφίχειλος, id eſt, vndiq; labrũ habens. Ouidius iii. faſtorum, Atq; ancile vocant quòd ab omni parte reciſum eſt,
Quòdq; motis oculis angulus omnis abeſt.

Alii ex an quod eſt circum, & κυλίω, voluo dictum putant, aut propter ἀγκῶνα, id eſt, cubitum ad quem circumferunt: hoc enim Iobbas inquit, cupiens nomen à gręco deducere, Poſſet primũ hoc cognomẽ ab eo vel motu vel impetu deſcẽdere qui ἄνωθεν, id eſt, ſuperne factus ſit: ſiue ab ægrotantium curatione quæ ἄκεσις, dicitur

citur aut ab ἀγχίνου λύσεως, hoc est, scita solutione, præterea à tristiũ amotione quã ἀνάχησιν vocant, ex quo Castorem & Pollucem ἄνακας Athenienses appellant: si quidem in græcum eloquium deducendũ sit ἀπὸ τοῦ ἀγκῶνος, hoc est, à cubito quo deferri consueuerunt posse vocari etiam asserunt.
Sarissa clypeus æneus. Q. Curtius libro ix, ingens hic militum multitudo, inter quos erant Græci qui Dyosippo studebant: Macedo iusta arma sumpserat, æneum clypeum, quem Sarissam vocant, læua tenens, dextra lanceam, gladióque cinctus veluti cum pluribus dimicaturus. θόλος græcum est, & proprie veluti scutũ breue quod in medio tecto est, in quo trabes coëunt, & ad quod dona suspẽdi cõsueuerant. Statius secundo Thebaid.
Hic ego maiorum pugnas vultusq; tremendos,
Magnanimûm affigam regum, figámque superbis
Arma tholis quæq; ipse modo quæsita reuexi
Sanguine, quæq; dabis captis Tritonia Thebis.
Vmbo scuti pars media quasi vmbilicus: vmbo etiã scutũ sæpe significat. Nam à parte totum intelligimus. Virgilius in decimo
Inde aliud supérque aliud figítque volatq;,
Ingenti gyro se sustinet aureus vmbo.
Ocreę crurum tegmina, quòd opponebãtur ob crus dictæ. Liuius ix. ab vrbe condita, Et sinistrum crus ocrea tectum, galeaq; cristatæ quæ speciem magnitudini corporum adderent. Eas verò & cristas galearum feruntur Cares tradidisse, sed galeam Lacedæmonii inuenerunt.
Pero rusticum calciamentũ, à Græciæ more vbi hoc armorum fuerat genus tractum, & Hernicis à poëta nobilissimo assignatum vnde isti trãsierant: proinde sunt in lib. vii. Virgilii illi versus, quibus Hernici populi & eorum nobilissimi vt tunc erat ciuitas Anagnia, enumerantur:
Quos diues Anagnia pascit,
Quos Amasene pater, non illis omnibus arma,
Nec clypei currúsve sonant, pars maxima glandes
Liuentis plumbi spargit, pars spicula gestat
Bina manu, fuluósque lupi de pelle galeros
Tegmen habent capiti, vestigia nuda sinistri
Instituere pedis, crudus tegit altera pero.
Hunc morẽ in Italia fuisse vt vno pede calciato, & altero nudo iretur ad bellum, nusquam adhuc, quod sciam, reperi, sed eam Grecorũ nonnullis cõsuetudinem fuisse, locupleti auctoritate iam palam faciam: in qua quidem re imitari est poëtæ inclyti occultissimam diligentiam, qui quum legisset Hernicos quorum est Anagnia à Pelasgis oriundos, appellatósq; ita à Pelasgo quodam duce suo qui Hernicus nominabatur, morẽ quem de Aetolia legerat Hernicis assignauit, qui sunt vetus colonia Pelasgorum. Et Hernicum quidem, hominem pelasgum, ducem Hernicis fuisse, Iulius Higinus in libro secundo vrbium non paucis verbis probat: Morem verò Aetolis fuisse, vno tantummodo pede calciato in bellum ire, ostendit clarissimus Euripides scriptor tragicus, in cuius tragœdia quæ Meleager

leager inſcribitur, nuncius inducitur deſcribens quo quiſq; habitu fuerit ex ducibus qui ad aprum capiendum conuenerant, in qua animaduertitis, diligentiſſimè verba Euripidis à Marone ſeruata: ait enim ille, & eũdem pedem nudum. Virgilius quoque dixit, Veſtigia nuda ſiniſtri Inſtituere pedis. In qua quidem re quo nobis ſtudium noſtrum magis comprobetur, non reticebimus rem pauciſſimis notam, reprehenſum Euripidem ab Ariſtotele ſecũdo de poëtis libro, qui ignorãtiam iſtiuſmodi Euripidis fuiſſe contendit: Aetolos enim non læuum pedem nudum habere, ſed dextrum: quod ne affirmem potius quàm probem, Ariſtotelis verba ſunt in eo libro, quem de poëtis ſecundo ſcriptum reliquit, in quo de Euripide ea locutum inuenies. Hæc quum ita ſint, Virgilium tamen Euripide auctore, quàm Ariſtotele vti maluiſſe conſtat: nam vt hæc ignorauerit vir tam anxie doctus, minime crediderim. Iure autem prætulit Euripidẽ: eſt enim ingens ei cum græcarum tragœdiarum ſcriptoribus familiaritas, quod ex multis dictis eius licet opinari.

Scanſilis ferri in equos vſum, adminiculum apud veteres tam Græcorum q̃ Latinorum fuiſſe haud inuenio. Virgilius in duodecimo,

Infrænant alii currus, aut corpora ſaltu
Subiiciunt in equos, & diſtrictis enſibus adſunt.

Idem in eodem,

Turnus vt Aeneam cedentem ex agmine vidit,
Turbatoſq; duces ſubita ſpe feruidus ardet,
Poſcit equos atq; arma ſimul ſaltuq; ſuperbus,
Emicat in currum & manibus molitur habenas.

Vegetius lib. prim. Non tãtum à tyronibus, ſed etiam à ſtipendiariis militibus ſalitio equo diſtricte eſt ſemper exacta, quẽ vſum vſq; ad hanc ætatem licet iam cum diſſimulatione perueniſſe manifeſtũ eſt. Equi lignei ſub tecto hyeme, æſtate ponebantur in campo, ſuper hos tyrones primo inermes dum cõſuetudinem perficerent, deinde armati cogebantur aſcendere, tantaq; cura erat vt nõ ſolum à dextris ſed etiam à ſiniſtris partibus & inſilire & deſilire condiſcerent, euaginatos etiam gladios vel contos tenentes, hoc enim aſſidua meditatione faciebãt, ſcilicet vt in tumultu prælii ſine mora aſcenderent, qui tam ſtudioſe exercebantur in pace. Liuius ſecundi belli punici lib. iii. Nec omnes Numidæ in dextro locati cornu, ſed quibus deſultorum in modũ binos trahentibus equos inter acerrimam ſæpe pugnam in recentem equum ex feſſo armatis tranſultare mos erat: tanta velocitas ipſis tãq; docile equorum genus. Xenophon Socraticus in eo libro qui equitum præfectus inſcribitur, Poſtquã verò equites quales eſſe oporteat dictum eſt, qua nam parte equites optimi comparentur hoc in medium conabor exponere. Ex his igitur iuniores impellere atque adhortari debemus, vt in equos inſilire diſcant. Huius autem rei magiſtrum pręceptoremq; qui adhibuerit, iure laudabitur: natu autẽ grandiores aſſuefacere vt in ſcandendis equis perſico more ſe inuicem adiuuent. Plutarchus in vita Gracchorũ, Dimenſo præterea viarum ſpatio ſingulis miliariis (eſt autem miliariũ paulo minus q̃ octo ſtadia) columnas lapideas ſpatii ſigna proferentes conſtitutas: alios inſuper lapides

parum inter se distantes ex vtraq; viarum parte disposuit, vt ex illis faciliter & sine saltu in equos esset ascendere. Huius rei præter hæc testes & indices sunt etiam arcus in vrbe romana triumphales, ac æneus apud Lateranum equus absq; huiusmodi scandendi adminiculo cum equite & sessore suo.

Calcar, agitandi cōcitandiq; equi stimulus est, à calce denominationem asciscens. Ouidius,

Non nocet admisso subdere calcar equo.

In eo autem quod vi. ænei. scribitur, Seu quū pedes iret in hostem, Seu spumantis equi foderet calcaribus armos, speciem pro genere posuit Maro, hoc est, equi armos pro equo, quū nō possint armi calcaribus fodi: vtq; hoc ad concitandū, sic virga ad regendum equum diuersarum gentium institutum fuisse proditur. Valerius Maxi. lib. tertio de. P. Crasso, Inter Eleā, inquit, et Smyrnā exceptus, ne in deditionē eius perueniret, dedecus arcessita ratione mortis effugit. Virgā enim qua ad regendū equum vsus fuerat in vnius barbari oculū direxit, qui vi doloris accensus, latus Crassi sica confodit. Lucanus in quarto,

Et gens quæ nudo residens massilia dorso
Ora leui flectit frenorum nescia virga.

Quæ arma ad nocendum apta, instrumentaq; bellica quibus nominibus explicentur. Cap. IIII.

Væ suis nominibus ad tegendum sunt arma dixisse videmur, nunc ad nocendum quę sunt reliqua prosequamur. Acinacis, gladius militaris lingua Parthorū vel Medorū, vt inquit Acron, pro quolibet licet poni possit. Q. Curtius lib. vi. Sed pręter clypeum eius putrem, & arcus duos Scythicos & acinacē nihil reperit. Hieronymus lib. i. cōtra Iouinianum, Strato regulus Sidonis manu propria se volens cōfodere ne imminētibus Persis ludibrio foret, gladiū quē arripuerat circūspectans, hostium pauidus exspectabat aduentum, quem iam iámque capiendum vxor intelligens, extorsit acinacem è manu, & latus eius transuerberauit.

Ensis & gladius huius naturæ sunt, auctore Qunitiliano insti. libro ix. vt idē pluribus vocibus declarent, ita vt nihil significationis quo potius vtaris intersit. Macrobius. i de somnio Scipionis, Nunc videamus quę sint hæc duo nomina quorum pariter meminit cum dicit, Quæ sidera & stellas vocatis, neq; enim hic res vna gemina appellatione monstratur, vt ensis & gladius.

Gladius, quem auctore Plinio. vi. natur. histo. à Lacedęmoniis cōstat inuētū, teste Varrone, c in g cōmutato à clade dicitur, q; fit ob hostiū cladē, vtq; dupōdii nomē quod dicitur à multis duobus modis, hic dupōdius & hoc dupōdium, sic hoc gladium & hic gladius. Quintilianus lib. i. insti. Et gladia qui dixerunt, genere exciderunt: sed hoc quoque notare contentus sum, ne arti quorundam culpa peruicacium perplexæ videar & ipse quæstionem addidisse.

Spatha, ensis, siue gladius, nomina sunt omnibus penè nota. Liuius trigesimonono, Vbi omnia fuga completa, vidit, Cato ipse ad secundam legionem quæ in subsidio posita erat reuehitur, & signa præ se ferri plenoq; gradu ad castra hostium oppugnanda succedere iubet, si quis extra ordinem auidius procurrit, & ipse inter equites spatha percutit, & tribunos centurionésque castigare iubet.

iubet. Hoc vocabulum in veterum etiam libris scriptũ inuenies,& apud A. Gellium noctium suarum libro decimo.

Harpe falcatus ensis quo vsus est Perseus in occisione Gorgonis. Lucanus in ix. Harpen alterius monstri iam cæde rubentem. Idem in eodem,

Perseos aduersi cyllenida dirigit harpen,
Lata colubriferi rumpens confinia colli.

Maro in septimo, Læua sceptra tenet falcati cominus enses.

Linguam veteres dixere gladiolum oblõgum in speciem linguæ factum, cuius meminit Neuius in tragœdia Ixione.

Machæra gladius longus ex altera parte acutus, à greco: nam Greci μακρ λ longum vocant. Cæsar. ii commen. Ad multam noctem etiam ad impedimẽta pugnatum est, propterea quòd pro vallo carros obiecerãt, & è superiore in nostros venientes tela coniiciebant: nonnulli inter carros rotasq; machæras & stragulas subiiciebant nostrósque vulnerabant. Seneca libro quinto de benefi. ad Liberalem, Nec galeam illam si videris agnosces: machæra enim hispana diuisa est.

Dolones gladii sunt. Plutarchus in vita Gracchi, Nec secus paratis clàm percussoribus, necem Tyberio machinabantur: ille verò palàm gladium quem dolonem vocant accinctus ambulabat. Dolones aliorum sententia, flagella sunt intra quorum virgam pugiones latent: aut secundum Varronem ingens contus cum ferro breuissimo, à dolo vel à fallendo dicti, quòd decipiant ferro, quum speciem præferant ligni. Sunt & qui velint perteretes mucrones, dolones dici: & Maro inquit,

Pila manu sæuosq; gerunt in bella dolones.

Sica à secando dicta, est enim gladius breuis quo maxime vtuntur qui apud Italos latrocinia exercent, à quo & Sicarii dicti: quanquam auctore Quintiliano libro nono institutionum, per abusionem Sicarios omnes vocamus, qui cædem telo quocunq; commiserint.

Pugio gladius breuis & bis acutus lateri adhęrens, sic dictus Festo teste, quòd eo punctim pugnetur: est & pugio secundum Varronẽ ingens contus cũ ferro.

Clunadum cultrum sanguinarium dictum est, vel quòd ad clunes depẽdet, vel quòd clunes bestiarum diuidit.

Secespitam cultrum ferreum dicunt oblongum, manubrio eburneo rotundo solido, iuncto ad capulum argẽto auroq;, fixo clauis æneis ære cyprio, quo pontifices flaminesq; ad sacrificia vtebãtur, à secando secespita dicta: alii securim, alii dolabram æneam esse putant.

Mucro, ensis & gladius idem sunt. Priscianus artis grammaticæ lib. ii. Synonyma tam propria quàm appellatiua inueniuntur, sicut ensis, gladius, mucro, vnũ atq; idẽ significãt: sicut P. Cornelius Scipio Aphricanus, vnum atque idem significãt. Boëtius de trinitate, In rerum enim numero nõ facit pluralitatem vnitatum repetitio: vt si de eodem dicam gladius vnus, mucro vnus, ensis vnus. Potest enim vnus tot vocabulis gladius agnosci. Hæc enim vnitatum iteratio potius est, non numeratio: veluti si ita dicamus, ensis, mucro, gladius, repetitio quædã eiusdẽ non numeratio diuersorũ: velut si dicã, sol, sol, sol, vnus sol, nõ tres

ſoles effecerim, ſed denuo totiens prędicauerim. Idem in eodem, Recte repetitio magis de eodem quàm enumeratio diuerſi videtur eſſe, quum dicitur, Deus pater, deus filius, deus ſpiritus ſanctus, atq; hæc trinitas vnus deus: vel enſis, atq; mucro, vnus gladius: veluti ſol, ſol, ſol, vnus ſol. Idem paulo infrà in eodem, Non verò ita dicitur filius ac ſpiritus ſanctus quaſi multiuocum quiddam: nã mucro enſis ipſe eſt & idem, pater verò ac filius & ſpiritus ſanctus idẽ quidẽ eſt, nõ verò ipſe. Liuius lib. vii. ab vrbe cond. Gallus velut moles ſuperne eminens proiecto læua ſcuto, in aduenientis arma hoſtis vanum cæſim cum ingenti ſonitu enſem deiecit, Romanus mucrone ſurrepto quum ſcutum ſcuto percuſſiſſent. Mucro, enſis quoq; vel gladii vel cuiuſlibet rei acumẽ dicitur. Liuius ab vrbe cond. xxii. Gallis Hiſpaniſque ſcuta eiuſdẽ formæ erant, ferè diſpares & diſſimiles gladii. Gallis prælongi ac ſine mucronibus. Hiſpano punctim magis quàm cæſim aſſueto petere hoſtem breuitate habiles cum mucronibus. Seneca ad Lucil. lib xi. Gladium bonum dicere non cui auratus eſt baltheus, nec cuius vagina genus diſtinguit, ſed cui & ad ſecandum ſubtilis acies eſt, & mucro munimentum omne rupturus. Macrobius lib. i. de ſomno Scip. Nam & Dionyſius aulę ſidereæ inclemẽtiſſimus incubator, familiari ſuo cuidam ſolam beatam exiſtimanti vitam tyranni volens quàm perpetuo metu miſeram, quàmq; impendentium ſemper periculorum plenam oſtendere, gladium vagina raptum & capulo de filo tenui pendentẽ mucrone demiſſo iuſſit familiaris illius capiti imminere inter epulas: vnde etiam à poëta clariſſimo dictum eſt in xii.

Illa manu moriens telum trahit, oſſa ſed inter
Ferreus ad coſtas alto ſtat vulnere mucro.

Omnes hæ deniq; gladiorum ſpecies vaginis abduntur.

Aclides, auctore Seruio, tela ſunt quædam antiqua adeò vt nequicquam commemorentur in bello. Legitur tamen quòd claue, cubito ſemis eminentibus hinc & hinc acuminibus in hoſtes ita iaciuntur religatæ loro vel lino, vt peractis vulneribus poſſint redire: putantur tamen eſſe teli genus quod in flagello immerſum iaci poteſt dicente Marone,

Teretes ſunt aclides illi
Tela, ſed hæc lento mos eſt aptare flagello.

Telum vulgo id appellatur quod ab arcu mittitur manu, vt lapis, lignũ, fuſtis, haſta, lanceæ, pilum, & quodcunque in longinquum mittitur græca voce τήλοθεν ſignificatum, quanquam etiam legimus de gladio. Liuius lib. i. Arma his imperata, galea, clypeus, ocreæ, lorica, omnia ex ære: hæc vt tegimenta corporis eſſent, tela in hoſtem haſtaq; & gladius. Seneca lib. xv. epiſt. de diuitiis loquẽs, Illæ, inquit, neminem lædunt, nec ſua cuiquam nocet ſtulticia aut aliena nequitia: ſic quemadmodum gladius neminem occidit, & occidentis telum eſt. Virgilius,

At non hoc telum mea quod vi dextera verſat Effugies.

Verutum telum breue & anguſtum, Nonio teſte. T. Liuius ab vrbe cõd. decimo, Quibus pleriſq; in ſcuta verutis, in corpora ipſa fixis, ſternitur cuneus. Idem in primo, Arma mutata, nihil præter haſtam & verutum datum. Vegetius lib. ſecũdo quũ de miſſilibus loqueretur & de vno ac maiore dixiſſet, Aliud, inquit,

minus ferro vnciarum quinque,hastili pedum totidem & semis,quod tunc verutulum nunc verutum dicitur.

Fustes sunt quos palos rustici vocant,quiq; inter prima humani generis arma fuere. Baculus à Baccho secundum Rabanum & plerosque alios repertus & appellatus,vsu communi masculinum est, significationem habens notissimam. Liuius lib.primo,Augur ad læuam eius capite velato sedem cepit, dextera manu baculum sine nodo aduncum tenens,quem lituum appellarũt: diminutiuum tamen neutro genere bacillum habet.Cicero ii.de fin.bono.Bacillum aliud inflexum,aliud ita natum. Primitiuum etiam quod est baculus, baculum neutro genere prolatum inuenimus. Apuleius magiæ lib.primo,Veruntamen hoc Diogeni & Antistheni pera & baculum,quod regibus diadema,quod imperatoribus paludamentum,quod pontificibus galerum,quod lituus auguribus.
Ouidius xv.metam. Esse solet,baculũmque tenens agreste sinistra.
Vindicta virga prætoris qua serui percussi liberantur & libertatem acquirunt, à vendico dicta,quia per eam vendicent libertatem.Persius,
Ad dominum ignoras nisi quem vindicta relaxat.
Liuius lib.ii.ab vrbe cond.Ille primum dicitur vindicta liberatus.Quidam vindictæ quoque nomen tractum ab illo putant, cui Viridatio nomen fuisset, post illum obseruatur vt qui ita liberati essent in ciuitatem accepti viderentur.

Verbera pro verberatione licet nonnunquam accipiantur,rem tamen corpoream propriè significant, vt flagella quæ sunt propriè sarmentorum summitates.Quintilianus,Ignes ex proximo raptos,& verbera quæ casus obtulerat.Iustinus epit.Trog.Pomp.lib.ii.Admonentur Scythæ mutare genus pugnæ,memores non cum hostibus,sed cum seruis præliandũ: nec armorũ,sed dominorũ iure vincendos: verbera,non arma in aciẽ afferenda,omissoq; ferro virgas & flagella cæteráq; seruilis metus instrumenta paranda. Hastas Lacedæmonios inuenisse dicitur.Fraxinus obedientissima,corilus melior,sorbus lentior: ea Homeri præconio Achillis hasta nobilitata est. Hastilia minores lãceę sunt ferro producto & quas manu iacere ars est. Conti hastæ longiores sunt & robustæ, sine ferro sed acuta cuspide.Iuuenalis,
Nocte iter ingressus gladium contũmque timebis.
Lancea quam Aetolos inuenisse vi.na. histo. testis est Plinius,vt hasta manifestam habet significationem,latinũ licet nomen non sit,scriptumq; est in libro M. Varronis rerum diuinarum xxiiii.quo in loco Varro quum de pectorico dixisset esse id verbum gallicum,lanceam quoque dixit non latinum sed hispanicum verbum esse: alii à græco dictum putant,quod Græci λόγχlω vocant.

Pilum Panthesileæ licet inuentum,hasta romana,vt gesa Gallorum,& larissa Macedonũ,id auctores dicũt maximi,vsus in bellis,quòd huiusmodi hasta amento ęqua lance si pẽdeat & ponderata vibretur, vbi excusso lacerto valide intorta fuerit, vix armatura inuenitur quæ vibrantis ictum sustineat, eminus intortum vbi armis hæserit agitatione & motu continuo penetrare contẽdit,nec subitum euitari potest aut repelli, sed nec euelli hoste premente.His Britanni maximè vsi & circumiacentes etiam insulæ. Gesa Gallorum tela,siue viriles hastæ. Nam

& viros fortes Galli Gesos vocant. Liuius ix. Tere pastorali habitu, agrestibus telis, falcibus, gesisq; binis armati: sunt qui à cędendo cæsa dici rectius putant. Ruma pilū, rumata pilata, rumex telum, sparo gallico quàm simile. Iaculum quod cum amento Aetolum Martis filium inuenisse ferunt telum etiam, quòd vt iaciatur fit, teste Varrone, dictū. Spara, Pomp. teste, minimi generis iacula agrestia & rustica, à spargendo dicta. Aemilius de excellentibus ducibus exterarum gentium, Epaminundam pugnantem & sparo eminus percussum concidere viderunt. Lucilius, Tum spara, tum murices portantur stragula porrò. Sparos mas. etiā genere legimus. Salustius in Catil. Sed ex omni copia quarta pars erat militaribus armis instructa, cæteri vt quosq; casus armauerat, sparos & lanceas, alii præacutas sudes portare. Sarissa, ut Pōp. placet, teste Seruio est hasta macedonica. Liuius ab vrbe cond. lib. ix. Arma clypeus, sarissæq; illis, id est, hastæ. Idem xxxvii. Ibi simul perturbari ordines, & impeditus intercursu suorum vsus pręlongarum hastarum, sarissas Macedones vocant, intulere signa romanæ legiones. Idem xxxviii. Per oculi foramina prælongæ hastæ, quas sarissas vocant, ad submouendos hostes emittebantur. Q. Curtius lib. vii. Prior Barbarus emisit hastam, quam exiguus modica capitis declinatione vitauit, atque ipse infestam sarissam equo calcaribus concito in medio barbari gutture ita fixit, vt per ceruicem emineret, pręcipitatus ex equo barbarus adhuc tamen repugnabat, sed ille extractam ex vulnere hastam rursus in eos dirigit.

Gibinam appellant Illyrici telum venabulo simile. Ennius, Illyrici restāt sicis Gibinisque fodentes. Securis quasi semicuris vel semiquiris, quod est hasta: vel à gręco κοίρανος qui regē significat: cōstat autem Romanos Gręcos fuisse, & erant secures signa quæ ante consulem ferebantur. Tragula est hasta ferro præacuta, & vt Varro inquit, à traiiciendo dicta, vt Pomp. teli genus, dictū quòd scuto infixum trahatur. Cæsar lib. v. commentariorū, Monet vt tragulam cum epistola ad amentum deligata intra munitionē castrorum abiiciat. Liuius xxv. Ibi signis collatis pugnatum per quatuor fermè horas, egregieq; vincētibus Romanis signum receptui est datum, quòd Cn. Scipionis ferrum tragula confixum erat. Claua teli genus quo Hercules vtebatur, sic dicta q̧ sit clauis ferreis inuicem religata: claua enim, & leonis pellis antiquo Herculi conueniunt, quo tempore arma nondū erāt adinuēta, sed fustibus homines iniurias propulsabant, ac ferarum pellibus tegebant pro armis corpora. Hanc quidam Catheiam, quam & Horatius Caiam vocat, dictam etiam putant, éstq; Catheia gallici teli genus, quod si ab artifice mittatur, rursus venit ad eum qui mittit. Huius Virgilius meminit, Theutonico ritu solitos torquere catheias: Theutonico ritu dixit, quia Theutonici Galliæ comatæ sunt populi. Bipennis dicitur, q̧ ex vtraque parte acutam habet aciem, quasi duas pennas: penum autem antiqui acutū dicebant: vnde & auium pęnę quasi acutæ. Quintili. lib. i. institu. Quare discat puer quid in literis proprium, quid commune, quæ cum quibus cognatio: nec miretur cur ex scamno fiat scabellum, aut à pinna, quod est acutum, securis vtrinq; habens aciē bipennis, ne illorū sequatur errorem, qui quia à pennis duabus hoc esse nomē existimant, pinnas auiū dici volūt. Dolabra quasi duo labra, q̧ duo habeat labra

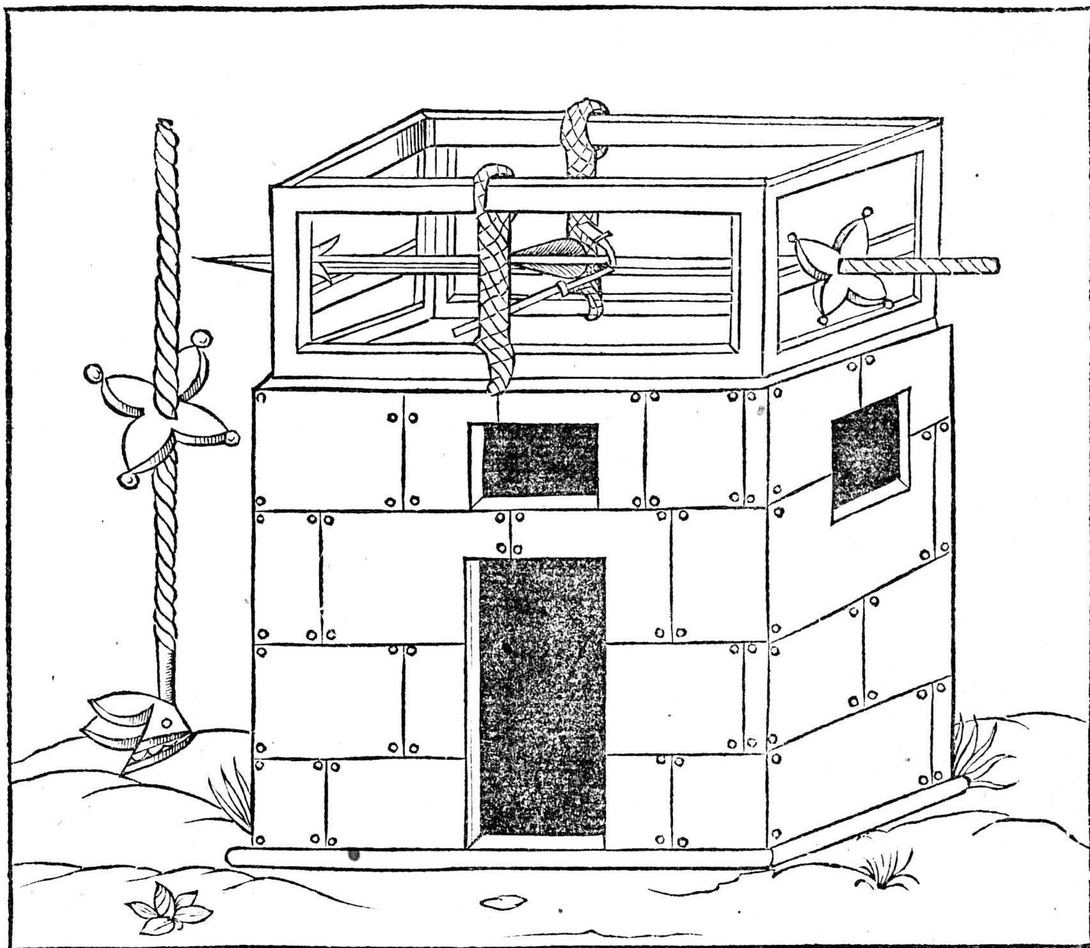
at labra, ad dolandum, & delendum, demoliendumq; Liuius belli punici lib. ii. Tunc Hannibal occasionem ratus, quingentos ferme Aphros cum dolabris ad subruendum ab imo murum mittit. Idem in eodem, libro quarto, Dolabræ calonibus diuiduntur ad vallum proruendum, fossasq; implendas, intra munimenta instruit acies. Idem in eodem, libro octauo, Eademq; porta signa infesta in vrbem illata, & aliis partibus securibus dolabrísque cædebantur portæ. Iuuenalis libro tertio, Nodosam post hæc frangebat vertice vitem

Si lentus nigra muniret castra dolabra.

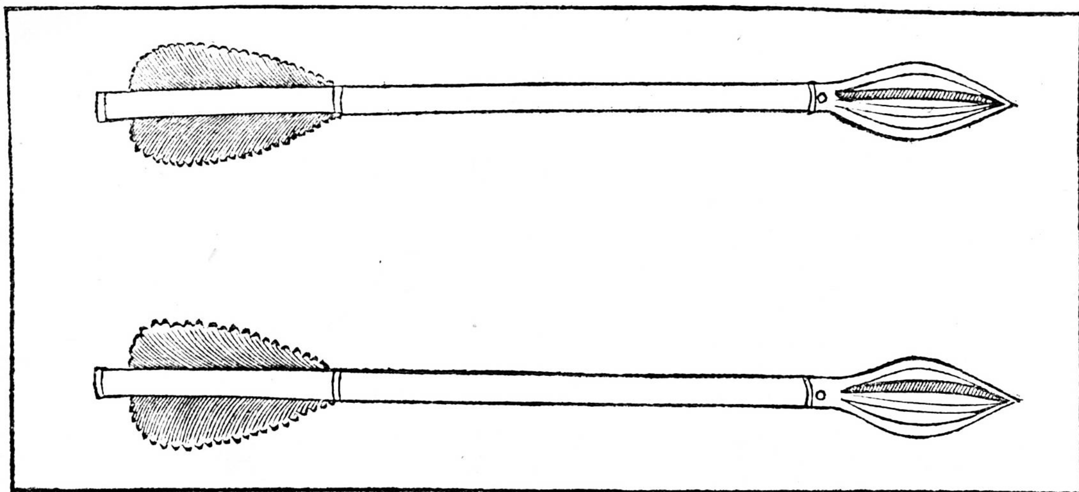
Falarica genus teli missilis, quo vtuntur ex falis, id est, ex locis extructis dimicantes, vt Seruio placet, ingens telum torno factum, ferrum habens cubitale, & rotunditatem de plumbo in modũ sphærę in ipsa summitate, dicitur & ignem habere affixũ, hoc autem telo pugnatur de turribus quas falas dici manifestũ est: A falis dicta falarica, sicut à muro muralis: sane falaricam Lucanus dixit neruis mitti tortilibus ex quadam machina,

Hunc aut tortilibus vibrata falarica neruis
Obruit, aut vasti muralia pondera saxi.

Virgilius verò in nono, sic ait Turnum manu iaculari potuisse, quod à poëta vel poëtice, vel in laudem & virtutem Turni forte dictum est, qui talem hastam manu iaculatus est. Liuius ab vrde cõdita. xxii. libro, Falarica erat Saguntinis missile telum hastili ab ligneo, & cætera tereti præterquam ad extremum vnde ferrum extabat, id sicut in pilo quadratũ stuppa circũligabãt liniebantq; pice. Ferrum autem tres in longũ habet pedes, vt cũ armis transfigere corpus posset: sed id maxime, si hęsisset in scuto, nec penetrasset in corpus, pauorem faciebat, quod quum medium accensum mitteretur conceptúmque ipso motu multo maiorem ignem ferret, arma admitti cogebat, nudumq; militem ad insequentes ictus prębebat.

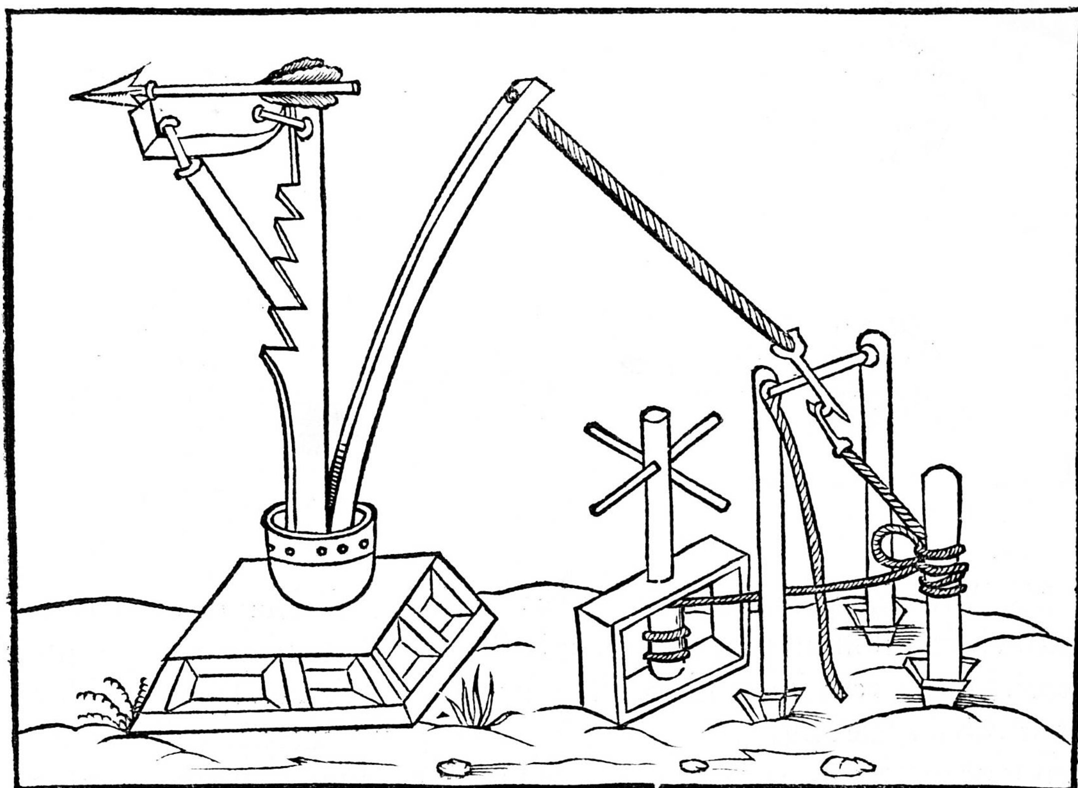

Malleoli tela ſunt in muliebris coli formam. Ammianus Marcellinus.xxiiii.rerum geſtarum, Malleoli autem teli genus figuratur hac ſpecie, Sagitta eſt cānea inter ſpiculum & arundinem multifido ferro coagmētata, quæ in muliebris coli formam quo nentur lintea ſtamina concauatur, ventre ſubtiliter & pluriſariam patens, atque in alueo ipſo ignem cum aliquo ſuſcipit alimento, & ſic emiſſa lentius arcu inualido: arcus ictu enim rapidiore extinguitur æſtus incendiorum, nec remedio vllo quàm ſuperiecto puluere vel amurca conſopitur. Liuius xxxviii.ab vrbe condita, Alii cum ardentibus facibus, alii ſtuppam picémque & malleolos ferentes tota collucente flammis acie aduenere. In huiuſmodi autem malleoli concauo glutinum igníſque fomentum eſt inextinguibile ex colophonio, ſulphure, ſale quē nitrum appellant, omnibus in lauri oleo liquefactis: ſecundum alios, oleo, petreleo, adipe anatis, medulla cannæ ferulæ, ſulphure: vt aliis viſum eſt, ex oleę oliuo, ſepo, colophonia, camphora, reſina, ſtuppa. Hanc veteres compoſitionem bellatores Incendiarium appellant.

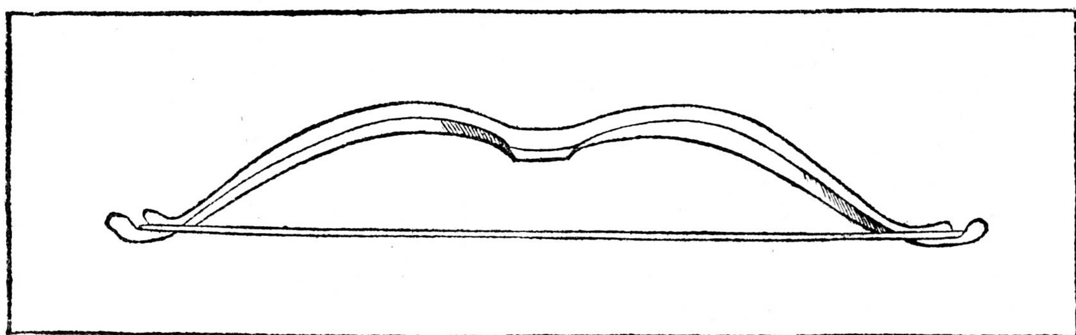

Missilia hastilia, tela à mittendo dicta. Liuius. xxxii. Magna tormentorum etiam vis, vt missilibus procul arcerent hostem. Catapulta quam Plinius vi. natur. histo. Cretes inuenisse perhibet, iaculum est celer, vel sagitta, vt Nonius inquit. Cæsar, siue alius pro eo commentariorum x. Centonésque insuper iniecerunt, ne vt tela tormentis missa tabulationem perstringerent, aut saxa & catapulta lateritium discuterent. Liuius belli punici lib. i. Collatísque eò catapultis, sagittis, balistísque vt castellum in ipsa vrbe velut arcem imminentem haberet, muro circundant. Plautus in Gurgulione, Atque ita te neruo torquebo vt catapultæ solent. Idem in Captiuis, Nam meus est balista pugnus, cubitus catapulta, humerus aries. Catapultam etiam organum, bellicúmque instrumētum quo tricubitalia tela iaciūtur, vsu doctissimorum comprobatur auctorum. Pom. Trifax, teulm longitudinis trium cubitorum, quod catapulta mittitur. Victruuius libro decimo, Ex ratione grauitatis proportiones sumuntur, quemadmodum catapultis de longitudinibus sagittarum. Liuius belli punici libro primo, Ipse Hannibal qua turris mobilis omnia munimenta vrbis superans altitudine agebatur, hortator aderat, quæ quum admota, catapultis balistísque per omnia tabulata dispositis, muros defensoribus nudasset.

Pars catapultæ quæ fune trahitur debet esse ex chalybe.

Romphæa, teſte A. Gellio noct. atti.lib. ix. genus teli eſt thracæ nationis: apud alios frameam ſpatham & gladium licet ſonet. Hoc vocabulum in Q. Ennii annalium xiii. poſitum inuenies. Liuius ab vrbe condita xxxi. Thracas quoque romphæę ingentis & ipſæ longitudinis inter obiectos vndique Romanos impediebant. Arcus quartę formæ ad iaciendas ſagittas bellica inſtrumenta, & veluti ances quæ partes vrbis excelſæ atque munitæ ſunt: ab arcẽdo hoſte dicti, quanquam quantum ad arces ſpectat ſint, cum quibus eſt Seruius, qui quod arcana ſecreta dicuntur, arces dictas putent quaſi res ſecretas: vel ſint alii licet, teſte Solino libro primo memorabilium, qui videri velint, quum Arcades in excelſa parte montis habitaſſent, deriuatum deinceps vt tutiſſima vrbium, arces nominarentur. Arcus inſuper ſagittandique Apollinem ferunt extitiſſe repertorẽ, qua de cauſa Cretẽſes pręcipue arcu delectati ſunt, quẽ Scythicũ nominarũt.

Coriti, propriè ſunt arcuum thecæ: dicuntur tamen eſſe ſagittarum foruli, quos & pharetras nominamus.

Virgilius in xii.

Quid tela, Sagittæ,
Coriticꝗ leues humeris & lætifer arcus.

Ouidius metamorph.

Exuit hic humeros pharetram lentosꝗ tetendit
Arcus.

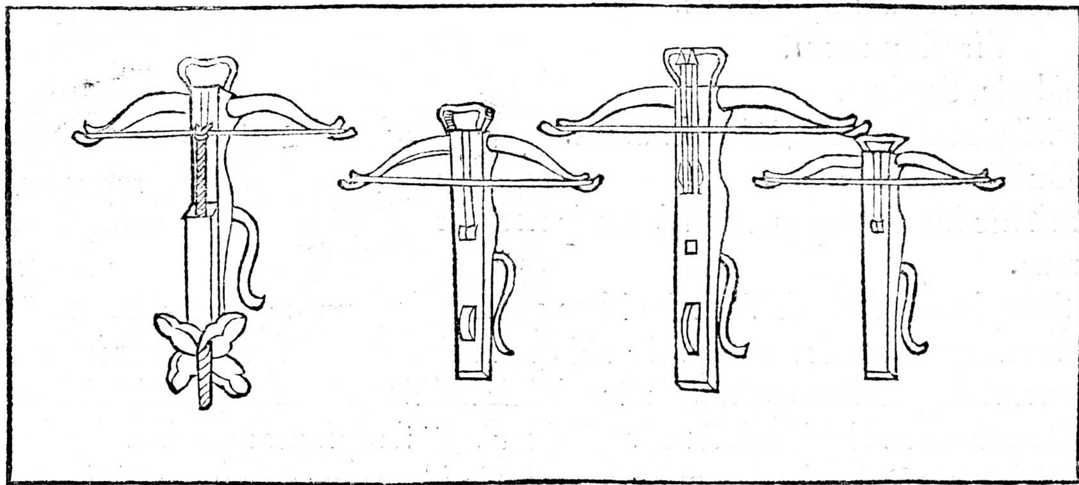
Scorpiones, vt inquit Vegetius libro quarto, dicebantur quos nunc manubaliſtas vocant, ideo ſic nuncupati quòd de paruis ſubtilibúſque ſpiculis inferant mortem. Regum libro primo, Et ſtatuit illic baliſtas, & maculas, & ignis iacula, & tormenta ad lapides iactandos, & ſpicula, & ſcorpiones ad mittendas ſagittas, & fundibula. Cæſar comment. lib. vii. Quidam ante portam oppidi gallus per manus ſeui ac picis traditas glebas in igne, & regionem turris prohibebat, ſcorpione à latere traiectus exanimatus concidit. Sunt & qui ſcorpionum ictibus non ſagittas tantum ſed et lapides mitti annuant. Ammianus Marcellinus rerum geſtarum xxv. Et ſcorpiones quò, umque manus peritę duxiſſent, rotundos lapides euibrabant. Idem vigeſimoquarto, Scorpioni onagri vocabulum indidit ætas nouella, ea re quòd aſini feri cum venatibus agitantur, ita eminus lapides poſt terga calcitrando emittunt, vt perforent pectora ſequentiũ, aut perfractis oſſibus capita ipſa diſplodant. Vegetius Renatus libro quarto, Per ſcorpiones, ſpiculis, ſaxis item grauioribus per onagrum deſtinatis, non ſolum equi eliduntur, ſed etiam hoſtiũ machinamenta franguntur. Nonius Marcellus ſcorpionem teli genus eſſe aſſerit: alii à Nonio minus diſſidentes, ſcorpionem ſagittam ſed veneno oblitam eſſe aiunt, quæ virus quò figitur infundit, vnde & ſcorpio nomẽ accepit. Scorpiones huiuſmodi à Scythis originem traxiſſe arbitror, illi enim viperea ſanie & humano ſanguine tinctis ſagittis, quolibet vulnere, leui licet tactu ſed irremediabili illico mortem afferunt.

De his Lucanus,

Spicula nec ſolo ſpargunt fidentia ferro
Stridula, ſed multo ſaturantur tela veneno.
Vulnera parua nocent fatumꝗ in ſanguine ſummo eſt.

Ad poſtremùm ſiue Scytha ſiue Cretẽſis ſiue alio cælo genitus fuerit, qui ſcorpionem ad mittendas ſagittas primus inuenit, aut proditor ſane fuit, aut nocendi auidus, aut metuens hoſtis: cogitauit enim, quòd idem Lucanus inquit,

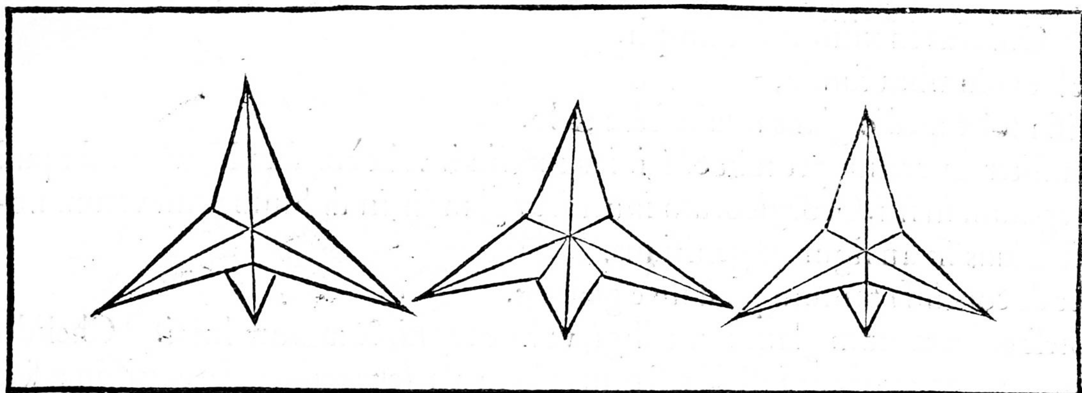
Longe tendere neruos,
Et quò ferre velit committere vulnera ventis.

Sagitta à ſagaci ictu, id eſt, veloci vocata, vt quibuſdam placet: ſiquidem vt ocius mors perueniret ad hominem, alitem illam fecimus, pennaſq; ferro adiecimus, quod ſcelere humani ingenii, ac fraude inuentum arbitror. Has primũ Cretenſes, vt inquit Solinus, alii vt refert Plinius nat. hiſt. Saterem Iouis filium, vel Perſem Perſei filium inueniſſe aſſerunt, frequênſque circa hęc orientalium vſus. Hi calamis ſpicula addunt irreuocabili hamo varieq; mortem accelerat penna calamis addita, fitq; ex ipſis telum aliud priore facto in vulneribus. Hanc barbaram Sagittam appellant, huiuſmodi telis ſolem ipſum obumbrant, propter hoc maximè ſerenos dies optant, oderúntque ventos & imbres qui inter illos pacem eſſe cogũt. Hic vſus in Creta bellatores ſuos pręcipitauit. In hoc, vt in cæteris vicis Italiæ, in agro maximè Bononienſi, ac penes flumen Rhenum ſagittis nullus aptior calamus eſt, quibus pondus voluere eſſe contra flatus quoque peruicax.

Spiculum, ſagittę præacutę ferrum. Curtius lib. ſeptimo, Quos dum obſidet rex, inter promptiſſimos dimicans ſagitta ictus eſt, quæ in medio crure fixa reliquerat ſpiculum. Idem in nono, Medici lignum ſagittæ, ſcilicet corpori infixum ita ne ſpiculum moueretur abſcindunt, corpore deinde nudato animaduertunt hamos eſſe telo, nec aliter id ſine pernicie corporis extrahi poſſe, quàm vt ſecundo vulnus augerent.

Murices, tribulos aiunt ferreos, qui tribus radiis abiecti quoquomodo ſituentur ſtant, & erecto quarto infeſti ſunt. Q. Curtius lib. quarto, Quum homo quidam transfuga quanto maximo curſu ad regem peruenit, nuntians murices ferreos in terram diffudiſſe Darium, qua milites emiſſurũ eſſe credebat, notatumq; certo ſigno locum, vt fraus euitari à ſuis poſſet.

Scalprum,præacutum ad feriendum ferrum. Liuius belli Punici lib.vii.Elephanti plures ab ipsis rectoribus quàm ab hoste interfecti,fabrile scalprum cum malleo habebant: id,vbi sæuire beluæ ac ruere in suos cœperant, magister inter aures positum ipso in articulo quo iungitur capiti ceruix quanto maximo poterat ictu adigebat, ea celerrima via mortis in tantæ molis bellua inuenta erat. Scalpellum à scalpro imminutum.Cicero.ii.de diuinat.Aut quorum linguę sic inhęrent vt loqui nō possent, hæ scalpello resectæ liberarētur. Hieremiæ xxxvi, Cumq; legisset Iudi pagellas tres vel quatuor, scidit illud scalpello scribę,et proiecit in ignem. Veruina,genus iaculi longi,teste Fabio Placiade. Plautus in Bacchide,Si tibi machæra est foris,at mihi veruina est intus qua te & illos confodiam. Soliferum, genus teli, hoc est, totū ferreum: ὅλος enim gręcè dicitur id quod nos totum vocamus. Liuius belli macedo. libro quarto,Et cohortes à tergo stantes pauidi respiciebant, vt emissis soliferis falaricisque gladios strinxerunt. Funda,quòd ea fundantur lapides,id est,mittātur. Hoc telum habena volutatur in iactu,glānsq; librata quū sederit,velut neruo missa excutitur.Liuius xxviii.Fundis vt nunc plurimū,ita tunc solo eo telo vtebātur, nec quisquam alterius gentis vnius tantum ea arte quantum inter omnes alios Baleares excellunt,apud quos, vt inquit Flauius,matres à teneris vnguiculis ita natos erudisse produntur ut nullum cibi genus cōtingere sinerent nisi quem ex funda immisso lapide percussissent. Proinde sunt qui Balearium insularū habitatores huius teli vsum primos inuenisse asserant,quàmquam Plinius natur. histo.hoc idem apud Syrophœnicas dicat inuentum.

Glans vel glandis, telum est siue massa plumbea instar glandium quæ funda balistàve proiicitur. Claudianus lib.vii.

Nunc spicula cornu
Tendere,nunc glandes baleari spargere funda.

Salustius in Iugur.Pars eminus glāde,aut lapidibus pugnare. Virgilius in vi.
Pars maxima glandes Liuentis spargit plumbi.

V Ouidius

Ouidius in xiiii. metamorph.

Vt lata plumbea funda,
Missa solet medio glans intabescere cælo.

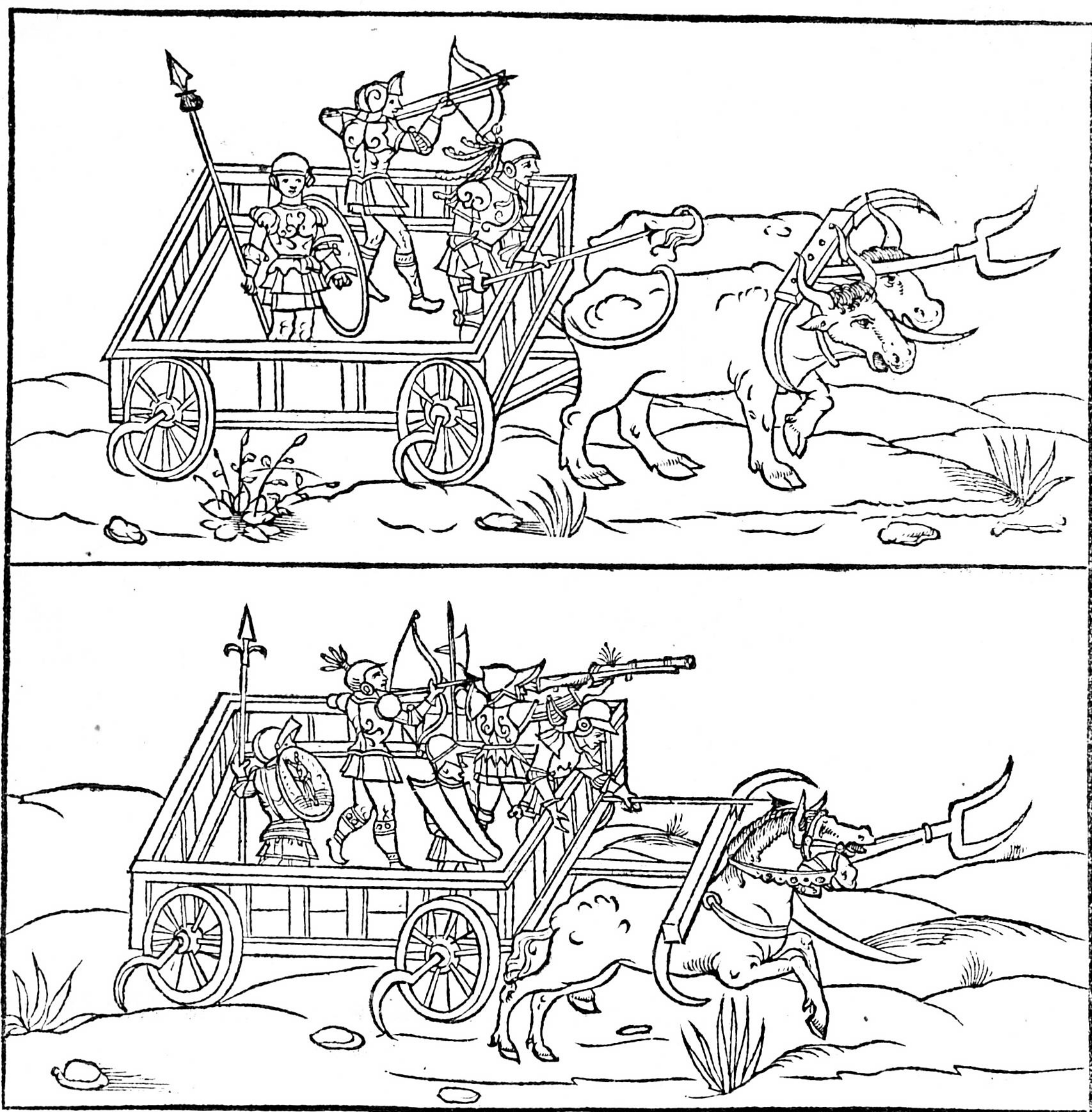
Similiter Lucretius protulit & Liuius.xxvii.ab vrbe condita.Nam quod apud Virgilium in iiii.Georgicorum inuenitur glandis,in dubium venit vtrum nominatiuus sit an figuratè genitiuus,

Nec de concussa tantum pluit ilice glandis.

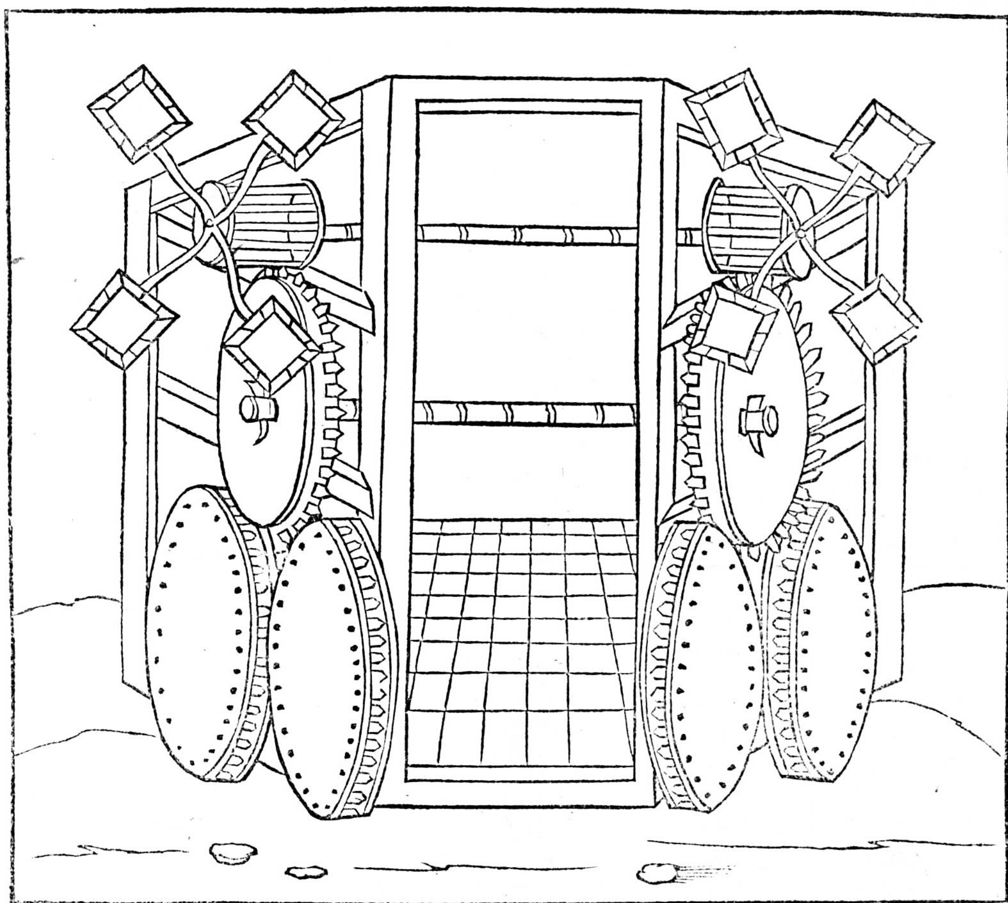
Potest enim tantum glandis intelligi, vt hoc regni, & tantum lucri. Chelidonium auctores vocant ipsi falcastrum, altera parte tantum acie tenuissima sed latiore,vlnæ longitudine, cauda bifurca ceu hyrundinis,vnde & nomẽ habet: vaginis non conditur, sed vnco dependet à cingulo. Danicæ,secures productiores quibus acies subtilior, quibúsque non modo Dani sed etiam aliæ gentes iam vti cœperunt: in vuiuersum autem quæ pro re militari circa hæc cõsideranda sunt,ferramentorum genera si oleo restinguãtur delicatior fit acies, aqua duratur in fragilitatem. Hyrcorum sanguinis tãta vis est vt ferramentorum subtilitas nec alio acrius induretur. Ferrum autem omne à rubigine tuetur oleum, cerussa aut liquida pix. Falx lunatum ferrum hastæ affixum, militare quondam,nunc agreste telum. Valerius libro quinto,Vnumquemq; ex his falce percussum in cædem suam compulit. Liuius ix. ab vrbe condita,Iere pastorali habitu agrestibus telis,falcibus,gesisque binis armati. Martialis,

Fraus me certa ducis quondam curuauit in vsus,
Agricolæ nunc sum,militis antè fui.

Fuit & quondam falx nedum terrestris militiæ, sed & nauticæ instrumentum. Erant enim Romanis inaudita magnitudine falces, quas cum artificioso quodam impulsu rudentibus hostium iniecissent nauigio remis in aduersum acto, & rudentes velut cultri acie tonsorii scindebantur, & antennæ simul ac superba ruebant armamẽta,erántq; suis impedimento nauibus quibus fuerant præsidio adiumentóque. A falce falcati etiam currus dicti: falcibus nanque præmuniebantur,atque in hunc maximè modum falcibus armati prodibãt in bella. Cuspides circa temonem ab iugo decem cubita extensas velut cornua habebant, quibus quicquid obuium daretur trãsfigerent,in extremis iugis binæ circà eminebant falces,altera æquata iugo, altera inferior in terram deuexa: illa vt quicquid à latere obiiceretur abscinderet,hæc vt prolapsos subeuntésque contingeret. Item in axibus rotarum vtrinque binæ eodem modo figebantur falces, ex omni parte acie prominente, vt in subiecta huiuscemodi currus descriptione continetur.

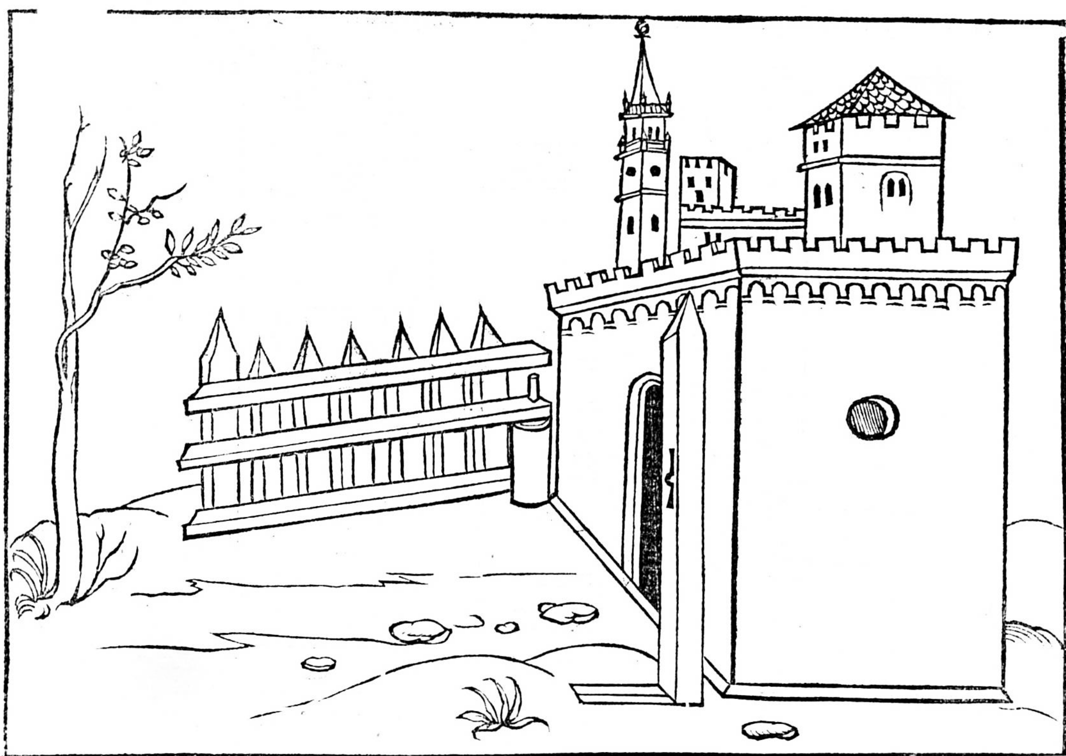
His quadrigis vt ſemper duces hoſtium acies perturbaturos ſe credebant, in ſuas terrorem perſæpe verterunt, vt Antiocho maximè contigit. Nam Eumenes vbi eas vidit, haud ignarus pugnæ, & quàm anceps eſſet auxilii genus, ſi quis pauorem magis iniiceret quàm iuſta adoriretur pugna, ſagittarios funditoréſque & iaculatores equitum non confertos, ſed quàm maximè poſſet diſperſos excutere iubet, & omnibus ſimul partibus tela ingerere. Hæc velut procella, partim clamoribus diſſonis ita cõſternauit equos, vt repentè velut effrenati paſſim incerto curſu vagarentur. Romani murices ferreos in terrã fundebant qua hoſtes emiſſuros quadrigas arbitrabantur: in quos cum incidiſſent paulò pòſt ſaucii, pigri, inutiléſque reddebantur. Eſt & alia mirifica bellici currus non falcati forma, flabellis ventóque in hunc modum adacti.

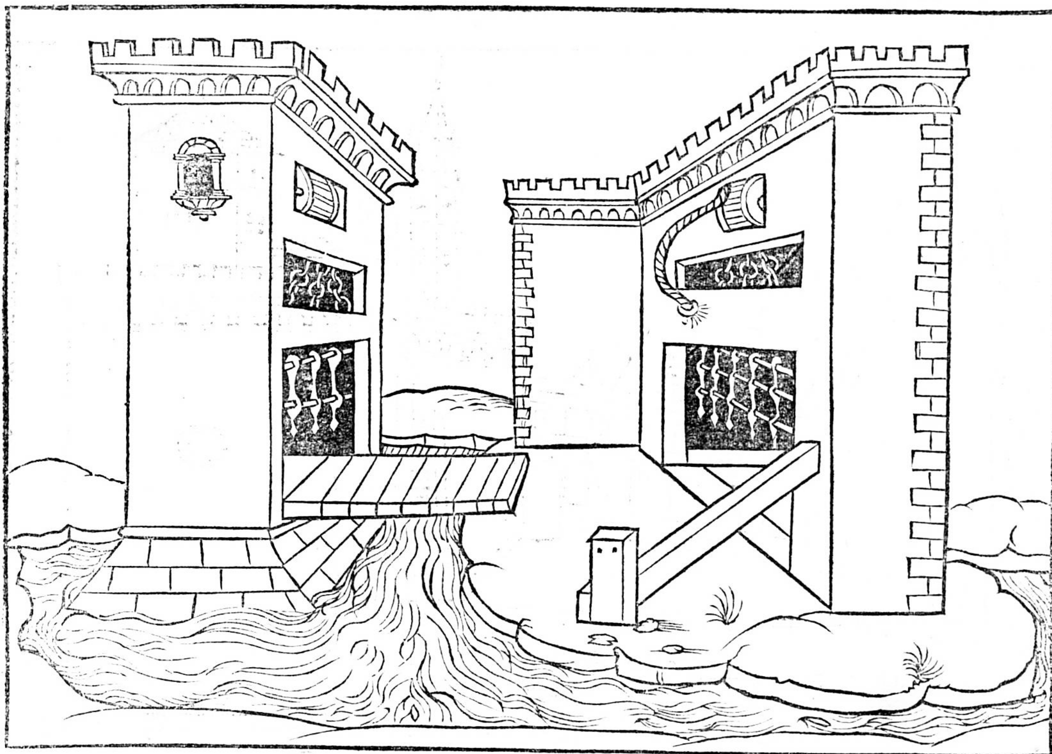
Vallos & sudes idem esse constat, auctore Seruio, quanquã bis idem dictum sit à Virgilio ii. Geor. his verbis,

Quadrifidásque sudes & acuto robore vallos.

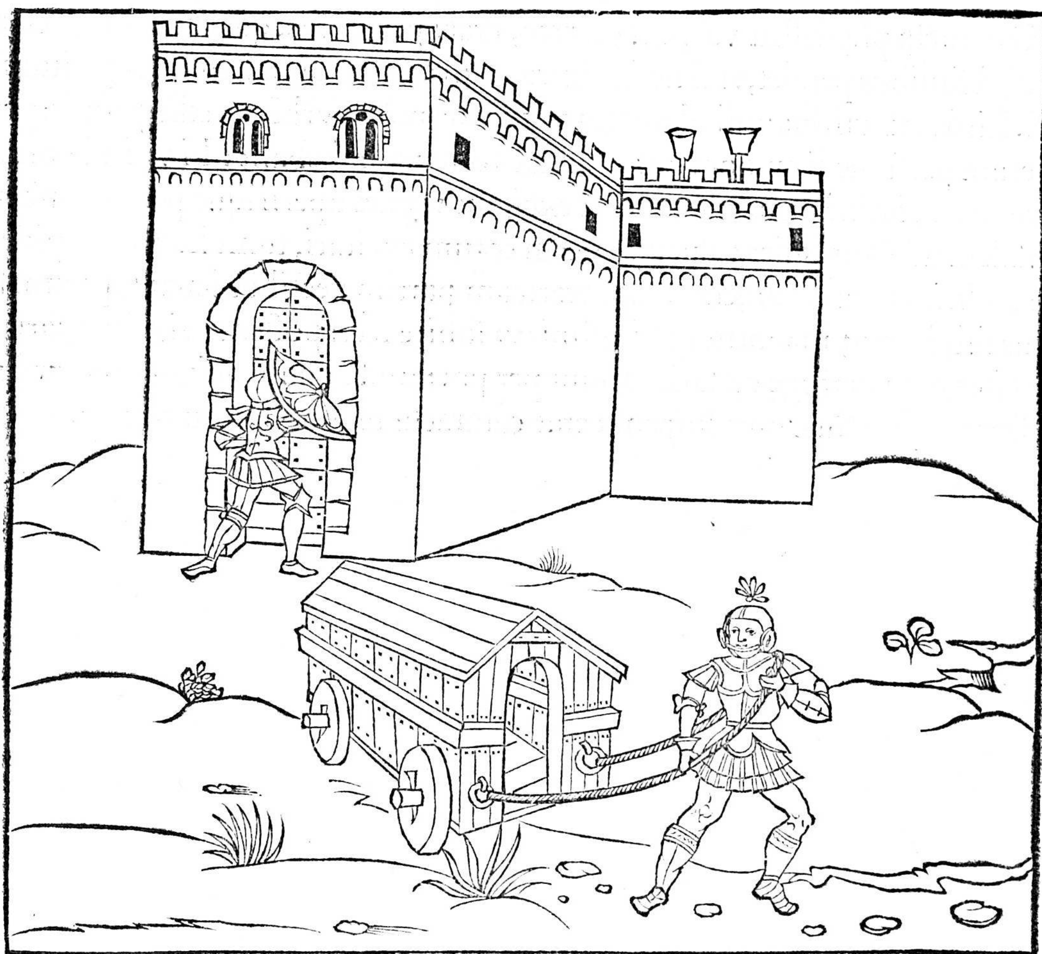
Valli nanque fossarum fustes sunt, quibus vallum præmunitur. Nam munitio ipsa propriè vallũ dicitur neutraliter, licet masculino genere Albius Tibullus posuerit, Non arces, non vallus erat, summumq; patebat. Valli etiam denomina tio, teste Varrone, inde est, quòd ea varicare nemo posset, vel quòd singula ibi extrema bacilla furcillatam habent figuram literæ v. Terra autem illa quæ vallo facto propius ponitur, agger propriè dicitur: abusiue tamen, & muros, & muni menta omnia, & omnẽ è terra lignisq; coaceruationẽ ad subruẽdas vrbes quòd agantur & ducantur, aggerem dicimus. Liuius lib. iii. bel. macedo. Thaumatos eo tempore summa vi expugnabat, aggeribus vineísque, & iam aries muris admotus erat. Idem in eodẽ, Omnes inde spes pugnãtibus, in vi, & armis, & operibus erant: vndiq; aggeres haud facili aditu ad mœnia admouebãtur. Idem in eodem, lib. vi. Hęc maior difficultas Macedonibus erat, q̃ Romani aggere, & vineis, & omnibus supra terram operibus aut præliis essent, subter Macedones cuniculis oppugnabant. Idem in eodem, Sed armati frequentes quidam ignes, etiam quos aggeribus iniicerent, ferebant. Idem in eodem, lib. vii. Vtrinque vineas & aggerem muro iunxit, & cum testudinibus arietes admouit.

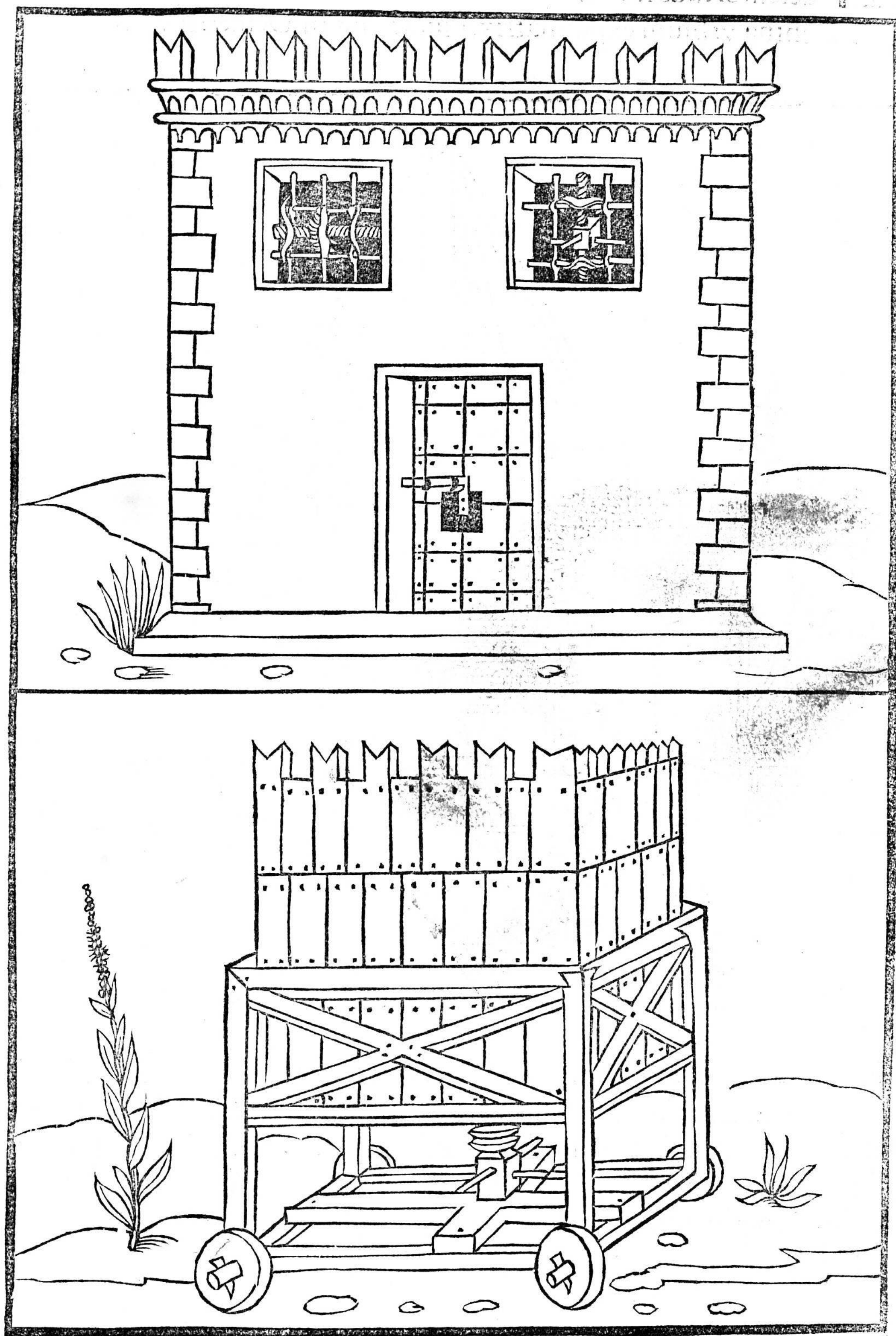
Cataracta phęnestra vel porta ferrea, crati persimilis, quæ annulis & clauis ferreis à funibus pendet, vt si hostes intrauerint, demissa eadem extinguãtur inclusi. Liuius.xxvii. Hannibal quarta vigilia fermè ad vrbẽ accessit, primi agminis erant perfugæ Romanorum & arma romana habebant: hi vbi ad portam est ventum, latinè omnes loquentes excitant vigiles aperirique portam iubent, consulem adesse: vigiles velut ad vocem eorum excitari, tumultuanti trepidatione moliri, porta cataracta clausa erat: eam partim vectibus leuant, partim funibus subducunt in tantum altitudinis vt subire recti possent: vix dum satis patebat iter, cum perfugę certatim ruunt per portam, & quum quingenti fermè intrassent, remisso fune quæ suspensa erat cataracta magno sonitu cecidit.

Instrumentum exurendi portam.

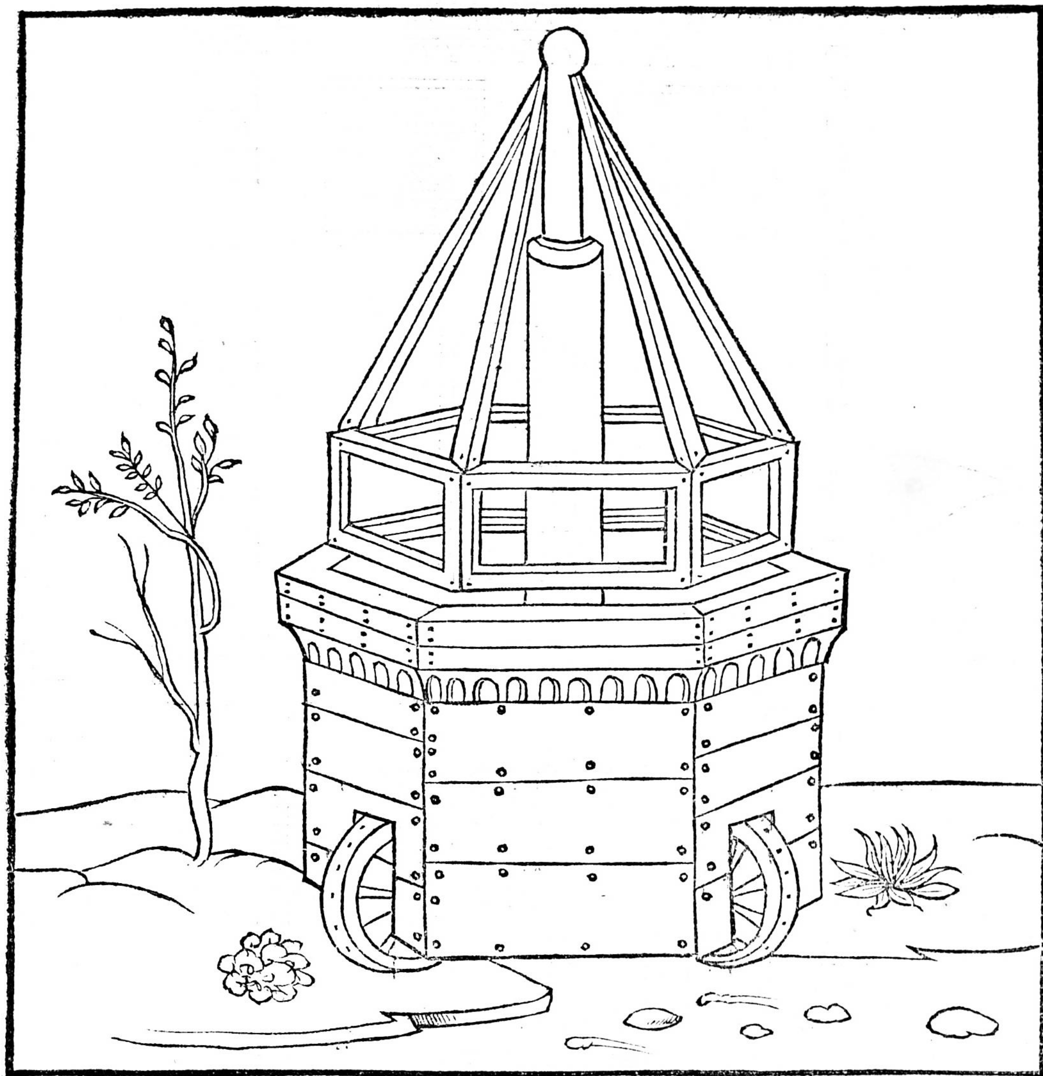
Instrumentum perfringendi cataractam vel fenestram ferream.

Turris in sublime ductilis.

Turris mobilis ac versilis omnia munimenta aduersa vrbi superans altitudine sua, quæ admota, catapultis balistisque per omnia tabulata dispositis, hostium muros defensoribus nudat.

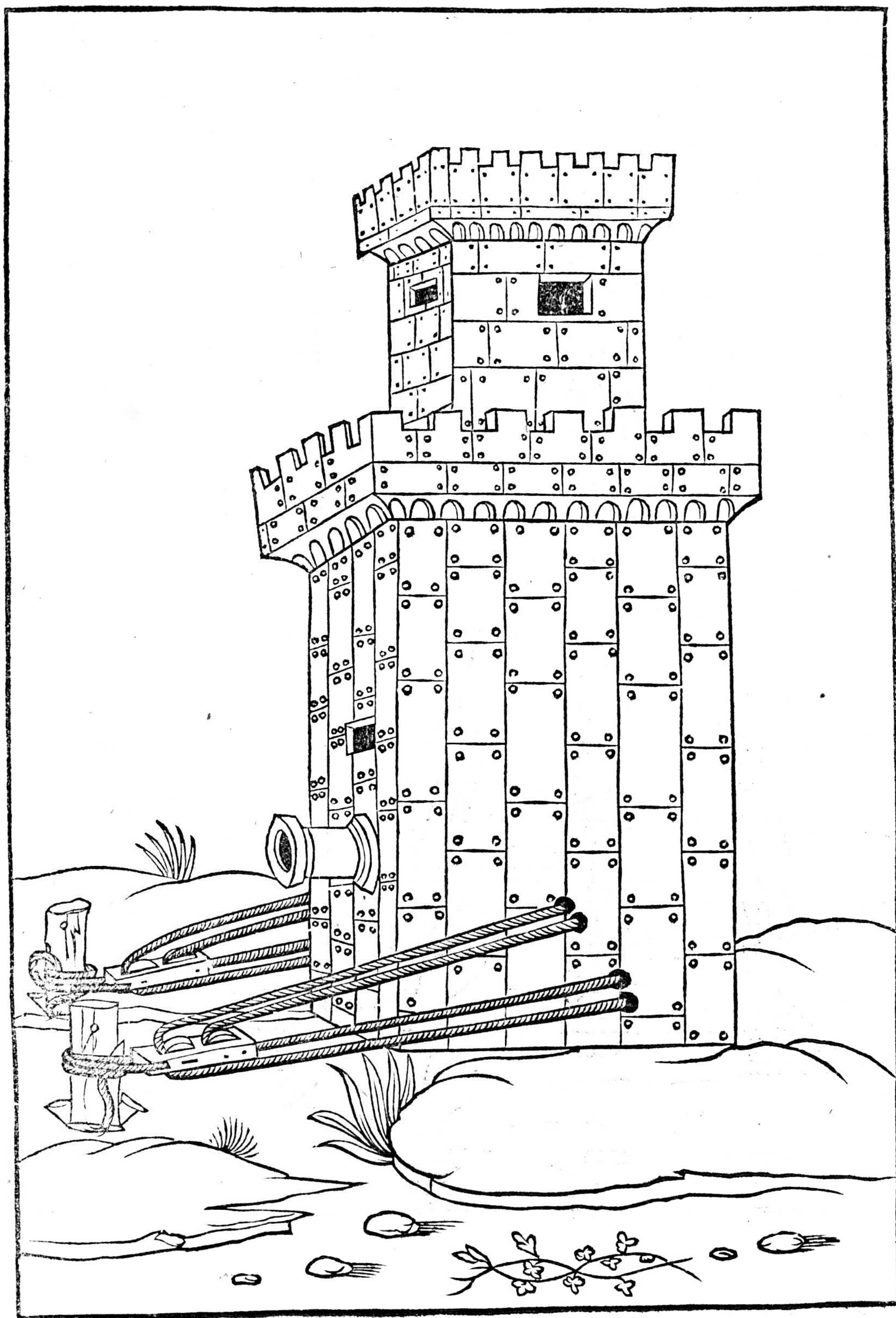
Machina vrbium expugnatrix, Plutarchus in Demetrii vita.

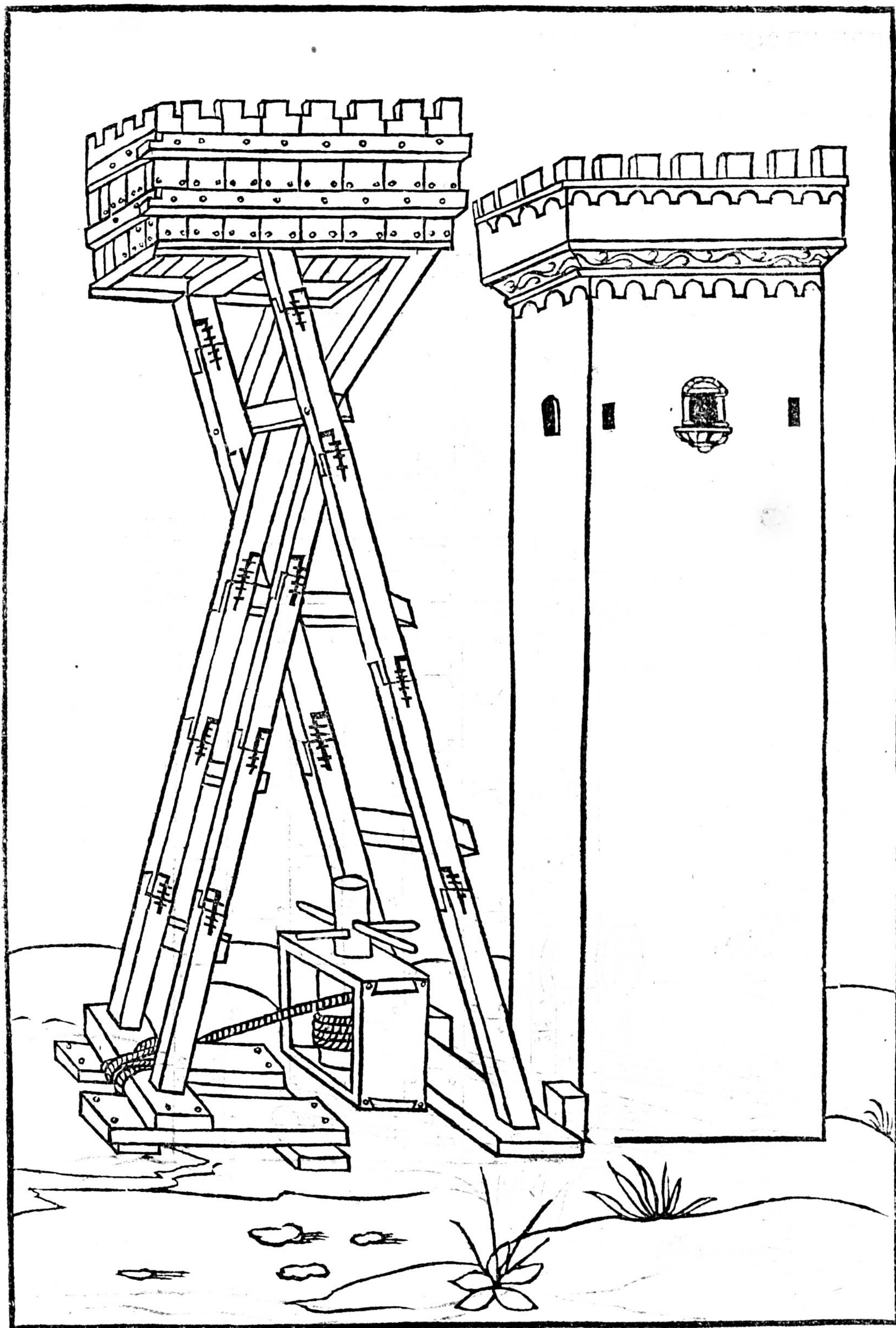
Halæ turres sunt ligneæ quę apud veteres propter spectatores è lignis erigebātur: quod si ex materie larigna fiant atque versiles, tutissimæ sunt: flammam enim missilem, & ictus qualitate materię ac vertigine sua non admittunt. Turres autem à tornis dictæ, teste Varrone, vel vt alii, quòd teretes sint & rectæ: hæ enim tametsi quādoque quadratę sint, procul tamen videntibus rotundę existimantur.

Ideo

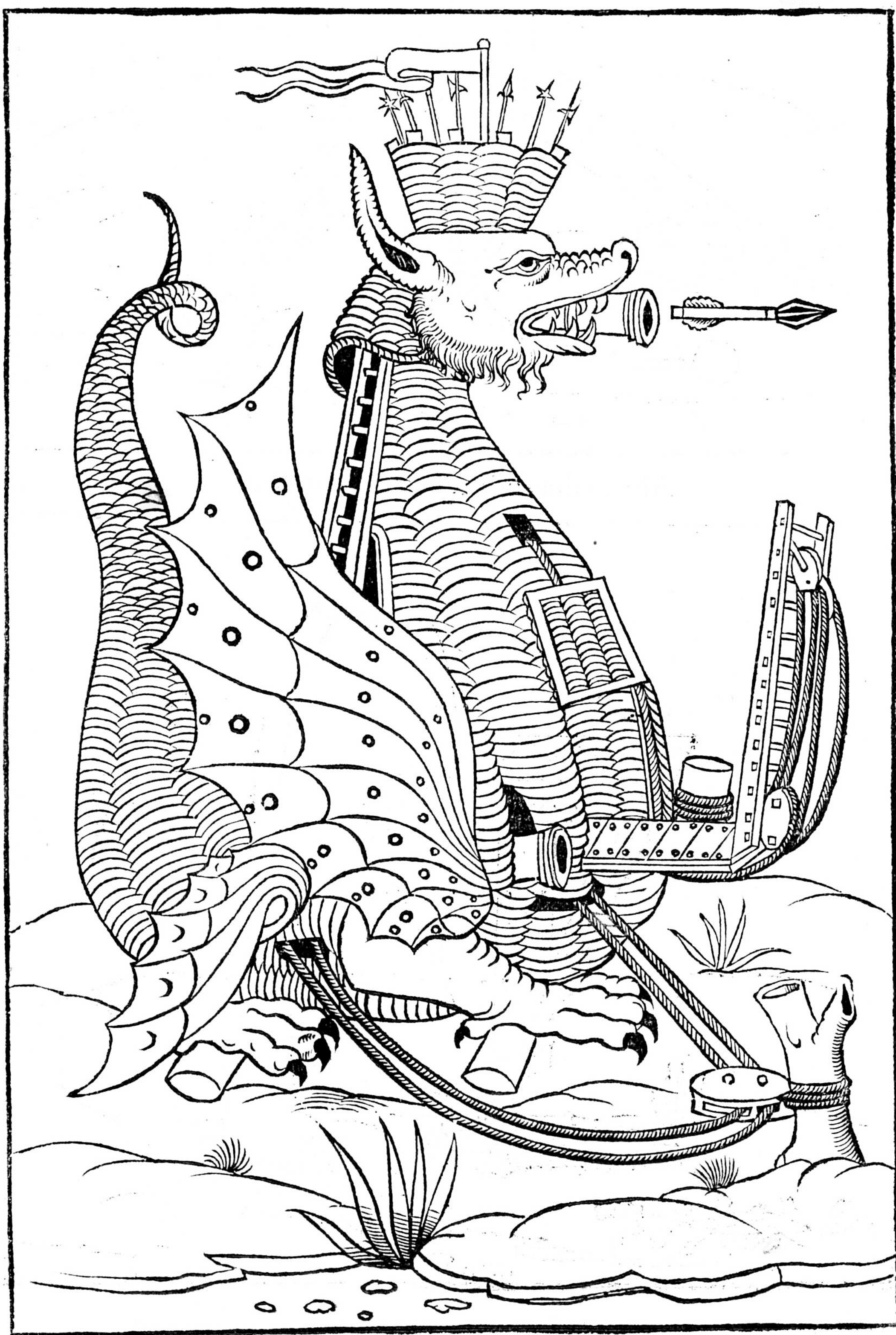
ideo quia omnis cuiusque anguli simulachrum per longum aëris spacium eua nescit atque consumitur,& rotundum videtur. Rotundæ itaque aut polygoniæ sunt faciendæ: quadratas enim machinæ celerius dissipant, in rotunditatibusq; ad centrum adigendo lædere non possunt.

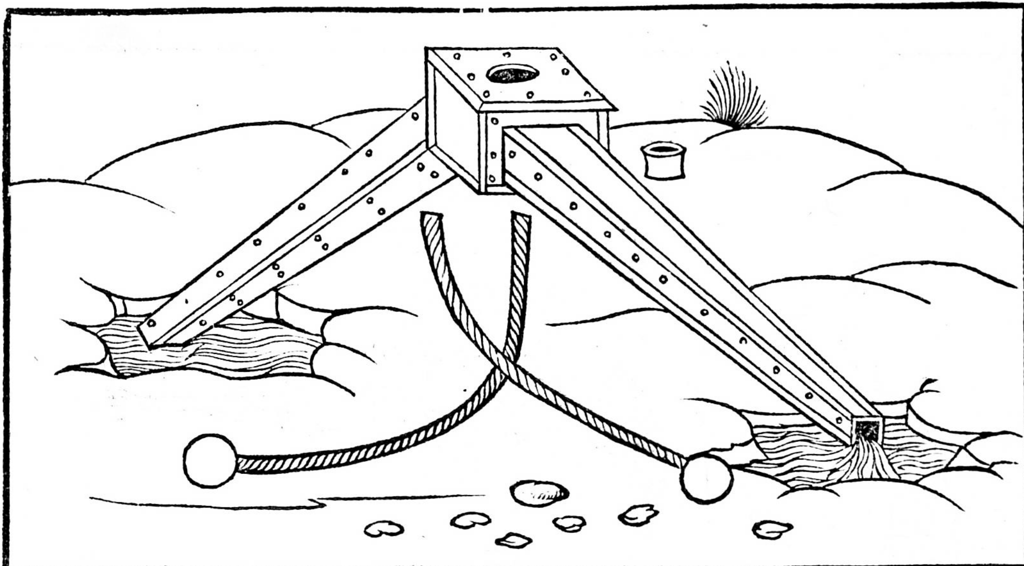
Expugnandæ turris inſtrumentum.

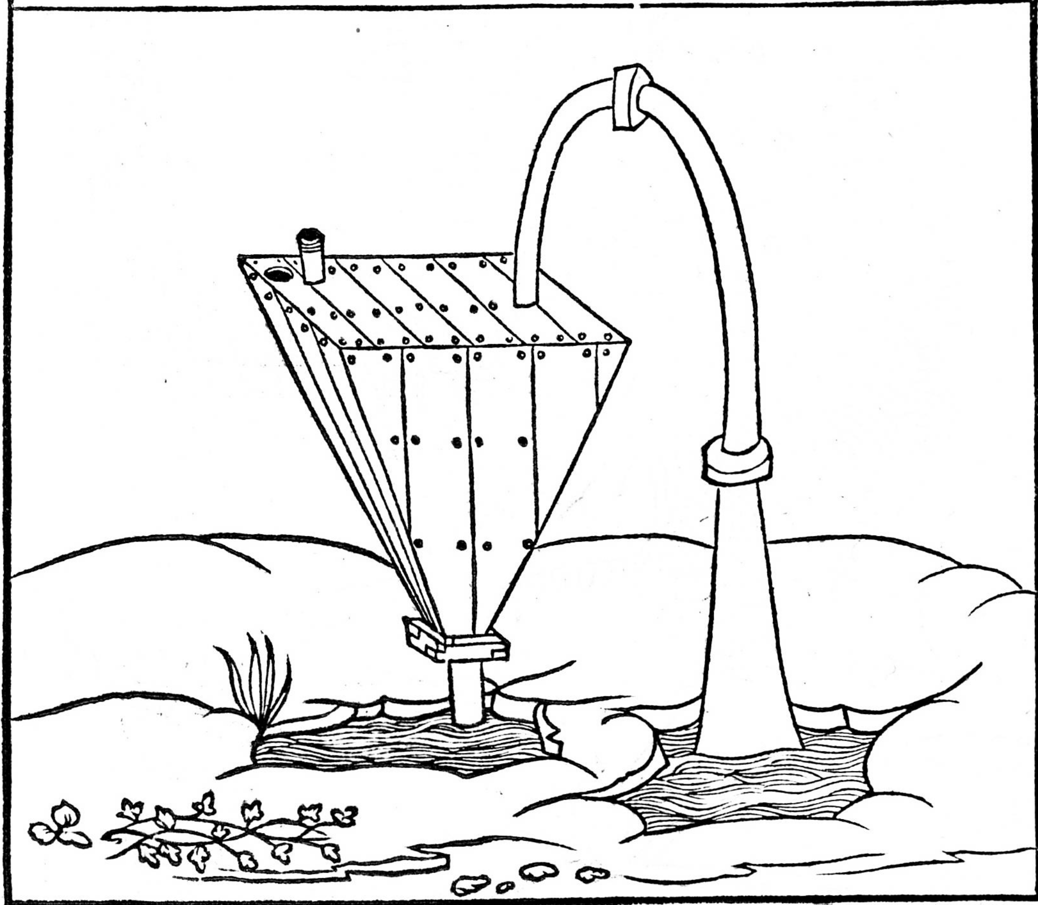
Arabica machina ad expugnationem vrbium, magna & ingens, viris, pontibus, ſcalis, variiſque inſtrumentis bellicis referta.

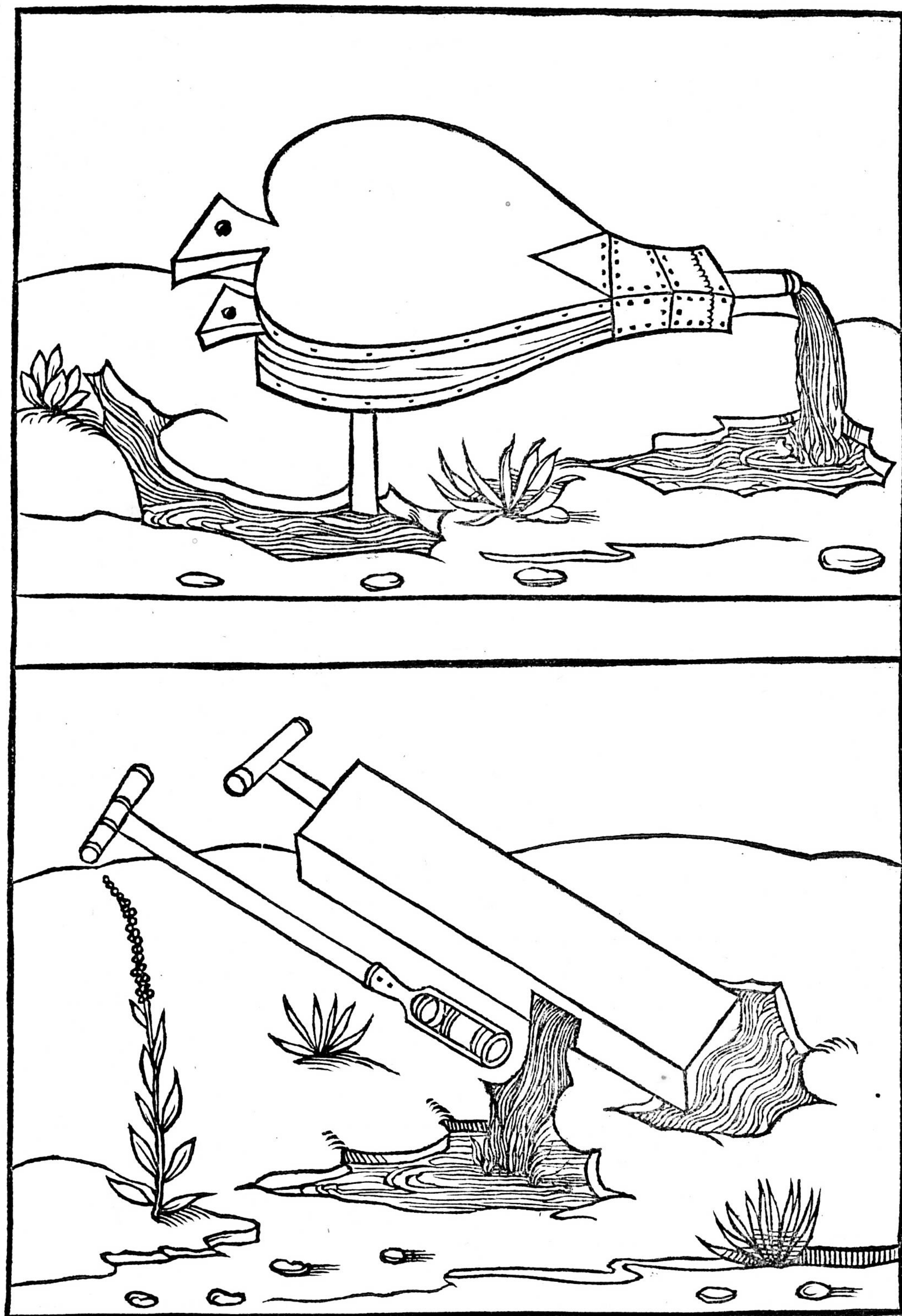
Fiſtula per quam à foſſa vel à caſtello aquam exhauriendo educas.

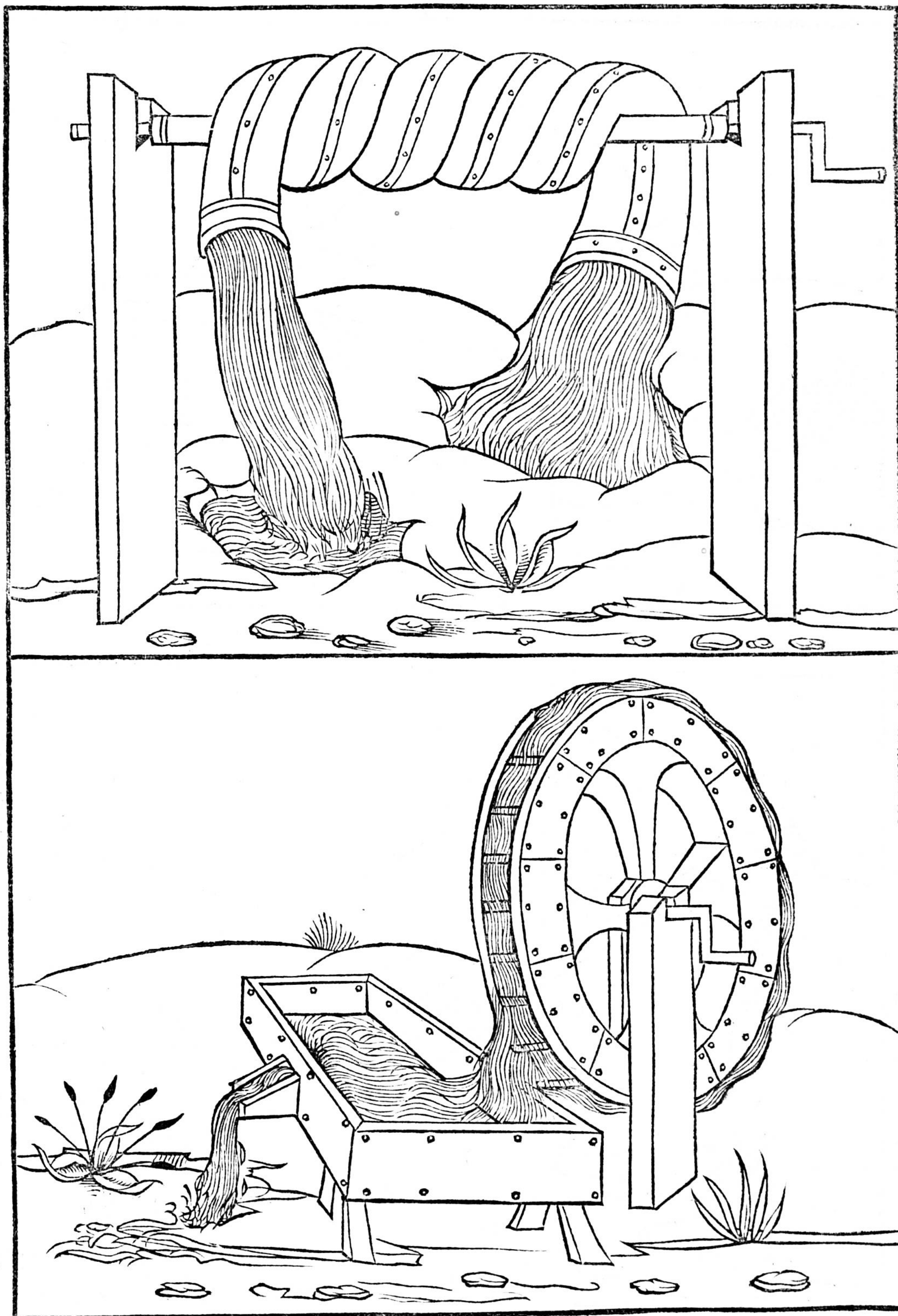
Aliud educendi aquam inſtrumentum.

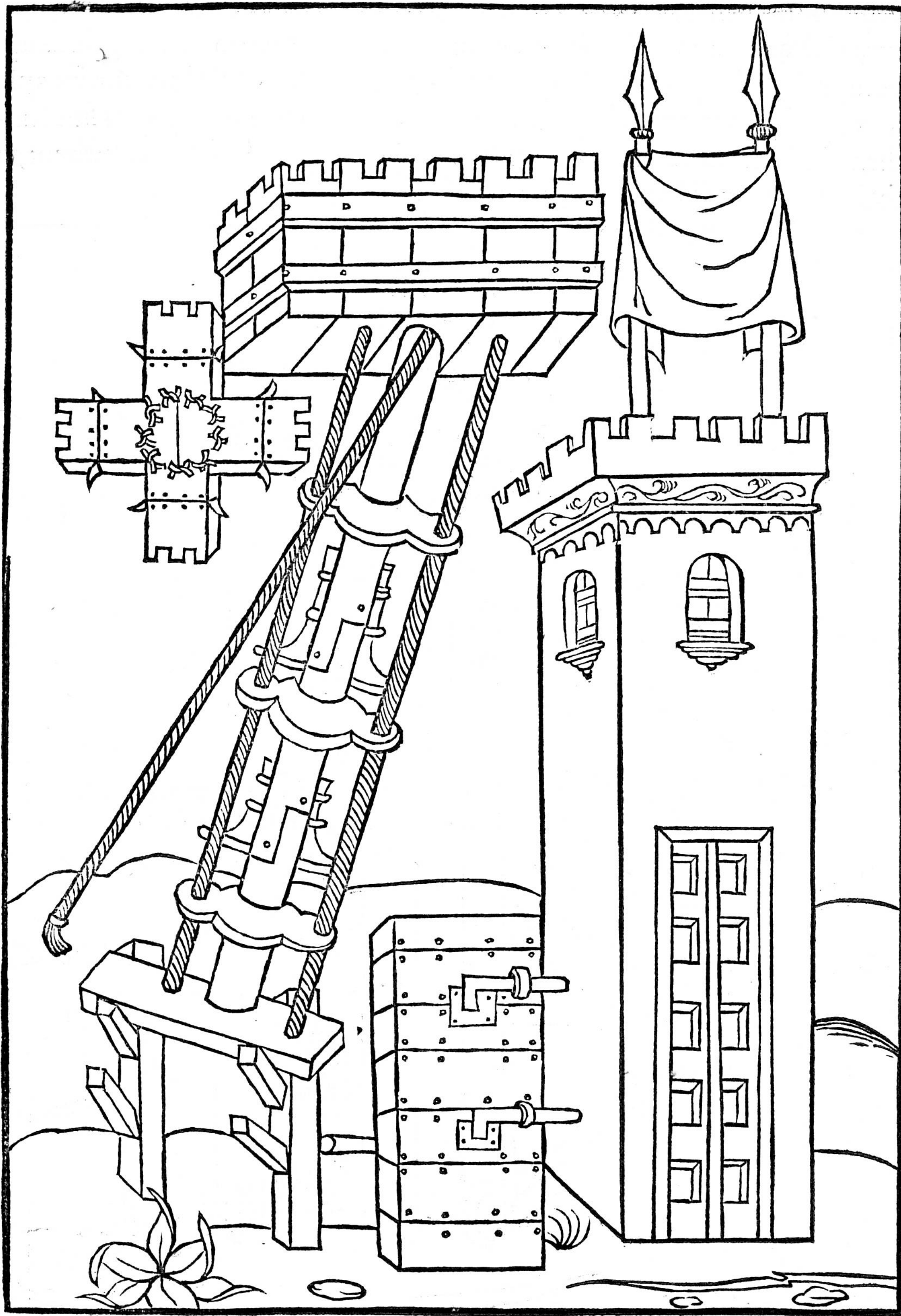
Alia duo ad exhauriendum aquam inſtrumenta.

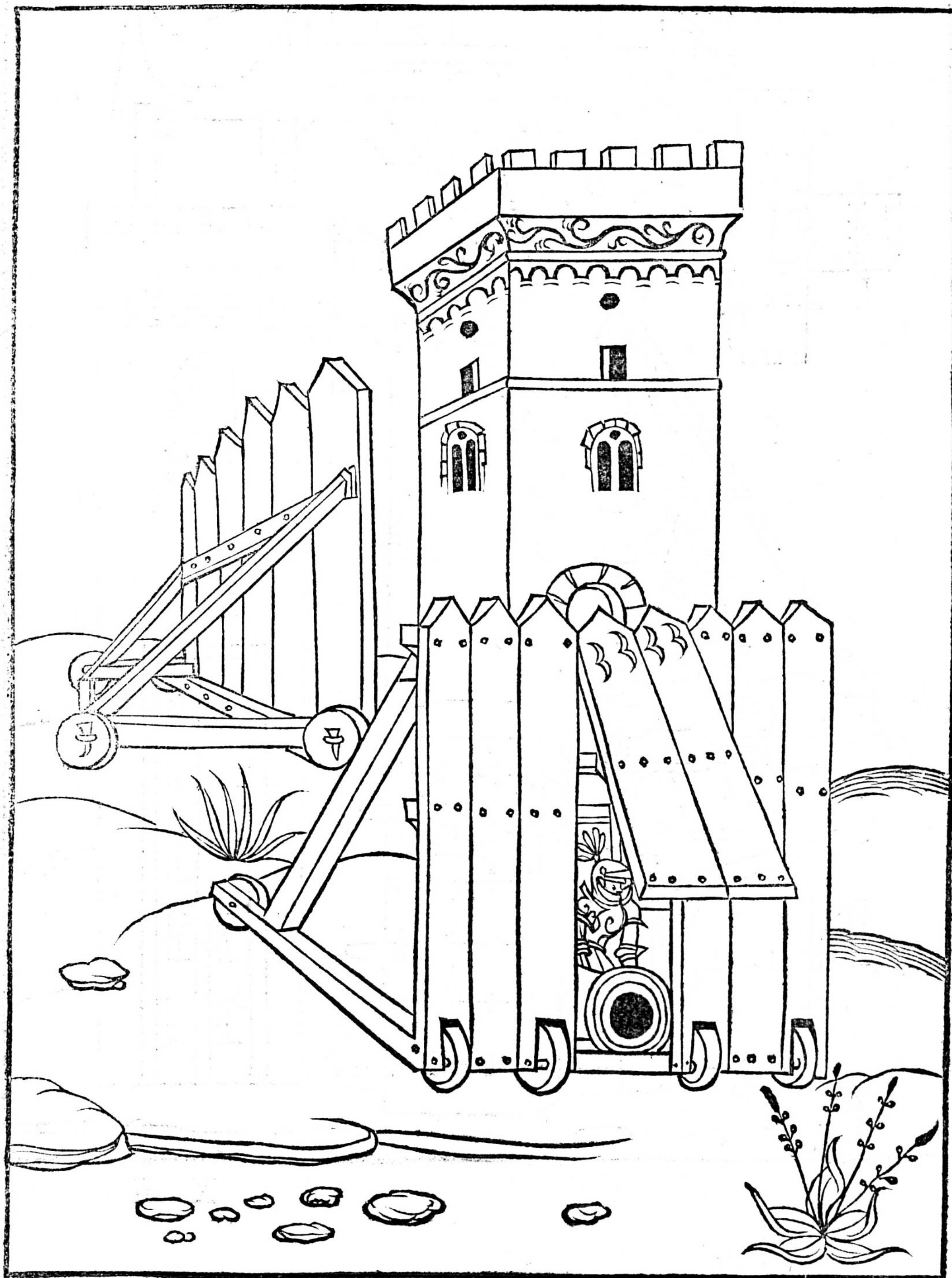
Alia duo instrumenta ad hauriendum aquam.

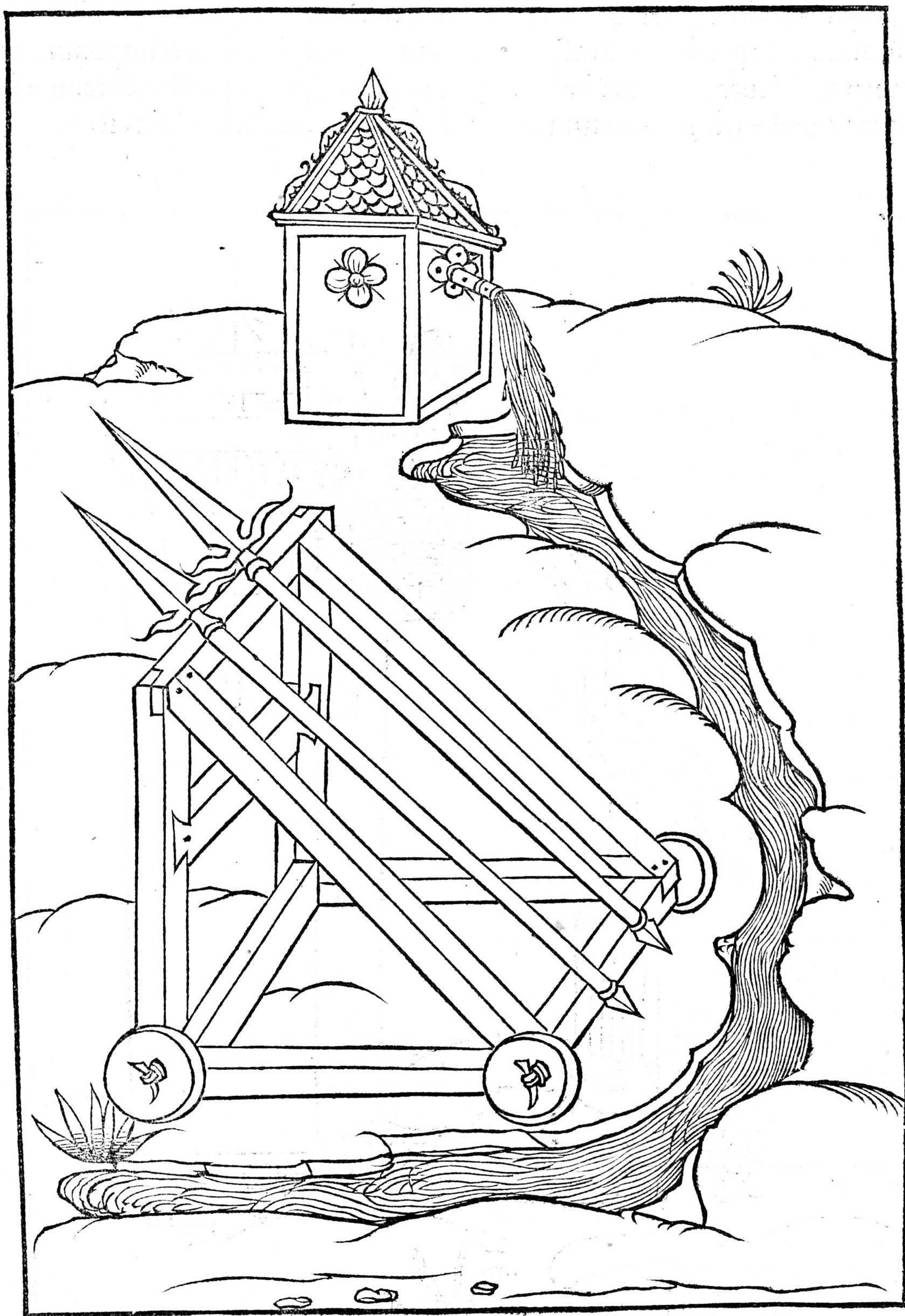
Pons pro defensione.

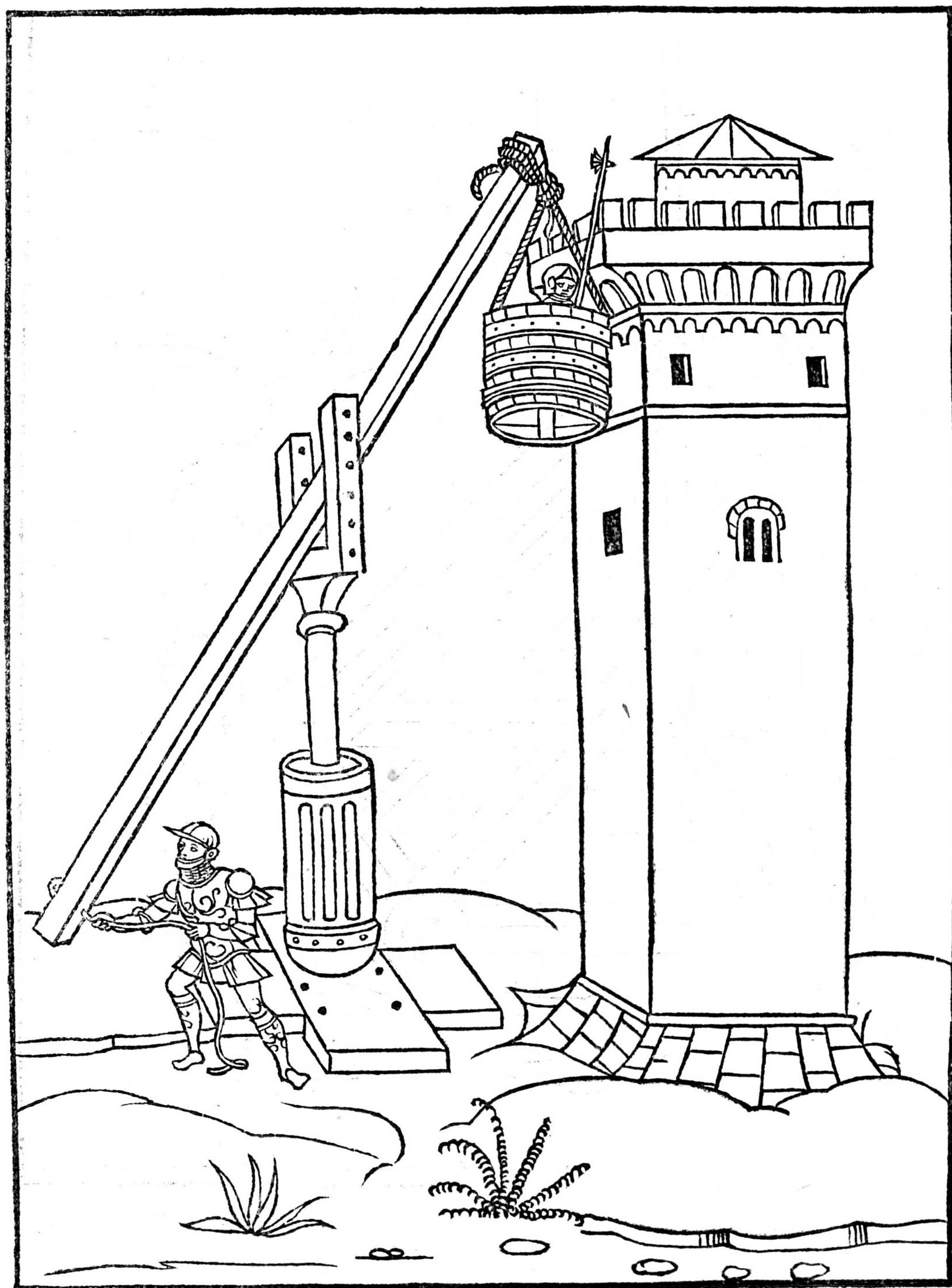
Plutei, crates è vimine sunt, quę solebant opponi militibus opus facientibus, & appellabãtur militares, nunc & tabulæ quibus quid præsepitur eodem nomine dicũtur: hi è vimine sunt, & ciliciis, vel coriis crudis proteguntur, triníſque rotulis consistunt, quarum vna in medio, duæ in capitibus apponuntur, vt in quacunq; vis parte admoueri more carpẽti possint. Hos pluteos obsidentes muris applicant, eorum munitione protecti, sagittis siue fundis, vel missilibus defensi res omnes de propugnaculis ciuitatis exturbant, vt scalis ascendendi facilior detur occasio.

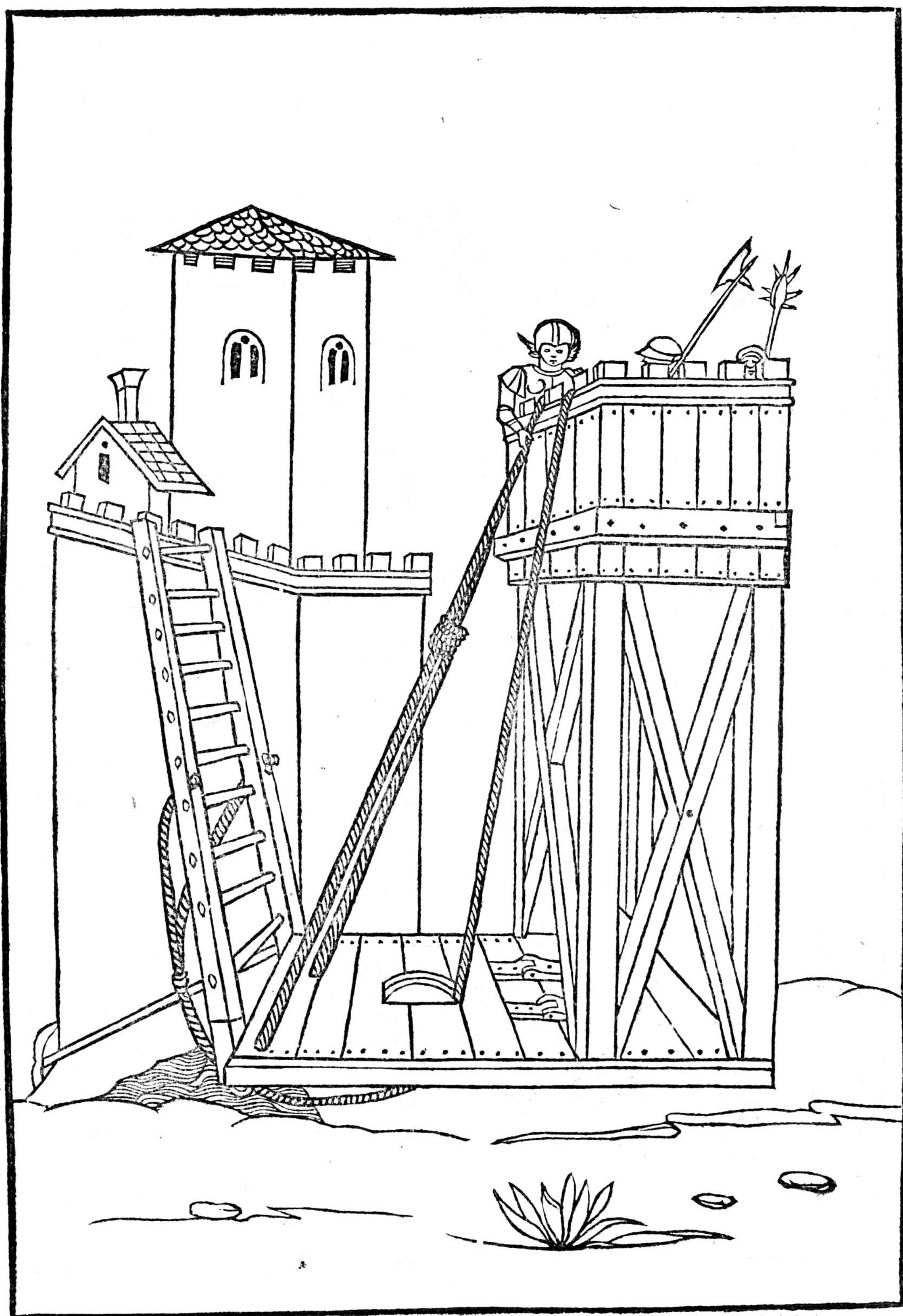
Inſtrumentum anguſti loci, eundi hoſtibus obuiam velint nolint, cui ponè ſtet funditorum ſagittariorumq; tela miſſilia ſpargentium manus.

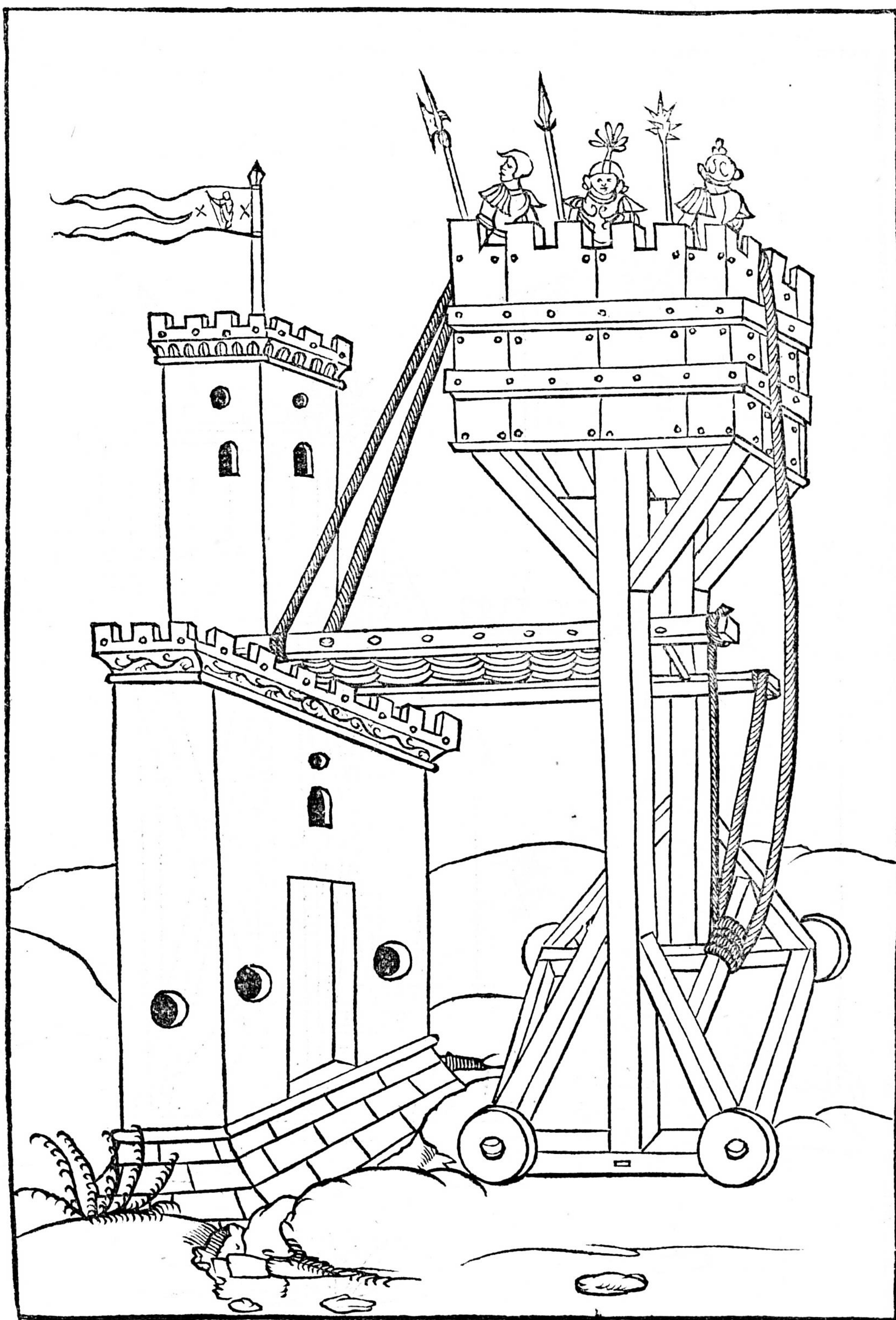
Telonum dicunt à longitudine quotiens vna trabs in terram præalta defigitur, quum in summo vertice alia transuersa trabs longior, dimensa medietate connectitur, eo libramento vt si vnum caput dimerserit, aliud erigatur. In vno ergo capite cratibus siue tabulatis contexitur machina, in quã pauci collocantur armati: tunc per funes attracto depressóque alio capite, eleuati imponuntur in murum, vbi tuto stantes, & hostibus nocere, & prospicere possint, & renunciare quas res aduersarii conentur efficere. Telonis autem forma hæc est.

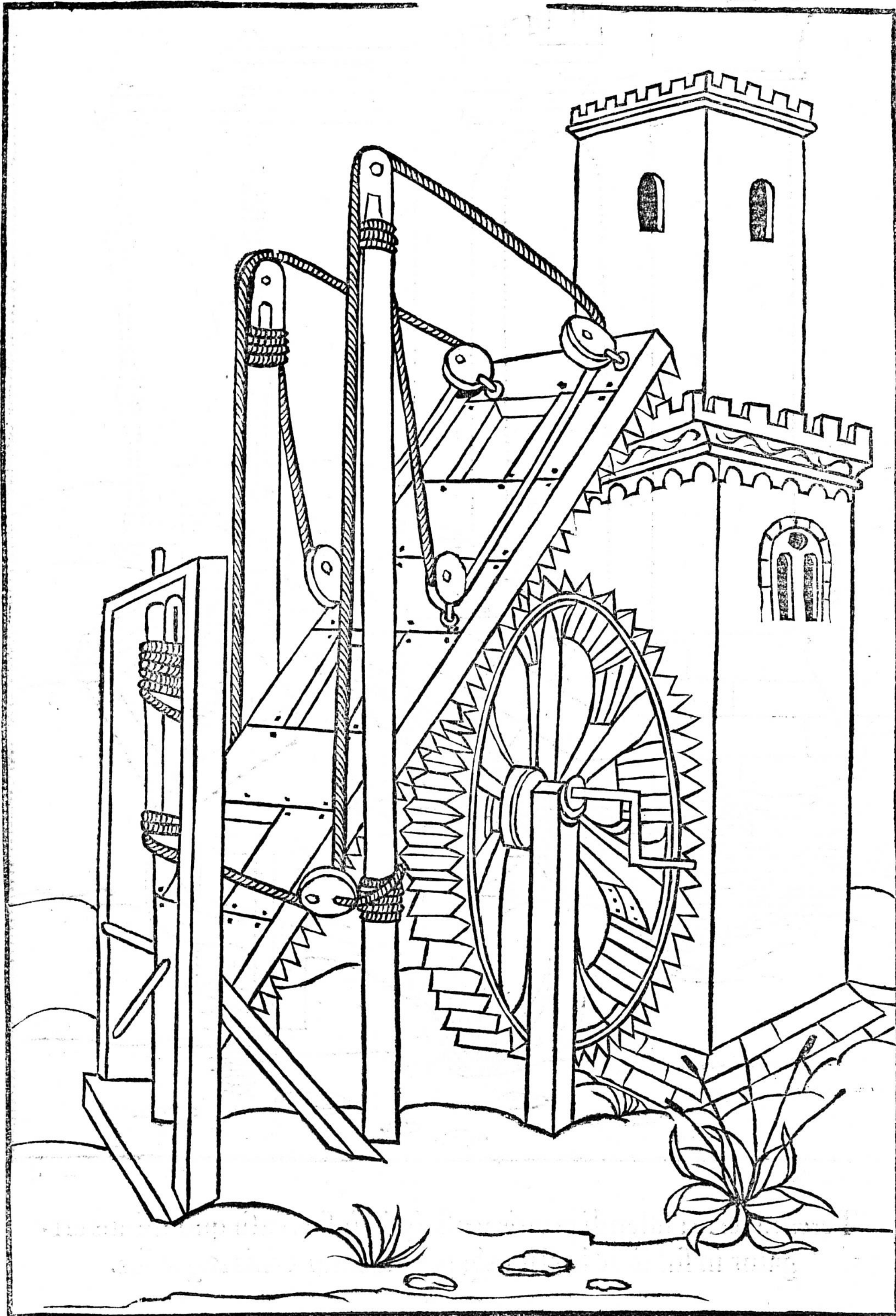
Sambuca, dicitur ad ſimilitudinem citharæ vel organi machina, qua vrbs oppugnatur. Nam quemadmodum in cithara vel organo chordæ ſunt, ita in trabe quæ iuxta trabem ponitur funes ſunt, interdúmque de ſuperiori parte turriculæ pontem laxant trocleis vt deſcendant ad murum, ſtatimque de turri exeunt bellatores, & per eam tranſeuntes, mœnia vrbis inuadunt.

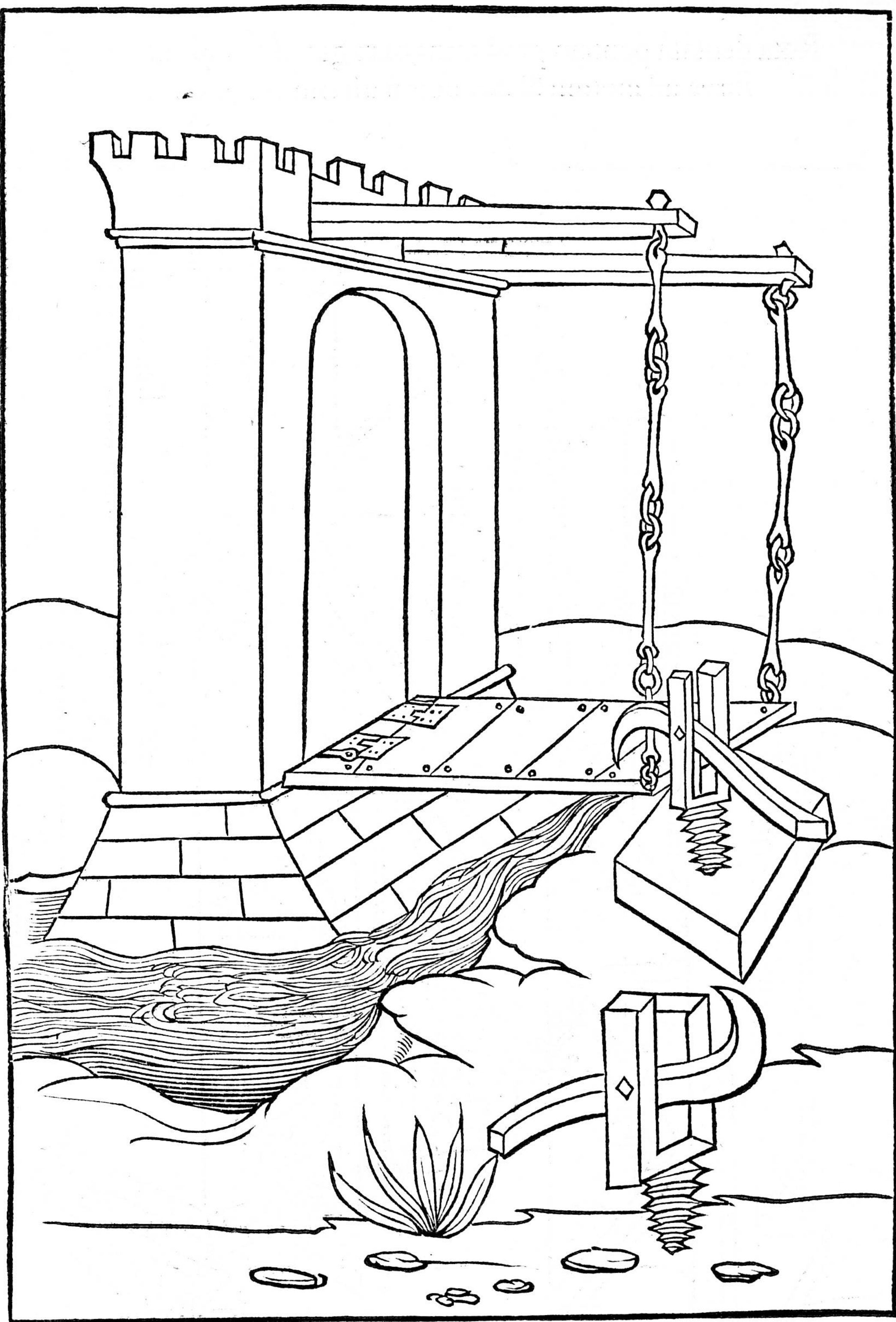

Exoſtra pons dicitur qui de turri lignea in murum repentè producitur. Factus eſt duabus trabibus ſeptúſque vimine, quem ſubitò prolatum inter turrem murúmque conſtituunt, & per eam egredientes machinam bellatores in ciuitatem tranſeunt, & muros occupant.

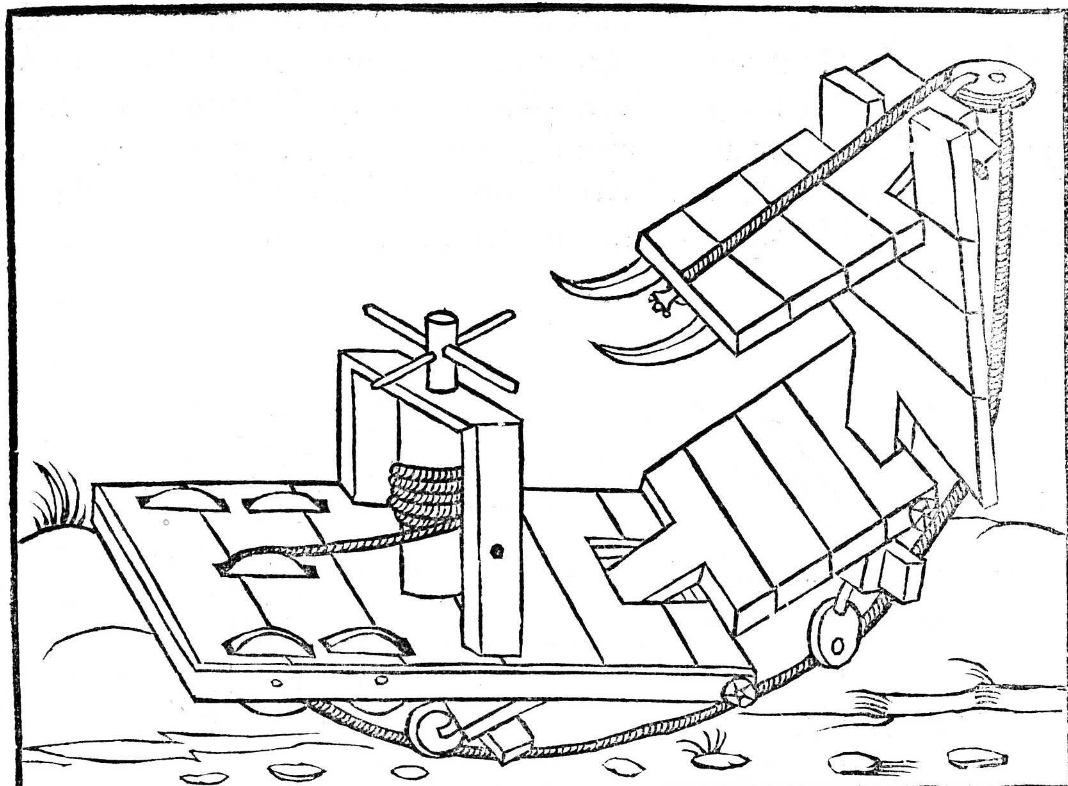
Rota dentata pontem producens, cum gradibus quibusdam intus ad motum & hominum ascensum per eam.

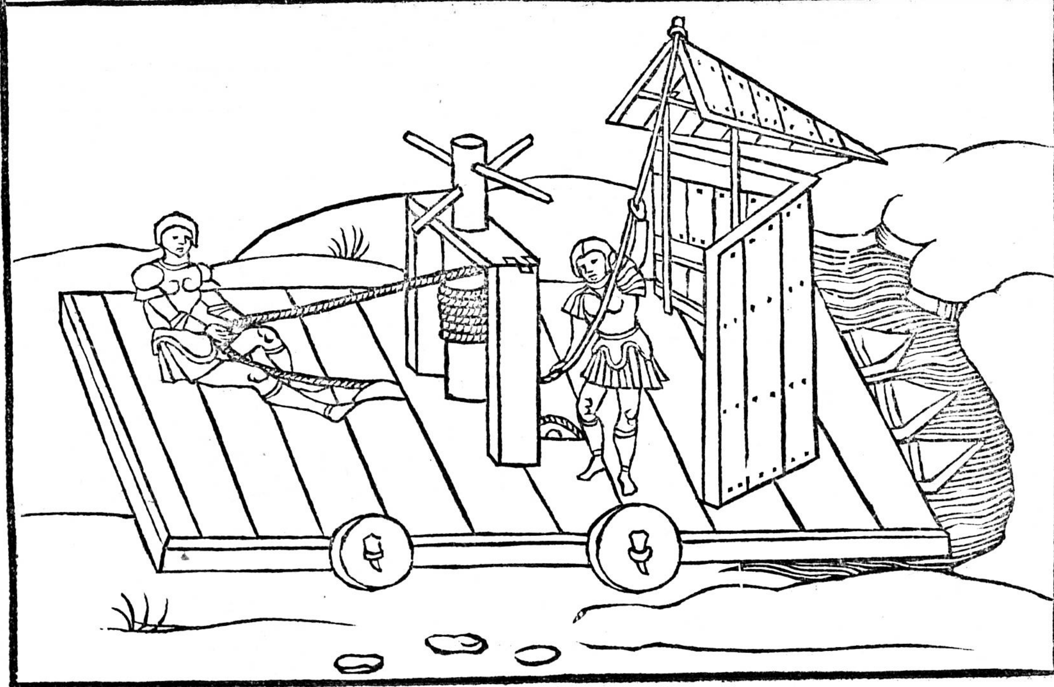

Terebra ferrea sistendi pontis versioq́; in ipsius casu quo minus erigatur in sublime hostibusq́; prohibeatur vrbis ingressus.

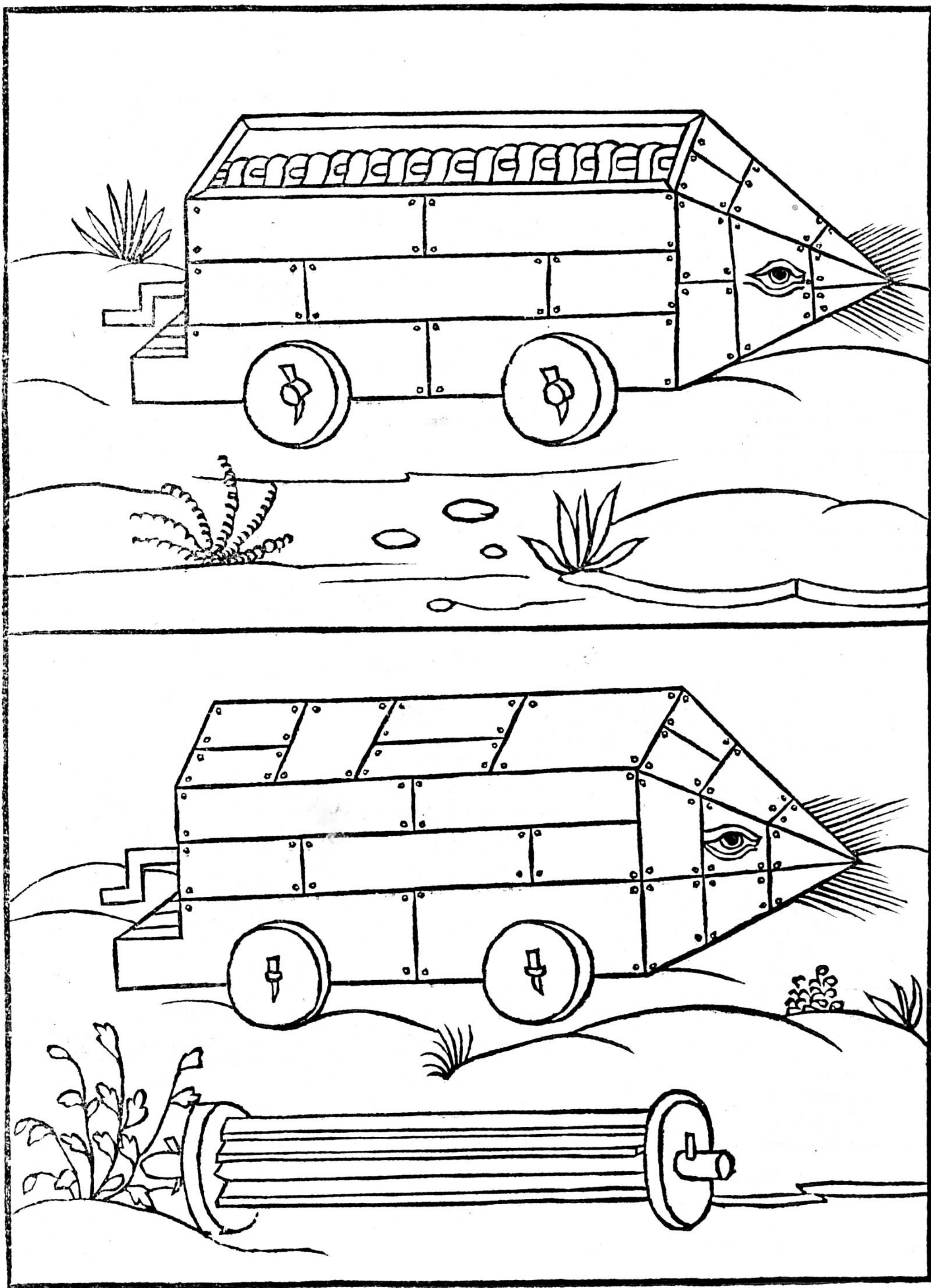
Erigendi pontis instrumentum.

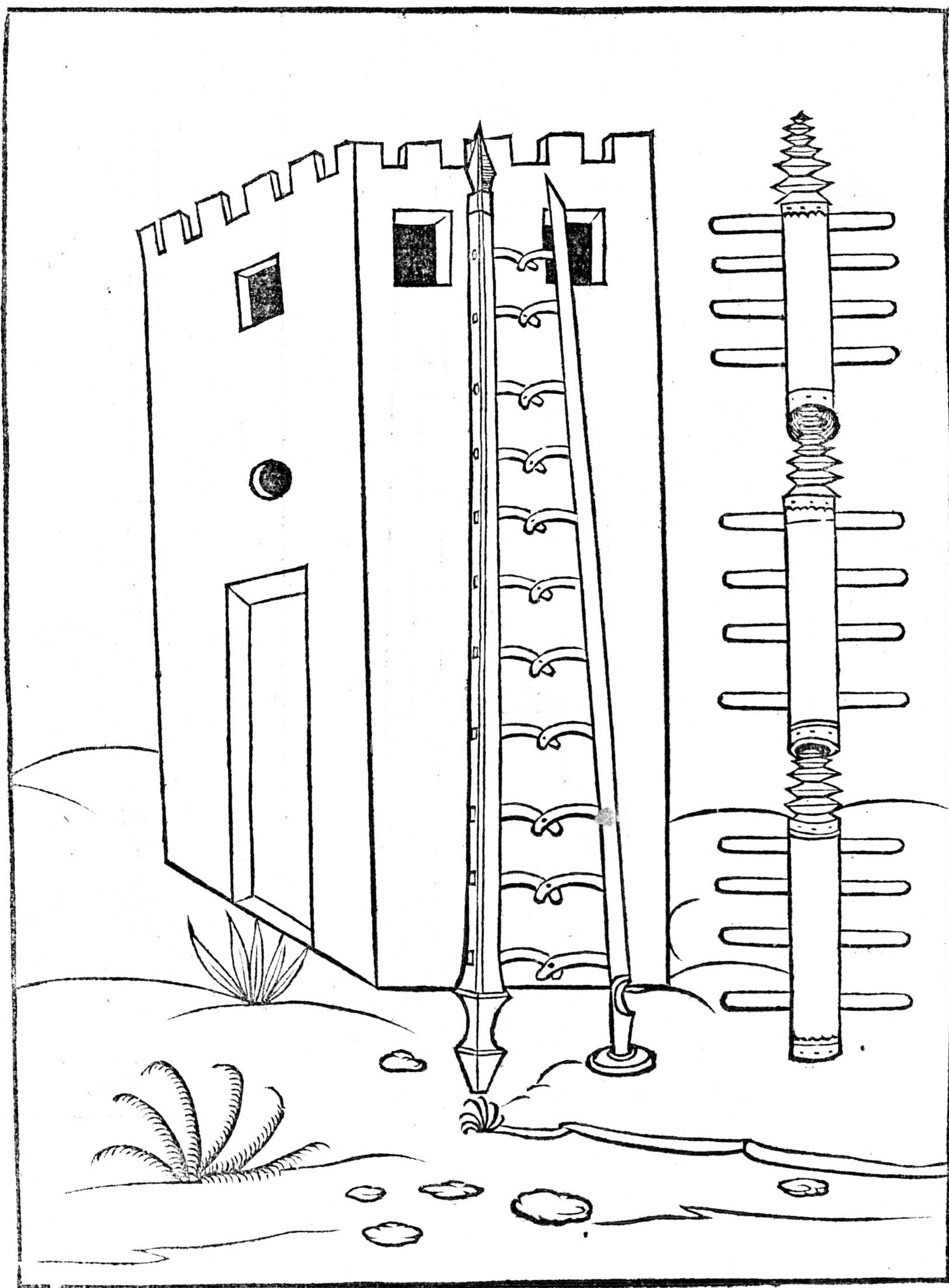
Producendi pontis instrumentum.

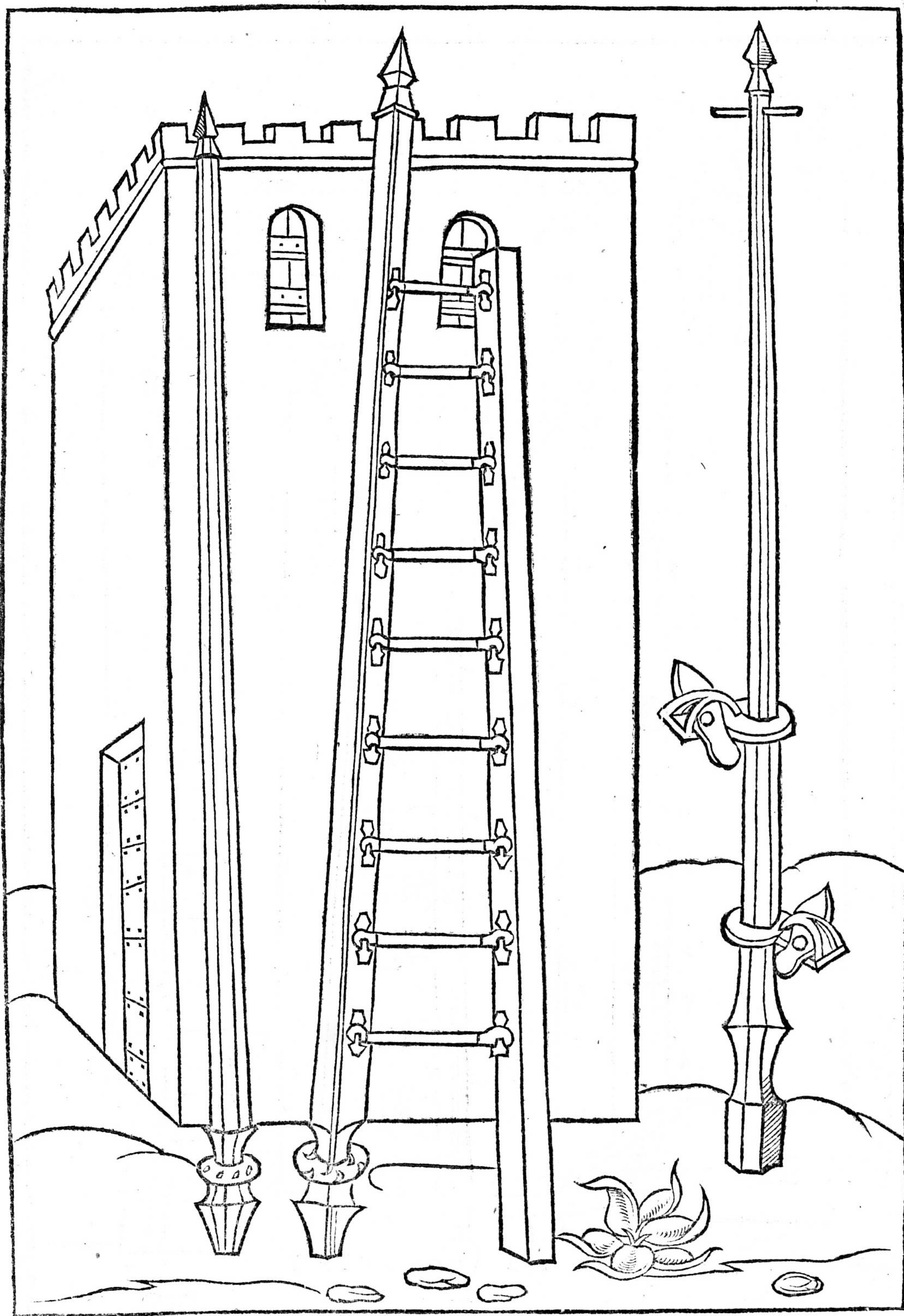
Musculus cuniculo fit similis,quo murus prefoditur,ex quo & appellatur,quasi murusculus: vel musculi,vt inquit Vegetius Renatus,à marinis belluis nomen sibi vendicant.Nam quemadmodum illæ quum minores sint,tamen balenis auxilium adminiculúmq; iugiter exhibent, ita isti quum sint machinæ breuiores vel deputatæ,turribus magnis aduentu illarum parant viam itineráque præmuniunt.Musculum autem appellauit antiquitas machinas minores,quibus protecti bellatores sudibus præmunitas oppidorum fossas demolirentur,quibus turris ambulatoria sine impedimento iungeretur ad murum.

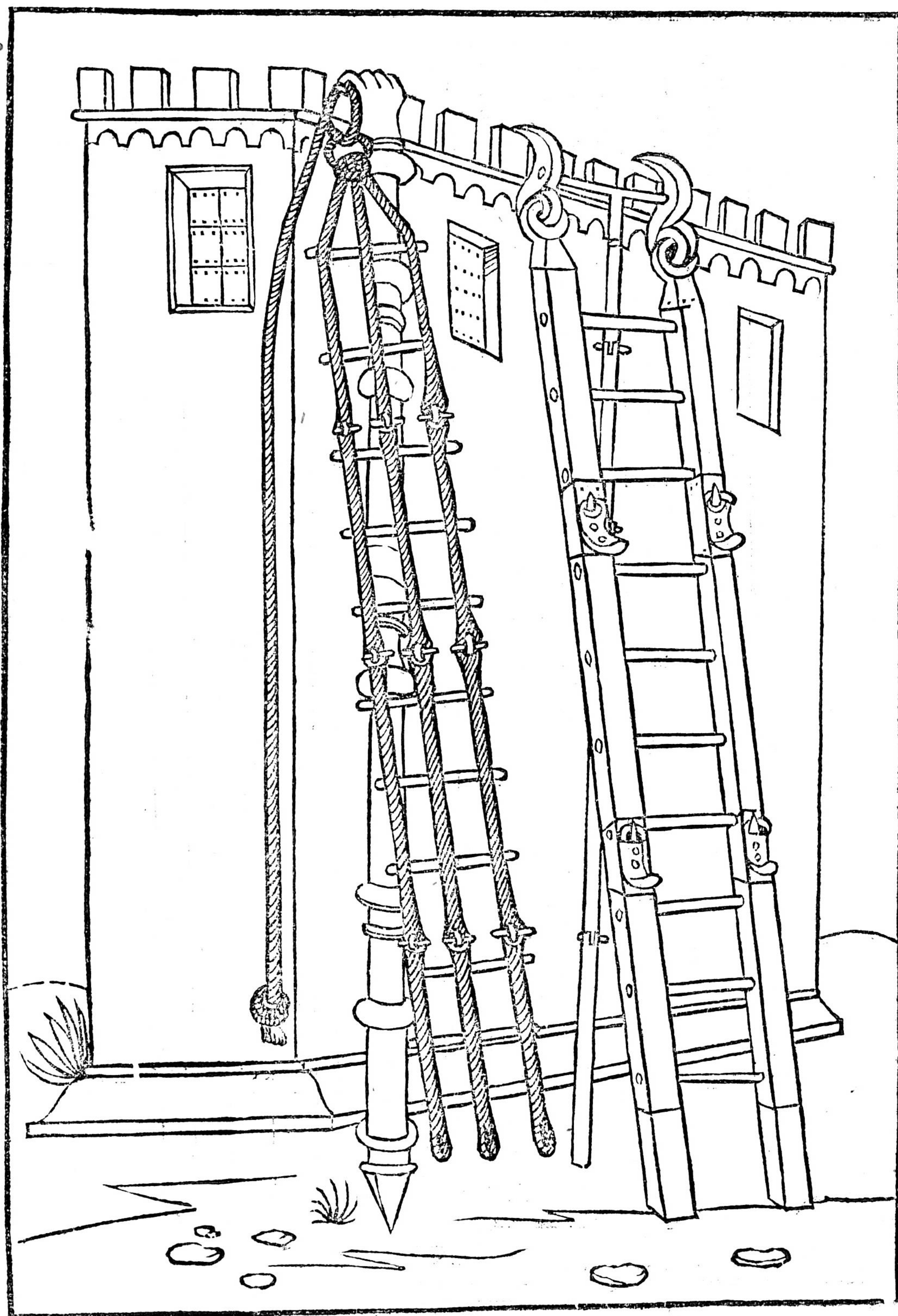
Scala licet à quibusdã singulariter vsurpetur,& sacris in literis,in libro Genes. Vidit Iacob scalam,scriptum sit,scalę tamen secundũ Varronem,Quintilianum,& Focam dicuntur propriè,aut latinè magis,siue vnæ sint,siue plures,quia numeri tantum pluralis est nomen,vt literę quum epistolam significant.Salustius in Iugurthino,Deinde vbi vnę atque alterę scalæ comminutę sunt,qui superstiterant afflicti sunt:non dixit vna atq; altera.Harum autem formam variam licet ac multiformem, facile quisque intelliget, si quæ sunt infrà picturæ lineamentis oculis subiecta prospiciet.

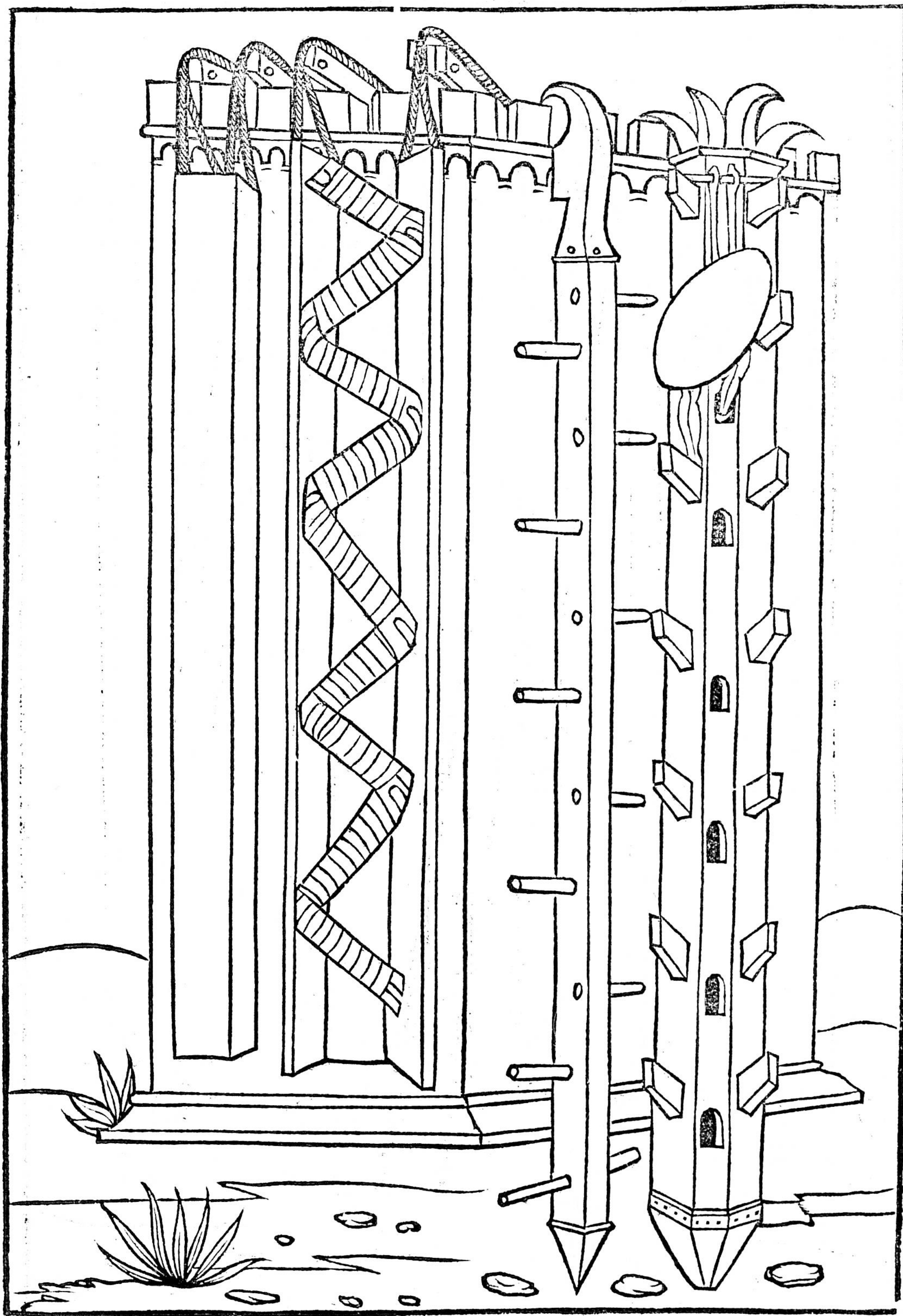
Aliud genus ſcalæ. Calceus cum annulo ferreo.

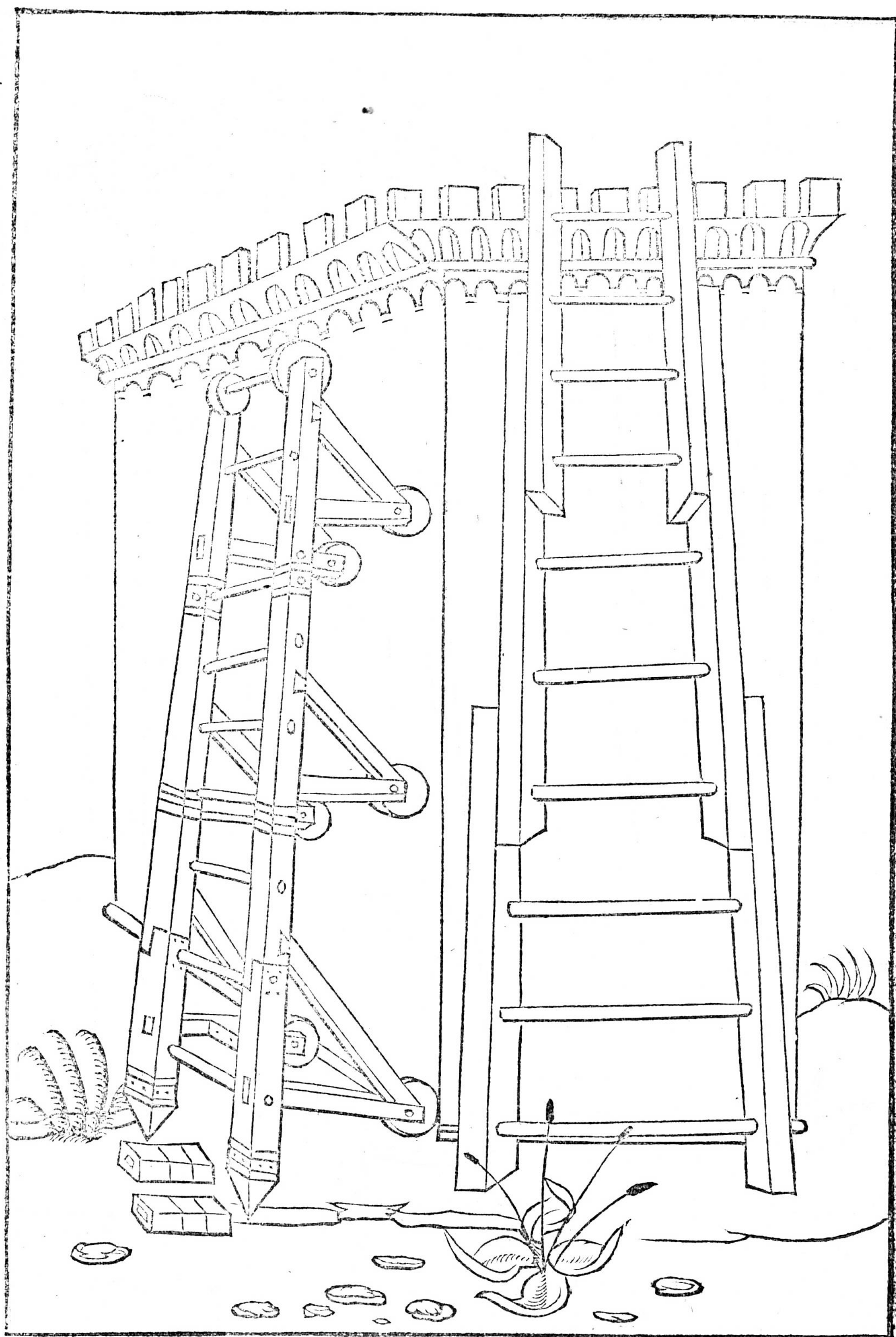

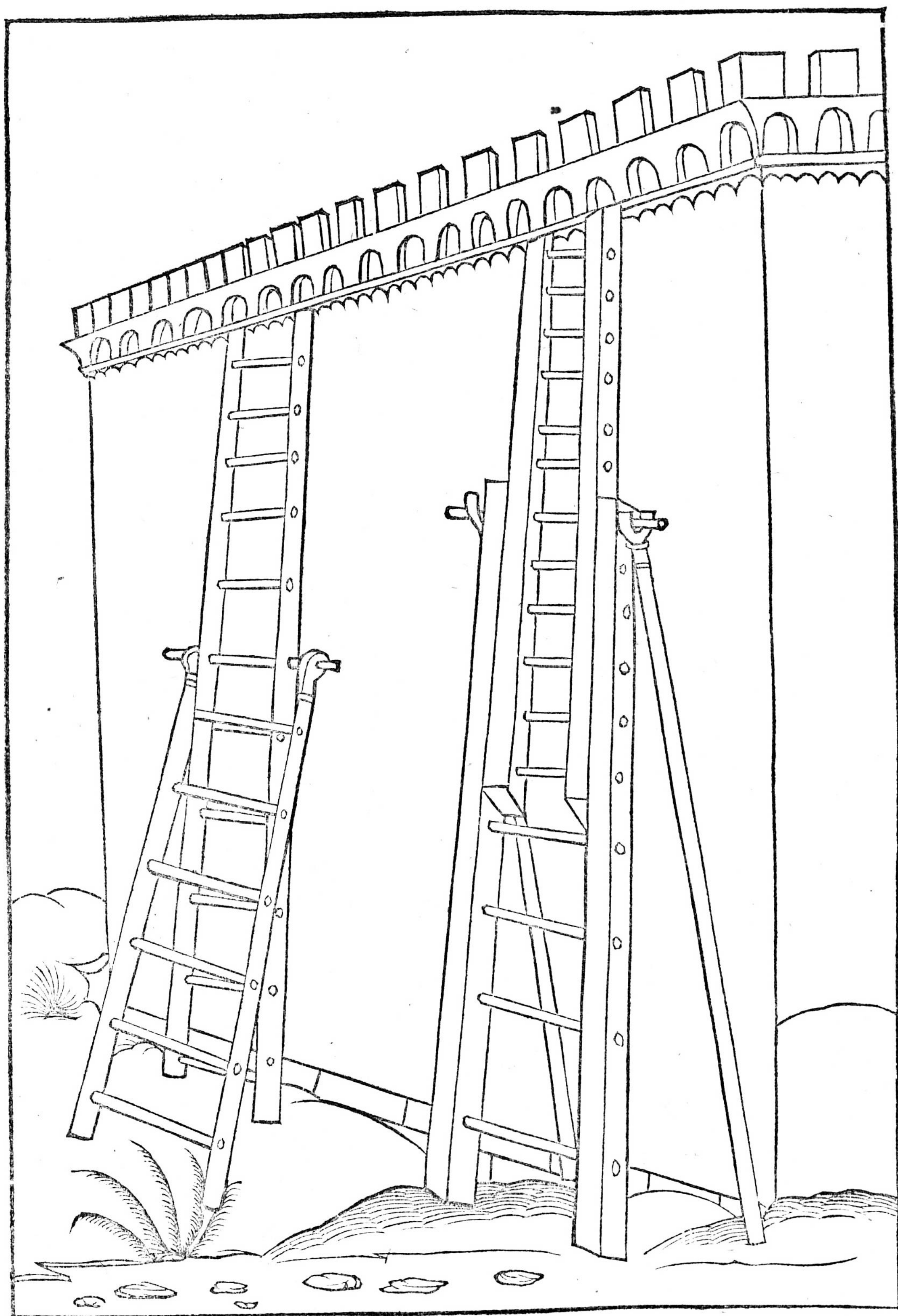
Aliæ ſcalæ diſiunctæ.

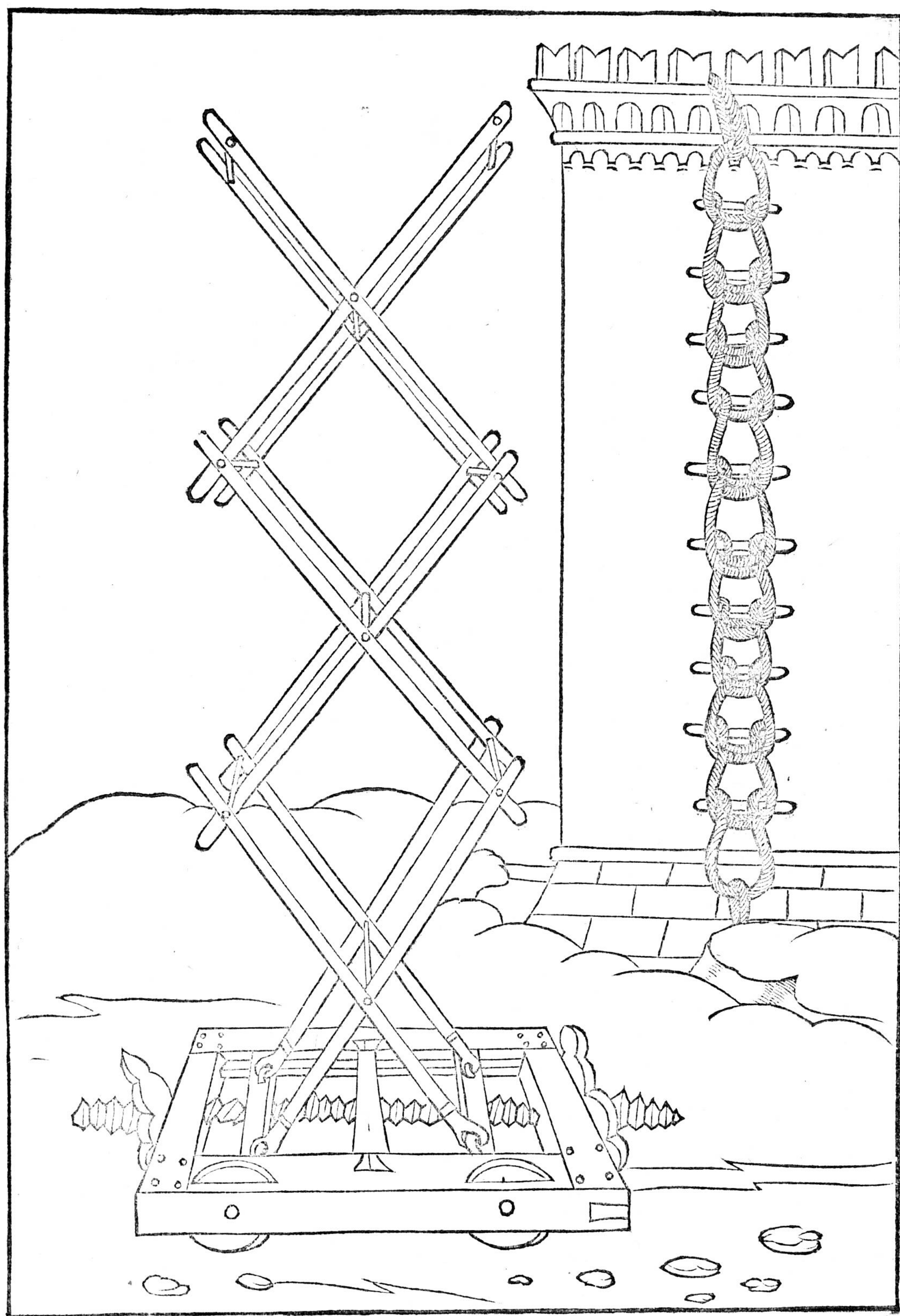

Alia genera ſcalarum.

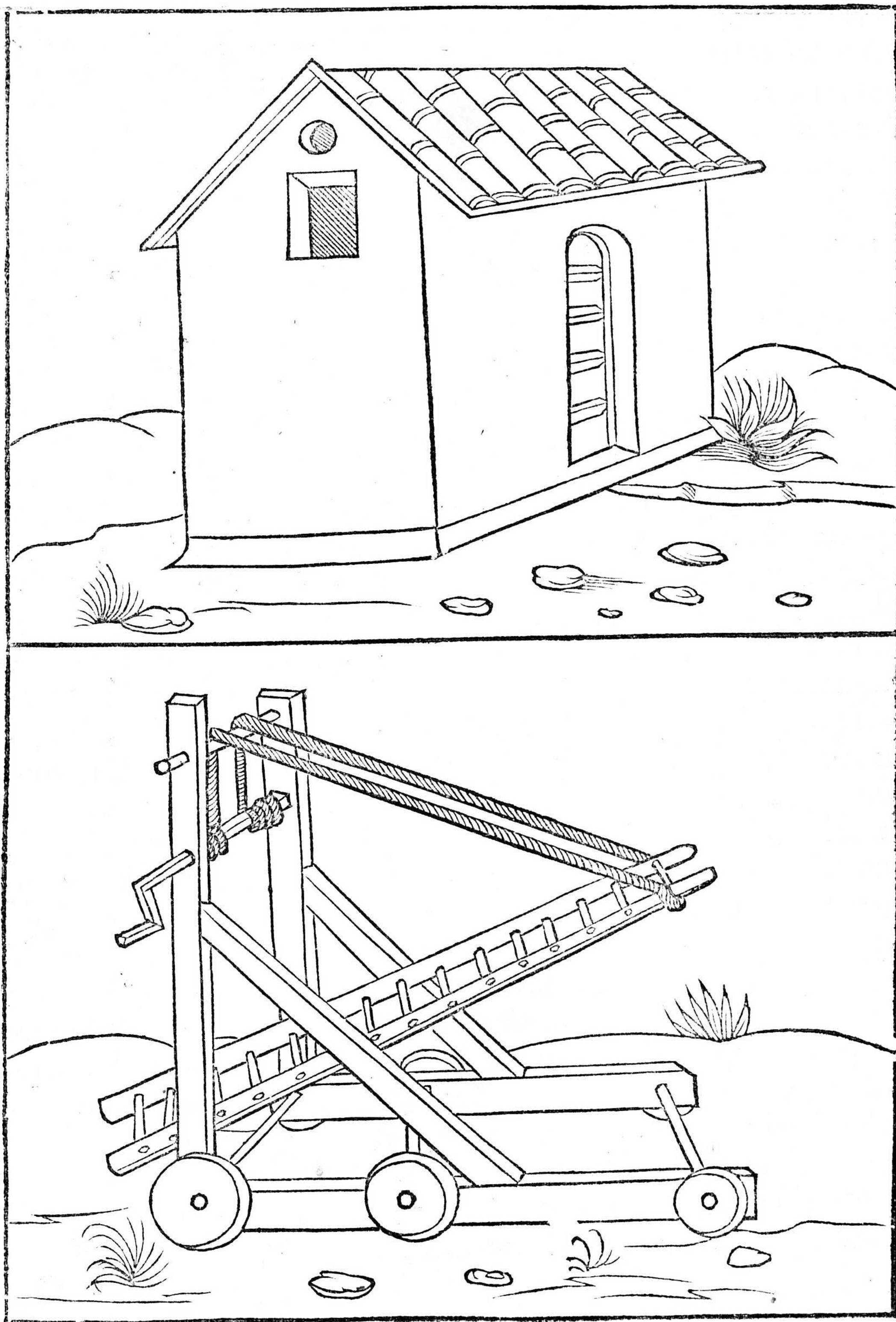

Aliud genus ſcalarum quod rotis & cantho vehitur.

Bombarda,vt vulgo dicitur,metallica machina est quæ ignis incendio & sulphureo puluere,immo tartareo magis,glandes æneas, flammeasq; pilas, & globosa grauioraq; saxa conuoluens,horrisono fragore ac tonitru longe latéque iactat,muros vrbium quatiens,& obstantia quæq; demoliens,Archimedis,vt putatur,inuẽtum,eo tempore quo Marcellus Syracusas obsidebat, vt suorum ciuium libertatem tueretur,patriæq; excidium vel auerteret,vel differret,& quo nostri temporis duces ac imperatores vt liberos populos,vel iugo, vel excidio premant vtuntur. Hoc autem nomen Bombarda apud idoneos latinæ linguæ scriptores nusquam inuenio,quamq̃ huiusmodi nominis impositio à sonitu tracta mihi nequaquam videatur absurda. Quid enim aliud est Bombarda quàm bõbus siue bombizatio quædam ardens? Sed nolim eiusdem dictionis originẽ aliquam ab aliis doctissimis intactam scriptoribus pertinaci nimis sensu atque iudicio asserere,ne cui forte videar argutior: id autem audacter dixerim,balistæ, vel tormenti, vel machinæ appellatione contineri. Balista enim à græco verbo βάλλω deducitur quod latinè dicitur iacio . Quicquid igitur, siue saxa iacit,siue sagittas,recte balista potest appellari. Nonius Marcellus, Balistæ sunt,maiora saxa & grauiora quibus iaciuntur. Victruuius lib.x.arch. Sed tamen nulla balista perficitur, nisi ad præpositam magnitudinem ponderis saxi quod id organum mittere debet . Orosius lib.iii.historiarum, Regulus bellum carthaginense sortitus,iter cum exercitu faciens,haud procul à flumine Bragada castra constituit: vbi quum plurimos milites aquandi necessitate ad flumen descendentes serpens miræ magnitudinis deuoraret, Regulus ad expugnandam bestiã cum exercitu profectus est, sed nihil in tergo eius proficientibus iaculis atque omni telorum ictu irrito,quæ per horrendam squamarum cratem quasi per obliquã scutorum testudinem labebantur , mirúmque in modum ne corpus læderent ipso corpore pellebantur,quũ insuper magnam multitudinem morsu comminui,impetu proteri,halitu etiam pestifero exanimari videret,balistas deferri imperauit per quas murale saxum spinæ eius incussum compagem totius corporis soluit. Valerius Maximus de eodem serpente lib.i. Quum telorum iactu perforari nequiret,ad vlrimum balistarum tormẽtis vndiq; petitam,silicum crebris & ponderosis verberibus procubuisse. Ouidius de tristibus libro primo.

Nec leuius tabulæ laterum feriuntur ab vndis,
Quàm graue balistæ mœnia pulsat onus.

Idem in nono metamorph.

Nec leuius pulsata sonat quàm ferreus olim,

Quum

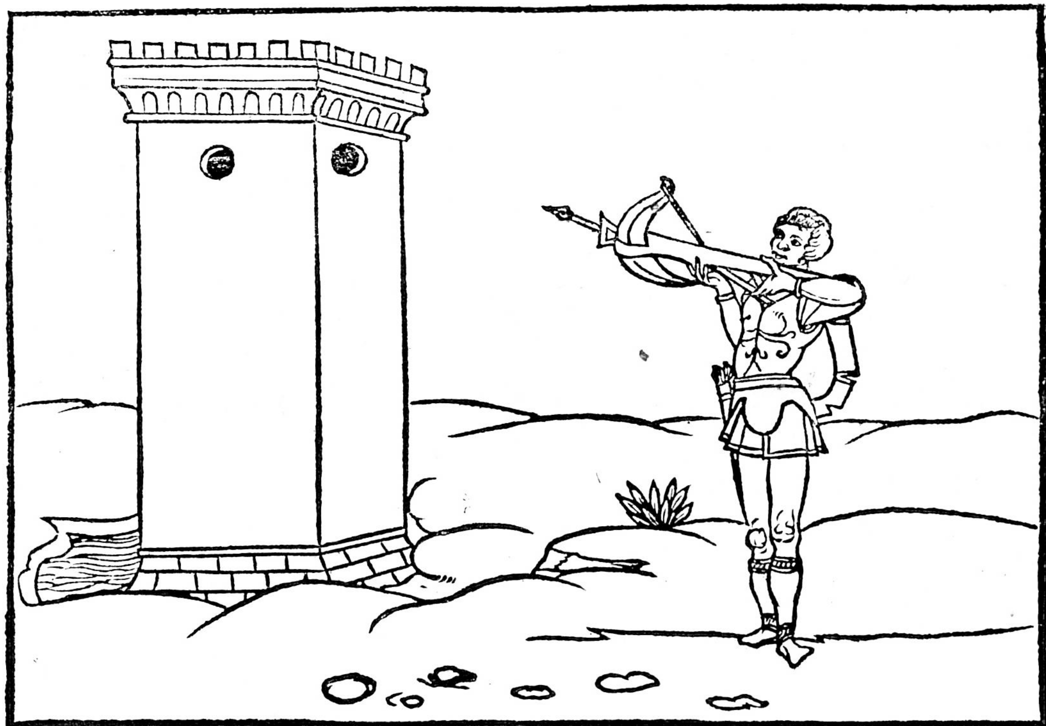
Quum laceras aries balistáque concutit arces.

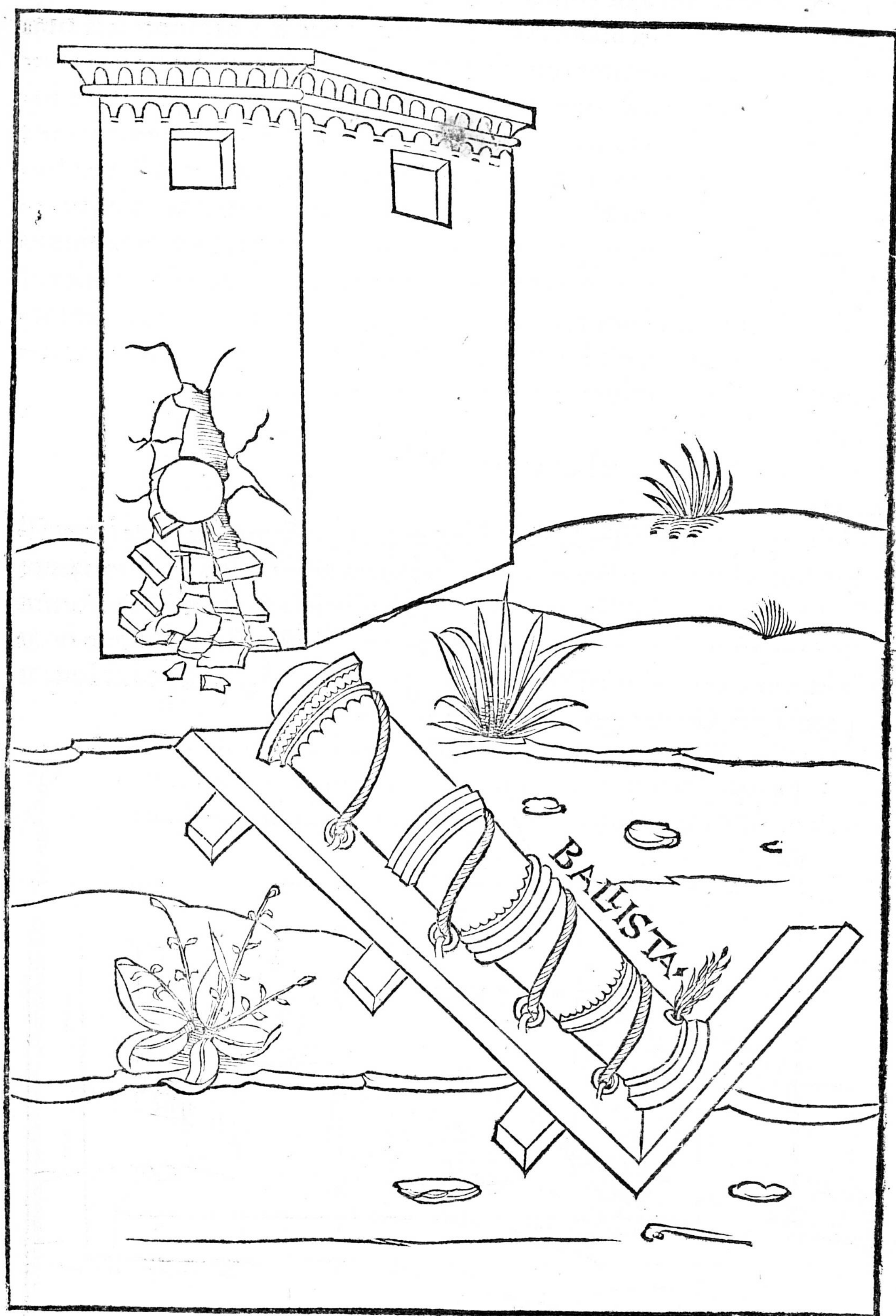
Seneca quęst.natur.libro secundo, Nam balistæ quoque & scorpiones tela cum sono expellunt, sicque non imitabile fulmen, vt Maro inquit, humana rabies quodam magno auctore teste imitata est. Quòd autē sagittas iaciat balista, auctor est Ammianus Marcellinus, rerum gestarum.xxiiii. Assistit, inquit, artifex contemplabilis, & subtiliter apponit in temonis cauamine sagittam ligneā spiculo maiore conglutinatam, & cum ad extremitatem neruorum acumen venerit summum, percita interno pulsu à balista ex oculis auolat, interdum nimio ardore scintillans, & euenit sæpius vt antequam telum cernatur, dolor lætale vulnus agnoscat. Idem xxv. Tum aptatæ ligneis sagittis balistæ, flexu, stridore torquebantur, creberrima spicula funditantes. Hieronymus libro primo cōtra Iouinianum, Balista quanto plus retrahitur tanto fortius emittitur.

Lucanus in secundo,

Tortáque per tenebras validis balista lacertis
Multifidas iaculata faces.

Hanc & græci ς in fine addētes βάλισραρ dicunt, quam et Syrophœnicas inuenisse vi. natur. histo. Plinius auctor est. Ancon autem antiquissimus historiarum auctor scribit pulsum à Ioue Saturnum fugisse in Græciam, vbi mōstruosorum hominum exercitum congregauit, contra quem Iupiter alpestrem partem occupans, balistarum vsum docuit. Proinde victoria potitus, fingitur à poëtis Iouem de cælo pepulisse, & Cretæ regno priuasse.

BALISTA.

Tormenta,instrumenta bellica ad diruenda oppida euertendasq; vrbes,sic dicta quòd tela torqueant,hoc est,gyro celeri saxa rotent,iaciant,& mittant. Liuius xxiiii. ab vrbe condita, Aduersus hunc naualem apparatum Archimedes variæ magnitudinis tormenta in muris disposuit,in easq; quæ procul erant naues saxa ingenti pondere emittebant. Iosephus belli iudaici lib.vi. Habebant etiam balistas CCC. & L.torméta saxorũ, quibus difficiliorem aggerũ extructionem Romanis efficiebãt. Cicero Antonianarum viii. Quid?ille faceret inducias?ante consules oculósq; legatorum,tormentis Mutinam verberauit. Virg. in vndec.

Continuò aduersis Tyrrhenus & acer aconteus
Connixi incurrunt hastis,primique ruinam
Dant sonitu ingenti,perfractaq; quadrupedantum
Pectora pectoribus rumpunt,percussus aconteus,
Fulminis in morem aut tormento ponderis acti,
Præcipitat longe & vitam dispergit in auras.

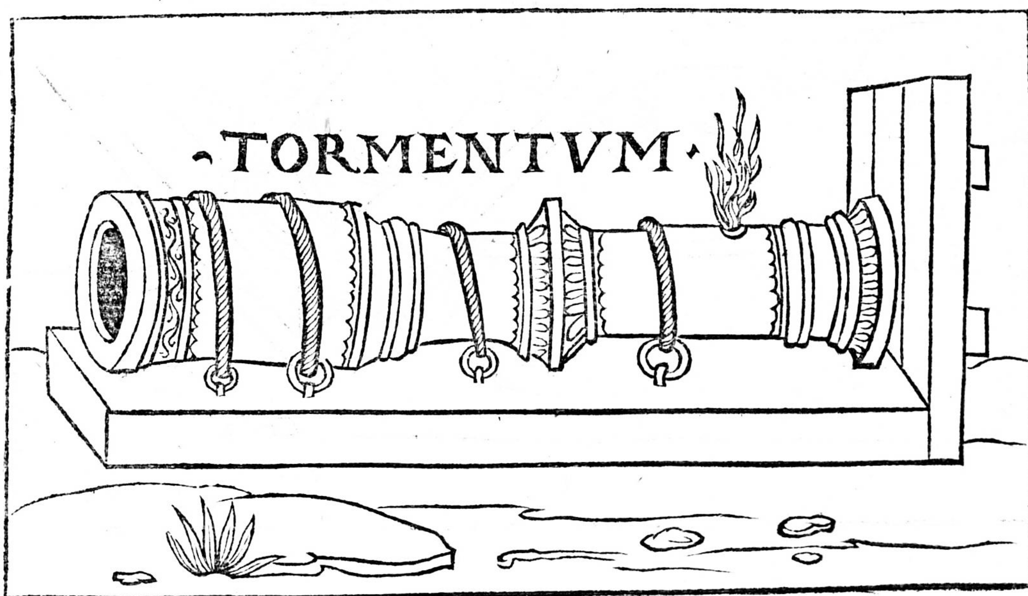
Idem in duodecimo,

Murali concita nunquam
Tormenta sic saxa fremunt,nec fulmine tanti
Desultant crepitus.

Seneca quęst. natur. lib. ii. Nubium intra se cõpressarum angustiæ medium spiritum emittunt,& hoc ipso inflammant ac tormenti modo eiiciunt. Tormenta etiam missilium instrumenta sunt à torquendo dicta. Virgilius ii. georg.

Itureos taxi torquentur in arcus.

Firmianus libro secũdo contra gentes, Vrbe à Gallis occupata obsessi in capitolio Romani cum ex mulierum capillis torméta fecissent,ædem Veneri caluæ consecrarunt. Seneca de ira libro primo, Quum opus est cõcitatur remittitúrque,non aliter quàm quæ tormentis exprimuntur tela,in potestate mittẽtis sunt quantum torqueantur.

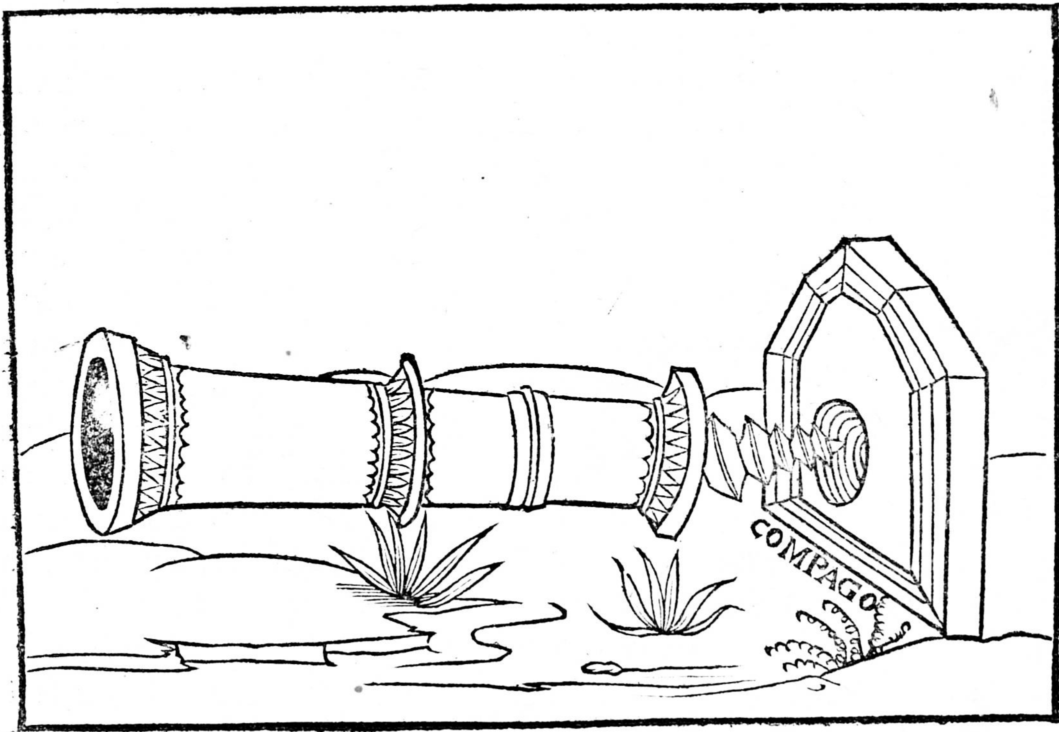

Machina, tormentum murale vrbes labefaciens,& oppidorum mœnia. Tragicus in Thyeste, Admotis nihil est opus vrbes sternere machinis, lõge saxa ro tantibus. Valerius Max. libro quinto, Q. verò Metellus celtibericũ in Hispania gerens bellum quũ vrbem Centobricam obsideret,& iam admota machina par tem muri quę sola cõuelli poterat disiecturus videretur, humanitatẽ propinquæ victoriæ prætulit. Nam quum Rethogenis filios qui ad eum transierat Centobricenses machinæ ictibus obiecissent, ne pueri in conspectu patris crudeli genere mortis consumerentur, quanquam ipse Rethogenes negabat esse impedimento, quo minus etiam per exitum sanguinis sui expugnationem perageret, ab obsidione discessit. Quo quidem tam clementi facto, etsi non vnius ciuitatis mœnia, omnium tamen celtiberarum vrbium animos cepit, effecitq; vt ad redigendas eas in deditionem populi Romani non multis sibi obsidionibus opus esset. Seneca epist. lib. xvii. Multi inueniuntur qui ignem inferant vrbi, qui inexpugnabilia sæculis,& per aliquot ætates tuta prosternãt, qui æquum arcibus ag gerem attollant,& muros in miram multitudinem adductis arietibus ac machi nis quassent. Idem decimo quarto, Philosophia circundanda est inexpugnabili muro, quem fortuna multis machinis lacessitum non transit. Plutarchus in vita Marcelli, Vt verò machinas instruxit Archimedes, varia missiliũ genera & immensæ magnitudinis saxa, incredibili fragore & celeritate iacula aduersum ter restres emittebat copias. Iosephus lib. iii. belli iudaici, Missaq; machinis saxa & murorum minas auferebant,& frangebant angulos turrium. Virorum autem nulli tam fortiter constipati erant, vt non vsque ad extremam aciem, saxi magnitudine & violentia sternerentur. Sciet autẽ aliquis huius machinæ vis quan tum valeat ex his quæ illa nocte contigere, In muro cuidam ex circunstantibus Iosippo caput auulsum est, eiúsque ad tertium stadium veluti funda excussa cal uaria. Interdiu quoque prægnãtis fœminæ icto vtero ad dimidium stadium infans abactus est, tanta tormento vis fuit. Ergo machinis terribilior erat impetus & missilium strepitus. Idem in eodem, libro sexto, Omnibúsque agminibus contra excursus erant machinæ comparatæ mirabiles, præcipue verò legioni decimæ: balistæ verò vehementiores, & tormenta saxorum quibus nõ solum irruentes sed etiam super murum stantes euertebantur. Nam & singula saxa talenti pondus æquabant, & vltra modum stadii torquebantur. Ictus autem non solum primis quos offendissent, sed aliquando posterioribus quoque intolerabi lis erat. Iudæi primo cauebant à lapidibus quòd erant candidi: nec tantum sono & fremitu noscebantur, sed claritudine prospiciebantur, denique speculatores in turribus præsidentes prædicebant quando impelleretur machina, saxúm

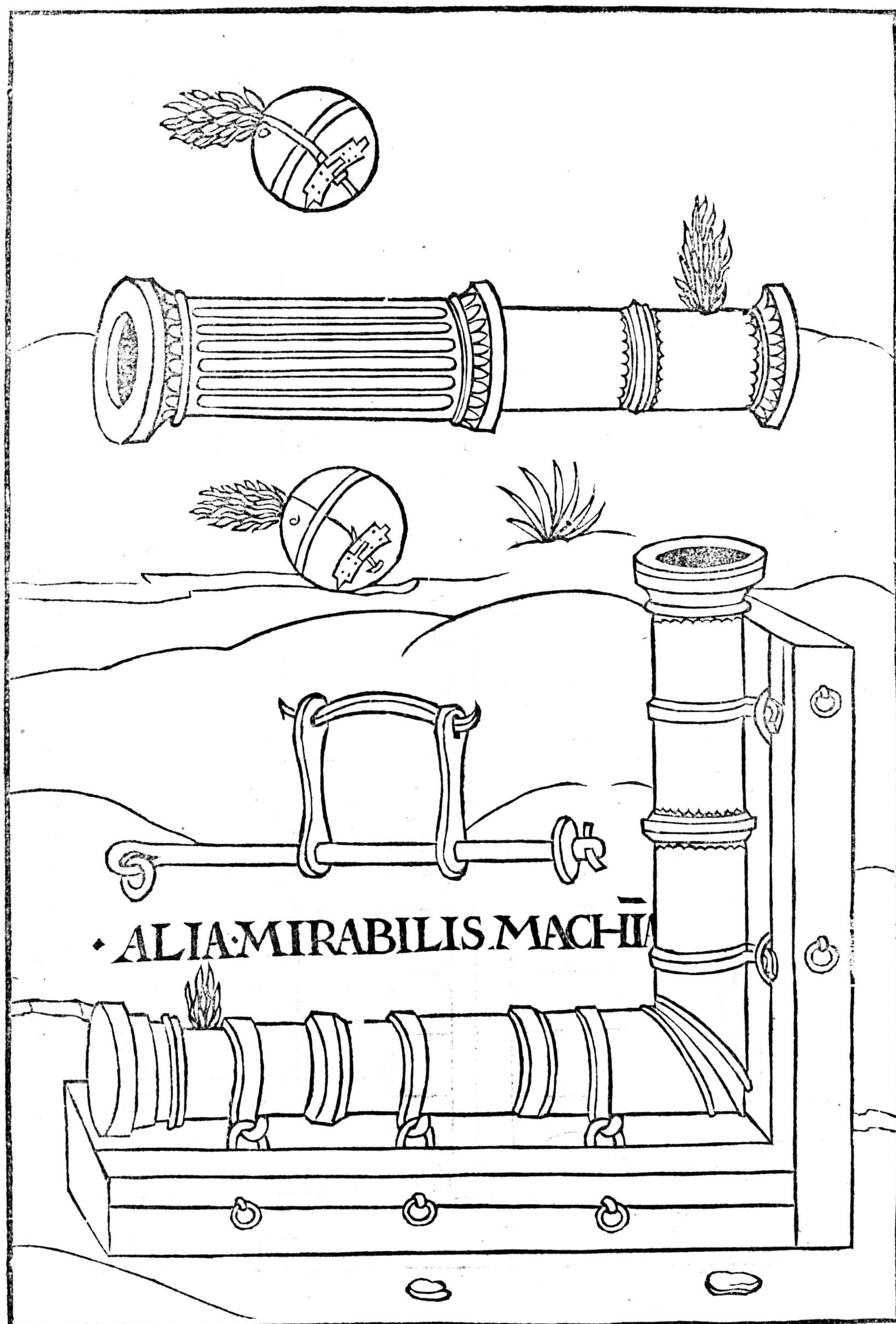
que ferretur, patria lingua clamantes, Filius venit. Itáque prædicebant in quos veniret, atque ita vitabant, & hinc eueniebat vt illis declinantibus lapis irritus intercideret. Proinde contrà Romani excogitabant atramento decolorare lapides: tunc enim miſſi non ſimiliter incertos ictus habebant, multóſque ſimul vnius impetu corrumpebant. Idem in eodem, Ad Antonianam verò ab ipſis ſociis cum multitudine Zelotarum, nõ ſolum ꝙ de loco ſuperiore pugnabant, verùm etiam quòd machinis vti didicerant. Paulatim enim vſus aluit peritiam. Ariſtoteles lib. vii. Politi. Præſertim hoc tempore in quo tormẽta & machinæ ad obſidiones vrbium cũ omni ſubtilitate ſunt adinuẽta. Laërtius Diogenes libro de vita philoſophorũ, De metallicis, inquit, machinis ſcripſit Strato philoſophus.

Hæc ſi nota forent, frueremur ſimplice cultu: Claudianus libro ſecundo,
Claſſica non fremerent, non ſtridula fraxinus iret,
Non ventus quateret puppes, non machina muros.

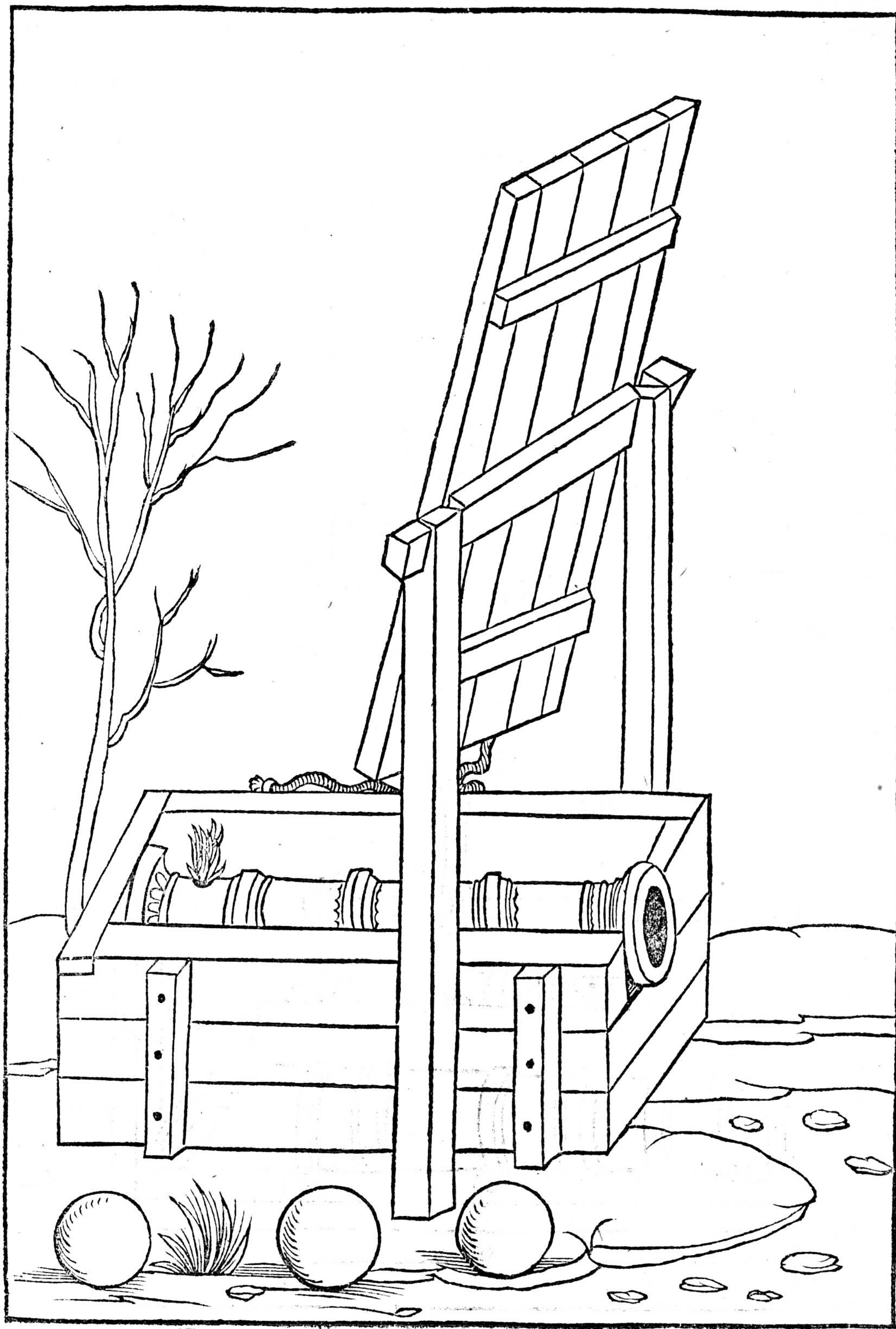
Vtꝗ in his bellicis inſtrumentis tua tibi, Sigiſmunde Pandulphe, quandoꝗ memorem inuenta, memorem & cæteris quibus illa vſui fore non ambigo, Ponitur ante oculos machina prius inuiſa, à ſæculiſque inaudita: quippe quæ ſecundo ſine ſubſellio, aliarum præter omnium morem, dictu mirabile, librata innixáꝗ ſolo, ac grauitate pôſt ſua preſſa perſiſtit. Egregium ſane inuentum auctore te, præclariſque ducibus præſentibus ac poſteris quàmmaximè dignum.

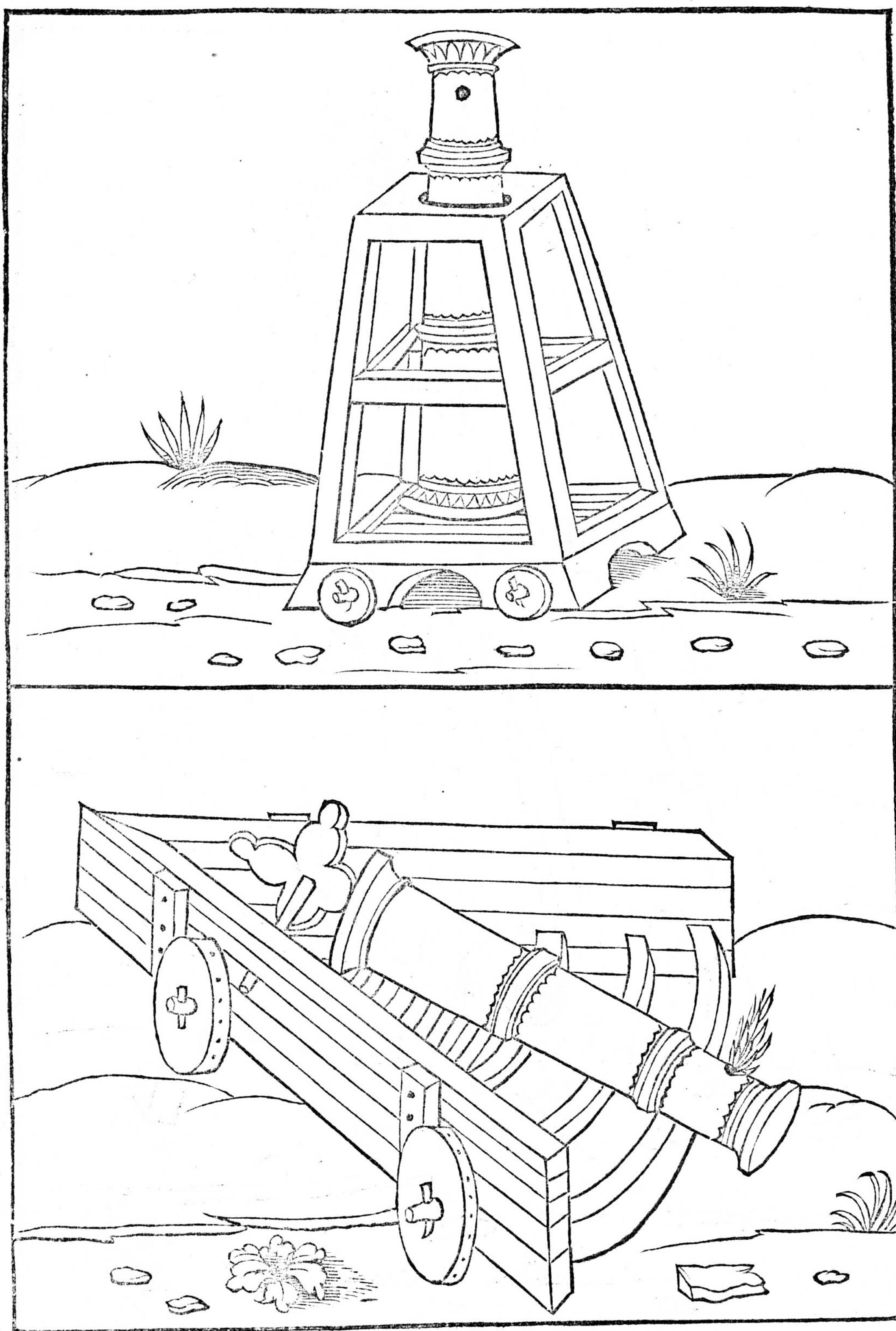
Inuentum est quoque machinæ huiusce tuum, Sigismunde Pandulphe, qua pilæ æneæ tormentarii pulueris plenæ cũ fungi aridi fomite vrentis emittuntur.

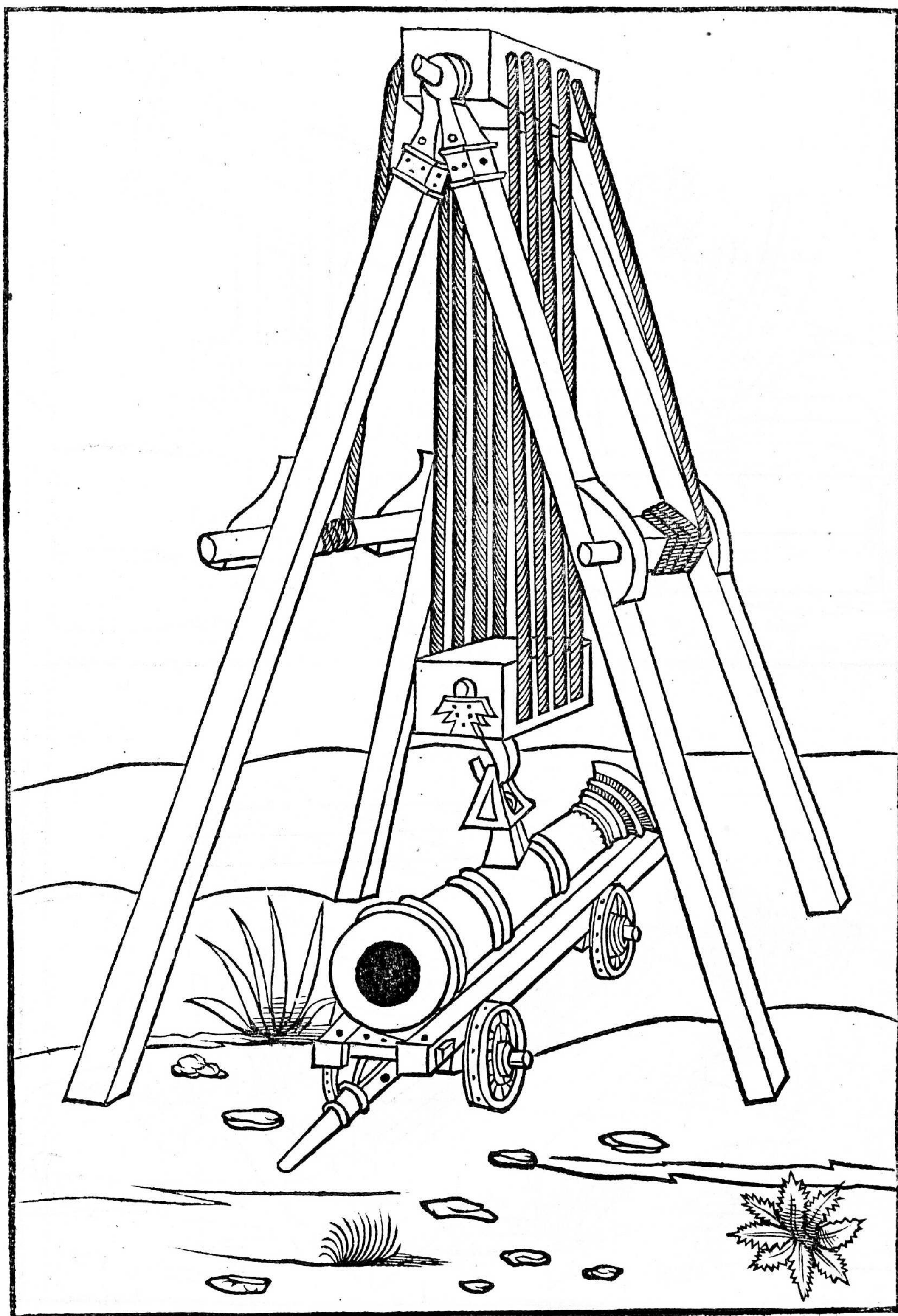
Machinæ clypeus.

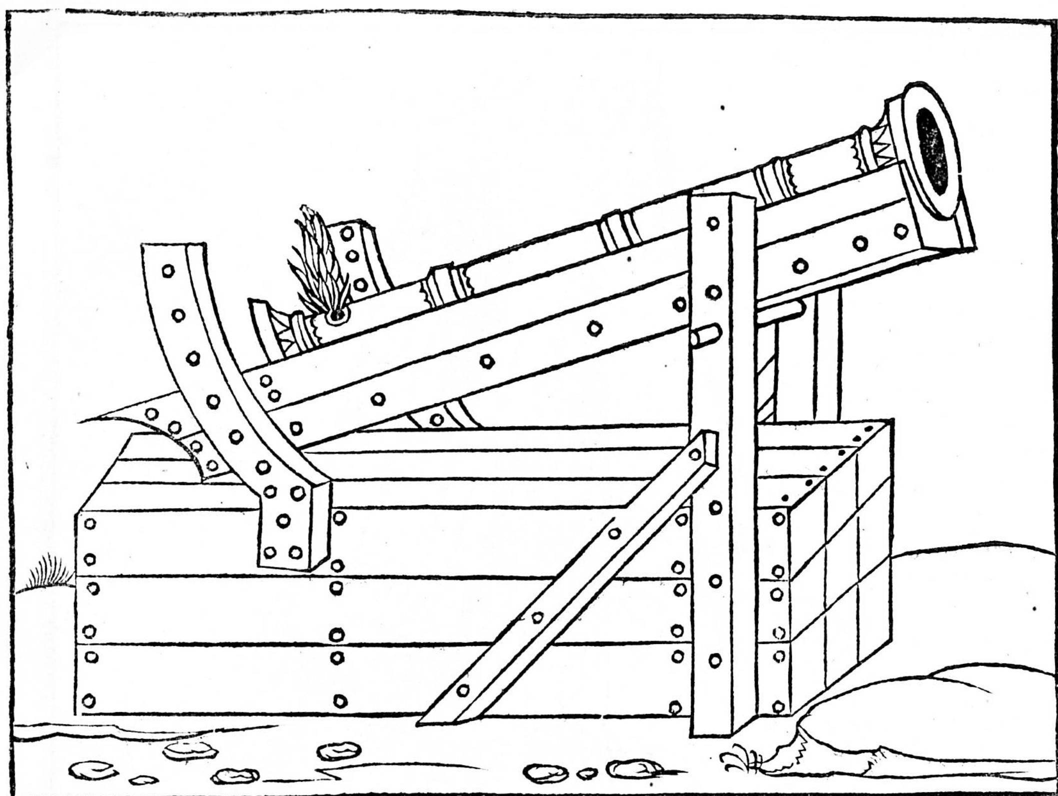
Verricula duo tormentaria.

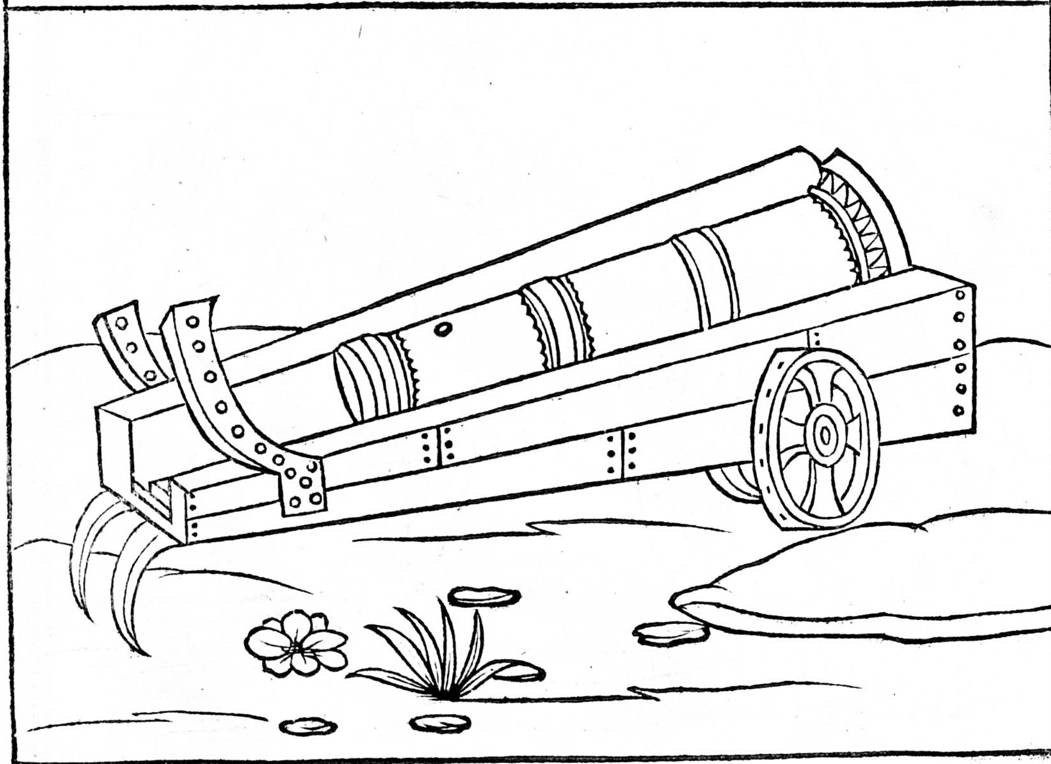

Inſtrumentum erigendi machinam in ſublime.

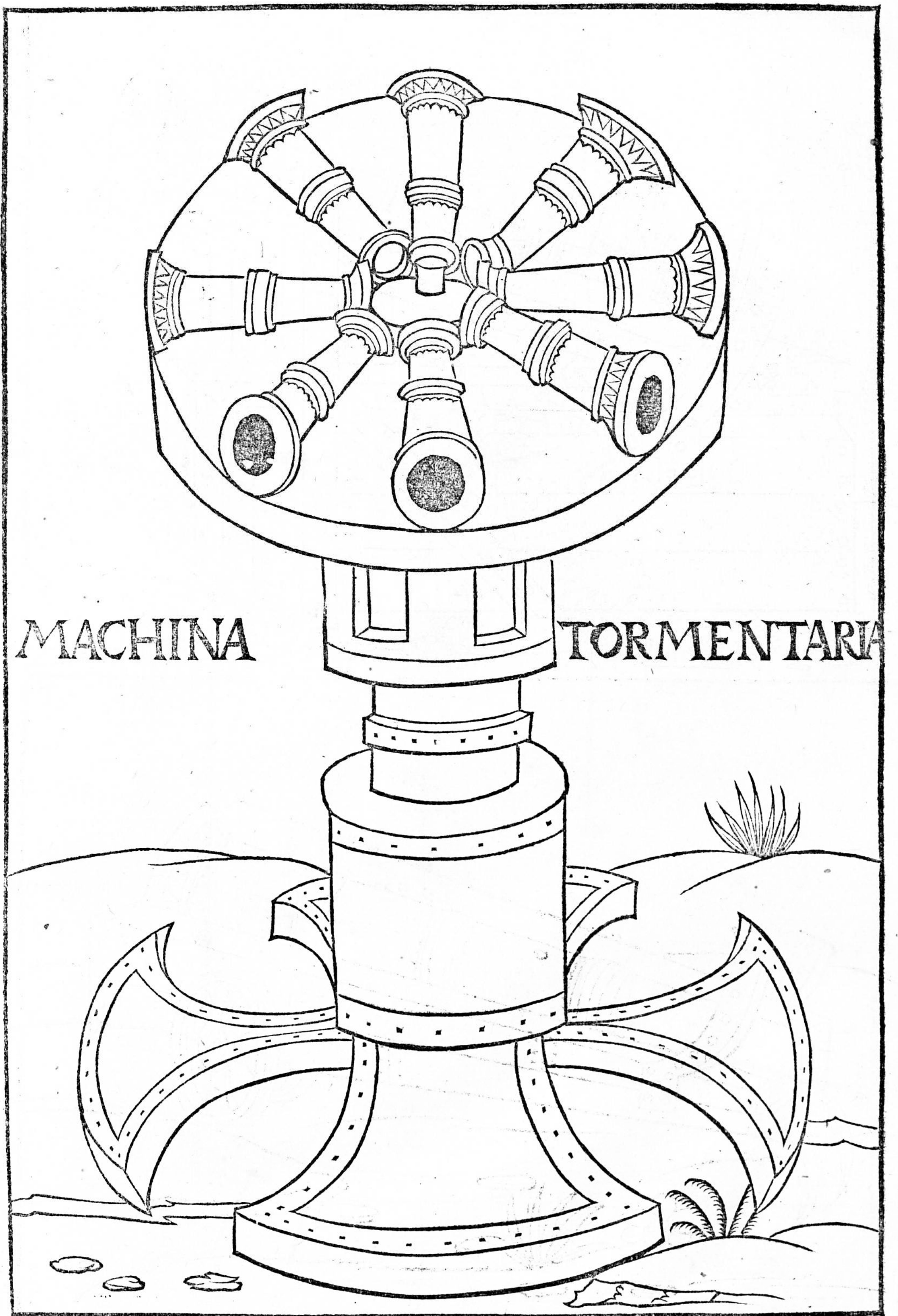

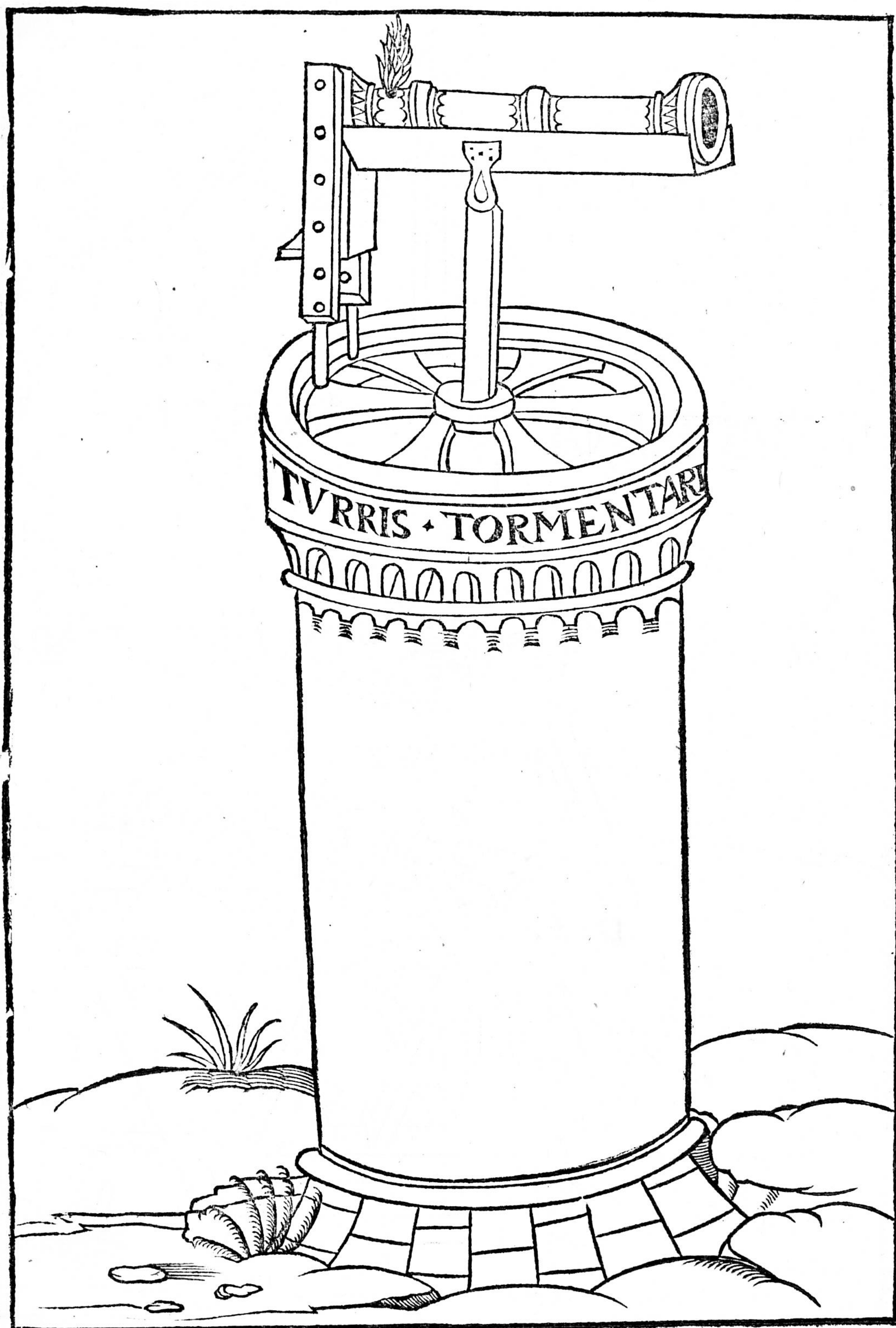
Inſtrumentum erigendi ponè machinam deprimendíque.

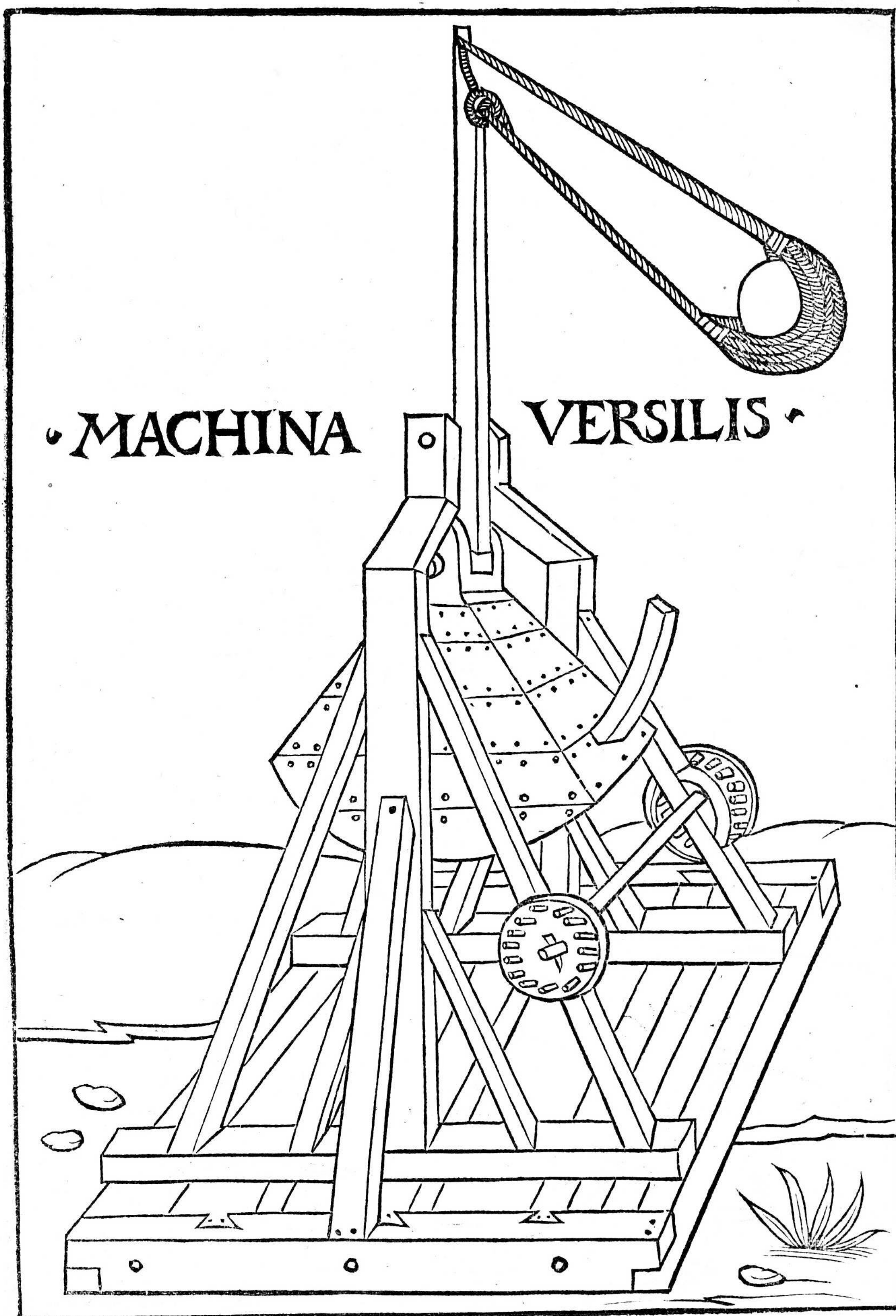

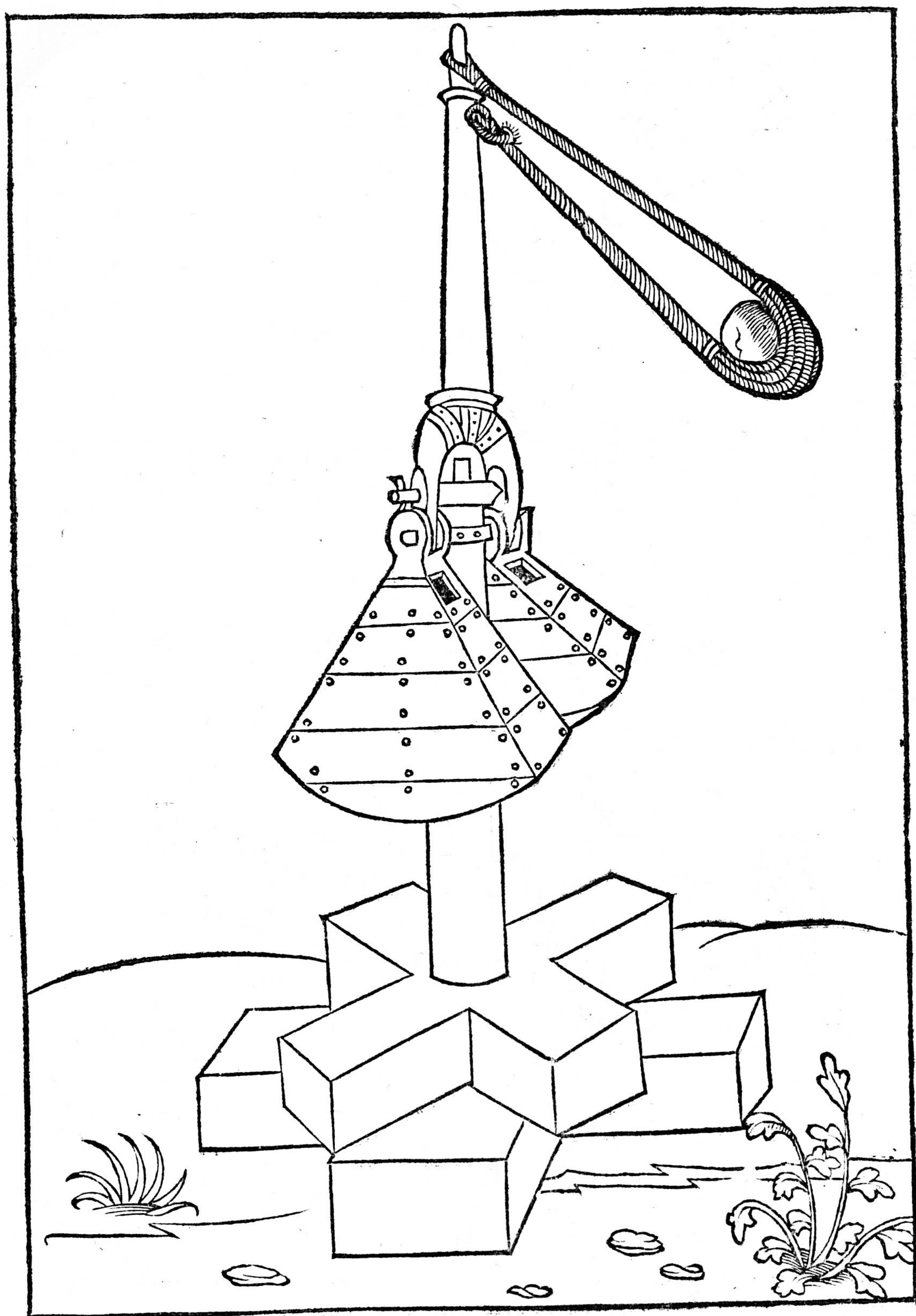

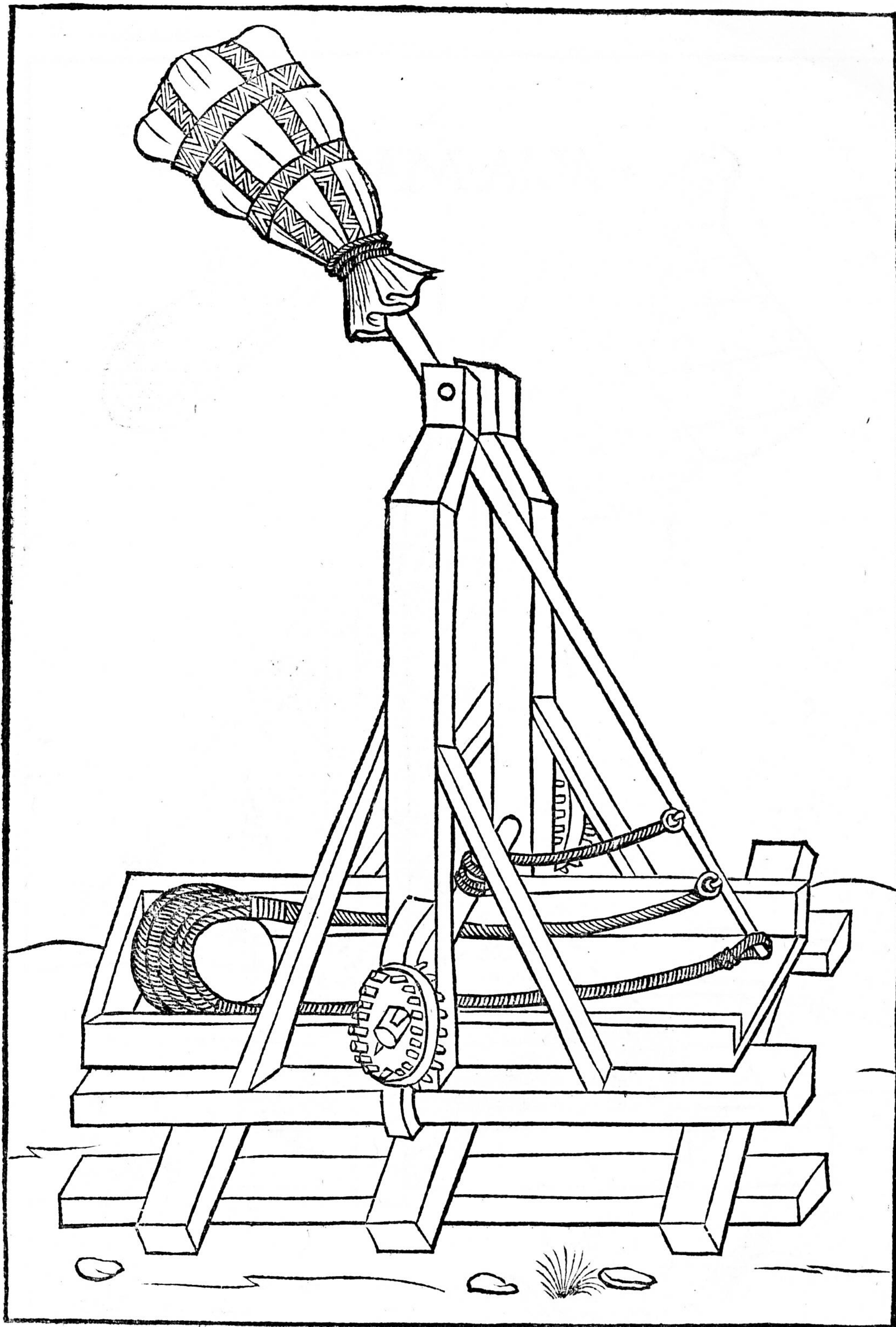
Inſtrumentum ad tormenta deprimenda extollendaque.

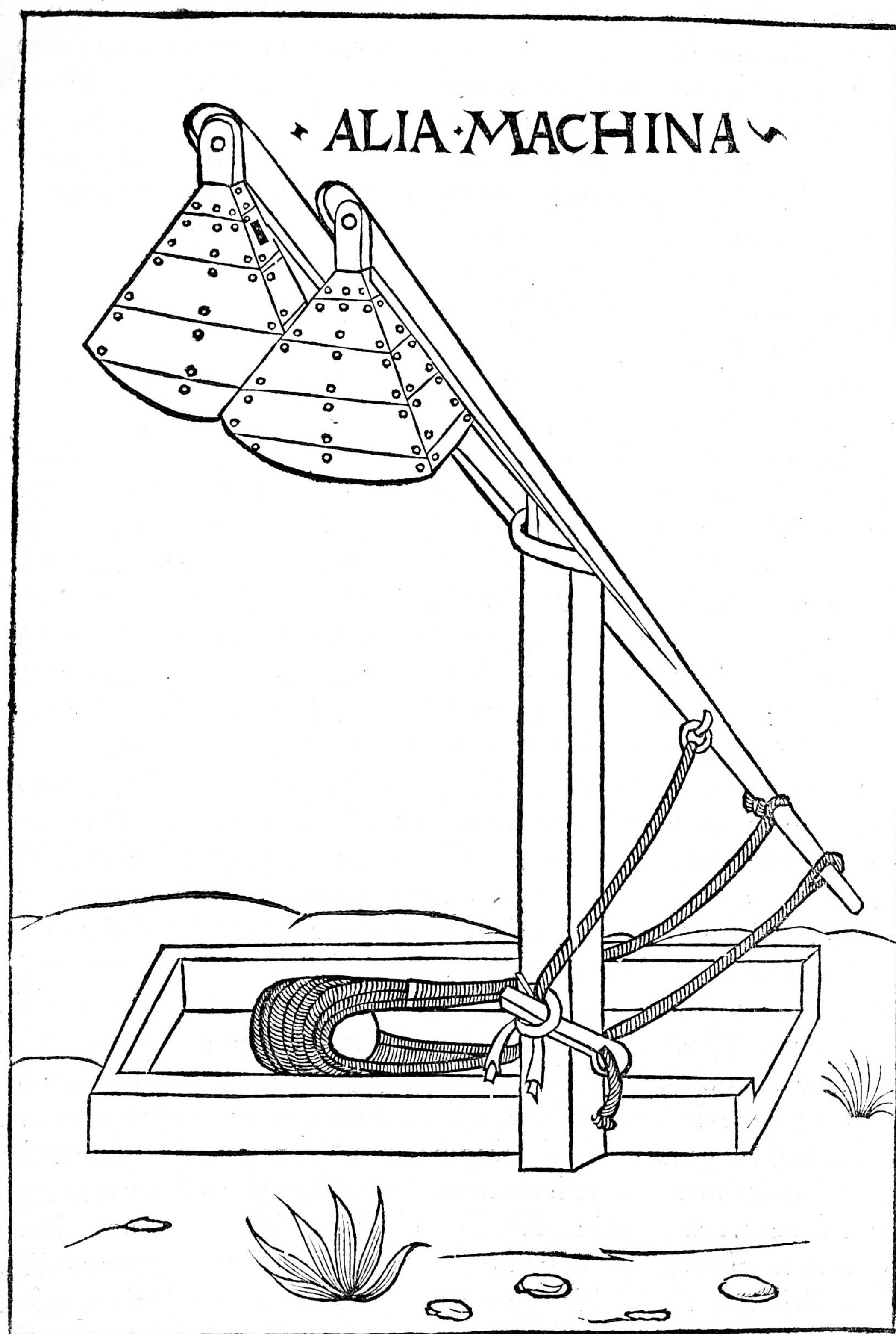

MACHINA
TORMENTARIA

TVRRIS · TORMENTARI

MACHINA VERSILIS

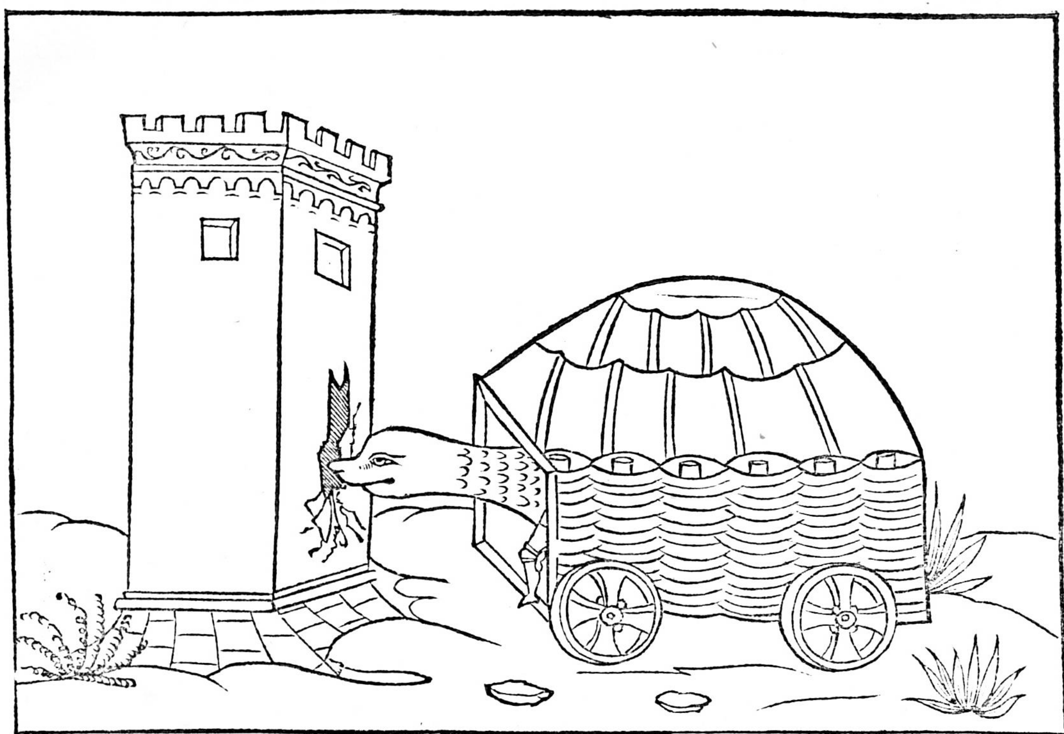

ALIA·MACHINA

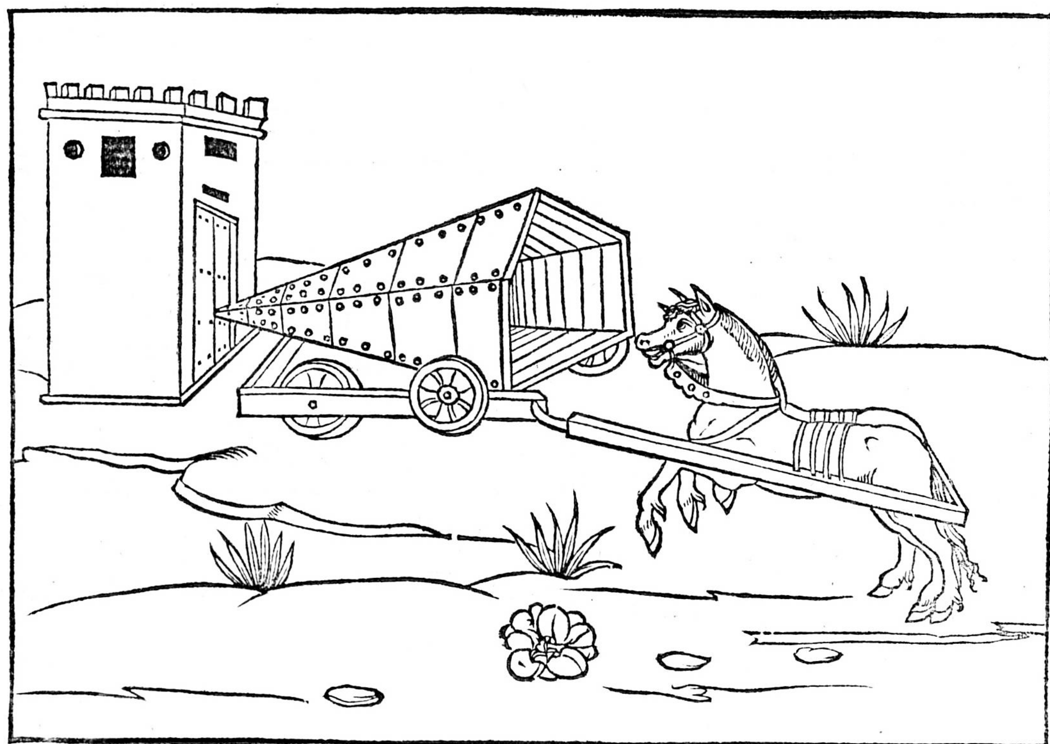
Vinea, machina ex lignis leuioribus colligatur, latitudine pedum octo, altitudine septem, lōgitudinis verò xvi. cuius tectum munitione duplici, tabulatis, cratibúsque contexitur: latera verò vimine sepiuntur, vnde nomen ortum putant, ne saxorum telorúmq; impetu penetrentur. Extrinsecus autem ne immisso concremetur incendio, crudis vel recentibus coriis, vel centonibus operitur, quumq; plures factę fuerint, iunguntur in ordine ac rotis ducuntur: his deniq; tuti obsidentes, ad subruenda murorum penetrant fundamenta. Lucanus in tertio,

Tunc adoperta leui procedit vinea terra,
Sub cuius pluteis, & tecta fronde latentes
Moliri nunc ima parant, & vertice ferreo
Mœnia nunc aries suspensa fortiter ictu,
Incussus densi compagem soluere muri
Tentat, & impositis vnum subducere saxis.

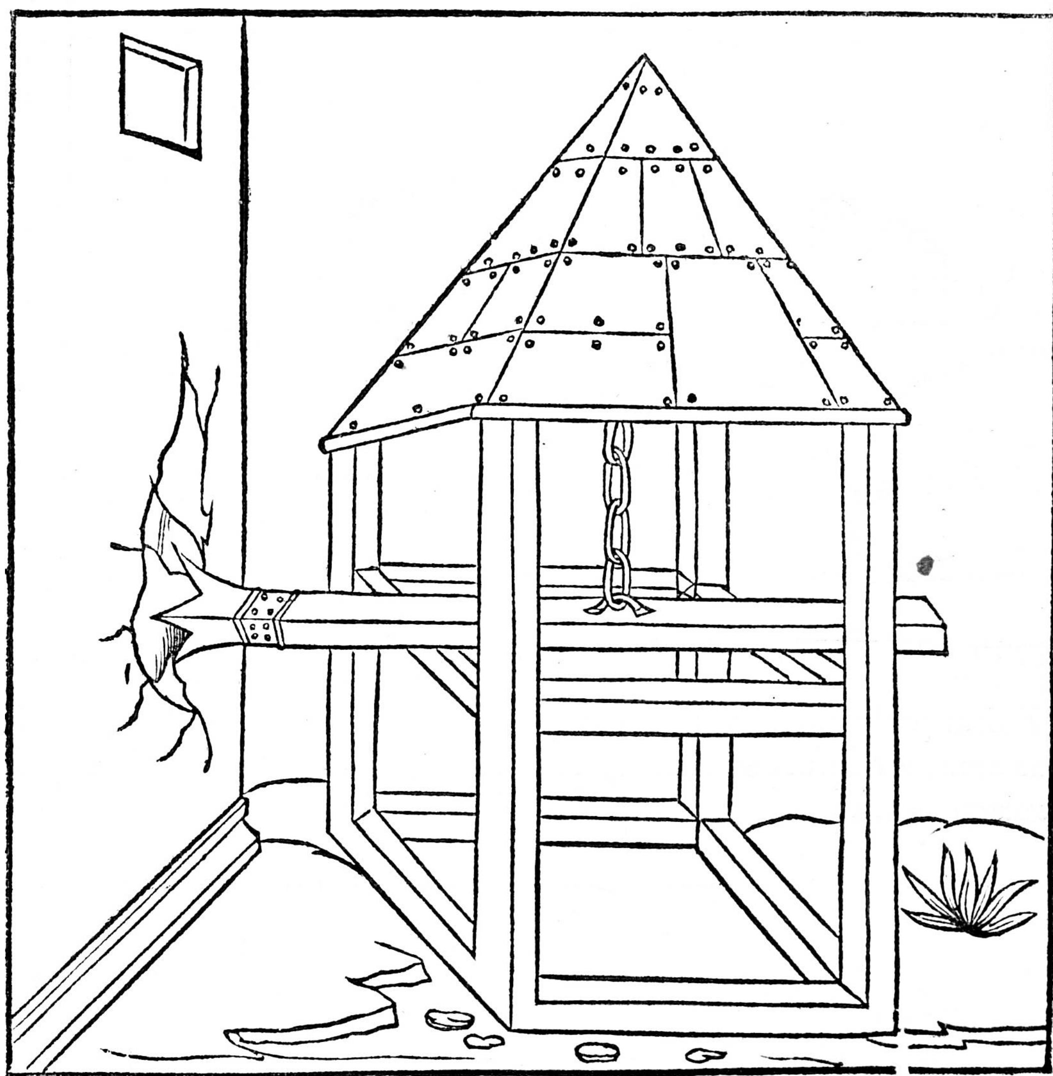
Liuius ab vrbe condita xxi. Aduersus eum vineas agere constituit, per quas aries mœnibus admoueri posset. Idem in eodem, Itaque acrius de integro ortum est bellum, pluribúsque partibus, vix accipientibus quibusdam opera locis, vineæ ceptæ agi, admoueriq; aries. Testudo, est scutorum connexio in modum testudinis: nanque in armorum generibus sumunt milites ab animalibus nomina, vt aries, testudo. Hæc ex materia & tabulatis etiã contexitur, quæ ne exuratur incendio, coriis, vel ciliciis vel centonibus vestitur, & ad similitudinem veræ testudinis vocabulum sumpsit. Nam sicut vbi collecta in suum tegmen est, tutam ad omnes ictus videmus esse, vbi uerò caput nudat, & modo reducit, modo profert, ictibus patere, ita machinamenti hoc genere inclusi, tuti sunt interdum, dum reducunt trabem, interdúmque exeunt vt fortius cædant detecti, & persæpe cæduntur. Testudo etiam qua accessus ad murum potest haberi sic erit facienda, Basis compaginatur quadrilatera, cui in quibus versantur supponuntur rotarum axes, laminis ferreis conclusi, ita vt habeant cardines & foramina, quo vectes traiecti versationes earum expediant, vti antè & pòst ad dextrum leuúmq; latus, siue oblique ad angulos opus fuerit ad id versatis, progredi possit. Possunt autem si opus fuerit hi maximè ex octo rotis esse quibus agatur, verùm secundum loci naturam opus erit tẽperare. Tegatur autem testudo hæc ex omni materia quę maximè vim habere possit, resistendoq; robur, prętet pinum, vel alnum, vel aliud id genus, hæc enim fragilia sunt, & ignem facile admittentia: vel vti ignis omnino non possit huic machinæ obesse, argilla insuper cum capillo subacto ad eam quam decet crassitudinem inducatur, circa tabulata collocentur crates ex tenuibus virgis creberrimę textę maximéq; recentibus, percrudisq; coriis duplicibus consutis, fultis alga aut paleis in aceto maceratis, circumcirca tegatur machina tota, vt à plagarum ictibus & incendiorum impetu tuta sit.

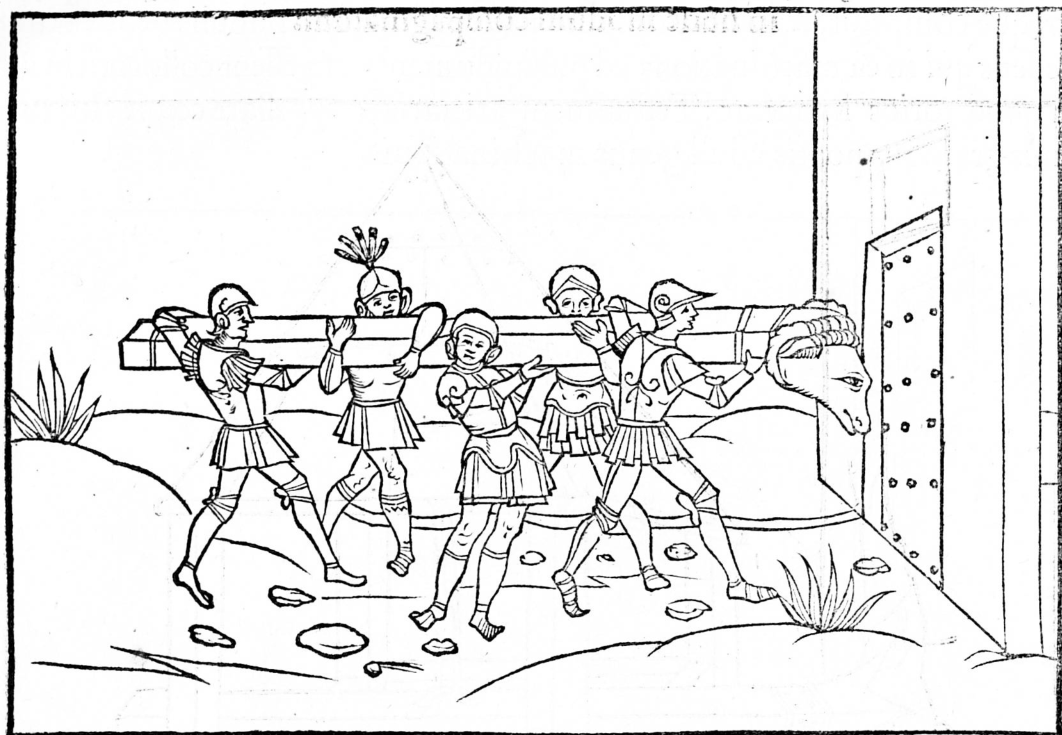
Non mihi etiam videtur alienum de testudine quam Hector Byzantius fecit, quibus rationibus sit facta exponere. Frons eius erat quemadmodum anguli trigoniorum, vti à muro tela cum in eos mittantur non planis frontibus excipiant plagas, vt hic,

Est aliud quoque genus, artificio non minori, & terrificum quidem, in hunc modum compaginatum.

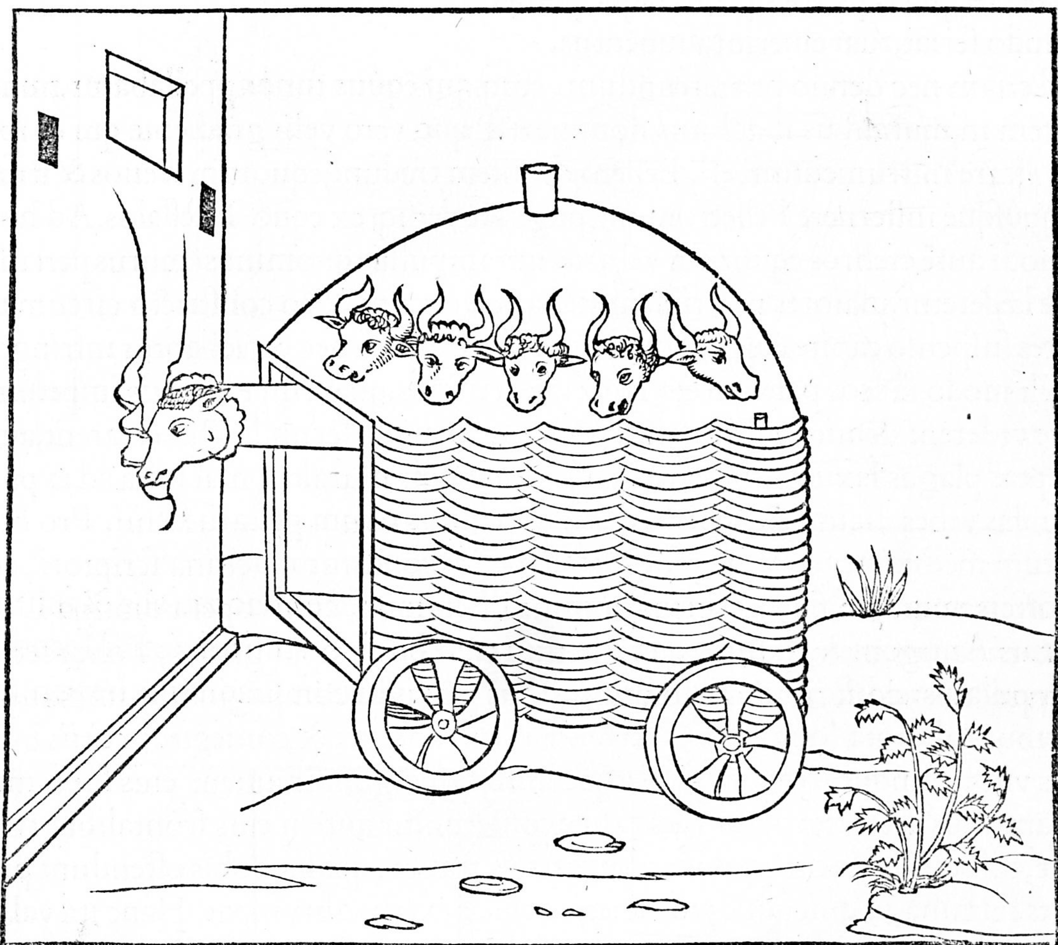
Aries machinationis genus est, cuius forma hæc erat, Validæ enim et nodosæ arboris caput ferro vestitur, eaq; suspensa multorũ manu ad murum impellitur: deinde retrorsum ducta maiori impetu destinatur, sicq; crebris ictibus concussum muri latus cædit. Victruuius archi. lib. x. Aries sic memoratur esse, Carthaginenses ad Gades pugnando castra posuere, quum autem castellum ante cepissent, id demoliri sunt conati: postquàm non habuerunt ad demolitionem ferramenta, sumpserunt tignum, idq; manibus sustinentes capiteq; eius summum murum continenter pulsantes, summos lapidum ordines deiiciebant, & ita gradatim ex ordine totam communionem dissiparunt.

Postea quidam faber Tyrius, nomine Phefarsemenos, hac ratione & inuentione inductus, malo statuto, ex eo alterum transuersum vti trutinam suspendit, & in reducendo & impingẽdo venientibus plagis deiecit Gaditanorũ murum.

Tetras autem Chalcedonius de materia primum basim subiectis rotis fecit, supráque compegit, & in his suspendit arietem, coriísque bubulis texit vt tutiores essent qui in ea machinatione ad pulsandum murum essent collocati: id autem quod corios habuerat, Testudinem arietariam appellare cœpit, his tunc primis gradibus positis ad id genus machinationis.

Est aries quoque, belli iud. lib.iii. auctore Iosepho, immensa materia malo nauis assimilis, cuius summum graui ferro solidatum, est in arietis effigiem fabricatum, vnde etiam nomen accepit. Dependet autem funibus medius ex trabe alia, velut ex trutina palis vtrinque fultus bene fundatis: retrorsum autem magna virorum multitudine repulsus iisdemq́ simul rursus impellentibus missus, in fronte prominente ferro mœnia percutit. Nec est vlla tã valida turris, aut murorum ambitus adeò latus, vt etsi priores ictus fortiter sustinuerit, assiduos vincat. Cæsar, siue alius pro eo commentariorum suorum xiii. Literas in Siciliam nunciósque mittere, vt sibi crates materiésque congeri posset ad arietes, cuius inopia in Aphrica esset. Ammianus Marcellinus rerũ gestarum quarto, Ad arietem veniemus, Eligitur abies vel ornus excelsa, cuius summitas duro ferro concluditur, & prolixo, arietis efficiens pronam illam speciem, quæ forma huic machinamento vocabulum indidit: & sic suspensa vtrinq́ transuersis asseribus & ferratis quasi ex lance vinculis trabis alterius continetur, eáque quantum mensuræ ratio patitur, altitudo retropellens, rursus ad robora quæq́ rumpẽda protendit ictibus validissimis, instar assurgentis vel cadentis armati: qua crebritate

veluti

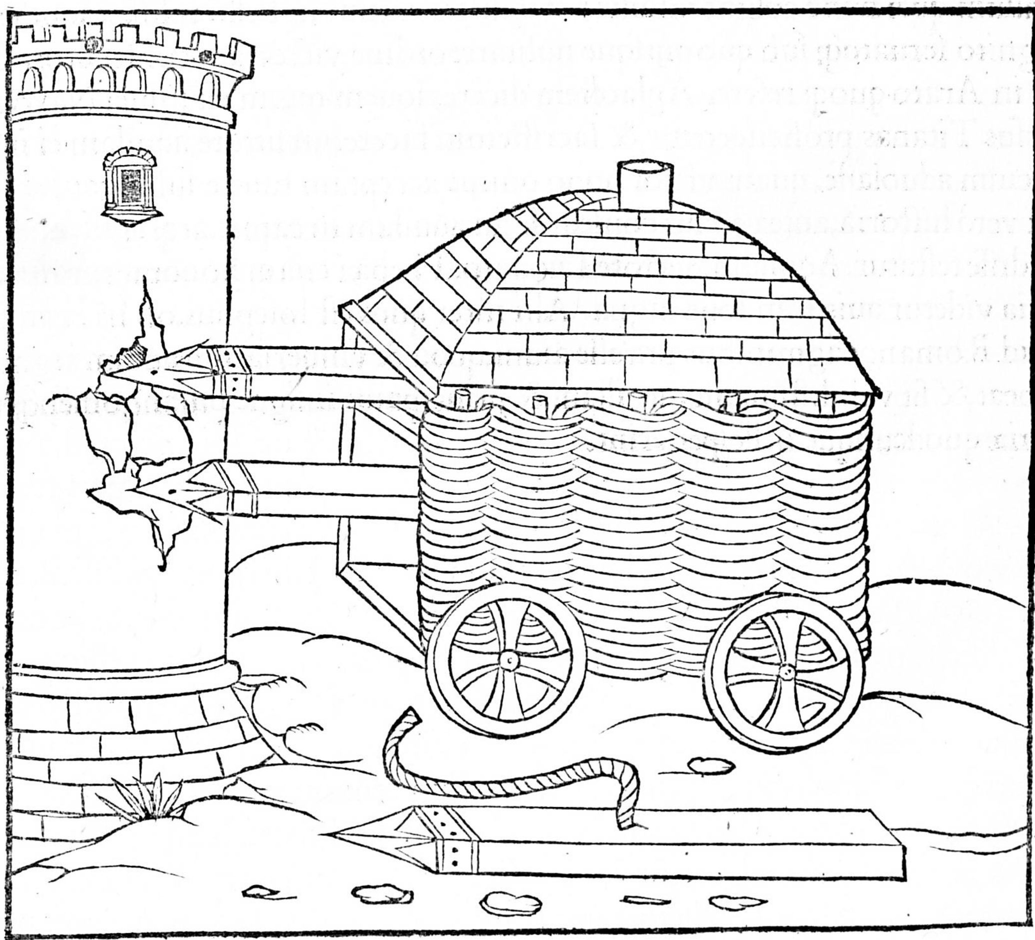
veluti reciproci fulminis impetu,ædificiis ſciſſis, in ruinas cōcidunt ſtructuræ la xatæ murorum. Huiuſce autem arietariæ trabis formam Romæ in L. Septimii triumphali arcu,marmoreo lapide celatam inuenies. Alii quoque arietem non muros demoliri,ſed ſaxa rotare perhibent. Claudianus,

Tum tua murali libretur machina pulſu,
Saxa rotet præceps aries,protectáque portas
Teſtudo feriat,ruat emerſura iuuentus.

Illud etiam nec denuo prætereundum, eum qui equus tunc appellabatur,nunc arietem in muralibus machinis nominari.Equo vero vehi gradiente qui & ipſe militare inſtrumentum eſt, Bellerophontem tradunt,equorum frenos & ſtrata equóſque inſternere Pelletronium,pugnare deniq; ex equo Theſſalos.Ad huiuſmodi autē crebros equorum vel arietum impulſus quominus murus percuſſione læderetur,maiores noſtri demittebant laqueum,& eo conſtricto circumagentes ſuſpenſo capite eius declinabant ictus murorū nec patiebantur infringi. Simili modo ſaccos paleis,aceto maceratis refertos,qua ſemper arietis impetum ferire viderent demitti iubebant ex muro,vt eo modo ſecundi ictus errarent,aut exceptas plagas laxitas fruſtraretur. Helepolim muralem machinā ad expugnandas vrbes dicimus. Ammianus Marcellinus rerum geſtarū xxiiii. Pro his arietum meditamentis iam crebritate deſpectis,conditur machina ſcriptoribus hiſtoricis nota,quam ἑλέπολις Græci cognominamus, cuius opera diutina Demetrius Antigoni regis filius Rhodo aliiſque vrbibus oppugnatis, Poliorcetes eſt appellatus:ædificatur autem hoc modo, Teſtudo compaginatur immanis, aſſeribus roborata longioribus ferreiſq; clauis aptata; & contegitur coriis bubulis virgarúmque receti textura atque limo, aſperguntur autem eius ſuprema vt flammeos detractet & miſſiles caſus: conſeruntur autem eius frontalibus triſulcæ,cuſpidis præacutæ,ponderibus ferreis trabes, qualia nobis oſtendunt pictores fulmina,vt quicquid præterierit aculeis exertis abrumpat Hanc ita validam molem rotis & funibus regens numeroſis intrinſecus miles,lāguidiori murorum parti viribus admouet concitis,& niſi deſuper propugnātium valuerint vires, colliſis muris aditus patefacit ingentes. Ad hæc repugnantium licet vires plurimum poſſint,eorum non minus valent ingenia,quod Rhodiēſibus memoratur vſui veniſſe.Diogenes enim fuerat Rhodius,& ei de publico quotānis certa merces pro arte tribuebatur ad honorem:ea tempeſtate quidam præſtanti ingenio nomine Callias Rhodum quum veniſſet,exempla protulit muri, ſuperq; eo machinam in carcheſio verſatili conſtituit, quæ helepolim ad mœnia accedentem corripuit,& tranſtulit intra murum: hoc Rhodii quum vidiſſent,admirati ademerūt Diogeni quod fuerat quotannis ei conſtitutum, eumq; honorem ad Calliam tranſtulerunt.Interea rex Demetrius contra Rhodum bellum comparando Epimachum Athenienſem taliū inſtrumētorum ſummum artificem ſecum adduxit: is autem cōparauit helepolim ſumptibus maximis,induſtria, laboréque ſummo,cuius altitudo fuerat pedum centum xxv.latitudo ſexaginta, ciliciis & coriis ita confirmatam, vt pati poſſet quoſlibet ictus à baliſta miſſos: quum autem Callias rogaretur à Rhodiis vt contra eam helepoliam machinam pararet, & vt illam,vti pollicitus erat,tranſueheret intra murum, negauit poſſe.

Nonnulla

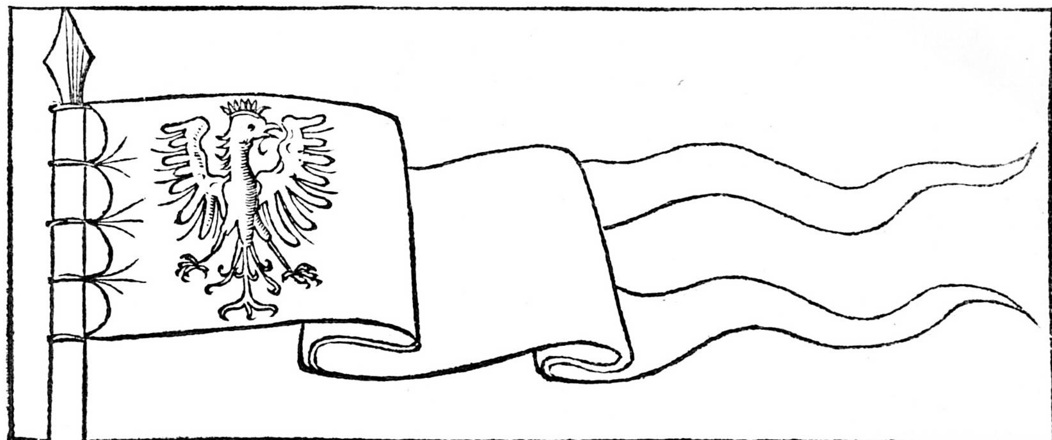
Nonnulla enim sunt quæ in exemplaribus paruis videntur verisimilia, quum autem crescere cœperunt dilabũtur, et quod pollicetur desinũt: vt etiã possumus hic animaduertere, terebratur terebra foramen semidigitale vel digitale, si eodẽ modo eademq; ratione voluerimus palmare facere, non habet explicationẽ: eodem modo eademq; ratione Rhodii decepti iniuriam cum contumelia Diogeni ita fecerunt. Itaque postquàm viderunt hostem pertinaciter infestum, periculum seruitutis, machinationem ad vrbem capiendam comparatam, vastitatem ciuitatis expectandam, procubuerunt Diogeni rogantes vt auxiliaretur patriæ: primò quia lacessitus iniuria, negauit se facturũ, posteaquàm ingenuæ virgines & ephebi omnes cum sacerdotibus venerunt ad deprecandũ, tunc est pollicitus, verum his legibus, vt si eam machinam cepisset, sua esset: omnibus vno ore annuẽtibus ita velle, qua parte machina incessura erat, ea murũ perculit, & iussit omnes publicè & priuatim quod quisq; habuisset aquæ, stercoris, & luti per eã fenestram, per canales progredientes effundere ante murum: quum ibi magna vis aquæ, luti, stercoris, nocte profusa fuisset, postridie helepolis accedens antequam appropinquaret ad murum in humido voragine facta consedit, nec progredi, nec regredi postea potuit. Itaque Demetrius quum vidisset sapientia Diogenis se deceptum, delusum atq; frustratũ esse, cũ classe sua discessit: tũc Rhodii Diogenis solertia liberati bello, publicè gratias egerunt, honoribusq; omnibus & ornamẽtis exornauerũt. Diogenes autẽ helepolim reduxit in vrbẽ, et in publico collocauit, & inscripsit, Diogenes è manubiis id populo dedit munus. Ita in repugnatoriis rebus nõ tantũ machinæ, sed etiã consilia maximè sunt cõprobanda.

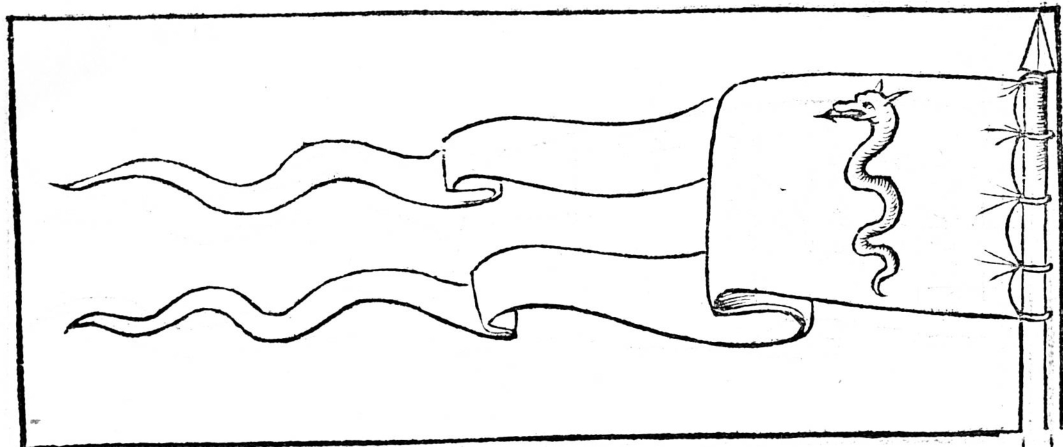
Sunt præter hæc quæ castris vsui esse perhibent alia innumerabilia & penê infinita instrumentorum & machinationum genera, structuris & demolitionibus quàm maximè necessaria: & ne singula enumerando sim longior, vniuersa quæ in quacunque vrbe opportuna esse creduntur duci, præsto esse debent, vt in quouis loco castrametabitur, munitã omnium rerũ ciuitatem possit effingere.

De repugnatoriis autem non est literis explicandum: non enim ad scripta nostra hostes comparant res oppugnatorias, sed machinationes eorum ex tempore ac trito pugnandi vsu, & experientia rerum magistra, ac solerti consiliorum celeritate, sine machinis sæpius euertuntur.

Hæc instrumentorum genera variæ etiam signorum species consequuntur. Signa autem sunt quæ comitantes milites recognoscant in prælìis, & ad quæ à conflictu se sępe recipiũt, vexillo è sublimi, Romanorum more, quòd Mars gaudet sanguine, cocco velitante. Colores in his & figuræ pro voluntate ducum casu aliquo, vel rerum occurrentiũ auspicio fuere. A primordio nanque orbis conuenientes simul homines ex syluestri vita, primum carnibus humanis vescebantur, belligerabantúrque inuicem, eo cui plus virium inerat superante: tum iniuriis potentiorum imbecilles vrgente necessitate edocti, acie facta signum animalis sibi ex his quæ postea cõsecrata fuerint præposuere aliquod, postmodum congregati infirmiores aduersus aliorum iniurias se tuebantur: quo factum est vt animali quod salutis causa fuerat, honores tribuerentur. Sic Aegyptios veteres, apud quos nulla militaris erat disciplina, quum à vicinis sæpius bello vexarentur, excogitasse ferũt aliquod insigne quod milites sequerētur, figuras igitur animalium quæ nunc colunt tabulis fictas duces eorum in bello tulisse, eâque ex re cognito seruatoq; sub quo quisque militaret ordine, victoriam consecutos. Cæsar in Arato quoq; refert, Aglaostem dicere, Iouem quum ex insula Naxo aduersus Titanas proficisceretur, & sacrificium faceret in littore, aquilam ei in auspicium aduolasse, quam victor bono omine acceptam tutelæ subiugauerit: sacra verò historia, antea etiam consedisse illi aquilam in capite, atq; ei regnũ portendisse testatur. Aquilam, auctore Diodoro, Thebæi etiam honorant, tum quia regia videtur auis, tum Ioue digna. Alii inter quos est Iosephus, ob hãc causam apud Romanos agminibus præesse aiunt, quòd & vniuersarum auium regnum habeat, & sit validissima, itaque illam & principatus insigne putant, omenq; victoriæ quodcunque bello petierint.

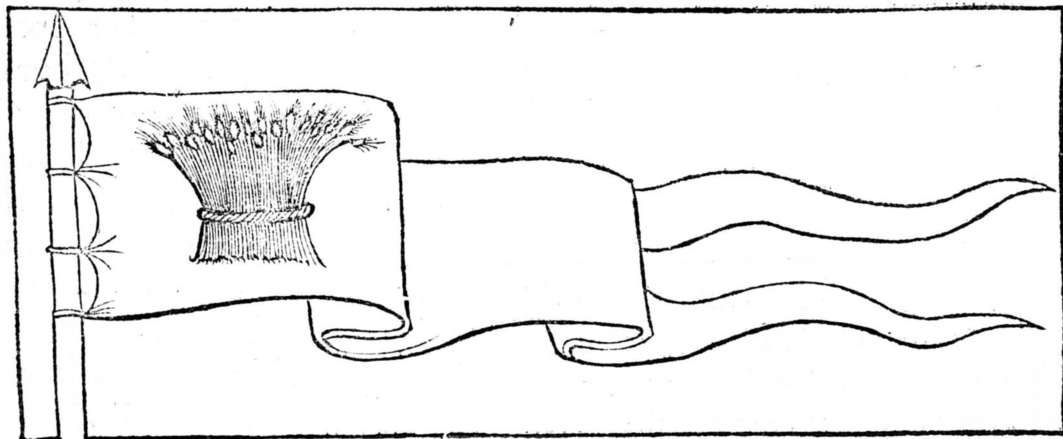
Draco etiam aliquando ſignum fuit ex quo Pythonem ſerpentem Apollo ſagittis interemit. Apollinem enim quanquam diuinatorem & medicum maiores noſtri vellent, ipſum tamen etiam ſolem dixerunt,& ipſum Titanem,quaſi vnum ex Titanis qui cõtra Iouem bella geſſere .Pythium quoque Apollinem vocari aiunt à Pythone immenſæ magnitudinis ſerpente,cuius nõ magis venena quàm magnitudo terrebat: hũc Apollo ſagittarum ictibus ſternens,nominis quoque ſpolia reportauit,vt Pythius vocaretur, vnde ad inſigne victoriæ coronam lauream,vt Pindarus atque Callimachus memorant,Apollo induit,ac Pythia ſacra celebranda conſtituit. Alii non à Pythonis morte,verùm ab Hercule vel Auẽtino,eius ac rheæ nato, hoc inſigne cepiſſe ferunt . Nam quum horrenda perſæpe monſtra Hercules ipſe domuiſſet, & victor ac ouans ſtratarum ſpoliis ferarum clypeis affixis ſeſe populis oſtentaret, inter cæteraq́ monſtra Hydram ſuorum capitum excreſcentem cæde proſternens clariſſimis trophęis eius adieciſſet,poſtea ſatus eo Auentinus Turni caſtra aduerſus Aeneam ſecutus,ac pedes ipſe aciem agens,centũmque tulit ſerpẽtibus hydram. Hæc de ſerpẽtis nece ab Apolline interempti,de ſagittis, Pythiiq́ cognomine ac Hercule communis habet aſſertio,eſto alia atque alia, & naturalis quidem ratio,vt ſcribit Antipater Stoicus,& Cornificius in etymis,& Plato,& Euſebius in temporibus,haberi poſſit.

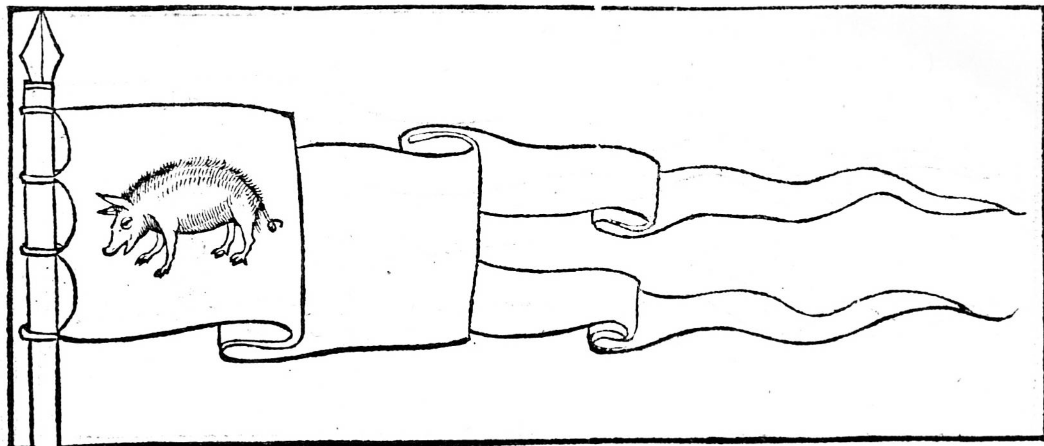
Porrò ſub Romulo pauper adhuc romanus exercitus, haſtis fœni manipulos illigabat,& hos pro ſignis gerebat.

Ouidius in faſtis,

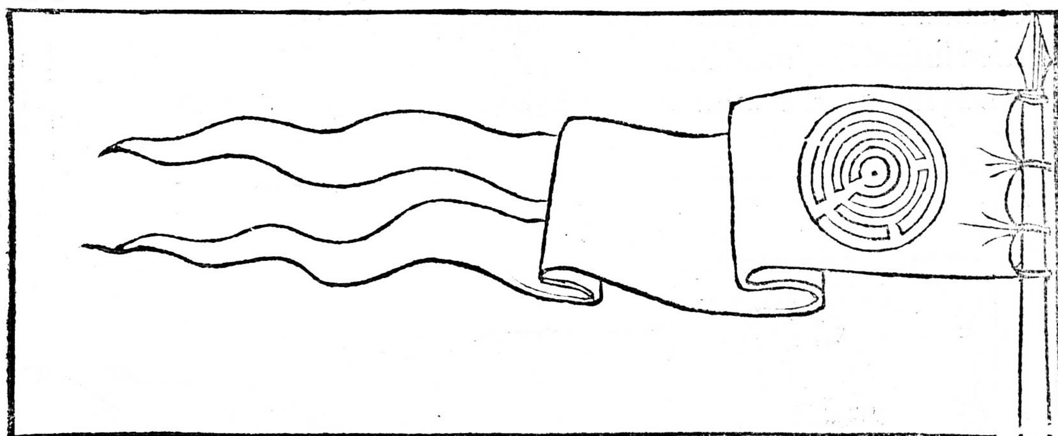
Illa quidem fœna,ſed erat reuerentia fœno,
Quantam nunc aquilas cernis habere tuas.
Pertica ſuſpenſos portabat longa maniplos,
Vnde maniplaris nomina miles habet.

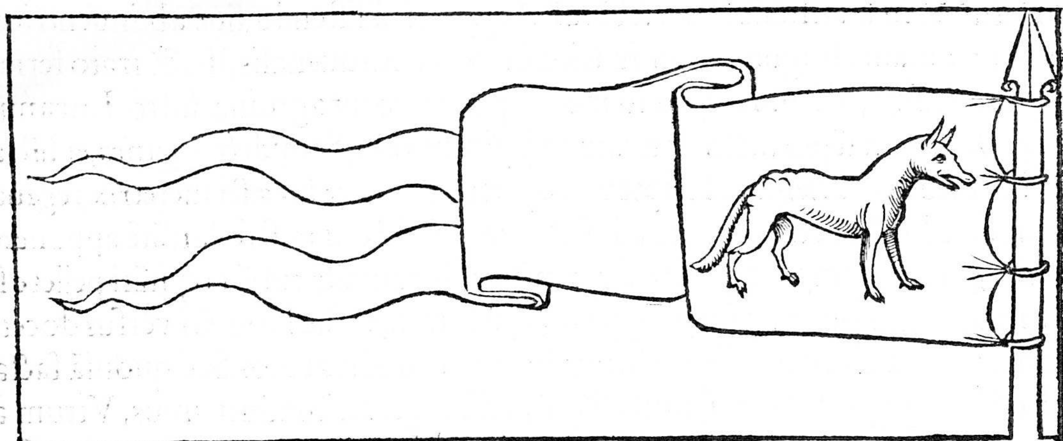
Dehinc quatuor principalia ſigna in caſtris haberi cœpere,lupi,minotauri,equi & apri. Verum duo tantum quorum apertam equidem rationem inuenerimus,apri ſcilicet,& minotauri. Apri nanque quòd confecto bello inter quos pax fieret cæſa porca fœdus ſolerent firmare,à quo qui reſiliret, non aliter ac porca lapidibus crudeliter obruta, necaretur.

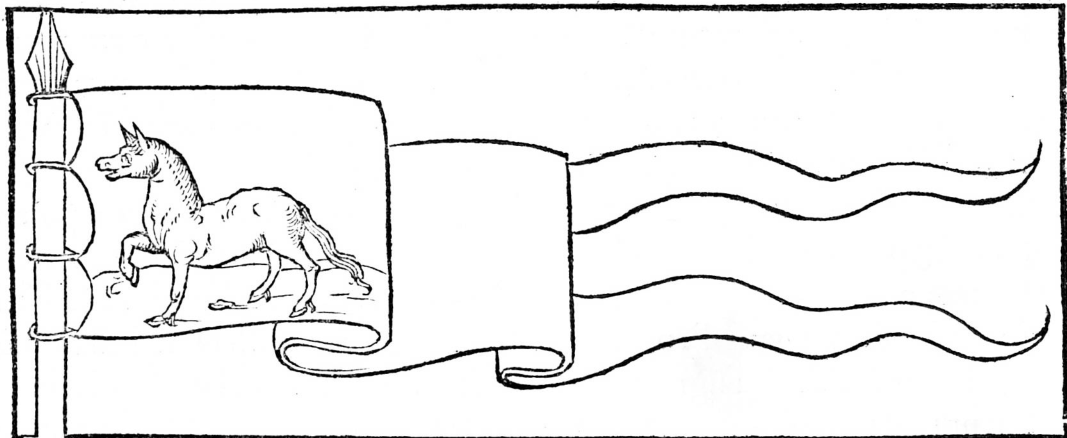
Minotauri, natura duplici, vt qui vsque ad humeros taurus, cætera homo sit: proinde quòd non minus varia & occulta esse debent consilia ducum, quàm fuit domicilium quondam eius Labyrinthus.

Lupi autem effigiem inter signa militaria extitisse, proinde quòd eiusmodi animalis lacte Martii pueri nutriti sunt, vel quòd in tutela Martis id animal fuisset, eiq; dedicatum, manifestis creditur argumẽtis. Etenim lupus rapax animal, vorax, & suapta natura ablata cõsumens, maximeq; id tẽpus aptum rapiendo pecori, quod milites in diripiendis vrbibus solent, obseruans, quod est antelucanum, post nocturnum. Reddunt & aliam causam animalis huius Aegyptii, fabulosiorem tamen. Nam quum Isis vnà cum filio Oro cum Typhone esset bello dimicatura, ferunt Osiridem lupi forma ab inferis auxilio, & vxori, & filio venisse, victores itaque Typhone interfecto, honorem ei animanti impendisse, cuius interuentu subsidioq; victoria parta esset. Tradunt nõnulli agros Aegyptiorũ incursantes Aethiopes, à lupis facta acie vsque ad ciuitatem Elephantiam repulsos, qua ex re sit & locus ille dictus Lycopolis, & eis belluis honos à posteris habitus.

De equorum quoque signo nihil præclarum, nihil exploratum satis habeo, nisi quòd per huiusce animãtis fortasse speciem cum bellis intersit plurimumq; valeat, Martis commoditatem designare voluerint, tum quia præsagit hoc animal pugnam, & gloriæ & victoriæ cupidum est, tum quia armatos vehit, tum quia sit velox nonnunquam, vt Martem decet, & impetu ac furore maximo plenum.

Denique Aquila paucis annis ante Marium sola in acie portari cœpta erat, reliqua quæ & singulos ordines anteibãt in castris, relinquebantur, abdicauitq; ea in totum Marius secundo consulatu suo, & Romanis legionibus proprie Aquilam dicauit. Gradiẽdi deinde sistendiq; ordinatio, dispositio totius exercitus & moderatio signorum, cantibus gubernatur, quum ad bellũ progressioni & item receptui cãtetur, cantu & excitante, & rursus militũ animos sedante. Hęc animorum excitatio sedatioq; aliquibus ex tubis est. Philippus & maiores sui quum tolli iuberent signa eas habuerint in vsu licet, mutauerunt tamen, quòd sonus impediretur tumultu & armorum sonitu, quominus ad omnes pertingeret: quumq; castra sibi mouẽda forent, cautum fuit vt pertica esset in signum. Noctibus igne vel fumo significationẽ dare soliti Parthi, cymbalis signa dabãt in præliis. Inter Amazones sistro ad bellum fœminarum vocabatur sistebatq; exercitus; etenim sistrum tubæ genus, quo Isis

 describitur

describitur,& in sacrificiis eius vtebātur Aegyptii, à sistendo,siue ab inuentrice, siue à patria mauis lingua denominationē assumens.Iuuenalis,Isis & irato feriat mea limina sistro. Virg. Regina in mediis patrio vocat agmina sistro. Lucanus in octauo,Non in tēplo tuam romana recepimus Isim,Semideósq; canes,et sistra iubentia luctū.Itidē elegiarū scriptor Propertius,Scilicet incæsti meretrix regina canopi Vna Philippeo sanguine adusta nota, Ausa Ioui nostro latrātē apponere Anubim,Et tyberim Nili cogere ferre minas,Romanāq; tubā crepitāti pellere si stro.Lituus genus buccinę incuruę sic dictę à sonitu,vt ille Homeri versus docet, Insonuit neruus.Ennius,In bello lituus sonitus effundit acutos.Sed quoniā facta litui mētio est,prętermittendū non est qđ posse quęri animaduertimus, Vtrum à tuba lituus auguralis appelletur,an tuba à lituo augurum lituus dicatur:vtrūq; enim pariter in forma & pariter in capite incuruum. Sed si,vt quidā putāt,tuba à sonitu lituus appelletur ex illo Homeri versu,necesse est vt virga auguralis à tu bæ similitudine lituus vocetur.Vtitur autē vocabulo isto Virg. ꝓ tuba in vi.vbi ait,Et lituo pugnas insignis obibat & hasta: tanquam lituus nomē sibi vendicet ꝙ litis sit testis. Classica,flexibiles,secūdū Seruiū, tubę,vel cornua sunt reliquis minora cōuocādi causa facta, & à calādo auctore Petronio,id est, vocādo dicta.

Tuba ęnea est,& hac Tyrrhenos prius fuisse vsos tradūt,et apud eos Piseū pri mum,atq; ab illis propterea tyrrhenam appellatam. Quum enim circa maritimas oras Tyrrheni prędones & pedestres dispersi, non facile ad quanq; prædæ occasionem,voce aut buccina conuocarentur,vento plerunq; præpediēte,tubam inuenere, vt puta quæ buccina capacior esset : hinc postea bellicis certaminibus adhibita ad denuncianda bella, vt vbi exaudiri preco per tumultū non poterat, sonitus tubę obstrepentis attingeret.Inter tubam autem & buccinam,veteres di scernebant: nam quanquam buccina tubæ similis sit, verùm longior & ad bella solicitudinem denuncians. Propertius, Buccina cogebat priscos ad bella Quirites:& Maro,qua buccina signum Dira dedit.Tuba autem bellum indicabat:vt idem,Ennium puto secutus,At tuba terribilem sonitum procul ære canoro Increpuit,sequitur clamor cælūq; remugit. At hic quidem clamor varius est.Nam interdū tuba canitur vt bella gerantur, interdū ad eos qui fugiunt insequēdum, nonnunquam receptui.Nam receptus is dicitur,quo se exercitus recipit,vnde & signa receptui canere dicuntur. Cymbalorū autem tinnitus & tympanorū pulsatio & cretici Iouis sacris,& eo matris eius mysterio quod Ouidius exposuit in Fastis cōtineri creditum est,quum ait, Ardua iam dudū resonat tinnitibus Idæ, Tutus vt infanti vagiat ore puer.Pars clypeis,sudibus paleas pars tundit inanes. Hoc Curetes habent,hoc Corybantes opus.Res latuit,priscíq; manēt imitamina facti. Aere deæ comites raucaq; terga mouēt Cymbala pro galeis,pro scutis tym pana pulsant,Tibia dat phrygios,vt dedit antè modos.Tametsi à poëtis fictam eam opinionē quidam respuant,eámq; velint ingeniose interpretari,verùm hæc quum apud varios varia sortiantur officia,in præfectorum consultationibus ter ra ac mari opportunis determinanda erunt. Quot verò in religione sint vel esse debeant,quando,qualiter,quo loco munus & officiū suum exercere debeant,prę fecti subiectis deferent,vt rerum significationibus datis,pareant audientes.

ROBERTI VALTVRII
AD ILLVSTREM HEROA SIGISmundum Pandulphum, de re Militari Liber Vndecimus.

De bello Nauali & quando primum apud Romanos quiq; primus nauali triumpho dignus habitus sit. Cap. I.

AMplitudo nobilissima rei militaris Romani imperii, Sigismūde Pandulphe, non solum terrestribus, verum etiam maritimis triumphis aucta est, regni coronæ imperio maris adiecto, eiusque gloriam maiores nostri testati sunt, vincētium merita singulari fauore prosequendo. Extat nanque memoria circa parta de Ancio spolia, anno vrbis cccc xvi. quę C. Meuius, qui priscos deuicerat Latinos, Anciatibus victis, & in suggestu fori capta hostiū classe suffixit, si tamen illa classis, nam sex fuerant rostratæ naues, appellanda: verum hic numerus illis initiis ingentis gloriæ fuit meritum, vt tribunali foro præfixa rostra, ceu populo corona imposita videretur, vnde & pro rostris locus nomē accepit: quumq; pòst mirificis rerum gestarum titulis iam clarum nomen vrbis esse cœpisset, & arma tum extra Italiam mota non fuissent, Po. Ro. quanquam ad torquendū remos nauticæq; artis omnis ignarus, nihil tamen interesse virtutis ostendit, equisne an nauibus, terra an mari dimicandum esset: Appióq; Claudio consule, anno vrbis cond. cccc lxxviii. primum Carthaginēsibus bellum intulit, mirumq; dictu, classe ab arbore excisa, sexagesimo die nauigauit: cōtra verò Hieronem Syracusanum ducētas viginti naues effecit diebus quadragintaquinque, vt tradit L. Piso, quibus fretum ingressus est, fabulosis infame monstris æstúque violentum: nec est exterritus quin illam ipsam mentis suæ violentiam æstus pro munere amplecteretur, statímq; ac sine mora Hieronem regem tanta celeritate vicit vt ille ipse sępius victum se quàm hostem videret fateretur. Cn. autem Duellio, & Cn. Cornelio Asina coss. quum Hannibal senior siue Hamilcar Pœnorum dux oram Italiæ maritimam instructa septuaginta nauiū classe vastaret, etiam mari aduersus eum congredi ausus est, cui etiam ipsa velocitas classis comparatæ, victoriæ auspicium fuit. Intra enim sexagesimam diem quàm cæsa sylua fuerat, cētum sexaginta, vel vt alii, centum triginta nauiū classis in anchoris stetit: quum enim videret Duellius, eos multum posse mari, classem magis validam quàm decoram fabrefecit, & manus ferreas cum irrisione hostium primus instituit, quibus inter pugnandum hostium naues apprehēderet. Vt autem audiuit Duellius Cornelium Asinam cos. alterum, sexdecim cum nauibus Lyparam expugnasse, iámq; ab hostium duce ad pacis colloquium euocatum,

punicáque fraude ac astu captum, atque in vinculis necatum, cum triginta extemplo nauibus aduersus eum profectus est, commissoque nauali prælio successit. Vna enim & triginta naues punicæ captæ, suppressæ tresdecim, tria milia hominum cæsa, septem milia capta referũtur: ipse denique Hannibal siue Hamilcar, ut diximus, punicę classis dux amissa naui qua vehebatur, scapha subductus Carthaginem fugit, & à senatu, vafer plurimum cum esset, quia apud eos dux re male gesta puniretur, quæsiuit quid faciendum iuberent, omnibus vt pugnaret referentibus, Feci, inquit, & victus sum: sic pœnam crucis effugit. Cn. autem Duellius quem contrahendi nominis gratia Bellium nominarunt, quum superiores eius appellati essent semper Duellii, quia primum illum maritimũ triumphum ex Pœnis solus inuexerat, non cõtẽtus vnius diei triumpho, per omnem vitam vbi à cœna rediret, crebra sibi prælucere funalia, præcinere sibi tibias, quasi præ tanta huius victoria quotidie triumpharet iussit, quod quanquã vltra vrbis morem priuatáque maiorum esset exempla, Romani tamen æquo animo tulere: nulla enim victoria illis gratior fuit vnquam, quòd inuicti terra pariter et mari plurimum possent: & quia blandissima rerum omnium est gloria, quæ nec leuibus stimulis insita egregios virorum animos agit & versat, affectatæ iam gloriæ nomen nobilissimi ciues adepti, magno studio fabricandis nauibus incubuere.

Quæ materies fabricandis nauibus utilior. Cap. II.

Auibus autem fabricandis animum applicantibus prima in deligenda materie consideratio est adhibẽda. Nos igitur primum in qua materie fuerit prudentium consensus, dehinc sternendi tempus absoluemus. Robori spissa firmitas est, tantaq; duritia vt terebrari aptè nisi madefactũ non queat, & ne sic quidem auelli clauus adactus: nonnulli ex nostris in robore consenserunt, in eodem sensu & Galli conueniunt: durat hoc defossum & in aquis, marina tamẽ aqua corrumpitur. Cedri oleo peruncta materie, nec tineam, nec cariem sentit. Iunipero non absimilis huic virtus, quæ in Hispania vasta est & fabricis aptissima. Non improbatur fagus in aqua, nec alnus in palustribus: æterna enim est, & oneris quantumlibet patiens. Larix propter pondus ab aqua non bene sustinetur, propter alia præcipua est: in humore nec flammam ex igne recipit, nec ab carie, aut tinea propter succum vehementi amaritate læditur: verum in maritimis nauibus obnoxiam teredini tradunt, & omnia præter oleastrum & oleam. Quædam enim in terra, & quædã in mari vitiis opportuna sunt infestantibus. Tradunt abietem circa germinationes, ea qua decidimus luna decorticatam nõ corrumpi aquis. Rursus in ipsis arboribus hoc etiam satis notum esse debet, limites regionésque cæli spectandas esse: robustiores enim aquiloniæ partes, & in totum deteriores ex humidis opacisq;, spissiores ex apricis ac diuturnæ. Est & gentium in his quoque differentia. Alpibus, Apennino laudatissimæ abietes, in Gallia, in Corsica, Bithynia, Ponto, Macedonia deteriores, Pernasicæ pessimæ, quoniam ramosę, cõtortæ, putrescentésque facile. Alexandri Magni comites prodiderunt in Tyle, rubri maris insula, arbores esse ex quibus naues fierent quasi ducentis annis durantes inuentas, & si mergerentur incorruptas. Abies sociabilis glutino, eadem nauium malis antenísque propter

leuitatem

leuitatem præfertur, tum quòd omnium arborum altiſſima & rectiſſima eſt. Huius inopia in Aegypto ac Syria reges cedris vſi feruntur ad claſſes. Seſooſis Aegypti rex nauem ex cedro fecit ducentorum octoginta cubitorum longitudine, deauratam exterius, intus verò deargentatam, quam dono obtulit deo qui maxime Thebis colitur. Celebratur quoque in Aegypto ac Syria ſpina duntaxat nigra, quoniã incorrupta etiã in aquis durat, ob id vtiliſſima nauiũ coſtis: è theda pix naualibus muniendis vtilis.

Cæſionis lunæq́; tempus ſpectandum. Cap III.

Aeſionis quoq; tempus in perſeuerãte materie quàm maxime refert. Vulgo ſatis putant, obſeruare ne dedolanda ſternantur ante æditos ſuos fructus. Robur vere cæſum teredinem ſentit: bruma neq; iaciatur neque pandatur, aliâs obnoxium erit vt torqueat ſeſe findátque, quod in ſubere tempeſtiue quoque cæſo euenit. In infinitum refert & lunaris ratio ſiderúmque. Sunt qui omnia quæ cæduntur, carpuntur, tunduntur innocentius decreſcente luna quàm creſcente: ſunt qui & quinta, & decima luna ad vigeſimam vſque ſecundam arbores præſertim concidi debere exiſtiment, vt immunis ſeruetur à carie, & æterna materies reddatur: idq; religionis argumento, quòd æternitatem his tantum diebus placuit celebrari. Sunt qui non niſi à vigeſima ad trigeſimam cædi velint: ligna enim quæ luna adhuc creſcente deiecta ſunt, quaſi emollita per humoris conceptionem, fabricis quibúſque inepta eſſe dicunt: proinde circunciſas quoq; ad medullã aliqui non inutile relinquunt, vt omnis humor ſtantibus defluat. Inter omnes verò architectos conuenit, arbores vtiliſſime ſterni in coitu lunæ, quem diem alii interlunium, alii ſilentis lunæ appellant. Sic certe Tyberius cæſar quum cremato ponte naumachiario larices ad reſtituendum cædi præfiniuit. Cato hominum ſummus, in omni vſu de materiis hoc addidit, Materiem omnem non effodies luna decreſcente, eximito poſt meridiem ſine vento auſtro. Tunc erit tempeſtiua, quum ſemen ſuum maturum erit. Caueto ne per rorem doles, idq; mox niſi in trimeſtri lunáq; dimidiata: nec tangas materiem tum, ne effodias, aut præcidas ab terra. Diebus quattuor proximis quibus luna plena fuerit, optime eximitur. Omnino caueto nigram integrámq; materiẽ ne doles, néve cædas, néve tãgas, niſi ſiccam, néve gelidã, néve roruleutã. Hæc Catonis præcepta & ſi ab his ducibus quos pauloãte diximus minus obſeruata videant, nimirũ neceſſario vel tẽpeſtiuo cæſionis tẽpore cõciderũt.

De clauis quibus iungenda eſt materies, & cuiuſmodi eſſe debeant. Cap. IIII.

Lurimum deinde id etiam refert, ferreine an ærei more maiorũ, quibus iungenda materies in vnũ eſt claui eſſe debeant. Ac de clauis æneis, ni fallor, cõiectura mea à veritate haudquaquã aliena eſt. Eſt enim æri vis acrior, quam medici ſtypticam vocant: vnde ſquammã eius adiiciunt remediis, quæ contra perniciem putredinis aduocantur. Aura etiam quæ ex ære producitur haurit & exſiccat quod male influit. Vis præterea quædam remediabilis & ſiccifica æri ineſt quam dimittit in vulnere: proinde autor eſt Ariſtoteles vulnera quæ ærea cuſpide fiunt nocumẽti minus afferre q̃ ex ferro faciliusq; curari. Pari ergo ratione infixum ligno propriam ſeruat ſubſtanti-

am, & lunari & aqueo repugnat humori, quum ferrum huic cedat & tempori, euestigio rubigine exesum atque consumptum.

Primus nauium usus, & prima earum forma à priscis probata, earum nomina, quiq; gubernandi adminicula seorsum primus inuenit. Cap. V.

Naui primus in Græciam ex Aegypto Danaus aduenit, antea ratibus nauigabatur, inuētis in mari rubro, inter insulas à rege Erythra. Tunc enim, Nondum cæruleas pinus contempserat vndas, Effusum ventis præbueratq; sinum. Nec vagus ignotis repetens compēdia terris Presserat externa nauita merce ratem. Sint licet qui Mysios & Troianos priores, rates excogitasse in Hellesponto putent, cum transirent aduersus Thracas. Rates enim tigna vocantur colligata, quæ per aquam aguntur: quo vocabulo interdum etiam naues longas, teste Varrone, significari non dubium est.

Codicarias autem naues dicimus, quòd ab antiquis plurium tabularum contextus, codex appellabatur, quòdq; qui primus Romanis persuaserat nauem conscendere, Claudius Codex is fuit, à quo nomen deductū sicq; consuetudo pœna tenuit, eo quòd in fluminibus vsui plurimum essent. Schedia, genus etiam nauigii inconditum est, trabibus tantum inter se nexis factum, vnde & mala poëmata, schedia appellantur. Trabica nauis, dicta q; sit trabibus confixa. Sumia nauigii genus, auctore Cecilio. Sclata genus nauigii latum magis quàm altum, sic appellatum ea consuetudine qua sclocum per locum, & stlitem per litem dicebant. Musculus curuū nauigii genus ac breue. Scaphæ Aphricano teste nauiculæ sunt paruæ, quæ maiores naues consequuntur. Cice. libro primo ad Heren. Magnitudine tempestatis omnes perterriti, nauim reliquerunt, in scapham conscenderunt. Actuariæ, nauiculæ celeres quæ remis & velis aguntur: sic dictæ q; citò agi possint. Celox, nauigiū breue à celeritudine dictū, & à Rhodiis inuentum. Liuius punici belli secundi, lib. i. Naues dūcentas, vigintiquinque remes, celoces viginti deducit. Mioparo, Pyratarum nauicula ex corio & viminibus contexta, quasi minimus paro. M. Tul. Nam quum quæreretur ex eo quo scelere impulsus mare haberet infestum vno mioparone, Eodē, inquit, quo tu orbem terræ. Fasellus, nauigium cāpanum. Salustius, Et forte in nauigando cohors vna grandi fasello vecta, à cæteris deerrauit, marique placido duobus prædonum mioparonibus circumuēta. Cercirus, nauis maxima est & Asiana, & quam Cyprii inuenisse feruntur. Trieres, quas dromones Græci dicunt, maiores naues sunt & lōgę, Isaie. xxxiii. Neq; trieris magna trāsgredietur eum. Daniel. xi. Et venient super eum trieres, & Romani innumeri vigintiquatuor veniēt in trieribus de Italia. Longa naue Iasonem primum nauigasse, Philostephanus auctor est. Eo nanque Colchos petituro ab Argo fabricata est, & argos ab eo auctore in sinu pegaseo denominata: vnde Lucanus,

Prima fretum scindens pegaseo littore pinus
Terrenum ignotas hominem proiecit in vndas.

Sunt qui longa naue vsum fuisse ferant primum Sesoosim Aegypti regem, teste Diodoro, dictaq;, vt diximus, & quidam scriptores asserūt, ab Argo eius architecto qui etiā inter nauigandum eius resarciendæ curam ceperat: vt alii, ab eius

velocitate

velocitate,quàm antiqui Argon appellabant. Pistris, nauigii genus à forma pistrium marinarum,quæ longi corporis sunt sed angusti: à spina enim putrefacti piscis in littore,ad construendas lõgas naues per imitationem doctrina sumpta est, & eiusmodi nauis fabrefacta. A piscibus etiam sunt qui sumptum velint quo ordine in pugnam acies deducendæ sint: ab eisdem quoque quo pacto homines equiq; ferro muniantur teganturq;,squammis eorum inspectis. Liburnæ quæ & rostratæ à Liburnia parte Dalmatiæ dictæ. Augusto enim dimicante,cum liburnorum auxiliis succubuisset Antonius, tanti discrimine certaminis ac periculo,quòd liburnorum naues cæteris aptiores essent, earum similitudo & nomen à Romanis ducibus vsurpatæ sunt. Horatius in Hippodo, Ibis liburnis inter alta naui Amice propugnacula. Legia,nauis velox,quòd vehementi motu suo legat & colligat aquas ante se, dicta. Corbita,nauigii genus tardum & grãde,sic dictũ quòd malo in eius summo pro signo corbes solerẽt suspendi: nihilq; differt ab Oneraria naui, omnium tardissima oneriq; deuehẽdo quàm aptissima, & ab Hyppo Tyrio inuenta. Oria,Fabio Placiade Fulgentio teste,nauicula admodũ parua, & piscatorum vsui quàm apta. Cymba & Scalmus Phœnicum inuenta,piscatoriæ etiam naues.Cic.iii. Officiorum, Tum Canius, Queso,inquit,quid est ò Pithi? tantúmne hic piscium, tantúmne cymbarum? inuitat Canius postera die familiares suos, venit ipse mature,scalmum nullum videt. Lintres siue monoxylos,hoc est,paulo latiores scafulas,nauiculas fluuiales cauatas ex arbore dicimus. Liuius secundi punici belli lib.i.Ita ingens coacta vis nauium & lintrum,quæ temere ad vænalem vsum pyratarum nonasq; alias primum Galli inchoantes cauabant ex singulis arboribus.

Virgilius.i.georg. Cauat arbore lintres.

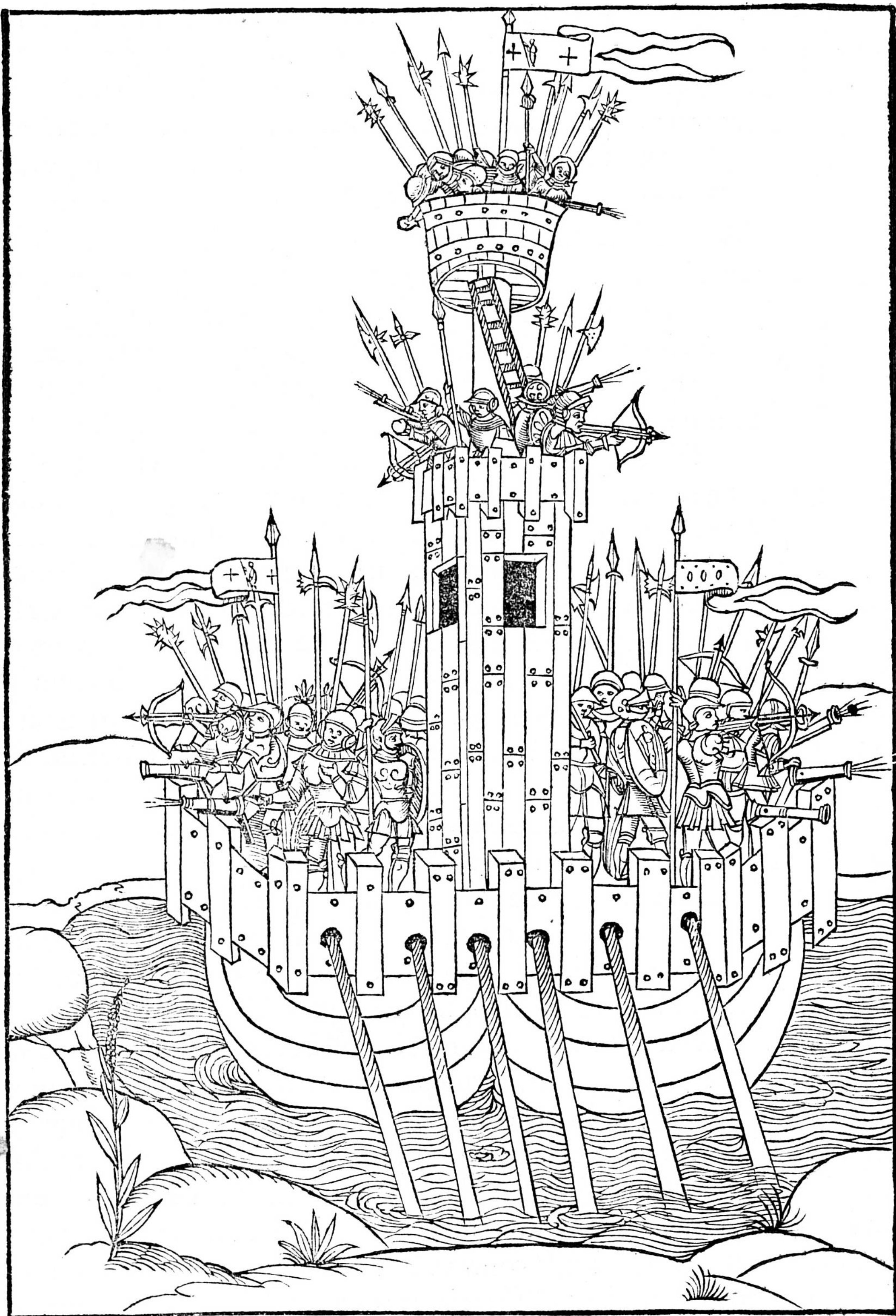
In his Germaniæ prædones, cauatis singulis arboribus nauigant,trigintaq; homines ferunt: nec id quidem incredibile, cum & grãdiores multo nostris eorum sint arbores,& apud Indos harundines tantæ proceritatis sunt vt singula eorum internodia alueo nauigabili trinos interdum homines deuehant, quina cubita longitudine excedentes. Lembus,nauiculæ genus breuis & velocissimę,quam Cirenenses ferũtur inuenisse. Virgilius .i. georg. Quam qui aduerso vix flumine lembum. Liuius belli macedonici libro quarto, Néve ipse nauem vllam præter duos lembos qui non plus quàm sexdecim remis agerentur haberet. Bucentaurus,nauigii genus ad magnos viros deuehendos ac potentes fabricatũ: à magnitudine enim boum qui in Italia erant consuetudine factam fuisse in libris de re rustica inquit Varro,vt præposita hac voce bu,magnũ quippiam semper nunciaretur: inde dici bulimian,id est,magnam famem,& bupædas grãdes pueros, & iram bumaniam, & alia his similia ad magnitudinis rationem pertinentia, quod & nunc obseruant fœminæ in transpadana regione,quæ ad significãdum ingens & admiratione dignum aliquid,prolatione eius vocis vtũtur. Bucentaurus ergo,quia principes & magni viri ea vehi solent,quasi magna centaurus, priscæ illius vocis significatione appellata est. Centaurus nanque nauis siue signum erat quod naui imponebatur. Expressum autem hoc est à Virg. elegãtissime illo versu,Centauro inuehitur magna: qui humiliorem illam vocẽ in sublimi opere aspernatus,

re aspernatus, digniore verbo ac carminis maiestati conuenientiore vti prudentius voluit. Qui enim bucetorium & non bucentaurum à bucis cetum dici putant oportere, corruptis detractisq; pauculum literis propter lõgum famulatum, qui ad seruitia præstanda potentioribus semper necessarius est, vana & inepta nominis interpretatione falluntur. Triremis, nauis quæ tris remorũ ordines habet. Horatius in epist.

Nauseat vt locuples quem ducit prima triremis.

Has primum instituisse legimus Argonautas, quòd etiam armatis aptæ, & congruæ probentur esse commerciis, vt qui peregrinas optabamus aspicere, nũc mittamus aliis prouinciis terrorem pariter & decorem. Quadriremes quoque ab ordine remorum dictæ, qui numerus magnificentia vtentium persæpe auctus inuenitur. Quinqueremem instituisse fertur Vesicon Salaminius, sex ordinum Zenazetas Syracusanus, ab ea ad decemremem Nesigoton. Alexander porrò magnus ad duodecim ordines. Ptolemæus Soter ad quindecim, ad sedecim Perseus, & P. Aemilius, Demetrius Antigoni ad triginta, Ptolemæus Philadelphus ad quadraginta, Ptolomæus philopater qui Tryphon cognominatus est ad L. Heraclius nauibus castellatis Aphrica veniens vsus perhibetur. Pręcipuæ admirationis quoque nauis quæ ex Aegypto Caii principis iussu obeliscum in Vaticano circo statutum quatuorq; truncos lapidis eiusdem ad sustinendum eum adduxit, qua naue nihil admirabilius visum in mari, certum est: triginta enim & centum modii lentis pro saburra ei fuere, longitudo spaciũ obtinuit ex parte hostiensis portus latere læuo: ibi nanque demersa est, Claudio principe, cum tribus po. ro. molibus, turrium altitudine in ea exædificatis, obiter puteclano puluere aduectis arboribus, eius crassitudo quatuor hominum vlnas complectentiũ implebat. Caius etiam Cæsar gallica expeditione legatis suis aliam formam præbuit, & ad celeritatem onerandi subductiorem, paulòq; humiliorem quàm alio mari consueuerit, ideo quòd propter crebras æstuum cõmutationes, minus magnos ibi fluctus fieri cognouerat ad onera multitudinemq; iumentorum transuehendam. Gallorum insuper naues ad hunc modum factæ armatæq; erant, Carine planæ quò facilius vada ad decessum excipere possent, proræ atque puppes erectę ad magnitudinẽ fluctuum tempestatumq;. Naues & ipsæ totæ ex robore ad omnem vim & contumeliam perferendam, anchoræ cathenis ferreis reuinctæ, pelles pro velis, quibus & vim tempestatum substinerent facilius, & in vadis consisterent tutius, & ab æstu relictæ, nil cautes & saxa timerent. Contra has Liburnicæ pręstant celeritate & impulsu remorum, non tamen propter firmitudinem rostro nocere possunt, neq; propter altitudinẽ telũ ad eas adigi facile potest.

Naues iunctæ ac quinqueremes, demptis interioribus remis, vt latus lateri applicetur, cum quibus exteriore ordine remorum velut naues aguntur, turres contabulatæ, machinamentáque alia quatiendis muris portantur, classem in hunc modum efficiunt bellicam.

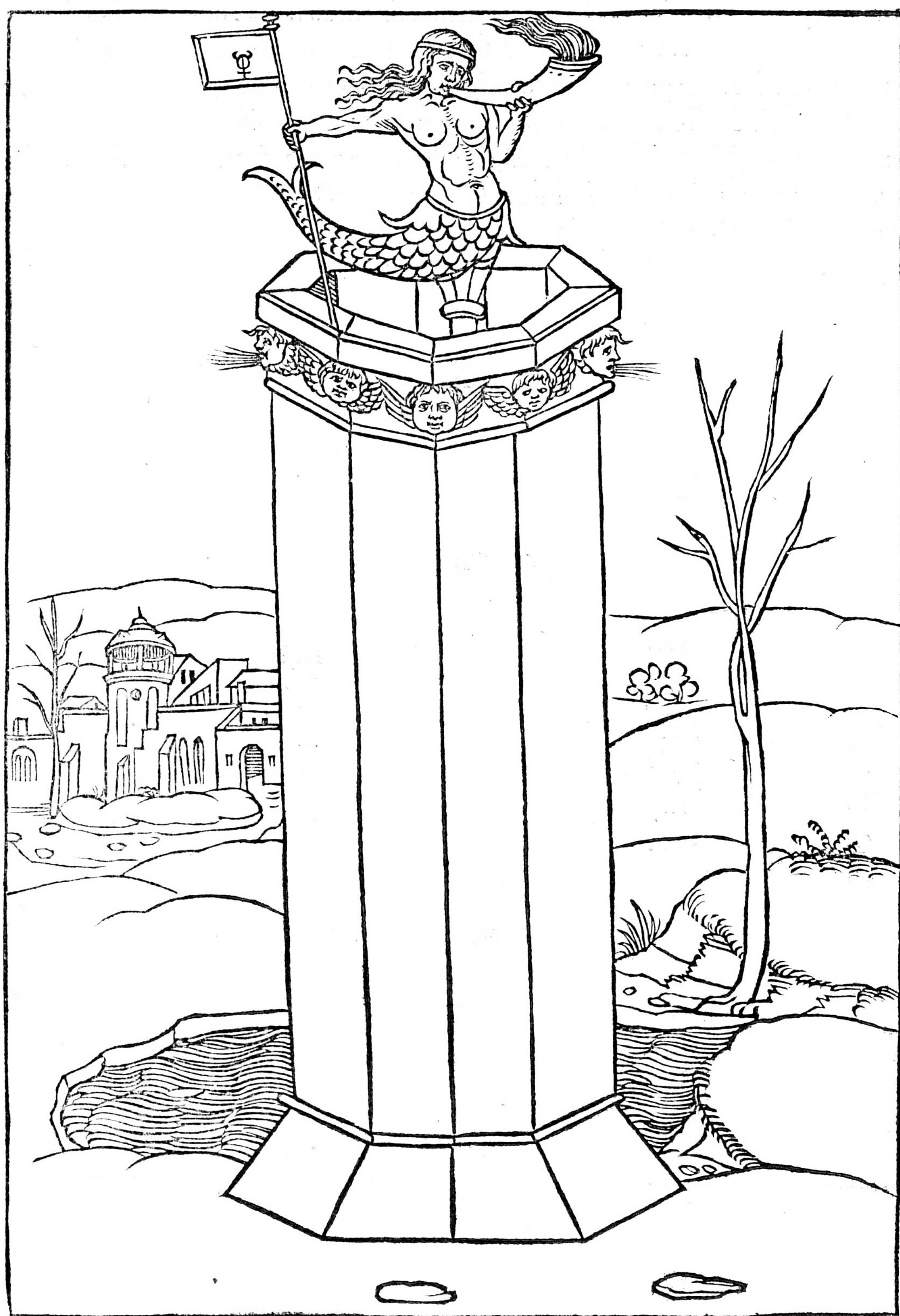
Est enim classis nauium multitudo, qua Tiphis princeps depugnauit, sint licet qui Phœnices, solers hominum genus, & ad belli pacisq; munia eximium, maria nauibus adire, classe confligere commentos putent. Siderum obseruationem in

nē in nauigando Phœnices iidem inuenere, vētorum rationem Aeolus, Helenis filius Remum, Cope latitudinem eius, Plateus vela, Icarus malum, & antennā Dędalus, rostra Piseus, Tyrrheni anchoram, Eupalamius tandem bidentem, Anacharsis asseres ferreo vnco præfixos, quos harpagones vocant, Pericles Atheniensis adminicula gubernandi à tergo, quæ huc atque illuc cursum nauigii torqueant: atque horum, si Anneo Senecæ credimus, exemplum à piscibus tractum est, qui cauda regūtur, & leui eorū in vtrunq; latus momēto velocitatē suam flectūt, si Plinio, ab auibus, miluóq; præcipue, qui hāc gubernādi artē docuisse ac ostēdisse videtur caudæ flexibus, in cęlo mōstrante natura quod opus esset in ꝓfundo.

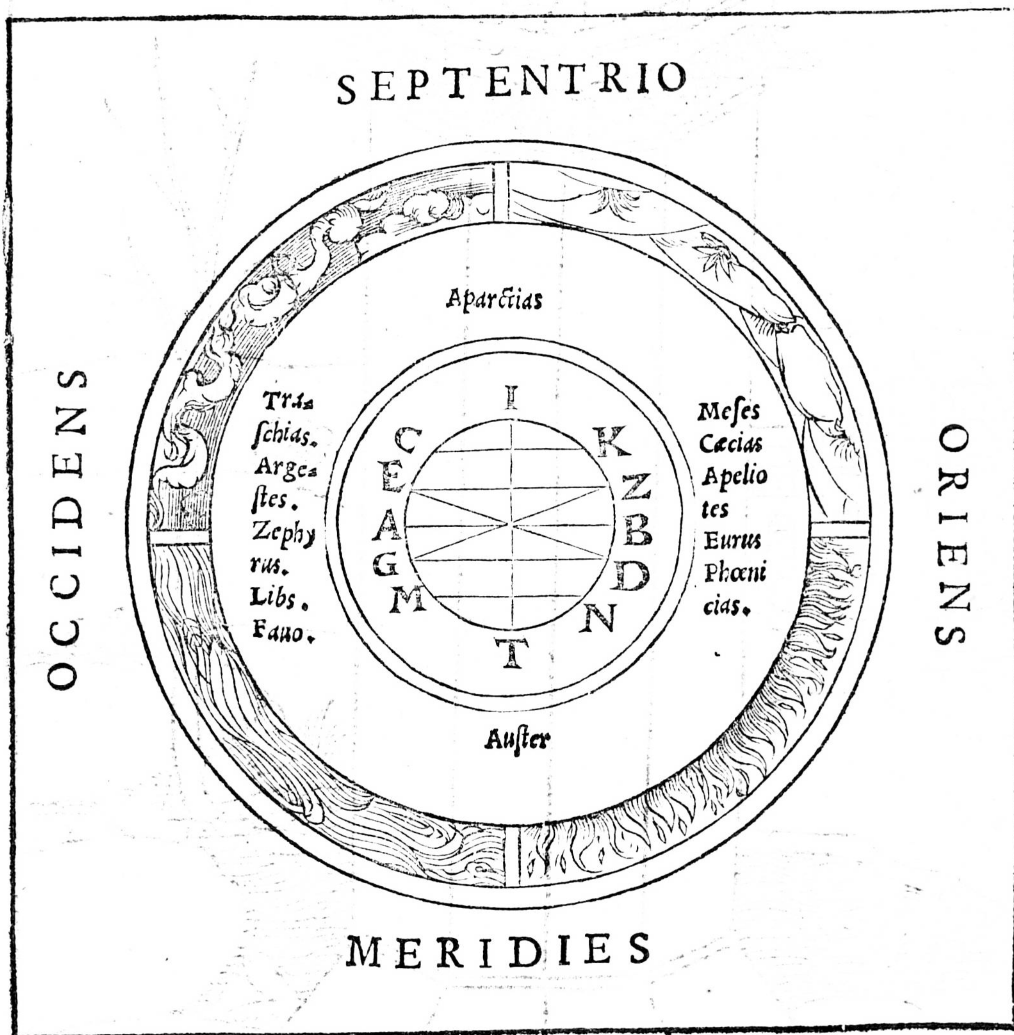
Numerus uentorum eorumq; nomina, rationes, & effectus. Cap. VI.

QVoniam milites militúmque præfectos etiam adiuturam constat notitiam non solum maris ac terrę, sed flaminū quoq; quæ ignaros turbatura essent, quum absque eorum cognitione ac peritia haud cōmode fit nauibus motus & cursus in mari, nūc, pigeat licet scribere, quippe vbi alibi plura, alibi pauciora inueniam variis ac diuersis nominibus ab excellentissimis rerum naturalium vtriusque linguæ scriptoribus explicata, seorsum tamen prout facultas dabitur in tanta doctorum hominū varietate ac dissonantia, ipsorum numerum nomináque & loca naturas & effectus prosequar atque complectar. Quidam igitur sapientum putantes ventum esse aërem motum & fluentem (Ventus enim fit, auctore Lucretio, vbi est agitando aër percitus) vnum & eundem aiunt ventum esse omnes ventos, nec differre propter loca vndecunque extiterit, simili modo semper fluens. Et quoniam ex omnibus quidem duo veluti à cardinibus perflant, septentrio videlicet & auster, sunt qui duos tantum ventos annuant, alium quidem borealem, alium australem, cæteros autem horum esse excessus, sed zephyrum quidā borealem, Eurū australem. Eundem numerum Oribasius orientem propter & occidentem esse asserit. Quatuor alii ventos obseruauere per totidem mundi partes: nam eurum siue Apeliotem oriens, boream septem stellarum regio, occidens zephyrum, austrum medius dies mittit, nec Homerus plures quàm quatuor nominat, sed qui accuratius perquisiuerunt eos, octo esse tradiderunt, maxime quidem Andronicus Cirestes, qui etiam collocauit Athenis turrim è marmore octogonam, & in singulis octogoni lateribus, singulorum ventorum imagines exculptas cōtra suos cuiusque flatus designauit, supraq; eam turrim metam marmoreā fecit, & insuper Tritonem æreum collocauit, dextra manu virgam porrigentem, & ita est machinatus vti vento circumageretur, & semper contra flatum consisteret, supraq; imaginem flantis venti indicem virgam teneret, itaq; sunt collati, Inter solanū & austrum, ab oriente hyberno Eurus, quem nostri vocauere vulturnū: & Liuius hoc illū nomine appellat, in illa pugna Ro. parū prospera, in qua Hannibal & contra solem orientē exercitum nostrū, & contra ventū cōstituit, quum vēti adiutorio ac fulgoris perstringētis oculos hostiū vicit. Varro quoq; hoc nomē vsurpat. Inter austrū & fauonium quē Zephyrū dicunt, ab occidēte hyberno aphricus: inter fauoniū & septētriones caurus, quē plures corū vocant: inter septentriones & solanum aquilo. Videtur hoc modo expressum vti capiat numerus & nomina & partes

partes vnde flatus certi ventorum ſpirent. Omnia hæc ante oculos locare poteſt turris deſcriptio ſubſtituta cum Tritone buccinam perflãte, dicẽte Naſone, Poſitoq́ꝫ tricuſpide telo, Mulcet aquas rector pelagi ſupraq́ꝫ profundum, Extantem atqꝫ humeros innato murice tectum, Cęruleum Tritona vocat, cõchaq́ꝫ ſonanti Inſpirare iubet, fluctuſq́ꝫ & flumina ſigno Iam reuocare dato: caua buccina ſumitur illi, Tortilis in latum, quæ turbine creſcit ab imo, Buccina quę medio cõcepit vbi aëra ponto, Littora voce replet ſub vtroque iacentia phœbo.

Hanc verò descriptionem tanquam veram cæterisque præcellentem, Mediterranei maris nautæ omnes obseruant, Genuenses potissimum, totidem adiicientes interponentésque. Applicantur prædictis octo primoribus alii quidam secundum Aristotelem, & quatuor quidem etiam secundum Varronem, duodecimq; fiunt. Quatuor enim cæli partes internas diuidunt, & singulis ventis binos superaddunt. Aristoteles hac arte, & Varro, viri diligentes, & omnium qui fuerint scripserintque instructissimi, illos ordinant: nec sine causa. Non enim eodem semper loco sol oritur aut occidit, sed alius est ortus occasusq; æquinoctialis: hic autem æquinoctium est: alius solstitialis, alius hybernalis: sic siue secundum quòd duodecim aër discrimina suscipit, siue iuxta duodecim in nostra plaga habitationis notæ puncta vnde originem trahunt, siue iuxta duodecim zodiaci signa totidẽ efficit ventos, quos signorum etiam triplicitas concitat. Nam orientales ignea, Meridionales terrea, occidentales aërea, Aquea verò septentrionales. Principales igitur venti hi sunt, & hoc distincti ordine, vt ostendit vtraq; subiecta perigraphiæ descriptio.

Sunt etiam Tranquillo approbante, plura nomina flatúsque ventorum è locis quibusdam, aut ex conuallibus, aut fluminibus, aut montium procellis, aut aliquo sinu tracta, ex aliqua causa quæ ad faciendũ vocabulũ acciderat, & quæ nõ transmittũtur, sed in proximũ feruntur: itaq; Virg. Cleopatrã è nauali prælio Aegyptũ fugientẽ vẽto Iapyge ferri ait, ex Iapygiæ sinu, id est, ex ipso Gargano veniente. Equum quoq; apulũ eodem quo ventum, vocabulo Iapygis appellauit. Hunc caurum esse manifestum est: nam ex occiduo venit, & Virg. sic meminit. Simili modo Calabriam Iapyx vexat & Apuliã infestat Athabulus, Athenas chiron, Pamphiliam tagreis, Galliã circius, quem in libro originum Cato Cæcium nominat, cui ædificia quassanti tum incolæ gratias agunt, tanquam salubritatem cęli sui debeãt ei. Diuus etiam Augustus tẽplum illi quum in Gallia moraretur & vouit & fecit. Infinitũ est si singulos vẽtorum flatus eorúmque nomina persequi velim, quum nulla propemodũ regio sit quæ non peculiarem habeat aliquem flatum ex se nascentem, & circa se cadentem: quumq; præterea antelucani flatus plures sint, nullúsque eorũ sit pertinax, sed cadat fortiore iam sole, nec feratur vltra certum tractum terrarúmq; aspectum: nec si vere cœperit, vltra æstatem perduret, duo sunt tamen extra hos vbiq; spiritus magis quàm venti, aura & altanus: aura in terra, altanus in mari. Sed vt ad id de quo agitur propius reuertar, sole vigesimamquintam partem obtinente aquarii, ver aperit mare nauigantibus, cuius in principio fauonii genitales mundi spiritus à fauendo dicti hybernum molliunt cælum. Fauonium autem quidam ad viii. Kl. martias chelidonium vocant ab hyrundinis visu. Nonnulli verò orchiam, vno & septuagesimo die post brumam ab aduentu auium flãtem per dies octo. Fauonio cõtrarius est quẽ subsolanum dicunt. Est autem exortus Virgiliarum in totidem partibus tauri, sex diebus ante idus maias, quod tẽpus austrium est. Huic vento septentrione contrario ardentissimum æstatis tempore exoritur caniculæ sydus, sole primam partem leonis ingrediente, qui dies xv. calendas augustas est, cuius ortum diebus viii. ferme aquilones antecedũt. Post biduum autem iisdem aquilonibus constantius perflant dies triginta quos Etesias vocant, mollíreq; eos creditur solis vapor geminatos ardore syderis. Post eos rursus austri crebri vsque ad sydus arcturi, quod ante æquinoctium autumni vndecim diebus exoritur, nec sine ferme procellosa grandine emergit. Cum hoc corus incipit, corus autumnat, huic cõtrarius vulturnus. Post id æquinoctium diebus fere quattuor & quadraginta virgiliarum occasus hyemem inchoat, quod incidit tertio idus nouembris, hoc est, aquilonis hybernis, multúmq; æstiuo illi dissimilis, cuius ex aduerso est aphricus, ante brumam autem diebus septem: totidem postea sternitur mare halcyonum fœturæ cuius dies nouere qui maria nauigant: eas aues videre rarissimum est, nec nisi virgiliarum occasu fœtificant bruma, qui dies halcyonides vocantur, placido mari per eos & nauigabili, maxime siculo, vt reliquis partibus est quidem mitius pelagus siculum, vtrunq; tunc tractabile, faciũt septem diebus ante brumam nidos, & totidem sequentibus pariunt: & his quidem diebus, maris natura benigna, nautis tutissima nauigatio est. Reliquum verò tempus hyemat, & quanquam pyratæ primum mortis pe-

riculo, & in mortem ruere & hyberna experiri maria cœperint, nunc itidẽ auari quidam & audaces faciant, hi tamen naturales per statuta tempora vẽtorum cursus: porro naturales effectus ventorum hi sunt. Omnes enim vicibus suis spirant maiori ex parte, vt contrarius in desinenti incipiat, surgâtque ex opposito cum proxime cadenti. Ouidius, vix nunc obsistitur illis, Quum sua quisque regat diuerso flamina tractu, Quin laniẽt mundum, tanta est discordia fratrum. Eurus ad auroram, Nabatheaq; regna recessit, Persidáq; & radiis iuga subdita matutinis. Vesper & occiduo quæ littora sole tepescũt, Proxima sunt zephyro, Scythiam septemq; triones Horrifer inuasit boreas, contraria tellus Nubibus assiduis pluuioq; madescit ab austro. Vel si breuius cõplecti mauis, in vnam tempestatem, quod fieri nullo modo potest, cõgregentur, Vna eurusq; notúsq; ruunt crebérque procellis Affricus, & qui locũ in illa rixa non habuit aquilo. Ab ortu flantes calidiores diuturnioresq; ac tutiores sunt ab occasu flantibus. Ouidius in fastis, Luce secutura tutos pete nauita portus, Ventus ab occasu grãdine mixtus erit. Vulturnus si à serena cęli parte flare cœperit, non durat in noctem. Quisquis erit ventus si feruidus sentietur, pluribus diebus permanebit. Sol auget flatus oriens, & comprimit occidens: medio autem diei ac noctis plerunque sopiuntur, quia nimio frigore aut æstu soluuntur: ex imbribus boreas seu aquilo inter septentriones, reliquos compescit nubesq; abigit atque dissipat. Ouidius de eo, Apta mihi vis est quia tristia nubila pello, Et freta concutio nodosáq; robora verto, Induroq; niues et terras grãdine pulso. Idem ego quũ fratres cælo sum nactus apto (Nã mihi cãpus is est) tanto molimine luctor Vt medius nostris cõcursibus intonet æther, Exiliantq; cauis elisi nubibus ignes. Idem ego quũ subii conuexa foramina terræ, Supposuiq; ferox imis mea terga cauernis, Sollicito manes totumq; tremoribus orbem. Austro maiores fluctus edũtur q̃ aquilone, quoniã hic summo maris, ille inferius ex imo spirat. Interdiu aquilo vehemẽtior, noctu auster, q̃ à græco νοτίζω notus dicitur, quia nebulosus atq; humectus. Idem poëta, Madidis notus euolat alis Terribilẽ picea tectus caligine vultũ. Barba grauis nymbis, canis fluit vnda capillis. Frõte sedẽt nebulę, rorãt pẽnæq; sinúsq;. Fiunt etiã subiti quidã flatus, qui varii multiforméſq; sunt. Vagi quippe atq; ruentes telorũ more, tonitrua & fulgura ędũt, quę vocãt hi quidẽ Vulcanũ, hi autem Vestã, hi verò horũ cõminationẽ. vnde Papinius, Fulguraq; attritis quoties micuere ꝓcellis: sed fulgura et coruscationes prius cerni q̃ tonitrua audiri, quòd coruscare prius cælũ creditur, & mox tonare: siue quũ simul fiant, vt alii ꝓhibent, tũc ignes illi, sui ꝑnicitate dicto citius nostrę se visioni ingerũt. Sonus nõ aliter ac icto & verberato aëre ad aures venit serioréque sensu concipitur. Herodotus extimat fulguratiõnẽ esse velut apud nos incipientium ignium conatus, et primam flammam & certam, modo intereuntem, modo insurgentem: hoc antiqui fulgetra dicebant, tonitrua nos pluraliter dicimus, antiqui autem tonitrum aut tonum. Hoc à Cecinna facũdo viro dictum inuenio, si habuisset in eloquentia nomen, & nisi illum Ciceronis verba pressissent. Etenim illo verbo vtebantur antiqui correpto quo nos producta vna syllaba vtimur: dicimus enim vt splendére sic fulgére. Atqui illis ad significandum hanc subitam è nubibus

erup tio

eruptionē lucis, mos erat vti media syllaba correpta, vt diceretur fulgere: flāma verò illa quam nubium afflictus excussit, si robustiore fuerit incendio, impetu deuehitur in terras, & fulminis habet nomen atque fortitudinem: vbicunq; autem ceciderit, sulphuris odorem emittit, vt inquit Virg. Et late circum loca sulphure fumant, & Lucanus, Aethereoq; noces fumauit sulphure ferrum. Quòd si arctius rotatus effregerit impetus ille sine igne, hoc est, sine fulmine & aliquo promontorio repercussus est, aut locorum coëuntium in canalem deuexum cernuumq; collectus, sæpius in se voluitur, aquásq; quum voluitverticē facit, iam Typhon vocatur, id est, vibratus. Rapida enim vertigine contorquetur humus arida & ab infimo erigitur ad summum, nec antennas modò, verùm ipsa nauigia contorta frangit, tenui remedio aceti in aduenientem effusi. Illiso enim ipso repercussus, arrepta secum in cęlū refert, sorbétq; in excelsum. Contra hunc inter salutaria quoque, coralli materiā esse dicūt: nam Metrodorus Gorgiam nominat, idem ꝙ resistat Typhonibus & fulminibus. Quum autem circumactus & eundem ambiens locum repentinis flabris prosilit & vniuersa perturbat atq; peruoluit, turbo dicitur. Lucretius, Versabundus enim turbo descendit, & illam Deuertit pariter lento cum corpore nubem, Quam simul ac grauidam detrudit ad æquora ponti, Ille in aquam subitò totum se immittit, & omne Excitat ingenti sonitu mare feruere cogens. Hic idem pugnacior si est ac diutius volutatus inflammatur, efficit quem πρηστῆρα Græci vocant, qui & igneus turbo est. ἀναφυσήματα Gręci vocant eos spiritus, qui de fundo vel hiatibus terræ explosi ad superna meare solent: at procellosus flatus καταιγὶς dicitur, quem præfractū possumus dicere, quòd de superiore cæli parte submissis, inferiore repentinis impulsibus quatiat. Vocatur & columna conspicatus humor rigens, ipse se sustinet, ab eodem & in longam veluti fistulā nubes aquam trahit, nec minus singula quæ illi obiiciūtur, vnde Lucretius, Nam fit vt interdum tantum demissa columna In mare de cęlo descendat, quam freta circum, Feruescunt grauiter spirantibus vndiq; flabris. Et quæcunque in eo quū sint deprensa tumultu, Nauigia in summum veniunt vexata periclum: & hæc ferè omnia pericula venti erupti de nubibus producunt, quibus armamenta rapiuntur, & totæ naues plerunque in sublime tolluntur: & quanquam nihil molestius in mari ventis turbinibúsue ac procellis huiusmodi sit, nec maiore hominum ingenio vlla sui parte nauigatio adiuta q̃ remis velisq;, tamen hæc omnia pariter eodē impellētia vnus & paruulus admodū pisciculus assuetus petris, Echinus appellatus, tenet, in se solus elementorū atq; hominū vim recōdens: nullo quidem actu, nullo conamine, sed natura ipsa: & ruant vēti licet, sęuiant procellę, imperat tamen furori, tātasq; vires compescit, vt cogat stare nauigia: quorū non vincula, non anchorę pōdere irreuocabili iactę iuuāt, infrenat impetus, ac domat nullo suo labore: nō recurrēdo, aut alio modo quàm carinis adhęrēdo, et vtroq; sese latere colligēte retinēdo: qđ & si scriptis illustribus insitū inuenio, tamē incredibiliū videri posset, si de oceano indico fortassis aut scythico solū scriptū esset, & non potius in nostro mari monstrū hoc Romanis imperatoribus accidisset: hoc enim inhęrēte, plenā vētis stetisse nauē, portantē nūcios Peliandro vt castrarent nobiles pueri. Hic tenuisse

fertur Actiaco mari prætoriā nauim Antonii,properantis circuire & exhortari suos,donec transiret in aliā,ideoq; cæsariana classis impetu maiore protinus venit. Tenuit & Caii principis Astaira Antium renauigantis, sed non longa fuit illius moræ admiratio. Animaduersa enim è vestigio moræ causa,quòd tota classe prodeūte quinqueremis vna ac sola non proficeret,immo velut in anchoris staret,neque prorsus loco moueretur,è naui protinus exilientibus qui id quęrerent,circa nauim inuenere adhærentem gubernaculo,ostenderuntq; Caio indignanti mirantiq; hoc fuisse quod quadringentorum remigum obsequium nauigio adhærens contra se tenuisset. In nauigium receptum pisciculum qui tunc videre,eum limaci magnæ similem esse dixere,indici maris conchæ simili potentia,labiis suis nauium dorsa fixerunt,quarum quietus ac tenuis leuisque tactus plus dicitur retinere quàm exagitata possint elementa complere:stat enim pigra ratis tumentibus alata velis, & cursum nō habet cui ventus arridet: sine anchoris figitur,sine rudentibus alligatur,& tā parua animalia plus resistunt quàm tot auxilia prosperitatis impellant: ita quum subiecta vnda præcipitet cursum, supra maris tergum nauigium cogitur stare infixum,miroq; modo natantia incōcusse tenētur,dum vnda innumeris motibus rapiatur. Sed vt dicamus aliam piscis naturam,Forte nautæ prædictarum nauium tactu torpedinis segnissimę torpuerunt,à qua tātum insigentium dextræ pergrauantur, vt per hastam qua fuerit vulnerata ita manum percutientis inficiat, vt viuæ substantiæ pars sine sensu aliquo immobilis obstupescat. Tradunt alii,quod incredibile videri potest,tardius ire nauigia,testudinis pedem dextrum vehentia.Ferunt & alterum monstri genus,haud minus incredibile, esse circa idem mare indicum auē inaudita magnitudine quampiam,nostri Rocum vocant,cuius pennę longitudine sunt passuum decem,neque tantæ magnitudini vires deesse.Elephantum enim esuriens quum ceperit & aliquādiu per aërem volitando tulerit,in terram iacit, quo casu peremptum depascitur: nec elephantum solum,sed tota insuper rostro prehensa nauigia secum tulit in nubila, & pendentes per inane miseros nauigantes volatu ipso terribili delet ac morte consumit.

Astrologia nautica, secundum solis, lunæ, siderumq; obseruationem, *Cap.* VIII.

EXacta ventorum ratione, transire cōuenit ad alia tempestatum prognostica: & quoniam classem ipsam concuti proterique ventorum præliis,& nautarum imperitia sæpenumero cōpertum est,imprę sentiarum opportuna,tum belli, tum nauigationis tempora describētes, futuri motus ventorum, & imbrium tempestatúmque præsagia diligentissime perquisita trademus.Et primùm à sole & luna cæterísque sideribus: hinc enim vt poëta inquit doctissimus,tēpestates dubio prædiscere cælo Possumus,& quando infidum remis impellere marmor Conueniat, quando armatas deducere classes, Aut tempestiuam syluis euertere pinum. Sol itaque quem Iouis oculum appellauit antiquitas purus oriens & non feruens, serenum diem nunciat: idem quum ante eius exortum nubes rubescunt, ventum: quòd si nigræ rubentibus interuenerint, pluuias: si ante exortum nubes quoque conglobabuntur, hyemem asperam denunciabunt: si ab ortu repellentur,

& ad

& ad occasum abibunt, serenitatem: si ante ortum radii se ostendent, aquam & ventum prænunciant: si nubes solem circunduxerint, quanto minus luminis relinquunt tanto turbidior tẽpestas erit: sin exortu spargentur partim ad austrum partim ad aquilonem, pura quanquam circa eum serenitas sit, pluuiã tamen ventósque significabunt: cùm oriente radii non illustres imminebunt, quàmuis circundati nube non sint, pluuiam portẽdunt: si oriens cingetur orbe totusq; defluxerit æqualiter, serenitatem dabit: si verò partim se aperit, ex qua parte is se aperit expectetur ventus: si verò duplex orbis fuerit, atrox tempestas inuadet. Porrò si circa occidentem rubescent nubes, serenitatem futuri diei spondent: si cęruleum vultum induent, pluuiam denunciant: si igneum, euros. Itidem si maculæ rutilo interuenerint, venti nymbiq; non deerunt: item si circa eũdem occidentem candidus circulus erit, noctis leuem tempestatem: si nebula, vehemẽtiorem: si autem circulus fuerit, ex qua regione is eruperit, ventum magnum. Soli proxima sunt & lunæ præsagia: nam si splendens exorta puro nitore effulserit, serenitatem: si rubicunda, ventos: si nigra, pluuias portendere creditur: si ante quartam non apparuerit fauonio flante, toto hyemale erit mẽse: si sextadecima vehementius flammea apparuerit, asperas tempestates præsagiet: si in ortu quarto quem Aegyptus & multi maximè obseruant, quòd is certissimus auctor futuri tẽporis est,

Pura nec obtusis per cælum cornibus ibit,
Totus & ille dies. & qui nascentur ab illo
Exactum ad mensem pluuia ventisq; carebunt,
Votáque seruati soluent in littore nautæ,

Vt Maro inquit: si plenilunio per dimidium pura erit, dies serenos significabit: si rutila, ventos: nigrescens, imbres: si caligo nubis orbem incluserit, ventos: qua se ruperit si gemini orbes cinxerint, maiorem tempestatem, & magis, si tres erũt nigri, aut interrupti, aut distracti: si plena circa se habebit orbẽ, ex qua parte is maximè splendebit ex ea ventum ostẽdet. Interlunii autẽ tempus diram nauigantibus pestem non solum ratione, sed vsu & experientia rerum magistra cõprobat. Tertio loco stellarum obseruationem esset oportet. Hæ quum discurrere interdum videntur, venti protinus sequũtur. Quũ sereno cælo fulgent, pluuię erunt atrocissimę: quum repente siderum splendor hebetatur, neq; nubilo neq; caligine, graues denunciantur tempestates: si volitare plures stellæ videbuntur, quò feruntur, albescentes ventos ex his partibus nunciant: si in pluribus partibus fiet, inconstantes ventos effundent. Sic reliquorũ quoq; siderum propria est quibusq; vis, & ad suã cuiq; naturam fertilis, nec meãtium modo discurrẽtiumq;, sed multorũ etiam adhęrentiũ cælo, quotiẽs errantiũ accessu impulsa, aut coniectu radiorum extimulata sunt, qualiter in suculis sẽtimus accidere, quas Græci ob id pluuio nomine ὑάδας appellant. Et solis lunęq; ac siderum obseruationem diximus. Nunc de his quæ ex passionibus elementorum fiunt, aut ex ipsis originem sumentibus, prosequamur. In his enim non dubia futuri motus præsagia sunt, quum in ipsis initia iam cernãtur à quibus causarum principia sumunt. Nubes cum in montium cacuminibus consident, hyemabit: si cacumina pura fient, disserenabit tonitrua. Ex his vt matutina ventum significat, sic imbrem meridia-

na. Nebulæ è montibus descendentes, aut cælo cadentes, vel in vallibus sedentes, serenitatem promittunt. Arcus quum sunt duplices, pluuiam denunciant: simplex verò arcus non easdem vndecunque apparuerit minas affert: à meridie enim ortus, magnam vim aquarum vehet, quæ vinci non poterunt vehemẽtissimo sole, tantum est illis virium: si circa occasum refulserit, tonabit, & leuiter impluet: si ab ortu circáue surrexerint, serena promittet. Quum æstate vehementius tonuerit quàm fulserit, ventos ex ea parte denunciat: econtrà si minus tonuerit, imbrem. Quum ex omnibus quatuor cæli partibus fulgurauerit, ventũ & imbrem ex his regionibus demõstrabit: cũ ab aquilone tantũ, in posterum diem aquam: cum à septentrione tãtum, eum ventum: quum ab austro, coro vel fauonio, nocte serena fulgurauerit, ventum imbrémque ex his regionibus fore indicat. His terreni etiam ignes proximi significant: pallidi nanque murmurantésque, tempestatum nuncii sentiuntur & pluuiæ. In lucernis fungi si flexuose volitet flamma, ventum quoque designant: vel quum cinis in foco concrescit, & quum carbo vehementer perlucet. Est sua etiam aquarum significatio. Maris nanque ipsius tranquillus sonitus, spumæve dispersæ aut aquæ bullantes, plurium dierum hyemem portendunt,

Atque etiam ventos præmonstrant sæpe futuros
Inflatum mare quum subitò, positumque tumescit,
Saxaque caua salis niueo spumata liquore
Tristificas certant Neptuno reddere voces.
Antè densus stridor cum celso è vertice montis
Ortus adaugescit scopulorum sæpe recessus.

Ex animalibus porrò terrestribus, & marinis belluis, diuersisque volucribus reliqua plurima supersunt prognostica, tempestatumque præsagia, quę apud Tranquillum, Varronem, Nigidium, Aratum, Lucanum, & vatem omnium clarissimum Maronem, in georgic. qui scire volet absoluta diligenter inueniet.

Remedia periculo affectis Cap. IX.

ADdamus autem & remedia periculo affectis. Mare motũ, olei aspersione sedatur: & ob id nantes ore spargere tradũt, quoniam mitiget naturam eius asperam tranquillúmque reddat. Si longa sit nauigatio, absinthium potum nauseas arcet. Quia verò nauigantes dulcis aquę defectu sæpe laborant, hæc quoque subsidia demõstrabimus. Expassa circa nauem vellera madescunt accepto maris halitu, quibus dulcis humor exprimitur. Item remissæ reticulis concauæ cęra pilæ, vel vasa inania obturata, dulcem intra se colligunt humorem. Aqua quoque marina, argilla colata, dulcescit.

Quid agendum antequam cursus in hostes dirigantur. Cap. X.

ABsolutis rebus nauigationi necessariis, ex reliquo antequam cursus in hostes dirigantur, in portu exerceri conuenit nauali pręlio dimicaturos, & in trãquillo mari assuescere flectere gubernacula, remos trahere, ferreas manus & vncos, asseres, bipennes falcésque præacutas pręparare, dispositósque per tabulata milites pendente gradu & labenti vestigio stare, vt quod in simulata pugna didicerint, in vero certamine haudquaquam perhorresc

perhorrescat. Ipsius etiam certaminis ratio est, eminus constitutos appetere sagittis accedere ausos, priusquàm faciat cogere pati, & cum ipsis nauigiis mergere: desiliendo item in naues gladiis interficere, aut concurrentibus nauibus cum nauigiis capere. Pugnatorum etiam numerus singulis nauibus imponendus pro copia nauium & militum existimatione augeri & minui potest. Quum autem ignota regio plerunque petenda, non tamen incertũ vagari oportet, sed locorum portuúmq; opportunitatem exquirere, vt latetibus scopulis inuia quæque ac sicca vitentur.

Quid si classis classi obijciatur. *Cap.* XI.

Vòd si hostes classem tenent, inuenta calliditate Græcorum nauium hostilium compendiosa expugnatio est, Ignem græcũ appellant confectionem quandam bullitionémque saligni carbonis, salis, ardentis aquæ, vitis, sulphuris, picis, thurisq; cum mollis Aethiopum lanæ filo, & camphora, quæ dictu mirabile sola ardet in aqua materiem omnem adurentem. Callimachus architectus ab Helepoli fugiẽs id Romanos docuit primùm, & eo sane imperatores multi postea in hostes vsi sunt. Tẽpore enim Leonis imperatoris quum orientales populi contra ciuitatem Constantinopolim nauigassent in dromonibus mille octingentis, imperator igniferis nauibus cõtra eos directis, hoc ignis genere omnes absumpsit. Idem paulò pòst cccc hostium naues itémque cccl eodem igne confecit. Sunt qui alio igne, & quidem missili, huicq; persimili, sed vehementius vrẽte vtantur, his additis, liquenti vernice ac librario oleo, petroleo, terebentina, aceto quàm acri, confectis, compressis, ad solémque desiccatis, ac postea stupa inuolutis cum acutis ferris imminentibus glomeris instar funiculo contexti, quę omnia denique sint vno foramine prætermisso, colophonia & sulphure in sequentem modum oblita. Eiusmodi etiam ignẽ sed thedis inhærentem hostium classibus obiiciunt alii, Lucanus,

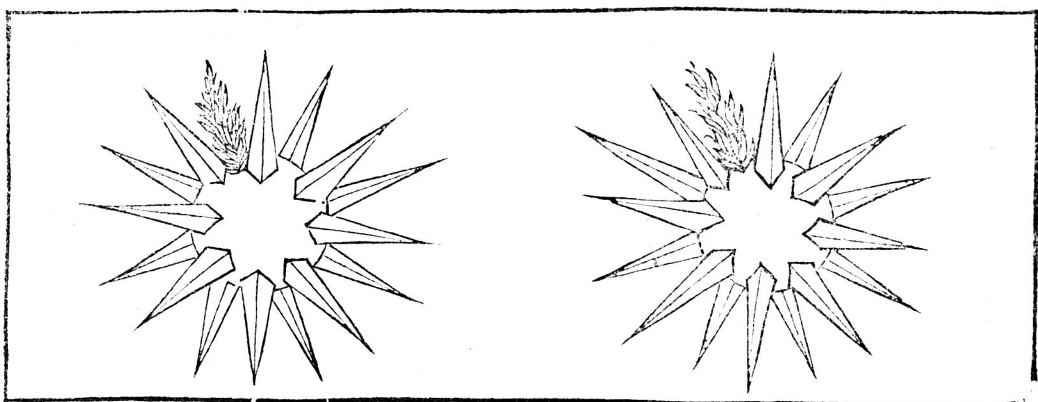
Quam pelago diuersa lues, nam pinguibus ignis
Affixus thedis, & tecto sulphure viuax
Spargitur ac faciles præbent alimenta carinæ,
Nunc pice, nunc liquida rapuere incendia cæra,
Nec flammas superant vndæ, sparsisq; per æquor
Iam ratibus, fragmenta ferus sibi vendicat ignis.

Idem de eodem alibi, piceo iubet vnguine tinctas
Lampadas immitti iunctis in bella carinis,
Nec piger ignis erat per stuppea vincula, pérque
Manantes cæra tabulas, & tempore eodem
Transtraq; nautarum summiq; arsere Cheruci
Iam propè semustæ merguntur in æquore classes,
Iámque hostes & tela natant, nec puppibus ignis
Incubuit solis, sed quæ vicina fuere
Tecta mari, longis rapuere vaporibus ignem.

Verùm ne ignis abesse possit, lapide pyrite excutiatur, qui chalibe, aut aliquo lapide ictus scintillam edet, quæ excepta sulphure, aut foliis, aut linteo pauli-

ſper ambuſto,ſulphurea materia illico reddit flammam. Sunt aliis gentibus ſua circa hæc inuenta.Nam aliquando fiunt etiam igniaria ex moro,lauro,hedera, quæ exploratorum vſus in caſtris,paſtorumq; reperit.Et quoniam ad excutiendum ignem non ſemper lapidis ſilicis occaſio eſt,teritur ergo lignū ligno,ignēq; concipit attritu, excipiente materia aridi fomitis fungi : ſed nihil hedera præſtantius quæ teritur lauro laurúmque terit, ignem ſcintillis excutiendo. Ignē in annum quoq; aſſeruare ferula Prometheus reperit : de hac proinde Martialis,

Inuiſæ nimium pueris gratæq; magiſtris
Clara Prometheo munere ligna ſumus.

Probatur ſummopere in aquis & illud Hannibalis inuentum . Nam quum Pruſias terreſtri bello ab Eumene victus prælium in mare tráſtuliſſet, Hannibal nouę cōmento auctor victorię fuit.Quippe omne ſerpentū genus in fictiles lagenas conijci iuſſit,medióque prælio in naues hoſtium mitti , id primûm Ponticis ridiculum viſum eſt,fictilibus dimicare qui ferro nequeant: verùm vbi ſerpētibus cœpere naues oppleri , ancipiti periculo circunuenti hoſti victoriam ceſſerunt. Saponem alii nigrum oleo vel amurca permixtum fictilibus ſimili modo deiiciunt quo aduerſæ partis tabulata lubrica fiant,quiq; pugnant nullo pacto poſſint luctando cōſiſtere.Si quis autem & illud experiri velit,habemus in exemplis lectos agilitate iuuenes enatantes ſub aquis , quum proximi hoſtiū nauibus hæſiſſent,carinas terebra perforaſſe.

Fluminum tranſitus ex inuentis memoratu dignis. Cap. XII.

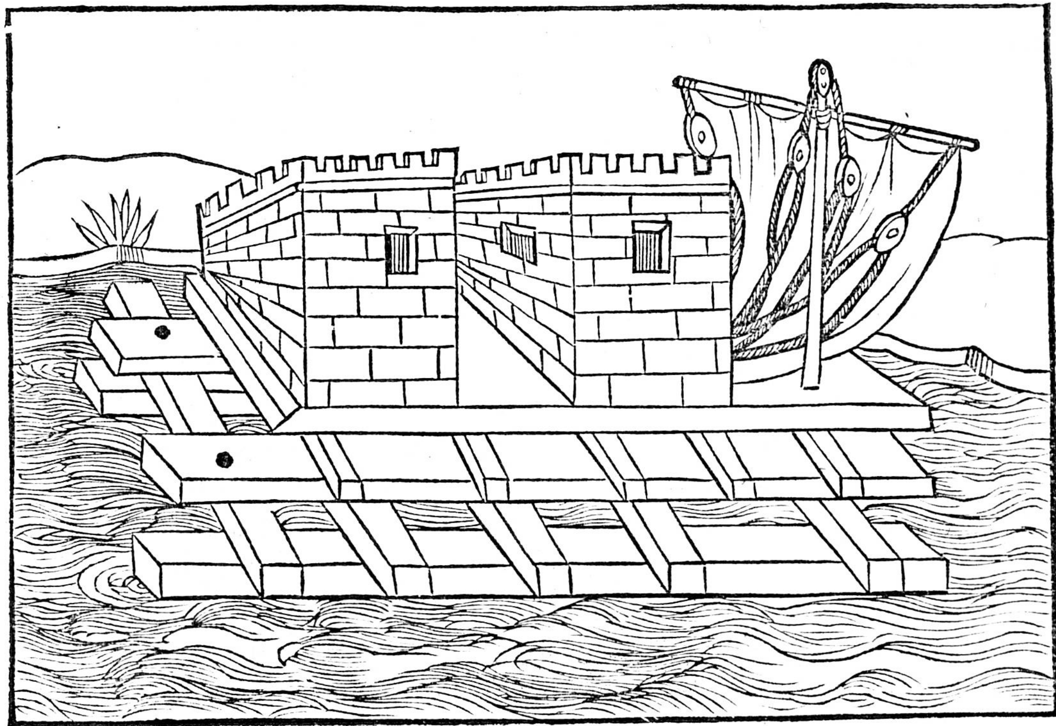
ANnectendum & illud arbitror, vt ſi aduerſo flumine ab hoſte prȩcludamur,queādmodum libero tranſitu poſſimus vti,& id ex geſtis docebimus priorum exēpla tradentes. Alexādro Indiam vaſtante quum Porus ei occurriſſet,caſtra inter vtranq; ripam Idaſpis fluminis diſpoſita ſunt: latus hic erat ſtadiis quatuor, altus vadis nunquam repertis. Alexāder Attalum quendam ſibi ſimillimum caſtra ſeruare iuſſit , regiis veſtibus indutum,ipſe cū parte equitatus aliquantum progreſſus, dum dēſa caligo diem ſubtexiſſet,in vlteriorem ripam tranſuectus ancipiti prælio diu fatigatus eſt,donec pedibus elephantorum ſecuribus ſuccisis,agmina perturbata ſunt. Cæſar haud diſſimili ratione vſus eſt.Nam quū flumine ab hoſte impediretur è regione illis

caſtra

castra ponentibus, nactus vnum ex pontibus quos illi resciderant, syluestri loco substitit. Postero die omnes copias longo agmine præmittens, ipse cum duabus legionibus parumper moram trahens, ponteque refecto, legiones traduxit, loco idoneo castris delecto, reliquas copias reuocauit. Labienus, vnus ex ducibus eius noctu opportunitatem quæsiuit: is quum hostes aduerso flumine Sequanæ consedissent transitum prohibentes, nactus aliquantas naues singulas gubernātibus tradidit. Lintres etiam conquisiuit, quas magno sonitu remorum in eandē partem misit: hostes suspicati Romanos tribus locis transire, ipsi quoq; in tres partes suas copias diuiserunt. Labienus ad naues contendens tres legiones traduxit, acie instructa, quum copiarū hostilium partem dissipasset reliquę fugā arripuere. Fit pons aliquando, vbi hostis nō vrget, pluribus nauibus tabulato constratis. Plurimi interdum equi flumini opponuntur, aquarum impetum excepturi, quo cætera turba molli vado, & tuto, ac stabili gressu traiiciatur, vt per Cæsarem in Rubiconis nostri transitu fieri contigit. Geminæ nonnunq̄ equitum acies delectis prægrandibus equis, ordine, & intercapedine quadam sua seiunctæ currenti aquę obiiciuntur, ac inter vtranque impediti expeditiq; milites transeunt: superioris nanq; beneficio, currentis impetus aquæ, visq; perfringitur: inferior si qui forte deciderūt, mox raptat & transuehit. Idem Cæsar quum Liger sibi traiiciendus esset, vado per equites inuento, vt brachia tantum & humeri ad sustinenda arma liberi ab aqua esse possent, equitatu sic disposito, qui fluminis vim perstringeret, incolumem exercitum duxit. Cęlius auctor est, Magonem cum equitatu & hispanis peditibus flumen extemplo trāsnatasse, ipsum Hannibalem per superiora Padi vada exercitum traduxisse, elephantis in ordinem ad sustinēdum impetum fluminis oppositis, quod periti amnis eius vix fecerunt. Quòd si altior vnda vtrinque militem respuat, fossis plurimis ac diuerticulis minuenda est, sicut Cæsar in transitu Licoris, ne quid repetitis audeat vndis, Spargitur in sulcos, & fisso gurgite riuus, Dat pœnas maioris aquæ, vt Lucanus inquit. Cyrus potentissimus Persarum rex Babylona oppugnaturus, Gangem fluuium, adeò grandē, vt vbi minus occupet, latitudine viii. m. passuum pateat: vbi immodicum siue plurimum, stadiorum c. altitudine verò ea vt nusquàm minus viginti passuum reperiatur, sic leui licet causa permeabilem fecit. Nam quum vnum ex regiis equis candore atq; forma præcipuum à verticibus vndarum circumagi atq; absumi cum equite vnà cerneret, aiunt ira perci tum iurasse se adeò illum extenuaturum vt mulierum gressibus vadosum redderet, nec dictis defuit, nam totis in hoc expositis copiis, tam diu operi huic incubuit & assedit, donec centum octoginta cuniculis diuisum alueum in ccclx. riuulos dispergeret, & siccum in diuersum fluentibus aquis relinqueret. Simili sane opere perdoctis fossoribus, etiam Euphratem inter cæteros fluuios memoratu plurimo, tum veterum literis, tum inundationibus suis celeberrimū, & longe validissimum, Babylonem quōdam Chaldeę caput petentem Mediamq; permeantem deriuauit, ac sic meabilibus vadis siccum partibus aluei patentibus interfecit, cœpitq; vrbem quam ab humano opere extrui vel humana virtute destrui posse, pene apud mortales incredibile erat. Sapor Persarum & suo in his

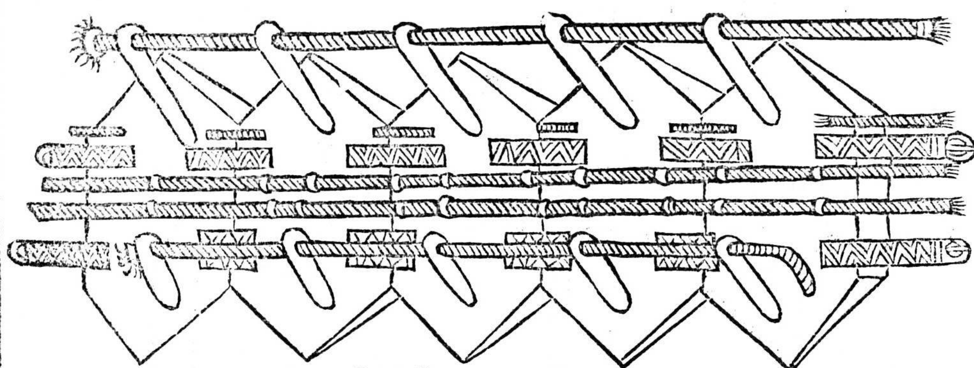
ingenio vsus est. Nam quũ Nicomediam quę Nisibis dicta esset obsideret,& flumine præpeditus,& plurima molimina ponens eam obtinere non posset, tãdem impetum Mygdonii fluminis, per mediam ciuitatem properantis, à longe retinuit, vtrasque ripas eius faciens excælsiores, vt aqua in se collecta concresceret: quumq; cœpissent ripæ sublimes impleri, subitò auferentes quas fecerant cataractas, dimiserunt impetum fluminis contra murum, qui vehemẽtis aquę pondus non ferens cecidit, aliamq; muri partem qua fluuius egrediebatur, cum ingenti ruina deponens, eadem aquæ moles perrupit. Sunt qui raptim cæsa materia rates fabricent, in quibus equi viriq; & alia onera traiiciantur, vt Cæsar & Xerxes auctore Lucan. maxime vsi sunt,

Ergo, inquit, vbi nulla vado tenuit sua pondera moles
Tunc placuit cæsis innectere vincula syluis,
Roboraq; immensis late rigare catenis.
Tales fama canit tumidum super æquore Xerxem
Construxisse vias, multis cum pontibus ausus,
Europam Asiæ, Sestonq; admouit Abydo,
Incessitq; fretum rapidi super æquore ponti,
Non eurum zephyrumq; timens, cum vela ratesq;
In medium differret Athon, sic ora profundi
Arctantur casu nemorum, tunc aggere multo
Surgit opus, longeq; tremunt super æquora turres.

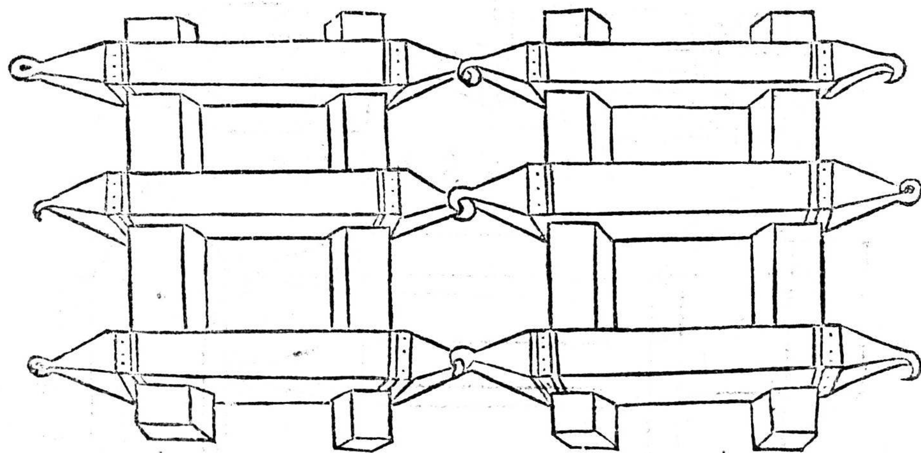

Sunt qui pontem disiunctum iumentis vehibilem, commissuris suis & funibus annulisque ferreis consutilem, duplicatis tabulis quibusq;, ac vacuis, & contra aquæ ingressum coniunctis glutino, in hanc formam construant.

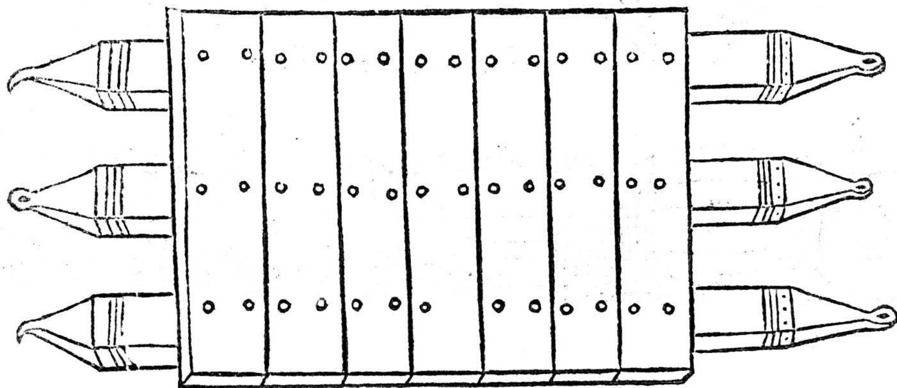
PONS

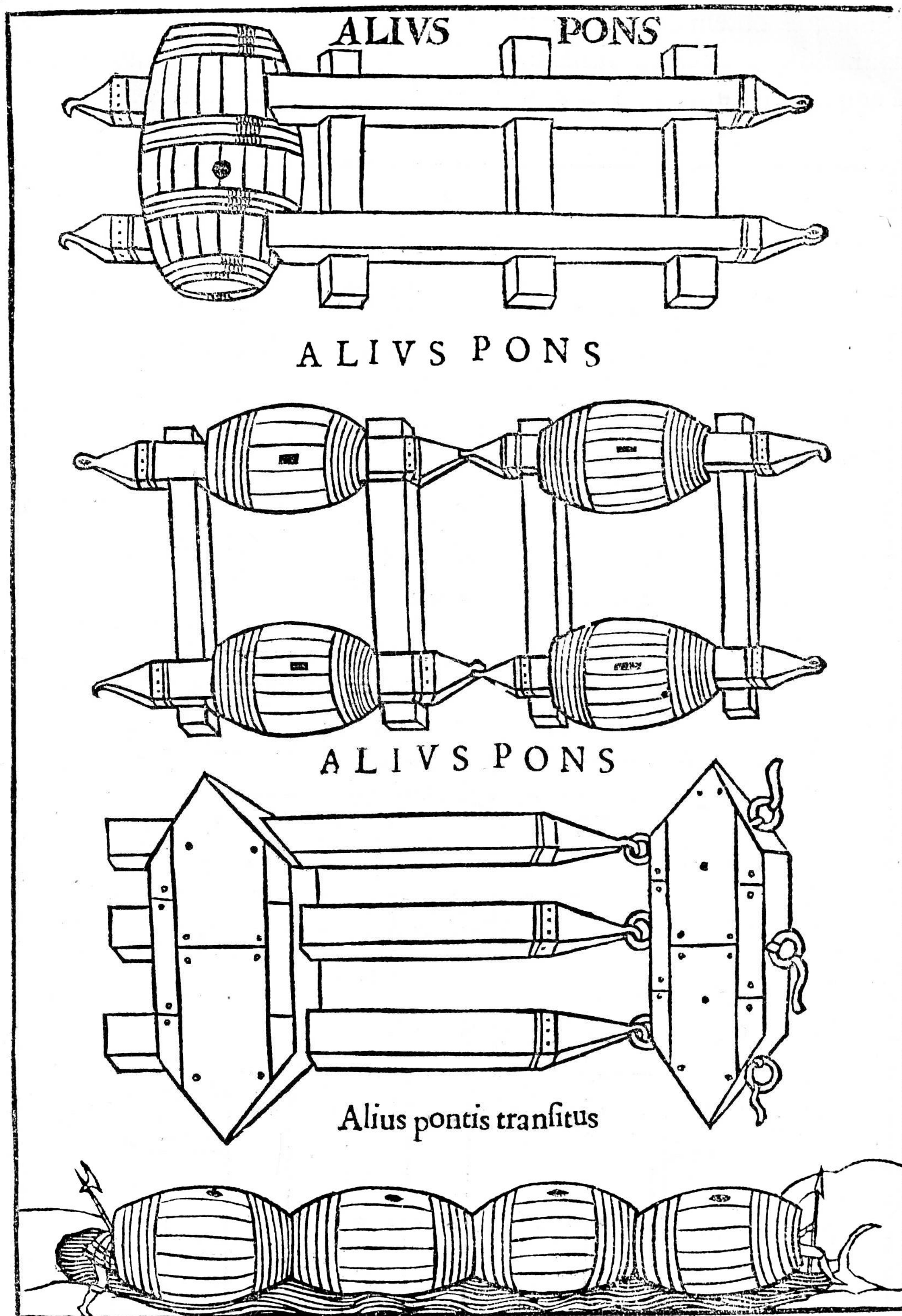

ALIVS PONS

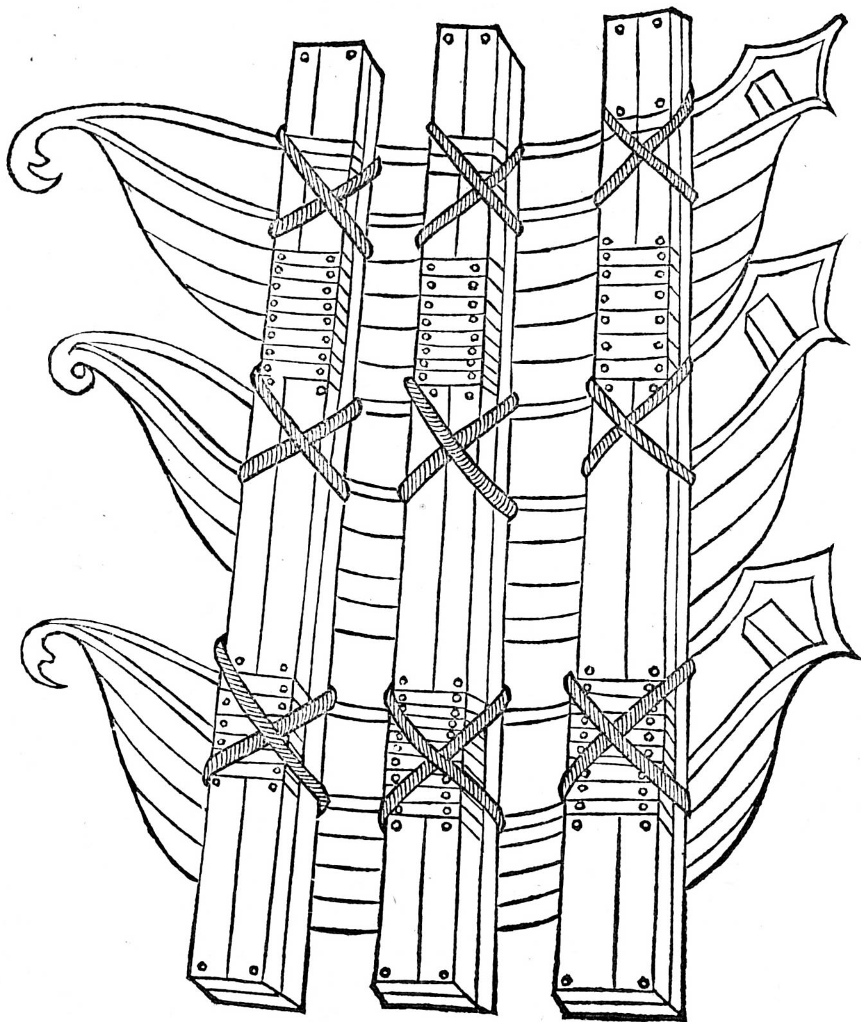

ALIVS PONS

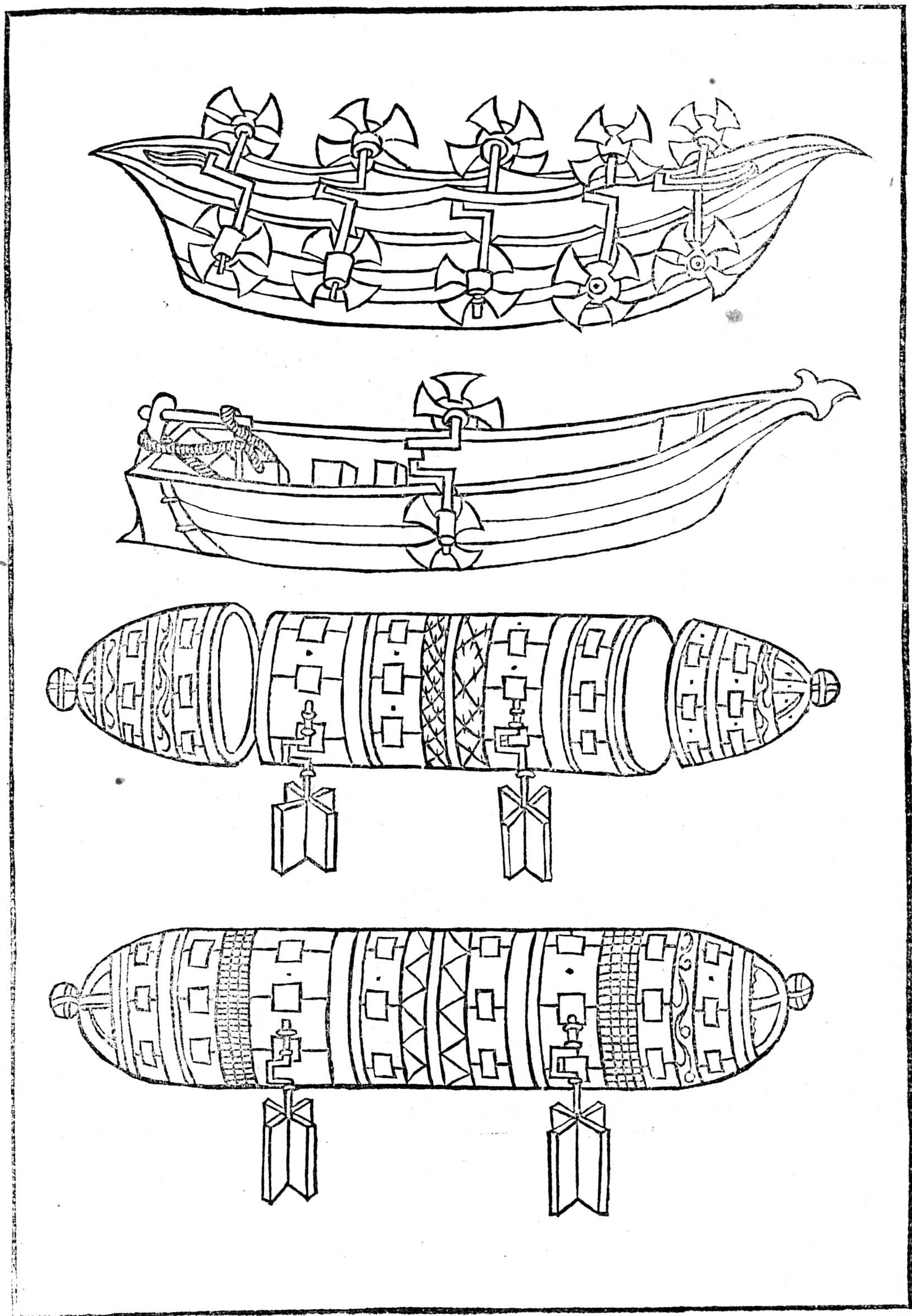

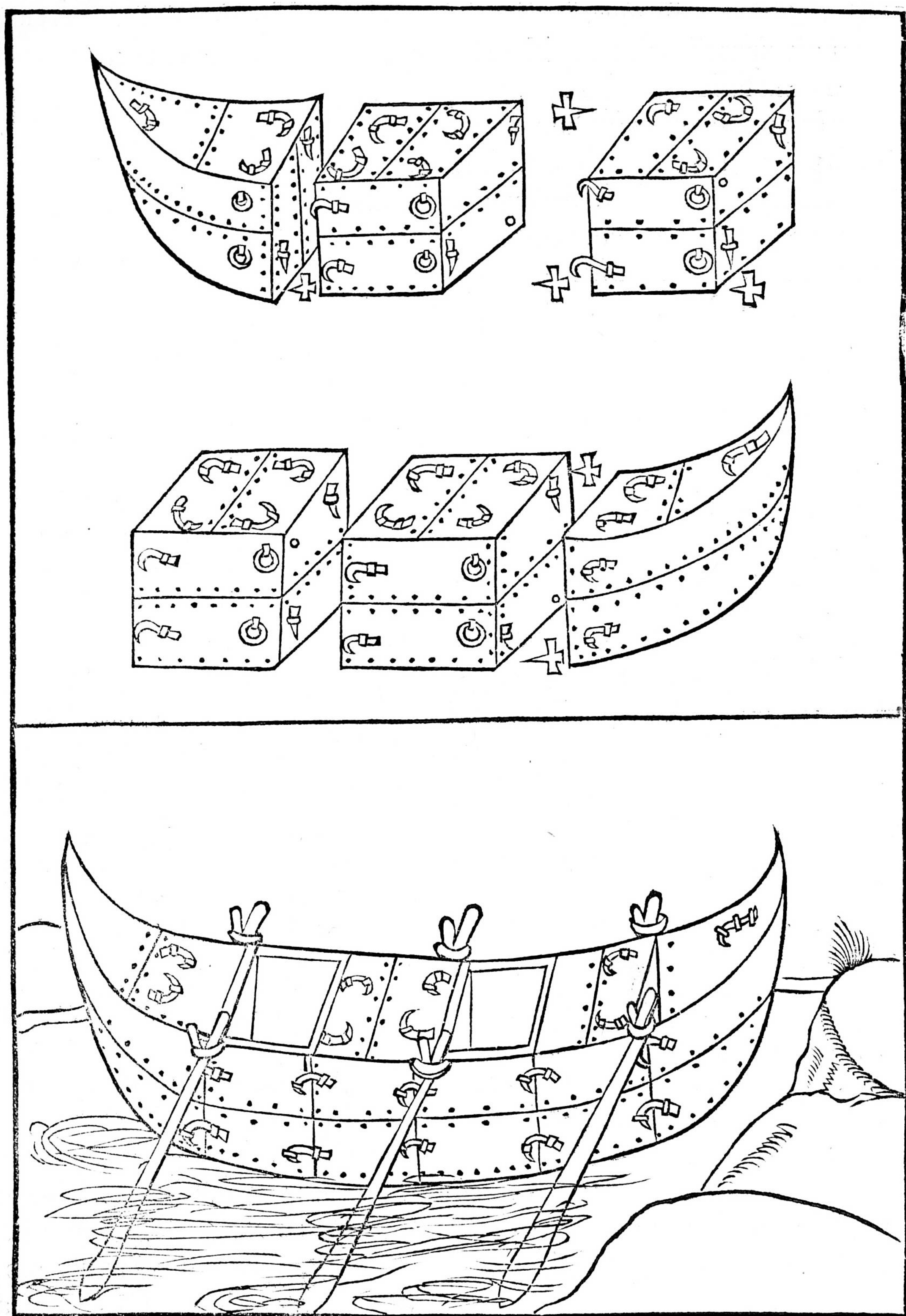

ALIVS PONS
ALIVS PONS
ALIVS PONS
Alius pontis transitus

Apud alios inuētum hoc etiam extat, vt monoxylos ex singulis trabibus excauatos, pro genere ligni & subtilitate leuissima, carpentis secum ferat exercitus: tabulatis pariter & clauis ferreis præparatis, vt sublata omni mora, quum opus sit, hoc ponte constructo aduersus hostes superuenientes incursus & insidias facere possint.

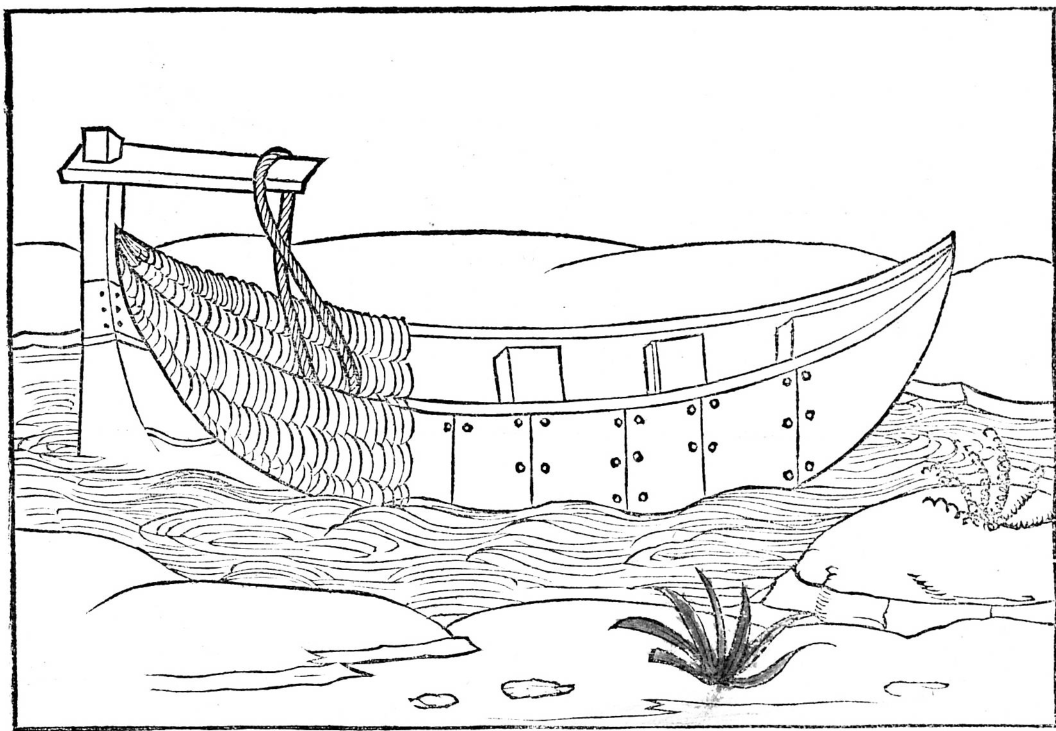
Sunt qui naues magnas in tris partes, trium cymbarum instar disiunctas, coniunctásque deinde, ac tela lini cæra oblita tectas in hunc modum sine remis flumina traiiciant, maioríque celeritate vecti quàm si duodecim remorum obsequio agerentur.

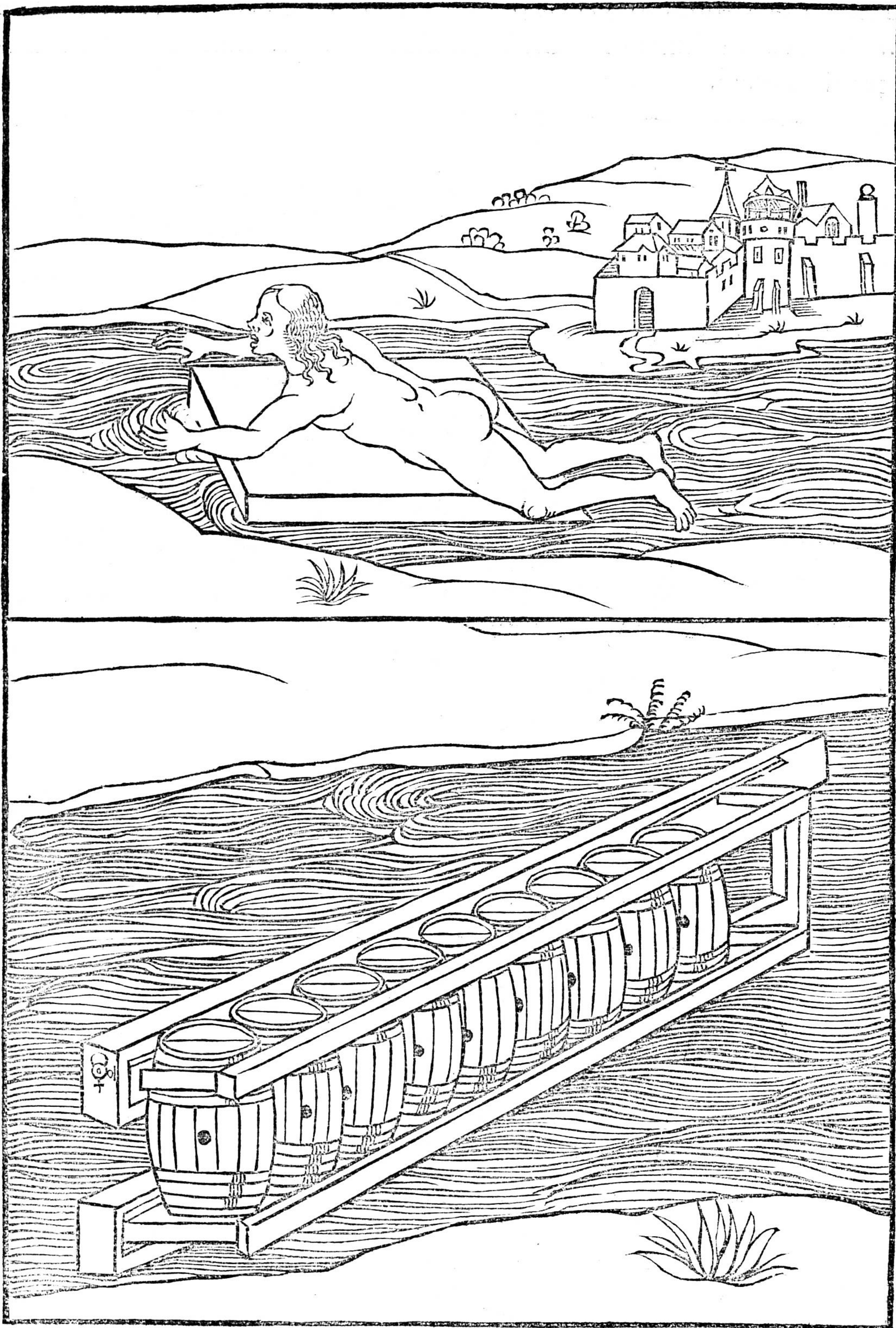

Nauiculas alii saligno vimine texunt bouisq; corio tegunt, vt Cæsar in transitu Sicoris, Lucanus,

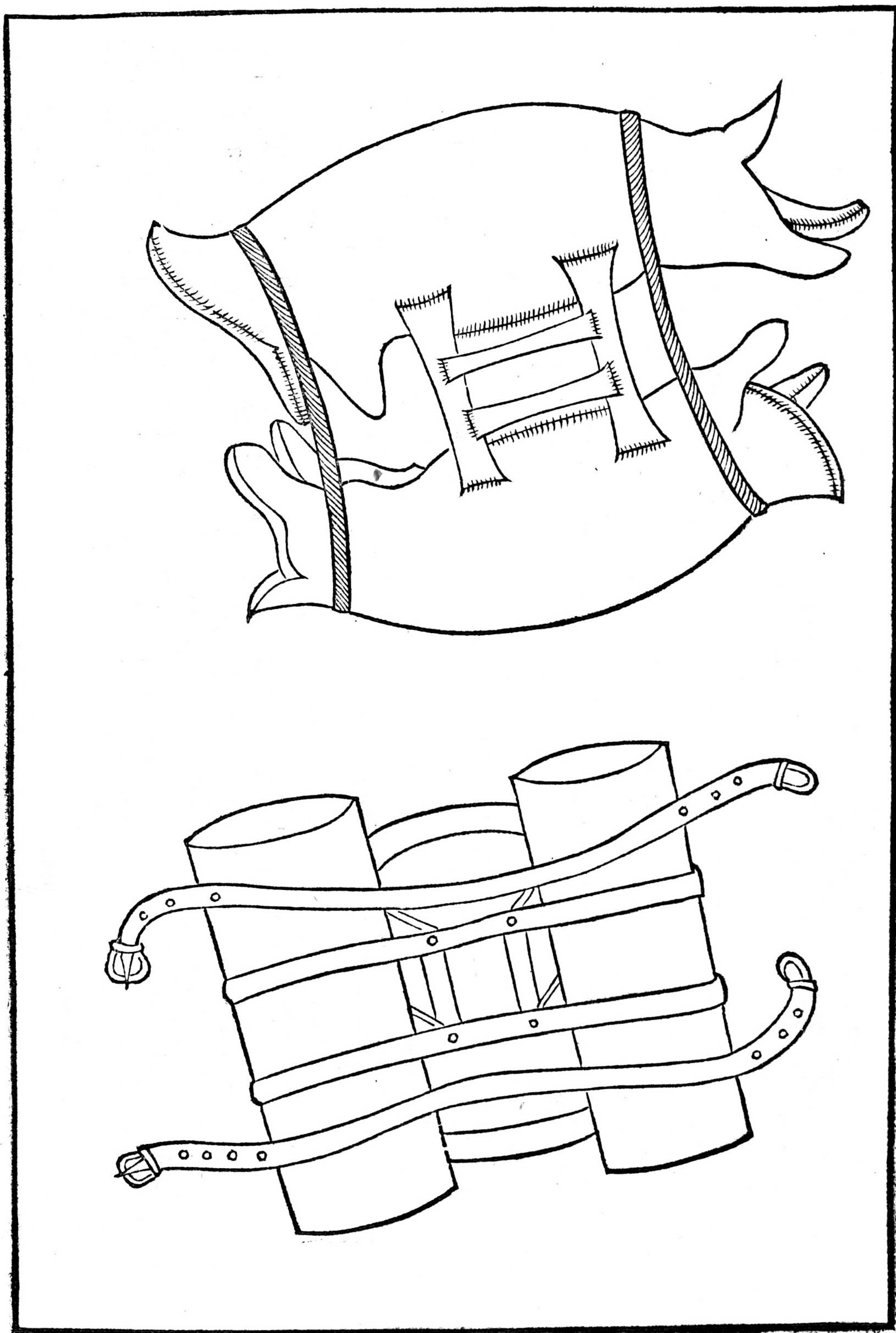
Vtq; habuit ripas Sicoris campósque reliquit,
Primum cana salix madefacto vimine paruam
Texitur in puppim cæsos induta iuuencos
Vectoris patiens tumidum superemicat amnem.
Sic Venetus stagnante Pado fusóque Britannus
Nauigat oceano, sic cum tenet omnia Nilus
Conseritur bibula memphitis cymba papyro.
His ratibus traiecta manus.

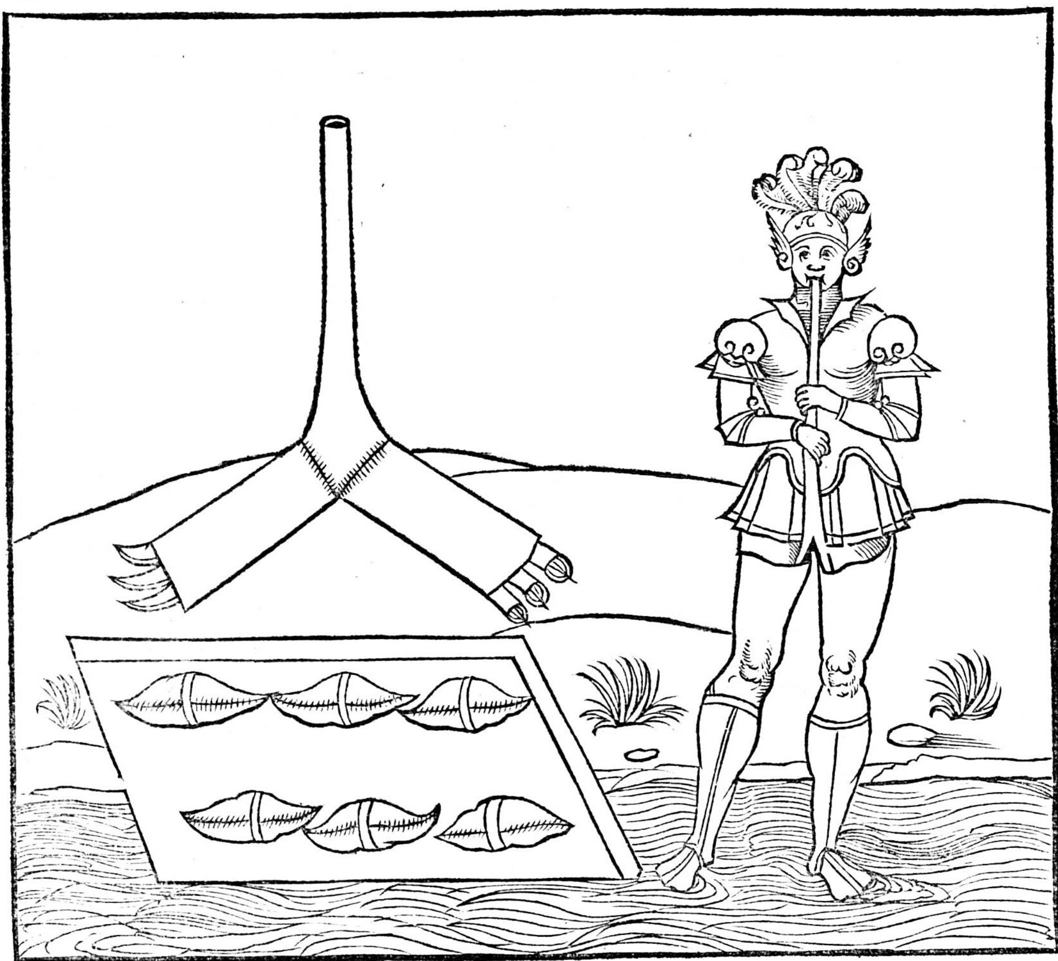
Vada etiam plerisq; casus attulit, vt Henrico imperatori, qui fluminibus glaciali rigore constrictis, terram Lucianorum ingressus, eos nimia cæde prostrauit, & terram eorum depopulatus est: verùm in casu simili plerique decepti sunt, vt Perseus Philippi filius, congestis in vnum copiis, prædarũ spe solicitatis: tunc enim forte Danubius, qui & Hister, crassa glacie superstratus pedestrem transitum facile patiebatur, cum toto & maximo simul agmine inextimabilis hominum & equorum multitudo ad transitum conflueret, mole ponderis & gradientium concussione concrepans glacialis crusta dissiliit, vniuersumq; agmẽ quod diu sustinuerat, mediis gurgitibus victa tandem et comminuta destituit, atq; eadem fragmentis præpedientibus superducta submersit. Notãda in his parui animalis solertia est, obseruatum quippe vulpem locis rigentibus solerti auditu aurem ad glaciem apponere, & coniectura crassitudinem gelu perpendere: quare non nisi ad eius accessum reditúmque amnes frigore concretos lacúsque plerisq; transeunt. Subera quidam quàm lata pectori subnectunt, quidam dolia inania, inde leuitate vehiculi fisi in flumen descendunt, faciliúsque placidéque deducti, tutò aduersam pertingunt ripam.

Hiſpani verò, Aſchitæ, Arabes bubulis vtribus contabulatas crates ſuperimponunt, vectitatiq; hoc ratis genere prætereuntes infeſtant ſagittis venenatis, ſine vlla mole in vtres veſtimentis coniectis, ipſi cæteris ſuperpoſitis incubantes flumen tranſnatauere.

Nec aliter, si Floro credimus, fiduciam oppidanis resistendi nuncius quispiam fecit, docens aduentare Lucullum, qui, horribile dictu, per medias hostium naues vtre suspensus & pedibus iter gubernans, videntibus procul quasi marina pistrix euaserat. Cæsar quoque, vt in cæteris, in hoc simili modo multorum opinionem superauit: vtrem enim ex corio cõsutili follis instar inflatum traiiciendis amnibus habuit, eoq; vsus fertur, cruribus insidẽtis velut gubernaculis dimissis cursum dirigentis: quòd si quis hoc fictum aut commentitium de Cæsare forte dictum putet, Suetonius Tranquillus, opulentissimus auctor ac testis est, Si flumina, inquit, morarentur, nando traiiciens, vel innixus inflatis vtribus, vt persæpe nuncios de se præueniret: atque hic nos quoq; asserendi melius quod dicitur, quodq; ipsi vidimus gratia, minuemus laborẽ legentibus, subiiciendo picturam.

Qui terrestres, quiq; maritimi maximi exercitus. Cap. XIII

ILlud quoque nec erit inutile, nec præsenti materiæ incongruum, vt aliquorum qui in re militari claruerunt copiæ, vel numero, vel auxiliorum multitudine comparentur: & si à sacris quæ mentiri, & nesciunt ac nequeunt, literis initiū auspicari voluerimus, vbi singulos dies regum omniū illum regem & principem deum & dominum exercituum belligerare sæpenumero, imò si dicere fas est, & ab religione nostra non abhorret, & furere aliquãdo, & deseuire legimus, inueniemus hebrææ gentis numerositatem intantū excreuisse, vt in exitu eiusdem populi ex Aegypto sexcenta milia hominum fuisse referantur bellicæ iuuentutis, vt omittamus gentē Idumæorū ad populum Israhel minime pertinentē. Sub Iosue numerū fuisse armatorū sexcētatria milia & mille septingentos proditum est. In expeditione autem Asiana sub Moyse numerus filiorū israhel per domos cognationū suarū & turmas diuisi exercitus sexcentatria milia quingenti quinquaginta iuuentus. Est autem omnis numerus israel M. milia & c. milia virorum educentiū gladiū. De Iuda autem ccclxx. milia bellatorū: nam Leui & Beniamin non numerauerim eo ꝙ inuiti exequerētur regis imperiū. Habuit etiam Asa in exercitu suo portãtium scuta & hastas, & de Iuda ccc. milia. Hos autem contra egressus est Zizara Aethiops in exercitu suo decies centena milia & currus trecentos secum afferens. Deniq; sub iudicibus, sub regibus tot milia variis bellis, diuerso cælo, diuersis destructa temporibus inueniuntur, vt pene non tot natura in lucē edidisset, quot bello ipsi confecisse & dicæarchi omniū de interitu hominū circūscripto numero extinxisse videantur. Præter hanc Hebræorum infinitam pene multitudinem fuere Sesoosi Aegyptiorum regi pedestres copiæ milia hominum sexcenta, equitum milia quatuor & viginti, currus bello apti octo milia & viginti cū classe haud parua. Nec est quod quisq̃ gentis huius miretur exercitus, quum olim numero hominum omnis fere orbis gentes Aegyptus superarit. Oppida enim insignia ciuitatesq; priscis temporibus vltra decem & octo milia fuisse in Aegypto, libri sacri continent. Ptolomæi Lagi tempore amplius tria milia. Vniuersi autem populi numerum fuisse antiquitus septiesdecies centena milia Diodorus testis est. In Gange, insula est magnæ amplitudinis gentē continens, vnã nomine Modrogalinguam, circa quam siti sunt nonnulli, cum oppido eiusdē nominis magnifico Modros, quorum rex peditum quinquaginta milia, equitum iiii. milia, Elephantos quadringentos in armis habet. Validior deinde gens Andaræ plurimis vicis, triginta oppidis, quæ muris turribusq; muniuntur, regi præbet peditū centum milia, equitū duo milia, elephãtos mille. Omnium in India propè, nō modo in hoc tractu potentiam claritatémq; antecedunt Tarsæ, amplissima vrbe ditissimaq; Balibotra, vnde quidam ipsam gentem Balibotros vocant, immo verò tractum vniuersum à Gange. Hanc Tarsiam gentem, validissimam adeò fuisse percelebre est, vt gentis eius rex sexcenta milia peditum, equitum xxiii. elephantorum ix. omnibus diebus ad stipendiū habuisse memoretur. Incredibilia similiter tradunt Alexandri Magni comites, in eo tractu Indiæ quę sibi subegerant scripserunt viii. oppidorum Indiam, tertiam partem terrarum omnium, multitudinem

tudineq́ populorum innumeram. Quantus autem Gotticus in Romanos fuerit exercitus Claudio Quintilio Augusto renitente, eorumq́ impetum retũdente, testis est eorum turba qui perierunt, quum tot capti reges, tot diuersarum gentium nobiles fœminę, impletę barbaris seruis senibusq́ cultoribus romanæ prouinciæ vt nulla fuerit regio quæ gotticum seruum triũphali quodam seruitio non haberet. Huius etiam rei testis & index est Claudii ipsius Quintilii epistola ad Iunium Broccum Illyricum tuentem, in hunc modum conscripta, Deleuimus cccxx milia Gottorũ, duo milia nauiũ mersimus, tecta sunt flumina scutis, spathis & lanceolis omnia littora operiunt, cãpi ossibus latent tecti, nullũ iter purũ est, ingens Carthago deserta, tantũ mulierũ cepimus vt binas & ternas mulieres victor sibi miles possit adiungere. Quid Cyrus? nõne, vt Xenophontis tradit historia, exercitũ omnẽ Babyloniæ coëgit, in quo eqtum milia centũ & viginti ferũtur cõuenisse, duo milia falcati currus, peditũ verò milia sexcẽta? Ninus expeditionẽ in Bactrianos moturus, ex singulis gẽtibus electo ingẽti exercitu aduersus eos ꝓfectus est, traditq́ Ethesias scriptor in exercitu eius ad septies decies centena milia peditũ fuisse, equitum milia ducẽta, currus verò falcatos paulominus decẽ milibus et sexcẽtis. Bactrianorũ rege Zaorte, cõparato hominũ cccc miliũ valido exercitu, Nino in finibus occurrẽte, Semyramis Nini huius Assyriorum regis vxor gloriæ cupiditate flagrans, vt Diodorus non contemnendus auctor tradit, cum tredecies centenis milibus peditum, quingẽtis milibus equitum, centum milibus curruum in Indiam traiecit, Indóq́ illius regionis nobili flumine duarum milium nauium ponte constructo, qui militum numerus incredibilis nunc sit forsan audiẽtibus, sed haudquaquam impossibile videtur, Asię magnitudinem multitudinémq́ in ea nationum animo aduertenti. Nam si quis Darii aduersus Scythas expeditionem, si quis item Xerxis in Gręciam transitũ, si quæ in Europa pauloante res gestæ consideret, minime dictis nostris abrogauerit fidem. Nam ex vnica Siciliæ ciuitatum Syracusis Dionysius præter naues magnas, partim triremes, partim quinqueremes ad quadringentas, exercitum peditum cẽtum viginti, equitum duodecim milium confecit. Traditur Amazonum reginam nomine Mirinam exercitum triginta miliũ peditum, duúmque milium equitum confecisse. Xerxes quum & mari & terra bellum vniuersæ inferre vellet Europæ, cum tantis copiis accinctus peruenit in Græciam, quantas nec antea nec postea quispiam alter habuisse memoratur. Nam vt classem eius præteream de qua nobis paulopost differendum est, terrestrem eius exercitum, si Probo Aemilio credimus, ducentorum milium peditum, equitũ quadringentorum fuisse constat: si Iustino & Orosio, septingentorum milium & Persarum quidem, auxiliorum verò ccc. milia: si Herodoto, pedestrem eius exercitum centum et septuaginta myriadum, equitum octo: eorum verò qui camelos et currus ducerent, duarum: ad hæc septem milia sexcentos & decem, sine impedimentis seruorum, pistorúmq́ turba & aliorum quorum assertio tanta est vt haud sanæ mentis cuipiam iure videri debeat. Artaxerxes autem egit in prælium, vt Ethesias tradit cccc milia hominum. Dion & Xenophon eos qui dimicarunt longe plures fuisse testes sunt: neque hoc cuipiam supra fidem videri debet, quum rex

adeò magnus esset diuina narrante historia, vt ab India vsque Aethiopiam c xxvii. prouinciarum ducibus ac principibus qui suæ obedirent iussioni præesset, scribénsque salutem diceret. Antophrodates ab Artaxerxe in Capadociam missus aduersus Dathanem habebat barbarorum equitum viginti milia, peditum centum milia, eiusdémque generis tria milia, funditorum præterea Capadocum octo, Armenorum decem, Paphlagonum quinq́, Phrygum decem, Lydorum quinque, Aspendiorum & Pisidarum circiter tria milia, Cilicum duo, leuis armaturæ maximum numerum. Philippus Alexandri pater delectu militum in subsidium regiæ dispositionis ex tota Græcia habito, cc milia peditum, equitum xv. milia confecit, in Asiam expeditionem missurus, absq́ exercitu Macedonico, & infinita gẽtium Barbarie. Copiarum numerum Alexandri qui minimum asserunt xlviii milia peditum ac equitum quinque fuisse tradunt: qui verò plurimum, peditum xlviii. milia, equitum quatuor & quinque extitisse scribunt. Dario campis alpestris contra Alexandrum prima congressione in acie Persarum sexcenta milia fuere militum, quæ non minus arte Alexandri, quàm virtute Macedonum superata, terga verterunt: in secũda verò congressione cum ccc. milibus peditum & cẽtum milibus equitum processit in aciem: tertia verò congressione bellum reparatum, & cum cccc. milibus peditum & c. milibus equitum obuiam rediit Alexandro. Si quis denuò Darii aduersus Scythas expeditionem mente reuoluerit, cum octingentis eum militum milibus fuisse cõfirmet necesse est. Hannibali copiæ quantę fuerint Pyrenæos mõtes transgresso in Italiam traiicienti, haudquaquã inter auctores cõuenit, illis tamen qui exercitum eius in centum milibus peditum, equitum uerò xx milibus fuisse asserunt, assentiendum magis putem, quum postea quàm Rhodanum transgressus est in xxxvi. milibus hominum ingentíque equorum, elephantorum & aliorum iumẽtorum numero exercitus eius imminutus est. Gallorum copiæ quum eos præ multitudine abundante non caperent terrę quas tenuerãt, ccc. milia hominum ad nouas sedes occupãdas miserunt, horúmq́ cum portio altera in Pannonia consedisset, vrbem Ioniam captam incẽdit. Altera Italiã est ingressa. Romanorum qui in ea re plurimum valuerunt hæ fuerunt ab initio copiæ. Anno enim ab vrbe condita ccc lxxxiii. quũ Gallorum inundatio ad quartum ab vrbe lapidem consedisset, sociis Romanorum in Latinis, qui à Romanis subiugati erant, milites præstare volentibus delectu habito, ex Romanis tantum tyronibus decem legiones confectæ sunt. Anno verò cccclxx. quum iam clarum nomen vrbis esset, quia arma tum extra Italiam mota nõ fuerãt, vt cognoscerentur quæ copiæ Romanorum essent, census est habitus, inuentáque sunt tunc ciuium capita ducẽta xcvii milia & cccxxxiiii, quanquã à condita vrbe nulla bella cessassent. Anno quoque dxvii cum cisalpinæ Galliæ, vel etiam ex vlteriore Gallia ingens numerus aduentare nunciaretur, permoti consules ad præsidium imperii contraxere vires, quo facto in vtriusque consulis exercitu octingẽta milia armatorum fuisse referuntur, sicut Fabius historicus qui bello interfuit scripsit: ex quibus Romanorum fuerunt peditum cccxlviii milia, & equitum xxvii milia sexcenta, cætera multitudo sociorum fuit. Nunciato gallico etiã tumultu. L. Ae

milio Paulo,C. Attilio Regulo coss. solam Italiam etiã sine transpadanis & externis auxiliis armauisse equitum triginta milia, peditum septingenta in naturali historia Plinius testis est. Hac incredibilis apparatus magnitudine,licet Gallorũ potẽtiam existimare. Romani pauloante Hannibalis tempora futuri belli præuidentes magnitudinem,cẽsu in Italia tum ciuium,tum sociorum qui bello apti essent habito, Diodoro teste,decies centena ferme milia hominum descripsere. Quantę autem Romanorum copię fuerunt,quando maiores adeò numero & genere variant auctores,vt vix quicquam satis certum affirmari queat? Septem & octoginta milia armatorũ & ducẽtos fuisse in castris Romanis, quũ pugnatum ad Cannas est,quidam auctores sunt. In hoc haudquaquã disconuenit maiore conatu atq; impetu rem cum actam quàm prioribus annis, quia spem posse vinci hostem Dictator præbuerat. Numerum verò omnium qui tum peditũ equitũq; in Hannibalis acie ad Cannas steterunt xl M.peditum,decẽ milia equitum fuisse ferunt. Quę autẽ postea Romanorũ copię Philippicis in campis, vltimo Cæsaris & Pompeii conflictu fuerint,inter eos quos legisse memini me, qui hunc numerum dicant, rémq; hanc elegantissima grauitate perstringant, Plutarchus & Anneus Florus longe variant maximeq; dissentiunt. Qui cũ illo itaq; in sententiam eunt,duo & viginti milia militum cum Cæsare, cum Pompeio non multo plures quàm bis totidẽ fuisse asserunt: qui verò cũ hoc, trecenta & eo amplius milia bellatorum hinc inde præter auxilia regum, vnde immensum quiddam lector possit mente concipere,affuisse memorant : si enim hoc, auctores,belli duces inspicias,totus senatus in partibus: si exercitus,hinc xi legiones, inde duodeuiginti, flos omnis & robur italici sanguinis: si auxilia sociorum, hinc gallici germanicíq; delectus,inde Deiotarus, Ariobarzanes, Tarcondimocus,Corinthus omnis, Thraciæ, Capadociæ, Ciliciæ, Macedoniæ, Græciæ, Aetholiæq;,totiúsque robur orientis deniq; coiere: nec vnquam tam variæ cultu gentes,tam dissona vulgi ora, tot immensæ comites missura ruinæ,vt Lucanus inquit,vtq; idem Florus: nec vllo vnquã loco tantũ viriũ Po. Ro.tantũq; dignitatis fortuna vidit. Post hos,quatuor et quadraginta legiones sub vno Augusti cæsaris imperio numeratæ sunt, quas ad imperii columẽ tutamẽq; per diuersas orbis partes summa cũ dignitate distribuit. Duo demũ quę nõ paruam legentibus ingerẽt admirationẽ,de Romanis libet attingere. Siquidẽ anno vi. Claudii Tyberii principis descriptione Romæ facta, inuenta esse ciuiũ Romanorum sexagies nouies cẽtena quadraginta quatuor milia,cuius rei quia fidem excedit, testis clarissimus adest Eusebius Cæsariensis,in libro de tẽporibus, quũ iam antè sub Augusto, anno eius quarto & quinquagesimo inuenta essent nonagies trecenta & septuaginta milia. Horum viribus ac consiliorum grauitate Romanorum virtus inuicta per totum olim terrarum orbem habita est. Eo verò in bello quod cum Romanis gessere Iudęi sexcenta milia Iudęorum interfecta Cornelius & Suetonius referunt. Egesippus illorum temporum vicinus libro quinto decies centena milia ab obsidionis illius principio ad finem vsque interempta & in captiuitatem ducta nonagintaseptem milia dicit. Cęterum Iosephus Iudæus qui ei tunc bello præfuit, scribit vndecies centena milia gladio
&

& fame periisse, reliquias verò Iudæorum diuersis actas conditionibus toto orbe dispersas, quarum numerus ad viginti milia hominum fuisse narratur. Et hæc de terrestris militiæ copiis in præsentia dicta iam sint. M. autem Aemilio, Seruio Fuluio Nobiliore coss. iam clarum Romę nomē quum videretur, Q. etiam Luctatio Catulo præfecto, primo bello punico trecentarum nauium classem Romanorum aduersus Aphros Aphrorúmq; aduersus Romanos apud Hegates insulas inter Siciliam & Aphricam Hamilcare duce sexcentarum fuisse constat. Gręcorum verò regis aduersus Troianos classem mille quadringentarum nauium, & eo adhuc amplius cum multis & nobilibus earum prȩfectis, Iliados lib. ii. Homero teste fuisse comperio. Xerxem Persarum deinde regem non horum modo, sed aliorum omnium numerum, hac in re disputent licet auctores, facile superasse haudquaq̃ obscurū est. Nauium enim eius classem Persicam Herodotus auctor est trium milium fuisse, in hisq; hominum quatuor & viginti myriades, hoc est, ducenta quadraginta hominum milia: huic classi eodem etiam auctore additæ sunt ex Thracia naues cxx, hominū xxiiii milia continentes. Aemilius Probus lōgarum nauium mille & ducentarum, quas onerariarum duo milia sequebantur. Orosius rostratarum mille ducentarum, onerariarum autem trium milium. Iustinus postremo nauium tantū apud eum astruit, nam decies centena milia numerus est, vt non ab re aliud dici queat etiam de pedestri, quàm quod his verbis Satyricus inquit,

Creditur olim
Velificatus Athos & quicquid Græcia mendax
Audet in historia, constratum classibus iisdem
Suppositúmque rotis solidum mare credimus altos
Defecisse amnes epotáque flumina Medo
Prandente, & madidis cantat quæ Sostratus alis.

Darius autem cum ex Europa in Asiam rediisset, hortantibus amicis vt Grȩciam redigeret in suam potestatem, classem quingentarum nauium comparauit, eíque Darim præfecit & Arthaphernem, hísque ducenta peditum, decem milia equitum dedit. Alexander verò cxcii nauium classe, quam trium milium alii fuisse perhibent, Asiam petiit. Cæsar octingentarum Britanniam. Heraclianus Aphricę comes quosque priores præter Xerxē clarissimos in ea re vel ęquauit vel excessit: nam nauium trium milium septingentarum habuisse fertur numerum, qui apud paucos & nobilissimos ac potentissimos quidem vix est inuentus: cúmque is simul ac cum agmine militum ab vrbem pergens littore egressus est, occursu comitis Marini territus, & in fugam versus, arrepta naui solus Carthaginē rediit, atque ibi continuò militari manu interfectus est. Sic itaq; ingens tūc numerus timori iam esse cœpit: vnde & Scipio Carthagine victa quum res Aphricæ disponeret, prohibuit ne plus quàm decem naues earum quæ belli vsibus forent pacto traditas haberent, reliquas omnis generis quæ remis agerentur, quingentas numero fuisse quidam scribunt, in aliquantum maris spacium prouectas, in conspectu Carthaginis iussit incendi: támque lugubre earum fuisse incendium, quàm si Carthago ipsa conflagrare videretur. Q. T. Flaminius.
quoque

quoque quum aduersus Philippum regem Macedonum pugnasset, his ei conditionibus pacem dedit, vt quinquaginta solum relictis nauibus, reliquas Romanis traderet. Q. denique Fabius Labeo, cum à rege Antiocho quem bello superauerat ex fœdere dimidiam partem nauium accepturus, dimidiam relicturus esset, medias omnes secuit, vt quod tutius erat tota eum classe priuaret.

Ex relatu terra & mari res clarissimæ militum gestæ, *Cap.* XIIII.

Eferenda sunt etiam tam terra quàm mari ex virtute præclara militum gesta: non enim hactenus fortuna duces extollēdo prosecuta est, vt ocio & ignauia soluti rebelles hostium animos domuerint, quos non minor plerūque immanitas & pertinacia opposuit victoréſq; fecit. In acie enim quū dux hostiū ex media Barbarie, trux, ferus, immanis & horrendus contra Romanos, Qui estis vos aliquando inclamasset, respōsum est inuicem, Romani gētium domini: & ille, Ita fiet, inqt, si vos viceritis, acceptoq; belli omine Marcus Crassus Barbaros adortus, graui tandem cōflictu eorum res sublimes pugnando deposuit, nec minimum vnà terroris barbaris incussit Chonidius Centurio, satis barbaræ, efficacis tamen apud pares homines stoliditatis, qui foculum gerens super cassidem, & suscitatam motu corporis flammam hostes cædendo velut ardenti capite fundebat. Pyrrhus quum Romanos acie vicisset, & eorum omnium vulnera in pectore conspexisset, omnium in manibus enses, & relictas in vultibus minas, & in ipsa morte ira, vt ita dixerim, viuentes, tulisse manus ad cælum dicitur hac voce, O quàm facile erat orbis imperium occupare, aut mihi romanis militibus, aut me rege romanis: quapropter quum in templo Tarentini Iouis titulum affixisset, hæc scripsit, Qui antehac inuicti fuere pater optime Olympi, hos ego in pugna vici, victusq; sum ab eisdem, & quum à sociis & amicis increpitaretur, cur se victum diceret, cum vicisset, respōdisse fertur, Ego si iterum simili modo vicero, solus & sine milite Epirum reuertar. Mirum et illud contra Hannibalem in Cannensi pugna, è romanis nanq; miles ita saucius vt manibus non valeret, quum ei Numida quidam humi detrahere spolia vellet, ceruicem hostis vlnis deprehendit, tenuítq; tam diu donec nares atque aures morsu detruncaret. Claris memoriæ monumētis celebratur Eleazar: nam quum supereminentem cæteris elephantum lorica vestitum regia aduerteret, arbitratus in ea bestia regē esse, cursu cōcito in mediā legionē se proripit, & abiecto clypeo vtraq; manu hostes cædens eam subintrauit, subiectoq; gladio interemit, à bestiaq; cadente opprimitur: hac ruina inclusus magísque oppressus, suo est sepultus triūpho. Tanto virtutis spectaculo defixi hostes, inermem occupatum incusare non ausi, post casum ruentis bestiæ sic trepidauere vt impares se vnius virtuti arbitrarentur: denique rex Antiochus Lysiæ filius, cum cxx millibus hominum armatorum & xxxii. elephātis vnius territus fortitudine, pacem poposcit: Itaq; Eleazar hæredem virtutis suę pacem reliquit, æternumq; nomen adeptus est. Hannibal quum Romanorum captiuos dimicare inter se coëgisset, vnúmque qui fortè superfuerat obiecisset elephanto, ille dimitti pactus si interemisset, solus romanus acri ingenio elephantum aggressus magno Pœ-

norum dolore confecit: Hannibálque quum famam eius dimicationis contemptum allaturam intelligeret, equites misit qui abeuntem trucidarent. Et quanquam exploratum & perspectum habeam, teste Liuio, milites omnium qui Asiam colunt gentium Gallos fama belli præstare, cognouerimq; auctore Crispo, paruis copiis bella gesta cum opulentis regibus, ad hæc sæpe fortunæ violẽtiam tolerasse, facũdia Græcos, gloria belli Gallos ante Romanos fuisse, plures tamen propè de Gallis, vt diximus, etiam apud nos triumphi quàm de toto orbe terrarum habiti sunt: nec legionibus legiones eorũ solum experti, sed viri vnius cum viro fortitudinem atque præstantiam. Nam M. Manlius vnus agmine scandentes in capitolium Gallos deiecit, annorũ sexdecim voluntariũ se militẽ obtulit, xxxvii militaribus donis à suis ducibus ornatus, xxiiii cicatrices habuit. M. autem Valerius, Titusq; Manlius quãtum gallicam rabiem vinceret romana virtus, documenta sunt. Ille enim ducem Gallorũ vasta & ardua proceritate inaniter & arroganter telum manu reciprocãtem, pérque contemptum & superbiam conspicientem omnia ac prouocãtem congredi siquis pugnare secum ex omni romano exercitu auderet, singulari certamine congressus occidit: hic vero simili modo Gallum quendam nudum præter scutum & gladios duos, torque, atq; armillis decoratum, qui & viribus, & magnitudine, & adolescẽtia simulq; virtute cæteris antestabat, cum voce maxima cõclamaret, siquis secum depugnare vellet vt prodiret, quumq; nemo auderet propter magnitudinem & immanitatẽ hominis faciémq;, tum irridere cœpisset & hiulco linguam ore in Romanos exerere, T. Manlius summo genere natus, tantũ flagitium ciuitati suæ accidere, vt è tanto exercitu nemo prodiret, indignabundus in medium processit, neque passus est virtutis romanæ per Gallum gloriã ad suos transferri, eaq; transgressione vtroque exercitu inspectante Manlius animo magis quàm arte cõfisus, asperum & immite certamen tam diu cum Gallo subiit quàmdiu Gallum euertit, caput decídit, torquem detraxit. Huius postea filius bello aduersus Latinos hostẽ à quo similiter prouocatus fuerat occidit. Q. etiã Coccii militis romani, qui ob insignẽ bellicæ virtutis gloriam Achillis cognomentũ sibi asciuit, nec subticẽda duplex animi corporísque præstantia: nam quum apud Celtiberos gentem pugnacissimam à duobus ad dimicandum prouocaretur, alterum & equitem quidem pugnæ accinctum, excursantem, lustrantemq; omnia, ac insolentissimè procacissiméque futuri victoris instar irritantem adortus occidit, armáq; detraxit: alterum generis claritate & fortitudine omnibus Celtiberis facile præcellentem cedere sibi non solum compulit, sed ensem illi suum & induuias spectantibus vtrinq; legionibus tradere. In Cæsaris etiam congressibus insignis virtus emicuit Volcacii Tullii, qui cũ tribus cohortibus legionẽ Pompeianã perculit repulitq;. Vna quoq; Cæsaris cohors castello præposita quatuor Pompeii legiones quũ diu sustinuisset, tãtus fuit in ea sagittarũ imber, vt sine vulnere defensorũ nullus euaderet, quin et cẽturiones quatuor, oculis capti essent, vt quũ serò diurni laboris ac periculi summã imperatoris nõ tam auribus q̃ oculis subiicere ac repręsentare decreuissent, centũ ac xxx sagittarũ milia inter vallũ inuenta numeraret. Fuerunt & in legione Ciceronis qui legatus quoq; Cęsaris erat duo centuriones qui per-

perpetuas

petuas inter se controuersias habebant, vter vtri præferretur: horum alter Pulfius, Varrenus alter dicebatur: accidit vt castra oppugnarentur, tum verò Pulfius, Quid dubitas, inquit, ò Varrene, hæc dies de nostris cõtrouersiis iudicabit: hæc dicens procedit extra munitiones vbi hostes confertissimi erant, subsequitur Varrenus mediocri spacio relictus, Pulfius pilo hostem exanimans impetitur ab omnibus transfixus scutum & baltheum, gladiũ educere non potuit, succurrit inimicus ille Varrenus protegitq; ab hostibus, in quem quũ se hostes conuertissent, ipse vno interfecto in locum iniquum decidit, cui circunuēto succurrit Pulfius, atque ambo cõpluribus interfectis incolumes se in castra recipiunt. Fuit eidem Cæsari Scæua miles fortissimus qui pugna ad Dyrrhachium commissa vulnera accepit capite, humero, & fœmore, excussoq; oculo traiectus, & scuto cxx telorum ictibus perforato, hostes pinde ac se dediturus esset accibat, subeuntibusq; duobus, alterius humerum ense cecidit, alterum ore percussum vertit in fugam. De hoc quidem varia est fama: Quidam tradunt Cæsarem viri & de se & de repub. vt aiunt, ita meriti, eximia virtute permotum, qua commissi castelli portæ custodia prope sola seruata esset, pecuniariis eum donis ingentibus, & magnis honoribus cumulasse apud alios. Scęua idem duce absente cedentibusq; comitibus, contra omnem Pompeii exercitum stetit, & clypeo c xx telorum ictibus transfixo, miris & incredibilibus rebus gestis, & commissi loci custodiam relinquens, suorum receptus amplexibus relatus occubuit, iacens quoq; victoribus terribilis ac stupendus, qui tot eximias pugnas in Gallia Britanniáque fecerat, cõtra hostes semper inuictus, et à suis tandem ciuibus interfectus est. L. Siccius Dentatus tribunus plebis centies vicies prælìatus, octies ex prouocatione vtroque exercitu inspectante victor, quadraginta quinque aduersas habuit cicatrices, in tergo nullã notam, spoliis ex hoste tricies & quater ceptis, quatuordecim ciuibus ex media, vt aiunt, morte raptis atque seruatis: nouem quin etiam imperatores qui opera eius vicerant prosecutus, hastis puris, faleris, torquibus, ciuicis coronis, aureis, muralibus, obsidionali vna, armillis atq; pharetris plurimis donatus insignis emicuit. M. Sergius post hunc duobus stipendiis primo aduerso corpore ter & vicies vulneratus, secundo dextram manum perdidit: quare postea sibi manum ferream fecit, & cum neutra pene manu idonea ad pręliãdum valeret, vna die quater pugnauit & vicit, sinistra duobus equis eo insidente confossis, eáque religata pręliatus Cremonam obsidione exemit, Placentiamq; tutatus duodena hostium castra in Gallia cepit, bis ab Hannibale captus, bis à vinculorum eius nexu profugit, cum xx mensibus quibus captiuitatis sortem perferebat, nullo momento sine compedibus fuerit & cathenis, omnibus aspertimis prælìis, quæ tempestate illa Romani experti sunt insignitus donis militaribus, à Trasimeno, Trebia, Ticinóque coronas ciuicas retulit. Cannensi quoque prælio de quo refugisse eximium opus virtutis fuit, solus accepit coronam. Flaminio consule, quum eum Hannibal circuniacentium locorum vastatione in bellum excitasset, tantus vtrinque pugnandi ardor extitit vt grauissimum terræmotum qui tunc forte tam vehemens factus est vt vrbes diruisset, montes transtulisset, discidisset rupes, flumina retrorsum egisset, pugnantes omnino non

senserint. Aristomenem Mesenum cccc Lacedæmoniorum occidisse proditum est, captum per cauernas latrinarum euasisse, angustias vulpium aditu secutum: iterum captũ, sopitis custodibus ad ignem aduolutum cum loro corpore excussisse: tertio captum Lacedæmonios pectus dissecuisse, hirsutumq́ cor ei repertum. In Britannia dum commilitones Cæsaris in palustrem quendam locũ & aquosum incidissent irruissentque in eum innumeræ hostium copię, ac prælium spectante Cæsare fieret, quidam miles eius, nomine Scæuola, in medios irrupit, plurima strenuæ fortitudinis opera edens: solus enim immobili gradu persistẽs, missa vndique in eum telorũ infinita multitudine, quinq; militũ vnius diei pugnæ suffectura tela manu sua hostibus adegit, strictoq; gladio fortissimos quosq; hostium cateruatim affluentium incredibili dimicatione propulsans, tandem tragula & saxo ictus, versis in fugam hostibus commilitones reduxit incolumes, ipse verò egre cunctos euadens, in limosam se prorupit paludem, quam nunc natando, nunc pedibus commeando, vix tandẽ duabus loricis onustus amisso traiecit scuto. Admirãte deinde Cęsare & magno cũ gaudio & clamore obuiũ excipiente, mœstus ille ante pedes Cæsaris prócidit, amissiq; veniã scuti obsecrans, centurionatus honore donatus est. Cynegiri, Atheniensis militis gloria, magnis scriptorũ laudibus inclaruit: præter enim ingẽtes præliorum cædes quum fugientes hostes ad naues egisset, onustã nauem dextra manu tenuit, nec prius dimisit quàm manum amitteret: tunc quoq; amputata dextra, nauem cũ sinistra cõprehẽdit, quam & ipsam quum amisisset ad postremum morsu nauem detinuit, tantãq; denique in eo virtutem fuisse tradunt, vt non tot cædibus fatigatus, non ambabus manibus amissis victus, quin truncis etiam ad postremum & dẽtibus velut rabida quædam fera dimicauerit. Simili pertinacia in consectandis hostibus Attilius vsus fertur, non Massiliensium, vt Lucanus inquit, sed Cæsaris miles, quemadmodum reliqui & quidem non incelebres auctores tradunt. Nauali nãq; apd' Massiliã certamine quũ hostilem in puppim dextrã iniecisset, illa gladio amputata Massiliensium, nauim nihilominus ingressus læua tam diu retinuit, quousque hostes atroci vultu obterrens prostratis omnibus nauim victor occupauit, occupatamq́ profundo immersit, ęquauítque Cynegiri factum, quod loquacissimæ Græciæ laudibus in cælum vsque sublatum est.

Emulatio gloriæ & ducum comparatio atque præstantia. Cap. XV.

NVnc vt gloriæ auidis pręmissis ad summámque rerum aspirantibus honos reddatur, qui nobiliores duces quiq; inclyta suis facultatibus gesserint subnectemus. Verum quoniam in huiusmodi rerum summa spectari discutiq; maxime solent, rei militaris peritia, virtus, ingenia, mores, vires, & fortuna, potissimum in his superioris ætatis exterarum nostrarúmque gentium duces & reges aliquot prima fronte mutua inter se videntur comparatione quàm similes extitisse. Sic enim maiorum sententia freti, non sumus nescii solitum Romulo Theseum comparari, Camillum Bruto, Brutoq; Dionem, Numæ Lycurgum, Marcello Pelopidem, Fabio Periclem: Q. itẽ Maximo Iasonem Pheræũ, & Themisonem Themistocli, Aristidi Eumenem, Sertorio Simoniq; Lucullum: quanquam de hoc ipso ita scriptum inuenio, Bellicis

licis in artibus, vt Aeschylus auctor est, quem huic comparabimus, quem huic opponemus, quis huius similis? quum Antiochum grauem philosophum scripsisse constet, Lucullum victoriam omnium quas vnquam sol viderit maximam ex hostibus retulisse. Exploratum est & Photionem quinquies & quadragies imperatoriam iniisse dignitatem, quum ne semel comitiis interesset, sed semper absens & crearetur & accerseretur. Ex hoc igitur quantus ille dux fuerit facile coniici potest. In Alcibiade, cui flagrantissimum fuit ingenium, cõsilii plurimum, eloquentia singularis, corporis species præstans, præcipua potentia, virtus eximia, nobilitas, in re militari summum imperium & summa gloria, quicquid natura effingere possit, videtur experta. Constat enim inter omnes qui de eo memoriæ prodiderunt, nihil eo duce fuisse excellentius, quum pleraque hæc omnia animi, & corporis, & fortunæ commoda inter sese in eo duce præcellentia certare videantur. Thrasybuli virtus si per se absque fortunæ numine pensitanda est, dubius sum an eum omnium primum posuerim: illud dubio procul, neminem huic præferendum censeo, fide, constantia, magnitudine animi, in patriamq; amore. Nam quod multi voluerunt paucisque concessũ ab vno tyranno patriam liberare, huic contigit vt à triginta oppressam tyrannis seruitute, in libertatem vindicaret. Iphicrates non tam cumulo & rerum gestarum magnitudine quàm disciplinæ militaris peritia nobilitatus est, & præcellentibus ducibus annumeratus. Eiusmodi enim dux fuit vt nõ solum ætatis suæ cum primis comparandus, sed ne de maioribus quidem natu ei quisquam sit anteferendus: imperator enim & dux sæpe delectus, nusquam culpa rem male gessit, consilio semper inuictus, quo tantum excelluit vt multa in re militari noua quum inuenerit, inuenta plurima meliora reddiderit. Lysander Lacedæmonius magnam præclari ducis & imperatoris famam præsentibus & posteris reliquit, verum magis fœlicitate quàm virtute partam. Thymoleõ Corinthius sine dubio magnus omnium iudicio hic habendus, nanque huic vni contigit quod nescio an vlli, vt & patriã à tyranno oppressam liberaret, & Syracusis quibus auxilio erat missus inde inueteratam seruitutem depelleret, totamq; Siciliam multos annos vexatam bello à barbarisque oppressam, suo aduentu in pristinum restitueret: & quum esset non simplici fortuna conflictatus, id quod difficilius putatur, multo sapientius secundam quàm aduersam pertulit fortunam. Agelinus rex, & contemptor superũm Mezentius, vtpote qui non solum hominum sed deorum sibi honores exposceret, in hac quoq; clarorum ducum concertatione quodam magno auctore numerandum sese offert, nec iniuria id quidẽ: nam si Nasoni accedimus,

Clarus erat sumptisque ferox Mezentius armis,
Et vel equo nullus, vel pede maior erat.

Legimus & Cyrum Græcorum maximis laudibus celebratum, quòd in expeditionem profectus, Aegyptum in suam deditionem redegerit & omnes quæ à Syriæ finibus ad mare vsque rubrum pertinent gentes nationésque subegerit. Epaminundæ quoque res strenue gestæ à plurimis omnium anteponuntur virtutibus. Thebas enim ante hũc ducem natum & post eiusdem interitum

perpetuò alieno paruisse imperio constat, ecõtra eos quàmdiu ille pręfuerit reipublicæ, caput fuisse totius Gręcię nemo inficias ibit. Ex quo sanè intelligi potest hunc vnum ducẽ pluris quàm nobilissimã ciuitatem suam fuisse, maximè quum eius mortem tanta præter seruitutem, Thebanorum iactura & perditio subsecuta sit, vt non amisisse ducem suum et columen, sed ipsi cum eo simul tũc funditus periisse viderentur. Et quãquam Homerico præconio exploratum & notum sit, etiam illud Achillis & Hectoris mutuũ vitæ ac sanguinis certamen quod monomachiam appellant, & eam virtutem quæ supra nos est heroicam atque diuinam præ cæteris Hectorem habuisse, neq; proinde videri mortalis hominis filium esse sed dei, nõ inepte tamen, quum non homerica sed paterna illa commendatio fuerit, debet Achilles, Hectorem qui vicerit, & virium, & animi rerũmq; gestarũ præconio ac dignitate minor haberi, quam & ipsam in aurea capra ita scriptam offendes, Si cor, si vires, si bella requiris Achillis, Paucis expediã Hectore maior erat. Videbis etiã Daretis Phrygii, Troiani scriptoris attestatione, maioris fortitudinis, & virtutis Achillẽ fuisse q̃ Hectorẽ. Achillem præterea Iouis nepotẽ & Thetidis filium vult Homerus, cæteriq; sine cõtrouersia poëtæ, qui homines morum & virtutum præcellentia, non solum deorum progeniem volunt, sed etiam deos fieri: quòd si eodem præcone, & sensu, & decoris festiuitate in cęlum tollatur Nestor, Atridas apud suos, fama claros, & motos furore Aiaces, & dolis & astu Vlyxem reddant, Milciadem Marathon, Themistoclem Thermopylæ prædicent, Homerúsque idem & Maro nedum Barbaris sed Latinis & Graiis ducibus præficiẽdo regem illum quo iustior alter,

Nec pietate fuit nec bello maior & armis,

quicquid denique aliarum gentium præclaræ laudis vsquam extat, in vnum si conferatur, profecto citra Romanos rerum dominos gentemq; togatam subsistet: quocirca sunt qui suo quodã iure Brenum animi magnitudine & rerum gestarum gloria extollendum putent, quòd Gallis Senonibus in militiam sumptis Romam mundi dominam armis inuaserit, in Romanos tanquam imbelles impetus fecerit, eósque sic strauerit vt non facile quispiam similẽ ruinam romanæ militię recenseret, etiam si Roma insuper incensa non foret: verùm vt vicerunt, sic victi sunt & ad internitionẽ Dolobella duce deleti vt nullus ex ea gente superfuerit qui incensam à se Romam gloriaretur. Neq; verò Hannibalis res gestæ obscuræ, neq; posteriores erunt: annis enim v. & xx. minor natus imperator factus, proximo triẽnio ille, viris armísq; nobilẽ & exercituũ seminarium bellatricem subegit Hispaniam, Saguntum potentissimã vrbem Romanis amicissimam, ac fœderatã expugnauit ac obsidione deleuit, tres exercitus maximos comparauit, altero in Hispania cũ Hasdrubale fratre relicto, altero in Aphricam misso, tertium in Italiam secum duxit: cum hoc exercitu Pyreneos mõtes saltusq; transgressus, velut fulmen quæq; obstantia proterens, ad vrendam Italiam deuastandáque festinat, nec nisi ferro & sanguine iter sibi præstruens, ad Alpes posteaquàm venit quæ Italiã à Gallia seiungunt, & quas nemo vnquam præter Herculem Graium ante eum transierat, alpinis Gallorũ quo minus transiret quanquam resistentibus, ac tandem duro Marte depulsis, igne ac ferro diru

ptis

ptis rupibus,iuga illa aspera inuicta & inaccessa,ac frigore intractabilia ita munuit,vt elephanti possent ire onerati,quę antea vnus homo inermis vix potuisset irrepere, quæ res ei & virtutis admirationem & immortalitatis fidem non paruam contulit: inde exercitum traducens, in Italiam peruenit: conflixit apud Ticinum cum P.Cornelio Scipione cos.eúmque sauciũ repulit,à filio pubescente seruatum,Scipionis huius collegam Tyberium Lõgum,secũdum Probum, siue magis secundum Liuium Sempronium, apud Trebiam cum ingenti Romanorũ clade profligauit.Cum hoc apud Placẽtiam ęquo licet Marte pugnatum parique clade discessum, maior tamen Romanis quàm pro numero iactura fuit,vt inquit Liuius,qa equestris ordinis aliquot & tribuni militares & præfecti nonnulli ea dimicatione conciderunt.His tot prosperis ac lętis successibus elatus Hannibal,suæ fidutiæ plenus, ad spem propositi armauit animum , inde per Lygures Apenninum transiens petit Etruriam,quo itinere adeò graui oculorum morbo affectus est, vt in posterũ dextri oculi beneficio nunquam bene æque vsus est, hac tamen mala qua tũc detinebatur valetudine lectica deuectus est, C. Flaminiũ cos.ardentioris spiritus virum quàm res ipsa postularet, apud Trasimenum cum exercitu insidiis circunuentum occidit,neque multo post C. Centenium prætorem cum delecta manu saltus occupantem . Fuerunt autem hoc in loco qui in acie ceciderunt Romanorum xv.milia T.Liuii sententia de multis electa:aliorum namque aliter ,apud quosdam enim viginti milium numerum inuenio, hostium non nisi mille quingentis in prælio cæsis, & hæc alia romanæ reipub.pestis.Motis hinc castris in Apuliam ad Cannas quum peruenisset obuiamq; ei duo cõsules Claudius Teren. Varro,& Paulus Aemilius sese obtulissent, Varronem committẽdi prælii temerarium auctorem primum turpis fuga corripuit,nec fugientẽ hunc amplius quàm quinquaginta equites prosecuti sunt.Consulum alter prudẽs forti ac honesta morte procubuit, cum hoc quoque quæstores duo, tribuni militum vndeuiginti,consulares,prętores,atque ędilitii aliquot,senatores insuper octoginta desiderati sunt: reliquorũ numerus cæsorum ambigue traditus videtur: quod cõstat,xl.milia peditũ, equitum duo milia septingenti fuerunt: sunt qui hos legionarios tantũ pedites atque equites, aliorum ciuium ac sociorum parem quippe numerum esse asserant.Quum inde post aliquot dies Capuam, quam Cannas sibi fuisse percelebre est, reuerteretur,Q.Fabi.max.dictator romanus in agro ei falerno se obiecit. Hic locorum angustiis clausus,noctu sine aliquo detrimento exercitus se expediuit, Fabio callidissimo imperatori dedit verba: nanque obducta nocte, sarmẽta in cornibus iumẽtorum deligata incendit, eiúsque generis multitudinem magnam dissipatam immisit, quo repẽtino obiectu viso, tantum terrorem iniecit exercitui Romanorum vt egredi extra vallum sit ausus nemo. Post hæc nõ multo M. Minutium Ruffum magistrum equitum pariter ac dictatorem imperio,dolo productum in prælium,fugauit.Tyberium Sempronium Gracchum iterum cos. in Lucanis absens in insidias subductũ sustulit . M. Claudiũ Marcellũ quinquies cõsulẽ apud Venusiam pari modo interfecit,cúmq; serò tãdem vt Capuã ipsam romana pressam obsidione liberaret,& ad tertium lapidẽ Anienémq; fluuium

castrameta

castrametatus portas vrbis accessisset intra cuius muros solus hostiũ emisit hastam, indignantes qui supererant tantũ illi licere Romani coss. obuiam egressi & in aciem vtrinq; deductis copiis parati ad prælium cum essent, illico grando cęli fragore demissa ex summa capitolii rupe maximo turbine vẽtorum in aduersa hostium ora, prohibuit: quod posteaquam bis tẽtatum accidisset, miraculo concussus Hannibal dixisse traditur, Romam capiẽdi tum sibi animũ deesse, tum fortunam: cumq; diu antea in Italia fuerit, nemo ei in acie restitisset, nemo aduersus eum post Cannensem pugnam in campo castra posuisset. His itaque ad vastitatem Italiæ gestis Scipio ille Aphricanus superior dum clades patriæ, cladibus in Aphrica vindicaret, hinc reuocare potuit & acerrimũ hostem, eum inquam à quo pater apud Ticinum fugatus fuerat ad bellum arcescere vincerẽque. Quo in bello vt valentior postea congrederetur, collatis iam signis, de legibus pacis colloquium fecit, conditiones quum haudquaquam conuenirent, tubæ cecinere, fit pugna & quidem nouissima, in qua nec melius instrui aciem, nec acrius potuisse pugnari, vt de victore victus, & de victo itidẽ victor ipse confessus est, vterq; ingens talium rerum æstimator, cessitque tandem Hannibal, adeò consternatus vt nunquam postea resurgeret, Scipioniq; præmium victorię Aphrica fuerit. Horum autem duorum qui non suæ modo ætatis, Liuio teste, maximi duces, sed omnis ante se memoriæ omnium gentium, cuilibet regum imperatorúmve pares, vel, vt Florus inquit, qui omnium antea & postea ducum clarissimi fuere, vter vtro sit prior habendus imperator, præter Scipionis cędes qui magnam partem sceleris humani extinxit atque perdidit, vt de seipso apud Ennium suum his verbis loquitur,

Si fas cædendo cælestia scandere cuiquam est
Mi soli cæli maxima porta patet,

hoc vnum dictum satis erit, quo intelligi possit quantus ille imperator fuerit. Si verũ est enim, quod nemo dubitat, vt Po.Ro. præ cæteris virtute bellica præsidentiã sibi vindicet Hannibalémq; constet potuisse eum superare, consequens videtur Scipionem tanto non solum hunc, verùm cæteros imperatores anteisse, quanto Po.Ro. Pœnusq; Hannibal rerum gestarum gloria antecellũt, quod nec tantus quidem hostis Hannibal ipse dissimulat. Apud Ephesum enim quò ambo conuenerant, altérque victus confugerat, alter ad Antiochum legatus & romanus orator accesserat, quum Hannibal digniorem deambulando locum primus arripuisset, idq; Aphricanus tam ęquo tulisset animo vt facile nulla cũ contentione ea fuerit ambulatio, habito postmodum de ducum præstãtia inter eos sermone, interrogantiq; Scipioni quis sibi ducum maximus videretur, eorũ omnium qui præcessissent quiq; ad id vsque temporis superstites fuissent, tum Pœnus, Philippi filium Macedonúmq; regem Alexandrum profectò primũ: quem item secundum sciscitanti, Epirotarum regem Pyrrhum subiecisse, tam illius quàm huius dicti rationem afferendo: exquirenti porrò quem tertiò præficeret, dubio procul seipsum, inquit: obortoq; risu, Aphricanũ tum adiecisse, Quàm maximi te faceres, quóve loco te dignum diceres Hannibal, si vti ego, superior euasisses? tum ille, Non solum ætatis huius, sed omnium superiorũ temporum, gentium,

gentium, ac nationum imperatoribus anteferendum iudicarem: quo quidem dicto nō obscurū est sane per Hannibalem innui, Scipionem velut inæstimabilem, cæterisq; ducibus & imperatoribus longe dissimilem anteponendum. Seuerus autem septimus, dux & imperator inclytus simili modo quum de primo principum loco sermo esset, Augustum Vespasianū, Titum, Traianum, Pium, Maximum magni præ cæteris fecit, reliquos fœmineos vel venenatos nominās: maxime in historiis Hannibalem, Marium, Camillum, & Q. Marium Coriolanum dilexit, summáque laude ac loco dignos censuit. Interrogatus porrò quid de vtroq; Aphricano sentiret, respondisse fertur, Fœlices illos fuisse magis quàm fortes, idque probare domesticam vitam, & iuuentutem quæ in vtroque minus speciosa domi fuisset. Non minus etiā laudis & gloriæ Scipioni Nasicæ in ocio & toga quàm in negocio et armis, vtiq; Scipioni maiores nostros tribuisse percelebre est. Ferunt & Antigonum interrogatum, quis ducum sibi optimus videretur, respōdisse, Pyrrhum si senesceret omnium suæ ætatis ducum sibi optimum videri: sed quanquam hic ętatis suæ ducibus duntaxat eum pręferat, satis tamen constans, auctore Iustino, inter omnes auctores fama est, nullum nec eius nec superioris ætatis regem comparandum Pyrrho fuisse, raróque non inter reges tantū, verum etiam inter illustres viros, aut vitæ sanctioris aut iustitiæ probatioris visum, scientiam certe rei militaris in illo tantam fuisse, vt cum Lysimacho, Demetrio, Antigono, tantis regibus bella gesserit, & inuictus semper fuerit, Illyricorum quoq; Siculorum, Romanorum, Carthaginensium bellis nunquam inferior, plerunque etiam victor extiterit: qui patriam certe suam angustam ignobilémque rerum gestarum fama & claritate nominis sui toto orbe illustrem reddiderit. Bellacissimum enim regum omnium vsque adeò fuisse constat, vt quum cæteri mortales pro gloria próque imperio, pro salute próque iniuriis pugnare soleant, hic pro voluptate pugnaret, neque hæc illi maior ex imperio, quàm de bello voluptas erat. Adde quòd militaribus artibus instructissimus ductandi exercitum, ordinandi acies, eligendi locum castris idoneum, conciliandi hominum animos, rei pace bellóque efficacissimæ. Cęterum ad bellandum quærendásque victorias, quàm victoriarum præmia seruanda, vir quàm longe melior. Qui verò hanc ipsam palmam Alexandro Macedonum regi tribuunt, non inscite id quidem facere videntur, nec minimis rationibus initi. Hic enim rex & imperator, parua manu vltra quàm credibile cuipiam videatur, peragrauit orbem, innumeras gentes fudit atque subegit. Vigesimum nanque ętatis annum agēs. Macedonum rex declaratus, & ad bella promptus, vbi Macedoniam, Gręciam, & Illyriæ partem ordine composuisset, vltra Hellespontum in Asiam trāsgressus, primo Darium Persarum regem maximum expugnat, mox Phrygia & Paphlagonia in ditionem redactis per angustas rupium dubiósq; aditus Ciliciā intrat, quæ ex improuiso exterrita victori paruit. Darius interea quingentorum milium instaurato exercitu, vel vt alii perhibent, ccc milia peditum & centum milia equitum in aciem producens inter arctas Ciliciæ rupium fauces commisso certamine victus ac fugatus terga celeri studio vertit, peditum octoginta milibus, equitum decem milibus cæsis, quadraginta milibus captis,

direptis

direptis castris cum regia matre,vxore,ac tota familia, sobole etiam victor insignis. Hinc ad profectionem Damasci prouectus,ex proximis nationibus legati venere se suásque vrbes dedētes. Syria,Phœnices & Sydon cum maritimis insulis victori obtemperauerunt. Tyrum ferociter expugnatam & virtus & fortuna obtinendam dedit. Aliquamdiu obsessa Tenedos regi paruit, centum lx nauium classe deuicta Gaza, decem milibus hostium cęsis expugnata est. Victricibus armis cessit Aegyptus,& Cyrenæ ceruicē flexere: ad Iouis Hammonis templum quem sibi patrem finxerat gentium domitor per arida & sole adusta vertit iter, vnde remeans, diuina stirpe se natum voluit credi haudquaquam mortali patre contentus. Reuersus vrbem condidit, quam ex suo nomine Alexandriam appellauit. Hinc aduersus Dariū qui Arbelam ignobilem vicū,sed Persica strage nobilitatum ingenti armorum copia venerat, deintegro arma conuertit, & paribus vtriusque partis & copiis & fortuna hic quoq; victor, orientis sibi limen aperuit, ita vt proximæ gentes Persidis & Babylonii paterentur imperia. Per difficiles aditus æthereaq; iuga ad septentrionem conuersus,Parthos Hyrcanósque fregit. Caucasum montem ad montis extrema cum suis labore deductus,maréque Caspium cuncta sternendo subegit, ad flumen Tanaim & Scythas circumtulit signa,& in finibus Asię partem tenuit Europę,& Idaspen amnem. Porum Indorum maximum regem,quia armis contradicere ausus,terribili pręlio vicit: & quia victum se tam iniquo animo tulit,vt cibum vulnerūq; remedia respueret, mori volens, magnitudine animi delectatus Alexander, in amicis habuit,& honoribus auctum regnare compulit. Multa præterea cū aliquot regibus & exteris gentibus per Indorum longissimos tractus prælia gesta sunt, tantis illustrata victoriis siue Græcorum assertione contra Romanum nomen, Parthorum gloriæ fauentium, siue leuissimorum quorundam Gallorum, quos non veri studium,non fides veri,non denique Alexādri amor vllus,sed Romanorum inuidia atque odium semper impulit, vt inuulgatum sit eum totum terrarū orbem peragrasse,illiúsq; dominum fuisse: quę opinio quia quorundam mentes irrepsit minuenda omnino est,eóque maxime,quòd rerū gestarum scriptores aliqui et quidem non incelebres videntur in hāc sententiā trahi. Primum itaque inter cæteros Annei Senecæ de Alexandro illud attingam, alterius rerū suarū & loci huius et dicti,memoria licet polleret eximia,reor obliti, Agebat, inquit,infœlicē furor aliena vastādi,& ad ignota mittebat. An tu putas sanum, quià Gręciæ primū cladibus in qua eruditus est incipit,qui quod cui optimum est eripit? Lacedæmona seruire iubet, Athenas iacere non contentus, tot ciuitatum strage quas aut vicerat Philippus, aut interemerat, alias alio loco proiicit, & toto orbe arma circumfert, nec substitit vsquam lassa crudelitas, immanium ferarū modo,quæ plusquam exigit fames mordēt, iam in vnum regnum multa regna coniecit, iam Græci Persæq; eundem timent, iam etiam à Dario liberæ nationes iugum accipiunt. Hinc tum vltra oceanum solémque indignantur ab Herculis Liberiq; vestigiis victoriam flectere, ipsi naturæ vim parat, non ire ille vult, sed non potest stare, non aliter quàm in pręceps deiecta pōdera quibus eundi est finis iacuisse. quod à tanto viro tamq; pręclaro dictum miror. Nec minus

&

& illud Iustini, Vniuersum terrarum orbem vtrum sit mirabilius quia vicerit an aggredi ausus fuerit, incertum est. Nota enim hæc sint licet tamen illud in Ciuitate dei nec minus incognitum esse debet, Quantalibet autem fide rerū vel iste vel Trogus, inquit, scripserint (addo his ego & quē diximus Senecam) quędam tamen illos fuisse mentitos fideliores literę ostendunt, quum non Romam quæ florere iam cœperat, aut Italiæ oram vllam, sed nec Germaniam, nec Britanniam nec Hispaniam, Galliam vel Aphricam per sese aut legatos vnquam adierit, nedum vicerit. Quid ergo? orientem adiit orientémque vicit, vnam, Alexandri Epirensis regis & huius auunculi sententia, ex omnibus vinci facillimam mundi partem, quod sæpe alibi idem auctor ait: & vt Q. Curtii hunc eundem regem stilo nobilitantis verbis vtar, Ab Hellesponto vsque ad oceanum omnes gentes victoria emensus, vtq; in quæstionibus naturalibus inquit Seneca, Imperium ex angulo Thraciæ vsq; ad orientis terminos protulit. Quanquam quod constat, ante alias Carthagini infensus, se subacta Asia in Aphricam migraturum minaretur, & forte cogitaret inde ad Gades herculeas & Hispaniam traiecturum, ac porrò inde per Gallias secus Alpes & Italiam in Epirum atq; Macedoniam reuersurum, sicq; nondum alteram sortem adortus, excessit è vita, nec aliter, vt ille inquit, quàm Babylone sua Parthóq; veredus. Nam sibi libertas vnquam si redderet orbem Ludibrio seu ratus erat non vtile mundo Editus exemplum est. Et quamdiu fuit de hoc ipso quem modo diximus Alexandro & Philippo patre ac Macedonum rege inter doctissimos de vtriusque præstantia disceptatio non leuis, & quanquam magno se iudice quisq; et strenue anteactis tueri possit, Philippū tamen virtute, viribus animi, magnificentia, fide, rerū moderatione, rebus gestis & gloria superatum à filio, facilitate verò, humanitate, consiliorum prudētia, frugalitate, solertia, verborum deniq; ac orationis cultu Alexandro superiorem fuisse non dubium est. Et licet regum clarissimus teste Iustino sit Alexander, clariorem tamen, inquit Liuius, eum facit, quòd vnus fuit, q adolescens, quòd incremēto rerum, nondum alteram fortunam expertus decessit. Philippum autem Alexandri patrem Theophrastus tradit non solum genere & dignitate regia sed etiam fortuna & moribus maiorem cæteris regibus moderatiorémque extitisse. Sunt qui hoc decus imperii Cn. Pompeio Magno ob res ab eo præ cæteris magnificentissime gestas deferendū putent: maximum enim & splendidissimum fuit, quod Romanorum nemini antea contigit, quòd tertiū è tertia vniuersi orbis parte triūphum duxit. Nā licet tres ex hac vna parte triumpharint, ipse tamen primum ex Aphrica, secundum ex Europa, tertium hunc vltimum ex Asia ducens triūphum, quodam quasi modo visus est ex vniuerso ambitu orbis triumphasse. Ex quo autem genere gētium seorsum triumpharit ex his quæ subiiciemus licet agnoscere. Erant quippe regionum illarum nomina huiusmodi, Pontus, Armenia, Cappadocia, Paphlagonia, Media, Colchis, Hyberia insula, Albania, Syria, Mesopotamia. Præterea hi qui circa Phœniciā & Palęstinē incolunt Iudęi, Arabes. In oriētis etiā partibus, ac Cilicibus, & Isauris, Pyratis latronibúsq; superatis sui nominis inter Ciliciā & Isauriā cōdidit vrbē. Inter hęc trophæis etiā suis quę statuebat in pyrenæo annotātur octingenta

genta septuaginta vii oppida ab Alpibus ad Hispanię vlterioris finem in deditionem à se redacta, ciuitates ferme noningentæ, pyraticæ naues cviii, captiui post principes pyratarum in triumpho ducti, Tygranes Armenus Tigranisq; filius cum vxore filiáque ipsius regis, rex Iudæorum Aristobolus, Mithridatis soror cum liberis quinq;, fusis, fugatis, occisis, in deditionem acceptis hominum centies vicies semel lxxx milibus. Nec huic quidem Cn. Pompeio ad hæc tanta tamq; præclara facinora virtus aut ratio suadebat, sed insanus amor magnitudinis falsæ, quòd si modo vt in Hispaniam, modo in truces Lepidi motus & Alpina bella, modo in Sertoriana arma, modo ad colligendos pyratas, maria tot ac varia pacanda proficisceretur, causę per eũ prætexebantur ad continendã potentiam. Quid illum ergo in Aphricam, quid in septentrionem, quid in Mithridatem & omnes Asiæ angulos traxit, nisi infinita cupido crescendi, quum sibi vni parum magnus videretur? Quid Cæsarem in sua facta pariter ac publica immisit nisi gloria, & eius ambitio, & nullius supra cæteros eminendi modus, quum vnum ante se Cæsarem ferre non posset? cuius ècontrario si quispiam simili modo velit percensere res fortissimè gestas, ob quas Deus est à veteribus appellatus, immensum & infinitum quippiam aggrediatur necesse est. Huic enim primum bellum cum Heluetiis fuit Gallorum omnium fortissimis, quibus tantus nedum pugnãdi ardor, sed rabies erat vt patria profecti xvi eorum vrbibus vicísque cccc à se cõcrematis, ne quid his desiderii foret ex spe reuertendi vlterius, per Romanorum terras obstinati magis in omnẽ fortunã migrarent, quemadmodum antea Cymbri & Theutones, quibus non audacia, non fortitudine, vlla ex parte inferiores erant. Horum plane multitudo numerúsque cæterarum gentium quæ auxilio illis exierant, in tabulis æneis, quæ in castris inuentę sunt, dictu mirabile, literis græcis inscriptus erat. Fuerant autem omnis generis hominum capita ccclxviii milia, ex quibus nonaginta & cẽtum bellacissimorum erant quos omnis quum apud Rhodanum fluuium obuiam Cæsar habuisset magno difficilique bello bis vicit, victósq; ad deditionem cœ̃git. Germanos etiam cum eorum animos sortilegarum vaticinia mulierum nõ committere prælium antè finerent quàm noua luna fulgeret, congredi satius duxit trepidãtibus, quàm idoneum illis tempus expectantibus. Facto itaque in eorũ munitiones et tumulos impetu, non antè stimulare & incessere destitit, quàm ira deuicti pugnã capesserent. His in fugam versis quorum fertur numerus cccclx milia fuisse, Cęsar stadiis cccc adusque Rhenum persequẽs, cadaueribus, spoliisq; referfit: cęsorum numerum lxxx milia fuisse perhibent. Inde confluentis Rheni bis disiunctissimas ripas ponte coniunxit, et primus Romanorum armis Germaniam inuasit, verùm Barbari syluas petere properarunt ac paludes non ausi certare quod pro victoria fuit. Hinc Ariouistum Germanorum insolentissimũ ducem vno prælio vicit ac expulit. Idẽ contra ferocissimos & bellacissimos Neruios & Atrebates qui densissimas incolunt syluas duxit exercitum. Vbi igitur in profundissimo nemore filios ac suppellectilem quàm procul ab hoste collocassent, cum lx milibus armatorũ contra Cæsarem repentinos fecerunt impetus, eúmq; castra locantem prælióque abstinentem offenderunt, & verso in fugam equitatu

septem

septimā & duodecimam legionem circūuenientes, vniuersos trucidabant centuriones: quòd nisi Cæsar correpto scuto & his qui coram se præliabantur detentis, inter barbaros irruisset, ac subinde quodam ex tumulo decima legio per hostiles irrumpens acies periclitanti succurrisset, neminem euasurum incolumē liquet: ac virtute Cæsaris & audacia supra vires (vt dici solet) decertantes, haud tamen Neruios dare terga coëgerunt, verùm fortiter oppugnantes obtruncauerunt. Ex lx enim milibus, quingentos euasisse traditur. Hinc deditiones vrbium ad extremos vsque oceani terminos consecutæ. Adriatici eodem impetu fortunę profligati, ad quatuor milia cæsa, L. milia vęnundata. Cum Venetis qui ad oceanum terras incolebant nauale prælium & memorabile fuit, & hi quoq; victi & armis superati Equitanorum qui ad defensionem cum finitimis coniurarant. Fuit & bellum ei cum Belgis vnà cum Germanorum auxiliis, horum copiæ ad cclxxii milia lectissima numeratæ sunt, quibus repentè è syluis erūpētibus, milites Cæsaris eos excipientes summa quidem arte obstando ad internitionem deleuere, quousque ad sua remeare compulissent. Domuit præter hos omnem Galliam quæ inter Alpes, flumen Rhodanum, Rhenumq; & oceanum est, & circuitu patet ad bis tricies centena milia passuum. In ea siquidem nec totum belligerans decennium octingenta viribus cœpit oppida, trecentos subiugauit populos, aduersus trecentas parum instructus myriades, centum quidem ferro cæsis, totidem vitæ reseruatas habuit captiuas: corpore, armis, spirituque terribilem, nomine etiam quasi ad terrorem composito Vercingētricem Aluernum Gallorum regē fortuna multis sæpe ac magnis præliis atque conatibus retentata, post aliquot certamina horrida hinc inde vario discrimine gesta, in Allexia oppido vallo xi milibus passuū circunducto conclusit, donec ccxlviii miliū armatorum exercitu congesto, auxilio regis ferme tota Gallia surrexerat, & hi quoq; cæsi, fusi, fugati, qui potuere ad sua remearunt, Rex ipse nouissime in deditionem redactus, maximum & amplissimū victoriæ decus, deposito omni fastu supplex cum in castra venisset, ante Cæsaris genua faleris abiectis & armis, Habe, inquit, fortem virum, vir fortissime, vicisti. Inde quasi hic terrarum orbis non sufficeret, alterum cogitauit, & in Britanniam transuectus, cui ne nomen quidem Romanorum antea cognitū erat, & de qua nō parua etiā inter scriptores & historicos contētio est, cum eā non re sed verbo solū ac nomine fictam nusquā extare contendāt, subiugare adortus est, huiusq; facinoris audacia magnā illi gloriam peperit. Primus nanq; occiduū classe ingressus oceanum perq; atlanticum pelagus ad belligerandū transportans exercitū annauigare cœpit, mira celeritate trāsuectus armaq; & obsides accepit à trepidis: & vlterius isset, ni improbā classem naufragio castigasset oceanus. Reuersus igitur in Galliā, classe maiore, auctisq; admodum copiis in eundē rursus oceanum eosdē Britannos subsecutus est, qui tādem expugnati cū regibus, victoris iugo ceruicem flexere. Contentus his, non enim ꝓuinciæ sed nomini studebatur, cū maiore q̄ prius pręda reuectus est. Triūphauit quater, vt testes fere omnes auctores sunt, vt certiores, quinquies. Primus triūphus fuit de Gallia atque hac ipsa Britannia, isq; omniū clarissimus. Secūdus de Aegypto, tertius de Pharnace & Ponto, quartus de Iuba & Aphrica, quintus

de Hiſpania.Ego verò adderem ſextum de Maſſilia,niſi quia forſitan iſte triumphus ſub gallico cõtinetur: nam de Maſſilia illum triumphaſſe,haudquaquam eſt dubium cuipiam qui acerrimam illam Ciceronis de Cæſare loquentis querimoniam in libris Officiorum legerunt, Vexatis,inquit,ac perditis exteris nationibus, ad exemplum amiſſi imperii portari in triumpho Maſſiliam vidimus, & ex ea vrbe triumphari ſine qua noſtri imperatores ex tráſalpinis bellis triumpharunt .Prælia deniq; plura geſſit quàm recenſere quiſpiam poſſit. Huius inquam ductu,vt ab illuſtribus quibuſdam traditum eſt auctoribus vndecies cẽties triginta & duo milia,vel vt ab aliis,vndecies centena nonaginta milia hoſtium cæſa ſunt,ſignis collatis bis & quinquagies,vel vt alii,quinquagies tãtum dimicauit,M.Marcellum ſolus tranſgreſſus qui nouies & tricies,vel vt alii atq; alii, quadragies nouies pari penè modo fuerat præliatus.Quid cętera eius geſta proſequar? His tot bellis exactis,tot laboribus exantlatis,quos nedum pati,ſed ſcribere,ſed legere,ſed audire difficile eſt,victor Cæſar Romam rediit,vrbémq; vacuam ingreſſus,dictatorem ſe fecit,negatámq; pecuniam ex ærario publico fractis foribus inuaſit:poſtea Pompeium inſecutus,infinitas eius copias cãpis Pharſalicis fugauit. Inde victo, & fugato in Aegyptum Pompeio, cum Alexandrinis terra maríque ingens bellorum ei negocium fuit,demũ abſumpto fluctibus rege,victor Cęſar Cleopatram gentis reginam relinquens,per Syriam profectus, reſtituto in regnum minoris Armeniæ Deiotaro,Pharnacem bello victũ Ponti regno priuat.Inde tenuit Aphricam,& poſt aliquot clariſſima bella vnice geſta,tres duces partis diuerſæ Scipionem,Iubam regem,& Labienum proſtrauit. Cato Vticenſis vltro repetitum gladio pectus traiecit.Victor ad Italiã Cæſar rediit,mox ad Hiſpanias conuerſus,apud Mundam ancipiti euẽtu Cn.& Sextum Magni filios expugnat,xxx milibus Pompeianorum cæſis, obtruncato Cneo. Quantum autem his bellis romani ſanguinis fuderit,noluit annotari. Ad ſummum Veſtę pontifex creatus relatúſque eſt in numerum deorum,nõ modo principum auctoritate,ſed opinione etiam populari. Nam ludis quos ibi Auguſtus Cæſar hæres eius inſtituit,crinita ſtella ſeptẽ continuis diebus circa vndecimam horam lucis effulſit,perſuaſumq; credulæ plebi Cæſaris eſſe animam in cælum tranſmiſſi.Huius ſtellę & Virg.poëta meminit in Bucolico carmine, & ſimulacrum ipſum Cæſaris indicio eſt, cuius in vertice ſtella eſt . Poſt hæc Numidici lapidis columna in eodem loco poſita,xx pedum altitudine,Parenti patriæ inſcriptione addita,ad quam ſacrificare,& vouere, & iurare per Cæſarem diutius obſeruatũ eſt.Sed clari ſint licet illi quos antè diximus,clarus Scipio cuius conſilio atque virtute Hannibal in Aphricam decedere coactus eſt,ornetur & alter Scipio Aphricanus qui duas potentiſſimas vrbes imperio romano infeſtiſſimas, Carthaginem,Numantiámque deleuit,habeatur vir egregius, L.Paulus ille cuius currum rex potẽtiſſimus quondã & nobiliſſimus Perſes honeſtauit, ſit æterna gloria Marius,qui bis Italiam obſidione et metu ſeruitutis liberauit,miris tollatur in cælum laudibus,cui cum vel dictatoribus vel coſſ.Macedonũ rege Alexandro in Italiam traiecturo erat dimicandũ,M.dico Valerium Coruũ, Caium Martium Rutilium,Caiũ Sulpitiũ, T.Manlium Torquatum,Q.P.Philonẽ,L.

Papyrium

Papyrium cursorem, Q. Fabium Maxi. duos Decios, L. Volumnium, M. Coruum lõga belli experiẽtia Philopœmenem celebret, anteponatur omnibus Pompeius, cuius res gestæ atque virtutes iisdem quibus solis regionibus, cursu ac terminis continentur, Iulius tamen Cęsar in rebus bellicis, nec illis, nec his profectò, nec vlli hominum secundus fuisse memorabitur. Ita nanque de eo per Eutropium scriptum est, Vir quo nemo vnquam bellis magis emicuit. De huius etiam bellica virtute atq; præstantia etsi abunde sit dictum, non est tamẽ omittendum aliud Ciceronis testimonium, quod vulgatissimum omnibusq; notissimum sit, tamen & clarissimum est simulq; verissimum, Soleo sæpe, inquit, ante oculos ponere, idque libenter crebris vsurpare sermonibus, omnes nostrorũ imperatorum, omnes exterarum gentium potentissimorumq; populorum, omnes regum clarissimorum res gestas, nec contentionum magnitudine, nec numero pręliorum, nec varietate regionum, nec celeritate conficiendi, nec dissimilitudine bellorum posse conferri, nec verò disiunctissimas terras citius passibus cuiusquam iam potuisse peragrari, quàm tuis non dicam cursibus, sed victoriis illustratæ sunt. Neq; vt alibi idem Cicero inquit, si tuę res gestę cæterorum laudibus obscuritatem attulerint, idcirco Cn. Pompeii memoriam amisimus, quantum nomen ipsius fuerit, quantę opes, quanta in omni genere bellorum gloria, quanti honores Po. Ro. quanti senatus. quanti tui, quis ignorat? tanto ille superiores vicerat gloria, quanto tu omnibus pręstitisti. Itaq; Cn. Pompeii bella, victorias, triumphos, consulatus admirantes numerabimus, tuos enumerare non possumus. Et quoniam in quo maxime constet hæc ducum excellentia immẽsæ quæstionis esse solet, Plutarchus tertius eòdẽ clarissimus testis accedat, Summorũ, inquit, virorũ & clarissimorum ducum neminem huic bellatori imperatori pręponendum censeas. Nam si quis Fabios, Scipiones, Metellos, & ætatis suę, & paulò superioris duces, Syllam, Marium, vtrũq; Lucullum, & ipsum deniq; Pompeium, cuius omnimoda in re militari virtus & gloria ad cælum vsque perfloruit, comparandos duxerit, eos profectò Cęsaris gesta superant. Quòd si præter hos alios quoque quosdam intueri libet, Tarquinium Superbum, Regulum, Fabricium, Curium. atq; Camillum, Oratio Flacco quarto etiã grauissimo teste, micat inter omnes sidus, velut inter ignes luna minores. Ouidius quoque ad hæc, nec spernendus, nec subticendus auctor in fastis, Magne tuum nomen rerum est mensura tuarũ, Sed qui te vicit nomine maior erat. Denique Solini vltimi testis verbo fretus, vt omnes huius imper. laudes compelctar, quantum inter milites Sicinius aut Sergius, tantum inter duces, immo vt verius dicam, inter homines omnes Cæsar dictator enituit. Catonum deinde si nobis inter maximos duces sermo habendus, impaui dus profectò, & inter hos duos Cæsarem & Pompeium incessens erit Vticensis ille, ciuili se bello inserens: huic enim obuium non alium quempiam assignauerim. Altius certe nemo progredi potuit, quàm qui simul in illa reipub. trepidatione contra vtrũq; se sustulerit, & aliis cæsarianas opes, aliis pompeianas sibi vouentibus vtrosq; contempserit, prouocaueritq;, ac ostẽderit esse alias reipub. partes. Eleganter & composite etiam Crispus Salustius cõmemorat, illam rempub. non habuisse quẽpiam virtute magnum, sed memoria sua ingenti virtute & di-

uersis moribus fuisse duos magnos & præclaros viros, M. Catonem & C. Cæsarem: alterũ seuerum, clementem alterum: constantem illum, hunc facilem: illum nihil largientẽ, hunc affluentem copiis omnibus. In huius etiam laudibus posuit, quòd sibi magnũ imperium, exercitum, bellum nouum exoptabat, vbi virtus enitescere posset. Ita fidebat in votis virorũ virtute magnorum, vt exercitaret in bellum miseras gentes, & flagello agitaret Bellona sanguineo, vt esset vbi virtus eorum enitesceret. In alterius autẽ commendatione si animo complecti volueris eius imaginem, animaduertes Atridem Priamũq́ꝫ, & sęuũ ambobus Achillem: vtrunq́ꝫ enim improbãs hãc verã de vtroq́ꝫ tulit sententiam, ait enim, si se Pompeius vicerit exulaturum, si Cæsar moriturũ: quod cum victore Cæsare mature pararet, admirari libet illius vltimum vulnus, ac nobile lætum, per quod, vt Seneca inquit, libertas amisit animã, vtq́ꝫ omnem deniq́ꝫ viri & ducis huius dignitatem in vnum coëgerim pariter & gloriam, alterius romanæ scriptoris historiæ sententia fretus, Si veris magna paratur Fama bonis, et si successu nuda remoto Inspicitur virtus, quicquid laudamus in vllo Maiorũ fortuna fuit: quis Marte secundo, Quis meruit tantũ populorum sanguine nomen? Hunc ego per Syrtes, Libyæq́ꝫ extrema triũphum Ducere maluerim, quàm ter capitolia curru Scandere Pompeii, q̃ frangere colla Iugurthæ. Ecce parens verus patriæ, dignissimus aris Roma tuis, per quem nunquàm iurare pudebit, Et quem si steteris vnquam ceruice soluta, Nunc olim factura deum. Alterius & primi Catonis illius Porcii, domi, foris & militiæ, laudum plena sunt omnia. Egregium enim & summum præter sapientiæ nomẽ in qua nulli mortalium cessisse creditum est, magna hic & ingenti literarum illius temporis peritia ac eloquentiæ claritate fuit: nõdum enim latinæ linguæ splendor ad summũ & vltimum dignitatis suę culmẽ ascenderat, quod sub Cicerone factum vult Seneca. Censura & triumpho simili modo cæteris nec inferior, pręceptis omniũ rerũ expetẽdarũ ac seorsũ rei militaris datis generi romano. Inter prima verò agri colendi illius æui confessione sine æmulo agricola optimus fuit, & quæstor fortissimus, iustissimus pretor, tribunus militũ præcellẽs. Tres quoq́ꝫ res in homine summas præstitisse legĩt, vt optimus orator, optimus senator, & optimus impator existimatus sit, quas omnes etsi non prius, attamẽ clarius fulsisse in Scipione Aemiliano nõ dubiũ est. Sũma etiã pręter illa quę diximus virtus Catonis Consulis in Celtiberorũ bello fuit, q̃ppe qui plura se oppida cepisse q̃ in Hispania dies egisse cõmemorat, eáque haud sanè iactantia est, si re vera quadringenta fuere. Fuit, vt fertur, summa quędã inter Cęsarẽ, et M. Antonium comparatio: nam cum ludis relaxandi animi gratia ambo persæpe occuparentur, vt aleis, aut perdicum, vel Gallorum certamine, & aliorum animantium, semper ab Antonio abiisse victorem eum constat: vnde non ab re quidam ex consuetis augurio sæpenumero monuisse eum his verbis visus est, Quid rei est tibi Antoni cum illo adolescente? Cæsarem indicans, fugæ ipsum: clarior enim licet sis, & seuerior, dignitate plurimũ domineris, bellisq́ꝫ magis insudaueris, & plurimarum rerũ vsu excellas, tuus tamen genius tuúmq́ꝫ fatum huiusce genium fatúmque reformidat: tuáque fortuna in seipsa permagna præclaráque licet sit, illius tamen fortunæ vsquequaq́ꝫ blanditur. Hærent in superioris

Aphricani

Aphricani dicto vii C.Marii cõsulatus, immo reuera non septẽ,sed vnus,quum cæteros præter vnum minus acceperit,sed rapuerit.Inhærent & duo speciosissimi triumphi.Nam quum apud Numantiam sub eo duce equestri stipendio mereret,& forte vt fit inter cœnandum quidam Scipionem interrogasset,si quid illi accidisset, quẽ nam respub.æque magnum habitura esset imperatorem,respiciens se supra ipsum Marium cubantem,Vel hunc dixit: quo dicto perfectissima virtus maximam orientem virtutem viderítne an certius acciderit perpẽdi vix potest.Illa nimirũ cœna militaris speciosissimas tota in vrbe futuras cœnas Mario ominata est. Quum enim post Aphricam subactã & Iugurtham regem ante currum ductum,Theutonicorum exercitum deletum per Marium constet,ac porrò cc milia Cymbrorum cæsa , lxxx per eum capta cum duce Hermodo in initio noctis nuncium retulisset , nemo fuit qui non illi tanquam diis immortalibus apud sacra mensæ suæ libauerit . Subit in hac reputatione M. Claudius Marcellus qui primus Hannibalem vinci posse docuit, ingentis ardentisq; animi vir, bellator acerrimus vnus ex paucis, inq; omni clarus historia,sed imprimis Virgiliano carmine nobilis: sic enim de hoc loquens ait, Aspice vt insignis spoliis Marcellus opimis ingreditur, Victorque viros supereminet omnes. Plura quidem viri huius & ducis in laudem dici poterant,plus autem haudquaquã. Quid est enim homini,et quid esse potest amplius quàm omnes excellere? quanquam id Virgilius non tam veri studio dixerit,quàm laudandi illum alterũ gratia qui hunc ibi sequitur Marcellum , Octauiæ sororis Augusti filium: multos enim iste,sed omnes haud dubie nõ excellit.Non indignabuntur superiores romanorum,exterarũ gentium prȩter Hannibalem duces,si inter eorum eximium fulgorem Q.Fabius Maxi.se iterum immiscuerit,tũ quòd romani generis prudentissimus habitus est(nondum enim Cato Censorius famæ huius primum locum præoccupauerat) tum quòd huic ipsi Cato idem apud Ciceronem clarum magnæ sapientiæ ac virtutis testimonium præbet. Apprime autem honestatus est illo Ennii carmine notissimo,Vnus homo nobis cunctãdo restituit rem.Non hic rumores ponebat ante salutem. Ergo póstque magisq; viri nunc gloria claret . Nota sunt reliqua quibus hoc famæ decus Maximíque cognomen iure sibi debitum,etiam si ab eo ortũ,esse censeri posset.Et quanquã huius viri plura consilia q̃ prȩlia memorentur, nõ desunt tamen prælia & ad æquandã aui gloriam Fabii Maxi. Rutiliani qui haud dubie victoriarũ numero & magnitudine prȩliorũ superior fuit. Vnum hostẽ Hannibalẽ,quem mora & patientia fregit, satis esse vult Liuius,inter romani ducis laudes magnum hostis et singulare prȩconium. Q.etiã Catullũ in hoc summorũ imperatorũ numero & præcellẽtia po. ro. voce sua ad sidera vsq; produxit.Nam quũ ab eo pro rostris interrogaretur,si in vno Põpeio Magno omnia reponere pseueraret , assumpto illo subiti casus incursu,in quo spẽ esset habiturus,summo cõsensu acclamauit,In te,iudicioq; tali Magnũ Pompeium cũ omnibus ornamentis quȩ paulò ante retulimus duarum syllabarũ spacio inclusum, Catullo æquauit.Merito etiam huic cõmemorationi præcipuũ L.Marius,inusitati decoris exemplum adiicitur,quem equitẽ romanum duo exercitus , P . & Cn . Scipionum interitu, victoriáque Hannibalis la-

cerati ducem legerunt, quo tempore salus eorum in vltimas angustias deducta nulli ambitioni locum relinquebat. Adiicietur & aliud pulcherrimum maximarum optimarumq; rerum L. Metelli vnicum exēplum, pontificis imprimis, bis deinde consulis, dictatoris, magistri equitum, agris diuidendis vigintiduûm viri, summi senatoris, oratoris optimi, primarii bellatoris, imperatoris fortissimi, sapientissimi denique & ditissimi, clarissimaq; in vrbe sua ciuis, quæ sibi simul soli contigisse nec vlli alteri ab vrbe condita, satis constans opinio est. Alterum L. Syllam qui fœlicitatis nomen asserendum sibi putauit, neq; laudare, neque vituperare quisquam satis digne potest. Dum enim quærit victorias, Scipionem se popu. ro. quum exercet sæuitiam, Hannibalem repræsentat. Augustus etiam rarissimum virtutis ornamentum se inter strenuissimos fœlicissimósque duces & principes digne quidem enumerandum tradit. Decimum enim & septimum annum agens, comparatis exercitibus, Hyrcio & Pansa coss. aduersus Marcum Antonium & Decium Brutum tunc Mutinæ obsidentem pro præto re missus, primo licet conflictu parū prospere gesto, interempto Pansa, & secundo prælio exanimato Hyrcio, ferox iuuenis superstes deuictum fugauit Antonium, Romamq; reuersus senatui se inuisum quum videret, aduersus ingratissimos ciues cum Lepido et Antonio se coniunxit, vbi cos. creatus, relicto Lepido cum Marco Antonio, interfectores Cęsaris Cassiū & Brutum insecutus in Græciam, tenuit Emathiam, postremo vi et armis superati parricidę, inter tres viros tripartito imperio, Asiam tenuit Antonius, Lepidus Aphricā, Octauianus Europam. Hæc inter L. Antonius cos. M. Antonii frater vrbem hostiliter inuasit, imperiosum iuuenem oppressurus, quem prælio victum ac fugatū Perusiæ obsessum, impellente fame, viribus suis Octauianus succūbere coēgit. Inde Sextum Pomp. Magni filium, qui infestatione pyratica vndique maria terrore cōpleuerat trecentarum nauium classe toto mari dispersa, expugnatum reddidit, in fugam versum, eodémq; successu cum Lepido qui ex Aphrica multitudine armatorum venerat occasione data in Sicilia conflixere, ibique victor misere vitam implorāti remisit. Ad Adriaticum littus profectus, Illyricos, Liburnos, Dalmatas vincere maturauit: ad Actium deinde Græcię promontorium, vbi cum regina Cleopatra ducentarum nauium classe M. Antonius venerat armis petiturus Italiam, ad summum cladis terrestri naualíque prælio certatum est: denique Augusto victore Antonius cum regina, infausta vela in Aegyptum dedere. Octauianus eum insecutus penes ipsum Pharū deleuit. Victor ad Italiam profectus bis ouans, post Philippense, rursus post Siculum bellum, de Dalmatia siue Illyria, deq; ad Actium victoria & Alexandrina triplici curruli triumpho continuoq; triduo vrbem introiit, clauso Iano, pacis indicio. Cæterùm diutius quiescere non potuit, rebellione gentiū concitus. Recluso igitur Iano ad Hispanias extremáque oceani littora traductus, ad Cantabros & Astures, sub iugo romano ceruices reflectere coēgit, et totam peruagatus prouinciam, terrore armorum docuit seruare mādata. Sarmatæ simul & Parthi qui inter septentrionem & ortum solis terras incolunt, ad Augustum se ad obsequia paratos miserunt. Tigranem in Syria à Cæsaris Augusti legato victū pœnituit defecisse. Ad orientem

entem deinde per legatos omnibus pacatis, ex occiduo littore & Hispania Romam reuectus Ianum deintegro clausit, quem paulò pòst reserare opportunum fuit, indéque ad arcticum polum ire coactus, vbi ferocissimæ gentes cōtrà facere ausæ erant, ideoq; Vindelicos, Salassos, Germanos, Marcomanos, Sueuos, Sicambros, & quicquid citra vltraq; Rhenum, Danubiúmve Barbaria effera spectat sic perdomuit, vt enixè paterentur imperia. Ad meridiem conuersus, Getulos vicit, & Garamantes, & Marmaridas, & quicquid ad austrum pacādum restabat cōposuit. Nec est de reliquis prouinciis aliqua præter Aphricā & Sardiniam, quā non ille adierit, sine exemplo rerū potitus, totq; demū subactis, Romæ quum esset, terra mariq; pace parta, Ianum Quiritum tertio firmauit, & perpetuus dictator ac patrię pater factus est, fœlicissimus omniū principum, necdum aliorū sed suo etiam iudicio habitus est. Nam quum nepotem in militiam destinaret, à diis optauit vt illi fortitudinem Scipionis, beneuolentiam Pompeii, suique ipsius fortunam darent, veluti sibiipsi permaximum opus fuisse fortunam diceret. Præter ipsius fortunam, similem denique ei ducem vt nulla vnquā tempora tulerunt, sic nulla forent, po. ro. sententiæ si credimus, grauissimique poëtæ Flacci dicentis,

Præsenti tibi maturos largimur honores,
Iurandasq; tuum per nomen ponimus aras,
Nil oriturum aliàs, nil ortum tale fatentes,
Sed tuus hic populus sapiens & iustus in vno,
Te nostris ducibus, te graiis anteferendo.

Hæc de ducū pręstantia superioris æui pauca quędā attigisse sat sit, Nino, Libero, Castore, Polluce Herculéq; deindustria omissis: ea enim eos singulari amplitudine fuisse singuli fatentur, vt omnium quæ memoria hominū complexa est res gestas superare videantur. Quisquis verò tantorum clarissimorum quos diximus ducum & imperatorum rebus gestis acta recentia comparanda cōtumaci ac proterua obstinatione duxerit, à vetustatis veritatisq; omnis cognitione alienus sit necesse est. Ego enim hanc ducū præcellentiam nostris & temporibus et ducibus deferendā maxime cupere, sed vafra & callida maiorū nostrorū consilia, admirabilemq; illam & incredibilem ac pene diuinam rerum militarium gloriam animo mecum ipse voluens, velut ęquus arbiter omni vtrinque affectu vacuus, cui iure quodam suo comparanda sint inuenio neminē. Cæterum, strenuissime dux, Sigismunde Pandulphe, quum fiat inter claros et illustres viros, vt persæpe solet, non iniocunda superstitum concertatio ducum, qui rei militaris peritia, qui armorum exercitatione, qui præliorum numero, qui nationum ac hostium varietate, qui probitate, qui prudentia, grauitate, fide, constantia, animi magnitudine, celeritate, cæterisq; præclaris monumentis & imperatoriis virtutibus digniores censeantur, maioribúsque illis propius videantur accedere, aliiq; alios quosque nostræ ætatis in medium vnúmque locum conferant, semper cæteris te deniq; sine controuersia probabilibus adducti rationibus nō solum pręferunt, sed summos quoque & maximos, rerúmque huiuscemodi gnaros homines, ac aliorum omnium mortalium fama celebres, secum in eandem sentētiam trahunt:

trahunt: quanquam hoc minime dubium esse debeat, sed luce clarius, cuiuis recte rerum tuarum cumulũ recensenti, quum solus laceram et infractam tot bellorum incendiis hactenus Italiam atque ruinam extremam minitantem, humeris tuis velut Atlas cælum, ne in se ipsam funditus tota collaberetur, in auxilia hinc inde accitus ipse sustuleris. Nota quin ita etiam sunt illa, quæ hoc aspero & difficili temporum curriculo, pro clarissimo imperatore Francisco Sphortia in eius tutelam aduersus Eugenium, Pontificem Maximum, quæ pro Eugenio aduersus hunc ipsum strenuissimum ducem, quæ pro illustrissimo Taraconensium rege Alfonso, quæ pro Insubrium, Genuensiumq; bellicosissimo duce Philippo Maria, quæ denique ab vtriusque superi atq; inferi maris littore pro Florentinorum, Venetorumq; ac Senensium, potentissimarum rerum publicarum amplitudine, splẽdore ac gloria, virtute animi, aut dextrę robore passim & vbique cõgrediendo, audendo, agendo perpessus es, vt omnibus non solum nostris, sed exteris nationibus, et remotissimis populis inter excellentissimos ac probatissimos imperatores, qui bellicosissimi & strenua manu docti sint, iuxta Homerum, tradere equos pugnæ peditumq; furoribus vti, ipse primus facile videare.

Pœnæ desertorum, & militum animaduersio uaria, ducibus non obtemperantium, Cap. XVI.

IN eos verò qui ducis aut legis minus obtemperasse ntarbitrio, varia dissimilisq; animaduersio procedebat. Nam alii in fortuna, infamia alii, atque alii in sanguine lędebãtur: & quoniam acerbitas vlciscendi plerunque maleficii, pœnarũmq; formido, bene atque caute viuendi disciplina est, violatæ fidei quã semper maiores nostri maximi fecere sumemus initia. Historia de Metio Suffetio Albano nobis ignota non est, quoniam pactum atq; condictum cum Tullo rege po. ro. perfide ruperat, binis quadrigis euinctus in diuersa nitentibus laceratus est: nouum sane atque asperum supplicii genus. Dissectum enim antea fuisse apud Romanos, neminem equidem neque legi, neq; audiui. Et quoniam nihil videri potest efferacius, nihil ab hominis ingenio diuersius, quàm quòd mẽbra & artus breuissimo laniatu distrahantur, restat vt quod de sectione partitionéque corporis inhumanissimum visum est, rationem breuibus reddamus. Omnibus quidem virtutũ generibus exercendis colendísq; po. ro. è parua origine ad tantæ amplitudinis instar emicuit, sed omnium maxime atque præcipue fidem coluit sanctámque habuit tam priuatim quàm publice. Sic consules, clarissimos viros, hostibus confirmandæ fidei publicæ causa dedit: sic cliẽtem in fidem acceptũ cariorem haberi quàm propinquos, tuendumq; esse contra cognatos censuit, neque peius vllum facinus existimatum est, quàm si cui probaretur clientem diuisum habuisse. Hanc autem fidem maiores in officiorum militarium vicibus, vsu atq; commercio maxime sanxerũt, quòd aliter totius rei militaris disciplinę neruos adimi putarent, si hominum perfidia sine immani & horrenda pœna eluderet: in aliis constat, nulli gentium mitiores pœnas placuisse. Sic Aurelius Cotta cos. quum ad opus equites necessitate cogente iussisset accedere eorúmque pars detrectasset imperium, questus apud censores effecit vt à patribus notarentur, deinde obtinuit ne eis propterea æra procederent, quos quia stipendium menstruale vel annuum

ignomi

ignominiæ causa adimebatur, dirutos ære appellabant antiqui, quòd æs diruebatur in fiscum, non in militis sacculum. Artaxerxes Arbacem quendam, medum hominem, qui in prælio ad Cyrum defecerat ac rursus eo mortuo rebellarat, quum eum ignauiæ non proditionis neque simultatis reum statuens cōdemnasset, iussit nudum scortum impositū ceruicibus diem totum in foro circunferre. Alterius verò quòd ad defectionem duos quoque ex hostibus se aditurum pollicitus in mēdacio deprehensus esset, linguā tribus clauis affigi iussit. Quum Hannibal Pœnus cum exercitu in Italia esset, & aliquot pugnas po.ro. aduersus pugnasset, primi totius Italiæ Brutii ad Hannibalem desciuerūt, id romani ægrè passi posteaquam Hannibal Italia decessit superatique Pœni sunt, Brutios ignominiæ causa non milites scribebant nec pro sociis habebāt, sed magistratibus in prouincias euntibus parére & præministrare seruorum vice iusserunt: itaque hi sequebantur magistratus tanquam in scænicis fabulis qui dicebantur lorarii, aut quos erant iussi vinciebant, aut verberabant. Appii Claudii sententia senatusque consultum omnes qui à Pyrrho rege Epirotarum capti, & postea ab eo vltro remissi erant, decreuit vt ex his qui equo meruissent peditum numero militarent: qui pedites, funditorum auxiliis adscriberentur, néve eorum cuipiam ad pristinum tandem militiæ ordinem liceret redire, nisi bina quisque spolia ex hostibus reportaret. Fuit & antiquis quoque animaduersio militaris, iubere ignominiæ causa militi venam solui & sanguinem mitti: cuius rei rationem etsi in veterum libris haudquaquam potuerunt inuenire, hoc tamen pòst factum opinati in militibus stupentis animi & à naturali habitu declinantis, vt non tam pœna quam medicina videretur, postea tamen ob pleraque alia delicta id factum esse credunt per consuetudinem, quasi minus sani viderentur omnes qui contra officium deliquissent. Crassus is qui à Sempronio Asellione & à plerisque aliis historiæ romanæ scriptoribus traditur habuisse quinque rerum bonarum maxima & præcipua, quòd ditissimus, quòd eloquentissimus, quòd nobilissimus, quod iureconsultissimus, quòd pontifex maximus esset, cum consulatu obtineret Asiam prouinciam & circūsidere & oppugnare Leucas pararet opusque esset firma & procera trabe qua arietem faceret quo oppidanorum muri quaterentur, scripsit ad magistrum græcum, maiorem Atheniensium sociorum, amicorum po.ro. vt ex malis duobus quos apud eos viderat maiorē ei mittere procuraret: tunc magister græcus cōperto quamobrem malum desideraret, non vti iusserat maiorem, sed quem magis esse idoneum aptiorémque faciendo arieti faciliorémque portatu existimabat, minorem misit. Crassus eum vocari iussit, & quum interrogasset cur non quod iusserat misisset, causis rationibúsque quas dictabat spretis, vestimēta detrahi iussit virgísque cecidit, corrumpi atque solui ratus omne officiū imperantis, si quis ad id quod facere iussus est, non obsequio debito, sed consilio non desiderato responderit. L. Papyrius dictator Q. Fabiū Rutilianum magistrum equitū, quòd aduersus dictū eius quàmuis fœlici pugna dimicasset, Samnitibus fusis, virgis tamen cæsum popoſcit, securi percussurus, & contentione aut precibus exercitus occasionem Fabio confugiendi in vrbem dedit, eumque profugientē Romam prosecutus est, ne ibi quidem remisso supplicii prius metu

quàm

quàm ad genua eius & Fabius cũ patre prouolueretur, & pariter ſenatus ac populus ro. rogarent: teſtatus tandem eam pœnam non Fabio, ſed populo & tribunorum concedere poteſtati. L. Calfurnius Piſo coſ. quum in Sicilia bellum aduerſus fugitiuos gereret, & T. equitum præfectus fugitiuorũ, multitudine hoſtium circunuentus arma tradidiſſet, his præfectum ignominiæ generibus affici iuſſit, Eum toga laciniis abſciſſis amictum, diſcinctaq; tunica indutũ nudis pedibus totum diem ad principia vſq; per omne tempus militiæ quo ab eo meruerat adeſſe iubens, conuictu hominum, balneorum vſu, turmiſq; equitum ac equis quibus præfuerat ademptis, in funditorum alas transſcripſit. Q. etiam Fuluius Flaccus cenſor Fuluium fratrem cohortem legionis in qua tribunus militum erat iniuſſu conſulis domũ dimittere auſum ſenatu amouit. T. Manlius Torquatus filium quòd is cõtra edictum cum hoſte Gemino Metio Tuſculanorum duce, inſcio vel ignaro patre prouocatus pugnauerat, quamuis victorem, in cõſpectu exercitus cęſum, ſecuri percuſſit. Poſthumius Tyburtius dictator, A. Poſthumium & filiũ quòd nõ ſuo iuſſu, ſed ſua ſpõte ſuos egreſſum hoſtes fuderat, victoriæ gloriã licet reportaſſet, ſecuri percuti iuſſit. Nec minus animoſe A. Fuluius ſenatorii ordinis euntem in aciem filium iniuſſu ſuo è vita ſuſtulit, quàm T. Manlius, aut Poſthumius dictator. Iuuenem nanque ingenio, literis, & forma inter æquales pręſtantem prauo conſilio Catilinæ familiaritatem aſſecutum, inq; caſtra eius temerario impetu ruẽtem in medio itinere abſtractum vltimæ pœnæ ſupplicio affecit, præfatus non ſe Catilinæ aduerſus patriam, ſed patriæ aduerſus Catilinã genuiſſe filium. Milites autem qui hoſtium caſtra iniuſſu principis aggredi eſſent auſi exauctorauit omnes Claudius, ſecundus eius nominis imperator, eóſque Romam vt digne punirentur miſit, ſicq; in bello ſæpius ſeueriúſque vindicatũ eſſe conſtat apud maiores noſtros in eos qui contra imperium in hoſtem pugnarunt, quíque tardius reuocati prælio exceſſerunt, quàm qui ſigna relinquere aut pulſi loco, cedere auſi erant. Q. Fabius Maximus & ſi tranſfugarum dextras qui & in præſidiis Romanorum ad hoſtium ſtationes cõfugerant ipſe aliquando præcidit, vt defectionis metum reliquis iniiceret, ſuapte tamen natura & clementia defectiones prohibendas placandaſq; eſſe manſuetudine ac miti oratione cenſuit, neque omnem ſuſpicionem accuſare atq; omnino omnibus ſuſpectis moleſtum eſſe. Nam quum animaduertiſſet, militem quendam Marſum fortitudine & genere inter ſocios primarium defectionis accuſari, nullam in eum animaduerſionem egit, ſed cum ſineret ſe præter dignitatem neglectum iri, Tunc, inquit, duces ad gratiam ineundam potius accuſantur, quum pro eorum virtute honores impartiantur: deinde illum accuſauit, qui nulla in re officium eius expoſcebat. Hæc enim cum dixiſſet, acerrimo equo, aliiſq; muneribus eum ornauit: quare exinde virũ ſibi fideliſſimum ſtudioſiſſimúmque effecit. Apud eundem Fabium quum miles Lucanus eſſet accuſatus quòd mulieris amore noctu ſæpe à caſtris vagaretur, cæterùm mirabili armorum virtute vir eſſe narraretur, quã deperibat comprehẽdi ea clam iuſſit, & ad ſe adduci: vt autem adducta eſt, accerſito homine, quòd præter legem, inqt, pernoctaret haudquaq̃ nos latuit, ac ne prius quidẽ latuerat q̃ ꝓbitati ſtuderes

deres,quare fortiter ac recte factis errata cōdonētur : reliquū nobiscū eris,habeo enim sponsorem,& adductā mulierculam ei cōmendauit,ac tradidit.Non finit nos Q.Fabius Max.inter has rei militaris pœnas hoc in loco de te silentium facere,Sigismunde, quòd militum peccata more suo neque obserues omnia, neq; meritis ac debitis eos pœnis prosequaris,verùm ex industria permultas dissimu les,sciens genus hominum ad peccandum pronum , nec facile naturam & consuetudinem eorum inueteratā extirpari posse,vtq; lasciuiæ & lætitiæ frena persæpe relaxas,sic quum hostis in propinquo est,segnes,contumaces,desides,negli gentes,seditiosos,ac desertores seuerissime punis, quòd hæc vitia non ad singulorum mores tantum, sed ad summam rerū & omnium salutem pertinere intelligas.Illud etiam semper tibi innatum & ingenitum intelleximus, vt vehementer vsque dolueris pro erratis militum & aduersum quęquam arma sumi oportere: contrà verò lætari admodum, abs te plurimos seruatos & exornatos iri : & quod diuini muneris est,hac sua seueritate non hominum interitum cupere,sed salutem potius singulis pro virili pręstare velle. Admirantibus autem multis ac reprehendentibus quòd vt mitis nimium sis, ita & truculētus nimis & atrox aliquando videare,respōdere soles crudelitatem scilicet nemini minus quàm principi conuenire,imperatorémq; exercitus vt victoria potiatur potius timendum esse quàm hostem . Iulius Cæsar oborta seditione militū paucis percussis castra sedasse legitur,& fidem militum reparasse:vbi verò sacrificia committerent militiæ,milites suos fertur compescuisse, maxime quando vrbem ingressos non licuit homines spoliare,aut templa deorum, quod eis postmodum ingrauescente seditione exprobrauit.Numinibus nanque Romanis ciuibusq; iurati impugnare non poterant quæ sacramento militiæ susceperant defendenda . Qui autem tali ignominia notabātur milites,nec ęra percipere,nec militaribus gaudere priuilegiis, nec habere aliquod cum gladio telóque commercium, neque porro ad cingulum restitui fas erat, nisi eos antè præ cæteris virtutū meritis insignirent. Augustus militarem disciplinam seuerissime rexit,legiones contumacius parentes,ac immodestè missionē postulantes dimisit exauctorauitq; . Cēturiones item statione relicta,itidē vt manipulares capitali animaduersione puniit. Pro cætero autem delictorum genere variis milites ignominiis affecit,vt stare per totum diem iuberet ante prętorium,interdum tunicatos discinctósque,nonnunquam cespitem portātes.C.Curio bello Dardanico circa Dyrrhachium quum vnam de quinq; legionibus seditiosam vidisset,eam procedere iussit inermem,discinctámque in conspectu armati exercitus stramenta coēgit secare. Postero autem die similiter fossam discinctos milites facere, nullísque precibus legionis ab eo impetrari potuit, ne signa eius submitteret nomenq; aboleret,& milites in supplementum aliarum legionum distribueret. L.Domitius Corbulo in Armenia duas alas,& tres cohortes quæ secum ad castellum initio hostibus cesserāt,extra vallum iussit tendere, donec assiduo labore & prosperis excursionibus redimerent ignominiam.P.Cornelio Nasica, Decimo Iulio coss. qui exercitum deseruerant damnati,virgisq; cæsi publicè vænierunt. M.Cato ab hostili littore in quo per aliquot dies mãserat,cū tardo profectionis signo classem soluisset,& reli

ctis

ctis è militibus quidã acerrima voce et gestu expostularet vti tolleretur, circumacta ad littus vniuersa classe comprehensum supplicio affici iussit, & quem occisuri per ignominiam hostes fuerant, exemplo potius impendit. L Paulus, Persa rege superato, externorum quosdam transfugarum elephantis conculcãdos censuit. Aphricanus item posterior euerso punico imperio, eiusdem generis & culpæ hominis in edendis populo spectaculis feris bestiis obiecit. Eundem censorem declaratum, ferunt adolescentem priuasse equo quoniam sumptuosè in cœna quo tempore Carthago oppugnabatur placentã melle confectam quam in vrbis similitudinẽ formarat, & hanc Carthaginem appellarat, conuiuis prę posuit rapinæ, percũctantiq; adolescenti quam ob rem equum sibi abstulisset, Prior quàm ego, Carthaginem, inquit, diripuisti. Xerxes Persarum rex Phitio quinq; filiorum patri vnius vacationem petenti, quem vellet eligere permisit, deinde quem elegerat in partes duas distractum ab vtroq; latere vię posuit, & hac victoria lustrauit exercitũ. Actisanes Aethiopum rex Aegyptiis in deditionem suam redactis, summa eis ęquitate imperauit. Latrocinia enim nouo more con pescuit, sontes neq; morte plectens, neque linquẽs impunitos, iudicio constituto, reos omnes in vnum cogens miti sentẽtia damnauit. Amputatis enim naribus in vltimam deserti ire eos compulit, ibiq; ciuitatem condidit ab excisis naribus Rhinoceram appellatam. Assuerus quum cuperet famam & sermonem apud omnes gentes & nationes vulgari à se Cyrum interfectum esse, Mithridate qui primũ Cyro vulnus inflixerat, Chare deinde à quo succisa poplitis vena Cyrus conciderat quàm ægrè ferentibus se iniuste ea gloria muneribus à rege missis spoliari, his regi nuntiatis vehementer ira incensus, caput Charis à ceruicibus abscindi iussit: hisq; quũ interesset mater, Ne tu, inquit, rex ita hunc Charẽ capitalem hominem breui pœna neces: à me enim sibi eorum quę diu audet merces persoluenda est. Permittente autem rege matri supplicii sumendi potestatem, à tortoribus suis hominem comprehendi iussit, decémque dies in tortura haberi, tum oculos effodi, & in aures liquefactum æs infundi, sic omni supplicio excruciatum necari. Paulò pòst ob eandẽ causam Mithridatem quòd apertè profitebatur manu sua Cyrum concidisse, nec vt Artaxerxes vanum neq; irritum telum adiecisse, sed transfixo tempore hominem strauisse eóque vulnere tãdem interiisse, scaphis necari iussit. Genus autem mortis ac supplicii huiusmodi fuit, Duabus exædificatis scaphis inter se congruentibus, in altera hominem qui ad suppliciũ datur resupinant, alteram desuper imponentes, sic ambas coniũgunt vt caput, manus, ac pedes foris excludantur, reliquum verò corpus totum intus claudatur: præbent homini cibum, stimulisq; oculos fodientes vesci et inuitum cogunt: vescenti autem pro potu lac melle mixtum in os infundunt, faciémque eodem conspergunt, sic eius versantes scapham semper aduerso soli opponunt, & muscarum insidentium multitudine ora quotidie obtegunt, cúmq; virtus ea faciat quæ edentes bibentesq; homines necessitas cogit, ex corruptione & pu tredine varii pullulãt vermes, quibus intra vestes penetrantibus corpus abrodatur: quum enim perfuncto vita homine superior amouetur scapha, exesa caro aspicitur, & circa viscera talium ferarum aliarúmque quottidie subcrescẽtium

multitudo

multitudo apparet. Huiusmodi suppliciis Mithridates excruciatus ad decimū vsque diem calamitosam vitam perduxit,atq; sic demum extinctus est. Auidius Cassius qui se Mariū dici voluit,milites qui prouincialibus per vim aliquid surripuissent his in quibus peccauerāt locis in crucem sustulit. Primus etiam id crudelitatis potius quàm seueritatis supplicii genus excogitasse fertur,vt pergrandi & procero stipite terræ affixo à summo ad imum vsq; dānatos ligaret, ab imóque ignem adiiciens incensis aliis, alios fumo cruciatúq; ignis, alios metu ac timore necaret. Idem denos cathenis vinctos in profluentem mergi iussit,multísque desertorum manus excidit,aliis crura & poplites,maius exemplum esse asserens viuētis miserabiliter criminosi quàm occisi. Idem cū ipso inscio manus auxiliaris tria milia Sarmatarū negligentius agentiū in Danubii ripis occidisset, & cum præda ingenti ad eum rediisset,sperantibus tribunis præmium q; quàm parua manu tantum hostium occidissent,rapi eos iussit,& in crucem tolli,atque vltimo supplicio affici,dicens euenire potuisse vt essent insidiæ,ac periret romani imperii reuerentia: & quum ingens seditio in exercitu orta esset,processit nudus in medium,campestribus solum tectus,& ait,Percutite me si audetis,& corruptæ disciplinæ facinus edite: tunc quiescentibus cunctis timeri meruit, quia ipse non timuit. Pescenius Niger decem milites qui prouinciali ablatum gallinacium comedissent necari iussit,exercitum autem qui ne occiderentur, non armis, sed precibus impediret, interdixit igni & cibo cocto, nec re vesci alia nisi aqua frigida,et pane concessit,decupli precio prouinciali primum reddito ac soluto. Alexandri vero Seueri vel Aurelii sententia mulierculę miles carpentarius adiudicatus est,vt qui conuitia dixerat, seruili opere annosæ fœminæ nutrimenta præstaret: & quū ęgre hoc ferrent milites, persuasit omnibus vt ne moleste ferrent,ac modeste eos terruit. Libidinis autem castigator Aurelianus maxime fuit.Nam & seipsum continuit,& adulteros atroci pœna coërcuit milites:nanque qui hospitis vxorem violassent,duabus inflexis arboribus fune alligauit,quo demisso reus è vestigio vtrinque pendens laceratus occubuit. Longe asperius Macrinus castigauit milites,qui cum ancillā hospitis violassent,eos viuos(duo nanque erant)boum in corio emissis modo capitibus sepeliuit, vt vermium multitudine succrescentium diutius torquerentur.Inuenerunt alii crucibus non vnius quidem generis capite conuersos in terram suspēdere, alii per obscœna stipitem immittere, alii patibulo brachia explicare, alii viuentibus cadauera alligare,vt Opilius Macrinus & Mezentius,de quo Maro,

Mortua quin etiam iungebat corpora viuis,
Componens manibusq; manus atque oribus ora,
Tormenti genus,& sanie tabóque fluentes
Complexu in misero longa sic morte necabat.

Statuerunt etiam in infligendis pœnis aliquādo maiores nostri vt si à multis esset flagitium rei militaris admissum, sortitione in quosdam animaduerteretur, vt metus videlicet ad omnes,pœna ad paucos perueniret.Nam miles qui locum non tenuit,qui hostium impetum vimque pertinuit,potest idem postea & miles esse melior,& ciuis vtilis & vir bonus.Circa ducum itaque & imperatorum edi-

cta boni milites parebunt & obsequentur,nisi forte quod præcipitur saluti reip. aduersum inueniatur. In eo enim haudquaquam obtemperat, nisi perfidus & impius miles. Quid enim iniquius,quid detestabilius quàm sine discrimine aggredi quæcunque dictauerit imperator? Nonne apud omnes vox ista quondam in castris forsan probata funesta est,& crudelis plenaque perfidiæ habita,

Pectore si fratris gladium iuguloque parentis
Condere me iubeas,plenoque in viscera partu
Coniugis, inuita peragam tamen omnia dextra.
Si spoliare deos,ignemque immittere templis,
Numina miscebit castrensis flamma monetæ.
Castra super Tusci si ponere Tybridis vndis,
Hesperios audax veniam metator in agros.
Tum quoscunque voles in planum effundere muros,
His aries actus disperget saxa lacertis.
Illa licet penitus tolli quam iusseris vrbem
Roma sit.

Et quanquam hoc nequius dici ab homine potuerit nihil,& vnde magis deberet,si fidelis esset, romanus imperator ostendi, in eo tamen sceleratus miles officii sui fidem his verbis facere studuit, vnde seipsum circunscripta militari obedientia maxime infidelem & perfidum esse conuincit. Hęc cōtra eos qui militaria segnius ac negligentius,vel aliter ac disciplina cōmunis exigit tractantes, ignominię ac dedecoris notā subiere dicta sint, & exemplis plurimis cōfirmata,vt ex alieno milites malo suum discant pręcauere, aut alienis virtutis exemplis prouocentur.

Finis Vndecimi.

ROBERTI VALTVRII
AD MAGNANIMVM ET ILLVSTREM
Heroa Sigiſmundum Pandulphum Malateſtam ſplendidiſſimum Ariminenſium regem, ac imperatorem ſemper inuictum, de re Militari Liber Duodecimus.

De triumphis, quidq; triumphus, & unde. Cap. I.

IVſto denique ac debito narrationis noſtræ ordine, Sigiſmunde Pandulphe, operi conſummationem triũphis imponemus, quum hi bellorũ ſint finis, victoribus decus & gloria. Eſt enim triumphus omnium militarium rerum honos ſupremus, maximáque omnis vtriuſque ſexus, ætatis, vniuerſæ vrbis exultatio, & occurſus quidam, quod fiebat honorifica hoſtium clade duci & victrici turbæ redeunti, rerúmque fortiter ac fœliciter geſtarum ſpeciem præ ſe ferenti, ſic dictus vt perhibent à græco θριάμβωσις quod latinè exultationem ſignificat. Credunt hoc alii à Græcis non en in cõſuetudinem deriuatum, ſimúlque huius honoris quicquam ad Liberum patrem, primum eius auctorem pertinere, quem θρίαμβον nominant: quod etſi haudquaquam verum eſſe, Plutarcho auctore conſtet, vir tamen omnium vndecunque doctiſſimus atque acutiſſimus, M. Varro, hinc inde aſſerit inclinatum. Tranquillus autem triumphum latinè dicit potius appellatum, quòd is qui triumphãs vrbem ingrederetur, tripartito iudicio honoraretur. Prius autem de triumpho duci concedẽdo exercitum iudicare ſolitum erat, ſecundò ſenatum, tertiò populum: atqui de eo maxime qui vel dictator, vel conſul, ſiue prætor res geſſiſſet triumpho dignas. Liuius, Omnibus locis re bene geſta de hoc iudicabat exercitus, ſenatuſconſulto, iuſſúque populi triumphans, dictator in vrbem rediit. Idem xxxi. L. Cor. Lentulus procoſ. ex Hiſpania rediit, qui quum in ſenatu res ab ſe per multos annos fortiter fœliciterq́; geſtas expoſuiſſet, poſtulaſſétque vt triũphanti ſibi inuehi liceret vrbem, res triumpho dignas eſſe cenſebat ſenatus, ſed exemplum à maioribus non accepiſſe, vt qui neque dictator, neque conſul, neque prætor res geſſiſſet triumpharet, proconſulem illum Hiſpaniam prouinciam, non conſulem aut prætorem obtinuiſſe: decernebatur tamen vt eo ouans vrbem iniret, intercedẽte etiam Sempronio Longo, Tribuno pleb. qui nihilominus more maiorum haud vllo exemplo futurum dicebat. Poſtremo victus conſenſu patrum tribunus ceſſit, & ex ſenatuſconſulto L. Lentulus ouans vrbem eſt ingreſſus.

De Trophæis & unde, & in quo à triumpho differant, quodq; ouem alij uictoria potiti, alij bouem; huncq; alij, uel gallum immolare consueuerant. Cap. II.

Llud etiam animaduertendum, ne quod de triũpho & trophæo male accipiunt, nos quoque confundat, opinantes vnam rem duobus nominibus appellari debere. Vt enim re vera qui Martiam & terrificam hostium cæde pompam lege triumphali agebat triumphans dicebatur, sic qui hostes fugasset trophæum appellabãt: non ab re, à græco τρόπαιον, hoc est, ab hostium conuersione dictum. Vocabant etiam veteres trophæum stipitem siue truncum montanæ quercus abscisum, instar superati hominis fabricatum, & veluti spoliis & armis eiusdem indutum: affixa enim quaqua versum spolia impendebant, ornatu plurimo, ac decore disposita, neque hoc nisi in eminentioribus locis figebatur: vnde Crispus de Pompeio, Deuictis Hispanis trophæa in Pyreneis constituit, ex quo more in vrbibus trophæa figebantur in arcubus exædificatis: vnde poëta noster elegantissimus,

Ingentem quercum decisis vndique ramis
Constituit tumulo, fulgentiáque induit arma.
Mezenti ducis exuuias tibi magne tropæum
Bellipotens aptat rorantes sanguine cristas,
Teláque trunca viri & bis sex thoraca petitum,
Perfossúmque locis, clypeúmque ex ære sinistræ
Subligat, atque ensem collo suspendit eburnum.

Alio idem in loco,

Indutósque iubet truncos hostilibus armis
Ipsos ferre duces, inimicáque nomina figi, pro inimicorum.

Dicit autem affixos trophæis titulos cum nominibus occisorum. Ad hæc Iunius Iuuenalis Aquinas,

Bellorum exuuiæ truncis affixa trophæis,
Lorica & fracta de casside bucula pendens,
Et curuum temone iugum victæq; triremes,
Amplustre & summo tristis captiuus in arcu.

Illud quoq; nec prætermittendũ, triũphi genus non ab ouatione, hoc est, clamore Bacchico, sicuti multi putauere, ouationẽ appellari, tãetsi ouantes illam canẽtésq; transmittant, vt Plutarchus inquit, at quum milites in magno triumpho & plena victoria bouem, in hoc immolare ouem cõsueuerunt, vnde huic triũphi generi nomẽ extat: vtq; qui de pugna venientes cum multitudine obuiã ad numina minora ibant, & ibi fugatis hostibus oues diis immolabãt, Ouantes dicebantur, sic & ouatio ꝓpriè minor triũphus, & qui ouationẽ meretur, & vno equo vtitur, et à plebeis vel equitibus romanis deducitur ad capitoliũ, et de ouibus sacrificat, vnde et, vt dictũ est, ouatio: qui autẽ triumphat, equis albis vtitur quatuor, & senatu præeũte in capitoliũ de tauris in eo sacrificat: in quo nec illud silentio obuoluendũ quod ad mitiores triũphos, & ad ouationes attinet, super quo dissensisse veteres scriptores inuenio. Partim enim scripserunt, qui ouaret introire solitum equo deuectũ, & Sabinus Massurius pedibus ingredi ouantes dicit non sequentibus

quentibus eos militibus, sed vniuerso senatu. Dignũ & opportunũ etiã arbitror Spartanorũ legislatorem cõtemplari, qui aliquanto aliter ac Romanorũ more sacrificandum instituit. Nam si quis Lacedæmoniorum dux quod velit dolo aut persuasione cõfecerit, bouem mactat: si in bello res gesta fuerit, Gallum. Hi enim etsi bellacissimum genus sint, & apud omnes habeantur, ampliora tamen magisq; homine digna quæ ratione ac prudentia, quàm quæ vi aut fortitudine facta sint, iudicabant.

Varia secundum diuersas gentes & nationes triumphorum genera. Cap. III.

T q; non idem in triumphorum sacrificiis apud omnes seruatæ religionis exemplũ extat, sic varium apud diuersas nationes triumphandi morem fuisse cõstat. Et vt triumphi primum omnium repetamus auctorem, Dionysium, qui latine Liber pater dicitur, India subacta, multarum gentium spoliis triumphantem, vincti primum elephanti subiisse currum eius memorantur. Apud Aegyptios Sesostris eorum rex, tam elato, tam immani animo fuisse fertur, vt quotannis non elephãtos, sed sorte reges singulos ê subiectis iungere ad currum solitus erat, sicq; triumphasse, nullo maiorum fretus exemplo, quod equidem inuenerim: tantũ licentiæ dabat gloria, immanitas, & intoleranda superbia. Erichthonius etiam victor, quadrigam & equos quatuor primus iunxit in Grȩcia. Apud nostros Cossus et Marcellus opima spolia ferentes, quadriiugo similiter curru inuecti sunt. Romulum verò non recte Dionysius ait curru esse vsum: erant enim Romȩ, in promptuq; omnibus, vt memoriȩ proditũ est, Romuli pedestres statuæ spolia ferẽtes, ex quo pedestres quoq; eius fuisse triumphos nõ obscurum est. Tarquinium Priscum deinde, deinde Damarati filium indecoram huiusmodi currus & equorum quatuor formam, & magnificẽtiam triumpho statuisse memorãt, ab Hetruscis tamen prius sumptam & in vsu habitam: affirment licet alii Publicolam primùm in curru, tali pompa triumphasse, quam & ipsam vt maiorum legibus plurimis & maximis ducibus concessam, sic nonnullis ademptam denegatamq; non sine maximis rationibus inuenio.

Quòd non omnibus triumphi decernebantur, & quibus. Cap. IIII.

Vum enim eò triumphandi honos peruenisset, vt posse maius quicquàm neq; imperatori senatus populusq; ro. ac exercitus dare, nec ab his imperator accipere, deuictis hostibus amplissimo pro honore & gloria videretur, proinde ob exigua quoq; prælia leuesq; conflictus, honorum maximum sibi decerni dux quisq; triumphũ exposceret, lege fuit occursum vt ei soli liceret vrbem triũpho inuehi, qui rebus fortiter strenueq; gestis clarus esset imperator, & hostiles exercitus ad quinq; miliũ vsq; numerum fundendo profligãdoq; vna dimicatione cecidisset. Pœna deinde per L. Mariũ Marcũmq; Catonem trib. pleb. ducibus iniecta, qui falsò vel perẽptorum hostiũ vel desideratorum ciuium numerũ senatui per literas retulissent, iubentẽq; prȩterea ingrediẽtibus vrbem, quæstorũ officium his de rebus iureiurãdo adigi, vana scilicet ea nequaquã fuisse quæ senatui nunciassent tribuni ple. itidem vt antè solebant triũphum postulãtibus aduersari, ita vt nonnunq̃ viros fortes ac strenuos

impedientes, aliorum triũphos deterrebant, vtq; triumpharent, sicut de Manlio proditũ est efficiebãt. Moris etiã erat vt imperii auctione, nõ ꝓ restitutis quę aliquando eius fuissent, laureã decerni ius esset, sicq; ab Q. Fuluio, Campano populo subacto, et L. Opimio Fragellanis in ditionem redactis, triumphandi potestatem à senatu petentibus, illis triumphus minime decretus est, miniméque obtentus: semper enim existimationem arbitriúmque huius honoris penes senatum fuisse, Valerio licet, & Horatio coss. (quod antea nũquam actum) tum primum sit sine auctoritate senatus, populi iussu triũphatum. Instituti etiam huius pompæ veteris fuisse comperio, vt illis haudquaquam triumphi deberentur, qui ad res quanquam maximas atque clarissimas bello conficiendas, absque vlla magistratus auctoritate transmissi fuissent: vnde nec M. Marcellus, nec P. Scipio curru triumphali inuecti sunt, quum Syracusas alter, alter Hispanias sine magistratu in potestatem romanam redegissent. Ita etiam more maiorum comparatum erat ne quis qui exercitum non deportasset triumpharet, nisi perdomitam pacatámque prouinciam tradidisset successori: sic L. Manlio proconsuli ex Hispania redeunti postulantíque ab senatu in æde Bellonæ triumphum, rerum gestarum magnitudo impetrabilem faciebat, exemplum aliorum obstabat: medius tamen honos Manlio habitus, vt ouans non triumphãs vrbem iniret. Ad hæc simili modo triũphum ita decerni à senatu solitum, vt nullius ipse nisi eius qui triumphaturus esset, & eorum qui bello interfuissent verba audiret, institutumq; ideo vt legati, tribuni, centuriones, milites denique triumpho adessent, vt virtus rerum gestarũ eius cui tantus honos haberetur publicè videretur. Veteri etiam Romanorum more, nunquam triumphus lachrymis ac ciuium cruore quærebatur, nec admittebatur oblatus. M. enim Fabius cos. inclyta Hetruscis, Veientibus superatis pugna, oblatum sibi summo senatus populiq; studio triũphum ducere renuit, quòd eo prælio Q. Fabius frater atque cos. fortissimè dimicãs cecidisset, inquiẽs, quia tantis reipub. detrimentis luctus potius deberetur quàm triumphus. Triumphi negãdi causa senatui, vel ab eo aliis oblatum renuendi etiam fuit ei qui alieno auspicio, & in aliena prouincia pugnasset, vt Helius primo Cn. quoque Claudius, Nero deinde, qui Liuii licet Salinatoris in Hasdrubale opprimendo gloriæ particeps fuisset, tamen triũphantem eum equo sequi, quàm triumpho quem ei senatus æque decreuerat vti maluit. Et quia res in prouincia fuerat Salinatoris gesta, sine curru triumphauit. Ei similiter triumphus adimebatur qui alieno exercitu rem gessisset, prouinciáq; reliquisset vtilitate rapiendi, vt L. Furio prætori pene contigit, cui nullo licet exemplo id ipse fecisset, amplitudine tamen rerum gestarum, gratia & amicorum orationibus, & cõsulis absentia, de Gallis præter morem triumphum decreuerunt. Militaris etiam licentię superioris ætatis currum triumphalem prosequentibus fuisse legimus, vt triumphans per iocum plurimis ea die impunè salibus & carminibus aspergeretur: ea tamen à militibus in imperatorem ita dicebantur, vt facile appareret in ducem indulgentem ambitiosúmq; ea dici. Citeriam insuper, hoc est, effigiem quandam argutam & loquacem ridiculi gratia in pompa vehi solitam accepimus cum populo colloquentem: vnde M. Cato in M. Cæcilium, Quid ego dixerim

rim amplius, quem ego denicꝫ credo in pompa vectitatum ire ludis pro citeria, atque cum spectatoribus sermocinaturum. Sanctissimum denique ac omni laude inter cætera dignissimum vrbis institutum, quę ideo communibus incipiendis gerendísque deos adhiberet, quia nullius calumniæ subiiciebātur ea quę dii comprobassent, & in solēnibus verbis haberet, cum supplicationem aut triumphum decerneret, quòd bene ac fœliciter rempublicam administrarit.

Triumphantium insignia & ornatus, *Cap. V.*

MVlta quin etiam triumphantium erant insignia, aurea corona siue laurea, aurea patera & sacrificalis, ferreus annulus, toga picta & palmata, scipio eburneus, siue Iouis optimi maximíque sceptrum, facies præter hæc minio illita coloris instar ætherei, vtcꝫ Iouis simulachri faciem diebus festis minio illiniri solitam, maximi nō solum sed sacri auctores testantur, sic triumphantium corpora sicꝫ Camillum hac religione triumphasse. Bulla etiā vt prætextatorum puerorū, ita & triumphantium erat insigne à pectore cordetenus depēdens cordiscꝫ figuram habens, & ea intra se remedia quæ aduersus liuoris stimulos & inuidiæ morsus arbitrarentur maxime profutura, hâncque ideo cordetenus gestasse triumphantes constat, vt intuētes eam ita denique se hominum appellatione dignos putarēt si ea corporis parte cæteros antecellerent: sicꝫ proinde bulla à græco sermone βουλὴ dicta, qui consilium latine dicitur: vel quòd eam partem corporis bulla contingat, in qua naturale manet consilium. Homines quoque se esse in illo sublimissimo curru triumphantes admonebantur à tergo: suggerebatur enim, Respice post te, hominem te memēto: & vtique hoc maxime gaudebant, tanta se gloria coruscare vt illis admonitio suæ conditionis esset opportuna. Cum enim corona sustineretur à tergo annulúsque digito ferreus esset, æque fortuna triumphantis & sui coronam retinentis annotabatur. Indui porrò solenni gestamine ac cultu triumphantes ius erat, & quem singulis vsurpare fas non esset. Ex virtute nanque petita, non omnibus eadē. Vestis ipsa & materia, & colore, & forma plurimū differebat. Purpuræ vsū semper Romæ fuisse video, sed Romulo in trabea. Tullus Hostilius Hetruscis deuictis è regibus primus vsus inuenitur toga prætexta & latiore clauo. Tarquinium Priscum deinde tunica aurea triumphasse Verius docet: hanc palmatam auctores vocant, vel quòd vestis ea sit qua qui palmam meruerunt vterentur, vel quòd palmæ in ea expressæ viderentur. Palmæ enim arborem non ab re inter victoriæ & triumphantium insignia connumerari testis est Aristoteles vi. problematū, & Plutar. in 8 Symp. Si enim super huiusce arboris lignū magna superimponas pondera, ac tam grauiter vrgeas oneréscꝫ vt oneris magnitudo sustineri non queat, non cedit palma deorsum, nec in terram flectitur sed aduersus pondus resurgit, & sursum nititur recuruatúrque: propterea, inquit Plutarchus, in certaminibus Palmam signum placet esse victoriæ, & quoniam ingenuum huiusmodi lignum est, & vrgentibus opprimētibúsque non cedat. Hinc palmarum ramos triumphantes gestasse proditū est. Ex lauro etiam coronam portari mos inoleuit, & ramum manu teneri: non quia, vt quidam perhibent, inter armatos hostes quietis indiciū, Romanis præcipuæ læticiæ victoriarúmcꝫ

nuncia fuisset, nec quia perpetuò vireat, nec quia pacifera, nec quia in gremio Iouis optimi maximíque deponeretur quoties læticiam noua victoria attulisset, præferenda enim vtroque olea, sed quia spectatissima in monte Parnaso, ideóque & grata Apollini, assuetis eò dona mittere iam & regibus, & Romanis teste L. Bruto: fortassis etiam in argumentum quòd ibi libertatem publicam is meruisset, lauriferam tellurem illam osculatus ex responso: & quia manu satarum receptarũ in domos fulmine sola non iacitur. Ob has causas equidem crediderim honorem habitum in triumphis potius quàm quia suffimentum sit cædis hostiũ, & purgatio, vt tradit Masurius. Fuerunt & arboris huius circa Augustum euenta digna memoratu, ob quæ etiam triumphis vsurpatum arbitror. Nanque Liuiæ Drusillę, quæ postea Augusta matrimonii nomen accepit, adsidenti gallinam conspicui cãdoris aquila ex alto obiecit illesam intrepide, miranti accessit miraculũ, quoniã teneret rostro laureum ramũ Baccis suis onustũ: asseruari hanc alitem & sobolem iussere aruspices ramúmque seri ac rite custodiri, quod & factum in villa Cęsarum fluuio Tyberi imposita, iuxta nonum lapidem via Flaminia, quæ ob id vocatur ad Gallinas cãdidas, mireque Sylua prouenit: ex ea triumphans postea Cæsar laurum in manu tenuit coronamque capite gessit, ac deinde imperatores cuncti, traditúsque mos est ramos quos tenuerint serendi, durabantque syluæ nominibus suis discretæ.

Romanorum mores in triumphis, *Cap.* VI.

IPsum autem triumphantium morem prosequemur, Romanum in his ordinem exprimentes. Die itaque quo futura erat pompa po. ro. multitudo visendi studio ad spectaculum triumphi effusa cõfluebat omnis, pulcherrimis & nitidis vt quibat quisque vestibus ornatus, nemóque ex multitudine tota ciuiũ domi remanebat, sed singuli nocte quæ triumphi diẽ præcessura erat, loca præueniebant in equestribus theatris quos Circos appellãt, in locisque circa forum ad hoc ipsum ligno exædificatis, in templis, in porticibus, in viis patentibus & publicis, in fenestris ac domorum tectis, & in aliis quibuscunque vrbis partibus per quas transitus erat sese ad spectandũ comparabant, imperatori necessario transitu prætermisso, instratóque passim floribus sertisque odoriferis, verbenis ac herbis aliis suauitatem odoris affatim redolentibus. Multitudo deinde ministrorũ hastilia manibus gestantium ex medio confluẽtem dimouebat turbam, & vias puras apertásque præstabant. Pars verò militaris ante lucẽ per turmas atque ordines cum rectoribus progrediebatur, & iuxta Isidis templum (ibi enim principes illa nocte quiescebant) constituebatur: vbi verò illucescebat aurato sublimissimóque curru inuecti vt conspici possent, eburnea curruli que sella in maiestate sedẽtes, purpurã auro cõtextã induti & Lauri ramũ dextra gerentes ferebãt. Hos peditatus omnis sub signis ac tribunis anteibat. Ferebantur post hæc hostium spolia, coronæ aureæ, dona sociarum ciuitatũ translata. Tubarũ deinde clangor sequebatur ac obsidum captiuorũque nobilitas omnis vultu & amictu subtristi, et qui hostiũ dux fuisset, si captus aderat, captiuis posterior omnibus, cathenis vinctus ante currũ ducebatur, quadrigam equi pulcherrimi niueique ac phalerati quattuor trahebant: pòst verò captiui qui

per

pēr prouinciam vęnerant vniuersi rasis capitibus ob detersam seruitutem vel pileo capiti imposito, qui donatæ libertatis signum erat, currum triumphantis sequebantur. Hunc etiam milites & equites currum imperatorum secundum legiones, cohortes et manipulos lauro manibus sequētes, partim carmina patria salibus permixta & iocis, partim triumphantium laudes cantantes, ad vrbis ambulationes transibant, vbi senatus & omnes ordines obuiam effusi eorum præstolabantur aduentum, qui erat fiebatq; non nisi per portam siue viam triūphalem iuxta Vaticanum, quæ ab eo quòd per illam semper triumphorum pompa ducebatur nomē accepit. Ibi votis prius diis solutis cibum capiebāt, & magnificis ac triumphalibus vestibus amicti, diis ad portam collocatis cæsa hostia inter spectacula transeuntes triumphum ducebāt, vt multitudini facilior prębe175retur aspectus. Pro merito autē narrari multitudo illorū spectaculorū & magnificentia non potest: in omnibus quicq; cogitauere, vel artium vel diuitiarū vel naturæ nouitate. Nam pene quę cum hominibus qui vsquam sunt fortunatis, aliis alia mirabilia magis atque magnifica quæsita sunt. Etenim argenti auriq; facti & infecti, atque signati, necnon eboris ac gēmarum, clarissimarum etiam rarissimi generis vestium infinita multitudo sequebatur: crateras alii & phialas calicésque ornatissimos, & ingentes gestabant, alii vasa permulta ex auro & gemmis eximiæ artis & magni ponderis. Torques deinde & montes aurei cū ceruis & leonibus & pomis omnis generis circundati certo ordine deferebantur. Ferebant simulachrorum sigilla, deósq; quos illi habebant & magnitudine mirabili & arte nō defunctiore facta: signa deinde ænea, marmoreáq;, tabulæ & colossi vehiculis portabātur. Adhæc tela & cætera hostiū spolia, catapultæ, balistæ, tormenta quęque & arma porrò ornatissima atque pulcherrima splendentia ære & ferro absterso, atque ita disposito vt casu maxime cecidisse viderentur: galeæ, scuta, thoraces, ocreæ, peltæ, gesa, coryti, equorum frena & enses stricti per hæc iacentes, & sarissæ infixæ ita vt nec victorum quidem absq; metu aspectus esset. Maxime autem stupor erat machinarum quæ portabantur, pro cuius magnitudine timendum viribus portantium occurrentes putabant. Ferebantur in triūpho signa militaria, vrbes, & oppidorum simulachra: quinetiam equorum captorum greges, & animalium diuersa genera, elephantorum & leonum producebantur, propriis ornamentis induta: ducebantur & boues pôst auratis cornibus, vittis ornati & sertis, ducebant eos adolescētes succincti ad immolādum, & pueri aureas & argenteas pateras sacrificii gratia deferebant. Atque hæc eadem denique præ multitudine rerum & copia si non vna die transuehi poterāt, in altera nonnunquam transuehebantur, atque altera belli post hęc facies præferri videbatur ex ludis: erátque cernere vastari fortissimas terras, interfici acies hostium, alios cædi, alios fugere, alios captiuos duci, murósque excellentes magnitudine machinis dirui, castella excindi, ciuitates populosas disturbari, exercitum intra muros fundi, cædísque omnia loca plena, & eorum qui manu resistere non poterant preces, ignémq; templis immissum, ædiumq; super dominos subuersionem. Ars autem & operum magnitudo nescientibus adhuc illa, fieri tanquam vera præsentibus ostendebant, in Ponto etiam dicente Nasone,

Oppida

Oppida turritis cingantur eburnea muris,
 Fictáque res vero more putetur agi.

Huius autem pompę finis Iouis Capitolini templum erat, vbi postquam eò peruentum erat, more vetere victores operiebantur donec mortem ducis hostium quispiam nunciaret. (Nam hostium rex dúxve qui fuisset, aut publicæ custodiæ perpetuò dānabatur, aut traductus laqueóve circundatus per publicū ad necem trahebatur): Postquam igitur eum finem vitę habere nunciabatur, omniumq; fauor secutus erat, votis secundò celebratis peractísque, solenniter in palatiū recedebant, & alios quidem epulis excipientes, consules de more inuitari faciebant vt cœnę adessent: deinde rogari quo minus venirēt, ne celebritatis illius diei maiore quispiam imperio fructum siue locum sibi præoccuparet. Aliis autem omnibus domi conuiuiorum instructi erant apparatus, sicq; omnium plausu vltra omnem consuetum honorandi modum, hunc faustū & fœlicem diem ob rempub. auctam imperiúmque Populi Romani propagatū, & malorum ciuilium finem vrbs romana celebrabat.

De Coronis leges, Cap. VII.

INterest coronarum quoque maiestatem speciali consideratione metiri, vtpote quibus ingens dignitas insit & ingentissimum ad fortitudinem calcar. Morem nanque hunc à veteribus traditum incitandos ad animos Romana prudentia tenuit, quòd imperator re bene, fauste, ac fœliciter gesta, tribunal ascenderet concionéque aduocaret milites vt operam quam nauasset quisque laudaret, virtutis quoq; ad testimonium, vt esset fauoris qualitas, de repub. bene meritos corona donaret. Vtq; ab ipsis propemodum incunabulis ordiar, tenuiores in vsu antiqui habebant strophios appellantes, vnde nata & strophiola: quin etiam vocabulum ipsum tandem communicatum est inter sacra et bellicos honores, coronis sibi nomen suum vindicantibus. Quum verò è floribus fierent serta, à serēdo seruiæ appellatæ sunt, suaria eadem ob similitudinē Suarii cuiusdam, negociatoris, cognominata: quod apud Græcos quoque non adeò antiquitus placuit. Arborum enim ramis coronari in sacris certaminibus mos erat primum, in castrisq; romanis aliquandiu obseruatus. Sic Romulus frōdea coronauit Hostilium Tulli Hostilii regis auum, quòd Fidenas primus irrupisset: sic Publium Decium patrem, tribunum militū frondea donauit exercitus, ab eo imperatore Cornelio Cosso cos. Samnitū bello seruatus. Postea variari cœptum, mixtura versicoloris florúmque inuicem odores coloréſque accessere. Nec in promiscuum quorumcunque vsum, sed ingenti seueritate admissi: horum enim licentiæ exemplum apud maiores non est aliud q̄ in filia Diui Augusti, cuius luxuria noctibus coronatum Marsiam literæ illius indicant. Florum quidem populus romanus honorem Scipioni tantum adhibuit. P. enim Mutianus quum demptam Martiæ coronam è floribus, capiti suo imposuisset, atq; ob id duci eum in vincula trib. pleb. iussisset, appellauit Tribunos pleb. nec intercessere. L. etiam Fuluius argētarius in bello Carthaginensi secundo cum corona rosacea interdiu in foro prospectus esset, auctoritate senatus in carcerem abductus, non ante finem belli emissus est. Sic coronis eiusmodi receptis,

ceptis paulò mox ſubiere quę vocantur ægyptiæ,ac deinde hybernæ cũ terra flores negat,ramento è cornibus tincto:ac eius quę ab Homero ςέφανος dicta,paulatim Romæ ſubrepſit à Lucilio appellatio.Corollę inter initia propter gracilitatem nominatæ, mox & corollaria poſtquam maxime è lamina aurea tenui, & ea inaurata aut inargentata dabatur.Coronandi autem morem, gentilium primo deorum fuiſſe conſtat, feruntq; alii Dionyſium, auctore Diodoro,ſi quando ex potu bibentis caput agitaretur, mitra id illigare, vnde & μιτροφόρος dictus eſt,regéſque deinde pro mitra caput diademate vinciri ſolitos,ſicq; proinde primum omnium Liberum patrem impoſuiſſe capiti ſuo quum ex Indis triumphaſſet ex hedera:alii Saturnum,vt Phęrecides,ante omnes coronatum referũt. Iouem nonnulli quoque poſt deuictos Titanas hoc munere præ cæteris honoratum.Romulo inſuper qui aruorum ſacerdotes in primis inſtituerat,ſéq; duodecimum fratrem inter ipſos appellauerat,ſpicea corona quæ vitta alba colligaretur in ſacerdotio pro religioſiſſimo inſigni data, quæ prima apud Romanos corona fuit,honóſque is non niſi vita finitur.Poſtea verò quàm deorum honori tribui cœpere,victimis ſimul coronatis,ſacris deinde certaminibus vſurpatæ ſunt.Coronare nãq; apio victores ſacri certaminis Nemeæ,honos maximus habebatur in Achaia,ſicut Ambroſia,quæ à quibuſdam botrys vocatur, ab aliis Artemiſia:coronantur illa apud Cappadoces.Nec his victores donari tantum, ſed patriam quoque coronari pronunciabant. Inde natum vt triũphaturis conferrentur in templis Dianæ,mox vt ludis darentur, quæ donaticę dictæ ſunt ꝙ his victores in ludis donabantur,nec aliter minoribus triumphis ouantes.Athenas quoq; nõ victores ſolũ, ſed virtute præſtantes ciues primum oleæ vſum introduxiſſe,clariſſimum Periclis caput ambiendo:Gręcos autem oleaſtro Olympiæ,vnde Hercules nunc oleaſtri,nunc populi, nunc apii fronde redimitum caput præferebat:nunc Athenienſes quidem ſoli,& Græcorum plurimi coronæ oleaginæ: cæterum romanæ quoque maieſtatis honorẽ magnum præbuit turmas equitum coronando.Hæc corona apud noſtros non peruetuſta eſt,nec priſcis illis temporibus,ſed Q.Fabii Rutiliani tẽporibus collata : hic enim primus inſtituit vti equites romani idibus quintilibus ab ædeHonoris equis inſidentes in capitolium tranſirẽt, oleę ſertis de more redimiti:inde poſtea increbuit vt eo genere frondis coronentur in equeſtri ordine admittendi, quaſi tunc primum tranſueherẽtur ad eam dignitatẽ additi. Hac etiam corona non qui præliis interfuiſſent,ſed qui triũphum procuraſſent decorari ſolitos legimus. Cur autem ex olea fuerit ea corona quàm ex alia fronde non facile dixerim,nec apud alios ſcriptores quum curioſe quæſiſſem legiſſe memini me, &ſi minus ignorem ad diuerſas ſignificationes ac potius ineptias quaſdã & delirãmẽta pertrahi poſſe: ſed quum hanc apud gentem vnam terrarum vrbiúmque principem plura ſint coronarum genera,quàm cunctis,quę magno interuallo magnáque differentia fuere,vt aureæ,vallares,murales,roſtratæ,ciuicæ,profectò corona quidem nulla fuit,graminea nobilior.Hanc ſtatuit in triumphis Senatus,cura belli ſolutus & ocioſus, populus nunquam, in deſperatione ſuprema nulli contigere, nec niſi ab vniuerſo exercitu ſeruato decerni, coronas cęteras imperatores dedere,hanc

ſolam

ſolam miles imperatori. Eadē vocatur obſidionalis, quòd hi qui obſidione liberati ſint, ei dant duci qui liberauit. Huic ſummus honos, ſummaq; gloria: nam ſi ciuicæ honos vno aliquo vel humillimo ciue ſeruato præclarus ſacérque habetur, quid tādem exiſtimari debet vnius virtute ſeruatus vniuerſus exercitus? Donabatur hæc viridi è gramine, decerpto inde vbi obſeſſos ſeruaſſet aliquis. Nanque ſummum apud antiquos ſignum victoriæ erat, herbam porrigere victos, hoc eſt, terra & altrice humo, & humanitate cedere, q mos diu valuit apud Germanos: herbam enim veteres palmam vel victoriam dici voluerunt, quod Actius in Meleagro plane oſtendit, Gaudēt, inquit, currūt, celebrant, herbā conferūt, Donant, tenent pro ſe quiſq; cū clarū circūſtat corona caput. Proinde quū herbam do inquit Plautus, ſignificat victum me fateor, quod eſt antiquæ & paſtoralis vitæ indiciū. Nam qui prato, curſu aut viribus cōtendebāt homines, quū ſuperati erant, ex eo ſolo in quo certamen erat decerptā herbā aduerſario tradebant. Hac corona donatus eſt L. Siccius Dētatus ſemel quū ciuicas quatuordecim meruiſſet. Quidam etiā hac corona imperatores & ſæpius donati ſūt, veluti Decius vna tribunus militum ab exercitu, altera ab his qui in præſidio obſeſſi fuerant. Quanta eſſet honoris huius auctoritas, confeſſus eſt religione: ſiquidem donatus, bouem album immolauit Marti, & centum fuluos qui ei virtutis cauſa donati fuerant ſimul ab obſeſſis. Præter hos cōtigit coronæ eius honor M. Calphurnio Flamini, trib. militum in Sicilia. Cēturioni verò vni per id tēpus Treio Acinati Cymbrico bello. Scripſit & Sylla dictator ab exercitu ſe quoq; ea donatum apud Nollam legatum bello Marſico, idq; etiam in villa Tuſculana, quæ fuit poſtea Ciceronis, pinxit: quod ſi verum eſt, hoc execrabiliorem eum dixerim, quandoquidem eam proſcriptione ſua ipſe detrahit, tanto paucioribus ciuium ſeruatis quàm poſtea ſeptem milibus trucidatis & occiſis. Hæc corona Sertorio ceſſit, & Fabio illi, Hannibale pulſo. Aemilianum quoque Scipionem hac ipſa obſidionali corona donatum in Aphrica, Manilio coſ. cohortibus ſeruatis, totidémque ad ſeruādas eas eductis M. Varro meminit. Ipſum quoque Auguſtum idibus ſeptēbribus à ſenatu obſidionali etiā donatum memoriæ proditum eſt. Et quanquam ea conſuetudo ſicut & pleraque alia maiorum noſtrorum deleta eſt, hac tamen corona noſtris temporibus, Sigiſmunde, Populonea expeditione vno omnium ore donata eſt præcellens animi magnitudo tui. Ab vniuerſo nāque & vnanimi primum Hetruſcorum exercitu abs te ſeruato, ab his deinde qui obſidebantur, à ſenatu porrò Florentinóque populo, à tota Hetruria, ab omni deniq; Italia, ab exercitu & populo barbaro per te liberata (qua claritate nihil profectò humanis in rebus ſublimius duco) quum Tarraconenſi, rege maximo, Siciliȩ, citra & vltra Pharū, Valentiȩ, Hieruſalem, Vngariæ, Minoricarum, Maioricarumq;, Sardiniæ, Corſicæ, comite Barchinone, duce Athenarum & Neopatriȩ, ac etiā comite Roſilenis et Ceritaniȩ per te ex Hetruria pulſo, iamiā plures ſuis qui extremæ expeditionis illius muros aſcenderāt militibus murales coronæ decernerentur, tam parua manu tantis periculis te illi obiiciendo, rémque omnem Hetruſcam labantem iam ac penè prolapſam reſtituendo, fulminis inſtar eius caſtra peruaſeris, ad cuius reſtituentis redeuntíſque exercitus

Laus Sigiſmundi.

ſpeciem

ſpeciem atq; pompam effuſa omnis incolarum & oppidorũ multitudo obuiam proceſſit, & vniuerſi quidem milites tuos tãtumq; te vnum inter tot tribunos & clariſſimos eorum duces Sigiſmũdum admirabantur, in te oculos vniuerſa Florentiæ ciuitas, in te omnium ora pẽdebant, teq; tanq̃ diuum hominem cælitus miſſum vt ipſam victoriam contuebantur, laudabãtq; te ſinguli pro eorum patriæ tutela, nec minus admirabantur tantũ in te vno principe fuiſſe momẽti vt antiquiſſimæ ditionis libertatiſq; ſuæ penè per regem reſtinctę, & rurſum per te receptæ auctor eſſet, & vnde ſtetiſſet iam eò ſe victoria transferret, fieretque cum eo mira quædam regiæ gloriæ inclinatio. Adde quòd Hetruria relicta ex his rebus ſtrenue in ea geſtis, tui nominis gloria increbeſcente, Veneti cẽturiatis comitiis ex ſenatuſconſulto omnibus non humanis tantũ, verùm etiam diuinis te honoribus proſequũtur, te tollunt in eorũ tutelam cõtra Franciſcum Sphortiam, Inſubrium agro apparatu maximo maximiſq; impenſis, eorum te gẽtibus præficiunt, te inquam, ſuis primùm per eũ ex ſuperioris prælii dimicatione infauſtè & infœliciter geſta cõfectis, fuſis, fugatis, captiſq; quàm plurimis terris expoſitiſque prædæ & exponẽdis, in cunctiſq; quæ ſiue ingenio, ſiue aſtu, ſiue locorũ præoccupatione, pręuẽtione hoſtiliũ, vigiliis, mora, celeritate, fallaciis, circũuentionibus, & dolis conficienda, quãdo, & quoties opus erit, aduerſis in rebus, & ſecũdis, in ſubitis improuiſiſq; tanq̃ profundiſſimũ artificẽ obiiciunt, quo res ſuas omnes tueantur & foueant, neq; quàmdiu monitis vſi ſunt tuis optatę in te ſpei defuit euentus. Simili enim modo nec aliter ac per Hetruriam fama tui Galliæ ciſalpinæ terras peruagãte, ſumma rerũ merito prę cęteris in te collata. Non multò pòſt Cremam fortiſſimum oppidũ ac inexpugnabile cum vniuerſo exercitu traiiciens, ſata exurẽs, diruens tecta, prædas hominum pecorumq; agens, ſingula quæque & vniuerſa agri illius populatione ſternendo, ſiccatis deinde paludibus, mœnia nõ ſolum quæ nunquã antea cuiuſquàm ductu vel imperio obſidionem paſſa erant, aliquãdiu expugnata victori tibi paruere: cæterum alia plurima loca, & ardua quidem, & ineunda conatibus tuis ceruicem flexere. Quid quòd anno ſequẽti in Hetruriam p̃ S. C. inter tot clariſſimos duces tertio imperator deſignatus & accitus, Ferdinandum regis Tarraconenſium filiũ cum omni exercitu regio ad mare vſq; Tyrrhenum repuliſti, & Folianum primùm, prȩter plurima loca, maximũ & ampliſſimũ oppidũ gentibus regiis occupatum, omni commeatu armorũq; genere munitum, quũ Florentini ad priſtinam ſui ditionẽ redigere cuperẽt, adq; id exequendũ validiſſimo inſtructus exercitu ꝓfectus eſſes, obſeſſos per te illius loci homines, plurimis vigiliis & aſſiduis laboribus, præliis diurnis, & nocturnis dimicationibus feſſos non ſine maximo tui tuorumq; diſcrimine atq; cæde in poteſtatem eorũ redactos fuiſſe conſtat? Vada deinde maritimum et vetuſta nobilitate inclytum oppidũ, horreũq; quaſi belli ad pugnam regiam in Hetruſcos, quanquã maxima in mari claſſe, immẽſoq; terra vallum ſpatio portuſq; vicinitate, inexpugnabili loco ſitum, ac tanta vi annonæ & armatorum ſelectorũ copia refertum (quatuor enim milia erant) vt ne ſpes vlla eſſet cuipiam potiũdi loci, turribus, mœnibus, vallo, foſſa, aggeribus muniti, hæc tamen velocitas ſagacitatis tuæ valentiorem armis excogitauit rationem, qua præter

omnium iudicium & opinionem interceptum exitio multorum ac fuga, demolitione loci, cui destinatum fuerat Florentinorum imperio adiiceretur. His atq; aliis virtutibus tuis quum dignitatẽ, laudem, immortale nomẽ et sempiternam gloriã nõ solum tibi & nobilissimę Malatestarum familiæ, sed toti etiam Italiæ cõparaueris, summus tibi cedit honos & gloria, quum tuę laudes nõ modo nostris sed Hetruscorum, Gallorum, Hybernorum ac reliquarum quæ vsquã sunt gentium linguis celebratæ sint, ac futuris seculis celebrandæ. Corona ciuica, cuique cũ ciuem ex nece seruasse cõtigerat ex lege dabatur, ilignea quæ prima fuit. Id autem arboris est genus, frõdem habens perẽnem: vnde Cęcilius, Aduehũtur cum ilignea corona, et chlamyde in nostrã fidem. Postea magis placuit eadem ex esculo Iouis. Variatumq; & cũ quercu est, siue propter Arcadas is præcipue quercui reddatur honos quos glandiphagos vocare diuinũ oraculũ solebat, siue propterea q; ea arbor inter syluestres fructu lõge bellissima atq; fertilissima: inter mitigatas autem, validissima. (Ab ea enim cibus & opes multarũ gentium, etiam pace gaudẽtium erant glandes, pastæq; ex ea feræ atq; alites, inde magnũ quoq; venatoribus instrumẽtũ viscus erat) siue q; facilẽ militi fructũ, tũ ocius, tũ passim quercus exhibebat, siue id cõueniens seruati ciuis existat præmiũ, quoniam Ioui in cuius tutela sunt ciuitates, sacra quercus est: vnde poëta nobilis Claudianus,

Mos erat in veterum castris vt tempora quercu
Vallaret validis fusum qui viribus hostis
Casurum potuit morti subducere ciuem.

Sunt ergo ex glandiferis ciuicæ coronæ militum virtutis insigne clarissimũ. Cedunt his murales vallaresq; & aureæ, quanquam precio antecedẽtes sint: cedunt & rostratæ, quãuis in duobus maximè fuerint celebratæ, M. scilicet Varrone è pyraticis bellis dante Pompeio Magno: itẽ M. Agrippa, tribuente Cæsare è Siculis, quæ & ipsa pyratica fuere. Antè rostra nauium tribunali præfixa fori decus erant, veluti po. ro. ipsa corona imposita videretur, postquã verò tribunitiis seditionibus calcari ac pollui cœperunt, postquã vires ex publico in priuatũ magis singulisq; ciuiũ quæri, ac sacrosancta omnia, prophana fieri, tunc à pedibus eorum subiere in capita ciuium rostra. Dedit hanc Augustus coronam Agrippæ, hac & Iulius Cęsar à Thermo in expugnatione Mitylenarũ donatus est. Huius quoq; honore donari contigit à romano populo latini parentem eloquii, M. T. Ciceronẽ, L. Gellio, viro Censorio in senatu fauente, quòd huius amplissimi oratoris industria & eloquentiæ neruis esset truculentissima Catilinæ coniuratio detecta vindicatâque. Sabinus autẽ Massurius libro memorabilium xi, teste Gellio, Ciuicam hanc coronam ei dari solitum dicit qui eodem tempore & ciuem seruasset & hostem peremisset, atque eum locum in quo esset actũ certamen obtinuisset: Tyberium tamen Cæsarem cõsultum, hóc ne honoris insigne sumere quiret qui ciuem in pugna seruasset & hostes inibi duos de medio sustulisset, verùm locum in quo certamen esset actum amisisset, eúmque locum amoto eo hostis potius accepisset, respondisse ait, ei huius coronæ decus & honorem iure negari non debere, quum tam iniquo loco dimicatum esset, vt neque à quoquam etiam fortissime pugnanti seruari potuisset. Addunt alii præter

hæc quæ à Sabin. Massurio ad ciuicam coronam spectare dicta sunt, conuenire maximè senatus vt eo die fateatur, aliàs testes nihil p esse vt ciues fuerint auxilio quàmuis rege seruato. Decus non dant, nec crescit honos idem imperatore seruato, quoniam conditores in quocunque ciuem summum esse voluerunt. Accepta licet vti perpetuò: ludos ineunti semper assurgi etiam ab senatu in more est, sedendi ius in proximo senatui: vacatio munerum omnium ipsi patríque & auo paterno. Coronę triumphales sunt illæ quę imperatori victori aureę pręferuntur. Equidem quis corona ex auro donatus sit nō inuenio, quis autem primum donauerit à L. Pisone traditur. A. Posthumius dictator apud lacum Regillum expugnatis Latinorum castris, eum cuius maximè opera capta essent donauit ex præda hac, quæ laurea veterum tēporibus, aurea postea facta, idque aurū coronarium vulgo dictum. Lauream coronam Pindarus atque Callimachus memorant Apollinem interfecto dracone induisse, esculeam alii. Ouidius,

Né ve operis famam possit delere vetustas
Instituit sacros celebri certamine ludos,
Pythia perdomitæ serpentis nomine dictos.
Hic iuuenum quicunque manu pedibúsve rotáve
Vicerat, esculeæ capiebat frondis honorem.
Nondum laurus erat, longóque decentia crine
Tempora cingebat de qualibet arbore Phœbus.

Laurea etiam Liber pater incessit cinctus, quum ex Indis triumphauit, cui hedera etiam sacrata erat, ex qua coronam alii perhibent primū omnium capiti suo imposuisse. Cæsar Augustus triūphans, laurum tenuit coronámque capite gessit ex lauro, quę quanquàm triumphis propriè dicata sit, gratissima tamē multis variísque rationibus domibus ianitrix Cæsarum. Ouidius,

Tu ducibus lætis aderis, quum læta triumphos
Vox canet, & visent longas capitolia pompas.
Postibus augustis eadem fidissima custos,
Ante fores stabis mediamque tuebere quercum.

Alio idem in loco,

Cur tamen apposita velatur ianua lauro,
  Cingit & augustas arbor opaca fores?
An quia perpetuos meruit domus ista triumphos?
  An quia Leucadio semper amata deo?
Ipsa ne quòd festa est, an quòd facit omnia festa?
  Quam tribuit terris pacis an ista nota est?
Vtque viret laurus semper, nec fronde caduca
  Carpitur, æternum sic habet ille decus?
Causa superpositæ scripto testante coronæ
  Seruatos ciues indicat huius ope.

Hæc denique vt Cæsarum pontificúmque, sic poëtarum quoque domos exornabat & tempora, quibus coronandis apud veteres obseruatum legimus, cōsueuisse Græcos singulis lustris triplex certamen celebrare, musicū, gymnicum, equestre, quę Nero Claudius Romā primus omniū inuexit, neronianaque à nomine suo ap

pellauit, postea & Domitianus eum secutus celebrauit. Vt igitur athletarum, sic communium scriptorum & maximè poëtarum victoribus præmia & honores constituebantur, deligebanturq; ex omni numero literatorũ doctissimi aliquot, vt eorum iudicio qui carminibus decertaturi præ cęteris laudaretur, coronis & honoribus meritis, instar militum inter se pugnantiũ illustrarentur. Nec id quidem ab re, eadem enim vtrisque propemodum gloria, idem vtrisque pene honos debetur, & his qui gesserunt, & his qui rerum gestarũ & literarum et ingenii sui monumentis, posteris demãdando, immortalitatẽ sint nominis assecuti. Oualis corona bellicis etiam se rebus inserit, leniter tamen & sine cruore, deditione hostium è vestigio subsecuta. Huic lenitati maxime cõuenire Veneris victricis frõdem prodiderunt, quòd non Martius, sed quasi Venereus quidam triumphus foret. Eam coronam non in curru nec circũ clangentibus tubis, sed pedes, patritiis in calceis, modulãtibus tibiis quisq; gestabat, ducendo Pæanis cantu põpam. Tibia enim pacis est, Venerisq; arbuscula myrtus, quæ vim maximè bellumq; perosa est. Hac fronde myrtea triũphans de Sabinis Posthumius libertus in consulatu, qui primus omnium ouans vrbem ingressus est, coronatus incessit, optabilémq; arborem fecit. Hæc omnium postea ouantium corona fuit, vno excepto M. Crasso, qui cum bello fugitiuorum cõfecto ouans rediret, senatus cons. facto per gratiam myrtum paruifaciens, lauro coronatus inuectus est. Maximus auctor est, curru quoque triumphantes myrtea corona vsos. L. Piso tradit, Papyrium Nasonem qui primus in monte Albano triumphauit de Corsis, myrto coronatum ludos circẽses spectare solitum, auus maternus Aphricani sequentis hic fuit. M. Valerius duabus coronis vtebatur, laurea & myrtea, qui & hoc uouerat. Corona muralis est quæ donatur ab imperatore ei qui primus murum subiit, inque oppidum hostium per vim ascendit: idcirco, inquit Liuius, præcipuum muralis coronæ decus eius esse qui primus murũ ascendisset. T. autẽ Romilius primus omnium eques hanc accepisse coronam dicitur. Hac quoq; Q. Trebellius, & Sextus Digitius pariter in murũ ascẽdentes, virtutis causa ambo à Scipione donati sunt. Castrensis corona ea est qua qui primus hostium castra pugnando vallo introisset donabatur, & cui insigne erat ex auro vallũ. Corona naualis est quę solet donari maritima pugna ei qui vi primum in hostium nauem armatus transilierit. Atqui hãc et muralem & vallarem ex auro fere donari consueuisse longum esset & operosum nimis externa domesticâque oratione complecti: quis item quamque prius inuenerit, quis ve primus acceperit: innumerę enim sunt & penè infinitę, ac multiplices de his libri à diuersis auctoribus conscripti. In vniuersum autem de his coronis apud Græcos quidem priuatim scripsere Mnesteus atq; Callimachus medici, & Theophrastus: ex nostris autem inscripsere aliqui libros, flores verò prosecutus est nemo quem equidem inueniam. Deorum autem gẽtiliũ coronas perstrinxit libro de ipsis edito cõmẽtator Claudius Saturnius, in quo ita exarauit causas & origines, species & solennitates, vt nulla gratia floris, nulla lætitia frondis, nullus cespes aut palmes sit qui non alicuius capiti inueniatur consecratus. Et hæc de coronis hactenus dicta sint.

Priuato

Priuatorum honores Cap. VIII.

ALia subeunt in præsentiarum bellicæ virtutis insignia quę imperatores certe soli nō vsurpabant, verùm his potius communicabant quibus certaminum labores participarent: non enim ab re Dauid in militem suum, Posuit, inquit, cruorem prælii in baltheo qui erat circa lumbos eius, & in calciamento quod erat in pedibus eius, nisi quia & in habitu ipso priuatorum, quædam insignia virtutum sunt. Est enim baltheus non tantum quo cingimur, sed etiam à quo arma dependent, & signa legionis ex summa internosci possunt. Romanos etiam auxilia externosq; torquibus aureis donasse, ciues non nisi argenteis constat, iidémque armillas dedere, quas non haberent externi: donabantur ob virtutem phaleris quoq; & hastis antiqui. L. enim Siccius Dentatus qui trib. militū fuit, duodeuiginti phaleris & hastis clx, eóq; amplius donatus est: armorum nanque & imperii summa erat hasta, quam ob causam viri ea fortes donabantur, & captiui sub ea vęniebant, sicq; tempore regum romanorum ipsi reges pro diademate hastas habebāt, quas Græci σκῆπτρα dixere. Nam ab origine rerum pro diis immortalibus veteres hastas coluere, ob cuius religionis memoriam postea simulacris hastæ addebantur. Nec phaleris solum & hastis ob virtutis merita veteres cōstat esse donatos, sed & bullis. Tarquinio enim Prisco omnium primo filium quum prętextę annis occidisset hostem, bullā aureā donatam legimus, vnde bullæ vsus postea successit, adeò vt eorū qui equo meruissent insigne id haberent, quo & nobilium quoq; filii à plebeis secernerentur. Erat & exteris gentibus & nostris hominibus auctoritatis & amplę dignitatis ornatus annulus aureus, cuius fabulæ primordiū aruspices ex Asia tradidere, vinculorum potius interpretatione fatali quàm gestaminis. De Prometheo nanque fabulosum reor, quòd illi annulum primum & ferreum dederit antiquitas. Midæ autem annulum quo circumacto habētem nemo cerneret, quanquam fieri id quidem possit, vt inquit Cicero, quis non etiam alienum à verò, ac magis abhorrentem quoque dixerit? Fama est etiam Pyrrho regi qui bellum aduersus Romanos gessit Achatem fuisse lapidem, non fabulosum, sed preciosissimum, in quo quidem rerum diuersarum, iumētorum, fluminum, nemorum, volucrum, ferarumq; nulla penitus manu artificis, sed naturæ spectarentur imagines, non impressis, sed ingenitis figuris, tam sparsis támque nexis inuicem notis, vt tot imaginum in tam paruo spacio vnaquæque suis digno discerneretur insignibus. Est etiā Polycratis annuli fama vetustior, cuius sardonyx ille in delitiis habitus abiectus in mare capto relatus est pisce, ipso circiter ccxxx anno vrbis nostrę interfecto. Et quāq; iliacis tēporibus nullos fuisse annulos apud Homerū legimus, tū & codicillos epistolarū gratia inusitatos, nodi nō annuli nota colligatos fuisse non dubium sit, apud Carthaginēses tamen ferunt annulorū ornatum accipi solere ꝓ numero expeditionū in quibus militasset. Lacedęmonii ferreis vsi ferūtur. Apud Romanos equestris ordinis annulus quondā fuit ornatus, equites à plebe secernens: nec simul cū equestri senatorioq; ordine cœpit, verùm aliquamdiu pòst annulos habuisse aureos eos manifestū est: siquidem his tātum qui legati ad exteras gentes ituri essent, aurei publicè donabantur, quibus quum

intra domos ferreos gestarent,in publico tantum vterentur:credo quoniam ita exterorũ ornatissimi intelligebãtur, neq; aliis vti mos fuit quàm qui ex ea causa publica accepissent,vulgoq; sic triũphabant vt cũ corona Hetrusca aurea sustineretur à tergo, annulus tamen in digito ferreus erat. Sic triũphauit C. Marius de Iugurtha. Aureum tertio consulatu sumpsisse traditur: sicq; Romæ quidem non fuit aurum nisi admodũ exiguum longo tẽpore : certe à Gallis capta vrbe vt pax emeretur,non plus quàm pondo M. soluere potuere. Secundo etiam punico bello,annulorũ perq̃ rarus erat vsus. Nam quũ ad Cãnensis maximę cladis põpam Hãnibalis iussu in vestibulo curiæ annulos aureos effusos cõstet, eorum tãtus aceruus fuit vt metientibus dimidiũ super tres modios,q̃dã autẽ tres,q̃dam duos integros Carthaginẽ missos asserant: q̃q̃ fama tenuit,vt Liuio placet, quæ propior vero est , haud plus fuisse modio : adiecitq; deinde verbis quo maioris cladis indiciũ esset,neminem nisi equitem aut eorum ipsorũ primores id gessisse insigne. Multi etiam equitũ & qui prætura functi sint è numero, in ferreo censu erãt,annulorũ huiusmodi aureorum vsum aspernati,vt Manilius,L. Suffidius, Calphurniusq; & alii pleriq; fortissimi Romanorũ,tãquam ꝓbrosum,muliebre, & nota dignũ id esset : vnde adhuc illud Gracchi in Neuiũ celebre memoratur, Cõsiderate,inquit,Quirites sinistram eius: en cuius auctoritatem sequimini, qui propter mulierũ cupiditatem vt mulier est ornatus. Qui primus itaq; annulum instituit non ab re læuis manibus atq; latentibus induit, quasi non securus dextrę fuerit ostentandę. Crassus imperator maximus in senectute duos habuit annulos causam præferens quia pecunia ei immensa creuisset: vtq; seueritatis illius priscæ nonnullis annuli omnino nulli, sic præcipuis etiam viris quibusdã lasciuiẽte tunc ætate gẽmati sculptiq; fuere. Ad id auiditatis studiũ progressus est Sylla,vt annuli gẽmæ insculptam eius rei gestæ circũferret imaginẽ,eaq; continue vteretur. Erat autẽ sculptura Bocchus,is superioris Mauritaniæ rex erat qui viuũ Iugurtham generũ traderet Syllæ qui manibus susciperet,quod inter Syllam & Mariũ insanabilis eius discordiæ causa fuit,quæ ferè rem romanã euertit,quum multi qui inuidia in Marium flagrarent,id fuisse opus Syllæ inuulgarent. Pompeii quoq; annulũ gẽmam legimus habuisse,ensiferi leonis cęlaturam habentem. Verùm etiam non ornatus tantũ,sed signandi causa annulum gestare moris erat,vnde neq; plures quàm vnum,neq; singulis nisi liberis quos solos fides decerneret,quę sculptura asseruabatur,habere licebat,ideo gestãdi huius annuli ius famulis nõ erat. Annulos etiam quidam mortis gratia, in cerauneis,& hyacinthis & smaragdis aliisq; gemmis sub quibus venena includebantur parauere. Sic Demosthenes belli dux & summus oratorum Græciæ,sic Pœnorum dux Hannibal,sic Heliogabalus,vt hausto quod sub gẽma annuli habebant veneno,quũ opus esset,hoc est,si quando vis aliqua vrgeret,ilico absumerẽtur. Aureorũ itaq; annulorũ vsus equites , vt diximus,à plebe secernebat,quum eos qui equites non essent ferreos habere mos esset,nec aliud quicquam pacis tempore. Nam in pręliis auro quibusdã arma decorare mos etiã fuit,pręsertim apud Gallos,de quibus nõ ab re extat adhuc Homericũ illud, Aurea cæsaries ollis atq; aurea vestis. Virgatis lucẽt sagulis, tum lactea colla Auro innectũtur. Simili modo

Alexandri

Alexandri quoq; exercitus Argyraspides nonnullos,ob arma argentea appellatos legimus,sicut nostri temporis duces equitésq; lophos habent & galeas, ac lacernas,auro plurimo argentóque redimitas.

Merita victorum ac triumphantium,cognominibus siue prænominibus celebrata, Cap. IX.

Sed præter dictarũ cumulum rerum,cognomina siue prænomina etiam his qui meruissent ex rebus clarissime gestis ad nominis diuturnitatem addebantur, veluti Romulo à ῥώμη, hoc est, robore dicto, quẽ Quirinũ veteres cognominauere,tãquàm id cognomẽ Martium quippiam & bellicosum prę se ferret. Veteres enim lãceam Quirinũ vocare solitos legimus,eam quoq; in regia positam Martem appellare. Lãcea quoq; donari consueuisse illos qui in bellis quàm acriter strenuéq; pugnãtes fortitudinis laudem meruissent,proinde effectũ esse vt Romulus veluti Martius quidam deus et pugnax,Quirinus diceretur: quanquam nec clari desint auctores qui id cognomen ex eo ductũ asserant,ꝙ ciues quirites appellarentur,qui regi suo nomen imposuere,siue ꝙ Cures rex ipse Romanus vixerit. Camillus dictator recuperata ex hostibus patria,ac in vrbem triũpho inuectus,rediens iocis militaribus quos de more incõditos iaciebãt,Romulus ac parẽs patriæ cõditórq; alter vrbis haud vanis laudibus appellatus est: nec aliter M.Claudium quinquies cos. Marciq; filium cognominatum perhibent: quũ enim esset exercitatione bellicosus, manu ac toto corpore potens,et vir suapte natura ad dimicandũ ardens,ei sicuti Possidonius inquit,cognomen quod Martium est primum ex familia fuisse Marcello: atq; vt eodem Possidonio auctore Fabiũ clypeũ,sic hũc à Romanis gladium vocitatum constat. Sic M.Manilio quia Gallos primus ab arce depulit,quũ per noctẽ inuasere capitolium,Capitolino ei cognomen est inditum. Aphricani autem militarisne prius fauor, an populares auræ celebrauerint, an sicuti Fœlicis Syllæ,Magniq; Pompeii patrum memoria cœptũ ab assentatione familiari sit, non satis compertum habeo,primus certe hic imperator nomine victæ à se gentis, vt inquit Liuius, est nobilitatus: quod equidem profiteor apud tantum auctorem me non parum admirari,quum Cn. antè Martius captis Coriolis vrbe Volscorũ,Coriolanus ob egregia militiæ facinora dictus sit. Quid Cato ille primus, nónne Censorius à seueritate censoria, quum Priscus antea vocaretur,postea Cato virtutis & sapientiæ quasi cognomentum ei est additum? siue vt Cæsariensi placet, à catus,quod non,vt aiunt, sapiẽtem sed acutum sonat,vt Helius Sextus & Varro tradunt: siue ꝙ quum Plutarcho auctore Romani in quo multarum rerũ vsus & experientia vigeret Catonem nominauere? Fabius item Rutilianus simul concordiæ causa,ne humillimorũ manu comitia essent, omnem forẽsem turbam excretam in quatuor tantũmodo tribus cõiecit, Vrbanásq; eas appellauit: adeóq; eã rem acceptã gratis animis ferunt,vt Maximi,qđ tot victoriis non poterat,nomen,hac sibi ordinũ temperatione pararet. Q. quoq; Fabius Cunctatoris sibi cognominationem asciuit, siue ꝙ ingenio & suapte natura remissior esset, quippe qui armorũ clementia ouicula iudicaretur, siue ꝙ deindustria nouã victoriam ac salutarem cunctando, nec cũ hoste confligendo romanam rempub. restituerit. Alter quidam ꝙ paucis post patris obitum diebus fu-

nebribus

nebribus ludis gladiatorum munus exhibuerit Celerem vocauerũt, celeritatem ac apparatus maturitatẽ admirati, sicut Appium Claudiũ victis Vulsinẽsibus audaciæ cognomento nominatũ. In annalibus etiam scriptum esse inuenio, L. Sicciũ trib. pleb. plus quàm credi debeat strennuũ bellatorem fuisse, nomenq; ei factum ob ingentem fortitudinem, appellatúmq; romanum Achillem: nec aliter hac L. Siccius, Q. Cottius propter fortitudinem cognominatus est. T. Manlio summo loco nato cognomentum est Torquatus, causámque cognomẽti fuisse accepimus, Torquis ex auro induuias, quam ex hoste quem ceciderat detractam induit, quo ex facto ipse posteriq; eius Torquati sunt cognominati. Valerius autem Maximus adolescens ac tribunus militaris sua etiam virtute nixus & opera corui alitis repentẽ diuina quadam vi aduolantis & aduersarii oculos & prospectum alis & vnguibus prępedientis, quia ducẽ Gallorum vicit interfecitq;, ob hanc causam cognomen sibi Coruini vẽdicasse haudquaquam est nobilium scriptorũ qui secus dixerit. Idem ob victam Messanam, nobilissimã Sicilię vrbem, primùm honoris causa Messana, deinde paulatim vulgo literam permutante Messala nuncupatus. Cornelius Rufus eo decemuiro, bello punico secundo, suadẽte vt libri Apollinares ex libris Sibyllinis instituerẽtur, Sibylla ob eam rem postea vocatus est, & vt nos antè diximus corrupto deinde vocabulo Sylla nominari cœpit: vnde & Sylla dictator postea sequitur, qui Fœlix cognomento vt apud Latinos habitus est, sic apud Græcos se inscripsit L. Cornelium Syllam venereum, vt in chæronia Plutarchi qui de hoc græcè descripsit notum est, et vt de bello Mithridatico trophæa pariter inscripta reperta sunt: nec id ineptè, Plurimũ enim Veneris, nõ nox, vt inquit Menãder, sed fortuna sortitur, cui cũ clarissime rebus ipsius gestis sese ipse dicauit, exclamãs iuxta Oedipodem Sophocleũ, Ego meipsum fortunæ filium fero. Iulius Cæsar prænomen imperatoris & cognomẽ patris patriæ inter alia permulta nomen suũ illustrantia decerni sibi voluit. Huius successor Octauius quoq; Cæsar, ampliore Augusti cognomine dictus est: vel ꝙ magnos, sãctos, fœlicesq;, augustos vocãt: vel ꝙ loca religiosa et in qbus quid auguratò cõsecraretur, augusta dicerentur, ab auctu, vel ab auiũ gestu, gustúq;, quę idẽ sunt. Q. Fabius Maximus gallica victoria cognomẽ Allobrogis sibimet ac posteris peperit: sic à deuictis hostibus bello, Germanici sibi cognomen meruit. Hæc itaq; cognominationem siue prænominationẽ assumunt apud nostros, quemadmodum apud Græcos huiuscemodi indi solebant prænomina siue cognomina: sic Dionysio plurima ab rebus quas egit sunt ab hominibus indita. Nam alii Bacchum à mulieribus quæ bacchantes illum sequebantur dixere, alii à torculari quo vinum exprimitur Lenæum, quidam Bromium, à tonitu qui in eius ortu contigit. Pingenius insuper ex eadem appellatur causa. Quinetiam triumphator dicitur, ꝙ primus omnium de Indis, multis cum spoliis in patriam reuersus triumpharit. Liberum etiam appellatũ putant, non ob licentiam linguæ, sed quia liberat animum à seruitio curarum efficiatq; vegetiorem, & audaciorem in omnes conatus reddat: patrẽ proinde, ꝙ de Indis victoria potitus, Thebani sese liberos ipso viuẽte & quasi sub optimi patris tutela seruatos arbitrarentur. A rebus gestis insuper alia, sicuti Sotera & Callineon: à

virtute

virtute,vt Euergetē & Philadelphon. Iam excellentem virtute abstinentiæ Aristidē fuisse asserūt,tanta vitæ integritate Phorionē vt cognomine ille iustus,hic bonus sit appellatus. A virtutis quoq; præstantia prudētięq; ac viriū,Iouis filios appellauerunt,vt Aeacū,Minoa,& Sarpedona. Ferocissimos & immanes & alienos ab omni humanitate tanquam è mari genitos,Neptuni filios dixerūt, Cyclopa,Geriona et Lęstrygonas: à fortunę fœlicitate,vt Eudęmona,sicut Bassum secundum vocatum legimus: ab exitio verò vrbium,siue peritia disciplináq; obsidionis faciendę,machinarúmq; solertia,& ad expugnanda oppida inuentione, Poliorcetes cognomentum fuit Demetrio Antigoni filio,duci illius temporis inclyto. Nonnullos adhuc è nascendi sorte nuncupamus, vt Proculos qui foris procul absentibus parentibus nati sunt,Posthumius qui patre mortuo, Vopiscum quum ex gemellis superstitem alteri esse contigerit,Cęsarem quum enecta parente exciso vtero gignitur,sic Scipio Aphricanus prior natus,primúsq; Romanorum ob cæsum matris vterum Cæsar dictus est,Seruium qui mortua matre in vtero seruetur. Nonnullos corporeum etiam prænomen siue cognomen habuisse legimus. Horatius enim Cocles quum alterū oculum antea bello amisisset, cognomētum admisit quasi lusci et vno lumine tantum cernentis. Luscos enim et vnoculos coclites dixerūt veteres,sicq; Cyclopas coclites legimus dictos, ꝗ oculum vnum habuisse memorantur. Quidam tamen id ex simitate nasi tractum autumant,qui sub ipsa fronte ita depressus demissusq; erat vt nullum fere inter oculos discrimen extaret,ipsáq; supercilia commixta inuicem confusáque forent: iccirco volētibus eū multis Cyclopem nominare,delapsa loquendi consuetudo obtinuit vt iam cocles à plurimis appellaretur. M. quoq; Tul. in extrema nasi parte eminens quoddam in figuram ciceris habuit,à quo Ciceronis cognomētum sibi inditum est. Q. etiam Fabius Cūctator à verruca in labiis verrucosus, & Cneus ob insigne nęui appellatus. M. Curius & Cn. Papyrius Carbo quia cum dentibus eos nasci contigit, ob id Dentati cognominati sunt. Neoptolemus à capillorum qualitate Pyrrhus,à quo & pyratica primum ars perhibetur inuenta. Ascanius à prima barbæ lanugine,quę ei tēpore victoriæ nascebatur,Iulius. Artaxerxes à dextra manu illius læua longiore,Longimanus. Ancum prænomen Varro ex Sabinis translatum putat. Valerius Ancias scribit ꝗ cubitum vitiosum habuerit,quod gręcè ἀγκὼν vocant. Papyrius è præcipua pedum pernicitate Cursor. Quorum verò in nascendo non caput sed pedes primi extiterant, qui partus difficilimus & ęgerrimus habetur, Agrippæ appellati, vocabulo ab ęgritudine & pedibus cōficto. A cognatione alios dictos legimus, vt Manlios,& Cornelios,& Pompeios,quos quia auctor ex Hispania Pompeius boum pompam duxerat alii cognominatos perhibent. Sic apud Gręcos Heraclides,& Pelopidas à morū imitatione & quadā quasi similitudine aliis plurima contigerunt, viuentium gloriam prorogantia: quum alii fulmina, vt, geminos duo fulmina belli Scipiadas,cladem libyæ: alii victrices aquilas & accipitres inuictos,alii & diuos deóq; genitos, vt Alexander ille Macedo,& præter eum ducem pleriq; alii cognominari se ingenti cum voluptate voluerint.

T quoniam eò impendi labor ac periculũ persæpe solet vnde emolumentum atq; honos speretur, nec discriminis quippiã sint aggressuri homines si magnis conatibus magna præmia haud ꝓponantur, fuerunt pręter hęc quæ modo diximus alia ob strenue gesta fortissimis ducibus, auxiliariis, & legionibus, tũ ex senatusconsulto, tum ex maiorũ liberalitate concessa, quæ plurima quidẽ & varia prodũtur. Decreuerũt enim ad præmia superiori Aphricano paribus ornamẽtis exoluẽdas statuas plurimas, & triumphali etiam habitu visendas, in pluribus & celeberrimis vrbis partibus, in comitio, in rostris, in curia, in capitolio ponere decreuerunt, continuum per omnes vitæ annos consulatum & perpetuamq; dictaturam tribuere: decreuerunt vt imago eius triumphali ornatu è templo Iouis optimi maximi exiret, & quę sibi neq; plebiscito dari, neq; senatuscõsulto illius magnitudo animi ac spectata modestia passa est, post obitum recusare non potuit. Liberalis etiam po. ro. magnitudine munerũ, ꝙ Attalo regi Asiam dono dedit: sed Attalus testamenti æquitate accepti muneris haud immemor, qui eandem Asiam moriens po. ro. legauit. Eumenes Attali regis frater, & qui auxilio aduersus Antiochũ Macedonem fuit, omnibus Asiæ ciuitatibus quas Antiochus bello amiserat à senatu donatus est. Pompeius Deiotaro Galatiæ regi Armeniã minorẽ contulit, ꝙ socius bello Mithridatico fuerit. Numidarum item rex Massinissa in amicitiam receptus à P. Scipione Aphricano, multa & præclara rei militaris facinora quũ fecisset, ob quæ victis Carthaginensibus & capto Syphace cuius in Aphrica magnum atq; latũ imperiũ, magnã gloriã nostris hominibus peperit, po. ro. quascũq; vrbes & agros quos manu ceperat sibi dono dedit. M. Curius quũ Italia Pyrrhum regem exegisset, decretis à senatu septenis iugeribus agri populo, sibi autem quinquaginta, popularis assignationis modum nõ excessit, parum idoneum reipub. ciuem existimans qui eo quod reliquis tribueretur contentus non esset. P. Cornelii quoq; Scipionis consulis decretum de agris militum eius fuit, vt quot quisque eorũ annos in Hispania aut Aphrica militasset, in singulos annos bina iugera acciperet. Scipionem itẽ posteriorẽ dona militaria his qui strenuã operam ediderant diuidentem, T. Labienus vt forti equiti aureas armillas tribueret admonuit, eoq; se negante id facturum ne castrensis honos in eo qui paulo antè seruiuisset violaretur, ipsi ex præda gallica aurũ equiti largitus est: nec tacite id Scipio tulit, nanq; equiti, Habebis, inquit, donum viri diuitis: quod vbi ille accepit, proiecto ante pedes Labieni auro, vultũ demisit. Idem vt audiuit Scipionem dicentem, Imperator te argenteis armis donat, alacer gaudẽsq; abiit. C. etiam Marii præcipuus non solum, cæterum præpotens gratæ mẽtis fuit affectus: duas enim Camertium cohortes mira virtute vim Cymbrorum sustinentes in ipsa acie aduersus cõditionẽ fœderis præter omnes leges ciuitate donauit: quod quidem factum quum à nonnullis accusaretur, aiebat verba legum propter armorum strepitum exaudire nequiuisse. Insuper quum C. Lucius sororis filius atque præfectus in eius secundo consulatu militi cuidam præstanti forma Trebonio nomine sub se militanti vim afferret, & ab adolescente occisus esset, multis Trebonium

bonium accusantibus ac nullis patrocinantibus, Trebonius à se illum occisum qui in magistratu esset non negauit, sed hanc necis causam dixit atq; probauit, q Lucio se solicitati obstitisset, & quamuis multa darentur, suum tamen corpus nunquam prostituere voluisset: itaq; Marius quæ pro præclaris militiæ facinoribus corona dari cōsueuerat ferri ad se iussit Treboniōq; imposuit. Bādius quum aliquando Marcellum salutasset, quis nam sit homo Marcellus rogat, quis illū probe norat antea: eo autem respondente, L. Bandius, quasi lętatus magnopere admiratúsq; Marcellus, Tu ille Bādius es, inquit, cuius maxima inter Cannarum bellatores fama est q P. Aemilium cōsulem solus ne deserueris, in quem cum densissima coniicerentur missilia ea corpore subiiciens excepisti? assentiente Bandio & vulnera quædam ostentante, Talia, inquit, quum in nos amicitiæ signa proferres, ad nos cur non cōfestim ibas? an nos ad retribuēda amicorum virtutis præmia quibus & penes hostes tantus habetur honos iniquos cēsuisti? Hæc benigne locutus comprehēsum dextra iuuenem eximio ad pugnam equo & quingētis argēti drachmis donat. Hannibal militibus suis quoq; Insubrium agro in concionē vocatis, amplissima & certissima pręmia pronunciat. Agrum enim sese daturū in Italia, Aphrica, Hispania, et vbi quisq; velit immunē ipsi qui accepisset liberisq;: qui pecuniam q̄ agrū maluisset, eius se voto satisfacturū: qui Carthaginenses ciues fieri vellent, potestatem facturū: qui domos redire mallent, daturum se operam ne cuius suorū populariū immutatam secum fortunam esse vellent. Seruis quoq; dominos prosecutis libertatē proponit, bináq; pro his mancipia dominis se redditurum, eaq; vt scirent rata fore, agnum lęua manu, dextra silicē retinens, si falleret, Iouē cęterosq; precatus deos ita se mactarent, queādmodum ipse agnū mactasset, et secūdū precationē pecudis caput elisit. Et ne sua deessent præmia claris gestorū titulis, eminentibus Cæsar grauioribus præliis, singulis legionibus quæstores præficiebat qui fortiter agentes agnoscerent, & remuneratione dignos afficerent. Diuitias idem ac pecunias non voluptatis aut suarum gratia delitiarum ex bellis cumulasse, sed cōmunia potius virorum fortium pręmia apud se conseruata iacere voluit seq; maxima ex parte locupletari putans quoties illa benemeritis viris militibúsq; impartisset. Aurum nanque & argentum cæterásq; diuitias ex hostibus partas, quāta horum aderat copia magno in numero Romam mittebat, ædilibúsq; ad spectacula tribuens, prętoribus quoq; atq; cōsulibus eorúmq; donans vxoribus multos sibi allexit, aliósq; omni spe donisq; dimisit. Illud inter cuncta nec silentio prætereūdum, q ærarium po. ro. quod tot reges victi, tot Asiæ populi, tot nationes, tot bella, tot triūphi compleuerant, & tot annis intactum māserat, primo introitu in ciuili bello suo, vno die solus exhausit, intérq; alia vt scriptū est protulit ex eo laterum aureorū xxxvi. milia, & innumera pondo, trium milium, siue vt alibi, quatuor milium centum triginta & quinque, argenti verò nōgentorum propè milium. Nec aliam ob rem, vt diximus, quàm cupiditate largiendi: nam vt alter ait, Nemo liberalius victoria vsus est: nihil enim sibi retinuit nisi dispēsandi libertatem. Inde magnifica & probāda omnibus Titi vox, & exhortatio illa Hierosolymarum obsidione, Me pudeat, inquit, nisi eum qui prius murum ascenderat remuneratione

inuidendum

inuidẽdum fecero, vt si quidem vixerit similibus præsit. Nec pollicitis minor inuentus, qui in cõcione, ea deuicta dixit illis, qui maiore vi decertassent, & præclaris facinorũ titulis naturam suam rebus bene ac fortiter gestis nobiliorem reddidissent, præmia & honores redditurum, nec eorum vllum qui plus alio laborasset iusta necessitudine cariturum. Confestim itaque iussit eos quorum partes erant, indicare quosnã scirent omnes fortiter gessisse, & nominibus suis quosq; interpellans præsentes collaudabat, quasi qui domesticis recte gestis, satis superq; lætarentur, & coronas eis aureas imponebat, & torques longasq; hastas & signa ex argento facta donabat, & vniuscuiusq; ordinem mutabat in melius: quin etiam ex manubiis aurum & argẽtum, vestes item aliamque prædam summa quadam liberalitate distribuens.

Superstitum non solum sed defunctorum ducum memoriæ celebres tituli, et de columnis, obeliscis, pyramidibus, arcubus, statuis, clypeis, tabulis, cantarisque ad id exædificatis, Cap. XI.

Vnc memoriæ nedum superstitum sed defunctorum ducum prorogatæ celebres titulos referamus, ac primum Iouis, qui vt cæteris deitatis nomine, ita & rebus gestis multorũ opinione superior fuit. Etenim, vt Euemerus qui res gestas eius & cæterorum qui dii putantur colligens, historiamq; contexens ex titulis & inscriptionibus sacris quæ in antiquissimis templis habebantur auctor est, in phano Iouis trifilii auream columnam esse positam ab ipso Ioue constat, in qua titulo monstrante sua gesta perscripsit, vt monumentũ esset posteris rerum suarum. Sesoosis finem expeditionis in Thracia statuens, multis in locis ab se deuictis colũnas erexit, in queis Aegyptiis quas sacras dicunt literis scriptum extat, Hanc prouinciam armis subegit rex regum, princeps principum Sesoosis. Quid Alexander ille Macedo? nõnne in Sogdianorum finibus Alexandriam condidit ad cõtestandos itineris sui terminos? quo in loco ab Hercule primũ, à Libero deinde patre, Cyro item & Semyramide atq; ab ipso Alexãdro deniq; aræ sunt constitutæ, quòd proximum gloriæ omnium duxerint illò vsque promouisse itineris sui metas, ab illa parte terrarũ fluuio fines secante, quem Bactri soli Iaxatem vocant, Scythæ Filin nominant, hunc eundẽ esse Tanaim exercitus Alexandri magni crediderunt: verum vbi Demodamas Seleuci & Antiochi regũ dux, satis idoneus verò auctor transgressus amnem istum titulos omnes supergressus, alium esse q̃ Tanaim deprehẽdit, ob cuius gloriæ insigne dedit nomini suo vt altaria ibi strueret Apollini Dindimo, hoc est, Colliminio, q; limes Persicus vna cum Scythis iũgeretur. Idem Alexander triũphorum suorũ auspiciis condidit in ægyptii maris littore vrbẽ aliam sui nominis, quam metatus est Denochares siue Democrates, architectus memorabili ingenio, xv milia passuũ laxitate cõplexus, ad effigiem Macedonicæ chlamydis, hoc est, orbe gyrato, lacunoso dextra læuaq;, anguloso ꝓcursu, iam tũ tamen quinta situs parte regi dicata. In diuersis insuper Asiæ regionibus xii inuenitur cõdidisse muros eorũ, insigniẽs græcorũ quibusdam elemẽtorũ characteribus, vti legeretur in eis, Alexander rex filius Iouis fecit. Idem Herculis & Liberi patris laboribus superatis præcepit ei quem Persidi præfecerat, vt pilas solidas auri pedum vicenûm quinûm erigeret, & in his facta eius scriberet

poneretq;

poneretq; in vltima India vltra Liberi patris & Herculis trophęa: vnde ad præceptorē suū Aristotelē scribēs, Et ego, inquit, mea quinq; aurea trophęa prioribus altiora denis pedibus statui, atq; imperaui, quæ miraculo sint futura, charissime præceptor, posteris, scilicet nō parua admiratione nouū perpetuúmq; virtutibus monumentum, non inuidendū mortalibus perpetuæ de nobis opinionis & animi industriæ. Huius regis gloriam emulati sunt Romani, sed non diuitias adæquarunt: statuerūt enim columnas & ipsi quę rerum gestarum referrent memoriam, sed æreas atque marmoreas. Augustus nanq; victor totius Aegypti quam Cæsar pro parte superauerat, multa de nauali certamine sustulit rostra, quibus conflatis quatuor fecit columnas, quæ postea à Domitiano in capitolio sunt collocatæ: nā rostratas Iulius posuit victis Pœnis nauali certamine, è quibus vnam in rostris, alteram ante curiam positam constat. Fuerunt & marmoreæ colūnę, quibus apud maiores, nobiles aut sub montibus, aut in mōtibus sepeliebantur: vnde natum est vt supra cadauera aut pyramides fierēt, moles ab imo latissimę, in summitates acutissimas desinentes, sic dictè, quòd ad ignis speciem in conum tenuarētur, aut ingentes collocarentur columnæ. Verum quanquā de pyramidum mole ac forma scripserint Herodotus & Homerus Durisianus, Aristagoras, Dionysius, Artemidorus, Alexander, Polyhistor, Buthoriades, Antisthenes, Demetrius, inter omnes eos tamen non constat à quibus cœptæ sint auctoribus. Erigendarum autem dicandarúmque pyramidum causa in Aegypto, regum pecunię ociosa & stulta ostentatio à plerisque traditur, ne pecuniā successoribus aut emulis insidiantibus præberēt, aut ne plebs ociosa langueret. Colūnarum verò vsus in Romanis cœpit à Cornelio Menio qui priscos deuicerat, anno vrbis cōditę ccccxvi. Erat & in foro Traiani columna sub qua ossa eius posita in vrnam aureā collocata fuisse constat, permanentq; duæ adhuc Romæ Hadriani & M. Antonii suis nominibus celebres. Harum autē ratio est, quibus dicatę fuerint attolli super cæteros mortales, queādmodum in vrbe Roma inter diuersas moles obeliscos videmus plures, aliosq; iacentes, alios erectos, quos imperatores maximi bello domitis gētibus & prosperitatibus clarissimarū rerum gestarum elati diis superis in religione dicarunt. Sic Sesoosis Aegypti rex obeliscos ex lapide puro duos erexit, vtrūq; altū cubitis centumuiginti, in quibus tum imperii magnitudinem, tū quas subegit nationes descripsit. Sic apud Hyberos pugnacē gētem tot obeliscos erigere circa cuiusq; sepulchrū moris erat quot homines ex numero hostiū ille necasset. Erāt & Triūphales arcus, suntq; adhuc Romæ suo loco, imprimis imper. Cæsaris, L. Septimii, & imper. Cæs. M. Aurelii, Antonini Pii, rerum suarum insigni marmore & claro artificio, vt impressa docet inscriptio. Et arcus etiam triumpho insignis Constantini, quem incisæ literæ liberatorem vrbis, fundatorē quietis indicāt. Est & nobilis atq; triūphalis Hierusalem, hunc titulū habens, Diuo Vespasiano & Diuo Tito filio. S. P. Q. R. Pauca reliquorū deinde vestigia supsunt, quanq̄ trecētos et viginti triūphos ab vrbe cond. ad hęc ipsa quę modo diximus tēpora numerent. Nec etiā dubium est ob virtutis miraculū quin maiores nostri reges ipsos vita functos iactare sūmis laudibus ac nouis et exquisitis honoribus cœperint, siue vt fieri solet in adulationē eorum,

siue ob beneficia quibus erãt humanitate compositi, ipsi reges deinde cum charissimi fuissent his quorum vitam composuerant multisq; honoribus referserãt, non paruum deniq; sui desiderium de medio sublati reliquerunt: sicq; homines ætatis illius siue Samii, siue Corinthii, siue Assyrii, siue Aegyptii, siue alterius gẽtis fuerint, simulachra finxerunt & statuas, vt haberẽt quo aliquam voluptatem ex imaginum talium prospectione reciperent, progressique lõgius per amorem memoriam cœperũt colere defunctorum vt & gratiam referre benemeritis viderẽtur, et successores eorũ allicere ad bene imperandi cupiditatẽ: quod orator eximius in Natura deorum monet dicẽs, Suscepit autem vita hominis cõsuetudóque communis vt beneficiis excellentes viros in cælũ fama ac voluptate tollerẽt. Hinc Hercules, hinc Castor, hinc Pollux, hinc Aesculapius, hinc Liber, & alio loco, atq; alio, & in plerisq; ciuitatibus intelligi potest, acuendæ virtutis gratia: aut quo libentius reipublicæ gratia periculum adiret optimusquisque, virorum fortium memoriam honore deorum immortalium consecratam. Hac ratione Mauri proprios reges, Romani suos Cęsares, & qui viri fortitudine insignes erãt consecrauere. Inde per gentes & prouincias singulas varia deorum religio mutatur, dum non vnus ab omnibus deus colitur, sed propria cuiq; maiorũ suorum cultura seruatur. Hoc ita esse Alexander Magnus insigni volumine ad matrem suam scribit, metu suæ potestatis proditũ sibi à diis, hominibus, à sacerdote secretum, quòd maiorum & regũ memoria seruata sit: inde paulatim cultu in metum verso, superstitionem mortiferam irrepsisse, verùmque esse poëticum illud, Primos in vrbe deos fecit timor. Quo autem tempore huiusmodi diuini honores mortalibus esse cœperint, non est obscurum, præsertim quum nulli reges ante Saturnum vel Vranum fuerint, & Iouis temporibus ab initio templa constituta essent, & noui deorum cultus inuenti. Sic hominum effigies quum nõ solerent, exprimi cœpere, nec nisi ab aliqua insigni eorũ qui diuturnitatem nominis meruissent: primoq; sacrorum certaminum victoriæ, maximeq; Olympiæ, vbi omnes quicũq; victores fuissent simulacra effingi solere moris erat, eorum qui ter huiusmodi in certamine superiores euasissent, ex vniuerso corpore lineamentis ad ipsorum similitudinem expressis. Primus tamen hic statuarum honos, vt videre videor, Græcis debetur, nullisque apud eos reor plures dicatas q̃ Demetrio Phanostrati filio Phalereo, qui quum apud Athenienses cõcionaretur vrbi pręfuit annis decem, æreisq; statuis honoratus est trecentis sexaginta, quarum plures equestres erant, & in curribus seu bigis stabant summóque studio ferme intra quadringentos dies consumatę erant. Iam quum apud Athenienses clarissimus esset, sic quoq; ipse ab ea quę cuncta consumit inuidia tentatus, quippe insidias passus à quibusdam, mortis sententiam absens excepit, non tamen eius corpore potiti sunt, verùm ipsius deiiciẽtes imagines, ærugine de industria fœdatas, alias quidem vendiderunt, alias submerserunt, alias in frusta conciderũt, vna autem in acie seruata: atque hoc intulisse Athenienses huic Demetrio, iubente rege proditum est. Apud Romanos etiam & pedestres et equestres statuas proculdubio aliquãdiu in summa veneratione & auctoritate habitas constat, equestrium tamen origo perquàm vetus est, & cum fœminis etiam honore communicato,

to,exemplo Clodiæ cuius statua equestris erat, ceu parum esset toga eam cingi, quum nec Lucretiæ, nec Bruto qui expulerant reges, propter quos Clodia inter obsides fuerat decerneretur: & quanquam Catonis in censura vociferationes essent,mulieribus romanis in prouinciis statuas poni,non tamen potuit inhibere quominus Romæ quoque ponerentur,sicuti Corneliæ Gracchorum matri ,quæ fuit Aphricani prioris filia . Togatæ antiquitus statuæ dicabantur , deinde nudæ,hastam tenentes: græca enim res erat,statuas nudas dicare, nihilq; in eis condere: ecōtrario verò romana,togas & militares thoracas superaddere.Cæsar quidem dictator loricatam sibi in foro dicari passus est statuā.Fuit Marci Tremelii equestris toga,qui Samnites bis deuicerat,captaq; Anania populū stipendio liberauerat.Fuit etiam Scipionis qui bellum in Asia gessit, Antiochúmque deuicit non solum cum chlamyde sed etiam cum crepidis in capitolio sita. Dicabantur quibusdam argenteæ,quibusdam aureæ . Pompeius nanq; in triūpho Pharnacis qui primus regnum tenuit in Ponto argēteam trāstulit. Mithridates item currus aureos & argenteos,quanquā nec desint qui argenti vsum primum Diuo Augusto dicatum in statuis falsò arbitrentur. Aurea autem statua, ac omnium prima nulla inanitate,in templo Anetidis,numine gentibus illis sacratissima posita est. Antonii deinde Parthicis rebus direpta statua quoq; regis Assarii quā non adorasse capitale erat,ex auro fuit sexagintarúmq; cubitorum proceritate. Domitianus etiam apud nostros quum de Dacis Germanisq; triumphasset,tantæ fuit insolentiæ atque superbiæ vt aureas atq; argenteas statuas sibi in capitolio poni iusserit.Ex ære etiam primam Romæ statuam cōflatam, & Cæreri primùm dicatam ex Spurii Cassii peculio quem regnum appetentem pater eius occiderat inuenio.Statua quoque Horatii qui & Cocles cognominatus est ęnea fuit,& in æde Vulcani posita est,quę detrimentū corporis acceptum (claudus enim teste Plutarcho postea fuit)quod armatus in Tyberim desiliens tyrrheno telo sautius ille admiserat ostendit,Liuius licet obstet, multísq; superincidentibus telis incolumē ad suos transnatauisse asserat.Cæsar dictator nō solum sibi in foro dicari statuas passus est, sed disiectas Pompeii statuas reposuit. Ex hoc etiam Augusti Cęsaris morem probandum cēseo, quòd illustrandis ducibus antiquis qui romanū imperium auxissent exactissimam diligentiam impendit,opera cuius reintegrans ac titulos,dedicatis omnium statuis triumphali habitu in porticibus sui fori:factum placet,nec minus ratio: siquidem edicto præfatus est,eo se proposito id agere,vt essent quorum ad exēpla & ipsius & superioris temporis clarorum virorum formarentur mores,ad quorúmque veluti præsentem regulam institutos principes suos po. ro. exigeret: sapienter vtique. Nam quum aliquando statuæ fuissent insignia virtutum & his ponerentur qui ingenio & doctrina præstarent, quíque magna gessissent, aut mortem pro republica obiissent,quales decretas legatis à rege Veientium interfectis legimus, nullum mortuo , Ciceronis sententia , ab homine mortali vel carius vel diuturnius præmium vel gratia maior vlla pręstari potest quàm statuæ vel sepulchri.Harum rerum gestarum & gloriæ memoriā quamplurimi ex his quos diximus bellorum duces æternitati commendari posse existimantes ardenter affectarunt,

tanquam plus præmii de vrnis & figmẽtis huiusmodi sensu carentibus adepturi, quàm ex conscientia honeste recteq́ factorũ. Quòd autem sit pulchrum veluti exigua hęc & minima spernere ad ascensum veræ gloriæ tendentẽ, Cato Censorinus monstrauit, qui interrogatus quã ob rem inter multos præclaros statuam non haberet, Malo, inquit, ambigere bonos quã ob rem id non meruerim, q̃ quod est grauius cur impetrauerim mussitare. Militari etiam gloriæ clypei se ingerunt, quos in sacro vel in publico priuatim dicari instituti veteris fuisse cõperio. Primus qui hoc egerit, Appius Claudius fertur: is dico q cũ Seruilio cos. fuit, anno vrbis cclxx. Posuit enim in Bellonæ æde maiores suos, voluitq́ in sublimi videri, & clarissime gestorũ titulos legi. M. Aemilius in consulatu collega Q. Luctatii post eũ nõ in basilica modo Aemilia, verùm & domi suæ posuit, placuitq́ plenã virtutis imaginẽ reddi clypeo cuiusq́ qui fuerit illo vsus. Hos Pœni ex auro factitauere: sicq́ clypeos & imagines secũ in castris vexere. Eiusmodi quoque scutis apud Troiam pugnatũ est, expressis quoq́ imaginibus: & clypeus supra fores capitolinæ ædis vsq́ ad incendium primũ fuit, tãtáq́ maiorum quidem nostrorum auctoritas in ea re annotatur, vt L. Manilio Fuluio cos. anno vrbis dlxxv M. Aufidius tutelæ capitolii redẽptor, docuerit patres argenteos esse clypeos qui pro æreis per aliquot iam lustra assignabantur. Tabulis similiter pictis sunt qui rerum suarũ memoriam excoluerunt, vt L. Aemilius Paulus, Luciusq́ Scipio, ac Messala princeps. Horum enim primus de Liguribus triumphans gestorum ordinem in tabula pictum publicè reliquit, secundus tabulam victorię suæ asiaticæ in capitolio posuit, tertiam tabulam pictã prẹlii quo Carthaginenses & Gerionem in Sicilia vicerat in latere curiæ hostiliæ affixit, anno ab vrbe cond. dccccxl. Arator autẽ ille Arpinas & manipularis imp. C. Marius non clypeis pendẽtibus, non pictis tabulis, non toreumate signóve, non statuis, marmore, aut ære, nõ obelisco, non triumphali arcu, non pyramide, non columna, non pila aurea ædificióve quopiam tantum, sed cantharo res suas clarissime gestas illustrauit. Post Iugurthinum enim & cymbricum theutonicúmq́ triumphum, cantharis potasse Liberi patris exemplo traditur, quo inter bibendũ indice illius victoriæ ex Asia ductæ suam compararet ac simillimam redderet.

Ludorum celebrationes, *Cap.* XII.

POst hæc insuper ludorum celebrationes, siquidem ad natales eorum, vel templorum nouorum dedicationes, vel vota ducum persoluenda ingenti confluentis multitudinis copia sunt constitutæ: & primitus quidẽ venationes quę vocãtur munera Saturno deo sunt attributæ, siue φ ad expeditiones ituri, debeant pugnas & coëuntes inter se acies spectare, ne in bello armatos hostes, vel vulnera, vel sanguinem perhorrescant, siue vt nonnulli perhibent, hãc apud veteres deuotionem factam, vt contra hostes ciuium sanguine primũ tali deo litaretur. Pescenius enim Festus in libris historiarum refert Carthaginẽses Saturno humanas hostias solitos immolare, & cum victi essent ab Agathocle Siculorum rege iratum sibi deum putauisse, itaque vt diligentius piaculum soluerent, ducentos nobilium filios immolasse, tantum religio potuit suadere malorum, vt tãtam ciuitatis partem occiderent, quantã fortasse

tasse nec Agathocles victor occiderat. Idem in Latio quoq; eodem genere sacrificii cultus est, non quidem vt homo ad aram immolaretur, sed vt in Tyberim de ponte Miluio mitteretur. Verùm id genus sacrificii ab Hercule fuit postea cum Geryonis pecore ex Hispania per Italiam reuertente sublatum, persuasitq; illorum populis vt faustis sacrificiis infausta mutarent, ritu tamen permanente, vt pro veris hominibus imagines iacerentur è scirpo, vt Ouidius in fastis docet, Donec in hæc venit Tyrinthius arua, quotannis Tristia Leucadio sacra parata deo. Illum stramineos in aquam misisse quirites Herculis exemplo corpora falsa iace. Hæc sacra vestales etiam virgines fecisse his verbis idē poëta meminit, Tum quoq; priscorum virgo simulacra virorum Mittere roboreo scirpea ponte solet. Ex his caussis quæ de origine huius festi relatæ sunt apparet, Saturnalia vetustiora esse vrbe romana, adeò vt ante Romā in Græcia hoc solēne cœpisset. L. Accius in annalibus suis refert his versibus, Maxima pars Graiûm Saturno & maxime Athenæ Conficiunt sacra quæ cronia esse iterantur ab illis. Quûmque diem celebrāt per agros vrbesq; fere omnes Exercent epulis læti famulósque procurāt Quisq; suos. Nostrisq; itidem etiā mos traditus illinc est, vt cū dominis famuli epulentur. Ibidem eodē quoq; tempore quum diu etiam humanis capitibus Ditem placare se crederent, eundem ferunt Herculem simili modo redeuntem per Italiam gētibus suasisse vt sacrificia mutarent, inferentes Diti nō hominum capita sed oscilla ad viuā effigiem arte simulata. Inuenio postea quum ludi per vrbem in cōpitis agitabantur, restitui scilicet à Tarquinio Superbo laribus ac Maniæ ex responso Apollinis, quo præceptum est vt capitibus pro capitibus supplicaretur, idq; quàmdiu obseruatū vt pro familiarium sospitate pueri mactarentur Maniæ deę matri larium, idest, deorum inferorum: quod sacrificii genus Iunius Brutus cos. pulso Tarquinio aliter constituit celebrandum. Nam capitibus allii & papaueris sacrificari iussit vt responso Apollinis satisfieret de numero capitum, remoto scilicet scelere infaustæ sacrificationis, factúmque est vt pilæ & effigies viriles & muliebres ex lana cōpitalibus suspēderentur, tótque his pilæ quot capita seruorum, tot effigies quot essent liberi ponerentur, quæ denique effigies Maniæ suspensæ pro singulorū foribus periculum si quod immineret familiis expiarent, ac dea viuis parceret his pilis & simulacris contenta. Ludos autem ipsos ex viis cōpitorum in quibus agitabantur compitalia appellitauerunt. Deinde quoniam fuisse Pani lyceo rem diuinam, & cum hac Lupercalia festa quōdam celebrata primum fuisse apud vetustatis assertores cōstat, de his nobis tertio loco differendum videtur. Ea itaque sacrorum genera vt elegantissimis rerum gestarum scriptoribus visum est, ab his qui ex Arcadia cum Euandro in eum locum qui nunc romanæ vrbis est profecti sunt, ad nostros primum delata fuisse ferūt, ac ritu suo celebrata. Ouidius in fastis, Pana deos pecoris veteres coluisse querūtur Arcades Arcadiis plurimus ille iugis. Pan erat armēti, Pan illic numen aquarum, Munus ob incolumes ille ferebat oues. Transtulit Euander syluestria numina secum, Hic vbi nunc vrbs est, tunc locus vrbis erat. In qua quidem vrbe constat Euandrum constituisse, vt diuisa pastorali turba, nudi iuuenes ac pellibus immolatarum hostiarum inuoluti lyceum Pana

venerantes, per luxum atque lasciuiam ex epularum hilaritate profusioreque vino prouecti personati currerent, loráque manu ferentes obuios quosque ac mulieres maxime adultas, his vltrò manuũ palmas cędendas porrigentes verberarẽt, existimantes id sibi fœlicem pariundi facultatẽ præstare posse, eodem postea poëta dicẽte, Nupta quid expectas? non tu pallẽtibus herbis Nec prece, nec magico carmine mater eris. Excipe fœcundæ patienter verbera dextræ, Iam socer optatum nomen habebit aui. Cur autẽ nudi currentes hunc deum coluerint, pleraque curriculo vetustatis ad nos vsque delapsa indicant, siue quod ipsi deo qui nudus est celeritati suę eo pacto longe aptius nudos ministros habere visum sit, siue quod Arcades omnium populorũ qui Græciam coluerint vetustissimi, feris similem adhuc syluis & montibus vitam agentes, expertes legis artísque, primum hunc deum venerari patrio cultu cœperint. Idem auctor in fastis, Cur igitur currant, & cur si currere mos est, Nuda ferant posita corpora veste rogas? Ipse deus velox discurrere gaudet in altis Montibus, & subitas concipit ille feras. Ipse deus nudus nudos iubet esse ministros, Nec satis ad cursus cõmoda vestis erat. C. verò Attacilius, vt scribit Plutarchus, scribit Romulum quũ ante conditam vrbem eius pecora à latronibus rapta fuissent, Lupercalium solemnitate in honorẽ Fauno supplicem primo excoluisse, nudum deinde ne sudore pręrediretur, omneis saltus currendo syluasque lustrasse, ideo nudatos Lupercales hæc ludicra celebrasse. Lupercos alii nudos fieri solitos aiunt, quod Faunus veste delusus à suis, eam sacris procul arcuerit. Ouidius item in fastis, Veste deus lusus, fallentes lumina vestes Non amat, & nudos ad sua sacra vocat. Iustinus quoque magis ex habitu dei cui ea sacra fiebant, quàm ex alio nuditatis causam refert, quũ post hunc tertio loco regnasse Faunum ferunt sub quo Euander ab Arcadiæ vrbe Palanteo in Italiam cum mediocri turba popularium venit, cui Faunus et agros et montẽ quem ille postea Palanteũ appellauit benigne assignauit: in huius radicibus tẽplũ Lyceo quẽ Græci Pana, Romani Lupercal appellant, constituit, ipsum dei simulachrum nudũ caprina pelle amictum est, quo habitu pòst etiam Romæ Lupercalibus decurrebatur: vtcunque res se habeat, in tẽpora tamen vsque C. Cæsaris huiusmodi obseruationẽ fuisse cõpertũ est: ea nanque sacra quũ sedens Cęsar spectaret & inter eos qui solennia celebrarent M. Antonius cos. qui triũuir postea fuit adesset, aiunt eũ diadema capiti Cęsaris imponere conatum, quod quum Cęsar amoto capite ac simul manibus reiecisset, Iouis capitolini statuæ ilico iussit imponendum. De nomine Lupercalium non vna etiam ratio, sed varia proditur: alii nanque locum deo Pani sacratum Arcadiæ ferunt, cui etiam mons in Arcadia lyceus consecratus est, & dictus græcè λύκος, id est, lupus, quod lupos haud sinat in oues desæuire: ideo & Euander deo gentis suæ sacrificauit locum, & nominauit Lupercal, quod præsidio ipsius, lupi à pecudibus arcerentur. Alii, referente Plutarcho, putant à Lupa quę Romulum educauit potius emanasse, quũ (vt ait) lupercales ludicrum inchoënt, vbi expositum Romulum fuisse fama est, tametsi quæ ad sacra pertinẽt minus ei conueniant rei dum de Lupa Romuli nutrice loquitur. Idem poëta his verbis fidem facit, Illa loco nomen fecit deus ille lupercal Magna dati nutrix præmia lactis habet. Quis vetat Arcadio dictos de monte lupercos?

lupercos? Faunus in Arcadia tẽpla lyceus habet. Inueniuntur etiã auctore Quintiliano qui Lupercalia æque tres partes orationis esse contẽdant, quasi ludere per caprum. Ob temporis deniq; obseruationem ludicrũ hoc, vt inquit Plutarchus, ad expiandos manes constitutũ creditur: fiebat enim, vt ille inquit, nefastis diebus mẽse februarii, quẽ piacularẽ interpretãtur, eodẽ poëta in Fastis dicente, Tertia post idus nudos aurora lupercos Aspicit, & Fauni sacra bicornis eunt. Cõsualia ludi dicebãtur quos in honorẽ Consi faciebant, quẽ deũ consilii putabant: Circenses verò quos primus Romulus raptis Sabinis Consualium nomine celebrauit, Neptuno dicabantur. Hi in littore olim fluminis agebantur, ab alio latere positis ensibus & gladiis, vt ab vtraq; parte esset ignauiæ præsens periculum, vnde & circenses dicti sunt, ꝙ exhibebãtur, in circuitu positis ensibus, licet alii à circuẽdo, ab, Astercienfibus alii circenses dicant vocari solitos. Horũ ratio ludorum quid aliud habeat nisi leuitatẽ, & vanitatem, & insaniam non video: tanto nanq; impetu concitabantur animi in furorẽ, quanto illuc impetu currebatur, vt iam plus spectaculi exhiberent quàm spectandi gratia cõuenissent, cum exclamare, & efferri, & exilire cœpissent. Equiria, ludi sunt quos Romulus idem Marti instituit, per equorum cursum qui in cãpo martio exercebantur. Gladiatorum quoq; munus dictũ quod populo tanquã munus donatur, & qui donat munerarius: & qui familiam gladiatorũ habet, gladiatorésq; domi in disciplina, & in ludo exercet, ac postea vendit, lanista vocatur: gladiatorũq; ideo dictũ, ꝙ mos erat in sepulchris mortuorũ, virorum fortium captiuos necari, quod quia postea immane visum est, placuit dimicare gladiatores ante sepulchra: quem morem Homerus noster Mantuanus his verbis expressit, V iuẽtes rapit inferias quos immolet vmbris, Captiuóq; rogi perfundat sanguine flãmas. Nec abnuit ille teste Floro, de stipendiario Thrace miles, de milite desertor, inde latro, deinde in honore virtũ gladiator, qui defunctorũ quoq; prælio ducum imperatoris celebrauit exequiis, captiuósq; circo regio iussit armis depugnare, quasi plane expiaturus omne preteritum dedecus, si de gladiatore munerator fuisset. Liuius ab vrbe cõd. xxix, Scipio Carthagine ad vota soluẽda diis, munúsq; gladiatorum quod mortis causa patris patruiq; parauerat edẽdũ redit. Gladiatorũ fuit spectaculũ nõ ex eo genere hominũ ex quo lanistas cõparare mos est, seruorũq; vænalẽ sanguinem habent, voluntaria omnis & gratuita opera pugnãtium fuit. Nam alii missi ab regibus sunt ad specimẽ insitæ genti virtutis ostendendũ, alii ipsi professi se pugnaturos in gratiã ducis, alios æmulatio in certamen vt prouocarent, prouocatíve haud abnuerẽt traxit. Quid enim miretur quisq̃ in hoc primum, inuentorẽ an inuẽtum, artificem an auctorẽ, ausum aliquem hoc excogitare, an suscipere, an iubere, an super omnia populi furorem? quàm vile enim nefas animarum istarum, quantũ inde querelarum, quantũ mali potuit hauriri, quis non videt? Nouendiales ludi sunt, qui in honorem mortuorum celebrantur. Proinde apud maiores vbi quis fuisset extinctus, ad domum suam referebatur: vnde est, Sedibus hunc refer antè suis: & illic septem erat diebus, octauo incendebatur, nono sepeliebatur domi etiã suæ: vnde orta est cõsuetudo vt dii penates colãtur in domibus. Similiter Funebres, Plebeios, Megalenses, Apollinares quos omnes

currules

currules ædiles munere publico curabãt, magno plausu celebratos inuenio. Funebres ad detinendũ populum instituti, dum põpa funeri decreta in honorẽ Patricii viri plene instruitur. Plebeii qui ꝓ salute plebis ędũtur exactis regibus, pro libertate, aut pro recõciliatione plebis post secessionẽ in Auentinũ. Magni ludi, Romani ludi appellabantur, quos in honorem Iouis faciebãt: vel romani Regii ludi, Q. Asconio teste, suis sub regibus instituti sunt, magniq; appellati, ꝙ magnis impẽsis dati, cum primũ ludis impensa sunt ducenta milia nummûm, adeò magnos ludos factos putant, ꝙ consiliorũ secretorũ deo, id est, Neptuno lari & diis magnis, id est, laribus vrbis Romę dati sunt, quibus aiũt raptas Sabinas esse, quod videtur Virgilius notasse, Et magnis Circensibus actis. Megalenses verò nobiliũ ludi & magnis diis consecrati, à loco inuentionis eius sic dicti. His prætorum erat ludis interesse & lusores cõducere. Iuuenalis in Satyris, Interea Megalesiacæ spectacula mappæ Ideum solenne colunt, similisq; triumpho Præda caballorum prætor sedet, ac mihi pace Immensę nimiæq;, licet si dicere, plebis, Totam hodie Romam circus capit, & fragor aurem Percutit, euentum viridis quo colligo panni. Nam si deficeret mœstam attonitamq; videres Hanc vrbem veluti Cannarum in puluere victis Consulibus spectent iuuenes quos clamor & audax Sponsio, quos cultę decet assedisse puellę. Ludos scenicos Valerius Ancias auctor est, Megalesia appellatos, &, si Firmiano credimus, Libero attributos, cui ex Indis Thebas redeunti, à triennio bis peregrinationis exacto Græcos instituisse trieteridas tradunt. Ludorum Apollinarium origo victoriæ non valitudinis ergo, vt quidam annaliũ scriptores produnt, ex duobus Martii vatis carminibus, cuius duo in senatu volumina illata erant, memoratur: priore carmine Cannensis prædicta clades in hęc propemodũ verba erat, Amnem troiugenam Romane fuge Cannã, Nec te alienigenæ cogãt in cãpo Diomedis conserere manus: sed neq; credes Tu mihi donec sanguine campũ, Multáq; milia occisa tua defert Amnis in pontum magnum extra frugifera piscibus Atq; auibus feris quoque quæ incolunt terras, his fluat esca caro tua: nam mihi ita Iuppiter fatus est, Diomedis argiui campum & Cannam flumen qui militauerat in his locis iuxta atq; ipsam cladem agnoscebant: tum alterum deinde carmen inuentum est ita scriptum, Hostem Romani si ex agro expellere vultis Vomicã quæ gentium venit longe Apollini vouendos censeo ludos, qui quotannis comiter Apollini fiant. His ludis faciendis præerit prætor, qui ius populo plebiq; dabit. Summum diem viri gręco ritu hostiis sacra faciant. Hoc si recte facietis gaudebitis semꝑ fietq; respub. vestra melior: nã is dies extinguet ꝑduelles vestros q vestros campos pascunt placidè. Ex hoc carmine quum procurandi gratia dies vnus rebus diuinis impensus esset, postremo senatusconsultum factum est, vti decemviri quo magis instruerentur de ludis Apollini faciendis, réq; diuina recte facienda, libros Sibyllinos adirent, in quibus quum eadem reperta nũciatum esset, censuerũt Patres Apollini ludos vouendos faciendosq;, inq; eam rem duodecim milia æris prætori & duas hostias maiores dari, Decẽuirisq; pręceptũ vt græco ritu, id est, capite operti hisce hostiis sacrum facerent, Apollini boue aurato & capris duabus albis auratis, Latonæ boue fœmina aurata. Hos ludos in circo populus

pulus coronatus spectare iussus erat, matronæ supplicare, vulgus apertis ianuis in propatulis epulabatur, celeberq; dies is omni cerimoniarum genere habebatur: sicq; paulatim cęteris diis huiusmodi ludorum honos tribui cœpit, singulique ludi, sicut Sisinius Capito in libris spectaculorum describit, nominibus eorum consecrati sunt.

Principum ex bellis dijs oblata, CAP. XIII.

IN suprema demum nostri laboris parte, summam reponemus principum, ex bellis diis oblata in medium relaturi. Quis enim bellorum turbinibus victor egrediens dominum exercituum inhonorum dereliquit, quum illi etiam ipsi qui veri dei cognitionē minus haberēt quodcunq; illud esset numinis haudquaquā prætermitterent, quin summa quadam veneratione prosequerentur? de quibus ne forsan hæsitare quispiam possit, testes adsunt præcellētissimi duces, sed in primis Dionysius qui & Liber dictus est, & Alexāder Macedo. Indiam enim ingressus ille, primitias deo Ioui in oriente à captiuis habitas primus obtulit: quod si non abunde constaret, Ouidius in fastis testis est opulentissimus, dicens, Ante tuos ortus aræ sine honore ferebantur, Liber, & in gelidis herba reperta focis. Te memorant Gange totóq; Oriēte subacto, Primitias magno proposuisse Ioui. Cinnama tu primus captiuáque thura dedisti, Deq; triumphato viscera tosta boue. Nomina ab auctoris ducunt libamina nomen Libáque quòd sanctis pars datur inde focis. Huic à teneris Græcorū more vnguiculis sine parsimonia thura ingerenti aris, pædagogus Leonidas eam thuris profusionem ægre ferens, thúsque persæpe adimens inquit, Heus tu puer, large sic odores offeres quum regionis thuriferæ potiere. Qui Arabia tandem potitus rex, thure onustam nauim misit ei, ac epistolam in hæc propè verba, Misi ad te thuris & cassiæ talenta, ne quæ minima sunt, maximi facias in diuinis rebus, vtpote qui non sis nescius nos pigmentiferi potitos soli. Eidē Alexandro postea adulto placuere & lychni pensiles in delubris, arborum non mala ferentium, lucentes, vt in templo quondam Apollinis palatini, quem idē Alexander Thebarum expugnatione captum Luciniæ dicauerat. Apud Iunonis quoq; Luciniæ templum in Brutiis æstatem agens Hannibal aram ibi condidit dedicauitq; cum ingenti rerum ab se gestarum titulo, punicis gręcisq; literis inscripto. Idem pro tot tamq; fœliciter in Italia gestis, maxime post labefactam ex Cannēsi clade rem romanam ad internitionemq; penè redactam, diis immortalibus sacrum agi haberiq; iussit. Iouis autem templo quod primū in vrbe consecratū est, Romulus primus spolia ab Acrone Ceniēsium rege à se occiso detracta retulit. Cornelius deinde Cossus quū Columnium Hetruscum Fidenatū ducem obtruncasset, eidem deo spolia consecrauit. Nec M. Marcellus silētio inuoluendus, qui apud Padum Briomatum Gallorum regem ab eo superatum & cęsum armis exuit, inde procedens ad Feretrii Iouis tēplum ascendit, & ea illi solenni dedicatione suspendit. Neq; his contentus Marcellus est, captis nanq; Syracusis, ornamenta, signa vrbis, tabulasq; quibus ciuitas illa florebat Romam deuexit, patriisq; diis suspendit. Visebātur ea ad portam Capenam in templo ab eo dedicato. Ab eodem legimus Virtutis templum & Honoris renouatum, quod

multis

multis antè annis fuerat bello lygustico Q. Maximo dedicatū. Tullum Hostilium quū bis de Albanis, de Sabinis tertio triumphasset, inuenio phanum Saturno ex voto consecrauisse, etiam Saturnalia tunc primùm Romæ instituta, q̄uis Varro libro qui est de sacris ædibus vi. scribat, ædem Saturni ad forum faciendam locasse L. Tarquiniū regē, T. verò Lartiū dictatorē, Saturnalibus eā dedicasse. Nec me fugit Gelliū scribere senatū decreuisse vt ædes Saturni fieret, eiꝗ rei L. Furiū trib. militū præfuisse. Tarquinius, cui cognomē sup̄bo ex moribus datū, tēplū ex hostiū spoliis erexit, quod quū inauguraretur cedētibus diis cæteris, mirabile dictu, restitere iumēta & termini, tanq̄ numina hæc cōtumacia, firma omnia & æterna pollicerentur. Scipio Numātinus Virtutis phanum erexit, deinde C. Marius de manubiis Cymbricis & Theutonis ædē Honori & Virtuti fecit. Pòst Scaurus Aemilius templū Menti, quòd circiter bellū Cymbricū natus, cum scilicet eloquentia & eruditio vrbem ingressæ, eam cœperint amplissime exornare. Aemilius consul quum Gallos acie vicisset, ex ipsis Gallorum torquibus aureum Ioui trophęum erexit, quòd deuouissent Galli si vicissent, de Romanis spoliis Marti Gallico torquem aureum cōsecratū iri. Atqui Furius Camillus quū Gallorum extinxisset incendium, & Romam auro liberandā è lance abstulisset, nō consilii, nō fortitudinis, sed famæ & vaticinii tēplum iuxta viam nouam erexit. Pulcherrimū operum Pantheon Ioui vltori ab Agrippa factum veterum monumenta produnt. Minerua Romæ iuxta Capitolium quondā sita, quæ Euphranoris erat, Catulliana postea dicta, à Q. Luctatio Catullo dicata: aliam Mineruam Romæ ad ædem Fortunæ Aemilius Paulus dedicauit. Fecit & Spurius Clauilius Iouem in capitolio victis Samnitibus sacra lege pugnantibus, ex pectoralibus eorū, ocreis & galeis. Diuus Iulius thoracem quem Veneri genitrici in templo eius dicauit, ex Britannicis margaritis factum voluit intelligi. Pompeius Magnus imperator vitem auream cum botro in tēplo Iouis Capitolini sacrauit. Erat autem quingentorum talentorum auri, titulum habens, Aristoboli filii Alexandri regis. Augustus Cæsar omnium templorum conditor legitur aut restitutor. Diuus Vespasianus Concordiæ siue Pacis templum ædificauit, effecitque. Ac ne ista in re vniuersa persequar, quoniam longum nimis & operosum id quidem esset, horum illustrium ducum & aliorum subsequentium imperatorū contextu, certamine religionis, ac laudis emulatione, nec inferior, Sigismunde (vt aliquando in te iure suo nostra desinat, vnde cœpta est, oratio) post consummationem Italici belli, inuicta animi tui virtute cunctis hostibus profligatis, prostratisque, ab armis ad negocia vrbana mentem conuertens, de manubiis obsessarum deditarúmque per te vrbium, summa sacratissimi diuiníque principis religione fretus, præter ædes sacras extra tertio ab vrbe lapide in monte marísque prospectu sitas, templum illud percelebre omníque admiratione dignum, ac vnicum denique monumentum regii nominis tui, intra mœnia vrbe media ac forotenus à fundamentis extructum deo dicatum reliquisti, tantáque diuitiarum largitate, tam mirificis picturæ toreumatúmque ornamentis, vt in hac celeberrima vrbe plurima quum sint cognitu & memoratu digna, nihil antiquius sit, nihil quod

magis

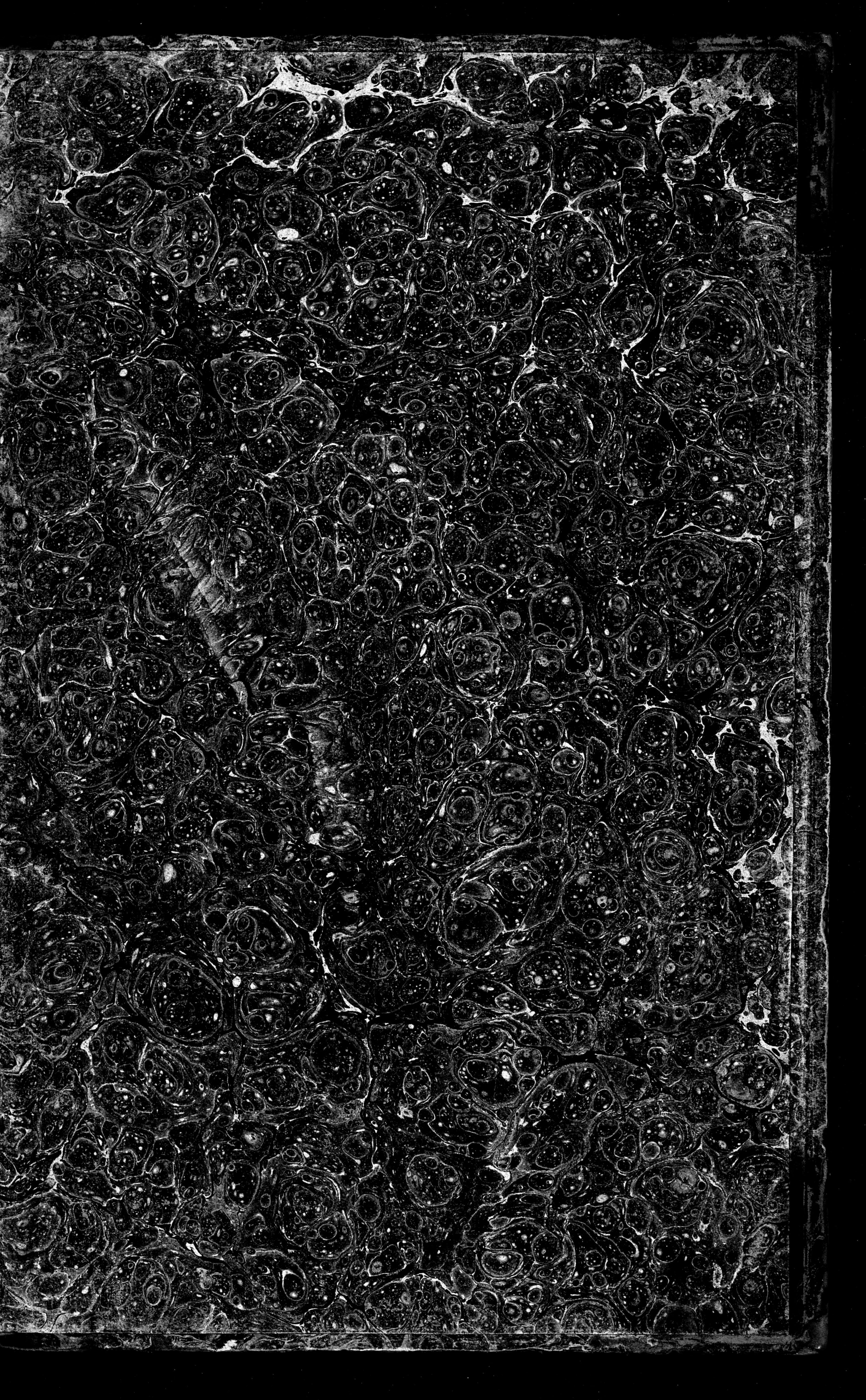
magis visendum putetur, amplissimis præsertim parietibus, permultisque altissimis arcubus, peregrino marmore exædificatis, quibus lapideæ tabulæ vestiuntur, quibus pulcherrimè sculptæ inspiciuntur, vnàque sanctorum patrum, virtutum quatuor, ac cælestis zodiaci signorum, errantiúmque siderum: Sibyllarum deinde musarúmque & aliarum permultarū nobilium rerum imagines, quæ nedum præclaro lapicidę ac sculptoris artificio, sed etiam cognitione formarum, liniamētis abs te acutissimo & sine vlla dubitatione clarissimo huius seculi principe ex abditis philosophiæ penetralibus sumptis, intuentes literarum peritos, & à vulgo fere penitus alienos, maxime possint allicere. Præcellentissimis præterea loca hæc sanctissima pontificis priuilegiis & innumeris donis ac sanctorum reliquiis ornasti, quum vltra hæc maximum quotannis æris & auri reditum per te his deo dicatum, gēmas, margaritas, pateras aureas, calices, acerras, thuribula, cruces, cādelabra, tabulas, organa, tunicas purpureas, & trabeas textili auro, plurima deniq; sacrorū ethnicorúmque librorum, ac omnium optimarū artium volumina vna donatione contuleris. Nouitium sanè, præclarum, & ingens ad immortalitatem inuentum, quum non auro, argento, ęre vel marmore, calce vel lapidibus tantùm, verùm in bibliothecis ab illis dicari volueris quorum immortales animæ in locis iisdem loquuntur. Cęterarum rerum tuarum cumulū referre, haud facile duxerim, quū præter hæc tot claris operum monumentis adeò nomen tuum passim illustretur vt nulla vnquam tam surda posteritas, nulla tam ingrata fama futura sit, quæ non illud in cælū tollat, ac debitis & optatis laudibus prosequatur. Videor certissima salus lumenq; ac patriæ decus & pater, Sigismunde Pandulphe Malatesta, optatum iussionis tuę meique operis rerum militarium munus absoluisse, non nescius potiora esse quæ iubebantur quàm sustinere mediocre cuiuspiam posset ingenium, proindéque plurima me incognita præteriisse, quæ commode potuissent his voluminibus inseri: cæterùm cum communis humani (vt ita dixerim) animi morbus sit, vt plura lōge quisque nesciat quàm sciat, nec vt Flaccus inquit, quiuis horrētia pilis Agmina, nec fracta pereūtes cuspide Gallos, Aut labentis equo describat vulnera Parthi, si quid in his libris parum est vel nimium, si quidque quod ex illo prisco & disertissimo veterū dicendi more fluere, ac retro sublapsum referri visum sit, mihi succenseant soli rogo: si quid autem satis quod posteritate dignū in arcéque poni queat quasi Minerua illa Phidiæ, vel ex ipsius Mineruæ officina exiisse videatur, non mihi sed diuino numini tuóque deinde gratias mecum magnas nedum agant, sed ingētes & cumulatissimas referant, qui ad suscepti laboris metam in magnis bellorum æstibus esses licet, studia tamen nostro ductu & auspiciis tuis lucidiora & alacriora fouēs, calcar semp addidisti, & currentē vt aiunt ad cursum assiduè prouocasti.

FINIS.

Lutetiæ apud Christianum Wechelum,
Anno M.D.XXXII. mense Iulio.

NON VNICVM · ARBVSTV
A
LIT DVOS · ERITHA
COS

VALTURIUS

DE RE MILITARI

PARIS, 1532

